תנ״ך · ראשונים · אברבנאל

משמיע ישועה

רבנו יצחק אברבנאל

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

משמיע ישועה

רבנו יצחק אברבנאל

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/משמיע-ישועה/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611160902 של הספרייה.

תוכן העניינים

הקדמה 5
המבשר הראשון (בלעם) 24
המבשר השני (משה) 31
הקדמה 31
פרק א 31
פרק ב 31
פרק ג 33
פרק ד 40
המבשר השלישי (ישעיהו) 47
הקדמה 47
פרק א 47
פרק ב 52
פרק ג 66
פרק ד 72
פרק ה 80
פרק ו 94
פרק ז 102
פרק ח 117
פרק ט 126
פרק י 133
פרק יא 145
פרק יב 158
פרק יג 166
פרק יד 170
פרק טו 176
המבשר הרביעי (ירמיהו) 198
הקדמה 198
פרק א 198
פרק ב 202
פרק ג 205
פרק ד 210
פרק ה 226
פרק ו 228
פרק ז 235
המבשר החמישי (יחזקאל) 237
הקדמה 237
פרק א 237
פרק ב 240
פרק ג 245
פרק ד 255
פרק ה 261
פרק ו 264
פרק ז 272
פרק ח 276
פרק ט 286
פרק י 293
המבשר השישי (הושע) 299
המבשר השביעי (יואל) 320
המבשר השמיני (עמוס) 329
המבשר התשיעי (עובדיה) 335
המבשר העשירי (מיכה) 351
הקדמה 351
פרק א 351
פרק ב 357
המבשר האחד עשר (חבקוק) 361
המבשר השנים עשר (צפניה) 373
המבשר השלושה עשר (חגי) 379
המבשר הארבעה עשר (זכריה) 385
הקדמה 385
פרק א 386
פרק ב 398
פרק ג 420

פרק ד 430
המבשר החמישה עשר (מלאכי) 439
המבשר השישה עשר (דוד) 449
הקדמה 449
המזמורים הא' והב' 452
המזמורים הה' והו' 459
המזמור הז' 463
המזמור הח' 467
המזמורים הט' והי' 470
המזמור הי"א 474
המזמור הי"ב 475
המבשר השבעה עשר (דניאל) 477
הקדמה 477
פרק א 477
פרק ב 477
פרק ג 478
פרק ד 478
פרק ה 478

הקדמה

אחזו לנו שועלים[4] המתהללים באלילים[3], ותהלתם פסילים[2] אהלי אדום ,וישמעאלים[1] שתו בשמים פיהם[7] על יי' ועל משיחו[6] דברים אשר לא כן אם לא התולים[5] ועצת נפתולים[10]. ובכל מקום מהתורה והנביאים אשר דבר המלך[9] יי' צבאות[8] ודתו, מגיע לשוב ולבנות ירושלים להחיות רוח שפלים[12] ושישישו אתה משוש כל המתאבלים[11], כסו פניו חרולים[13], באמרו כי הוא הלא ממשל המשלים והנבואה עודד הנביא, ומחזיקה לקרוא לשבוים דרור דרך לעבור גאולים[15], וכי שנת רצון ויום נקם[14] למי החותמת והפתילים[18]. הפכו דברי אלהים חיים[17] ימוטו פגולים[16] באמרם אין זה כי אם משל ומליצה לתשועה האנושית ועל רוח האדם דבר אלינו הנביא, אזן וחקר משלים[19] ופשוטו של משל אינו כלום, והוא הבל הבלים[20].

עוד תשוב תראה, שגם אלה שמות בני ישראל[22] אשר קראו להם מלידה ומבטן[21], ואף בגלותם לא שינו את שמותם ברוב הטלטולים, חשבו מחשבות[24] לזייפם ויחפאו[23] עליהם דברים ובחינות תלי תלים[26]. כי בראותם בנבואות ייעודי צרות רבות[25] ורעות

[1] לפי תהלים פג, ז.
[2] לפי ישעיה מב, ח.
[3] לפי תהלים צז, ז.
[4] לפי שיש השירים ב, טו.
[5] לפי איוב יז, ב.
[6] לפי תהלים ב, ב.
[7] לפי תהלים עג, ט.
[8] לפי ישעיה נד, ה. ועוד.
[9] לפי אסתר א, יג.
[10] לפי איוב ה, יג.
[11] לפי ישעיה סו, י.
[12] לפי ישעיה נז, טו.
[13] לפי משלי כד, לא.
[14] לפי ישעיה סא, ב.
[15] לפי ישעיה נא, י.
[16] לפי ישעיה סה, ד.
[17] לפי ירמיה כג, לו.
[18] לפי בראשית לח, כה.
[19] לפי קהלת יב, ט.
[20] לפי קהלת א, ב.
[21] לפי הושע ט, יא.
[22] לפי שמות א, א.
[23] לפי מלכים ב יז, ט.
[24] לפי ירמיה יא, יט.
[25] לפי תהלים עא, כ.
[26] לפי עירובין כא, ע"ב.

לבני ישראל, ושיהודה גלה יגלה[29] בראש גולים[28], אמרו אלה הם יהודים האמללים[27], זה יקרא בשם יעקב ובשם ישראל[30] יכנה להיות ארצותם לשמה ולבתי גולים בנפול מגדלים[31], אבל שם ישראל ויהודה שנזכר בנבואות הנחמות הסמוכות אליהם, לנחם כל אבלים[33], פירשו שעליהם נאמרו. וכי הם נקראים ישראל ששרו עם אלהים[32] ושרגליהם רגל ישרה[35] כרגל הבעלים? ושהם יהודה שהודו באלהות משיחם ועלימו[34] זרחה אור שלוחיו המאורות הגדולים[37]?. ובדרך הזה הם פוסחים כל היום על שתי הסעיפים[36], מימינים ומשמאילים[40], כאילו אנחנו העניים והאביונים[39] את הרע נקבל מאת האלהים[38] ואת הטוב לא נקבל.

ואויבינו פלילים[43] הגם הלום[42] ראיתי חכמי עמנו ההולכים בתורת יי'[41] ומחזיקים בבריתו[45], הלוך הלכו[44] בנבואות בשני שבילים: לאחד קראתי 'נועם', ולאחד קראתי 'חובלים'. כי ראשונים פירשו אותם כפי פשוטם ואמתתם נעימות בימינם, קדש הלולים[46] מה שהיה בדרך עבר ומה שיהיה לעתיד, שצדיק כתמר יפרח כארז בלבנון ישגה שתולים[50], הכל פירשו יפה בעתו[49], וזהו כת הבוטחים בה'[48], כל המיחלים[47]. אך אמנם ממעונות אריות ומהררי נמרים[52], מזרע קדשים[51] יצאו על הר ציון ששמם

[27] לפי נחמיה ג, לד.
[28] לפי עמוס ו, ז.
[29] לפי עמוס ז, יא.
[30] לפי ישעיה מד, ה.
[31] לפי ישעיה ל, כה.
[32] לפי בראשית לב, כט.
[33] לפי ישעיה סא, ב.
[34] לפי איוב כט, כב.
[35] לפי יחזקאל א, ז.
[36] לפי מלכים א יח, כא.
[37] לפי בראשית א, טז.
[38] לפי איוב ב, י.
[39] לפי ישעיה מא, יז.
[40] לפי דה"י א' יב, ב.
[41] לפי תהלים קיט, א.
[42] לפי בראשית טז, יג.
[43] לפי דברים לב, לא.
[44] לפי שופטים ט, ח.
[45] לפי ישעיה נו, ד.
[46] לפי ויקרא יט, כד.
[47] לפי תהלים לא, כה.
[48] לפי תהלים קכה, א.
[49] לפי קהלת ג, יא.
[50] לפי תהלים צב, יג.
[51] לפי ישעיה ו, יג.

שועלים[54] אנשים חכמים[53] בעיניהם. ועם היותם מבני ישראל באשר הם נמולים, המה היו במורדי אור ורועי כסילים[55], באמרם שייעודי הנבואות וספר תהלים נאמרו ונתקיימו בבית שני, ששם היו אלופינו מסובלים[58] ועם יי'[57] במחנות דגלים ושרים כחוללים[56], ושאמונת ביאת משיח אינה מכח הכתובים, כי אם מקבלת הראשונים ויכתבו זה על ספר[60] בעזות פנים, כי אין מכלים, וכמו שסיפר מהם בעל ספר העיקרים[59] בפרק מ"ב מחלק ד' מספרו ונתן בפלילים[61].

מזה הכת הנזכרת[64] היו קצת מהמפרשים, בן בלעם[63], ורבי משה הכהן[62], ורבי חיים גליפאפא[67] – במגילותיהם ופירושיהם אנשים מרגלים[66], מוציאי דבת[65] הנבואות, טח עיניהם מראות[68] כוונת החוזים מהשכיל לבותם, דברי הנביאים וצעקתם העתיקו מהם מלים מגואלים. וגם הראב"ע נמצא בו שמץ דבר מזה בהרבה מהנבואות, אבל לא בכולם ורבים חללים הפילה[70] המחשבה הנפסדת הזאת, ושם ראינו את הנפילים[69] מאמונת ביאת משיחנו, ורבים מעמי הארץ המתיהדים[72], יצאו מבוהלים נרפים הם[71] נרפים, יתיצבו הוללים[75] על אלה המפרשים בנים משחיתים[74] במסתרים תבכה נפשי[73].

[52] לפי שיר השירים ד, ח.
[53] לפי דברים א, יג.
[54] לפי איכה ה, יח.
[55] לפי משלי יג, כ.
[56] לפי תהלים פז, ז.
[57] לפי במדבר יא, כט. והרבה.
[58] לפי תהלים קמד, יד.
[59] רבי יוסף אלבו (1380-1444) מחבר "ספר העיקרים". רי"א נוהג ברוב ספריו לבקר אותו קשות.
[60] לפי דברים יז, יח.
[61] לפי שמות כא, כב.
[62] משה בר שמואל הכהן אבן ג'קטילה (הרמ"ך או משה הנקדן) (1020-1080), זרע למשפחת כוהנים מיוחסת, היה פרשן מקרא, פייטן ומדקדק נערץ על ידי הראב"ע, שנהג לכנותו "הגדול שבמדקדקים", אולם לא נמנע מלהשיג עליו.
[63] רבי יהודה בן שמואל אבן בלעם (1000-1070) היה פרשן מקרא רבני מדקדק ואיש הלכה בספרד.
[64] אותם החכמים שפירשו שהנבואות התקיימו בבית שני.
[65] לפי במדבר יד, לז.
[66] לפי יהושע ב, א.
[67] רבי חיים (בר' אברהם) גליפפא (1310-1380), חי בנווארה שבספרד, בעל ספר "עמק הבכא" תיאור מרטיט על צרותיהם של ישראל; וכן 'דברי הימים למלכי צרפת'; וכן 'אגרת הגאולה' המוזכר על ידי רבי יוסף אלבו בספרו 'העיקרים' (ד, מב).
[68] לפי ישעיה מד, יח בהיפוך. לשון הכתוב: "טח מראות עיניהם".
[69] לפי במדבר יג, לג.
[70] לפי משלי ז, כו.
[71] לפי שמות ה, ח.
[72] לפי אסתר ח, יז.
[73] לפי ירמיה יג, יז.

אחבירה עליהם במלים[77], בינו בוערים בעם וכסילים[76], אם מדברי הנביאים הקרובים אל ה' בני אלהים[79] לא אאמין, כי תסופר הגאולה העתידה מי יועידני[78] להאמין בה האם אלהים[81] ראיתי עולים או מלאכים קלים[80] חשמלים וארואלים יורוני, יאמרו לי בא יבא איש[85] אל רב פעלים[84] קווצותיו תלתלים[83] וכרת הזלזלים[82]. אויבים וצרים וקויי ה' יחליפו כח[87] כל הנחשלים[86], או מי נתן לחכמים הקדושים אותה קבלה, שאמרו בגאולה מפי עוללים[90] גם עוילים[89] או סובאי יין[88] וזוללים, אם לא מדברי הנביאים שעמדו בסוד ה'[95] ומשח אותם לבשר ענוים[94] ולומר לנשברי לב[93] גמול ה'[92] הוא יבא[91] ויושיעכם שפעת גמלים[99] ומעין מבית ה'[98] יוציא המשלח מעינים בנחלים[97] להשקות עמי בחירי[96] ישובו יושבי בצלו[102] ושבתם איש אל אחוזתו[101] הקטנים עם הגדולים[100].

[74] לפי ישעיה א, ד.
[75] לפי תהלים ה, ו.
[76] לפי תהלים צד, ח.
[77] לפי איוב טז, ד.
[78] לפי איוב ט, יט.
[79] לפי איוב לח, ז.
[80] לפי ישעיה יח, ב.
[81] לפי שופטים ו, לא.
[82] לפי ישעיה יח, ה.
[83] לפי שיר השירים ה, יא.
[84] לפי שמואל ב כג, כ.
[85] לפי שמואל א ב, כז.
[86] לפי דברים כה, יז.
[87] לפי ישעיה מ, לא.
[88] לפי משלי כג, כ.
[89] לפי איוב יט, יח.
[90] לפי תהלים ח, ג.
[91] לפי דברים א, לח.
[92] לפי איכה ג, סד.
[93] לפי ישעיה סא, א.
[94] לפי ישעיה סא, א.
[95] לפי ירמיה כג, יח.
[96] לפי ישעיה מג, כ.
[97] לפי תהלים קד, י.
[98] לפי יואל ד, יח.
[99] לפי ישעיה ס, ו.
[100] לפי תהלים קטו, יג.
[101] לפי ויקרא כה, י.
[102] לפי הושע יד, ח.
[103] לפי שיר השירים ו, ב.
[104] לפי ירמיה ח, ט.

שועלים קטנים היו אלה המתעים[105], וחכמת מה להם[104] לרעות בגנים[103] סודות הנבואה עליונים ותחתונים[108], חדשים מקרוב באו לא ידעו ולא יבינו[107]. ונגד פניהם נבונים[106], הנמצא כזה[109] בחכמי המשנה והתלמוד המה הגיבורים יסודי התורה ולוחות האבנים, הלא הם הוכיחו הגאולה העתידה מכח הכתובים ויחפרוה ממטמונים[110] מעדן עדנים ורמזים אחרים מכתובים שונים, הקימו ניחוחים, כי כן קבלו פירוש הכתובים בקבלה מהנביאים פנים אל פנים[112], וכתבו זה בתלמוד ובמדרשות, להשיב לב אבות על בנים[111] ונפשות אביונים[114]. גם המפרשים הראשונים כיונתן בן עוזיאל שומר אמונים[113], ואחריו רש"י צדיק יסוד עולם[116] מעין גנים[115] שפירש כל ספרי הקודש מרוח אונים, וגם בני הקמחי[117] חכמים ונבונים וזולתם מהמפרשים האמתיים, הציבו להם ציונים שנים עם עדנים[119] בכתובים, להוכיח ולהכריח תשועת יי'[118] אשר יעשה לעמו. ונקמת אויביו משתה שמרים משתה שמנים[120], ועל מה נשמו אמונים, ומה הגיע אליהם לשפוך חמת תנינים[124] תחת רוח חן ותחנונים[123], ולחם אונים[122] תחת כנף רננים[121] לסלף דברי הנביאים, ששפתותיהם שושנים[126], ולהשלכים אחרי גום[125] באמרם שבא יומם ועבר ענינם וקיצם, ועלה כולו קמשונים[128]. אין זה כי אם שבאנשים האלה פסו אמונים[127]

[105] לפי איכה ג, ה.
[106] לפי ישעיה ה, כא.
[107] לפי ישעיה מד, יח.
[108] לפי תמורה טז, ע"א. והרבה.
[109] לפי בראשית מא, לח.
[110] לפי איוב ג, כא.
[111] לפי מלאכי ג, כד.
[112] לפי בראשית לב, לא; שמות לג, יא.
[113] לפי ישעיה כו, ב.
[114] לפי תהלים עב, יג.
[115] לפי שיר השירים ד, טו.
[116] לפי משלי י, כה.
[117] הרד"ק ואביו.
[118] לפי איכה ג, כו.
[119] לפי שמואל ב א, כד.
[120] לפי ישעיה כה, ו.
[121] לפי איוב לט, יג.
[122] לפי הושע ט, ד.
[123] לפי זכריה יב, י.
[124] לפי דברים לב, לג.
[125] לפי נחמיה ט, כו.
[126] לפי שיר השירים ה, יג.
[127] לפי תהלים יב, ב.
[128] לפי משלי כד, לא.

והצרעת זרחה במצחם[131], ויתערבו בגוים[130] בבני יונים וילמדו ממעשיהם[129] ולעשות כוונים כוזבים בכתובים ובעו מצפונים שמא יאמרו הלא רבי הלל חכם גדול היה וחסון הוא כאלונים[132], והיו דבריו זה כמה שנים אין משיח להם לישראל שכבר אכלוהו בימי חזקיה[135], האוכלים למעדנים[134] יסכר פי דוברי שקר[133], אין להם לתלות באילן גדול כזה, כי יש בדבריו חכמה ודעת[138] פרדס רימונים[137], כוונות נכבדות מזהב ורב פנינים[136], שלא בא רבי הלל חלילה להכחיש הגאולה העתידה, כפושעי הגוים מואבים ועמונים כי אם לומר שלא יבוא משיח בזכות ישראל ומכח תשובתו. ולכן אמר: "אין להם משיח לישראל" (סנהדרין צט, ע"א), ולא אמר אין בן דוד בא כמנהגם. וישארו אם כן הייעודים כולם על הגאולה העתידה בשם יתברך בעתה יחישנה[140], נתונים נתונים[139].

ורב יוסף האשימו[141], לפי שהיה מחליש כח התשובה והוכיח מדברי זכריה (זכריה ט, ט), שאמר: "הנה מלכך יבא לך" – שיבא בזכות ישראל, וכמו שאמר שם: "שובו לבצרון אסירי התקוה" (שם שם, יב), וכל זה לתת שפה לנאמנים[142]. ואולי כיוון באותו מאמר, שבזמן הגאולה העתידה בשבת ישראל על אדמתם, לא יהיה להם מלך משוח בשמן והיתה ליי' המלוכה[143] הנותן לאין רוזנים ושנבואת ישעיהו בפרשת "ויצא חוטר" (ישעיה יא, א) כבר נתקיימה ואכלוה בימי חזקיהו לא שיכחיש גאולת ישראל ונקמת האויבים, ושאר הייעודים הטובים, כדברי הנביאים וטעם זקנים[144]. ורב יוסף הכריח שימלוך מלך המשיח מדברי זכריה, שהיה אחרי מות חזקיהו שנים ושנים.

וכבר ביארתי במאמר 'ישועות משיחו'[145] אשר יעדתי לבאר מאמרי חכמינו זכרונם

[129] לפי תהלים קו, לה.
[130] לפי תהלים קו, לה.
[131] לפי דה"י ב' כו, יט.
[132] לפי עמוס ב, ט.
[133] לפי תהלים סג, יב.
[134] לפי איכה ד, ה.
[135] ראה: סנהדרין צח, ע"ב.
[136] לפי משלי כ, טו.
[137] לפי שיר השירים ד, יג.
[138] לפי משלי ל, ג; קהלת א, יז; ב, כו.
[139] לפי במדבר ח, טז.
[140] לפי ישעיה ס, כב.
[141] את רבי הלל.
[142] לפי איוב יב, כ.
[143] לפי עובדיה א, כא.
[144] לפי איוב יב, כ.
[145] פרק ג'.

לברכה במשיח ובגאולה פורש זה המאמר וחמודותיו הגליונים והסדינים[146], על כן אמרתי חלילה חלילה לחכמי התלמוד משלוח מדנים[148] תלונות בני ישראל[147], אשר המה מלינים הבוז לגאיונים[150] אלה שאחרונים שהיו לעמנו סרבנים וסלונים[149], ויחליפו את משכורתם וגמולם אשר קנו לגאולתם עשרת מונים[152] יען וביען[151] כלל עמים, עם היותם רבבה כצמח השדה[155], המונים המונים[154] וגובה להם, ויראה להם כגובה ארזים[153] והרים גבנונים[157]. ואם כל טובה והצלחתם, שיושבים על אדמתם דשנים ורעננים[156], הנה כי ידברו אלינו תועבות גדולות[159], והביאו בכליותינו חצים שנונים[158], טענות כוזבות ומילים מכבידים, וילדי זנונים[161] לא ירעו ולא ישחיתו[160] דבריהם אלינו, ובכל עת יהיו בגדינו לבנים[164]. כי זה יאמר ליי' אני יתן אל לבו[163] כי הם נחשים צפעונים[162], לשונם חרב חדה[168] וראש פתנים[167], אין בפימו נכונה קרבם[166], בתימו לעולם[165], בית הבר, מחסה לשפנים[169].

ומי יאמין לשמועתם והיא שנאה תעורר מדנים[171], אבל שלומי אמוני ישראל[170] זרע

[146] לפי ישעיה ג, כג.
[147] לפי במדבר יד, כז.
[148] לפי משלי ו, יט.
[149] לפי יחזקאל ב, ו.
[150] לפי תהלים קכג, ד.
[151] לפי ויקרא כו, מג.
[152] לפי בראשית לא, ז.
[153] לפי עמוס ב, ט.
[154] לפי יואל ד, יד.
[155] לפי יחזקאל טז, ז.
[156] לפי תהלים צב, טו.
[157] לפי תהלים סח, יז.
[158] לפי ישעיה ה, כח.
[159] לפי יחזקאל ח, ו.
[160] לפי ישעיה יא, ט.
[161] לפי הושע א, ב.
[162] לפי ירמיה ח, יז.
[163] לפי קהלת ז, ב.
[164] קהלת ט, ח.
[165] לפי תהלים מט, יב.
[166] לפי תהלים ה, י.
[167] לפי דברים לב, לג.
[168] ישעיה מט, ב.
[169] לפי תהלים קד, יח.
[170] לפי שמואל ב כ, יט.
[171] לפי משלי י, יב.

קדש[175], נטע נעמנים[174] חכמים וזקנים גם שב גם ישיש[173]. ואם בגבורות שמונים[172], כי יצא אש[178] מדבריהם ומספריהם הלא ימס לב העם[177] ותאכל בקצה המחנה[176], ונתון להם זרעונים[181] זרע רע לזרוע אפיקורוסות בלבם לפני לפנים[180], לאמר משיח אלהי יעקב[179] חמק עבר[184] מה אנחנו יושבים פה ולא נבא עוד בעיר יי'[183] ובית מקדשו שער הפנים[182]. כי הנה בלכת החיות המתחכמות האלה בדעות לעומתם ילכו אופנים[185]. ואמנם מה יהא דינו של כל אחד מהאנשים, ובמה יתחטא על חלומותיו[186] ועל דבריו הלא לאלהים פתרונים[188], כי הם החטיאו את הרבים ואשר באו מתוך דבריהם באש ובמים הזדונים[187], ויתנו אנשי אמונה[191] בני ציון[190] היקרים, מינים ובלתי מאמינים כארחות דדנים[189] כמשפט הצידונים[192].

מחבלים כרמים[196], היו האנשים האלה[195] על ההרים הרמים[194], על הרי בשמים,[193] כרם יי' צבאות[200] בית ישראל[199], אשר מצא את האימים[198] באורך הימים[197]. ואיש יהודה נטע

[172] לפי תהלים צ, י.
[173] לפי איוב טו, י.
[174] לפי ישעיה יז, י.
[175] לפי ישעיה ו, יג.
[176] לפי במדבר יא, א.
[177] לפי יהושע יד, ח.
[178] לפי שמות כב, ה.
[179] לפי שמואל ב כג, א.
[180] לפי יומא מד, ע"א.
[181] לפי דניאל א, טז.
[182] לפי זכריה יד, י.
[183] לפי תהלים מח, ט.
[184] לפי שיר השירים ה, ו.
[185] לפי יחזקאל א, יט; י, טז.
[186] לפי בראשית לז, ח.
[187] לפי תהלים קכד, ה.
[188] לפי בראשית מ, ח.
[189] לפי ישעיה כא, יג.
[190] לפי יואל ב, כג.
[191] לפי שבת קיט, ע"ב.
[192] לפי שופטים יח, ז.
[193] לפי שיר השירים ח, יד.
[194] לפי בראשית יב, ב.
[195] לפי בראשית לד, כא.
[196] לפי שיר השירים ב, טו.
[197] לפי תהלים כא, ה. ועוד.
[198] לפי בראשית יד, ה.
[199] לפי שמות טז, לא; מ, לח.
[200] לפי ישעיה ה, ז.

שעשועיו[202] העם נכלמים[201], זאת נחמתם בעניים ואורך גלותם, תקוות גאולתם, ומאמר האל תמים ארפאהו ואנחהו ואשלם נחומים[203]. ועתה כי יראו חכמים הסבו את לבם אחורנית, חבלו תקוותם ותוחלתם, חבלים נפלו להם בנעימים[205], חבליהם תשלחנה[204] ידיהם על תורת האלהים[207] וייעודיה, ויורו בהם פירושים נשחתים ופנים נזעמים[206] חבלי נביאים, כי חבלו וזייפו כוונות ייעודיהם הגדולים והעצומים, כחשו ביום נקם שנת שלומים[211], אשר הוגה יי'[210] תוכחות בלאומים[209] לאחרית הימים[208]. אבל פרשו רשת משטח חרמים[213], בפינת תחיית המתים גבורת גשמים[212] וחזור נשמות לימי עלומים, שאנחנו ישני אדמת עפר[216] היינו כחולמים[215]. ועם היות אמת הדבר, גלוי לכל העמים[214] שבחוהו כל האומים[217] ועובדי צלמים. הלא אלה חכמינו הנכבדים, פירשוהו משל על בני הגלות הנחשבים כמתים ושמלתם מגוללה בדמים[218], ואמרו שהתחייה היתה גאולתם, שחן וכבוד יתן יי' לא ימנע טוב להולכים בתמים[219]. ועם זה אמרו לא כחדו, שאותה גאולה שכינו הנביאים בשם התחייה היתה פקידת בית שני, ששמם יהלוך עליו אימים. ובדרך הזה שרפו כל מועדי אל בארץ[221] עם גחלי רתמים[220], את החסד ואת הרחמים[224], הגאולה והתחייה תשועת עולמים[223]. ויהיו שניהם ערומים[222], בעלי מומים

[201] לפי שמואל ב י, ה.
[202] לפי ישעיה ה, ז.
[203] לפי ישעיה נז, יח.
[204] לפי איוב לט, ג.
[205] לפי תהלים טז, ו.
[206] לפי משלי כה, כג.
[207] לפי נחמיה ח, ח.
[208] לפי בראשית מט, א.
[209] ישעיה נה, ד.
[210] לפי איכה א, יב.
[211] לפי ישעיה לד, ח. ועוד.
[212] לפי תענית ב, ע"א.
[213] לפי יחזקאל כו, ה; יד.
[214] לפי אסתר ג, יד; ח, יג.
[215] לפי תהלים קכו, א.
[216] לפי דניאל יב, ב.
[217] לפי תהלים קיז, א.
[218] לפי ישעיה ט, ד.
[219] לפי תהלים פד, יב.
[220] לפי תהלים קכ, ד.
[221] לפי תהלים עד, ח.
[222] לפי בראשית ב, כה.
[223] לפי ישעיה מה, יז.
[224] לפי ירמיה טז, ה.

ועדים זוממים, כהבלי הגוים מגשימים[226], שמעו זאת כל העמים[225], החכמים האלה בעינם המה אשורים ולטושים ולאומים[229] חורשי און[228], ומחשבות ערומים[227] שקופים אטומים[233], וזורעי עמל יקצרוהו[232] אלומים אלומים[231] לא שמעו בקול יי'[230] ולא האמינו בנפלאותיו, האורים והתומים מהרסינו ומחריבינו ממנו היו, ועליו חרפה שברה נפשי אנושה ואקוה לנוד ואין למנחמים[234] ואיננו.

על כן, על האגרת הזאת דברתי אל לבי אני **יצחק** בן השר אדון יהודה אברבנאל זכר צדיק לברכה, ואמרתי עת לעשות לה'[236] מנחה וזבח שלמים, ועל דבר כבוד שמו[235], לבי לבי שא נא כליך וצודה לי ציד[240], בשר שגיא[239], אלים מאדמים[238] או כמו בן ראמים[237], קח לך סמים[242] מרוקחים ועשה לי מטעמים[241] – פירושים יפים אמתיים, חכם ממתקים וכולם מחמדים[244] בביאור נבואות העתיד, באופן שלא יוכלו החרטומים מלכי הארץ[243], וכל לאומים ומפרשי עמנו המשקרים, הוי חכמים לדבר עוד על דברי הנביאים כזבים תשביח שאון ימים, שאון גליהם והמון לאומים[245].

ואחרי אשר חננך האלהים[248], דעת לב שומע[247] בלימודים, מנעך מבוא בדמים[246] מחשבות דקות ושדופות קדים[252], והבדליך מן התועים[251] חובר חבר[250] קוסם קסמים[249],

[225] לפי תהלים מט, ב.
[226] לפי ירמיה יד, כב.
[227] לפי איוב ה, יב.
[228] לפי איוב ד, ח.
[229] לפי בראשית כה, ג.
[230] לפי יהושע ה, ו. ועוד.
[231] לפי בראשית לז, ז.
[232] לפי איוב ד, ח.
[233] לפי מכלים א' ו, ד.
[234] לפי תהלים סט, כא.
[235] לפי תהלים עט, ט.
[236] לפי תהלים קיט, קכו.
[237] לפי תהלים כט, ו.
[238] לפי שמות לו, יט.
[239] לפי דניאל ז, ה.
[240] לפי בראשית כז, ג.
[241] לפי בראשית כז, ד.
[242] לפי שמות ל, לד.
[243] לפי יהושע יב, א. ועוד.
[244] לפי שיר השירים ה, טז.
[245] לפי תהלים סה, ח.
[246] לפי שמואל א כה, כו; לג.
[247] לפי מלכים א ג, ט.
[248] לפי בראשית לג, יא. ועוד.
[249] לפי דברים יח, י.

החזק מגן וצנה[254] וקומה, בעזרת יי' כגבורים עד אשר ישימו יד לפה[253] המתפקרים יהיו כולם כלבים אלמים[256]. אז אמרתי, הנה באתי במגלת ספר[255] ולחפש אמתחות הנבואות, בגדול אחל מקרני ראמים[259], משה איש האלהים[258] הוא מיומים[257] ובלעם שולח ברגליו להיותו יודע דעת עליון[262], אף כי היה איש בליעל[261] ואיש דמים[260]. ואחריהם כל שאר הנביאים שנבאו על הגלות מקדם שנות עולמים[263]. ואבחר מהם הייעודים המורים בהכרח על הגאולה העתידה, ושבתי בבית ה' לאורך ימים[264], שאין דרך לפרשם בדרך רוחני על עניני הנפש בלבד[266] כאשר רגשו גוים ולאומים[265]. ולא גם כן על ימי חזקיהו ובבית שני כדברי המשחיתים[268], שנתנו את הכסף באבנים ואת הארזים כשקמים[267]. **ואפרש** הנבואות ההמה כאשר עם לבבי[269], כי ראיתי בדברי המפרשים להם ספקות ודחקים מפורסמים, ולא אכריח פירושם מדברי חכמינו זכרונם לברכה ודרשותיהם כי אם מפשוטי הכתובים, כפי השכל הישר כדרך המתווכחים אשכילה בדרך תמים[270]. וכבר עשיתי גם כן על ספר דניאל ומראותיו, מאמר[272] בפני עצמו מה יפו פעמיו[271] ודבריו הנעימים.

[250] לפי דברים יח, יא.
[251] לפי תפילת שחרית.
[252] לפי בראשית מא, כג.
[253] לפי משלי ל, לב.
[254] לפי ירמיה מו, ג.
[255] לפי תהלים מ, ח.
[256] לפי ישעיה נו, י.
[257] לפי הושע ו, ב.
[258] לפי דברים לג, א. ועוד.
[259] לפי שבת קז, ע"ב.
[260] לפי שמואל ב טז, ח.
[261] לפי שמואל ב כ, א.
[262] לפי במדבר כד, טז.
[263] לפי תהלים עז, ו.
[264] לפי תהלים כג, ו.
[265] לפי תהלים ב, א.
[266] כדעת חכמי הנוצרים.
[267] לפי מלכים א י, כז.
[268] חכמי ה'כת הנזכרת'.
[269] לפי יהושע יד, ז. ועוד.
[270] לפי תהלים קא, ב.
[271] לפי שיר השירים ז, ב.
[272] ספר 'מעיני הישועה'.

ואזכור הנביאים בשם **מבשרים**, כי כולם יחדיו ירננו תהילות יי'[273], יבשרו בהסכמה רבה והיו תואמים. והיה כל מבקש יי'[274] מחכה לתשועתו יבא אל הספר הזה, אז יבין יראת יי'[276] ודעת קדושים, יפר עצת גוים יניא מחשבות עמים[275].

ויען וביען[279] המאמר הזה צופה, נתתיו לבית ישראל[278] וקורא בראש ההרים[277], לכן קראתיו **משמיע ישועה**, כי הוא ישמיע תשועת ה'[280] ובנין ביתו אשר יעשה במקדשו, ויבן כמו רמים[282]. אך שתים[281] ראיתי להודיעך פה אמת היא, שכבר באו לנביא אחר נבואות רבות על הגאולה ויחדיו יהיו תמים[283]. כי כן ראה ישעיהו מפלת בבל וירמיהו חורבן מצרים פעמים הרבה, והיה זה לחוזק אימות הנבואה ונדיבות הנותן יתברך בהודיעו חסדיו שיתן אותם לרחמים[284]. ולכן אין סתירה ביניהם בעצם הדבר, כי כולם נתנו מרועה אחד[287], והם אחים לא יפרדו, מבטן אחד יצאו[286] והנה תאומים[285]. והשנית, שבדברי הנביאים פעם יהיה הדיבור לנכח[288] ופעם לנסתר. כי כן היה דרך המדברים מימים קדומים, פעם ידברו על ישראל בלשון יחיד להיותו כלל, ופעם בלשון רבים בבחינת הפרטים. ואין בדיבור הזה חולשה אין לו דמים[289]. פעם יכנה ישראל בלשון זכר – כנגד העם, ופעם בלשון נקבה – כנגד האומה. ולכן נקראו אלמנות ויתומים, וכמו שאעיד במקומות.

והנה אקצר פה בביאורי הנבואות האלה וארחיב המאמר בהם בפירושי לנביאים, ובקצתם אעשה שמה התחלות הנבואות זולת מה שאעשה פה, כפי צורך המקומות. וכדי לעשות שם הדברים שלמים, כי אין הכונה פה כי אם לתת בפי המעיינים שיר חדש[290]

[273] לפי תהלים עח, ד.
[274] לפי שמות לג, ז.
[275] לפי תהלים לג, י.
[276] לפי ישעיה לג, ו. ועוד.
[277] לפי ישעיה ב, ב.
[278] לפי ישעיה סג, ז.
[279] לפי ויקרא כו, מג.
[280] לפי איכה ג, כו.
[281] לפי איוב יג, כ.
[282] לפי תהלים עח, סט.
[283] לפי שמות כו, כד.
[284] לפי תהלים קו, מו.
[285] לפי בראשית לח, כז.
[286] לפי דברים כח, ז.
[287] לפי קהלת יב, יא.
[288] גלוי.
[289] לפי שמות כב, א.
[290] לפי ישעיה מב, י. ועוד.

ואמרי יושר להשיב את האפיקורוס[292], וכל רבים עמים ואל אלהים אשים דברתי[291], אל תאסוף עם חטאים נפשי ועם אנשי דמים[294], הפלא חסדך מושיע חוסים ממתקוממים[293]. ואמנם מה היום מימים להשמיע ישועה בקול גדול[295] – קול רעמים, הלא הוא בעבור שהאמנתי שבאו ימי השלום באו ימי הפקודה[297], כי יודע יי' ימי תמימים[296].

וכרמינו סמדר תשועת יי'[299] וגאולת עמו, כרם חמר ענו לה[298] לא בא יומה חדשה, ומועדה לא תמיש מעשות פרי לא הבשילו אשכולותיה, עוד תשוב תהיה כענף עץ עבות[302] פרי עץ הדר[301], גפן בוקק ישראל[300] היה בגלותו, ויהי לגפן סוררת מגפן סדום ומשדמות עמורה[305]. על כן פרצו גדריה יכרסמנה חזיר מיער[304] הוא עשו אבי אדום[303], וישיתה בתה וארוה כל עוברי דרך[308], מואב והגרים עם אהלי קדר[307], הגפן הובישה[306], כי אין יבול בגפנים אין ענבים בגפן יונקתו תיבש שלהבת[309], כיבוש קצירה ובנפול עלה מגפן[313], לפני כל חציר ייבש[312] גפני לשמה[311]. וכל עץ רענן[310] יבש היה כעץ וקוץ ודרדר[316] לא אומללה הגפן, וכל עץ יבש לא תכבה[315]. ואף כי ספו תמו[314] ענפיה

[291] לפי איוב ה, ח.
[292] לפי אבות ב, יד.
[293] לפי תהלים יז, ז.
[294] לפי תהלים כו, ט.
[295] לפי שמואל א ז, י.
[296] לפי תהלים לז, יח.
[297] לפי הושע ט, ז.
[298] לפי ישעיה כז, ב.
[299] לפי איכה ג, כו.
[300] לפי הושע י, א.
[301] לפי ויקרא כג, מ
[302] לפי ויקרא כג, מ.
[303] לפי בראשית לו, ט.
[304] לפי תהלים פ, יד.
[305] לפי דברים לב, לב.
[306] לפי יואל א, יב.
[307] לפי שיר השירים א, ה.
[308] לפי תהלים פ, יג.
[309] איוב טו, ל.
[310] לפי דברים יב, ב. ועוד.
[311] לפי יואל א, ז.
[312] לפי איוב ח, יב.
[313] לפי ישעיה לד, ד.
[314] לפי תהלים עג, יט.
[315] לפי ויקרא ו, ה.
[316] לפי בראשית ג, יח.

סורי הגפן נכריה[318] לא מפני זה מתחת שרשיו ייבשו[317]. הן עוד היום גדול לא עת האסף המקנה[321] הגפן תחת פריה. ועץ השדה פריו יתן[320] בעתו, עוד ינובון בשיבה[319], קדש הלולים ליי'[324] איש לא נעדר[323], בעתה יחישנה[322] יראה ויפקוד גפן זאת מריח מים תפריח[326], וממי הברכה העליונה פרוח תפרח[325] כפתוריה, ופרחיה ממנה יהיו כאשכולות הגפן בחצרות אלהינו יפריחו[328], יציץ ופרח ישראל[327] על רצפת בהט וש ודר[331], ואמר ביום ההוא[330] אודך יי' כי אנפת בי[329], השימות את גפני ותאנתי ארץ ויפרו ישע וצדקה תצמיח[333] והולידה והצמיחה ואוהביה יאכל פריה[332], והיה פריה למאכל ועלהו לתרועה[334].

מי כמוכה באלים יי' מי כמוכה נאדר[337], שם תצמיח קרן לדוד[336] צמח שמו[335], ומתחתיו יצמח על גפן פוריה[341] יפרח כשושנה[340], ויוצא פרח ויצץ ציץ[339] כציץ השדה כן יציץ[338], יהיה צמח יי' לצבי ולכבוד[343] וכסאו כשמש נגדו עליון למלכי ארץ[342], כי כן נשבע לדוד באמונתו נדר. ואני המדבר באתי במשעול הכרמים[344] זה ימים, בינותי בספרים לראות

[317] לפי איוב יח, טז.
[318] לפי ירמיה ב, כא.
[319] לפי תהלים צב, טו.
[320] לפי ויקרא כו, ד.
[321] לפי בראשית כט, ז.
[322] לפי ישעיה ס, כב.
[323] לפי שמואל ב יז, כב.
[324] לפי ויקרא יט, כד.
[325] לפי ויקרא יג, יב.
[326] לפי איוב יד, ט.
[327] לפי ישעיה כז, ו.
[328] לפי תהלים צב, יד.
[329] לפי ישעיה יב, א.
[330] לפי בראשית כו, לב. ועוד.
[331] לפי אסתר א, ו.
[332] לפי משלי כז, יח.
[333] לפי ישעיה מה, ח.
[334] לפי יחזקאל מז, יב.
[335] לפי זכריה ו, יב.
[336] לפי תהלים קלב, יז.
[337] לפי שמות טו, יא.
[338] לפי תהלים קג, טו.
[339] לפי במדבר יז, כג.
[340] לפי הושע יד, ו.
[341] לפי ישעיה לב, יב.
[342] לפי תהלים פט, כח.
[343] לפי ישעיה ד, ב.
[344] לפי במדבר כב, כד.

הפרחה הגפן[346], וראיתי דברי הנביאים פה אחד יעידון, שאיש מלחמה[345] שמו נטע כרם ולא חללו,[348] ילך וישוב לביתו ומיטב כרמו ישלם[347], אף כי בגלותינו זה חשך השמש בצאתו וירח[351] קדר. ועוד ראיתי שצץ המטה וקם שבט מישראל[350], ועת הזמיר הגיע[349]. והנה הגפן לפני והיא כפורחת, ואמרתי אכן קרובה ישועתנו לבא, ותפרח כחבצלת בטרם תצמחנה חדשות אשמיע אתכם[353]. וגם כי מצאונו צרות רבות ורעות[352], חבלי משיח הם עת צרה ליעקב וממנה יושע[355]. והיתה ליי' המלוכה[354], מלכותיה מלכות עולם ושולטניה עם דר ודר[356].

מה נאוו על ההרים רגלי מבשר משמיע שלום, מבשר טוב משמיע ישועה אומר לציון מלך אלהיך. קול צופיך נשאו קול יחדיו ירננו, כי עין בעין יראו בשוב ה' את ציון (ישעיה נב, ז-ח).

וזה זכרון המבשרים במספר שמות וזכרון הנבואות, שכל אחד מהם נבא על הגאולה העתידה ותשועת יי'[357].

המבשר הראשון משמיע ישועה, הוא **בלעם בן בעור** בנבואה אחרונה מנבואותיו. תחילתה "נאם בלעם בנו בעור" וגו', "נאם שומע אמרי אל ויודע דעת עליון" וגו', עד "וגם הוא עדי אובד" (במדבר כד, ג- כד).

המבשר השני משמיע ישועה הוא **משה רבינו** עליו השלום. ויש בתורתו ארבע נבואות על זה, וכולם באו בספר אלה הדברים – משנה התורה "אשר דבר משה אל כל ישראל" (דברים א, א), והם אלו:

הנבואה הא' – בפרשת עקב. תחילתה "למען ירבו ימיכם" וגו', עד "כימי השמים על הארץ" (דברים יא, כא).

[345] לפי שמות טו, ג.
[346] לפי שיר השירים ו, יא.
[347] לפי שמות כב, ד.
[348] לפי דברים כ, ו.
[349] לפי שיר השירים ב, יב.
[350] לפי במדבר כד, יז.
[351] לפי ישעיה יג, י.
[352] לפי תהלים עא, כ.
[353] לפי ישעיה מב, ט.
[354] לפי עובדיה א, כא.
[355] לפי ירמיה ל, ז.
[356] לפי דניאל ג, לג.
[357] לפי איכה ג, כו.

הנבואה הב' – בפרשת שופטים. תחילתה "ואם ירחיב יי' אליהך את גבולך" וגו', עד "השלש האלה" (דברים יט, ח-ט).

הנבואה הג' - בפרשת נצבים. תחילתה "והיה כי יבאו עליך כל הדברים" וגו', עד "כי המצוה הזאת" (דברים ל, א-יא).

הנבואה הד' – בפרשת האזינו. תחילתה "הלא הוא כמוס עמדי" וגו', עד סוף השירה (דברים לב, לד-נב).

המבשר השלישי משמיע ישועה הוא **ישעיהו בן אמוץ**. ויש בדבריו ט"ו נבואות היותר מוכרחות ומפורשות שבספרו, והם אלו:

הנבואה הא' – תחילתה "והיה באחרית הימים נכון יהיה" וגו', עד "בית יעקב לכו ונלכה" וגו' (ישעיה ב, ב-ה).

הנבואה הב' – תחילתה "האדון יי' צבאות מסעף פארה" וגו' (ישעיה י, לג), עד "משא בבל אשר חזה" (שם יג, א).

הנבואה הג' – תחילתה "הוי ארץ צלצל כנפים" וגו' (ישעיה יח, א), עד "משא מצרים הנה יי' רוכב" (שם יט, א).

הנבואה הד' – תחילתה "משא מצרים הנה יי' רוכב על העב קל" (שם), עד "בשנת בא תרתן אשדודה" (שם כ, א).

הנבואה הה' – תחילתה "הנה ה' בוקק הארץ ובולקה" וגו' (ישעיה כד, א), עד "אורח לצדיק מישרים" (שם כו, ז).

הנבואה הו' – תחילתה "ארח לצדיק מישרים" וגומר (ישעיה כו, ז), עד "הוי עטרת גאות שכורי אפרים" (שם כח, א).

הנבואה הז' – תחילתה "קרבו גוים לשמוע" וגו' (ישעיה לד, א), עד "ויהי בארבע עשרה שנה למלך חזקיהו" (שם לו, א).

הנבואה הח' – תחילתה "נחמו נחמו עמי" וגו' (ישעיה מ, א), עד "העניים והאביונים מבקשים מים ואין" (שם מא, יז).

הנבואה הט' – תחילתה "כה אמר ה' לבזה נפש למתעב גוי" וגו' (ישעיה מט, ז) , עד "אי זה ספר כריתות אמכם" (שם נ, א).

הנבואה הי' – תחילתה "שמעו אלי רודפי צדק מבקשי ה'" וגו' (ישעיה נא, א), עד "הנה ישכיל עבדי" (שם נב, יג)

הנבואה הי"א – תחילתה "רני עקרה לא ילדה" וגו' (ישעיה נד, א), עד "כה אמר ה' שמרו משפט ועשו צדקה (שם נו, א).

הנבואה הי"ב – תחילתה "קומי אורי כי בא אורך" וגו' (ישעיה ס, א), עד "שוש אשיש בה' תגל נפשי באלהי" (שם סא, י).

הנבואה הי"ג – תחילתה "שוש אשיש בה' תגל נפשי באלהי" וגו' (ישעיה סא, י), עד "חסדי ה' אזכיר תהלות ה'" (שם סג, ז)

הנבואה הי"ד – תחילתה "כה אמר ה' כאשר ימצא התירוש באשכול" וגו' (ישעיה סה, ח), עד "השמים כסאי" (שם סו, א).

הנבואה הט"ו – תחילתה "כה אמר ה' השמים כסאי והארץ הדום רגלי" וגו' (שם), עד סוף הספר.

המבשר הד' משמיע ישועה הוא **ירמיהו בן חלקיהו**. ויש בספרו ו' נבואות היותר מבוארות ומפורשות על זה שראיתי בדבריו והם אלו:

הנבואה הא' – תחילתה "שובו בנים שובבים נאם יי'" וגו' (ירמיה ג, יד), עד "כי כה אמר ה' לאיש יהודה" (שם ד, ג).

הנבואה הב' – תחילתה "הוי רועים מאבדים ומפיצים" וגו' (ירמיה כג, א), עד "לנביאים נשבר לבי" (שם כג, ט).

הנבואה הג' – תחילתה "כתב לך את כל הדברים אשר דברתי אליך" וגו' (ירמיה ל, ב), עד "מצא חן במדבר" (שם לא, א).

הנבואה הד' – תחילתה "מצא חן במדבר" (ירמיה לא, א), עד "אשר היה אל ירמיהו... בשנה העשירית לצדקיהו" (שם לב, א).

הנבואה הה' – תחילתה "ועתה לכן כה אמר יי' אלהי ישראל לעיר הזאת" וגו' (ירמיה לב, לו), עד "כאשר הבאתי אל העם הזה" (שם שם, מב).

הנבואה הו' – תחילתה "ויהי דבר יי' אל ירמיהו שנית והוא עודנו עצור" וגו' (ירמיה לג, א), עד "הדבר אשר היה אל ירמיהו מאת יי' אל נבוכדראצר מלך בבל" (שם לד, א).

המבשר הה' משמיע ישועה הוא **יחזקאל בן בוזי**. ויש בספרו י' נבואות היותר מבוארות ומפורשות על זה שראיתי בדבריו, והם אלו:

הנבואה הא' – תחילתה "בן אדם אחיך אחיך אנשי גאולתך" וגו' (יחזקאל יא, טו), עד "ואדבר אל הגולה את כל דברי" (שם שם, כה).

הנבואה הב' – תחילתה "והעולה על רוחכם" וגו' (יחזאל כ, לב), עד "בן אדם שים פניך דרך תמנה" (שם כא, ב).

הנבואה הג' – תחילתה "בן אדם נהה על המון מצרים" וגו' (יחזקאל לב, יח), עד "בן אדם דבר אל בני עמך" (שם לג, ב).

הנבואה הד' – תחילתה "הנני אני ודרשתי את צאני ובקרתים" וגו' (יחזקאל לד, יא), עד "בן אדם בית ישראל יושבים על אדמתם" (שם לו, יז).

הנבואה הה' – תחילתה "בן אדם בית ישראל יושבים על אדמתם" וגו' (שם), עד "היתה עלי יד יי'" (יחזקאל לז, א).

הנבואה הו' – תחילתה "היתה עלי יד יי'" וגו' (יחזקאל לז, א), עד "ואתה בן אדם קח לך עץ אחד וכתוב עליו" (שם לז, טז).

הנבואה הז' – תחילתה "ואתה בן אדם קח לך עץ אחד" וגו' (שם), עד "בן אדם שים פניך אל גוג" (יחזקאל לח, ב).

הנבואה הח' – תחילתה "בן אדם שים פניך אל גוג "וגו' (שם), עד "בעשרים וחמש שנה לגלותנו" (יחזקאל מ, א).

הנבואה הט' – תחילתה "ובהפלכם את הארץ בנחלה" וגו' (שם מה, א), עד "כי יתן הנשיא מתנה" (יחזקאל מו, טז).

הנבואה הי' – תחילתה "כה אמר יי' אלהים גה גבול אשר תתנחלו" וגו' (שם מז, יג), עד סוף הספר.

המבשר הששי משמיע ישועה הוא **הושע בן בארי** בנבואה הראשונה מספרו. תחילתה תחלת דבר יי' בהושע וגו' (הושע א, ב), עד "שמעו דבר יי' בית ישראל" (שם ד, א).

המבשר השביעי משמיע ישועה הוא **יואל בן פתואל** בנבואה האחרונה מספרו. תחילתה "והיה אחרי כן אשפוך את רוחי על כל בשר" וגו' (יואל ג, א), עד סוף הספר.

המבשר השמיני משמיע ישועה הוא **עמוס** בנבואה האחרונה מספרו. תחילתה "הלא כבני כושיים אתם לי בני ישראל" וגו' (עמוס ט, ז), עד סוף הספר.

המבשר התשיעי משמיע ישועה הוא **עובדיה** בנבואה כולה שהיא אחד, ומדובקת. ושם פירשתי ענין כל הנבואות שנבאו שאר הנביאים על אדום.

המבשר העשירי הוא **מיכה המורשתי**. ויש בספרו שתי נבואות לעתיד היותר מבוארות ומפורשות שראיתי בדבריו, והן אלו:

הנבואה הא' – תחילתה "והיה באחרית הימים יהיה הר בית יי'" וגו' (מיכה ד, א), עד "שמעו נא את אשר יי' אומר" (שם ו, א).

הנבואה הב' – תחילתה "אל תשמחי אויבתי לי כי נפלתי קמתי" וגו' (מיכה ז, ח), עד סוף הספר.

המבשר הי"א משמיע ישועה הוא **חבקוק**. ולהיות נבואותו מקושרת פירשתיה כולה מתחילת הספר ועד סופו.

המבשר הי"ב משמיע ישועה הוא **צפניה בן כושי** בן גדליה בן מריה בן חלקיה בנבואה האחרונה מספרו. תחילתה "לכן חכו לי נאם יי' ליום קומי לעד" וגו', עד סוף הספר.
המבשר הי"ג משמיע ישועה הוא **חגי**. ויש בספרו לעתיד נבואה אחת, תחילתה "בשביעי בעשרים ואחד[359] לחודש היה דבר יי'" וגו' (חגי ב, א), עד "בעשרים וארבעה[358] לתשיעי" (שם שם, יח).
המבשר הי"ד הוא **זכריה בן בכריה** בן עדוא. ויש בספרו לעתיד לבא ד' נבואות, שהן מוכרחות ומפורשות בענינם, לא ראיתי כהנה בכל תרי עשר נביאים והם אלו:
הנבואה הא' – תחילתה "ראיתי הלילה והנה איש רוכב" וגו' (זכריה א, ח), עד "ויראני את יהושע הכהן הגדול" (שם ג, א).
הנבואה הב' – תחילתה ויהי בשנת שתים[361] לדריוש וגו' (זכריה א, א), עד "ארעה[360] את צאן ההרגה" (שם יא, ז).
הנבואה הג' – תחילתה "משא דבר ה'[362] על ישראל" וגו' (זכריה ט, א), עד "הנה יום בא ליי' וחולק שללך" (שם יש, א).
הנבואה הד' – תחילתה "הנה יום בא ליי' וחולק שללך בקרבך" וגו' (שם), עד סוף הספר.
המבשר הטו' משמיע ישועה הוא **מלאכי** בנבואה האחרונה מספרו. תחילתה "הוגעתם יי' בדבריכם ואמרתם במה הוגענוך"וגו' (מלאכי ב, יז), עד סוף הספר.
המבשר הטז' משמיע ישועה הוא **דוד המלך** עליו השלום בספר תהלים, ומלבד המזמורים שבאו בו בדרך תרעומת ותלונת על הגלות, או בדרך תפילה על הגאולה ועל מלך המשיח, הנה עוד ראיתי בספרו יב' מזמורים מיעדים הגאולה העתידה, והם אלו:
המזמור הראשון מאלה הוא מזמור מ"ב "למנצח משכיל לבני קרח כאיל תערוג" וגו'.
המזמור הב' מאלה הוא מ"ג "שפטני אלהים" והוא גם כן לבני קרח.
המזמור הג' מאלה הוא מ"ו "למנצח לבני קרח על עלמות".
המזמור הד' מאלה הוא מ"ז "למנצח לבני קרח מזמור כל העמים" וגו'.
המזמור הה' מאלה הוא ע"ה "לאסף הודינו לך אלהים" וגו'.
המזמור הו' מאלה הוא ע"ו "לאסף נודע ביהודה אלהים וגו'.
המזמור הז' מאלה הוא פ' "לאסף רועה ישראל האזינה" וגו'.
המזמור הח' מאלה הוא פ"ה "לבני קרח רצית יי' ארצך" וגו'.

[358] בנדפס: "בכ"ד"
[359] בנדפס: "בז' בכ"א"
[360] בנדפס: "רעה"
[361] בנדפס: "בשנת אחת...".
[362] בנדפס חסר.

המזמור הט' מאלה הוא קי"ז "הללו את יי' כל גוים" וגו'.
המזמור הי' מאלה הוא קי"ח "הודו ליי' כי טוב כי לעולם חסדו" וגו'.
המזמור הי"א מאלה הוא קכ"ו "בשוב יי' את שיבת ציון" וגו'.
המזמור הי"ב מאלה הוא קכ"ט "רבת צררוני מנעורי" וגו'.
המבשר הי"ז משמיע ישועה יותר מכל המבשרים הוא **דניאל**. וכבר באו בספרו חמש מראות מבארות וגלויות בדבר הזה, והן אלו:
המראה הראשונה מהצלם שראה נבוכדנצר בחלומו. תחליתה "ואלו צלם חד שגיא" וגו' (דניאל ב, לא), ועד "באדין מלכא נבוכדנצר" (שם שם, מו).
המראה הב' מהחיות שראה דניאל. תחילתה "בשנת חדה[363] לבלשצר" וגו' (דניאל ז, א), עד "ומלתא בלבי נטרת" (שם שם, כח).
המראה הג' – תחליתה בשנת שלש למלכות[364] בלאשצר המלך חזון נראה אלי דניאל" וגו' (דניאל ח, א), עד "ואשתומם על המראה ואין מבין" (שם שם, כז).
המראה הד' – תחילתה "שבועים שבעים נחתך על עמך" וגו' (דניאל ט, כד), עד "כלה ונחרצה תתך על שומם" (שם שם, כז)
המראה הה' – תחילתה "ובעת קץ יתנגח עמו מלך הנגב וישתער עליו מלך הצפון" וגו' (דניאל יא, מ), עד סוף הספר.
הרי לנו על תשועת יי'[365], וגאולת עמו י"ז מבשרים ומשמיעים ישועה וסימנם **מבשר טוב משמיע ישועה**, כי עולה במנינו לי"ז. והנה ט"ז המבשרים הראשונים מאלה יבא פירוש נבואתיהם על נכון, כפי הסברא הישרה בספר הזה, וזה האחרון עצמיו שהוא דניאל, כבר בא פירושו בספר 'מעיני הישועה' אשר עשיתי בביאור ספרו בשלמות גדול והרחבה מספקת.
והנני מתחיל במה שיעדתי בשם יי'[366].

המבשר הראשון (בלעם)

המבשר טוב הראשון **משמיע ישועה**, הוא **בלעם בן בעור**. כי עם היותו קוסם בתחילת ענינו נחה עליו רוח יי'[367] ובנבואתו, כדי לדבר טוב על ישראל ולפרסם בקרב האומות

[363] בנדפס: "חדא".
[364] בנדפס חסר.
[365] לפי איכה ג, כו.
[366] לפי בראשית ד, כו. ועוד.
[367] לפי ישעיה יא, ב.

מעשה יי' כי נורא הוא[368], עושה עם עמו וחסידיו. והיה הוא הגדת נבואתו כמלאך רע, שעונה בעל כרחו אמן. ועיקר מה שניבא לעתיד לבא הוא בנבואתו האחרונה באמרו (במדבר כד, ג-ד; יז): "נאם בלעם בנו בעור וגו' נאם שומע אמרי אל וגו' אראנו ולא עתה", ויתר הפסוקים עד "וגם הוא עדי אובד" (שם שם, כד).

וזה שאתה תמצא לבלעם ד' נבואות על ישראל כולן הולכות בדרגה כפי הזמנים, מוסיפות בעתידות זו על זו.

וביאור זה, שבנבואה הראשונה סיפר שהיה ישראל חלק השם עמו ונחלתו[369] למימי אבותיהם[370] הראשונים ואינם תחת ממשלת כוכב ומזל, והם עם נוחלי גן עדן והשכר הנפשיי. ועם כל אלה "תמות נפשי מות ישרים וגו' (במדבר כג, י). ואמר, שלהיות ישראל חלק השם, לכן נתרבו באופן נפלא ועל זה אמר: "כי מראש צורים אראנו וגו' מי מנה עפר יעקב" וגו' (שם שם, ט-י).

ובנבואה השנית הוסיף להודיע, שיכבשו את הארץ וינצחו המלכים שילחמו עמהם ויהרגום ויזכו לנבואה וליושר המידות, ועל זה אמר אם בישרות העם ושלמותם כשנכנסו לארץ "לא הביט און ביעקב" וגו' (במדבר כג, כא). ואם בהתרבות הנבואה ביניהם אמר: "כי לא נחש ביעקב" וגו' (שם שם, כג). ולענין כיבוש הארץ וניצחון המלכים אמר: "הן עם כלביא יקום וכארי יתנשא" וגו' (שם שם, כד). ומפני, ששני הענינים האלה שראה בנבואה הזו, רוצה לומר היותם חלק השם וכיבושם את הארץ היא לזמן קרוב, לכן לא קרא עצמו בזו הנבואה נביא, ולא חוזה, ולא יודע דעת עליון.

ובנבואה הג' הוסיף להודיע שבתם בארץ ופריים ורביים עליה, ובנין בית המקדש ויופיו, והעמידם מלך שינצח את אגג מלך עמלק ותנשא עד המלכות בהמלכת דוד, שהיה מתנשא למעלה וכמו שאמר הכתוב: "וידע דוד כי הכינו יי' למלך... וכי נשא ממלכתו" (שמואל ב ה, יב). וגם על שלמה רמז בהתנשאות המלכות הזה, ועל העתידות האלה אמר (במדבר כד, ה): "מה טובו אוהליך יעקב" שהוא יישוב הארץ "משכנותיך ישראל", שאמר על בית המקדש ועל משכן יי'[371], שקודם שנבנה בית המקדש יישב בגלגל ובשילה ובנוב ובגבעון. והרבה עליהם הדמויים במספרם "כנחלים נטיו כגנות עלי נהר" וגו' (שם שם, ו), שהם ד' הדמויים כנגד ד' המקומות שעמד בהם הארון קודם, שנבנה הבית שעליה אמר: "משכנותיך ישראל", כמו שפירשתי. ועל מלחמת שאול

[368] לפי שמות לד, י.
[369] לפי תהלים צד, יד.
[370] לפי מלאכי ג, ז.
[371] לפי במדבר טז, ט. ועוד.

בעמלק ומלחמת דוד בפלישתים ובאדום וביתר הארצות אמר בהתרבות העם "יזל מים מדליו וזרעו במים רבים וירום מאגג מלכו" (במדבר כד, ז), שזה היה אגג מלך עמלק שהחריב שאול את ארצו וישסעהו שמואל כשסע הגדי[372]. ואמר ותנשא מלכותו על דוד ושלמה ושאר מלכי יהודה, ועל מלחמותם באויבים אמר: "יאכל גוים צריו ועצמותיהם יגרם" וגו' (שם שם, ח).

ובנבואה הד' האחרונה הזאת פירש, שתהיה לאחרית הימים. ומפני זה קרא עצמו בה "שומע אמרי אל" וחוזה[373] "ויודע דעת עליון" (במדבר כד, טז), ובה הוסיף להודיע מעלת מלך המשיח וקיבוץ הגלויות העתיד להיות. והנה הוצרך לנבא על זה, לפי שבלק חם לבו בקרבו[374] מפחד ישראל פן ישחיתו ויכבשו אז את ארצו, לכן אמר לו בלעם אחרי שלושת הנבואות הראשונות "לכה איעצך אשר יעשה העם הזה לעמך" (שם שם, יד).

ויקשה בכתוב הזה, איך קרא 'עצה' מה שיהיה באחרית הימים, כי כמו שאמר הפילוסוף[375] בג' מספר המידות: העצה לא תבוקש על מה שיעשה הזולת, כי לא יתייעצו אנשי ליסידימוניא איך יתנהגו ביניהם אנשי רומי, אמנם נקח עצה בדברים שהם בנו והם נפעלים. ומפני זה אמרו חכמינו זכרונם לברכה[376] שהשיאו עצה להפקיר בנות מואב ולהכשילם בדבר פעור. והרמב"ן פירש, שאמר לו אגיד לך העצה אשר יעץ השם ממה, שיעשה העם הזה לעמך באחרית הימים. ואין צורך לכל זה שפשט הכתוב מבואר הוא, שהעצה היתה לבלק שילך לו ולא יחוש לענין ישראל, לפי שמה שיעשה ישראל לעמו לא יהיה עתה כי אם באחרית הימים, ושלום ואמת[377] יהיה בימיו. ואין 'עצה' גדולה מזו להסיע דעתו מזה, כי הרעה אשר תבא היא לעתים רחוקים ודיה לצרה בשעתה[378], גם כי הרעה היא מחוייבת כי יי' צבאות יעץ ומי יפר[379], וההשתדלות והחריצות נגדו הוא שקר ובטל, וזה אמרו: "לכה איעצך". והכתוב מסורס. רוצה לומר "איעצך" , שתלך ולא תחוש מזה לפי שמה שיעשה העם הזה לעמך הוא באחרית הימים לא עתה. וכדי לבאר זה הביא הנבואה הרביעית להיותה לעתים רחוקים מאד, לכן אמר שהיה "שומע אמרי

[372] לפי שופטים יד, ו.
[373] "מחזה שדי יחזה"
[374] לפי שמואל א כה, לז.
[375] אריסטו.
[376] ראה ירושלמי סנהדרין פרק י הלכה ב (דף נא, ע"ב).
[377] לפי מלכים ב כ, יט.
[378] לפי ברכות ט, ב.
[379] לפי ישעיה יד, כז.

אל" וגו' (במדבר כד, טז). כלומר, שידיעתו בזה אליו ואמר גם כן "אראנו ולא עתה אשורנו ולא קרוב" (שם שם, יז).

ותמהתי מרש"י, שפירש "ומחץ פאתי מואב" (במדבר כד, יז) - על דוד המלך עליו השלום, שעשה נקמה גדולה במואב. ופירש "וקרקר כל בני שת" – על מלך המשיח. וכן פירשו הרב הגדול המימוני בסוף חיבורו משנה תורה[380]. ונתנו הפסוק אם כן לשיעורין, כמו שאמרו[381] שמבלעם עד דוד לא היו כי אם כד' מאות שנה ואיך יאמר על זה "אראנו ולא עתה" וגו' וקראו אחרית הימים.

והנה בנבואה הג' דבר משאול ואגג ומנשיאות מלכות ישראל, שהיה בימי דוד ולא קראו אחרית הימים ולא שאר הלשונות שזכר פה. ועוד, כי דוד המלך לא "קרקר כל בני שת" רק ניצח אויביו סביביו. וכבר דרשו חכמינו זכרונם לברכה[382] הפסוק הזה על שני המשיחים לעתיד לבא אמרו: "אראנו ולא עתה" – זה דוד; "אשורנו ולא קרוב" – זה משיח; "דרך כוכב" – זה דוד; "וקם שבט" – זה משיח; "ומחץ פאתי מואב" – זה דוד; "וקרקר כל בני שת" – זה משיח. אבל כפי הפשט אין ספק שכולו נאמר על ימות המשיח. ו"דרך כוכב מיעקב" פירשו המפרשים[383] – על מלך המשיח, שיתדמה לכוכב השמימיי במעלת מלכותו, זהרו וכבודו לחכמתו, והשכלתו והנהגתו, ומושלו בעולם כממשלת הכוכב בשפלים, ויפה פירשו. אבל מאשר אמר הכתוב "דרך כוכב מיעקב" במ"ם ולא אמר **ב**יעקב, אחשוב שירמוז, שהמערכה המחייבת ברצון השם גלות על ישראל תסתלק ולא תורה עליו[384] באותו אופן, שהורתה כל זמן הגלות, שהיו שרי האומות מנגדים לישראל כמו שנזכר בספר דניאל, או שלא תתחייב עוד הוראתה, וזהו: "דרך כוכב מיעקב". כלומר דרך והלך הוראת הכוכב מהם, ובהיותם בגלות זמן רב אין מלך ואין שר[385] להם, שבט משפט שבט מושלים[386], הנה יקום מעצמו שבט שיהיה מישראל שבט מישור, שבט מלכותו[387], ואותו שבט מלכות שיקים י"מחץ פאתי מואב". כאילו אמר לבלק, הנה עתה מישראל לא יגיעך שום נזק, אבל בימים ההם אותו שבט מישור שיקום מתוכם – ימחץ כל הפאות, שלא תשאר פאה בכל ארץ מואב שלא ימחץ, והוא משל לכיבוש הכולל

[380] הלכות מלכים ומלחמות יא, ד.
[381] ככל הנראה בסדר עולם.
[382] ראה רמב"ם הלכות מלכים ומלחמות יא, ד.
[383] רמב"ן.
[384] על הגלות.
[385] לפי הושע ג, ד.
[386] לפי ישעיה יד, ה.
[387] לפי תהלים מה, ז.

שיעשה בכל ארץ מואב. ואמר לבלק שיתנחם בזה, כי לא תהיה הרעה ההיא בפאתי מואב בלבד, אבל כל "כל בני שת" יקרקר ו'בני שת' הם כלל בני אדם אשר בכל הישוב, כי מכל בני אדם הראשון[388] וזרעו לא נשאר מן המבול כי אם נח ובניו, שהיו מבני שת. אם כן העמים כולם הם – 'בני שת'; ו'קרקר' מלשון "מקרקר קיר ושוע אל ההר" (ישעיה כב, ה).

והענין, שבבוא מלך המשיח יבטלו ממלכות האדמה כמו שאמר הנביא: "ושח גבהות[389] האדם ושפל רום אנשים ונשגב ה' לבדו" וגו' (ישעיה ב, יז). ועם היות, שכבר נמחה מן העולה זכר עמון ומואב, לפי שסנחריב בלבל את העולם והעביר אותם לערים, הנה הנבואה באה על אותם הארצות כפי מה שנקבו בשמות בימים ההם. ועם היותם עתה בלתי ידועות אלינו אי זו ארץ מואב ואי זו היא ארץ עמון, אין שכחה לפני כסא כבודו[390], וכולם ידועים וגלוים לפניו. ומפני שאמר על "כל בני שת" (במדבר כד, יז) בכלל ביאר עוד, שבפרט וביחוד תהיה ההשחתה והחורבן בארץ אדום. וזהו: "והיה אדום ירשה והיה ירשה שעיר אויביו וישראל עושה חיל" (שם שם, יח). רוצה לומר, שתהיה כל ארץ אדום ואומתו ירשה[391] למלך המשיח.

ואמרו עוד: "והיה ירשה שעיר", אפשר לפרשו על "אדום", ויהיה כפל הענין במלות שונות. ואפשר לפרש 'מעיר'[392] – על הכרך הגדול שבאדום, שהוא רומי. ונתן הסיבה למה, שבהיות אדום אחיו של יעקב תהיה ארצו ירושה לזרעו של יעקב, ועל זה אמר "אויביו", רוצה לומר לפי שהיו 'בני שעיר' אויביו של יעקב ולא זכרו ברית אחים, לכן ישראל יהיה "עושה חיל" נגדו.

והסתכל בלשון ה'ירושה' הזאת, שזכר בלעם שבלשון ההוא מירושה אמר עובדיה (עובדיה א, יז-יט): "וירשו בית יעקב את מורשיהם, והיה בית יעקב אש וגו' וירשו הנגב" וגו', שבא לשון ה'ירושה' בשווה בדברי בלעם ובדברי עובדיה. וכמו שאמר עובדיה (שם שם, כא): "ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו", כן אמר בלעם (במדבר כד, יט): "וירד מיעקב[393] והאביד שריד מעיר". רוצה לומר, שהממשלה והשלטנות יהיה בקרב יעקב מלשון: "רדה בקרב אויביך" (תהלים קי, ב) והוא יעשה חורבן כל כך עצום וכל כך גדול באדום, עד שיאביד ולא ישאר "שריד מעיר", רוצה לומר מכל עיר שבאדום. או

[388] כרש"י.
[389] בנדפס: "רום".
[390] לפי ברכות לב, ע"ב.
[391] אולי צ"ל: "ירושה".
[392] אולי צ"ל: "שעיר".
[393] בנדפס: "מן יעקב".

שאמר: "מעיר" – על רומי העיר הגדולה, והוא יותר נכון. וכבר ניבא על זה ישעיהו עליו השלום באומרו (ישעיה כז, י): "כי עיר בצורה בדד נוה משולח ונעזב כמדבר" וגו'.

וסיפר הכתוב, שאחרי שהשיב בלעם לבלק על ענין מואב ראה עוד בנבואתו, או שהיה בראש הפעור הנשקף על פני הישימון, והביט כנגד עמלק היושב בהר ההוא וניבא עליו באמרו (במדבר כד, כ): "ראשית גוים עמלק" וגו'. רוצה לומר, שעם היות עתה עמלק ראשית הגוים שנלחמו עם ישראל בצאתם ממצרים[394], הנה אחריתו גם כן יהיה "עדי אובד" (שם), רוצה לומר על ידי ישראל. וכן בראותו את ה'קיני' ניבא עליו "איתן מושבך ושים בסלע קנך" (במדבר כד, כא), ולא אמר זה על ה'קיני' מבני חובב חותם משה, שהיה יושב עם עמלק. ושאמר לו בלעם סורו רדו מתוך עמלק פן תספה עמו[395] ותן ב"איתן מושבך ושים בסלע קנך", שה'איתן' וה'סלע' הוא – ישראל, ואל תפחד בבואך עמו שתגלה עמהם על ידי מלך אשור כמו שהם עתידים לגלות, "כי אם יהיה לבער קין" (שם שם, כב), שהוא הקיני שילך בגלות עם ישראל, לא יהיה גלותו נצחי כי אם עד זמן מוגבל, תהיה השביה והגלות שתלך בו על ידי אשור, כמו שפירשו בזה המפרשים[396] כולם. והוא בלתי מתישב, לפי שלא נמצא בסיפורי הגלויות כולם שגלו בני חובב עם ישראל על ידי מלך אשור. וגם לא ראיתי בנבואה יעוד גאולה כי אם לישראל לא לקיני.

ועוד, כי לדבריהם מה היתה ה'עצה' שיעץ ל'קיני' להתיישב עם ישראל אם היה עתיד להיות גולה עמו כל הגלות הארוך הזה ויותר ראוי היה לסור מעמלק, אבל שלא יתחבר עם ישראל ולא יסבול גם שנאתם, גם גלותם. ולכן ראוי לפרש ה'קיני' שהוא אחד מעשרה עממים שנתן השם יתברך לאברהם, כמו שיתבאר אחרי זה מאותם השלוש מלכויות, שלא כבשו: הקיני והקניזי והקדמוני. וכן תרגם אנקלוס ב'קיני' שנזכר בייעוד אברהם, ובמקום הזה בשניהם תרגם יחד 'סלאמה'.

וכבר אמרו חכמינו זכרונם לברכה[397] שאותם ג' מלכויות: קיני, קנזי וקדמוני, הם: עמון, מואב ואדום, ולכן נזכרו בפרשה הזאת אדום ומואב ולא נזכר עמון, שהוא הקיני. ולכן נזכרו בפרשה הזאת אדום ומואב ולא עמון שהוא הקיני.

ולפי, שבלעם ראה אותו 'קיני', שהיה מתיישב במקומות חזקים – מצודות סלעים משגבו[398], לכן אמר אליו "איתן מושבך ושים בסלע קנך" (במדבר כד, כא). כלומר, עם

[394] כרש"י לפי אנקלוס.
[395] לפי שמואל א טו, ו.
[396] רש"י, ראב"ע ורמב"ן.
[397] בראשית רבה, לך לך פר' מד.
[398] לפי ישעיה לג, טז.

היות שמושבך במקום חזק כאשר תבוא עליך הגזירה האלהית, ו"יהיה לבער קין" (שם שם, כב), רוצה לומר לבער אותך מהארץ, האם תחשוב שתנצל במקומות החזקים ההם "עד מה אשור תשבך". רוצה לומר, כמה זמן חשבת שיצטרך למלך אשור להוליכך בשבי באמת בימים מעטים יגלך וישבך מארצך, ובזה נבא, שסנחריב יגלה את ה'קיני' כמו שעשה לעמים רבים. ונכון לפרש, שכל הנבואה הזאת היתה מיוחדת לישראל, ולכן זכר עמלק שיהיה "עדי אובד" על ידי ישראל, וכן ה'קיני', לפי שהיה מי' עממים שנתנו לאברהם וישראל לא זכו לירש את ארצו, כמו שיתבאר, לכן אמר עליו אל תחשוב, כי לחוזק המקומות אשר אתה יושב בהמה תנצל בהם לימות המשיח כי אם יהיה השבט שיקום מישראל אשר זכר משולח "לבער" ולהשחית[399] את קין באחרית הימים, לא ימנע זה בעבור גלות אשר שגלו ישראל שמה, כי הגלות ההוא לא יהיה לעולם וישובו בנים לגבולם[400], ואז יהיה "לבער קין". וזה אומר: "עד מה אשור תשבך" (במדבר כד, כב), שכינוי "תשבך" – חוזר לישראל אשר זכר. וכבר ידעת מדרך הנבואות שידברו פעם לנוכח פעם לנסתר.

ואמנם אמרו באחרונה (שם שם, כג): "אוי מי יחיה משומו אל" – פירושו בלא ספק "אוי מי יחיה" באותם הימים, שאדם ילוד אשה[401] ישים עצמו "אל", שרמז לישוע הנוצרי שאמר על עצמו שהיה אלוה או שאמרוהו אחרים עליו, כי לא מצאנו זולתו שישים עצמו אלוה, ואף על פי שאמר נבוכדנצר (ישעיה יד, יד): "אדמה לעליון", אין זה מורה על האלהות. כי ההדמות בלתי השווי, וגם שהוא חרף וגדף ישא מרום עיניו אל קדוש ישראל[402], הנה לא אמר שהיה הוא הסיבה הראשונה בורא עולם כאשר עשה ישוע הנוצרי או עשו עליו. ואולי אמר "אוי מי יחיה משומו אל" על בני יהודה שהרגוהו[403] בירושלים וסבבו לבני ישראל בגלות אדום צרות רבות ורעות[404], ועליו אמר עוד (במדבר כד, כד): "וצים מיד כתים וענו אשור וענו עבר וגם הוא עדי אובד". ופירוש "ציים" – ספינות ודוגיות או חברות כמו שתרגם המתרגם 'וסיען'. ולשון "מיד" נאמר על המקום כמו "יד אבשלום" (שמואל ב טז, ח). ו"כתיים" – הם הרומיים יבאו ויענו אשור וכבשו את ארצו, וכן י"ענו עבר", רוצה לומר שיכבשו כל ארץ ישראל בחורבן בית שני, אבל אחרי כל זה הם – רוצה לומר ה"כתים", יהיה אחריתם "עדי אובד", שיבואו לאבדון. והוא בעצמו מה שאמר

[399] לפי ירמיה טו, ג.
[400] לפי ירמיה לא, טז.
[401] לפי איוב יד, א. ועוד.
[402] לפי מלכים ב יט, כב.
[403] את ישוע.
[404] לפי תהלים עא, כ.

למעלה באדום "והאביד שריד מעיר" (במדבר כד, יט), וזו החיה הרביעית כמו שביארתי ב'מעיני הישועה'.
הנה הנבואה הזאת עוד בירור על הגאולה העתידה, לפי שמבואר ענינה שלא נתקיימה בזמן בית ראשון ולא בבית שני. כי הנה אז לא קם שבט מישראל שי"קרקר כל בני שת" (שם שם, יז), ולא אדום ירושה, כי עם היות שנכנסו בברית לא היו ירושה לישראל ולא "האביד שריד מעיר", ולא היה אדום אחריתו "עדי אובד". וכל זה יורה בהכרח, שדברי המבשר טוב הזה שרוח יי' דבר בו[405] ומלתו על לשונו עתידים הם להתקיים בביאת משיחנו.

המבשר השני (משה)

הקדמה

המבשר טוב השני **משמיע ישועה** הוא **משה רבינו** עליו השלום. וכבר נמצא ממנו בבשורה העתידה הזאת ד' נבואות:

פרק א

הנבואה הראשונה היא בפרשת 'עקב', באמרו (דברים יא, כא): "למען ירבו ימיכם וימי בינכם על האדמה" וגו'. והנה פשט הכתוב הזה מוכיח, שהיתה שבועת השם יתברך לאבות לתת לזרעם את הארץ מתנה תדירה בלי הפסק לנצח נצחים "כימי השמים על הארץ", כי כן נאמר לאברהם (בראשית יג, טו): "כי את הארץ אשר אתה רואה לך אתננה ולזרעך עד עולם". רוצה לומר, מתמדת וקיימת עליהם תמיד מבלי שיגלו עוד ממנה. וידוע, שהשבועה הזאת לא נתקיימה בבית ראשון ולא בבית שני, כיון שלא ישבו על הארץ בתמידות, אבל גלו ממנה. ומפני זה יחוייב, שיבוא זמן שצדיקים יירשו ארץ[406] וישכנו לעד עליה, וכמו שאמר הנביא (יחזקאל לז, כה): "וישבו עליה המה[407] ובניהם ובני בניהם עד עולם", ושלא ילכו עוד בגלות ולא יסחו עוד מעליה. ובזה תתקיים השבועה הזאת.

פרק ב

הנבואה השנית היא בפרשת 'שופטים ושוטרים', שאחרי שציוה על שלוש ערי מקלט אשר יבדילו בארץ כנען אמר (דברים יט, ח-י): "ואם ירחיב יי' אלהיך את גבולך כאשר

[405] לפי שמואל ב כג, ב.
[406] לפי ישעיה ס, כא.
[407] בנדפס: "הם".

נשבע לאבותיך, ונתן לך את כל הארץ אשר דבר לתת לאבותיך וגו' ויספת לך עוד שלש[408] ערים השלוש האלה". והמצוה הזאת, היא עתידה וענינה, שהשם יתברך במראת בין הבתרים נתן לאברהם במתנתו הרחבה ארצות עשרת עממים, שנאמר (בראשית טו, יח): "ביום ההוא כרת יי' את אברם ברית לאמר, לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת. את הקיני ואת הקניזי ואת הקדמוני. ואת החתי ואת הפריזי" וגו'. והנה ישראל לא ירשו בכניסתם לארץ כמו שנזכר בספר יהושע כי אם שבעת עממים[409], לפי שראה השם יתברך שלא היה זכותם מספיק ליותר מזה, ולכן לא נתן להם המתנה היעודה כולה, וכמו שכתוב בפרשת ואתחנן (דברים ז, א): "כי יביאך יי' אליהך אל הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה, ונשל גוים רבים מפניך, החתי והגרגשי, והאמורי והכנעני, והפריזי והחוי והיבוסי, שבעה גוים רבים ועצומים ממך". כי אין ראוי לחשוב, שתהיה מתנת הארץ לישראל כל כך קטנה ומועטת כאשר היא היום הזה וכאשר היתה בשבתם עליה, אבל היתה המתנה יותר גדולה מאד אם לא שהם בחטאתם לא זכו אליה אז.

ולפי שלא זכו לרשת הקיני והקניזי והקדמוני, והיו ישראל עתידים לירש אותם לימות המשיח, לכן אמר משה רבינו עליו השלום (דברים יב, כט): "כי יכרית יי' אלהיך את הגוים אשר יי' אלהיך נותן לך", עתה שהם שבעה עממים "שלש ערים תבדיל לך" (שם שם, כט), בתוך ארצך. רוצה לומר, שמלבד שלוש הערים אשר הבדלתי אני מעבר לירדן עוד תבדיל לך בארץ כנען לך שלוש ערים אחרות ויהיו כולם – שש ערים.

האמנם כאשר "ירחיב יי' אלהיך את גבולך כאשר נשבע לאבותיך" (דברים יט, ח), שההרחבה היא בירושת הקיני והקניזי והקדמוני, "ונתן לך את כל הארץ אשר" נשבע לאבותיך. כלומר, כאשר "תשמור את כל המצוה... לאהבה את יי' אלהיך וללכת בדרכיו כל הימים" (שם טו, ה). רוצה לומר, כשימול לבם הערל וישובו אל השם, כמו שייעד הנביא על הגאולה העתידה (ירמיה לב, לט-מ): "ונתתי להם לב אחד ודרך אחד ליראה אותי כל הימים וגו'. וכרתי להם ברית עולם אשר לא אשוב מאחריהם, להיטיב[410] אותם ואת יראתי אתן בלבבם לבלתי סור מעלי", הנה אז כאשר תהיה במעלת החסידות, שבעבור זכותך יתרחב גבולך ויתן לך האלהים[411] ארצות עשרת העממים כולם יחד, אז תתחייב להבדיל עוד שלוש ערים אחרות באופן, שיהיו ערי המקלט כולם תשעה.

[408] בנדפס: "ג'".
[409] ולא עשרת העממים, כבמראה ברית בין הבתרים.
[410] בנדפס: "להטיב".
[411] לפי בראשית כז, כח.

הנה התבאר מבלי ספק, שהמצוה הזאת עתידה להתקיים כיון, שירושת ארצות שלושת העממים: קיני וקנזי וקדמוני, שנשבע השם לאברהם לתת לזרעו לא נתקיימה בבית ראשון ולא בזמן בית שני, ולא נבדלו שלושת הערים ההם. ויתחייב אם כן, שתתקיים לעתיד לבוא בזמן קיבוץ הגלויות, כי איש אל ויכזב ובן אדם ויתנחם[412].

פרק ג

הנבואה הג' בסדר נצבים בפרשת (דברים ל, א) "כי יבאו עליך כל הדברים האלה הברכה והקללה" וגו', עד "כי תשוב אל יי' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך" (שם שם, י).

וכמה מהספק ראוי שיפול אצל כל חכם לב[413] במה שמצאנו, שברית הראשון בפרשת בחקותי אחרי זכרון הקללות בסופם באה נחמה בתקוות וזכרון הגאולה העתידה, כמו שאמר (ויקרא כו, מד-מה): ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם וגו' וזכרתי להם ברית ראשונים" וגו'. אמנם בברית השני בפרשת "והיה כי תבואו" (שמות יב, כה), שנזכרו שמה קללות רבות ועצומות, לא נזכרה בסופם אחריהם נחמה כלל, ולא ייעוד הגאולה העתידה.

וכבר הוקשה זה[415] מאד לחכמינו זכרונם לברכה[414], ושלחו כתב בפי יונת אלם אל האלהי רבי שמעון בן יוחאי בהיותו במערה על זה, והוא השיבם דברים טובים נכוחים בדברים עמוקים על פי הקבלה, ואינם מזה המקום. אבל כפי הפשט האמתי אומר אני, שבקללות שבתורת כהנים נזכר נחמה אחריהם, לפי שנשלמו הקללות שמה בפרשת בחוקותי, אבל קללות ערבות מואב לא נשלמו בפרשת "והיה כי תבאו[416]" (שמות יב, כה). כי הנה מיד אחריהם באה הברית בפרשת "ויקרא משה אל כל ישראל" (דברים ה, א), ובפרשת אתם נצבים, כמו שאמר (שם כט, יא): "לעברך בברית יי' אלהיך ובאלתו", שהם כולם דברים קשורים זה בזה, עד "הנסתרות ליי' אלהינו", ושם נשלמות הקללות והברית.

ואחרי השלמתם[417] באה הנחמה וייעד הגאולה העתידה בפרשת "והיה כי יבאו עליך כל הדברים האלה וגו' (דברים ל, א), שהיא כלל תקוותנו ונחמתנו ותרופה כללית לכל צרותינו. ולכן באה הפרשה הזאת סמוכה לברית ולאלות אשר זכר, כדי לדבר על לבם, שבהיותם בכל כך מהצרות אשר ייעד – לא יתייאשו מן הגאולה, והוא אמרו: "והיה כי יבאו עליך כל הדברים האלה הברכה והקללה" וגו'. רוצה לומר, הברכות והקללות

[412] לפי במדבר כג, יט.
[413] לפי שמות לא, ו.
[414] ראה זוהר חדש דף נט, ע"א [מהד' הרב קוקן].
[415] הברית השנייה – "והיה כי תבאו" וכו' (שמות יב, כה).
[416] בנדפס: "תבא".
[417] הקללות.

שנזכרו בפרשת (דברים כו, א) "והיה כי תבא" בבואם לארץ ובכיבושה ונצחון האויבים ודשנותה; ואם הגלות והחורבן שיהיה אחר זה, הנה בהכרח כאשר יבוא עליך כל זה תשוב אל יי' אלהיך בכל לבבך[418], והוא ישיב את שבותך ויקבץ נדחך.

האמנם ראוי לעיין למה באו לשונות התשובה כפולים בפרשה, אם מצד ישראל שאמר (דברים ל, א-ג): "והשבות אל לבבך... ושבת עד יי' אלהיך"; ואם מצד השם יתברך באמרו: "ושב יי' אלהיך את שבותך ורחמך ושב וקבצך", ששניהם, רוצה לומר תשובת ישראל והשבת השם יתברך אותם, נזכרו זוגות זוגות ומאמרים כפולים. גם כי אחרי כן נאמר עוד בפרשת (שם שם, ח) "ואתה תשוב ושמעת". ואמר עוד (דברים ל, י): "כי תשוב אל ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך". ובאו אם כן פסוקי התשובה משולשים ומרובעים.

וכבר הרגיש הרב רבינו נסים בראשון מהספקות האלה והשתדל להתירו, אבל בעיני לא הגיע הרב אל כוונת הפרשה ותוכה. ועניינה באמת, שהאדם בעולם הזה כאורח נטה ללון[419], והוא מתנועע במה שהוא מתנועע מיום הוולדו ועד יום מותו בזה הדרך העולמי אשר הוא הולך בו, וכמאמר דוד המלך עליו השלום (מלכים א ב, ב): "אנכי הולך בדרך כל הארץ". והנה בהליכה הזאת יובחנו שלושת גבולי התנועה בהכרח, והם: גבול מה שממנו התנועע שהוא מטיפה סרוחה[421] מבטן אמו[420]; וגבול שאליו התנועע הוא להדבק באלהיו ולעמוד בהיכלו; והגבול האמצעי שבין הקצוות האלה, והוא כלל האמצעיים וההכנות אשר יעשה אותם האדם בחייו, כי הם המעברות אשר יעבור בהם בדרכו להגיע אל מקום חפצו ותכליתו.

ועל ההליכה וההדרכה הזאת במעשים המשובחים והאמונות האמתיות, נאמר בשלמים לשון 'הליכה': "ויתהלך חנוך את האלהים" (בראשית ה, כב); "את האלהים התהלך נח" (שם ו, ט), ולאברהם: "התהלך לפני והיה תמים" (שם יז, א); "האלהים אשר התהלכו אבותי לפניו" (שם מח, טו); והודעת "להם את הדרך אשר ילכו בה" (נחמיה ט, יב). לפי, שכל חיי האדם ועסקיו הם הליכה, אם בדרך טוב ואם בדרך רע, וכמו שהאדם התועה בדרך אשר הוא הולך עיקר תעותו[422] הוא, שבמקום שהיה לו ללכת תמיד פניו מכוונות כלפי המקום אשר הוא פונה שמה הפך אליו עורף ולא פנים[423], ולכן כל עוד שילך יותר יתרחק יותר מתכליתו ומחוז חפצו, ככה האדם בעולם הזה יתיישר דרכו והליכתו

[418] לפי דברים ל, י.
[419] לפי ירמיה יד, ח.
[420] לפי קהלת ה, יד.
[421] לפי אבות ג, א.
[422] טעותו.
[423] לפי ירמיה ב, כז.

כאשר ישים מגמת פניו אל המקום האלהים אשר הוא דורך אליו. ואמנם כאשר יטה פניו ויפנה אליו עורף, כוונתו אין ספק, שכל עוד שאורך ימים ושנות חיים[424] יוסיפו לו יתרחק יותר ויותר מן המקום שהיה לו ללכת שמה, וכמאמר הנביא (ישעיה א, ד): "עזבו את יי' נאצו את קדוש ישראל נזורו אחור".

וידוע, שהאנשים הולכי ארחות עקלקלות[425], כשירגישו בפתיותם וידעו שטעו מן הדרך, ושהם הולכים לצד המנגד, אין להם אופן ותחבולה לתקן את אשר עוותו בדרכם, כי אם לעזוב הדרך הרע אשר הלכו בו, ולקחת הדרך הסותר וההפכי אליו. וככה העוזבים ארחות יושר ללכת בדרכי חושך, תרופתם האמתית שיעזבו אותו דרך הרשע ויחזרו ממנו, כמאמר הנביא (ישעיה נה, ז): "יעזוב רשע דרכו" וגו'. ועל זה באה הפרשה הזאת, ללמדנו ענין התשובה וסודה שהוא, שיעיין האדם בדרכו ואופן חייו, וכאשר יתעה מני דרך[426] אלהים ישוב ממנו, ולזה אמר (דברים ל, א): "והיה כי יבאו עליך כל הדברים האלה הברכה והקללה", שהברכה היתה הדרך הישר שנתן השם יתברך לישראל; והקללה הדרך המותעה[428] שלקח לו האדם לסור מאחרי[427] השם יתברך, שאז אין לו תקנה כי אם שישוב מאותו דרך מוטעה, ובמקום שהפך עורף לאלהיו ונתרחק ממנו, ישוב ללכת אחריו ובו יתדבק. ועל זה אמר: "והשבות אל לבבך" (שם), שיתן אל לבו שתעה מן הדרך[429] וישוב מהדרך הרע, ואם תאמר שלא תדע לשוב אל הדרך הנכונה בהיותך מוטעה – הט אזנך ושמע[431], כי תמיד קולו האלהי קורא אליך, שובה ישראל[430], וזהו "ושמעת בקולו" (דברים ל, ב), רוצה לומר שישמע באותו 'קול' הקורא אליו, ויתמיד ההליכה לקול קריאתו הלוך וקרוב עד שיגיע עדיו.

והנה משה אדוננו, צופה ברוחו האלהי כל מה שעתיד להיות בגלותינו זה, וראה בבני ישראל שני חלקים או אמור שתי כתות: האחת, מאותם באורך הגלות מתוקף הצרות והשמדות יצאו מכלל הדת, וחלפו תורות עברו חוק ויתערבו בגוים[432] ויעשו כמעשיהם. אבל על כל זה לבם בטוח ביי' ואמונתם שרירה וקיימת כדת משה וישראל, והם הנקראים אצלינו 'אנוסים', לפי שבאונס יצאו מכלל הדת והם במעשיהם הניכרים אשר

[424] לפי משלי ג, ב.
[425] לפי שופטים ה, ו.
[426] לפי ישעיה ל, יא.
[427] לפי שמואל ב ב, כא.
[428] מוטעית; בלתי נכונה.
[429] לפי שמות לב, ח.
[430] לפי הושע יד, ב.
[431] לפי משלי כב, יז.
[432] לפי תהלים קו, לה.

יעשו אנוסים ומוכרחים. והחלק או הכת הב' מהאומה, הם ההולכים בתורת יי' ושומרים משמרתו[433] ובשם ישראל יכנה תמיד, והם הנשארים מעט מהרבה. וכנגד שתי הכתות האלה אמר (דברים ל, א-ב): "והשבת אל לבבך... ושבת עד ה' אלהיך". כי באמרו: "והשבת אל לבבך" – רמז אל כת האנוסים, שאף על פי שחטאו – ישראל הם. ולפי, שמעשיהם הטובים והישרים ואמונתם היא בסתר ולא בגלוי מיראת העמים, לכן אמר: "והשבת אל לבבך בכל הגוים אשר הדיחך יי' אלהיך שמה" (שם). רוצה לומר, שבהיותו מעורב בגוים ונקרא בשמם, יתעורר בלבו ויקרא אל יי'[434] בסתר לא בגלוי. ועל הכת הב' מהיהודים המפורסמים שעמדו תמיד בתורתם, ולא שינו טעמם וריחם לא נמר אמר: "ושבת עד ה' אלהיך ושמעת בקולו, ככל אשר אנכי מצוך היום אתה ובניך" (שם), כי אלה יעשו המצוות וישמעו בקול יי' הם ובניהם בפרסום מבלי יראה, לפי שלא עזבו שם אלהיהם. **וכאשר** הכתות האלו שתיהן כל אחד כפי אפשרותה ישובו אל יי', וילכו אחריו – הבטיח אדון הנביאים, שהוא יתברך יקרבם אליו והוא אמרו: "ושב יי' אלהיך את שבותך ורחמך ושב וקבצך" (דברים ל, ג). כי הנה אמר: "ושב יי' אלהיך את שבותך" – על כת היהודים הגמורים המחזיקים בבריתו בפרסום, שהם עומדים בשביה וגלות ועבדות, ועליהם אמר: "את שבותך". ואמר: "ורחמך", לפי שמפני צרותם בשבי יצטרכו לחנינה ורחמים. אמנם על הכת הב' מאשר יצאו מכלל הדת מפני אנסם אמר: "ושב וקבצך מכל העמים" ולא אמר בהם השביה והגלות, והם כיתר העמים בכבוד ובמעלה לא בשבי. אבל אמר שיקבצם במקום שהיו מפוזרים ומפורדים[435] בהם מתחתנים עמהם, ועל אלו ואלו כולם אמר (דברים ל, ד): "אם יהיה נדחך בקצה השמים משם יקבצך יי'" וגו'.

והנה אמר "ושב יי' אלהיך" ולא אמר והשיב להגיד, שכמו שישראל ישובו מדרכם הרעה ללכת בדרך טובה, ככה השם יתברך ישוב מגזירתו, שהיתה להרע להם וישוב להיטיב אותם ולקבצם[436].

וזכר שיביאם אל הארץ אשר ירשו אבותם ושלא יצטרכו לכבשה ז' שנים כמו שעשה יהושע. כי הנה השם יתברך יכבשנה לפניהם, וזהו "וירשתה והטיבך והרבך מאבותיך" (שם שם, ו), כלומר שתהיה נחלתם וירושתם בארץ יותר ממה שהיתה

[433] לפי ויקרא יח, ל. ועוד.
[434] לפי שופטים טו, יח. ועוד.
[435] לפי אסתר ג, ח.
[436] מעין רש"י.
[437] לפי דברים ז, א.

לאבותיהם אשר ירשו ז' עממים בלבד, וגם הניחו מהם גוים רבים[437] אשר לא הורישו, אבל בזמן הגאולה העתידה יירשו כל עשרת העממים, ויי' יאביד שריד מעיר[438].

ולפי, שלא יפחדו עוד מגלות אחר יען וביען[440] יצר לב האדם רע מנעוריו[439], ואיש אין בארץ אשר[442] יעשה טוב ולא יחטא[441], בעבור זה יעד (דברים ל, ו): "ומל יי' אלהיך את לבבך ואת לבב זרעך", באופן שיטה לבך תמיד לאהבה את יי' אלהיך בכל לבבך וכל נפשך למען חייך. רוצה לומר, כדי שלא תבא לגלות אחר ולא לקללות אחרות.

ורמז עוד באמרו: "ומל יי' אלהיך" וגו' – על כת פושעי ישראל האנוסים שזכרתי. שעם היות שיולדו על ברכי הגוים וילמדו ממעשיהם[443], הנה השם יתברך ימול לבבם הערל וגם ערלת בשרם, לפי שלא היו קודם לזה נימולים ויעשה זה כולו באופן, שיגיעו למדרגת האהבה האלהית בכל לב ובכל נפש. וערלת הלב הזאת אשר זכר משה אדוננו אינו העדר הבחירה ושלילתה בימים ההם, כי האפשרות הוא מטבע הבעל שכל. אבל ענינו, שיראו כל כך מהנסים ומהנפלאות, שיעשה השם יתברך לעיניהם עד שמפני זה יכנע לבבם הערל[444] ולא יטו עוד אל התאוות החומריות אשר הם הערלה באמת, כי אם אל השלמות והקדושה, ויהיו באותם הימים במדרגה אשר נולד בה אדם הראשון קודם שחטא, וכמו שאמר הנביא ירמיהו (ירמיה לא, ל): "הנה ימים באים נאם יי' וכרתי את בית ישראל ואת בית יהודה ברית חדשה" וגו'. ולכן בהיות להם בחירתם לא יבחרו כי אם בטוב, ולא יתאוה טבעם למה שאינו ראוי והיא ערלת הלב וביטול היצר, וזהו אמרו: "והייתי להם לאלהים והמה[445] יהיו לי לעם. ולא ילמדו עוד איש את רעהו ואיש את אחיו, לאמר דעו את יי', כי כולם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם" (שם, לב-לג). וכן נאמר ביחזקאל (יחזקאל לו, כו): "ונתתי לכם לב חדש ורוח חדשה אתן בקרבכם והסירותי את לב האבן" וגו', וכמו שיתבארו הפרשיות האלה במקומם. וזה שדרשו חכמינו זכרונם לברכה (שבת קנא, ע"ב): "והגיעו שנים[446] אשר תאמר אין לי בהם חפץ" (קהלת יב, א) – אלו ימות המשיח, שאין בהם לא זכות ולא חובה", לפי שלא יהיה בהם חפץ ותאוה לדבר רע והלב יתאוה תמיד הדברים הטובים והישרים, כפי השכל. ומפני, שישראל סבלו בגלות רעות רבות,

[438] לפי במדבר כד, יט.
[439] לפי בראשית ח, כא.
[440] לפי ויקרא כו, מג; יחזקאל יג, י.
[441] לפי קהלת ז, כ.
[442] לפי בראשית יט, לא.
[443] לפי תהלים קו, לה.
[444] לפי ויקרא כו, מא.
[445] בנדפס: "והם".
[446] בנדפס: "ימים".

לכן אמר משה רבינו אחרי זכרון גאולתכם: "ונתן יי' אלהיך את כל האלות האלה על אויביך ועל שונאיך אשר רדפוך", והוא רמז לנקמה, שיקח השם מהם[447]. והרמב"ן כתב בויכוחו[448], שאמר: "אויבך" – על הנצרים; "ושונאיך" – על הישמעאלים.

והנה אמר עוד (דברים ל, ח): "ואתה תשוב ושמעת בקול יי' אלהיך" וגו' – כנגד פושעי ישראל האנוסים אשר זכרתי, שהיתה תשובתם בלב, אבל לא היו עושים מעשה המצוות מפחד האויבים. לכך אמר אין ספק שיש לך לעשות תשובה מעליא[449] יותר משאר הישראלים אשר לא נסוגו אחור, כי מפני שיצאת מכלל הדת ולא שמרת מצוות השם, ולא עשית אותם שנים רבות תצטרך עתה שאתה תשוב ותשמע בקול יי' דברי התורה ולמודה ועשית את כל מצוותיו, כי לא תהיה פטור מהם כאשר היית עד כה, והיא תשובה נוספת על מה שיצאו מחוק התורה האלהית.

ואמר עוד (דברים ל, ט): "והותירך יי' אלהיך בכל מעשה ידיך" לשתי כוונות: ראשונה, שלא יחשבו, שכמו שיצטרכו לעזוב דרך הגוים לענין שמירת המצוות, שגם כן יצטרכו לעזוב שאר הטובות והקניינים אשר קנו בגיותם, וגם הבנים אשר יולידו מבנות הגוים, כי זה לא יהיה כן, לפי שהקב"ה יותיר להם פרי בהמתם ואדמתם, וכל מעשה ידיהם לטובה. והכונה השנית היא, שלפי שזכר שישובו אל השם וידבקו בו שלא יחשבו, שיצטרכו להיפרד מממונם, ולעזוב האשה והבנים ולשבת יחידים בעניות וחוסר כל, ובסגוף הגופים ככומרי אומות העולם שאסרו על עצמם הנשים והבנים והממונות והקניינים כולם, על זה אמר: "והותירך יי' אלהיך". כלומר, שלא יאסור כל זה עליהם כדרכי הגוים, כי לא יחפוץ השם שיסתגפו ויתענו האנשים הדבקים בו, אבל "ישוב יי' לשוש" עליהם לטובה כאשר שש על אבותיהם, שהיו מושפעים בטובות הגופניות והנפשיות גם כן.

וכלל עוד בזה המאמר, שאז בזמן הגאולה "ישוב יי' לשוש" (שם) עליהם לטוב כאשר שש על אבותיהם בדבקות השכינה בתוכם, הארון והכרובים, הנבואה ורוח הקודש, ואש מן השמים, ושאר הדברים הקדושים כולם, שהיו עם אבותיהם במדבר עם המשכן ובבית המקדש אשר בנה שלמה. ונתן הסיבה למה יותיר להם יי' הטובות וההצלחות הגשמיות ההם אשר זכר ואמר שיהיה זה לפי, שידע יתברך, שלא יקרה להם מה שקרה לאבותיהם שברבות הטוב בעטו בו יתברך וסרו מאחריו, והם לא יעשו כן, כי ישמעו

[447] מאומות העולם.

[448] ויכוח ברצלונה (1263), הידוע גם – "ויכוח הרמב"ן", עם היהודי המומר – פאבלו כריסטיאני בפני מלך קאטולוניה וארגון יעקב הראשון (1213-1276).

[449] מלשון 'יתרה'.

בקול יי' לשמור מצוותיו וחוקותיו, יען וביען[450] תהיה תשובתם בכל לבבם, ובכל נפשם, ולכן יעמדו בצדקתם ולא ישובו לחטוא.

הנה התבאר פשט הפרשה הזאת על פי אמתתה, והותרו ספקותיה כולם ויצאו לנו ממנה שבעה[451] לימודים כולם עתידים להיות לפי שלא נקיימו עד הנה:

הא' – שהשם יתברך בעצמו ישיב שבותינו, כמו שאמר (דברים ל, ג): "ושב יי' אלהיך את שבותך" ולא תהיה כפקידת בית שני, ששבו ישראל לאדמתם ברשיון כורש מלך פרס ומצוותו. ולכן לא התמידה ישיבתם בארץ להיותם על ידי ילוד אשה קצר ימים ושבע רוגז[452], אבל לעתיד לבא הקב"ה בעצמו ישיב שבותנו. ולכן תהיה תשובתו קיימת בקיומו.

הב' – שהגאולה העתידה תהיה כוללת לכל שבטי ישראל מארבע כנפות הארץ[453], כמו שאמר (דברים ל, ד): "אם יהיה נדחך בקצה השמים משם יקבצך יי' אלהיך" ולא תהיה כפקידת בית שני, שלא שבו בנים לגבולם, לא השבטים שהגלה מלך אשור, ולא בני ישראל ויהודה שהיו במצרים ובעמון ומואב צרפת וספרד, ושאר הארצות שלא שבו כי אם קצת עולי בבל והיו הפסולת והמעט שבהם.

הג' – שהגאולה העתידה תהיה לכל זרע יעקב וגם ליוצאים מכלל הדת, וכמאמר הנביא (ישעיה נט, כ): "ובא לציון גואל לשבי פשע ביעקב נאם יי'". כי "שבי פשע" – הם פושעי ישראל שישובו וידאגו מפשעם וגם זה לא היה בבית שני.

הד' – שבגאולה העתידה יהיו ישראל במעלה יותר עליונה ורמה ממה שהיו בבית ראשון בימי דוד ושלמה, וכמו שאמר (דברים ל, ה): "והטיבך והרבך מאבותיך" ולא כפקידת בית שני. שהיו בה תמיד משועבדים, פעם לפרס ומדי, פאם ליון ופעם לרומיים, ולא הגיעו למעלת אנשי בית ראשון.

הה' – שישוב השם יתברך להשרות שכינתו בתוכם, וכן נבואתו ויתר הקדושות שהיו בבית ראשון, שנאמר: "כי ישוב יי' לשוש עליך לטוב כאשר שש על אבותיך" (שם שם, ט). כי הששון והערבות הוא בדבקות השכינה בהם, וכמו שאמר הנביא (זכריה ב, יד): "רני ושמחי בת ציון כי הנני בא ושכנתי בתוכך", ולא בבית שני שחסרו שמה הדברים הקדושים האלהיים ההם כולם.

[450] לפי ויקרא כו, מג; יחזקאל יג, י.
[451] אולי צ"ל: 'ששה'.
[452] לפי איוב יד, א.
[453] לפי ישעיה יא, יב.

הו' – שבגאולה העתידה לא ילכו ישראל עוד בגלות ולא ישובו לכסלה[454] ולחטא, כמו שאמר (דברים ל, ו): "ומל יי' אלהיך את לבבך" וגו', מה שלא היה בבית שני שאז רבו הפריצים והרוצחים המינים והצדוקים כמו שכתב יוסף בן גוריון[455] בספרו הז', שבגאולה העתידה יהיו אויבנו נכרתים ומקוללים ונענשים בכלל העונשים והמכות, כמו שאמר: "ונתן יי' אלהיך את כל[456] האלות האלה על אויבך ועל שונאיך אשר רדפוך" (שם שם, ז) ולא כענין בית שני, שברוב הזמן גברו האויבים עליהם ורדף אותם החרב הרעב והדבר, עד כלותם אותם ואויבים חיים עצמו עתקו וגם גברו חיל[457].

הנה הנבואה הזאת דבריה ברור מללו[458] שהיא עתידה להתקיים. וכבר נתקשו ונתחבטו בפירושה חכמי הנוצרים, ומהם השתדלו לקיימה בפקודת בית שני וילאו למצוא הפתח[459], ומהם באו לפרש על הגאולה הרוחניית שבענין הנפש. ולא מצאו כל אנשי חיל ידיהם[460], לפי שהאמת יורה דרכו שאם היו הקללות כפשוטם ונתקיימו ראוי שתהיה הגאולה כפשוטה ותתקיים גם כן.

על כן אמרתי, כמו שלא קם נביא עוד בישראל כמשה, ככה בייעוד הגאולה העתידה בבירור ובאימות – אחריו לא קם כמוהו.

פרק ד

הנבואה הרביעית היא בסוף שירת האזינו. וכבר כתבתי במרכבת משנה[461] אשר לי בפירוש הפרשה, שבשירת האזינו היו ששה חלקים: האחד – חלק הקדמת השירה; והב' – חלק החסדים שקבלו מהשם יתברך; והג' – חלק החטאים והעוונות שחטאו ופשעו נגדו; והה' – חלק המחשבה שחשב השם לכלותם וחדל ממנה; והו' – הוא חלק הנחמה בנקמת האויבים וגאולת ישראל. תחילתו "הלא הוא כמוס עמדי" (דברים לב, לד), עד "וכפר אדמתו עמו" (שם שם, מג).

ופירוש הכתובים בחלק האחרון הזה שהוא הצריך לענייננו זה הוא שאל חשוב אדם, שנשכחו לפני הקב"ה רשעת האומות ותועבותיהם כיון שהם כל כך מצליחים בארצותם לגווייהם, כי באמת "הלא הוא כמוס עמדי[462] חתום באוצרותיו" וכינוי הוא חוזר ל"חמת

[454] לפי תהלים פה, ט.
[455] יוסף בן מתתיהו (יוספוס פלוויוס).
[456] בנדפס חסר.
[457] לפי איוב כא, ז.
[458] לפי איוב לג, ג.
[459] לפי בראשית יט, יא.
[460] לפי תהלים עו, ו.
[461] פירוש רבינו על ספר דברים.
[462] בנדפס: "עמי".

תנינים" (דברים לב, לג-לד) שזכר, שהוא רמז אל המעשים הרעים שעשו האומות לישראל ולאכזריותם ורוע פעולותיהם.

ואמר שאותו "חמת תנינים" שהם השקו את ישראל בגלות, הוא עצמו כמו עמו יתברך "חתום באוצרותיו", להשקות אותו אליהם מידה כנגד מידה ושתו ולעו[463], והיו כלא היו, וכמאמר הנביא (איכה ד, כא): "גם עליך תעבור כוס תשכרי ותתערי". וביאר צורך החתימה ההיא אצלו יתברך באמרו (דברים לב, לה): "לי נקם ושלם", רוצה לומר לי תאוות הנקמה והשלום לעשותו אליהם בזמן הראוי אליו והוא לעת תמוס רגלם, כלומר לעת, שתתמלא סאתם[464] וישלם זמן ממשלתם הנגזרת. וכענין שנאמר בדניאל (ז, יב): "וארכה[465] בחיין יהיבת להון עד זמן ועדן". ואמר: "כי קרוב יום אידם וחש עתידות למו" (דברים לב, לה), כפי המפרשים[466] שמעת שתתחיל רגלם להתמוטט לא יתאחר יום אידם וחיש ומהרה יבואו למו העתידות מהנקמה והשלום שאני מייעד עליהם, וכמאמר ישעיהו (ישעיה סה, ו): "הנה כתובה לפני לא אחשה כי אם שלמתי ושלמתי אל חיקם".

ואמנם באמרו (דברים לב, לו): "כי ידין יי' עמו", נתן הטעם על מה שעשה הקב"ה לישראל כל הזמן הארוך הזה לסבול עול האומות בגלות, ועל זה אמר: "כי ידין יי' עמו". וכיון במאמר הזה כוונות עצומות: ראשונה, שרצה לעשות דין ומשפט בעמו על אשר חטאו נגדו, ולכן הוצרך להענישם בגלות. והשנית, שיקח דין עמו ונקמתו מן האויבים, כי כמו שדן את עמו על חטאתם כן ידין את אויביהם, וכמאמר ישעיהו (ישעיה סה, ז): "עונותיהם ועונות אבותיכם יחדו אמר יי'[467] אשר קטרו על ההרים והגבעות חרפוני ומדותי פעולתם ראשונה אל חיקם". רוצה לומר, שבראשונה ישלם לישראל כפעלם ו"ידין יי' עמו" ואחר כך על עבדיו יתנחם וידין דין האומות להענישם. והכונה השלישית היא המקובלת באומה שתחיית המתים ויום הדין יהיה קרוב לקיבוץ גלויות, וכאילו אמר כי ידין יי' עמו בתחיית המתים כאשר על עבדיו יתנחם ומה שיוכיח פשט הכתובים באמת הוא שמאמר "כי קרוב יום אידם" הוא סמוך עם – "כי ידין יי' עמו". יאמר כי "יום אידם" של ההאומות וחיש מהרה באו עליהם הדברים העתידים לבא כאשר "ידין יי' עמו ועל עבדיו יתנחם" (דברים לב, לו), שידין אותם עם האומות שהרעו עמהם ויתנחם על צרות עבדיו ורעותיהם. וענין זה, כי עם היות שהאומות כפי רוע מעשיהם והפסד אמונותיהם,

[463] לפי עובדיה א, טז.
[464] כרמב"ן.
[465] בנדפס: "וארכא".
[466] תרגום יונתן.
[467] בנדפס: "יי' צבאות".

נתחייבו עונשים עצומים לפני השם, הנה האריך להם אפו בעוד, שישראל אינם ראויים להגאל ובעבור עוונותם יאריך זעם אפו[468] לאויביהם. האמנם כאשר "ידין יי' עמו ועל עבדיו יתנחם", הנה מיד יעשה נקמה באויבים ויהיה "קרוב יום אידם" וישמש "כי ידין יי' עמו", בלשון 'כאשר'.

וכבר זכר המשורר זה הפסוק במזמור אחד אמר (תהלים קלה, יד-טו): "כי ידין יי' עמו ועל עבדיו יתנחם. עצבי הגוים כסף וזהב" וגו'; "כמוהם יהיו עושיהם כל אשר בוטח בהם בית ישראל" וגו' (שם שם, יח). רוצה לומר, שידין עמו עם אויביהם "ויתנחם על עבדיו", ויהיה דין הגוים לפי שעצביהם "כסף וזהב" והם עובדים את האלילים, ולכן יגזור את הדין שכמוהם יהיו עושיהם. אמנם "בית ישראל" בראותם נקמת האומות יברכו את יי' .

וביאר עוד בשירה מתי יתנחם השם על עבדיו באמרו (דברים לב, לו): "כי יראה כי אזלת יד ואפס עצור ועזוב". רוצה לומר, שיתנחם עליהם בראותו, כי אזלת ידם ויכלתם וכבר אינם בוטחים בעצמם ובגבורתם, כי אין בתוכם לא מלך ולא שר ואין עומד בפרץ לפניו[469], כי זה הוא הנרצה באמרו: "ואפס עצור ועזוב" הוא מלשון זה "עצור בעמי" (שמואל א ט, יז); ו"עזוב" הוא מלשון 'עזר', כמו "עזוב תעזוב עמו" (שמות כג, ה).

עוד זכר סיבה שנית לזה[470] והיא, מפני חילול שמו שהאומות אומרים (דברים לב, לז-לט): "אי אלהימו [של ישראל][471] צור חסיו בו" שהוא השם יתברך. ואמרו "אשר חלב זבחימו יאכלו ישתו יין נסיכם" – רמז לקרבנות בית המקדש ונסוך היין שהיה נעשה שם, והם אומרים איי אלהיך ישראל[472] אשר הקרבת לפניו כמה קרבנות ונסכים יקומו עתה, ויעזרו אתכם בגלות הזה "יהי עליכם סתרה" – בעת צרתכם[473], וכאשר יחליטו האומות המאמר הזה בחילול השם וחרפתו, יקנא השם יתברך לשמו וישיבם: "ראו עתה כי אני אני הוא". רוצה לומר אני הוא שהיו מקריבים לפני ישראל זבחימו כמו שאמרתם, אבל אין אלהים עמדי[474], כי אני יחיד ולא רבים כדבריכם "חלב זבחינו יאכלו ישתו יין נסיכם יקומו ויעזרכם", שאמרתם כל זה בלשון רבים ראו עתה כי אחד אני מבלי ריבוי. וכפל המלה 'אני אני' להודיע, שאין שם התחלות שונות, אחת פועלות הטובות ואחת פועלות הרעות אינו כן, כי "אני אמית ואחיה", שהם פעולות הפכיות. והפועל אחד – אני הוא

[468] לפי איכה ב, ו.
[469] לפי יחזקאל כב, ל.
[470] לנחמת השם.
[471] כך בנדפס.
[472] לפי שמות לב, ד.
[473] לפי שופטים י, יד.
[474] לפי בראשית כח, כ.

שעשיתי את ישראל כמתים בגלות, שנאמר (איכה ג, ו): "במחשכים הושיבני כמתי עולם" לא אתם בגבורתכם אני אחיה אותם בגאולתכם, אני מחצתי אותם בצרות הגלות ואני ארפא אותם בגאולתם, כמו שאמר (ישעיה ל, כו): "ביום חבוש יי' את שבר עמו ומחץ מכתו ירפא", אבל דעו נא וראו כי[475] כאשר עשיתי בהם דין ומשפט על חטאתם, כן אעשה בכם, וזהו "ואין מידי מציל" (דברים לב, לט).

וכבר קבלו חכמי האמת[476] שגם בכאן רמז, שתחיית המתים תהיה קרובה לזמן הגאולה, ושעליו אמר (איכה ג, ו): "אני אמית ואחיה" בלשון עתיד. ושאמר (דברים לב, לט): "מחצתי ואני ארפא" – על הגלויות וגאולת ישראל, ואמר "ואין מידי מציל" – על נקמת האויבים, לפי ששלושת הדברים האלה, רוצה לומר תחיית המתים, וקיבוץ הגלויות, ונקמת אויבי ישראל הם שלושת הפליאות העצומות שעתיד הקב"ה לעשות, ונזגרו כפי מעלתם.

וכבר תמצא ביחזקאל הנביא שזכרם בזה הדרך בעצמו בשלוש פרשיות סמוכות זו לזו. כי הנה בפרשת (יחזקאל לז, א) "היתה עלי יד יי'", זכר ענין התחייה. וזכר אחריה פרשת "קח לך עץ אחד" (שם שם, טז), שאמר על הגאולה. ואחריה פרשת "שים פניך אל גוג" (שם לח, ב), שאמר על נקמת האויבים כמו שפירשתי ב'מעיני הישועה'. ואפשר אצלי שמדברי אדוננו לקח לו יחזקאל סידור הנבואות האלה.

ואמרו עוד (דברים לב, מ): "כי אשא אל שמים ידי ואמרתי חי אנכי לעולם", מלבד מה שיש בו מהשבועה שהרים ימינו ושמאלו השמים וישבע בחי העולם[477]. עוד רמז בזה, שאפילו שיחייבו שרי מעלה הכוכבים ממסילותם הוראות שמימיות לטובה על האומות או לרעה על ישראל שלא ינעו מפני זה הדברים אשר יעד, כי ישא הקב"ה את ידו למערכות השמימיות וישדד[478] אותם ויבטל השפעתם, לפי שהוא יתברך חי ויכול למלאת רצונו וחפצו, וזהו "ואמרתי חי אנכי לעולם".

ואפשר לפרש עוד (דברים לב, לט): "אני אני הוא", כאומר האם חשבתם שכבר נתבטל יכולתי והייתי כאיש נרדם וכגיבור לא יוכל להושיע[479], והאלוהות המתים אשר לכם "ראו עתה כי אני אני הוא" – אני הוא שהייתי בימים הראשונים בסוד אלוה על אהלי ישראל, ואני הוא שאגלה עתה ואשוב לשוש עליהם לטוב, כאשר ששתי על אבותיהם. אני הוא, שהחרבתי פרעה וארצו בעבורם, ואני הוא שאחריב אתכם, ושריכם העליונים

[475] לפי מלכים א כ, ז.

[476] חכמי הקבלה. ראה מבואנו לספר "נחלת אבות" אשקלון 2013, עמ' ו'. וראה ספרו של הרב משה צוריאל "אוצרות הרב יצחק אברבנאל" בני ברק 2012, עמ' 31-28; 153; 192.

[477] לפי דניאל יב, ז.

[478] לפי ישעיה כח, כד.

[479] לפי ירמיה יד, ט.

המליצים עליכם טובה לא יועילו, כי "אין אלהים עמדי", ואין מי שימחה בידי. ולכן אני אמית לאומות ואחיה לישראל ולאותם שאני מחצתי אני ארפא ואין מידי מציל, כי "חי אנכי לעולם", ובעבור זה "אם שנותי ברק חרבי" (שם שם, מ-מא). רוצה לומר, כאשר אשנן "ברק חרבי ותאחז ידי במשפט" ישראל – "אשיב נקם לצרי". ואין מלת 'אם' במקום הזה לשון מסופק, אבל הוא במקום 'כאשר', כמו "ואם יהיה היובל לבני ישראל" (במדבר לו, ד); "אם כסף תלוה את עמי" (שמות כב, כד). ומלת 'שנותי' הוא מלשון 'שנון'. והענין, שכפי שורת הדין והמשפט הישר הקב"ה ישנן חרבו והרק חנית ואז ישיב נקם לצריו.

ואמנם אמרו עוד (דברים לב, מא): "ולמשנאי אשלם" הוא להגיד, שמהאומות יהיו ראויים לעונש גדול בעבור מה שהרעו לישראל, ועל זה אמר "אשיב נקם לצרי", כי צוררים הם לכם[480] ויש מהם שלא הרעו לישראל, כי לא היו בארצותם, אבל באמונותיהם ותועבותיהם הם משנאי יי'[481], ומזאת הבחינה יהיו גם כן ראויים לעונש רב, והוא אמרו: "ולמשנאי אשלם". וביאר שלא תהיה נקמת האומות והעונש בגלות ארוך כמו שהיה עונש ישראל, אלא במכת חרב והרג ואבדן[482], וזהו (שם שם, מב) "אשכיר חצי מדם וחרבי תאכל בשר". ונתן הסיבה למה יתחייבו לשפיכת דמם באמרו: "מדם חלל ושביה", רוצה לומר מסיבת דם החללים[483] והשבויים, ששבו והרגו מבני ישראל, וכן יתחייבו "מראש פרעות אויב". רוצה לומר, מסיבת ראש וגודל הפרעות ונקמה שעשה האויב בישראל. ובאמרו "אויב" בלשון יחיד – רמז לאדום אשר כלנו ואשר דמה לנו[484], כי הוא האויב האמתי.

ובסוף דברי השירה אמר (דברים לב, מג): "הרנינו גוים עמו כי דם עבדיו יקום", כאומר הנה עד עתה בהיות עם יי' בגלות בקרבכם הייתם מסבבים[485] בכייתו וצעקתו אל אלהיו כל היום. אמנם עתה יהיה בהפך, שאתם תהיו סיבה לרינתם ושמחתם, במה שיראו מהנקמה בכם על דרך "ישמח צדיק כי חזה נקם" (תהלים נח, יא), וזהו "הרנינו גוים עמו", כי "דם עבדיו" יקים, שהם המתים בגלות מתוקף הצרות, "ונקם ישיב לצריו" שהם האומות המכעיסות אותו, ובזה ירונו וישמחו עמו. ועוד ישמחו לפי שיכפר על עמו ועל אדמתו. ואפשר לפרש "וכפר" מלשון טהרה כמו שפירש הראב"ע. ויאמר הכתוב, שאם היום אדמת הקודש מלאה גלולי אומות היושבים עליה, וכן ישראל בגלותם הקב"ה

[480] לפי במדבר כה, יח.
[481] לפי תהלים פא, טז.
[482] לפי אסתר ט, ה.
[483] לפי במדבר כג, כד.
[484] לפי שמואל ב כא, ה.
[485] נורמים.

יטהרם, וזהו "וכפר אדמתו" ו"עמו" (דברים לב, מג), ויחסר וי"ו התוספת כמו ראובן שמעון לוי.

הנה יצאו לנו מהשירה הזאת שבעה עיניים: האחת, שמתנאי הגאולה האמתית הוא הנקמה בכל האומות הצרים אותם, כמו שאמר (שם שם, לה-מב): "לי נקם ושלם"; "אשיב נקם לצרי"; "אשכיר חצי מדם" וגו', "כי דם עבדיו יקום ונקם ישיב לצריו" (שם שם, מג), וזה אין ספק שלא נתקיים בבית שני ולא בזמן אחר.

והעין הב' – שנקמת האויבים וגאולת ישראל יש לה זמן ועת מוגבל ידוע לפניו יתברך אי אפשר לעבור ממנו ולא גילה אותו לשום נביא, כמו שאמר (דברים לב, לד-לה): "הלא הוא כמוס עמדי חתום באוצרותי... לעת תמוט רגלם" וגו'. וכמו שאמר דניאל (יב, ט): "כי סתומים וחתומים הדברים עד עת קץ". וגם זה לא נתקיים בבית שני, כי יודע היה כל שער עמי שלשבעים שנה יפקדו, ולא היתה בפקידתם נקמה באויבים, כי ברשיון כורש מלך פרס שבו לירושלים, ובמצות מלכי פרס בנו את מקדש יי' ואת חומת העיר[486].

והעין הג' – שהגאולה האמתית תהיה אחרי, שכפי הדין ישראל ירצו את עוונם ויתם עוונם, וכמו שאמר (דברים לב, לו): "כי ידין יי' עמו כי יראה כי אזלת יד ואפס עצור ועזוב". רוצה לומר, שיגיע מצידם לתכלית השפלות הדלות לרבוי עוונותיהם, ואז כפי הדין יזכו לגאולה, כמאמר הנביא (ישעיה א, כז-כה): "ציון במשפט תפדה" וגו', והיה זה אחרי שכבר אמר: "ואשיבה ידי עליך ואצרוף כבור סיגיך ואסירה כל בדיליך". וגם לא נתקיים בבית שני, כי עדיין היו עוונותיהם קיימים ונתחייבו בגלות אחרות, כדי להשלים עוונם עוונותיהם, כמו שאמר המלאך לדניאל (ט, כד): "שבועים שבועים נחתך על עמך ועל עיר קדשך לכלה הפשע ולהתם חטאת ולכפר עון", כמו שפירשתי שם[487], גם כי בזמן הפקידה, כשעלו ישראל מבבל לא היו שמה בשפלות ודלות כי אם בעושר וכבוד ומעלה עד, שמפני זה לא רצו לעלות מבבל כי אם הפסולת שבהם ונשארו שמה. וכן היה בספרד וצרפת ובשאר הארצות.

והעין הד' – שבגלותינו זה תמה זכות אבות כמו שכתב הרמב"ן[488], ואין לנו הצלה מיד העמים רק בעבור שמו הגדול המחולל בגוים[489], וכמו שאמר (דברים לב, כז): "לולי כעס אויב אגור פן ינכרו צרימו" וכו'. ואמר: "אי אליהמו צור חסיו בו" וגו' (שם שם, לז). ומסכים

[486] לפי יהושע ו, ה.
[487] בספרו 'מעיני הישועה' [פירוש על ספר דניאל].
[488] ויקרא כו, מא.
[489] לפי יחזקאל לו, כג.

אליו אמר הנביא יחזקאל (יחזקאל כ, לד): "וקבצתי אתכם מן הארצות אשר נפוצותם בם[490]" וגו'. וכן אמר: "ואעש למען שמי לבלתי החל לעיני הגוים" (שם שם, ט).

העין הה' – שהגאולה והכפרה אשר יעיד בשירה הזאת, אינה כתנאי התשובה ולא כשנשמע לקול יי'[491] ונשמור מצוותיו. כי השירה הזאת אינה רק שטר עדות, שעתידים אנחנו לעשות הרעות והחטאים עד אין די, ושהוא השם יתברך יענישנו עליהם בצרות רבות ורעות ועונשים עצומים, אבל לא ישמיד זכרוננו מני ארץ[492], ושבסוף הרעות הקב"ה למען שמו לבלתי החל לעיני הגוים[494] ישוב מחרון אפו ויתנחם על הרעה[493] ויפרע מאויבינו בחרבו הקשה ויכפר על חטאתינו ישוב ירחמנו יכבוש עוונותינו. ואם כן, השירה הזאת היא הבטחה מבוארת בגאולה העתידה, כי לא נפל ענינה לא בבית שני ולא בזמן אחר, וכמו שזכרו הרמב"ן.

העין הששי – שתחיית המתים תהיה קרובה וסמוכה בזמן לקיבוץ גלויות, כמו שאמר (דברים לב, לו-לט): "כי ידין יי' עמו", ואמר: "אני אמית ואחיה". וכבר העיר המלאך לדניאל על העיקר הזה באמרו (דניאל יב, א): "ובעת ההיא ימלט עמך כל הנמצא כתוב בספר", וסמוך ליה: "ורבים מישני אדמת עפר יקיצו" (שם שם, ב). ובדברי ישעיהו פסוקים רבים מורים על זה עצמו, כמו שיתבאר במקומם[495]. ויואל אמר (יואל ד, א): "כי הנה בימים ההמה[496] ובעת ההיא אשר אשיב את שבות יהודה וירושלם" וגו'. וזה יורה שכל הנביאים פה אחד נבאו, שתהיה תחיית המתים סמוכה וקרובה לקיבוץ גלויות, והוא המוכיח שלא נתקיים דבר מזה בבית שני.

העין השביעי – שכל דברי השירה הזאת נתקיימו בכל חלקיה, אם החסדים שקבלו מהשם יתברך בירושת הארץ ודשנותיה וטובותיה; ואם בעוונות והחטאים מעבודה זרה והשדים שיעבדו האנשים והנשים בהיותם בארץ; ואם בעונשים והמכות שיבאו עליהם, כי כל זה מהטבת הרשע והעונש נתקיים בשלמות, ולא נפל מכל דבריו. וכן נתקיים בלתי כליית האומה עם כל צרותיה. וכיון שמששת חלקי השירה הזאת נתקיימו החמישה מהם ככל הכתוב בה, ראוי שנאמין אמונת אומן, שגם כן יתקיים החלק הששי הזה האחרון ממנה גאולת העם ונקמתם מהאויבים. וכבר עשה הנביא ירמיהו הטענה הזאת

[490] בנדפס: "שם".
[491] לפי שמות טו, כו.
[492] לפי איוב יח, יז.
[493] לפי שמות לב, יב.
[494] לפי ויקרא כו, מה.
[495] במבשר השלישי ובפירושו לישעיה [את פירושו ל"ישעיה" סיים רי"א חצי שנה לאחר שכתב חיבורו זה].
[496] בנדפס: "ההם".

באמרו (ירמיה לב, מב): "כי כה אמר יי' כאשר הבאתי אל העם הזה את כל הרעה הגדולה הזאת, כן אנכי מביא עליהם את כל הטובה אשר אנכי דובר עליהם", לפי שהייעודים הרעים בקיומם הם מופתים חזקים על הייעודים הטובים שיתקיימו. ומה נמלצו לחכי דברי הרמב"ן, שכתב בפירוש התורה שלו זכרונו לברכה. ואילו היתה השירה הזאת מכתב אחר מהחוזים בכוכבים, שהגידו מראשית אחרית היינו ראויים להאמין בהם מפני, שנתקיימו כבר רוב ייעודיה ולא נפל דבר ממנה, אף כי אנחנו נאמין ונצפה בכל לב לדבר האלהים מפי נביאו נאמן ביתו אשר לא היה לפניו ולאחריו כמוהו.

על כן הנה נתתי לך בדבר הזה שבעה כללית כוללים אמיתת השירה וייעודיה, והם באמת לכל בעל דת שבעה עיניים, כל שכן כשתצטרף השירה הזאת אל פרשת התשובה אשר קדמה, והיו לאחדים בגילוי האמת אשר ייעד אדון הנביאים, עליו יקים ה' את דברו[497] הטוב.

המבשר השלישי (ישעיהו)

הקדמה

המבשר טוב השלישי **משמיע ישועה** הוא **הנביא ישעיהו**. ואין ספק שהוא ניבא על הגאולה העתידה נבואות רבות, ואם באתי לזכרם כולם פה יארך המאמר מאד. לכן ראיתי לבחור מהם היותר מבוארות והיותר מוכחות בעיני.

וכבר ידעת מה שכתב הרב המימוני בהקדמת הפרקים אשר הוציא מדברי גליאנוס בחכמת הרפואה, אמר שהבוחר יבחר לעצמו. רוצה לומר, שהאדם בוחר בדברים כפי דעתו ופעמים ייטב בעיניו דבר אחד ויבחר בו מבין הזולת, ואדם אחר יבחר באחר יותר ממנו. גם אני אבחר בנבואות כפי הישר בעיני ואחרי כל אדם יוסיף לקח ונבון תחבולות יקנה[498]. וכל המוסיף נבואות וראיות על מה שאזכיר ישא ברכה מאת ה' וצדקה מאלהי ישעו[499].

פרק א

הנבואה הא' היא בפרק (ב, ב-ה) "והיה באחרית הימים נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים " וגו', עד "בית יעקב לכו ונלכה באור ה'".

וראוי שתדע, שהנבואה הזאת באה גם כן בדברי מיכה המורשתי. ואין הפרש מה שנזכר כאן למה שנזכר שמה, כי אם בשינוי המלות ותוספת ביאור. וחתם הנבואה ההיא מיכה

[497] לפי מלכים א ב, ד.
[498] לפי משלי א, ה.
[499] לפי תהלים כד, ה.

באמרו (מיכה ד, ה): "כי כל העמים ילכו איש בשם אלהיו ואנחנו נלך בשם ה' אלהינו לעולם ועד". וראוי לעיין איך עלה סגנון אחד מהנבואה הזאת לנביאים האלה. כי עם היות שסגנון אחד עולה לכמה נביאים כבר קבלו חכמינו זכרונם לברכה (סנהדרין פט, ע"א), ש"אין שני נביאים מתנבאים[500] בסגנון אחד". רוצה לומר, שאפשר הוא שיהיה הדבר המושג אחד בשני נביאים, אבל שאין הדברים והמלות עצמם שוים בהם, כי הם מתחלפים[501] בכל אחד כפי הכנתו דיבורו בעצמו. ולכן אמרתי שהנבואה הזאת באה ראשונה לישעיהו, ולכן אמר הכתוב בה (ישעיה ב, א): "הדבר אשר חזה ישיעהו בן אמוץ", כי הוא היה באמת החוזה אותה, וכאשר חל השפע על מיכה וגילה לו הדבר הזה בכללות, סיפר אותו מיכה באותם הדברים שכבר ידע שדברה ישעיהו, ובלבד שעשה בה תוספת ביאור. וכזה תמצא בנביאים אחרים שיאמרו דברים שאמרום נביאים זולתם, לא שהיו מגנבי דברים[502] חלילה, אבל שידברו הנבואה המגעת אליהם בלשון דברי הנביאים האחרים, שכבר היו שגורים בפיהם.

והנה הנבואה הזאת אי אפשר לפרשה על בית שני, לפי שהנביא אמר (ישעיה ב, ב): "והיה באחרית הימים", וידוע שמזמן ישעיהו שניבא הנבואה הזאת עד שעלו מבבל לבית ב' לא היו כי אם ק"ע שנה, ואיך יקראם אחרית הימים? אבל הם בלי ספק לימות המשיח[503] שהם אחרית ימי הזעם וסוף הגלות לישראל, ולפי[504] שלא יצטערו עוד בגלות אחרת. וכן כתב הרמב"ן בפרשת ויחי יעקב על "את אשר יקרא אתכם באחרית הימים" (בראשית מט, א), שכל מקום שנאמר בו "אחרית הימים" הוא לימות המשיח, והעד המגלה ומבאר זה באמת הוא מה שאמר מיכה הנביא אחרי שזכר זאת הנבואה בעצמה "ביום ההוא נאום ה' אוספה הצולעה והנדחה אקבצה, ואשר הרעותי. ושמתי את הצולעה לשארית והנה לאה לגוי עצום ומלך ה' עליהם בהר ציון מעתה ועד עולם" (מיכה ד, ו-ז). כי כיון שידענו ששתי הנבואות אחת, הנה הכתובים האלה שסמך מיכה לנבואה הזאת יעידון יגידון, שהיא לימות המשיח.

ויעד הנביא בזה חמישה ייעודים:

האחד – בנין בית המקדש העתיד, ושיהיה נכון וקיים. רוצה לומר מתמיד עדי עד[505] שלא ישוב ליחרב עוד, והוא אמרו (ישעיה ב, א): "נכון יהיה הר בית יי' בראש ההרים

[500] בכתוב: "מתנבאין".
[501] שונים.
[502] לפי ירמיה כג, ל.
[503] כרד"ק.
[504] על מנת.
[505] לפי ישעיה כו, ד. ועוד.

ונשא מגבעות", שמלת 'נכון' תאמר על הדבר הקיים והמתמיד להיותו נכון על מתכונתו, ו"הר בית ה'" הוא הר המוריה שבו נבנה בית המקדש[506].

הייעוד הב', שלא נחשוב שיהיה "הר בית ה'" נכון ונישא ברוממות מקומי ובמעלת בנין הבית בלבד, כי אם בענין הקדושה והאלוהת, שהאומות כולם יסכימו לקבל האמונה האלהית יכירו וידעו את ה' כי הוא האלהים[507], ושבהר יי' יראה הכבוד העליון, וששקר נחלו אבותיהם הבל ואין בם מועיל. ועל זה אמר (שם, ב-ג): "ונהרו אליו כל הגוים" ולא בלבד איש אחד פרטי, כי אם שילכו עמים רבים בקיבוץ, ויאמרו "לכו ונעלה אל הר ה' אל[508] בית אלהי יעקב". כלומר לא מפאת ההר כי אם מבית אלהי יעקב אשר שם. והענין שלא ירצו לעבוד עוד את אלוהיהם על ההרים הרמים כאשר היו עושים עד עתה. ואמר: "ויורנו מדרכיו ונלכה באורחותיו", רוצה לומר, שלא יהיו בבני[509] ישראל שקבלו את התורה ולא הלכו בדרכיה, אבל הם כשיורה להם דרכיו ילכו ילכו באורחותיו.

הייעוד הג', שבימים ההם כל עמי הארץ בארצותם לגוייהם מדינה ומדינה ככתבה, ועם ועם כלשונו[511], ילמדו לשונם לקרוא בשם ה'[510] ויכנו את האלוה ברוך הוא בשמו, וכמאמר צפניה הנביא (צפניה ג, ט): "כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרא כלם בשם ה'" וגו'. וזהו אמרו כאן (ישעיה ב, ג): "לכו ונעלה אל הר ה'", כי אותו השם הנכבד יהיה שגור וידוע בפיהם מסכים לייעוד הנביא (זכריה יד, ט): "והיה יי' למלך על כל הארץ ביום הוא יהיה ה' אחד ושמו אחד". וזכר שיתנו עמים סיבה על הערתם זאת באמרם (ישעיה ב, ג): "כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלם".

הייעוד הארבע הוא אמרו (ישעיה שם, ד): "ושפט בין הגוים והוכיח לעמים רבים", והוא חוזר "לדבר ה' מירושלם" אשר זכר, כי דבר ה' ונבואתו בימים ההם ישמור ויוכיח בין הגוים. ואפשר גם כן לפרשו על "הר בית יי'", כי שמה ישבו כסאות למשפט[512] והבית ההוא בקדושתו וברוח נבואה שימצא שמה, ישפוט בין הגוים ויוכיח לעמים רבים.

והייעוד הה' הוא שיהיה שלום בכל הארץ בזמן ההוא, וכמו שאמר (ישעיה ב, ד): "וכתתו חרבותם לאתים וחניתותיהם למזמרות ולא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה". ומיכה המורשתי בספרו הנבואה הזאת הוסיף בה ביאור באמרו (מיכה ד, ד): "וישבו

[506] כרד"ק.
[507] לפי דברים ד, לה.
[508] בנדפס: "ואל".
[509] אולי צ"ל: "כבני".
[510] לפי בראשית ד, כו.
[511] לפי אסתר א, כב.
[512] לפי תהלים קכב, ה.

איש תחת גפנו ותחת[513] תאנתו ואין מחריד, כי פי יי' צבאות דבר". רוצה לומר, שרוב המלחמות בין הגוים הם בסיבת חילוף הדתות כמלחמות אדם וישמעאל. ולכן בהיות שיקראו כולם בשם יי'[515], ויכנעו לתורתו ומצותיו, ישבו בטח בדד[514] מבלי גזל וחמס "איש תחת גפנו ותחת תאנתו", ולא איש תחת הגפן ותאנת אדם אחר, לפי שיי' צבאות דיבר והם לא נשמעים למצוותו ולדבריו, ולכן לא ישמע עוד חמס בארצם שוד ושבר בגבולם.

וחכמינו זכרונם לברכה בפסיקתא[516] "אל בית אלהי יעקב" (ישעיה ב, ג), משל למלך שהיו לו שלושה אוהבים וביקש לבנות פלטין. הביא את הראשון אמר 'זכור אני אותו הר מתחילה'. הביא לשני אמר 'זכורני אותו שדה מתחילה'. הביא לשלישי אמר 'זכורני אותו בית, אמר לו חייך שאני בונה אותו פלטין וקורא אותו על שמך, כך אברהם אמר (בראשית כב, יד): "בהר יי' יראה"; יצחק אמר (שם כד, סג): "לשוח בשדה"; יעקב אמר (שם כח, יז): "אין זה כי אם בית אלהים", לכן נאמר "בית אלהי יעקב". וכן הוא אומר הנני שב את שבות אלהי יעקב. עד כאן.

והמאמר הזה קשה בהבנתו. כי אם היה בית המקדש בזמן אברהם הר שהוא הר המוריה, ובימי יצחק היה שדה וגם בימי דוד, והיה שם גורן ארונה היבוסי, איך יכנו אותו בשם 'בית'? ואם יעקב ראה אותו בבניינו והם לא ראוהו, הנה מיי' היתה זאת[517] ואין על האבות הראשונים אשם. ולמה אם כן לא יקרא על שמם? אבל הם זכרונם לברכה[518] כיוונו במאמר הזה לבאר ענין אלהי, וכמו שפירשתי בעיון השלישי מהחלק השלישי מהחלק השני ממאמר 'ישועות משיחו'. ואוסיף לך להגידו פה, כי זה הוא המקום הראוי אליו, והוא ששלושת הבתים: בית ראשון, ובית שני, והבית השלישי העתיד היו כנגד אברהם יצחק ויעקב.

כי כמו, שבאברהם נמצאת הגדולה, והגבורה, והעושר, והכבוד, והקדושה האלהית, כך נמצא כל זה בבית ראשון. וכמו שנמרוד מלך בבל הצר לאברהם – ככה נבוכדנצר מלך בבל הצר לישראל בחורבן בית ראשון. ולפי שמזרע אברהם מבני קטורה יצאו האשורים שהחריבו בית המקדש בימי נבוכדנצר, לכן אמרו שאברהם ראה אותו הר, כלומר שמזרעו יצא מי שעשה אותו 'הר חרב' ושעליו התפלל יי'"יראה אשר יאמר היום

[513] בנדפס: "ואיש תחת...".
[514] לפי דברים לג, כח.
[515] לפי בראשית יב, ח. ועוד.
[516] פרשה לט.
[517] לפי תהלים קיח, כג.
[518] בפסיקתא.

בהר יי' יראה" (בראשית כב, יד), כלומר יי' ישגיח וישמור הייעודים אשר הוא מיעד אותו היום לכאשר יהיה בית המקדש – הר חרב וישראל בגלות, כי אז יצטרכו לייעודים ההם, וזהו "בהר יי' יראה".

והיה יצחק כנגד בית שני. כי כמו שכהו עיניו מראות – כן בבית שני לא היתה ליהודים אורה ושמחה[519] מהנבואה ורוח הקודש, הארון והכרובים ושאר הקדושות שחסרו להם[520]. ולפי שמזרע יצחק מבני עשו באו, כמו שיתבאר – הרומיים שהחריבו את בית שני, לכן אמרו שיצחק ראה את הבית – 'שדה'. כי כן אמר הנביא על חורבנו "ציון שדה תחרש" (ירמיה כו, יח)[521], ושעליו נאמר (בראשית כד, סג): "ויצא יצחק לשוח בשדה". רוצה לומר, שיצא להתפלל על בית המקדש, כשיהיה נחרב.

והיה יעקב מורה על הבית הג' העתיד, ולכן היה מטתו שלמה ולא נמצא פסול בזרעו, כי כן יהיו בני הדור ההוא זרע ברך יי'[522] מבלי פסול ויצר הרע. ויעקב נלחם עם שרו של עשו וישר אל מלאך ויוכל[523] לרמוז, שבזמן הגאולה יעלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו[524], ויהיה נקמה ליי' באדום. ולפי שהיו ליעקב י"ב בנים שבטי יה[525], לכן בבנין הבית העתיד יתקבצו שמה כל הי"ב שבטים. ולהיות הדבר קונה השם מהתכלית והחלק היותר נבחר שבו, לכן לא נקראה האומה בשם אברהם ולא בשם יצחק, כי אם בשם 'יעקב' ובשם 'ישראל' יכנה. ולפי שהבית העתיד לא יחרב עוד כל ימי הארץ, לכן אמרו שראה אותו יעקב בית מיושב ובעל הבית בתוכה, וזהו אמרו (בראשית כח, יז): "אין זה כי אם בית אלהים".

וכאילו גילה הקב"ה לאברהם ענין בית ראשון העתיד להיות נחרב על ידי זרעו, והראה ליצחק ענין בית שני העתיד ליחרב על ידי זרעו, והראה ליעקב הבית השלישי שעתיד להתקיים בבניו, ולכן נקרא (ישעיה ב, ג): "בית אלהי יעקב".

וחתם המאמר באמרו (ירמיה ל, יח): "וכן הוא אומר הנני שב את שבות אהלי יעקב", לפי שנאמר זה על קיבוץ גלויות שיהיה באותו הבית העתיד.

הנה התבארה הנבואה הזאת. וידוע שחמשת הייעודים אשר באו בה לא נתקיימו בבית שני, לא כולם ולא אחד מהם, ושהם עתידים להתקיים בזמן הגאולה העתידה בהכרח.

[519] לפי אסתר ח, טז.
[520] ראה משנה יומא ה, ב.
[521] ראה גם: מיכה ג, יב.
[522] לפי ישעיה סא, ט.
[523] לפי הושע יב, ה.
[524] לפי תהלים קכב, ד.
[525] לפי עובדיה א, כא.

פרק ב

הנבואה השנית היא בפרשת (ישעיה י, לג): "הנה האדון יי' צבאות מסעף פארה במערצה" וגו' ושאר הפסוקים, עד "כי גדול בקרבך קדוש ישראל" (שם יב, ו).

והנבואה הזאת, כבר חשבו אנשים[526] לפרשה על חזקיהו שהוא היה (יא, א-י) "חוטר מגזע ישי... ונצר משורשיו ונחה עליו רוח יי', רוח חכמה ובינה, רוח עצה וגבורה, רוח דעת ויראת יי'", ולא היה שופט למשמע אזניו "ולא למראה עיניו", כי אם בהמתנה וחקירה רבה. ושענין "וגר זאב עם כבש" היה משל לרוב השלום וההשקט, שהיה בימיו[527]. וש"עומד לנס עמים" נאמר על נס "צל המעלות" (ישעיה לח, ח), שנעשה לו ושהיתה מנוחתו כבוד, לפי שהמנוחה והשלום שהיה לו עם כל סביביו היה לכבודו. ושענין "כי מלאה הארץ דעה" הוא שנתפשטה התורה והדעה בימיו בכל ארצו. וגם פירשו: "והכה ארץ בשבט פיו וברוח שפתיו ימית רשע" – על מיתת סנחריב ומפלת מחנהו מתוך תפילתו.

והפירוש הזה הוא שקר מבואר מפנים. ראשונה, שכאשר נאמרה נבואה זו כבר היה נולד חזקיהו והיה נער בן עשר שנים ויותר, ואיך אם כן יאמר עליו (ישעיה יא, א-יא) "ויצא חוטר מגזע ישי ונצר משורשיו יפרה", שמורה שיולד ויצא לעולם ימים רבים אחרי הנבואה ההיא. ושנית, שהיה חזקיהו לא מצאנו לו גבורת וחוזק לב שבעבורו יאמר עליו "ונחה עליו רוח יי'... רוח עצה וגבורה". ושלישית, כי לא היה כל כך שלום בימיו שיאמר עליו "ושעשע יונק על חור פתן". וגם שנסבול כל זה הלא ישאר ספק עצום קשה ההתרה מאד והוא אמרו מיד: "והיה ביום ההוא יוסיף יי' שנית ידו לקנות שאר עמו אשר ישאר מאשור" וגו'. וכל מה שנזכר בפרשה ההיא מחזרת השבטים מאשור, ושאר הדברים שנזכרו בפרשה, אי אפשר שיפורשו לא על זמן חזקיהו ולא על זמן בית שני.

והנה אוכיח זה מן הכתובים בפירוש הפרשה. ואי אפשר לחלק בין הפרשיות ולומר שפרשת "ויצא חטר" נאמרה על חזקיהו; ופרשת "והיה ביום ההוא יוסיף יי' שנית" נאמרה לעתיד לבא, לפי שהנביא ביאר באמרו: "והיה ביום ההוא" (ישעיה יא, י), שבאותו זמן עצמו שיהיה ענין הפרשה הראשונה, יהיה ענין[528] השניה. ולכן מחוייב שיתאחדו ויתדבקו שתיהן בפירושם.

וכמה וכמה נתחבטו מפרשי הנוצרים בפרשת (יא, יא-טו) "יוסיף יי' שנית ידו", כי לא יכלו ליישב כפי תעתועיהם חזרת השבטים ונפוצות יהודה "והחרים יי' את לשון ים

[526] רבי משה הכהן המובא בראב"ע.
[527] ראה ראב"ע.
[528] הפרשה.

מצרים", ושאר הדברים שנזכרו בפרשה ובאו בדחקים זרים, כדי לפתרם באופן שלא יורו על העתיד, כמו שתראה בדברי ניקולאס המפרש הגדול[529] שלהם. אבל הכתובים הן המה יעידון הנרצה בהם.

האמנם כדי שתבוא על אמתת פירושם ראוי, שתתעורר בה על דברים:

האחד – מה ענין הנבואה הזאת במקום הזה. כי אם עדיין ישעיהו לא נתנבא על חורבן בית יי' וגלות ירושלים – לא הראשון ולא השני, איך נאמר שניבא על גאולתו ועל נחמתו העתידה?

והב' – אם תחילת הנבואה הזאת בעניני משיח צדקנו הוא בפסוק (ישעיה יא, א) "ויצא חוטר מגזע ישי", והכתובים הקודמים אליו הם מענין סנחריב אשר קדם זכרו, למה אם כן היה הפסק הפרשה (ישעיה י, לג) מ"הנה האדון יי' צבאות". והיה ראוי שיהיה[530] מ"ויצא חטר מגזע ישי".

והג' – למה יחס משיח צדקנו אל 'ישי' ולא אל 'דו'ד, שהיה התחלת המלכים והנביא קרא למשיח צדקנו בשם 'דוד', שנאמר (יחזקאל לז, כה): "ודוד עבדי נשיא להם לעולם", ולא זכר ישי גם, שפעם יקראהו הכתוב כאן "חטר", פעם – "נצר" ופעם – "שרש ישי" (יא, א-י).

הארבע – בפסוק "ונחה עליו רוח יי'", שזכר ששה שלמויות: חכמה ובינה, ועצה וגבורה, ודעת, ויראת יי'. ולא הזכיר שאר המידות המשובחות כענוה ומשפט שפלות הרוח, וכבישת היצר. ועוד, שלמה כלל כל אותם ששת השלמויות בשלוש רוחות: רוח חכמה ובינה, רוח עצה וגבורה, רוח דעת ויראת יי', ולא זכר בכל אחד ואחד מהם? גם לא זכר "רוח משפט ורוח בער", כמו שזכר ישעיהו (ישעיה ד, ד) עצמו במקום אחר.

הה' – באמרו (ישעיה יא, יא) "יוסיף יי' שנית ידו לקנות את שאר עמו אשר" וגו'. ולמה קרא הגאולה העתידה שנית, כי בערך אל יציאת מצרים ועליית בבל תהיה היא שלישית ולא שנית?

ועתה שמע פירוש הנבואה הזאת על בורייה. הנה בספרים המדוייקים אשר לנו, מצאנו ראינו הפסק והתחלת הפרשה בפסוק "הנה האדון יי' צבאות מסעף פארה במערצה" (ישעיה י, לג), ולכן ראוי שנאמין שמשם תתחיל הנבואה העתידה הזאת, ואף שתהיה התחלת הפרשה ב"ויצא חטר", לא יתחלף הפירוש בענינה.

וענין קישורה עם הנבואות הקודמות הוא בשני פנים: הראשון, שאחרי שזכר למעלה גלות עשרת השבטים על ידי סנחריב ואחרי כן נזכרה מפלתו ומפלת עמו שהגלו אותם,

[529] ניקולאוס מלירה (Nicolaus Lyranus), מלומד, פרשן מקרא ותיאולוג צרפתי (? 1270-1349). היה בין פרשני המקרא הנוצרים המובילים, ידע השפה העברית ואף הכיר פרשנות יהודית במיוחד זו של רש"י.

[530] הפסק הפרשה.

ראה האל יתברך להודיע לנביא מה יהיה אחרית אלה, האם ישובו על אדמתם בזמן מהזמנים. ולכן נסמכה הפרשה הזאת להודיע ש"אדון ה' צבאות" יעשה בשאר האומות באחרית הימים יותר ויותר ממה שעשה בסנחריב שיכרות אותה בידו החזקה, כי זה הוא המכוון כ"מסעף פארה במערצה". ורמי הקומה שהם המלכים ושרי האומות[531] יהיו גדועים ונכרתים והגבוהים בארצותם לגוייהם יושפלו. ולפי שתהיה השחתת האומות וחורבנם אלו עם אלו בחרבם ובקשתם ומתוך כך וכך יתגלה, מלך המשיח וימלט עמנו. לכן אמר: "ונקף סבכי היער בברזל" (ישעיה י, לד), שימיתו ויהרגו אלה לאלה ומתוך כך הלבנון שהוא בית המקדש, כמו שאמר הנביא (זכריה יא, א): "פתח לבנון דלתיך"; "באדיר יפול" (ישעיה י, לד), שהוא הקב"ה אדיר במרום ה', שתחזור האבידה לבעליה או ביד מלך המשיח שנקרא 'אדיר', שנאמר והיה אדירו ממנו ומשלו מקרבו יצא. ולזה סמך ויצא חטר מגזע ישי" (ישעיה יא, א), ואז ישובו השבטים משביים, כמו שבא בפרשה "יוסף ה' שנית".

ואופן השני מהפירוש הוא, שבתחילת הנבואה ראה הנביא חורבן ירושלים ובית ה' וגלות בני ציון היקרים, ועל זה אמר: "הנה האדון ה' צבאות מסעף פראה במערצה". רוצה לומר, שהקב"ה יחריב ירושלים החזקה ורמי הקומה שהם בני יהודה ילכו בגלות גדועים. "ונקף סבכי היער" (ישעיה י, לד), שהוא משל לחוזק ירושלים יפול ביד נבוכדנצאר מלך בבל שהיה קשה כברזל, והלבנון שהוא בית המקדש יפול ביד אותו מלך בבל האדיר. ואולי אמר: "ונקף סבכי היער כברזל" – על חורבן בית ראשון; "והלבנון באדיר יפול" – על ענין חורבן בית שני שנפל ביד רומי אדיר וחזק. ואחרי שיעד על החורבן, יעד על הגאולה באמרו: "ויצא חטר מגזע ישי". והנה יחס מלך המשיח אל ישי, אם לפי שישי היה צדיק גמור ולא חטא מימיו, כמו שאמרו חכמינו זכרונם לברכה (שבת נה, ע"ב), שמת בעטיו של נחש, שהכונה בו שמת בגזרת האדם הראשון לא בעבור חטאו, ולכן יחס המשיח אליו, לפי שהיה מעוטר ביראת השם כישי.

והיותר נכון הוא, שהנביאים קראו למלך המשיח דוד, כמו שאמר (יחזקאל לז, כה): "ודוד עבדי נשיא להם לעולם", ומפני זה לא אמר כאן "ויצא חטר מגזע" דוד שיורה שיבוא מזרעו, כי הוא נקרא כשמו, ויהיה כאילו הוא עצמו. אבל אמר: "חטר מגזע ישי", כאילו הוא דוד שיצא מגזע ישי אביו. ואמרו: "ונצר משרשיו יפרה", רוצה לומר שיקום נצר אחד משרשי ישי – והם דוד ושלמה בנו, כי מלך המשיח יבוא מהם ויתדמה להם במידות ובדעות שנמצאו בשורשים השלמים ההם.

[531] כרש"י.

והנה הזכיר הנביא עשר תארים שימצאו במלך המשיח, שהם תנאים הכרחיים שמציאותו, שאי אפשר שימצא בלתם:

התנאי הראשון – מיוחסו ומשפחתו. רוצה לומר, שיהיה מזרע בית דוד מגזע ישי החסיד ונצר משורשיו – דוד ושלמה האלהיים. והיה זה לפי שיעקב אבינו נתן הממשלה והמלכות באומה אל שבט יהודה, כמו שאמר (בראשית מט, י): "לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו", והשם יתברך בכל משפחות בית יהודה בחר בדוד עבדו[532]. ולא היה הייעוד שתמיד יהיה כסאו לעד, ומפני זה יחוייב שיהיה המושיע מזרעו ולא מזרע אחר עד שישב במקומו ובכסא דוד[533] ויקרא כשמו. והתנאי הזה מבואר הוא, שלא נתקיים בבית שני, לפי שלא היו שמה המלכים מבית דוד כי אם פעם מן החשמונאים מזרע אהרן הכהן, ופעם משאר השבטים וגם מן הגרים בהורדוס ובזרעו, שהיתה אמם אדומית.

התנאי השני הוא במדרגת נבואתו, שמלך המשיח נביא במדרגה עליונה, וכמו שאמר (ישעיה יא, ב): "ונחה עליו רוח יי'". ואמר (שם, ג-ד): "לא למראה עיניו ישפוט ולא למשמע אזניו יוכיח. ושפט בצדק דלים". וכן אמר זה הנביא עצמו (ישעיה מב, א): "הן עבדי אתמך בו בחירי רצתה נפשי נתתי רוחי עליו".

וגם התנאי הזה לא נתקיים בחזקיהו מלך יהודה, כי לא היה נביא וכל שכן שלא נתקיים בבית שני, שנסתלקה מהם הנבואה ורוח הקודש.

התנאי הג' מחכמתו, כמו שאמר (ישעיה יא, ב): "ונחה עליו רוח יי' רוח חכמה ובינה, רוח עצה וגבורה, רוח דעת ויראת יי'". וגילה הנביא בזה המאמר דרוש אמתי והוא, שכאשר נתבונן נמצא עם השלמויות השכליות דבקים ונמשכים אחריהם חסרונות. האחד, שהאיש השלם בעיוניות יסבול ידיעת המדיניות, לפי שבהיות השכל האנושי טרוד בעיוני תמעט השגתו במעשי. והחיסרון השני הוא, שנמצא תמיד השלם בשכל המעשי בעצותיו ותחבולותיו, שלא יהיה גבורה בחוזק האברים. כי כמו שזכר הפילוסוף[534] על המעט והזרות ישלים הטבע אדם אחד בכוחות הגופניות והשכליות יחד. והחסרון השלישי הוא שהשלם בחכמה ובעיון ומפליג בו ימצא על הרוב נוטה מדרך האמונה התוריית, ועל זה אמר שלמה (קהלת ז, טז): "ואל תתחכם יותר למה תשתומם".

ויעד הנביא כאן, שמלך המשיח בשלמות חכמתו להיותה בדרך נס לא ימצאו עמה אחד מהחסרונות האלה, כי הוא בהשתלמו בשכל העיוני ישתלם גם כן בתבונה, שהוא

[532] לפי תהלים עח, ע.
[533] לפי שמואל ב ג, י.
[534] ככל הנראה אריסטו.

פועל השכל המעשי, ועל זה אמר (ישעיה יא, ב) "ונחה עליו רוח ה', רוח חכמה ובינה". רוצה לומר, שברוח אלהין קדישין[535] ועל דרך הפלא ימצא בו רוח, שיכלול יחד החכמה העיונית והבינה המעשית.

גם לא ימצא בו החיסרון השני, כי יהיה רוחו "רוח עצה וגבורה", כלומר שבהיותו בעל עצה ונבון תחבולות יקנה[537], יהיה גיבור כארי[536]. גם לא ימצא בו החיסרון השלישי, כי בהיותו שלם ברוח דעת תתחבר בו גם כן יראת ה'.

הנה בזה זכר שלמות חכמתו. ולהיותה נכללת בשלושת הסוגים האלה זכר שלושת הרוחות[538] בלבד, ולא זכר רוח משפט ולא שמות אחר, לפי שהיתה הכונה לספר שלמותו בחכמה ולא לדבר אחר.

וגם התנאי[539] המופלא הזה לא נמצא בימי חזקיהו ולא באנשי בית שני, כי הוא מיוחד ומסוגל להמצא במלך המשיח.

התנאי הרביעי הוא שיהיה מלך המשיח כובש את יצרו ונבדל ונפרד מהתאוות הגשמיות. וידוע, כי מחמשת החושים החיצוניים היותר גס ועב מהם הוא חוש המישוש, אשר לגסותו חרפה לנו ובו נפלו אזהרות העריות כולן. ואחריו בגסות הוא חוש הטעם שהוא גם כן מישוש מה, אלא שהוא מיוחד בדברים הנטעמים, ובו נפלו האזהרות המאכלות אסורות. ושני החושים האלה לא יוחסו בספרי הקודש לאלוה יתברך מפני גסותם, כמו שזכר הרב המורה[540] והנביאים כולם, גם החכמים השלמים היו מתרחקים מהם מפני חרפתם כי רבה היא. אמנם החוש השלישי שהוא הריח, הוא יותר רוחני ולכן ישיג מושגיו בהתרחקו מהם ויוחס אליו יתברך, כמו שאמר (בראשית ח, כא): "וירח ה' את ריח הניחוח". והנאת החוש הזה הוא דבר נאות למלכים ויועצי ארץ[541], כמו שאמר ממשל (שה"ש ה, א): "באתי לגני אחותי כלה אריתי מורי עם בשמי", עד שנזכר בדברי הימים (ב' טז, יד) בסיפור מיתת אסא מלך יהודה "ויקברוהו בקברותיו אשר כרה לו בעיר דוד, וישכיבוהו במשכב אשר מלא בשמים וזנים מרוקחים במרקחת מעשה, וישרפו לו שרפה גדולה עד למאד".

[535] לפי דניאל ד, ה.
[536] לפי אבות ה, כ.
[537] לפי משלי א, ה.
[538] רוח חכמה ובינה; רוח עצה וגבורה; רוח דעת ויראת ה'.
[539] התנאי השלישי.
[540] מורה נבוכים חלק ב', לו.
[541] לפי איוב ג, יד.

ואמנם שני החושים הנשארים, שהם הראות והשמע הם יותר רוחניים, ולכן ישיגו מוחשיהם ממרחק יותר רחוק. והיו שני החושים האלה יותר מתיחסים ומיוחדים להשגת החכמה. וכל זה אמר שלמה (משלי כ, יב): "אוזן שומעת ועין רואה ה' עשה גם שניהם". ולהיות חוש השמע יותר מיוחד, לזה אמר (שם טו, לא): "אוזן שומעת תוכחת חיים בקרב חכמים תלין".

הנה אם כן, מחמשת החושים שנים מהם מישוש והטעם – הם גסים ועבים; ושניים מהם הראות והשמע – דקים רוחניים; וחוש הריח – באמצעי ביניהם. ולכן זכר הנביא כאן, שמלך המשיח לא די שלא היה נטייתו אחרי שני החושים הגסים כשאר בני אדם, אבל אף בענין ה'ריח' שהוא יותר דק מהם, לא ישתמש ממנו ביתר המלכים לתכלית התענוג וגסות הרוח כי אם לעבודת השם יתברך, וזהו אמרו (ישעיה יא, ג): "והריחו ביראת ה'".

וזכר שאף משני החושים הדקים הרוחניים לא ישפוט בהם כל כך, וזהו: "למראה עיניו ישפוט ולא למשמע אזניו יוכיח" (שם), וכמו שיתבאר התנאי החמישי בענין המשפט שיהיה מלך המשיח רודף צדקה ומשפט, וכמו שאמר עליו זה הנביא עצמו (מב, א-ד): "נתתי רוחי עליו ומשפט לגוים יוציא"; ואמר: "ישים בארץ משפט ולתורתו איים ייחלו". להגיד שיהיה בעל משפט לא לבד בקרב עמו, כי אם גם בכל האומות. ועתה ביאר שעם היות כפי הדין אין לו לדיין, אלא מה שעיניו רואות, וכפי מה שישמע מטענות הבעלי דינים ומעדות העדים, הנה מלך המשיח "לא למראה עיניו ישפוט ולא למשמע אזניו יוכיח" בני אדם, כי הוא יידע הדברים כפי אמתתם מדרך הנבואה ורוח הקודש, וכיד אלהיו הטובה עליו[542] ישפוט "בצדק דלים" (ישעיה יא, ד), בענין המשפט וענין התוכחה, והלימוד יוכיח "לענוי ארץ" (שם).

וזכר הדלים והעניים וכל שכן העשירים וגדולי ארץ. והענין כולו, שיהיה משפטו תמיד מסכים אל האמת. וכבר אמרו בשלמה שהיה מכיר בפני הבעלי דינים מי שהיה משקר, והיה משפטו אלהי ובזה הדרך או בשלמות יותר גדול, זכר שיהיה במלך המשיח (ראש השנה כא, ע"ב)[543].

[542] לפי עזרא ז, ט.

[543] וראה גם ספר הזהר חלק ב' דף עח, ע"א: "כהאי גוונא ידע שלמה מלכא, ידע בכורסייה, דרוח קודשא שריא עליה, דכל מאן דקריב לכורסייה דחילו ואימתא נפיל עליה, וביה הוה דאין דינא בלא סהדין, בגין דדיוקנין הוו בכורסייה, וכל מאן דמקרב בשקרא מכשכשא ההוא דיוקנא, והוה ידע שלמה מלכא דבשקרא קאתי, בגין כך אימתא דכורסיה הוה נפיל על כלא, וכלהו אשתכחו זכאין קמיה. מלכא משיחא בריחא, כמה דאת אמר (ישעיה יא, ג) והריחו ביראת יהו"ה, ולא למראה עיניו ישפוט וגו'

וגם התנאי הזה לא היה בחזקיהו, כי אף על פי שהיה חכם לא היתה ידיעתו נסיית אלהית וכל שכן שלא נמצא כזה בבית שני, שהשחית כל בשר את דרכו[544] ורבו הפריצים ומלאה הארץ חמס[545].

והתנאי הששי שימצא במלך המשיח הוא, בעל הנסים והנפלאות אשר יעשה שלא כמנהג הטבעי, כי בסיבת דבקותו באלהיו ובכוח נבואתו יעשה אותות ומופתים, וכמו שניבא יואל הנביא (יואל ג, א-ג): "והיה אחרי כן[546] אשפוך את רוחי על כל בשר ונבאו בניכם ובנותיכם וגו'. ונתתי מופתים בשמים ובארץ". כי לפי, שבחורבן בית המקדש נסתלקה הנבואה ומעשה הנסים כמאמר המשורר (תהלים עד, ט): "אותותינו לא ראינו אין עוד נביא", לכן היה משורת הדין שבשוב יי' את שיבת ציון[547] ישובו שני החסדים האלה לקדמותם, רוצה לומר הנבואה והפלאות. ולכן אחרי שזכר הנביא בכאן שמלך המשיח יהיה בו רוח נבואה זכר גם כן שיעשה אותות ומופתים, וזהו: "והכה ארץ בשבט פיו וברוח שפתיו ימית רשע" (ישעיה יא, ד). רוצה לומר, שלא יצטרך להילחם עם האומות לא בחיל ולא בכוח[548], כי הוא "בשבט פיו" יכה הארץ, והמדינה שתמרוד בו ואם איש אחד[549] יחטא "ברוח שפתיו ימית" (שם) אותו רשע ויכלהו. והענין שעל פי דברו ותפילתו על גוי ועל ממלכה[551] ירד אש אלהים מן השמים[550] וישרפהו, או תבקע האדמה[552] ותבלעהו, או ימיתהו הארי והנחש ושאר שלוחי ההשגחה, כמו שהיה ענין אליהו כאמרו (מלכים ב א, י): "אם איש אלהים אני תרד אש מן השמים ותאכל אותך ואת חמשיך". וכן נאמר באלישע (שם שם ב, כד): "ויקללם בשם יי' ותצאן שתים דובים מן היער" וגו'.

וגם התנאי הששי הזה מבואר שלא נתקיים בחזקיהו, ולא בימי בית שני.

התנאי השביעי הוא רוב השלום שיהיה בארץ בימי מלך המשיח. ולפי, שהמלחמות בין בני אדם או בסיבת חמדם לגזול זה לזה או לחלק האמונות והדתות, לכן אמר (ישעיה יא, ה): "והיה צדק אזור מתניו" – כנגד החמדה; וכנגד חילוף הדתות והאמונות אמר: "והאמונה אזור חלציו". רוצה לומר, שלא יהיה חמס ושוד בארץ, כי הצדיק ידבק

[544] לפי בראשית ו, יב.
[545] לפי בראשית ו, יא.
[546] בנדפס: "והיה ביום ההוא...".
[547] לפי תהלים קכו, א.
[548] לפי זכריה ד, ו.
[549] לפי בראשית מב, יא.
[550] לפי מלכים ב א, יב.
[551] לפי ירמיה יח, ז.
[552] לפי במדבר טז, לא.

במלך המשיח כאילו הוא "אזור מתניו", או יחזור אל העולם כולו שיתרבה בו הצדק והמשפט והשלום. וגם כן לא יהיה בין בני אדם חילוף אמונות, כי תהיה האמונה "אזור חלציו". ובסיבת הסכמת העולם בצדק ובאמונה יתבטלו המלחמות ולא ירעו איש לאיש, וזהו אמרו: "וגר זאב עם כבש ונמר עם גדי ירבץ" (ישעיה יא, ו), שהוא משל לאנשים המשתררים בעולם הטורפים והחומסים, שבימות המשיח ישבו בשובה ונחת[553] עם החלשים[555] בקרב הארץ[554], וזהו אמרו: "לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי כי מלאה הארץ דעה את יי'" (ישעיה יא, ט). רוצה לומר, שהאנשים לא ירעו אלו את אלו, לפי שתמלא "הארץ דעה את ה'" בשלמות האמונות, ותהיה כל מגמתם להשלים נפשותם לא לרשת משכנות לא להם[556].

וכבר כתב הרב המורה[557] שהרעות הנופלות בבני אדם מקצתם לקצתם, הם כולם מפאת הסכלות והעדר החכמה, כמו שהסומא מפני שהוא נעדר הראות יכשל בכל מקום ויעשה בזולתו חבורות פצע כן בני אם מריעים זה לזה מפני סכלותם. ולכן סיפר כי "לא יריעו ולא ישחיתו", למה? "כי מלאה הארץ דעה את יי'".

האמנם חכמים אחרים פירשו[558] הכתובים האלה כפשוטיהם, כשיברא השם חדשה בארץ[559], שיהיו הדברים כפי מה שהיו בתחילת הבריאה, כי האריה לא היה אז טורף, וכן שאר החיות והעופות הדורסים, שאם לא היה כן היו נפקדים המינים הנבראים כיון לא נבראו, אלא זכר ונקבה. ותיבת נח תוכיח על זה. ויהיה אם כן פירוש הכתוב, שבימות המשיח ישובו הדברים לאיתנם הראשון, שלא יטרפו הטורפים ולא יהיו נטרפים על ידי הבעלי חיים הפתיים, אבל ישובו כולם בשובה ונחת[560].

וזכר שהפלא הזה יהיה בארץ ישראל בלבד לא בכללות העולם, והוא אמרו (ישעיה יא, ט): "לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי". והיה התכלית הנס הזה להורות על רוב השלום לא בלבד בין אנשים, כי אם גם בין בעלי חיים בלתי מדברים. ולמה יקשה על הרב המורה לפרש הייעוד הזה כפשוטו, והנה יעדה התורה (דברים ז, כ): "וגם את הצרעה" וגו'. וכתיב (ויקרא כו, כב): "והשלחתי בכם את חית השדה ושכלה אתכם"; "כל עצך ופרי אדמתך

[553] לפי ישעיה ל, טו.
[554] לפי בראשית מה, ו.
[555] ראה ברד"ק.
[556] לפי בראשית טו, יג.
[557] חלק ג, יב.
[558] ראה ברד"ק.
[559] לפי ירמיה לא, כא.
[560] לפי ישעיה ל, טו.

יירש הצלצל" (דברים כח, מב). ובייעודים הטובים אמר (ויקרא כו, ו): "והשבתי חיה רעה מן הארץ", ואמר (הושע ב, כ): "וכרתי להם[561] ברית ביום ההוא עם חית השדה ועם עוף השמים ורמש האדמה". ונאמר (איוב ה, כג): "וחית השדה השלמה לך".

וזהו כולו ממה שיורה, שברצות יי' דרכי איש גם[562] בעלי חיים הטורפים המזיקים לא יזיקוהו, לפי שהם כלי השגחתו וחטא ממית ולא ערוד ממית, כמו שאמר השלם רבי חניניא בן דוסא (ברכות לג, ע"א). ומי שיכחיש זה מה יעשה לענין דניאל "בגובא די אריותא" (דניאל ו, יז)? האם יפרשהו גם כן על צד המשל, אלא שהסבר כפשוטו. ולכן שנו בתורת הכהנים[564] (ויקרא כו, ו): "מעבירם[563] מן העולם. רבי שמעון אומר משביתם שלא יזוקו, אמר רבי שמעון אימתי הוא שבחו של הקדוש ברוך הוא[565]? בזמן שיש מזיקין ואינם מזיקים הבריות, או בזמן שאין מזיקים בעולם. וכן הוא אומר "מזמור שיר ליום השבת" – למשבית מן המזיקים שלא יזוקו. וכן הוא אומר (ישעיה יא, ו): 'וגר זאב עם כבש, ונמר עם גדי ירבץ' וגו' ". ובין לרבי יהודה בין לרבי שמעון פסוקים אלו כפשוטם הם.

וכבר אמרו במשנה אבות (ישעיה ה, ה), שמעולם לא הזיק נחש ועקרב בירושלים, ומה המונע שלא יהיה כך ויותר מזה לימות המשיח שתמלא הארץ דעה את יי', ובהיות האנשים יודעים ריבונם ועובדים אותו ישבית חיה רעה מן הארץ.

והנה הידיעה בהפכים[566] אחת ואם במצרים לרשעת פרעה וסכלותו בדרכי השם בא הערוב על הארץ[567] ושכל אותם לימות המשיח שתמלא "הארץ דעה את יי'" (ישעיה יא, ט), מי המונע שיסור רוע הבעלי חיים המשחיתים? והסתכל אמרו (ישעיה שם, ז): "ואריה כבקר יאכל תבן", כי גילה בו הנביא דבר אמתי, והוא שאכילת הבשר מוליד בנפש האוכל תכונה רעה – אכזריות חימה ושטף אף[568], עד שמפני זה היו הבקר והצאן וכל בעלי חיים האוכלים עשב הארץ[569], אם לח ואם יבש כתבן הם שלמים וכן רבים "לא ירעו ולא ישחיתו" (ישעיה שם, ט), וכן בעופות הציפורים, והתורים ובני היונה והתרנגולים, לפי שהם נזונים מהעשבים והחיטה – אינם דורסים ולא טורפים זולתם. אמנם בעלי החיים הטורפים והעופות הדורסים הם כולם ניזונים מהבשר, ולכן בהם מהאף והזדון

[561] בנדפס: "לכם".
[562] לפי משלי טז, ז.
[563] את המזיקין.
[564] ראה גם: בספרא פר' בחוקותי ב, א.
[565] בנוסח אצלינו: "שבחו של מקום".
[566] דהיינו בדברים נוגדים.
[567] לפי בראשית א, יא. ועוד.
[568] לפי משלי כז, ד.
[569] לפי שמות י, יב.

והאכזריות הנמרץ. ובעבור זה כשנתן הקדוש ברוך הוא רשות לנח ולבניו לאכל בשר, אמר (בראשית ט, ה): "ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש", שחשש שמפאת האכזריות והזדון אשר יקנו ויתילד בהם מאכילת הבשר יהרוג איש את אחיו[570]. ולכן אמרו חכמינו זכרונם לברכה (חולין פד, ע"א), שלא יאכל בשר אלא לתיאבון, ולכן ייעד הנביא כאן, שכדי שהבעלי חיים לא "ירעו ולא ישחיתו" (ישעיה יא, ט) יעשה השם, שהאריה כבקר יאכל תבן, כי בהיותו ניזון מהתבן ולא מבשר בעלי חיים – לא יהיה בו אכזריות, ולא יטרוף טרף, ולא ירע ולא ישחית.

והנה התנאי הזה בין שיהיה ענינו השלום המופלג בכל פאות היישוב, או שיהיה בין הבעלי חיים גם כן, כפשט הכתובים מבואר נגלה שלא נתקיים בימי חזקיהו, וכל שכן שלא היה ולא נברא בזמן בית שני, שנתרבו אז הקטטות והמלחמות.

והתנאי השמיני הוא שידרשו העמים למלך המשיח ויכנעו תחת ידו, וכמו שניבא הזקן[572] (בראשית מט, ל): "עד כי יבא שילו[571] ולו יקהת עמים". ואמר ישעיהו (ישעיה מב, ד) עצמו "עד ישים בארץ משפט ולתורתו איים ייחלו", ועל זה אמר כאן שמלך המשיח שהוא "שורש ישי" (ישעיה יא, י) היוצא ממנו, יעמוד "לנס עמים" שיביטו בו וילמדו ממעשיו וילכו באורחותיו, כמו שיביטו בנס המלחמה ללכת אחריו במחנה, וזהו: "אליו גוים ידרושו והיתה מנוחתו כבוד" (שם).רוצה לומר, שלא יקנה הכבודות והמעלה מן המלחמות אשר יעשה, כי הם ידרשו אותו, ומנוחתו מן המלחמות תהיה אליו כבוד.

והנה קרא למלך המשיח "שרש ישי", עם היות שלמעלה קראו "חטר" ו"נצר", לפי שלמעלה ביאר יחוסו ומשפחתו לבית אבותיו[573], שיהיה כבן ישי וכדוד עצמו, ולכן קראו "חטר" היוצא מהגזע ונצר, שהוא הענף הגדול. אמנם כאן יעד שיאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל, ובערך הבנים שיעמדו ויצאו ממנו קראו "שרש ישי", כי הוא יהיה לבניו 'שורש' היחס כמו שהיה ישי 'שורש' לכל מלכי יהודה. ואפשר שכיון עוד בזה, שבתחילת מלכותו יעלה כיונק וכענף ואחר כך יתרבה ויתגדל במלכותו עד שיהיה 'שורש' גדול.

וגם התנאי הזה בידוע שלא נתקיים לא בימי חזקיהו ולא בבית שני, כי לא באו מלכי האדמה[574] וגווייהם לדרוש אותם, כי אם להחריבם.

---

[570] לפי שמות י, כג.
[571] בנדפס: "שילה".
[572] יעקב אבינו.
[573] לפי במדבר א, ד. ועוד.
[574] לפי ישעיה כד, כא.

התנאי התשיעי שימצא במלך המשיח הוא, שיקבץ נפוצותינו ויביא "נדחי ישראל" (ישעיה יא, יב), והם עשרת השבטים שהגלה מלך אשור ולא שבו עד הנה[575], וגם "נפוצות יהודה" שנפוצו בחורבן בית ראשון ובחורבן בית שני כולם יקבצם וימלוך עליהם, וכמו שניבא יחזקאל בנבואת העצים (יחזקאל לז, טו-כח), כמו שיתבאר בזה המאמר. ועל זה אמר כאן (ישעיה יא, יא): "יוסיף יי' שנית ידו לקנות את שאר עמו".

והנה קרא הישועה העתידה "שנית" בערך[576] ליציאת מצרים, לפי שגאולת בבל לא היתה גאולה שלמה כי אם פקידה חלושה, וכמו שאמר (ירמיה כט, י) למלאת שבעים שנה לחרבות ירושלים "אפקוד אתכם". וגם בזה תשובה למינים[577] שפירשו הגאולה הזאת רוחנית לנפש ולא גשמית כפשוטה. כי הנה הנביא אמר (ישעיה יא, יא): "יוסיף יי' שנית", והוא המורה שתהיה הגאולה העתידה שנית ליציאת מצרים ולאותם הנגאלים עצמם, ומתדמה אליה מכל צד מה שלא תתדמה לפקידת בבל[578], ולא לגאולה נפשיית.

והדמויין שביניהם הם חמישה והם הבדלים עצמיים בין גאולת מצריים לפקידת בבל. אחד, שבגאולה מצרים נגאלו כל ישראל ולא נשאר מהם שם אחד, ואמנם בפקידת בבל לא שבו כל השניים עשר שבטים, אלא מעט מזער[579] מבני יהודה ובנימין שעלו לבבל. השנית, שבגאולת מצרים יצאו משעבוד לחירות מוחלט, אמנם בבית שני היו משועבדים תמיד, פעם לפרס ומדי, פעם ליון, ופעם לרומי. השלישית, שכאשר יצאו ממצרים זכו לארון וכרובים ונבואה ואורים ותומם ואש מן השמים, אבל בבית שני נעדרו מכל הדברים הקדושים ההם[580]. הרביעית, שבגאולת מצרים נעשו בקרב ישראל נסים ונפלאות רבים ועצומים שהיו נעשים במקדש בקרב ישראל[581], אמנם בפקידת בבל בבית שני אותותינו לא ראינו[582]. החמישית, שביציאתם ממצרים כשמלכו המלכים היו משבט יהודה דוד ושלמה והבאים אחריהם. אמנם בבית שני לא מלך מלך משבט יהודה ומזרע דוד כלל, ולכן לא היתה פקידת בבל כגאולת מצרים ולא מתדמה אליה.

אמנם הגאולה העתידה תתדמה לכל הדמויים ההם לגאולת מצרים. כי הנה יתקבצו שמה השבטים כולם ויצאו לחירות המוחלט, ותחול בהם הנבואה ושאר הקדושות

[575] לפי בראשית טו, טז.
[576] ביחס.
[577] חכמי הנוצרים.
[578] כראב"ע ורד"ק.
[579] לפי ישעיה י, כה.
[580] ראה יומא ט, ע"א.
[581] לפי דברים יז, כ.
[582] לפי ירמיה מד, יז.

כולם, ויתרבו האותות והמופתים וימלוך עליהם "שרש ישי" ומבן דוד. ולהיות הגאולה העתידה דומה לגאולת מצרים קראה הנביא בזה לשון קנין "לקנות את שאר עמו" (ישעיה יא, יא), לפי שישראל הם חלק הקדוש ברוך הוא וחבל נחלתו[583] והאומות החזיקו בהם, ולכן יוסיף השם לקנותם כאשר קנה אותם ממצרים מיד פרעה[584]. ואין פירוש הכתוב שיקנה השם "את **שאר** עמו" אשר נשאר באשור ובמצרים, אבל פירושו שיקנה אותם שנשארו מאשור וממצרים ומיתר הארצות אשר זכר שהלכו שם בשביה, ואתם שנשארו מה באי זה מקום שנשארו יקנה אותם.

והנה זכרם כפי מה שגלו, כי אמרו (ישעיה יא, יב): "ואסף נדחי ישראל", הם השבטים שהגלה מלך אשור. ולכן אמר בהם "נדחי", לפי שגלו כולם יחד אל פאה אחת. ואמר: "ונפוצות יהודה יקבץ" – על גלות בית ראשון וגלות בית שני. כי לפי שנתפזרו בכול קצוות הארץ[585], ולא הלכו כולם אל פאה אחת כגלות שמרון, לכן אמר עליהם "נפוצות יהודה יקבץ מארבע כנפות הארץ" (שם). ולא זכר בנימין, לפי שדבר מראשי הממלכות – מלכות ישראל ומלכות יהודה, ולא השבטים שנכללו תחתם.

ואפשר לפרש בענין "ונשא נס" (שם) באופן אחר, והוא, שהנה במדבר ציוה הקדוש ברוך הוא על הדגלים. והיה דגל מחנה יהודה קדמה מצד הפנים, ודגל מחנה אפרים ימה מצד האחורים. והיה על זה קנאה ביניהם יען היו בני האמהות בדגל מחנה יהודה, ובדגל אפרים היו בני הגבירות, עד שאולי מזה נולד מה שנמשך מחילוק המלכויות, מלבד הסיבה שזכר הכתוב שמה. אמנם עתה בימות המשיח יהיו כולם לעם אחד וגוי אחד[586] ולא יחלקו עוד בחלוקים שונים, ועל זה אמר: "ונשא נס לגוים". כי לא יהיו שמה נסים ודגלים הרבה מתחלפים, כי אם נס אחד בלבד ודגל אחד מורה על התאחדות האומה, ועל אחדות האלוה. ואף על פי, שיתקבצו בני יהודה ובני ישראל יחד לא ישובו לכסלותם וקנאתם, כי אז בלי ספק תסור קנאת אפרים שהיתה בדגלים ובשאר הדברים, ודבר המלוכה שהיו מקנאים בבני יהודה[587]. ואמרו (ישעיה יא, יג): "וצוררי יהודה יכרתו" אין הכונה שיכרתו מן העולם, כי הם שאר שבטי ישראל, אלא שיכרתו ויסורו מהיותם סוררים והוא אמרו: "אפרים לא יקנא את יהודה, ויהודה לא יצור את אפרים" (שם), רוצה לומר שלא ידחק אותו.

[583] לפי דברים לב, ט.
[584] לפי דברים ז, ח.
[585] לפי ישעיה מא, ה.
[586] לפי שמואל ב ז, כג.
[587] מעין רד"ק.

וביאר איך יבואו לארץ ישראל הנדחים והרחוקים ואותם אשר בארצות המערב שהם בכלל "איי הים", ועל זה אמר (ישעיה יא, יד): "ועפו בכתף פלשתים ימה", ומלת 'ועפו' היא מלשון 'עופפות'[588], יאמר שבמהרה יבואו אותם הרחוקים דרך ימה "בכתף פלשתים", שהוא משל לאניות הגינובי"סי והויניציי"אני שהם מזרע פלשתים, והם יביאו את ישראל ממערב למזרח ויביאו אותם באניה בלב ים[589], ואחרי כן הם יחדיו יבוזו את בני קדם.

ואחרים פירשו[590], שאפרים ויהודה שזכר ילכו בתנועה קלה ומהרה בהתעופפות לארץ פלשתים, שהיא "ימה". רוצה לומר למערב ארץ ישראל, וכן הם יחדיו יבוזו את בני קדם שהם האומות היושבות במזרח של ארץ ישראל, וכן יהיה משלוח ידם אדום ומואב העומדים מפאה אחת, כי ישלחו יד בהם לקחת את ארצם, וכן בני עמון העומדים מפאת אחרת יהיו משמעתם, רוצה לומר נכנעים ונשמעים ליהודה וישראל.

והנה אלה האומות אדום עמון ומואב נאסרו ארצותם מלפנים לישראל. אם מואב דכתיב (דברים ב, ט): "אל תצר את מואב"; ואם עמון דכתיב (שם שם, יט): "וקרבת[591] מול בני עמון אל תצורם"; ואם אדום דכתיב (שם שם, ה): "אל תתגרו בם וגו' כי ירושה לעשו נתתי את הר שעיר". האמנם לימות המשיח מפני שהם הרעו לישראל בגלותם, הותרו להם ארצותם כולם, ואלה הם הקיני והקניזי והקדמוני, שנזכרו במתנתו של אברהם ולא ירשו ישראל את ארצם.

וגם התנאי הזה מבואר שלא נתקיים לא בבית ראשון ולא בבית שני, כיון שאותם הארצות לא נכבשו לישראל עד הנה[592], והן עתידות להכבש.

התנאי העשירי הוא שיעשה השם לימות המשיח 'נס' דומה לקריעת ים סוף שעשה על ידי משה, והוא אמרו (ישעיה יא, טו): "והחרים יי' את לשון ים מצרים" – שהיא נילוס שנכנס בים. וקראו 'לשון', לפי שהוא קצת מהים שיכנס הנהר בו כדמות 'לשון', וזהו: "הניף ידו על הנהר", כי הים הוא מקום מים מלוחים והנהר מקום מים מתוקים. ומלת 'בעים' – הוא לשון חוזק[593] יאמר, שיחריבהו ויגזרהו בחוזק רוחו וגבורתו "לשבעה נחלים", כדי שיעברו בהם הבאים בשבעת הגלויות שזכר למעלה: "מאשור וממצרים ומפתרוס" וגו' (ישעיה יא, יא), באופן שידרוך ישראל בתוך הנחל ההוא בנעלים מבלתי

[588] כרד"ק.
[589] לפי שמות טו, ח.
[590] רד"ק.
[591] בנדפס: "וקרבת אל".
[592] לפי בראשית טו, טז.
[593] כראב"ע ורד"ק.

שיחלצם כהולך ביבשה. ולפי שכתוב זה בה 'לשון' ים באמרו (ישעיה יא, טו): "והחרים יי' את לשון ים מצרים". ובא גם כן לשון 'נהר' באמרו: "והניף ידו על הנהר".

הוקשה על מפרשים[594] אי זה מהם יבקע ויחרב, אם ים מצרים או נהר אחר. ויונתן תרגם ה'נהר' הזה – נהר פרת הסמוך לארץ ישראל. ולדעתי יחרים שניהם – נילוס ונהר פרט דרך לעבור גאולים[595]. והיותר נכון כפי הפשט הוא שיעד הנביא כאן על שני דברים: האחד, ש"יחרים יי' לשון ים מצרים" (שם), רוצה לומר נילוס שיחרב וייבשו מימיו, ובזה תהיה הרעה גדולה[596] למצרים, כי משם יבואו תבואותיה כולם. והשני, שיניף ידו על הנהר בחוזק רוחו, כלומר ברוח חזק כמו שאמר בים סוף (שמות יד, כא): "ויולך יי' את הים ברוח קדים עזה כל הלילה וישם את הים לחרבה". וכן הוא באמת פירוש "בעים רוחו". ובזה האופן יכהו "לשבעה נחלים", כדי שישראל ידרוך ויעבור בו ביבשה בנעלים, ויהיה הנהר ההוא מסילה. רוצה לומר, דרך סלולה גלויה ומפורסמת "לשאר עמו אשר ישאר מאשור" (ישעיה יא, טז), כאשר היה ים סוף מסילה ודרך לעבור בו ישראל בעלותם ממצרים.

ואמנם למה אמר: "אשר ישאר מאשור", ולא זכר שאר האומות והמלכיות, חשבו המפרשים שהדין שווה בכולם[597]. אבל האמת הוא שאמר זה על עשרת השבטים אשר הגלם מלך אשור לחלח וחבור נהר גוזן וערי מדי שהם אחרי נהר פרת. ולכן ייעד שיקרע השם הנהר ההוא כדי להביאם.

והתנאי הזה גם כן מבואר הוא שלא נתקיים עד הנה[598]. ואמר הנביא, שבזמן התשועה ההיא יאמרו ישראל "אודך יי' כי אנפת בי ישוב אפך ותנחמני" (ישעיה יב, א). רוצה לומר, כפי אורך הגלות אמרתי נגזרתי[599], אבל עתה שגאלתני, אודך ואזמר את שמך אף על פי שאנפת בי, כיון ששב אפך ותנחמנו[600].

ולפי שישראל כשיצאו ממצרים היו יראים מהמצרים אמר שלא יהיו ישראל עתה כן, אבל יאמרו "הנה אל ישועתי אבטח ולא אפחד" (ישעיה יב, ב).

ולפי שישראל על הים אמרו בשירתם "עזי וזמרת יה ויהי לי לישועה" (שמות טו, ב), ניבא הנביא שגם עתה יאמרו ישראל "כי עזי וזמרת יה יי' ויהי לי לישועה" (ישעיה יב, ב), כי

[594] רש"י וראב"ע.
[595] לפי ישעיה נא, י.
[596] לפי דניאל ט, יב.
[597] שכן אינם מגלים עניין בדבר.
[598] לפי בראשית טו, טז.
[599] לפי איכה ג, נד.
[600] כרד"ק.

בהיות הגאולה העתידה הזאת שנית ליציאת מצרים ומתדמה אליה, היה ראוי שאותם דברי השירה עצמם ששוררו שמה ישוררו עתה גם כן.

ולפי שישראל בצאתם ממצרים קבלו את התורה אמר עתה כנגד זה "ושאבתם מים בששון ממעיני הישועה" (ישעיה יב, ג). רוצה לומר, אתם עתה לא תקבלו תורה חדשה "ממעיני הישועה", אבל תלמדו התורה שלכם מפי הנביאים והחכמים, שהם "מעיני הישעוה", כמו שתרגם יונתן – 'מבחירי צדיקיא'. וציוה הנביא כדרך עצה לאנשי הגולה, שאז ישוררו ויזמרו אותו מזמור שסידר דוד המלך להעלות את ארון האלהים שהוא "הודו ליי' קראו בשמו הודיעו בעמים עלילותיו" (ישעיה יב, ד). ונתן טעם למה ישוררו באמרו: "הזכירו כי נשגב שמו", רוצה לומר 'הזכירו' המזמור ההוא, לפי שבו היה "נשגב שמו" של הקדוש ברוך הוא מפי הנביאים בהעלותם את ארון השם, וחתם גם עתה שתעלו את ארון האלהים ותבוא בקרבכם שכינת השם, "זמרו יי' כי גאות עשה מודעת זאת בכל הארץ" (ישעיה יב, ה), שהיא הגאולה העתידה הכוללת. כי בעבור, שתתפרסם בכל העולם ונהרו אליה כל הגוים, אמר: "מודעת זאת בכל הארץ", ואל ירושלים בפרט אמר: "צהלי ורוני יושבת ציון, כי גדול בקרבך קדוש ישראל" (ישעיה יב, ו). רוצה לומר את בת ציון צהלי ורוני יותר מכל האומות הנכנסות תחת כנפי השכינה, לפי שבך תשרה השכינה האלהית, ועתה יגדל בקרבך קדוש ישראל, שהוא השם יתעלה בהשרותו שכינתו בציון, וגדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון.

הנה התבארה הנבואה הגדולה והעצומה הזאת בעשרה תנאיה באר היטב[601], והותרו הספקות אשר העירותי בה והוכחתי תוכחת מגולה שעניניה ותנאיה אי אפשר לדרשם על חזקיהו ודורו, ולא גם כן על דור בית שני, ושהם עתידים בהכרח להתקיים בביאת משיחנו מהרה יגלה. והוא מה שרציתי פה לבאר.

פרק ג

הנבואה השלישית היא בפרשת "הוי ארץ צלצל כנפים מעבר לנהרי כוש" (ישעיה יח, א), ושאר הפסוקים עד "משא מצרים" (ישעיה יט, א).

והנבואה הזאת פירשוה ראשוני מפרשי הנוצרים על מלך מצרים, שהיה שולח מלאכים למלך ישראל להבטיחו שיהיה בעזרו כנגד מלך אשור, ולא היה כן. אמנם אחרוני המפרשים הודו ולא בושו, שהכתובים לא יסבלו הפירוש הזה ופירשו אותם על עשרת השבטים, שהגלה סנחריב לחלח וחבור, נהר גוזן וערי מדי ששלחו מלאכים בזמן בית שני לדעת מה נעשה מבני יהודה.

[601] לפי דברים כז, ח.

וגם על זה אי אפשר שיתישבו פשוטי הכתובים. אמנם המפרשים[602] שלנו פירשו אותם לעתיד לבוא על ענין גוג ומגוג, ואני זאת בריתי[604] אותם שלא אשא פני איש[603], אבל אתנהלה לאטי לרגל[605] הכתובים לבא על אמתתם.

וראוי ראשונה לדעת מה ענין הפרשה הזאת בזה המקום, כי הוא התחיל "משא דמשק" (ישעיה יז, א) ולמה הביא בתוכו הנבואה הזאת שאינה מענינה. ולכן אומר שלא נאמרה הפרשה הזאת על מלחמת גוג ומגוג, ושאין פירוש "קו קו" (ישעיה יח, ב) מלשון "נטה קו לא השיב ידו מבלע" (איכה ב, ח), וגם לא מלשון 'קיא' (איכה ג, מה), כמו שפירשו רש"י. אבל שכוש ואותם האומות אשר הם מעבר לנהרי כוש היו כולם ממשלת סנחריב והוא היה המולך עליהם, והמה בקצוות היישוב לפאה הצפונית.

ולפי שהנביא זכר למעלה מפלת סנחריב וכל לאומיו שמתו בדרך נס על אשר שלחו ידם בישראל, כמו שאמר: "לעת ערב והנה בלהה בטרם בקר איננו זה חלק שוסינו וגורל לבוזזינו" (ישעיה יז, יד), לכן סמך אליו פרשת "הוי ארץ צלצל כנפים" וגו' (ישעיה יח, א), להודיע שיהיה הפלא ההוא ממפלת סנחריב שגור בפי כל בני אדם מהאבות אל הבנים עוד כל ימי הארץ[606] ההיא, עד שבזמן קיבוץ הגלויות בקצוות הארץ ההיא, כשישמעו בני אדם תשועת ישראל ישלחו שלוחיהם בספינות דרך ים[607] לבשר את ישראל ולהכנס באהבתם, כי יפחדו אם לא יעשו כן שיקרה להם כמו שקרה לסנחריב ואל עמו, שיצא מלאך יי' ויהרגם, ולכן ימהרו אלה לשלוח מלאכים לפניהם.

והנה קרא לארץ ההיא "ארץ צלצל כנפים" בעבור רוב הצל אשר בה מפאת האילנות הגדולים אשר על הנהרות, כמו שהיום הזה מעידים אנשי מלכות פורטוגאל ההולכים שמה, וכל דרכם הוא על הנהרות. ויש משני עברי הנהרות אילנות גבוהים עד לשמים, והם רבי הענפים והעלים עד שעושים על הנהרות צל ארוך גדול מאד. וספינות הנוצרים עוברים בנהרות תחת אותם צללים שחופפים את הנהר כמו ענפים. ולכן נקראה ארץ צלצל כנפים ונתיחסה לנהרים, כמו שאמר: "מעבר לנהרי כוש" (שם), לפי שעל הנהרות יהיו הצללים.

ואמר הנביא כקורא אליהם מרחוק "הוי ארץ צלצל כנפים" (שם), שבזמן ההוא יהיה "שולח בים צירים" (ישעיה יח, ב). רוצה לומר, שלוחים מלשון "ציר נאמן לשולחיו" (משלי

[602] רש"י ורד"ק.
[603] לפי איוב לב, כא.
[604] לפי בראשית יז, י.
[605] לפי בראשית לג, יד.
[606] לפי בראשית ח, כב.
[607] לפי במדבר יד, כה. ועוד.

כה, יג), וישלחום "בכלי גומא" (ישעיה יח, ב) שהם הספינות שלהם על פני המים[608]. והסתכל אמרו "בכלי גומא", שגם זה מפי השמועה למדנו שבשפת אותם הנהרות נולדים קנים גדולים ועבים מאד מאד, ואנשי הארץ[609] ההיא יקחו קנה אחד מהם ויחקקוהו ויפסלוהו ויעשו ממנו ספינה שיכנסו בה ארבעה אנשים ויותר 'אל מאדיאש'. וזה מנהגם בכל ארץ כוש. ועל זה באמת נאמר כאן "ובכלי גומא על פני מים", כי הקנים הם מין ממיני ה'גומא' הגדלים על שפת הנהר.

ואמר שיאמרו לאותם השלוחים "לכו מלאכים קלים" (ישעיה יח, ב). רוצה לומר, שילכו בקלות אל ישראל שהוא הגוי שהיה עד עתה ממושך וממורט מן העמים, ועתה יהיה "עם נורא" מכאן והלאה עד עולם[610]. כי הנה אמרו מי הוא הרצון כמו "מן הוא", וכן כשנזכר זה אחרי כן בפסוק (ישעיה יח, ז) "בעת ההיא יובל שי" נאמר "ומעם נורא מן הוא והלאה" (ישעיה יח, ב). ואמרו שיהיו "עם נורא" משם והלאה על דרך מה שאמר משה רבינו עליו השלום (דברים כח, י): "וראו כל עמי הארץ כי שם יי' נקרא עליך ויראו ממך", ויגידו עוד מתארי עם ישראל דבר רשום וגדול מאד באמרם "גוי קו קו ומבוסה" (ישעיה יח, ז), והוא באמת מלשון 'תקוה ובטחון', רוצה לומר גוי שהיה לו תמיד תקוה רבה באלהיו אף על פי שהיה במבוסה. ושלל והכנעה אשר "בזאו נהרים ארצו" שהוא משל למצרים שמשלו בישראל ובארצו, פעם מאדום ופעם מישמעאל, כי עם כל זה היו מקווים בני ישראל תמיד לישועת יי', כמו שנקראו על זה "אסירי התקוה" (זכריה ט, יב). ואפשר שישלחו מלאכים הקלים להביא מארצם את ישראל אשר נפוצו שמה ולהשכינם על אדמתם, ויהיה לכו המלאכים הקלים (ישעיה יח, ב). רוצה לומר לכו להביא הגוי הממושך והממורט שהוא הגולה ביניהם, והוליכו אותם "אל עם נורא מן הוא והלאה" (שם), שהוא ישראל היושבים על אדמתם.

ואמר "כל יושבי תבל ושוכני ארץ כנשוא נס הרים תראו" וגו' (ישעיה יח, ג), להגיד כי לא לבד מעבר לנהרי כוש יהיה זה, אבל גם בכל קצוות העולם ובכל פינותיה כאשר השם יתעלה ישא את נסו וישמיע קול שופרו יראו וישמעו אותו לרוב פרסומו.

הנה התבאר, שענין זאת הפרשה מסכים עם הנבואה הראשונה שזכרתי מ"נכון יהיה הר בית יי' בראש ההרים וגו'. והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר יי'" וגו' (ב, ב-ג). והוא עצמו מה שניבא צפניה "כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרא כלם בשם יי' לעבדו שכם אחד. מעבר לנהרי כוש עתרי בת פוצי יובילון מנחתי" (צפניה ג, ט-י).

[608] לפי בראשית א, ב.
[609] לפי ויקרא יח, כז.
[610] לפי בראשית יג, טו.

וזה לנו עד גדול שמה, שנזכר כאן "מעבר לנהרי כוש" ב"ארץ צלצל כנפים" (ישעיה יח, א), ופסוק (ישעיה יח, ז) "בעת ההיא יובל שי ליי' צבאות", הוא עצמו מה שזכר צפניה, ש"מעבר לנהרי כוש עתרי בת פוצי יובילון מנחתי". רוצה לומר, שיובילו שי למורא[611].

האמנם מהו זה 'נס' וקול ה'שופר' (ישעיה יח, ג) אשר זכר כאן, אין ראוי שיעלה על לב אדם שהוא כפשוטו. כי מכת הנמנעות הוא שירימו 'נס' או יתקעו 'שופר' במקום מן המקומות שיראו וישמעו אותו, בכל כדוריות מקומות הארץ הרחוקים והקרובים. אבל ראוי שיפורש באחד משני אופנים:

האחד, שהוא רמז לקבוץ הגלויות[612] ותשועת ישראל שידמה בענינו לנשיאות הנס בהרים ולתקיעת השופר, כשיעשו אותם לקיבוץ האנשים ולקרוא אותם. וכפי זה הפירוש יהיה מאמר הנביא אחרי זה "כי כה אמר יי' אלי אשקטה ואביטה במכוני" (ישעיה יח, ד), כביכול שבזמן הגלות אין לו יתעלה מנוחה והשקט, כמו שאמר: "למען ציון לא אחשה ולמען ירושלם לא אשקוט" (ישעיה סב, א). אמנם "כנשוא נס" לקיבוצם "וכתקוע שופר" (ישעיה יח, ג) לתשועתם, יאמר יתעלה אשקטה ואנוח ואביט במכוני[613]. רוצה לומר, אשגיח בירושלים ובית המקדש שהוא מכוני, כמו שאמר (שמות טו, יז): "בהר נחלתך מכון לשבתך פעלת יי' מקדש יי' כוננו ידך", ואמר (מלכים א ח, יג): "בנה בניתי בית זבול לך מכון לשבתך עולמים".

וההבטחה ההיא[614] תהיה "כחום צח עלי אור" (ישעיה יח, ד), רוצה לומר כשמש הבהיר, כי הוא יקרא חום להיות מחמם. ולכן נקרא גלגל החמה ואור הוא המטר, כמו "יפיץ ענן אורו" (איוב לז, יא)[615]. ונקרא 'אור', לפי שיתחדש המטר מניצוץ השמש המכה במים ומעלה האיד הלח. והיה ענין זה המשל, כמו שלפעמים יבא גשם שוטף יחריב הדשאים והצמחים, וכשיפסק ויבא אחריו שמש צח, אז טוב להם, ככה השם יתעלה יביט על עמו ועל ארצו ומכונן אחרי היותם שטופים חרבים ומתמעטים בגלות. וכן דמה השגחתו "כעב טל בחום קציר" (ישעיה יח, ד). רוצה לומר, שכאשר יעשה חום גדול ששורף העולם בזמן קציר וירד טל ביום ההוא, יפסק החום וינוחו בני אדם[616], ככה תבוא לישראל מנוחה גדולה בזמן הגאולה אחרי היותם שרופים באש כסוחים[617] בצרות הגלות.

[611] לפי תהלים עו, יב.
[612] מעין רד"ק.
[613] מעין רד"ק.
[614] קיבוץ הגלויות ותשועת ישראל.
[615] כרד"ק.
[616] מעין רד"ק.
[617] לפי ישעיה לג, יב.

ואמר: "כי לפני קציר כתם פרח" (ישעיה יח, ה) – על האומות שקודם שתגמר מחשבתם הרעה להחריב את ישראל ולכלותם מעל פני האדמה, ילקו הם ויחרבו. ודימה מחשבתם לזריעה באמרו: "כי לפני קציר", רוצה לומר קודם שיקצרו המלילות שהם ישראל, ויכרתו אותם כשיתום הפרח ועדין הבוסר מתחיל לגמול, שכל זה משל לקודם שתגיע מחשבתם לתכלית כוונתם לכלות את ישראל, הנה אז השם יתעלה יכרות "הזלזלים", שהם היונקות הרכות יכרות אותם במזמרות. וכן הנטיעות שהם הענפים או הפארות החזקות, שהם נטועות ומתפשטות לכאן ולכאן, שהוא כולו משל למלכים הגדולים וקטנים, לכולם "הסיר התז" (ישעיה יח, ה). רוצה לומר, כרות יכרות אותם השם יתברך, ואותם הרשעים יהיו נעזבים כולם יחד "לעיט הרים ולבהמת הארץ" (שם), כי לרוב רשעתם לא יהיו נתנים לקבורה, ותהיה קללתם כל כך, שאפילו הבהמות ימאסום ולא ירצו לאכלם. ועל זה אמר: "וקץ עליו העיט וכל בהמת הארץ[618] עליו תחרף" (ישעיה יח, ו). כי 'תחרף' הוא מלשון (איוב כז, ו) "יחרף לבבי מימי[619]". וסמך לזה "בעת ההיא יובל שי ליי' צבאות עם ממושך ומורט" (ישעיה יח, ז), להגיד שבעת ההיא, כשהאומות חרוב יחרבו – תהיה תשועת ישראל וגאולתו השלמה, והשי והמנחה שיביאו לפניו יתברך הוא עמו ה"ממושך ומורט", שיביאו אותם אל ארצו, וכמו שאמר דניאל אחרי שזכר חורבן האומות "ובעת ההיא ימלט עמך" (דניאל יב, א), כמו שפירשתי במעין י"א מ'מעיני הישועה'. וכן אמר יחזקאל אחרי שסיפר מלחמת גוג ומגוג, שנאמרה באמת על חורבן האומות כולם, כמו שביארתי במקום הנזכר[620] אמר: "עתה אשיב את שבות יעקב" וגו' (יחזקאל לא, כה). **זהו האופן הראשון מהפירוש בכתובים האלה**.

והאופן השני מהפירוש הוא, שרצה בזה הנס על הנס, והפליאה אשר יעשה השם יתעלה באחרית הימים בזמן קיבוץ גלויות, והוא נס תחיית המתים, שבאמצעותו יכירו וידעו כל יושבי תבל[621] אמתת אמונת אלהות השם יתעלה, ויקראו בשמו, וכמו שביארתי ביאור רחב במאמר 'צדק עולמים'. ועל אותה הפליאה אמר: "כל יושבי תבל ושוכני ארץ כנשוא נס הרים תראו" (ישעיה יח, ג) – שהוא נס תחיית המתים; "וכתקוע שופר תשמעו" – שהוא פרסום הפליאה ההיא והתבהלות בני אדם עליה.

[618] בנדפס: "השדה".
[619] בנדפס: "כל ימי".
[620] מכאן נמצא שאת הפירוש על יחזקאל החל רבינו עוד טרם חיבר זה הספר. אולם את הפירוש על יחזקאל חתם רי"א בשנת 1503 [ראה נתניהו עמ' 108].
[621] לפי 'עלינו לשבח'.

ולפי שתהיה התחייה בכל פאות היישוב, לכן בכל גלילות הארץ יקראו בשם יי'. כי בראותם המתיהם קמים מקברותיהם קוראים בשבם יי' ומפרסמים אמתת אמונתו, ילמדו הם גם כן לקרוא כולם בשם יי' ולעבדו שכם אחד[622]. ואמנם אם יקומו כל המתים שכבר מתו, או קצתם, או בלבד צדיקי ישראל, ומהו חומר התחייה וצורתה ותכליתה, אין ביאורו ממה שיאות בזה המקום, ואנכי מלאתי ידי ליי' בו בחיבור הנזכר[623]. ועל זה אמר הנביא כאן "כי כה אמר יי' אלי אשקטה ואביטה במכוני" וגו' (ישעיה יח, ד). כי מלת 'אלי' בפסוק הזה מורה, שהנביא על עצמו אמרו שאמר לו השם יתעלה על עצמו שימות וישקוט מהמיית העולם הזה, כי ההשקט האמתי הוא עם המוות, וכמו שאמר (איוב ג, יג): "כי עתה שכבתי ואשקוט", ואחרי המות "אביטה במכוני" (ישעיה יח, ד), שהוא הגוף שהוא משכן הנפש. ואמר שהנפש אשר תחול על הגוף בזמן התחייה לא תחול בו, כמו שתחול בילדים בלתי נשלמת ותצטרך אל הגדול והלמוד, אבל היה זה "כחום צח עלי אור" (ישעיה יח, ד). רוצה לומר, שהמקבל יהיה מוכן כאור הבהיר, והיורד עליו שהוא הנפש יהיה "כחום צח", רוצה לומר, כשמש הצח בגבורתו.

ולפי שישעיהו אחרי זה דמה ענין התחייה ל'טל', באמרו: "כי טל אורות טליך וארץ רפאים תפיל" (ישעיה כו, יט), ולכן אמרו חכמינו זכרונם לברכה (שבת פח, ע"ב)[624]: טל שעתיד הקדוש ברוך הוא להחיות בו את המתים. לכן אמר הנביא "כעב טל בחום קציר" (ישעיה יח, ד). והסתכל המשילו יום התחייה ל"חום צח" ול"חום קציר", שהוא השמש. כי כן אמר הנביא מלאכי מדבר על זה (מלאכי ג, יט-כ) "כי הנה היום בא בוער כתנור וגו' וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא בכנפיה", שיהיה שם החום והשמש האלהי ללהט את הרשעים ולהשמיע ישועה לצדיקים. ולכן אמר אחר זה, להגיד עונש הרשעים ביום ההוא ומתי תהיה הפליאה העצומה הזאת, "כי לפני קציר כתם פרח" (ישעיה יח, ה). רוצה לומר, קודם שיהיה תכלית העולם וחורבנו, ובהיות ישראל בגלות שהוא ה'פרח' קרוב לכליה המוחלטת. וזהו "כתם פרח" יראה השכר לצדיקים, ועל זה אמר: "ובוסר גומל יהיה", נאה ו'גומל' מלשון 'גמול'. רוצה לומר, יצא נץ השכר

[622] לפי בראשית מח, כב.

[623] הכוונה לספרו שאבד או נשבה 'צדק עולמים' בו הרחיב וחקר רי"א אודות אופניה של תחיית המתים. ברם, ראה "נחלת אבות" פירושו של רי"א על מסכת אבות, בפירושו על משנת רבי אלעזר הקפר "הילודים למות והמתים להחיות", ד"ה 'ולכן ראיתי' שם מונה רי"א 13 שורשים אודות תחיית המתים [עמ' 254 במהדורתנו אשקלון, 2013]. ועיין בהקדמת רי"א לספר ישעיה ד"ה 'והבחינה החמישית' שם מונה רי"א 14 שורשים אודות תחיית המתים. ולהרחבה עיין בספרו של הרב משה צוריאל 'אוצרות הרב יצחק אברבנאל' [בני ברק 2012], ערך 'תחיית המתים', עמ' 529 ואילך.

[624] ראה גם: חגיגה יב, ע"א; זוהר קצ"ג, ע"ב.

והגמול, וזה כנגד הצדיקים. וכנגד הרשעים אמר: "וכרת הזלזלים במזמרות וגו'. יעזבו יחדו לעיט ההרים ולבהמת הארץ" (יח, ה-ו), שהאומות המרשיעות הגדולים עם הקטנים יכרתו ממשלתם וחרוב יחרבו[625] מן העולם ויהיו נעזבים למאכל העופות "עיט ההרים ולבהמת הארץ", וגם המה ימאסו אותם, וזהו "וקץ עליו העיט וכל בהמת הארץ עליו תחרף" (ישעיה יח, ו), כמו שפירשתי. כי לא אמר "וקץ" – על זמן הקיץ, ו"תחרף" – על זמן החורף, כמו שפירשו המפרשים[627], ומדברי חכמינו זכרם לברכה הוא[626], ומכאן למדנו, שעונש רשעים בגיהנם שניים עשר חודש קיץ וחורף. אבל הדבר כולו כפשוטו, רוצה לומר שפגרי הרשעים המתים במלחמותם אלו עם אלו, יהיו מושלכים על פני תבל ארצה[628], וכמאמר זה הנביא עצמו "ויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים בי, כי תולעתם לא תמות ואשם לא תכבה והיו דראון לכל בשר" (ישעיה סו, כד), כי מפני אותו "דראון" וסרחון מופלג אשר יהיה בהם – ימאסו אותם ויברחו מהם כל העופות והבהמות.

ומפני שתהיה תחיית המתים סמוכה לזמן קיבוץ הגלויות, לכן אמר הנביא אחרי זה "בעת ההיא יובל שי ליי' צבאות" (ישעיה יח, ז), כי הוא חוזר למעלה אל "ארץ צלצל כנפים" (ישעיה יח, א), שיובילו שי "ליי' צבאות". והשי הוא, שיובילו בני ישראל הדרים ביניהם שהוא עם "ממושך ומורט" (ישעיה יח, ז), כמו שתיאר אותם למעלה, וזכר שיובילו אותם "אל מקום שם יי' צבאות הר ציון" (שם). רוצה לומר, אל מקום הר ציון אשר שם נגלה יי' צבאות, כי יבואו שמה עמהם, כמו שאמר: "בית יעקב לכו ונלכה באור יי'" (ישעיה ב, ה). והוא על דרך מה שאמר זה הנביא עצמו "והביאו את כל אחיכם מכל הגוים מנחה ליי'" (ישעיה סו, כ).

הנה התבאר מזה, שהנבואה הזאת מקושרת בענינה עם הפרשיות אשר קדמו ממפלת סנחריב. וכפי ענינה אי אפשר שיפורשו לא על זמן בית ראשון, ולא על זמן בית שני, כי לא באו מעולם מלאכים מנהרי כוש עם ישראל לירושלים. וזה ממה שיוכיח שהיא עתידה להתקיים בביאת משיחנו.

פרק ד

הנבואה הרביעית בפרשת "משא מצרים הנה יי' רוכב על עב קל" וגו' (ישעיה יט, א), ושאר הפרשיות עד "שבשנת בא תרתן אשדודה" (ישעיה כ, א).

וראוי שנשאל בענין הנבואה הזאת דברים יישירונו להבינה על אמתתה.

[625] לפי ישעיה ס, יב.
[626] בראשית רבה פר' לד, יא.
[627] רש"י, ראב"ע, רד"ק ור"י קרא.
[628] לפי איוב לז, יב.

ראשונה – החורבן הזה שנזכר כאן ממצרים על ידי מי היה? כי הנה הכתוב לא פירשו, ואמר בלבד "וסכרתי את מצרים ביד אדונים קשה ומלך עז ימשול בם" (ישעיה יט, ד). ולא ידענו מי היה המלך הזה, אם סנחריב, או נבוכדנצר, או אלכסנדרוס מוקדון, או אנטיוכוס, או רומי, כי כל אחד מהם כבש את מצרים. או אם יהיה החורבן הזה עתיד להיות, ואם סנחריב שהלך לכבוש את מצרים ואת כוש ולקח שללם, ומשם בא על ירושלים כשהיתה המגפה במחנהו, כדברי המפרשים[629], או אחד משאר הנזכרים, יקשה אמרו: "ונשתו מים מהים ונהר יחרב[630] ויבש", וכל מה שיעד על היאור ועל הדייגים ועובדי פשתים, שהיה חורבנה כל כך אם לא שיאמרו שהוא משל, כי לא נזכר מזה דבר בסיפורי חורבנה כאילו פסק מהם הנהר. והוא בלתי מתיישב, לפי שרוב הפרשה מדבר בזה גם "ביום ההוא יהיה מצרים כנשים... והיתה אדמת יהודה למצרים לחגא" (יט, טז-יז) הוא דיבר, שאין לו ענין, כי אף על פי שסנחריב ילך על מצרים ויישב ממנה שבי[632] בדרך כל הארץ, מאן דאלים גבר[631] למה היה "מצרים כנשים"? ומה היא "תנופת יד יי'"? ולמה היה תהיה "אדמת יהודה" "לחגא" בעבור מפלת סנחריב? והנה מפלתו לא נזכרה כאן בפרשה, ואם זה החורבן הוא מנבוכדנצר, או משאר המלכים לא יהיה ענין למאמר "והיתה ארץ יהודה למצרים חגא", כי מלת 'חגא' אינה באמת מלשון פחד, כי אם מלשון חג ומועד. ומאמר "יחוגו וינועו כשיכור" (תהלים קז, כז) הוא גם כן מזה השימוש, לפי שבחג יתנועעו האנשים וירקדו בשמחתם, או יהיה חג מלשון 'סיבוב' כמו "היושב על חוג הארץ" (ישעיה מ, כב), וכמחוגה יתארהו, לפי שיהיה מלשון 'פחד'.

ושנית באמרו: "ביום ההוא יהיו חמש ערים בארץ מצרים מדברות שפת כנען, ונשבעות ליי' צבאות" וגו' (ישעיה יט, יח). כי איך יתכן שנחשוב, שהמצרים אשר בארץ מצרים ידברו שפת כנען שלא נסו לדבר בה, וישבעו ליי' צבאות, והיה להם מזבח וידעו את יי'"ועבדו זבח ומנחה ונדרו[633] נדר ליי' ושלמו"? והנה הדברים האלה כולם הם הם גופי תורה, ומתי מצינו לא בחורבן סנחריב ולא בחורבן נבוכדנצר ולא בשאר החורבנות, שנתגיירו המצריים והיו כישראל ממש לכל דבר, כי עם היות שסנחריב הוליך עמו ממצרים ומכוש אוכלוסים רבים אסורים באזיקים ואת כל שללם, וכאשר באה מפלתו לקח חזקיהו את השלל ופטר את האסורים[634], והם שמחו ותמהו מהפלא ההוא

[629] רש"י לפי סדר עולם כג.
[630] בנדפס: "נחרב".
[631] לפי בבא בתרא לד, ע"ב. ועוד.
[632] לפי במדבר כא, א.
[633] בנדפס: "וידרו".
[634] כרש"י.

והשתחוו לחזקיהו, וכמו שאמר: "יגיע מצרים וסחר כוש וסבאים אנשי מדה, עליך יעבורו, ולך יהיו אחריך ילכו באזיקים, יעבורו ואליך ישתחוו, אליך יתפללו אך בך אל ואין עוד אפס אלהים" (ישעיה מה, יד).

הנה עם כל זה לא נודה, שנתגיירו וכל שכן שלמדו לשונם לדבר שפת כנען ושהיו נשבעים ליי', וענין המזבח והזבחים נדר ונדבה, כי זה כולו לא נזכר בכתוב, אבל אמרו כנגד חזקיהו "אליך ישתחוו אליך יתפללו" שהיו משתחוים לפניו, לפי שפטרם והיו אומרים "אך בך אל ואין עוד" (ישעיה מה, יד), כמו שאמר נעמן שר צבא מלך ארם לאלישע (מלכים ב ה, טו). ולא יתחייב מזה שילמדו הלשון ויזבחו ליי' ויעשו מזבח ועולות, ושאר הדברים אשר זכר.

ועוד, כי אם היה כל זה על ענין סנחריב, שהביא "יגיע מצרים וסחר כוש" (ישעיה מה, יד), ושבאים כדברי סדר עולם והמפרשים[635], למה לא אמר על כוש כמו שאמר על מצרים מאחר שכולם ראו אותו נס ופטרם חזקיהו. והיה ראוי שיהיו גם כן חמש ערים בארץ כוש מדברות שפת כנען ונשבעות ליי' ועשות מזבח ועולות, כמו שזכר במצרים. אבל כל זה בלי ספק הוא דבר שאין לו שחר בפשט בכתובים.

ושלישית מה יהיה ענין "ביום ההוא תהיה מסלה ממצרים אשורה, ובא אשור במצרים ומצרים באשור ועבדו מצרים את אשור" (ישעיה יט, כג). ואם היו הייעודים האלה אשר זכר נמשכים ממפלת סנחריב כדעת המפרשים[636], יקשה למה אחרי מפלתו תהיה האהבה והאחוה בין מצרים ואשור, עד שיבואו זה בזה ויותר היה ראוי להיות ביניהם שנאה וקטטה בעבור מה שעשה אשור, כל שכן שיעבדו מצרים את אשור אחרי שמת גיבורם וכל מחנהו, שיותר ראוי שיתעוררו מצרים לנקום נקמתם מאשור.

ורביעית באמרו: "ביום ההוא יהיה ישראל שלישיה... ברכה בקרב הארץ" (ישעיה יט, כד). והנה מלכות יהודה אחרי שהגין הקדוש ברוך הוא עליה, והציל אותה מיד סנחריב היה ראוי, שתהיה "ברכה בקרב הארץ", אבל מצרים שכבשה ושלל שללה[637] למה תהיה "ברכה בקרב הארץ"? כי אף על פי שחזקיהו יתיר האסורים וישלחם, לא תמחה חרפתם ומתיהם בל יחיו רפאים[639] שהרג סנחריב בל יקומו[638], וכל שכן אשור שאף יי' חרה בהם[640] ויהרוג במשניהם קפ"ה אלף בלילה אחד (מלכים ב יט, לה) על מה ועל מה תהיה

[635] רש"י וסיעתו.
[636] רד"ק.
[637] לפי יחזקאל כט, יט.
[638] לפי ישעיה כו, יד.
[639] לפי ישעיה כו, יד.
[640] לפי במדבר יא, לג.

"ברכה בקרב הארץ", שקללה תחשב לו, אף שקרא את מצרים עמי "ברוך עמי מצרים ומעשה ידי אשור ונחלתי ישראל" (ישעיה יט, כה)? ולמה יקרא מצרים עם יי'[641] ואשור ראש אויביו[643] מעשה ידיו[642] ויבורך מפיו? ואם יתעקש המתעקש שהיה זה למצרים בעבור שנתגיירו ובשמו ישבעו ותחת היות להם מזבח, מה נעשה לאשור שלא נזכר דבר מזה? ולמה יתברך האויב המקולל ההוא? הגם מפני זה כולו, הפרשיות האלה צעקו חוצה, שאין חורבן מצרים זה אחד מהנזכרים אשר עברו עליה, ואין המזבח ההוא בסיבת מפלת סנחריב ולא גם מחוניו הכהן, כי יהיה אם כן מזבח עבודה זרה, או לכל הפחות 'שוחט ומעלה בחוץ'[645], והוא עוון פלילי[644]. ואיך ינבא ויעיד עליו כמבשר טובה וכבוד? ואיך יאמר עליו "והיה לאות ולעד ליי' צבאות בארץ מצרים, כי יזעקו אל יי' בפני לוחצים וישלח להם מושיעו ורב[646] והצילם" (ישעיה יט, כ). גם אמר בענין הנגף "ושבו עד יי' ונעתר להם ורפאם" (ישעיה יט, כב), שמורה שהיו נענים בזכות המזבח ועולותיו.

אבל אמתת הנבואה הזאת היא עתידה לימות המשיח. ועניינה, שבאחרית הגלות יתעוררו מלחמות עצומות בין אדום וישמעאל, ויעשו מלכי הנוצרים חורבן עצום במצרים והריגה רבה מאד. ועל זה יבואו האשורים וכל בני המזרח לנקום נקמתם ויעשו הריגה מושלמת בבני אדום, ובני אדום בהם גם כן.

ויש על זה עדים ברורים בנבואות. אם בדברי דניאל בסוף מראותיו במלחמת הנגב ומלך הצפון ושם נאמר (דניאל יא, מב): "וארץ מצרים לא תהיה לפליטה", וזו היא מלחמת גוג ומגוג, כמו שביארתי במעין 'יש אומרים' מ'מעיני הישועה'. ויחזקאל גם כן על חורבן מצרים זה העתיד להיות ניבא בפרשת "שא קינה על פרעה מלך מצרים" וגו' (יחזקאל לב, ב). ושם נזכר חורבן היאור ויבשו ומיתת הדגה, שנאמר: "בחרבות גבורים אפיל המונך עריצי גוים כלם, ושדדו את גאון מצרים ונשמד כל המונה. והאבדתי את כל בהמתה מעל מים רבים וגו' אז אשקיע מימיהם" (שם שם, יב-יד), וכמו שאבאר בעזרת האל במבשר החמישי נבואה[647]. ועל זה עצמו אמרו בפרק חלק (סנהדרין צח, ע"א): "אין בין דוד בא עד שיבוקש דג קטן לחולה[648] ולא ימצא", לרמוז אל חורבן יאור מצרים

[641] לפי במדבר יא, כט.
[642] לפי ישעיה ה, יב.
[643] לפי תהלים סח, כב.
[644] לפי איוב לא, יא.
[645] לפי מכות יג, ע"א; זבחים פה, ע"א.
[646] בנדפס: "רב".
[647] נראה כי המלה 'נבואה' מיותרת.
[648] בנוסח אצלינו: "שיתבקש דג לחולה...".

העתיד, וכמו שביארתי במאמר 'ישועות משיחו' בעיון הראשון מהחלק השני, כי היה זה מקובל ביני[649] הנביאים והחכמים כולם. ועל כן אמר ישעיה בנבואתו השנית שזכרתי "והחרים[650] יי' את לשון ים מצרים". וזהו באמת ענין הנבואה הזאת "משא מצרים הנה יי' רוכב על עב קל" (ישעיה יט, א). כי אחרי שזכר למעלה נבואת "הוי ארץ צלצל כנפים" (ישעיה יח, א), שביאר בה שמעבר לנהרי כוש בכל ארץ אשורים, יכירו ויידעו בזמן התשועה יכולת השם יתברך וישובו אליו, סמך לזה "משא מצרים" (ישעיה יט, א), להגיד שבאותו זמן יבוא חורבן עצום במצרים, ומתוך כך ישובו גם הם אל יי' ויכנעו לתורתו.

וכבר הודעתיך, שהגאולה העתידה תתדמה לגאולת מצרים בצדדים רבים, ולכן נאמר כאן שעם היות שבזמן הגלות הקדוש ברוך הוא הסתיר פניו ממנו, הנה בזמן הגאולה העתידה אלהינו זה קוינו לו ירכב "על עב" ובא מצרים, לפי שפתאום יבוא האדון אשר אנחנו מבקשים.

וכמו שבגאולת מצרים עשה באלהיהם שפטים (שמות יב, יב), ככה על הזמן ההוא אמר: "ונעו אלילי מצרים מפניו"[651] (ישעיה יט, א), והוא רמז לשרי מעלה שיתבטלו עבודתם מקרב מצרים והאלילים כרות יכרתון[652], כלומר שלא יהיה עוד אדם עובד אותם. ואמר שלבב מצרים ימס בקרבו, לפי שיפחדו ויראו מפני אדון כל הארץ[653], עד שכל אדם יסיר מעל שכמו משא מלך ושרים, וכמו שאמר זה הנביא עצמו "ושח גבהות האדם ושפל רום אנשים ונשגב יי' לבדו ביום ההוא" (ישעיה ב, יז). ועל זה אמר: "ונלחמו איש באחיו עיר בעיר ממלכה בממלכה" (ישעיה יט, ב). גם רמז בזה גם כן על המלחמות והקטטות שיתחדשו בעולם באותו זמן. ולפי שישתנו עליהם סדר בראשית ועולם הפוך יראו, לכן לא ידעו לתת עצה בענינם, וזהו: "ונבקה רוח מצרים בקרבו ועצתו אבלע" (ישעיה יט, ג), ושידרשו אל האלילים ולאובות וידעונים לדעת מה זה ועל מה זה[654].

וזכר שימסור השם יתעלה "את מצרים ביד אדונים קשים ומלך עז" (ישעיה יט, ד), כדי להענישם על אשר הרעו לישראל בגלותם גם כי יהיה סיבה לשיבואו כל בני מזרח לנקום נקמת וכשל עוזר ונפל עזור[656], וגם המחריבים אותם חורב יחרבו[655].

[649] אולי צ"ל: "בעיני או בימי".
[650] בנדפס: "והחריב".
[651] כרד"ק.
[652] לפי 'עלינו לשבח'.
[653] לפי יהושע ג, יא.
[654] לפי אסתר ד, ה.
[655] לפי ישעיה ס, יב.

וכמו שבגאולת מצרים הוכה היאור והדגה אשר ביאור מתה, כך בזמן ההוא זכר הנביא שיחרב נילוס וכל היאורות ואגמי המים "ואנו הדייגים" (ישעיה יט, ח) וגו', לפי שתערר הדגה "גם עובדי פשתים" שעושים המגמורות[657] והרשתות הצריכים לצוד אותם ילבשו בשת וכלמה. ומפני שיראו הדברים מופלאים יוצאים מדרך המושכל, לכן אמר שישבו כ"אוילים שרי צוען חכמי יועצי פרעה" (ישעיה יט, יא) וכל עצתם תהא נבערה. עד שהתל בהם הנביא אם כנגד החכמים יועצי פרעה, ואם כנגד "שרי צוען" באמרו אם כנגד חכמים היועצים, באמרו: "איך תאמרו אל פרעה בן חכמים אני" (שם). רוצה לומר, שכל אחד מיועציו וחכמיו היה אומר שירש החכמה מאביו, ושהיתה ידיעתו מלידה ומבטן ומהריון. ועל השרים אמר: "בן מלכי קדם", רוצה לומר שכל אחד משריו היה אומר שהוא מזרע המלוכה[658].

ולפי שאמר כנגד החכמים "איך תאמרו אל פרעה בן חכמים אני", וכנגד "שרי צוען" אמר "בן מלכי קדם", רוצה לומר איך תאמרו כל אחד מהם אני "בן מלכי קדם". אמר עוד כנגד החכמים "אים אפוא[659] חכמיך" וגו' (ישעיה יט, יב), וכנגד השרים אמר: "נואלו שרי צוען" (ישעיה יט, יג), כי לא היה בחכמים עצה ולא בשרים גבורה, אבל היה בהפך שכולם "התעו את מצרים", שהיתה "פנת שבטיה" (שם), כלומר ראש המלכות והסיבה בכל זה היה, לפי שהקדוש ברוך הוא מסך "רוח עועים" (ישעיה יט, יד). רוצה לומר שיבוש וטירוף הדעת ובזה התעו את מצרים אותם החכמים והשרים "כהתעות שיכור בקיאו".

ולפי שהיה שהיה זה כולו מיוחד לחכמים, לכן חזר לדבר כנגד השרים ראש הצבא הגיבורים באמרו: "ולא יהיה למצרים מעשה אשר יעשה ראש וזנב כפה ואגמון" (ישעיה יט, טו). רוצה לומר, שלא יהיה תועלת במצרים בשום מעשה אשר לא ראש הצבא, ולא זנב הלוחמים, לא "כפה" שהוא הגיבור, ולא האגמון שהוא החלש, לפי ש"ביום ההוא יהיה מצרים כנשים" (ישעיה יט, טז), והגיבורים והחלשים כולם יפחדו "מפני תנופת יד יי". ואפשר לפרש: "ולא יהיה למצרים מעשה אשר יעשה ראש וזנב", כי לפי שדימה אותו כ"שכור בקיאו", לכן אמר שכמו שהשיכור לא יעשה דבר מסודר, כן מצרים במן ההוא יהיה כל כך מבולבל ומוטעה בעצתו, שלא יהיה ולא ימצא במעשה אשר יעשה "לא ראש ולא זנב". רוצה לומר התחלה וסוף, ולא חוזק ולא חולשה, וזהו שאמר: "כפה ואגמון".

---

[656] לפי ישעיה לא, ב.
[657] אולי צ"ל: 'מכמורות'.
[658] כראב"ע.
[659] בנדפס: 'איפה'.

ומפני שיכירו וידעו מצרים שלא יהיה חורבנם בכח אנושי כשאר הפעמים שנחרבו, אבל שהוא עצת יי' אשר יעץ[660], לכן יפול לבם והיה "מצרים כנשים" (ישעיה יט, טז) מפני פחד יי'[661] "אשר הוא מניף עליו", כי יודו ויאמינו שהיה חורבנם דבר אלהי מסודר ממנו יתברך להיותו התחלה למעשהו.

ואמנם אמרו אחרי זה "והיתה אדמת יהודה למצרים לחגא" (ישעיה יט, יז) הוא[662] מלשון חג, שהמצרים יחגו חג ליי' מדי שנה בשנה, והוא בלי ספק מה שאמר זכריה הנביא: "והיה כל הנותר מכל הגוים הבאים על ירושלם, ועלו מדי שנה בשנה להשתחוות למלך יי' צבאות ולחוג את חג הסוכות" (זכריה יד, טז). וכבר אמר הנביא הנזכר: "ואם משפחת מצרים לא תעלה ולא באה ולא עליהם תהיה המגפה אשר יגוף יי' את כל הגוים, אשר לא יעלו לחוג את חג הסוכות" (שם שם, יח), שפירושו כפי הפשט בתמיהה, כאומר האם יחשבו שלא עליהם תהיה המגפה אשר יגוף יי' את כל העמים, שבאו לצבוא על ירושלים. והמגפה הזאת תהיה למצרים על אשר לא יעלו לחוג את חג הסוכות, הנה על זה באמת אמר בכאן: "והיתה אדמת יהודה למצרים לחגא כל אשר יזכיר אותה יפחד אליו מפני עצת יי'" וגו' (ישעיה יט, יז), כי פחדו מעונש הגזירה הגזורה ההיא ואותה קרא "עצת יי'". ולכן יעלו לירושלים לחוג את חג ה' בפחדם מהמגפה, ומפני שאז תמלא "הארץ דעה את ה'" (ישעיה יא, ט), ובכל מקום יהיה מוקטר ומוגש לשמו, כמו שאמר צפניה: "כי אז אהפוך אל עמים" וגו' (צפניה ג, ט). לכן אמר כאן, שבזמן "ההוא יהיו חמש ערים בארץ מצרים מדברות שפת כנען" (ישעיה יט, יח), כי בעבור שמצרים וכנען היו אחים, כמו שאמר: "ובני חם כוש ומצרים ופוט כנען" (שם), לכן כדי להודיע שתהיה בין מצרים וארץ יהודה אהבה ואחוה אמר שערי ארץ מצרים ידברו "שפת כנען" (ישעיה יט, יח), לפי שיהיו להם שפה אחת ודברים אחדים מפני אהבתם, וגם בענין האמונה. ואין הכונה בחמש הערים שיהיה זה בחמש ערים בלבד ולא כשאר הערים, אבל ענין הכתוב, שבכל ארץ מצרים כל חמש ערים יתאחדו זו עם זו, כמו שיתאחדו חמש אצבעות שביד ותהיה התאחדותם לדבר שפת כנען, כלומר להיות אחים עם בני יהודה היושבים בארץ כנען, כמו שבתחילה היו מצרים וכנען בני אב אחד ובעלי שפה אחת ויהיו נשבעות ליי' צבאות[663]. רוצה לומר, שיהיו כולם נשבעות לעבוד ליי' צבאות ולהאמין בו, ואם אחת

[660] לפי ירמיה מט, כ.
[661] לפי שמואל א יא, ז.
[662] 'לחגא'.
[663] לפי שמואל א א, ג. ועוד.

מהן תכפור באמונתו, שיחריבוה ותהיה תל עולם לא תבנה עוד[664]. וזהו אומר: "עיר ההרס יאמר לאחת" (ישעיה יט, יח), רוצה לומר שתהיה עיר הרוסה ונחרבת העיר שתוציא את עצמה מן הכלל הזה להיותה נקראת "אחת", רוצה לומר לבדה נפרדת מהשאר. וכדי לפרסם אמונתם יעשו מזבח ליי' בתוך ארץ מצרים ומצבה אצל גבולה, זה לאות ולעד שהם מאמינים ביי' ומאמינים באלהותו. וזה לפי שהם יזעקו אליו יתעלה בעת מלחמת האויבים הנוצרים הלוחצים אותם, וישלח הקב"ה להם מושיע ורב והצילם שהוא מלך המשיח שישמיד ויחריב את הנוצרים ההם. ולכן יהיה "נודע יי' למצרים" (ישעיה יט, כא) ונדרו ושלמו זבח ומנחה לעשותו בירושלים, או במזבח שלהם.

ואמנם אמרו: "ונגף יי' את מצרים נגוף ורפוא" (ישעיה יט, כב), אולי תהיה המגפה לאותם אשר לא יעלו לחוג את חג הסוכות וישובו אל יי' ויעתר להם וירפאם. ומי יודע אם יהיו במצרים חמש ערים בלבד שיקבלו ראשונה האמונה האלהית, ושאחת מהן היה שמה מקדם עיר ההרס כדברי המתרגם[665], שהוא השמש, לפי שהיו עובדים אותו שם, ואותם חמש החמש ערים יעשו המזבח וידעו את השם ויעבדוהו. אמנם שאר הערים שלא יעשו כן – ינגפם השם, והם ישובו אל יי' ויעתר להם, ויעשו גם הם כחמש הערים, ובזה האופן יהיו כולם נכנסים תחת כנפי השכינה.

ולפי שבני אשור יבואו על הנוצרים לנקום נקמת המצריים מידם, לכן הודיע הנביא שעם היות מצרים ואשור בראשונה אויבים ולוחמים זה בזה, הנה אז ביניהם אהבה ושלום ואחוה. ולכן היו השיירות מצויות ממצרים את אשור אין הכונה שיעבדו זה לזה, אלא שמצרים עם אשור יעבדו את השם הנכבד. כי מפני שזכר למעלה במצרים "ועבדו זבח ומנחה ונדרו נדר ליי'" (ישעיה יט, כא), לכן כנגד אותה עבודה אמר: "ועבדו מצרים את אשור" (ישעיה יט, כג). ומלת 'את' תשמש במקום 'עם'[666], והרבה בכתוב כן. והכוונה ששניהם יעבדו השם יתברך. ובא הכתוב קצר, לפי שנסמך על מה שזכר למעלה. גם אפשר לפרשו כפי מה שביארתי, שלפי שעתידה מלכות אדום להחריב את מצרים, ושבני אשור יתעוררו ויבואו לנקום נקמתם וירבו חללים בנוצרים, שלכן יעבדו מצרים את אשור בעבור שבאו לעזרתם לנקום נקמתם.

ומפני שבימים הראשונים המצריים העבידו את ישראל בפרך והאשורים הגלו אותם מעל אדמתם, ועתה אחרי נקמת יי'[667] בכולם ישובו ויכנעו ויאמינו באלקים כולם ויהיה

[664] לפי דברים יג, יז.
[665] תרגום יונתן.
[666] כרד"ק ור"י קרא.
[667] לפי במדבר לא, ג.

ישראל בתורתו מורה צדק אליהם ומלמדם להועיל. לכן אמר הנביא כאן: "ביום ההוא יהיה ישראל שלישיה למצרים ולאשור ברכה בקרב הארץ" (ישעיה יט, כד), כי יתחברו מצרים ואשור לישראל באמונתם, מזה אחד ומזה אחד עד, שלהשתתפם עמו באמתת אמונתו יברכם יי' צבאות "ברוך עמי מצרים"[668] (ישעיה יט, כה), לפי שהם כבר עם יי' באמונתם "ומעשה ידי אשור", לפי שהם מעשה ידי יוצר[669]. אבל לא יקרא נחלה כי אם ישראל בלבד, כי חלק יי' עמו יעקב חלק נחלתו[670].

ומזה תדע דבר אמתי יורו עליו הכתובים האלה, והוא שמצרים ואשור וכל ארץ מזרח אחרי נקמת השם מהם ישובו אל יי' ויכירו באמתת אמונתו, ויהיה להם שם ושארית בארץ[671]. אמנם אדום להיותו ראש האויבים בגלות ישראל והמפקד האמתי, באמונתו לא יזכה לדבר מזה כמצרים ואשור.

וכבר ראה זה דניאל במראה הראשונה בדברו על החיה הרביעית – היא רומי, שנאמר (דניאל ז, יא): "חזה הוית באדין[673] מן קל מליא רברבתא די קרנא ממללה[672] חזה הוית עד די קטילת חיותא והובד גשמה ויהיבת ליקידת אשא". ואמנם בשאר החיות לא אמר כן, רק אמר: "ושאר חיותא העדיו שלטנהון וארכה[674] בחיין יהיבת להון עד זמן ועדן".

הנה התבארה הנבואה הזאת וידענו מעניניה, שחורבן מצרים הזה, ועניין היאור והדייגים, ובלבול היועצים והשרים והערים המדברות "שפת כנען", והמזבח, עולה וזבח, וידיעת יי', והמסילה ממצרים אשורה, ושאר הדברים לא נתקיימו לא בזמן בית ראשון ולא בזמן בית שני ועתידים להתקיים בהכרח.

פרק ה

הנבואה החמישית בפרשת: "הנה יי' בוקק הארץ ובולקה" (ישעיה כד, א); ופרשת: "מכנף הארץ זמירות שמענו" (ישעיה כד, טז) , ושאר הפסוקים אשר בפרשיות הנמשכות, שהן כולן מקושרות עד "אורח לצדיק מישרים" (ישעיה כו, ז).

וכדי שלא להאריך בענינה, לא אחוש לזכור ספקותיה ולבד אודיעך, כי פרשת: "הנה ה' בוקק הארץ ובולקה ועוה פניה והפיץ יושביה" (ישעיה כד, א), אין ספק אצלי שטעו

[668] כרד"ק.
[669] כרד"ק.
[670] לפי דברים לב, ט.
[671] לפי בראשית מה, ז.
[672] בנדפס: "ממללא".
[673] בנדפס: "חסר".
[674] בנדפס: "וארכא".

המפרשים[675] אותה על גלות עשרת השבטים. כי הנה לא נזכר בפרשה ענין השבטים ושנסמכה אליה פרשת מכנף הארץ, שהסכימו כולם שהיא לימות המשיח, ומה להם לעשות שיעורים בפרשיות.

ומשבח אני בזה מפרשי הנוצרים שפירשו: "הנה יי' בוקק הארץ" וגו' וכל אותה פרשה על חורבן העמים באחרית הימים; ופירשו פרשת: "מכנף הארץ" (ישעיה כד, טז) – על יום הדין וצרות האנטיקריסטו[677]. וכבר הודעתיך בספר מעיני הישועה[676], שהאנטיקריסטו אשר הם אומרים הוא משיח בן יוסף שעתיד ליהרג במלחמות, כי היה האמת הזה מקובל גם ביניהם מחכמי בית שני ולא יוכלו להכחיש האמתיות, אבל שינו את שמותם.

ועתה שמע פירוש הפרשיות האלה כפי פשוטם. ואמתת "הנה יי' בוקק הארץ ובולקה ועוה פניה והפיץ יושביה" (ישעיה כד, א), נאמר בלא ספק על חורבן האומות והנקמה אשר ינקום השם בזמן הגאולה העתידה. ולפי שיהיה חורבן עצום עד אשר ישאו ערים מאין יושב[678], לכן אמר: "הנה יי' בוקק הארץ ובולקה". רוצה לומר, שיריקה ויחריבה מיושביה. ועל העשירים נכבדי הארץ שהם פני הארץ[680] וראשה אמר: "ועוה פניה"[679], שיהיו מעוותים ומבוהלים. ועל ההמון אמר: "והפיץ יושביה". ואמר שתהיה רעתה כל כך שלא תהיה מעלה לנכבד על הפחות, לפי שאויבים לא ישאו פנים לזקן ונער לא יחונו[681], ועל זה אמר: "והיה כעם ככהן כעבד כאדוניו... כקונה כמוכר" וגו' (ישעיה כד, ב), שהקונה נכבד מהמוכר בענין הקרקעות ויהיה ה"מלוה כלוה" בענין הממונות והמטלטלים. והענין שהאויב לא יכבד לזה יותר מזה והיה זה, לפי ש"הבוק תבוק הארץ והבוז[682] תבוז" (ישעיה כד, ג), רוצה לומר שילכו בביזה ושלא תהיה זאת צרה פרטית ובעיר או במחוז אחד כי אם בכל הישוב, וזהו אמרו עוד אלה "אבלה נבלה הארץ אומללה נבלה תבל" וגו' (ישעיה כד, ד). ונתן הסיבה למה יבא העונש כללי בכל הארץ באמרו: "והארץ חנפה תחת יושביה כי עברו תורות חלפו חק הפרו ברית עולם" (ישעיה כד, ה). רוצה לומר, שלשלוש סיבות נתחייבו בני העולם בעונש הזה. האחד, לפי שלא היתה אחת מהן שומרת את התורה ונמוסיה בענין המשפט והיושר כראוי, וזהו: "עברו

[675] תרגום יונתן. רי"א סובר כרד"ק.
[676] מעיין השמיני, תמר ו'. ועיין שם הרבה.
[677] בתיאולוגיה הנוצרית האנטיקריסטו [אנטיכריסט], הוא אדם או מהות המייצג את הרוע המוחלט המהווה את הנגטיב של ישו. דמות זו התהוותה בהשראת נבואת דניאל (פרק ז) בחזיון ארבע החיות.
[678] לפי ישעיה ו, יא.
[679] כרש"י.
[680] לפי בראשית מא, נו. ועוד.
[681] לפי דברים כח, נ.
[682] בנדפס: "הבוז".

תורות". והסיבה השנית היא, שחלפו חוק שהוא חוק שבע מצוות בני נח הכוללים לכל אדם. והסיבה הג', לפי ש"הפרו ברית עולם" (ישעיה כד, ה) והוא שהעולם נברא כולו, כדי שהמין האנושי יכיר את בוראו ויעבדהו, וכמו שאמר: "כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו" (ישעיה מג, ז). והנביא אמר (ירמיה לג, כה): "אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי".

ומפני שכלל האומות נפסדו באמונותיהם ודתיהם מדומות כוזבות ואת דתי המלך[683] יי' צבאות אינם עושים, לכן אמר על זה "הפרו ברית עולם" (ישעיה כד, ה). ורמז גם כן בזה, שרוב האומות היו אחים לישראל כגון עמון ומואב ישמעאל ואדום[684], וכולם הרעו, כמו ונשתעבדו בו עבודת פרך "ולא זכרו ברית אחים" (עמוס א, ט). ובעוון זה גם כן יתמו חטאים מן הארץ[686], והוא אמרו: "על כן אלה אכלה ארץ[685] ויאשמו יושבי בה על כן חרו יושבי ארץ" (ישעיה כד, ו). ו'חרו' הוא כמו נשרפו[687] מלשון 'עצמי יחרה', רוצה לומר על כן נשרפו יושבי ארץ ובמקום שהיו ראשונה עמים, נשארו עתה מהמלחמות והדבר אנשים מועטים, והוא אמרו: "ונשאר אנוש מזער" (ישעיה כד, ו).

וזכר שתהיה הצרה כל כך, שתענוגי בני אדם יבטלו מקרב הארץ[688] והוא אמרו: "אבל תירוש אמללה[689] גפן נאנחו כל שמחי לב. שבת תופים וגו' בשיר לא ישתו יין" (כד, ז-ט). כלומר שלא ישתו היין בשירים ורננות כמו שהיה מנהגם, כמו שאמר: "והיה כנור ונבל תוף וחליל ויין משתיהם" (ישעיה ה, יב). כי תהיה הצרה כל כך בין העמים עד ש"ימר השכר לשותיו" (ישעיה כד, ט), כלומר שהיין עם כל מתיקותו ימר להם[690].

וזכר שלא לבד יהיה זה החורבן בכפרים, אבל גם כן בכל מדינה חזקה, שהיא יותר נשכרה ובטוחה מהאויבים לרוב המונה, ושבה יצאו יותר התבואות – תשבר ותחרב גם כן, ויתבטלו ממנה התענוגים כולם, וזהו: "נשברה קרית תוהו", שקראה כן על שם סופה שתהיה לתוהו ולשמה "סוגר כל בית מבוא" (ישעיה כד, י). רוצה לומר, שיסגרו הבתים מבוא להם שום אדם[692], כי איננו[691]. ובמקום שהיו קודם לכן בזמן משושם על

[683] לפי אסתר ג, ח.
[684] כרד"ק.
[685] בנדפס: "הארץ".
[686] לפי תהלים.
[687] מעין רד"ק.
[688] לפי דברים טו, יא.
[689] בנדפס: "אומלל".
[690] כרד"ק.
[691] לפי בראשית לא, ה.
[692] כרד"ק.

היין משוררים בחוצות, עתה לא יהיה כן, כי יהיה "צווחה על היין בחוצות" מרוב צרתם, אמר: "ערבה כל שמחה גלה משוש הארץ" (ישעיה כד, יא). ובמקום השמחה שהיה בעיר – "נשאר בה שמה שאיה יוכת" (ישעיה כד, יב). רוצה לומר, שתשאר אחד מעיר ושנים ממשפחה[694], ולכן יהיה בעיר שמה ושאייה, לפי ששער העיר יוכה[693] כבשיל וכלפות שהוא המביא לחורבנה. ויהיה 'נשאר' כמו נשארה, שהדברים אשר כאלה פעמים יאמרו בלשון זכר ופעם בלשון נקבה. ונתן הסיבה למה העיר תשאה שממה באמרו: "כי כה יהיה בקרב הקרב הארץ בתוך העמים, כנוקף זית כעוללת[695] אם כלה בציר" (ישעיה כד, יג). רוצה לומר, כי כן יהיה בקרב הארץ בתוך כל עם ועם מהעמים, כאדם הנוקף וחובט הזית לראות אם נשארו בו זתים מועטים, וכענפים וכעוללות הכרם כאשר יכלה הבציר[697], ישארו מהעמים בכל עיר ועיר אחד מעיר ושנים ממשפחה[696]. וזה הפסוק מורה שלא נאמרה על השבטים זאת הנבואה כי אם על כל הגוים.

וזכר שאותם המעטים שישארו מהאומות יקבלו אמונת השם יתברך ויכירו אלהותו, והוא אמרו: "המה ישאו קולם ירונו בגאון יי' צהלו מים" (ישעיה כד, יד). כי קרא הגאולה העתידה "גאון יי'", על דרך "יי' מלך גאות לבש" (תהלים צג, א). ואמרו: "צהלו מים" אפשר לפרש 'מם' מים, שהיא מם היתרון שיצהלו וירונו קולם יותר מהמית הים. ויותר נכון לומר, שלא בלבד אנשי המזרח "ירונו בגאון יי'" כמו שנזכר למעלה בפרשת "הוי ארץ צלצל כנפים מעבר לנהרי כוש" (ישעיה יח, א) , אבל גם אנשי המערב "ישאו קולם בגאון יי'", וזהו: "צהלו מים", כלומר מצד מערב, ולכן לא זכר צד מזרח לפי שכבר זכרו למעלה, כמו שאמרתי. ואמרו "על כן באורים כבדו יי'[698]", הוא אצלי מלשון 'אש', כי היה המנהג בימים הקדמונים וגם בימים האלה בהתחדש בארץ חידוש גדול יעשו כל הלילה אורים גדולים להודיעו למרחוק מעיר אל עיר וממלכה אל עם אחר[699]. וכן אמרו במסכת ראש השנה פרק שני (דף כב, ע"ב), שבראשונה היו משיאין משואות להודיע לכל ישראל יום קביעות ראש חודש, ועל זה נאמר כאן: "על כן באורים כבדו את יי'". וגם "באיי הים" יכבדו "שם אלהי ישראל" (ישעיה כד, טו), לפי שבזמן הגאולה תתפשט האמונה האלהית

[693] כרש"י.
[694] לפי ירמיה ג, יד.
[695] בנדפס: "בעוללות".
[696] לפי ירמיה ג, יד.
[697] כרד"ק.
[698] בנדפס: "את יי'".
[699] לפי תהלים קה, יג.

בכל מרחקי ארץ[700]. ואפשר לפרש "צהלו מים" מלשון 'ים' ממש יאמר "המה ישאו קולם ורונו בגאון יי'" (ישעיה כד, יד), ותהיה רנתם בהרמת קול כדי שישמע קולם אל יושבי הים ויצהלו משם לירונו גם כן. ולפי שהקול אינו כל כך נשמע למרחוק, לכן ראוי שבאורים שהם משואות של אש יכבדו את יי' באופן, שמתוך אותו אש שיראו אותם למרחוק גם באיי הים יכבדו "שם יי' אלהי ישראל" (ישעיה כד, טו).

ואמנם פרשת "מכנף הארץ" (ישעיה כד, טז), ראוי לפרשה באחד משני אופנים:

האופן הראשון, שנאמרה על קיבוץ גלויות כאילו אמר הנביא: "אראנו ולא עתה אשורנו ולא קרוב" (במדבר כד, יז) - "מכנף הארץ" (ישעיה כד, טז). ותכליתה באחרית הימים "זמירות שמענו", שיהיה "צבי לצדיק" שהוא ישראל או מלך המשיח.

ואמנם מתי יהיה זה לא אוכל לאמרו, כי "רזי לי רזי לי" – סודי מיוחד הוא לעצתי, אבל אודיע בזה דברים:

האחד, שקודם ה"צבי" והתשועה ההיא יעברו עלינו צרות רבות ועצומות בגלות, והוא אמרו: "אוי לי בוגדים בגדו" (ישעיה כד, טז) והם המחריבים את ארץ ישראל. וכנגד בוגדים שהם אשר החריבו את המחריבים, כאילו תאמר פרס שהחריבה לבבל, ויון שהחריבה לפרס[701], ורומי שהחריבה לציון, גם הם בגדו בישראל.

עוד הודיעך שנית, שגם אותם ששלחו יד בעם יי' להחריבו ולהצר לו בגלותו – רעה תבא עליהם, וזהו אמרו: "פחד ופחת ופח עליך יושב הארץ" (ישעיה כד, יז). ואמר זה כנגד בבל ופרס ויון – שלושת המלכויות שבאו זה אחר זה, שזה החריב את זה. וזה שאמר: "והיה הנס מקול הפחד יפול אל הפחת והעולה מתוך הפחת ילכד בפח", ושזה כולו יהיה בהשגחה אלהית, "כי ארובות ממרום נפתחו" וגו' (ישעיה כד, יח).

וזכר שבה תחדש כל אחת מהמלכויות האלה, תחרב המלכות הקודמת, וזהו אמרו: "רועה התרועעה הארץ" (ישעיה כד, יט), וזה כנגד בבל אמרו. ו'רועֵ' הוא מענין שבר[702], כמו "תרועם בשבט ברזל" (תהלים ב, ט). ואמר: "פור התפוררה ארץ" – על פרס ומדי כשלכדו אותם היוונים. ולפי שמלכות אלכסנדרוס נחלקה לכמה חלקים אחרי מותו, לכן אמר "פור התפוררה ארץ", שהארץ אשר כבש נעשית פירורים. ואמר "מוט התמוטטה ארץ" - על היוונים, כשכבשה מלכות רומי והשפילה מעלתם מטה מטה. ואמנם על חורבן מלכות רומי העתיד אמר: "נוע תנוע ארץ כשכור" (ישעיה כד, כ), רוצה לומר שהארץ עם היותם מרכז העולם יסוד נע בלתי מתנועע ממקומו, שהוא משל לחוזק

[700] לפי ישעיה ח, ט. מעין רד"ק.
[701] מעין רד"ק.
[702] כרש"י ורד"ק.

מלכות אדום וקיומה יתנועע כשכור המתנועע מזן אל זן "והתנודדה כמלונה וכבד עליה פשעה ונפלה ולא תוסיף קום".

וגם בזה העיר על מה שביארתי בסוף הנבואה שעברה, שיהיה חורבן אדום כלייה מוחלטת בו מבין שאר המלכויות, ולזה אמר עליו: "וכבד עליה פשעה ונפלה ולא תוסיף קום", שלא אמר כן על הנשארות.

עוד הודיע שלישית, שבזמן הגאולה העתידה "יפקוד יי' על צבא המרום במרום ועל מלכי האדמה על האדמה" (ישעיה כד, כא). רוצה לומר, שיהיה יי' למלך על כל הארץ[704], אלהי כל הארץ יקרא[703] וכל העמים אליו יעבודו ולא לשר ומזל בשמים, וגם מלכי האדמה יחדלו ממלכותם, וכמו שניבא הנביא עצמו: "ושח גבהות האדם וגו' והאלילים כליל יחלוף" (ב, יח- יז), "ונשגב יי' לבדו ביום ההוא" (ישעיה ב, יא). הנה על זה עצמו נאמר כאן "יפקוד יי' על צבא המרום במרום ועל מלכי האדמה על האדמה", לפי שהאומות לא יעבדו עוד לשרים העליונים וגם לא ל"מלכי האדמה". ולפי שהיה כל זה מהנביא ייעוד התשועה העתידה שאמר עליה "זמירות שמענו צבי לצדיק" (ישעיה כד, טז), לכן השלים הנביא לספר ענין הגאולה באמרו: "ואוספו אספה אסיר על בור" וגו' (ישעיה כד, כב). רוצה לומר, שיאספו אספה ויתקבצו אותו עם שהוא עתה "אסיר על בור" הגלות ושסוגרו על מסגר, הם יתקבצו בזמן הגאולה, ובהיותם מרוב ימים בגלות – יפקדו לתשועה. ולפי שכלל אנשי העולם נכללים עתה בבני ישמעאל שמושלת הלבנה עליהם, ובבני אדום שמושלת עליהם החמה, לכן אמר: "וחפרה הלבנה ובושה החמה" (ישעיה כד, כג), לפי שיבטלו הוראותיהם והשפעתם על אותם האומות, או הוא על דרך "יחשכו ככבי נשפו" (איוב ג, ט) משל על מפלתם, לפי שהקדוש ברוך הוא בהשגחתו הפרטית ימלוך בהר ציון ובירושלים, ונגד זקניו יהיה הכבוד לא נגד זקני שאר האומות.

זהו האופן הראשון מהפירוש בפרשה הזאת.

והאופן השני בפירושה הוא, שנאמרה על תחיית המתים העתידה. כי מפני שאמר למעלה על האומות "המה ישאו קולם ירונו הגאון יי' וגו', על כן באורים כבדו את יי' באיי הים שם יי' אלהי ישראל" (כד, יד-טו) , ביאר הנביא בנבואה הזאת איכה ואיככה יהיה הדבר הגדול הזה, שהאומות בכל קצוות הארץ ואיי הים יבואו אל השגת אמונת השם יתברך. ואמר שיהיה זה מפאת תחיית המתים, שתהיה בימים ההם ויקומו בכל

[703] לפי ישעיה נד, ה.
[704] לפי זכריה יד, ט.

מחוז ומחוז מארצות האדמה רבים מישני אדמת עפר[705], ומהם יתבהלו בני אדם והמה יגידו וילמדו דרך יי'[707]. ובאופן הזה העולם כולו יחד ידעו אותו למקטנם עד גדולם[706].

והנה "מכנף הארץ זמירות שמענו" (ישעיה כד, טז) הוא מאמר האומות שזכר למעלה. וכבר ידעת ששם 'כנף' יאמר על ההסתר מלשון "ולא יגלה כנף אביו" (דברים כג, א), כמו שפירש הרב המורה[708]. והיה אם כן מאמרם מסתר הארץ ומתחת הקרקע. רוצה לומר מאותם המתים שיקומו בתחייה "זמירות שמענו", שהם אומרים "צבי לצדיק". כי אותם אשר יקומו יגידו לבני אדם אך פרי לצדיק[709] ישראל ואמונתו ותורתו אמת. ולכן תאמר כל אומה ואומה אחרי שהדבר כן, וכי שקר נחלו אבותינו ושעליו נדונים בעונשים נמרצים בעולם הנשמות בדברי המתים. אם כן "רזי לי רזי אוי לי[710]" הוא מענין כחישות ודלות. ויתנו הסיבה על ה'אוי' והרזון שלהם באמרם: "בוגדים בגדו" (ישעיה כד, טז), והוא כנגד הנביאים שהיו להם שהטעו אותם באמונתם הכוזבות וחכמיהם הבאים אחריהם, שבפיהם ירצו סלע. וזהו: "ובגד בוגדים בגדו" (שם). ומפני זה יהיה אליהם "פחד ופחת ופח" (ישעיה כד, יז), כי יפחדו מעונשי הקב"ה שיבואו עליהם, אם בעולם זה שהוא עולם הפחד ו"הנס מקול" אותו ופחד. רוצה לומר, מי שינצל מעונשי העולם הזה יפול אל הפחת שהוא עושה גיהנם אחר המוות בהכנס האדם בקבר, ומי שלא יקבל שם כל עונשו "יפול בפח", שהוא העונש שיקבלו בתחיית המתים, כמו שאמר: "ויצאו וראו בפגרי האנשים" וגו' (ישעיה סו, כד).

ולפי, שבתחייה תשוב הנפש מהעולם העליון לחול בגוף ויתהווה הגוף מהיסודות כמו שהיה, לכן יאמרו: "כי ארובות ממרום נפתחו" – להוריד הנשמות מהמדור העליון; "וירעשו מוסדי ארץ" – שהם ארבעת היסודות לשיתהווה מהם הגוף כאשר היה בהתחלה. ולכן יהיו אותם האומות תמהים בעצמם צועקים ישאו קולם איך נשתנו עליהם סדרי בראשית, שהארץ תפתח בעצמה ויתנועעו חלקיה זה לזה בהתהוות והתחבר הגופות לתחייה, והוא אמרו: "רועה התרועעה הארץ" (ישעיה כד, יט), לפי שתשבר ותפתח האדמה את פיה להוציא המים מתוכה "פור התפוררה ארץ" (שם), שיתפרדו חלקיה ויעשו חלקים קטנים פירורים, כדי שידבק כל אחד מהם באותו גוף שהיה בראשונה "מוט התמוטטה ארץ" (שם). רוצה לומר, שאם היה על דרך משל הזרוע

[705] לפי דניאל יב, ב.
[706] לפי ירמיה לא, לג.
[707] לפי בראשית יח, יט.
[708] חלק א, מג.
[709] לפי תהלים נח, יב.
[710] בנדפס: "רזי לי אוי לי ורזי"

במקום אחד והשוק במקום אחד, תמוט ותטה מצד אל צד להדבק כל חלק בחלקי גופו, ובכלל זה אמר: "נוע תנוע ארץ כשכור" (ישעיה כד, כ), כי היו התנועות ההמה לארץ, כדי להדבק חלקי הגופות המתיחסים זה לזה.

עוד יספרו מתכלית התחייה ויאמרו, שחלק מאותה הארץ שהם הרשעים והפושעים שיקומו בתחייה, ויאמרו שחלק מאותה הארץ שהם הרשעים והפושעים שיקומו בתחייה לא יתענגו בשכר התחייה, כי הם אחרי שיחיו ויספרו גדולת יי' ואמתתו, יכבד עליהם פשעם יפלו ולא יוסיפו קום, לפי שיהיו נדונים בעונש נמרץ לדורי דורים, כמו שאמר (דניאל יב, ב): "ורבים מישני אדמת עפר יקיצו, אלה לחיי עולם ואלה לחרפות לדראון". ואמר: "ויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים בי כי תועלתם לא תמות" וגו' (ישעיה סו, כד).

והנה המשיל הרשעים בארץ הכבדה באמרו: "וכבד עליה פשעה ונפלה ולא תוסיף קום" (ישעיה כד, כ), להגיד שהם כולם חומר ירד מטה ולא יעלו במעלות השלמות, והשכר הנפשי מעלה מעלה.

ומפני שתחיית המתים לא תהיה בדרך טבע מאת הסידור השמימיי[711], גם שבזמנה יתבטלו מלכויות מלכים והשרים בכל הארץ, כמו שביארתי, לכן אמר: "והיה ביום ההוא יפקוד יי' על צבא המרום במרום ועל מלכי האדמה על האדמה" (ישעיה כד, כא). והמשיל ענין המתים בתחייה, בשובם בגופותיהם ובמומיהם, כאשר היו כאסירים שהיו בבור ובמסגר כאילו לא היו מתים, כי אם אסורים ומסוגרים תחת הארץ במסגר, ושיצאו משם במצוות השופט שציוה לאוסרם, והוא אמרו: "ואוספו אספה אסיר על בור וסוגרו על מסגר" (ישעיה כד, כב) , שהוא כולו רמז לקבר, ומרוב ימים יפקדו לחיות ולקום מקברם.

ולפי שכמו שזכרתי מפני תחיית המתים תוסר עבודת אלהים אחרים מבני אדם, לכן אמר: "וחפרה הלבנה ובושה החמה" (ישעיה כד, כג). רוצה לומר, שלא יעבוד אדם עוד ללבנה ולחמה[712] "כי מלך יי' צבאות בהר ציון ובירושלם", והוא יהיה למלך על כל הארץ[713] לא אלוה אחר. ובעבור שזכר למעלה דין הרשעים שיקומו בתחייה באמרו: "וכבד עליה פשעה" וגו' (ישעיה כד, כ), זכר כאן שכר הצדיקים אשר יקומו בה, והוא אמרו: "ונגד זקניו כבוד" (ישעיה כד, כג), וכמו שאמר לדניאל: "והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע מצדיקי הרבים כככבים לעולם ועד" (דניאל יב, ג).

[711] מערכת האסטרולוגיה.
[712] כתרגום יונתן.
[713] לפי זכריה יד, ט.

הנה התבארה הפרשה בזה **האופן השני** מהפירוש, שיהיו הדברים כולם כפשוטה "רועה התרועעה הארץ פור התפוררה" וגו' (ישעיה כד, יט).
ואשר אאמינהו אני הוא, שלשני הפירושים יחד כיוון הנביא בפרשה הזאת. כי הדברים האלהיים זה דרכם לרמוז בדברים אחדים על ענינים שונים, כי גם הדברים הטבעיים בחכמת בוראם יש להם פעולות וסגולות רבות מתחלפות[714], וכן הענין בדברי הנבואות.
ואמנם אמרו אחר זה: "יי' אלהי אתה ארוממך אודה שמך" (ישעיה כה, א), הוא שבח והודאה שנתן הנביא על זה אשר זכר, אם מן הגאולה ואם מן התחייה. ורצה בזה, שהנפלאות בכלל, הנה יסודם הוא האמונה בחידוש העולם, כי כשנאמין שהקב"ה חידש את העולם אחר האפס המוחלט, לא יספק ממעשה הניסים והנפלאות דבר, וכל שכן בפלא התחייה שהוא מענין הבריאה הראשונה הכוללת, וזהו אמרו "אלהי אתה", כלומר מימים קדמונים היית לי לאלהים והייתי חייב להודות שמך, אבל עתה בפרט "ארוממך אודה שמך", כי עשית הפלא הגדול הזה כי בו יתאמת בלבות בני אדם, שהעצות שהיו מרחוק שהוא חידוש העולם שנזכר בתחילת התורה הם "אמונה אומן". רוצה לומר אמונה אמתית קיימת. והמפרשים[715] פירשו "עצות מרחוק" – על נבואות הנביאים שייעדו על הגאולה.
והתחיל לפרט הדברים שעליהם היה נותן הודאה ורוממות להשם יתברך, אם בראשונה על חורבן האומות שזכר בפרט "הנה יי' בוקק הארץ ובולקה" (ישעיה כד, א), ועל זה אמר כאן: "כי שמת מעיר לגל קריה בצורה למפלה ארמון זרים מעיר לעולם לא יבנה" (ישעיה כה, ב). רוצה לומר, שהעיר שהיתה רבתי עם שמת אותה לגל אבנים[716], וכן שמת הקריה הבצורה למפלה, וכן הארמון של האומות הזרים בשבת מעיר עד ש"לעולם לא יבנה עוד". ולפי שהערים יש מהם עיר גדולה מבלי מבצר, ומהם קריה גדולה עם מבצר, ומהם ארמון ומבצר מבלי עיר, לכן דיבר על שלושתן ואמר: "כי שמת מעיר לגל" – שהוא העיר שאין לה מבצר; "קריה בצורה למפלה" – היא העיר שיש לה מבצר ארמון זרים מעיר. רוצה לומר הארמון שהוא זר ונפרד "מעיר לעולם לא יבנה", ויהיה ארמון שם כולל כאילו אמר ארמונים "זרים מעיר".
וראיתי נוסחא בתרגום יונתן שתרגם: "כי שמת מעיר לגל" – על קוסטאנטינא; "וקריה בצורה למפלה" – על עיר רודי"ש; "וארמון זרים" – על רומי. ששלושתן הן עמודי מלכות אדום. וראוי היה להקרא רומי – "ארמון זרים", לפי שארמון האפיפיור אשר

[714] שונות.
[715] רד"ק.
[716] כרד"ק.

שם החשמנים הנקראים קראדינאליש והאגמונים רובם הם זרים משאר המלכויות, ועל המעט ימצא בתוכם איש אחד מרומי. וגם האפיפיור עצמו הוא מן הזרים, שימשחו אותו פעם מצרפת, ופעם מספרד, ופעם מאשכנז ומיתר הארצות. ואולי שעל כן נקרא "ארמון זרים".

והענין כולו חורבן האומות בזמן ההוא. ומפני שאותם הנשארים יבואו באחרונים להאמין בהשם יתברך ולכבודו, כמו שאמר למעלה: "המה ישאו קולם ירונו בגאון יי'" (ישעיה כד, יד), לכן אמר כאן: "על כן יכבדוך עם עז" (ישעיה כה, ג). רוצה לומר, העם שהיה עד עתה 'עז' פנים[718] יכבדוך ויודו שמך[717] בזמן ההוא, וכן כל "קרית גוים עריצים ייראוך". הנה ההודאה הזאת אמר על נבואות החורבן אשר זכר.

עוד נתן הוראה על הייעוד השני, והוא במקיבוץ הגלויות ותשועת ישראל שזכר בפרשת "מכנף הארץ זמירות שמענו" (ישעיה כד, טז). ועל זה אמר מכלל ההודאה "כי היית מעוז לדל מעוז לאביון בצר לו" (ישעיה כה, ד), שהדל הוא ישראל הנואש מן הגאולה ואתה היית לו "מעוז" ומחסה "בצר לו". והמשיל המחסה והמעוז שהיה לישראל באמרו: "מחסה מזרם צל מחורב" וגו', רוצה לומר "מחסה מזרם" – המטר, ו"צל מחורב" – השמש שלא ישרפהו ולא יכהו. וזה כולו משל לרוב הצרות שעברו עליו בהיותו בגלות ויצילם יי' מכלייה. ולפי שדימה תוקף הצרות – ל"זרם", ו"חורב" – השמש[719], נתן הטעם על שני הדמויים ההם, כי על ענין הזרם שזכר אמר וביאר: "כי רוח עריצים כזרם הקיר". רוצה לומר, שעצת העריצים שהם האומות המרשיעות ורוחם הקשה על ישראל בהיותם בגלות היה כזרם החזק המפיל את הקיר[720] והורס את הבנין. ועל הדמוי הב', שהמשיל רשעי האומות ל'חורב' שרפת השמש, אמר: "כחורב בציון שאון זרים תכניע, חורב בצל עב זמיר עריצים יענה" (ישעיה כה, ה). רוצה לומר, כמו החורב והחום השורף במקום ציה שמיבש ומפסיד הכל, כן היה "שאון" הזרים והאומות על ישראל. ואתה אלהינו "תכניע חורב בצל עב", כלומר תכניע שרפתם שהיו רוצים לשרוף את ישראל בצל חסדיך ובעב רחמיך הרבים[721], עד שמפני זה "זמיר עריצים יענה". רוצה לומר, שיד הגוים והעריצים יענה לפניך ויודה שמך. ו"יענה" הוא מגזירת "ועונית ואמרת" (דברים כו, ה). והענין כולו על דרך מה שאמר: "ירונו בגאון יי'" (ישעיה כד, יד).

[717] לפי תהלים צט, ג.
[718] לפי דברים כח, נ.
[719] כרד"ק.
[720] כר"י קרא ורד"ק.
[721] לפי דניאל ט, יח. ועוד.

ואחרי שנתן ההודאה על קיבוץ הגלויות ובה ענין תחיית המתים, שיהיה בימים ההם, ועל זה אמר: "ועשה יי' צבאות לכל העמים בהר הזה משתה שמנים משתה שמרים" (ישעיה כה, ו). ואין משתה שמנים כמו משתה שמרים, כולו[722] עב וגס ונמאס. ולא אמר: "ובלע בהר הזה פני הלוט" (ישעיה כה, ז) – על גוג ומגוג; וגם לא אמר: "בלע המות" (ישעיה כה, ח) – שתסור המיתה המקרית והריגת האויבים מישראל, כמו שפירשו המפרשים[723] כולם. אבל אמתת הכתוב הוא שבזמן התחייה לא יהיו כל הקמים בה מקבלים שכרה, אבל מהם יקבלו שכר גדול ומהם יקבלו עונש מופלג, וכמו שאמר המלאך לדניאל "אלה לחיי עולם ואלה לחרפות לדראון עולם" (דניאל יב, ב). ועל זה אמר כאן הנביא כמשל שיעשה הקב"ה לכל העמים בהר ההוא שהוא הר ציון וירושלים, ששם היה יושב הנביא משתה גדול, שרצה לומר סעודה, כמו שאמר באחשורוש "עשה משתה לכל שריו ועבדיו" (אסתר א, ג). אבל לא יהיה אותה משתה שווה לכולם, כי ממנו יהיה משתה שמנים, רוצה לומר סעודת דברים שמנים וטובים, וממנו יהיה משתה שמרים שהוא פסולת הרע הסמיי.

וסיפר בהפלגת טובת השמנים ורעת השמרים באמרו: "שמניים ממוחיים שמרים מזוקקים" (ישעיה כה, ו). רוצה לומר, שמשתה וסעודת השמניים יהיו דברים טובים מאד, כמוחות הבשר[724], והשמרים יהיו מזוקקים בשמריותם ורעתם מבלתי שיתערב בהם דבר טוב כלל[725]. והענין כולו שיהיו הטובים – טובים מאד; והרעים – רעים מאד.

ולפי שעיקר התחייה תהיה בעמק יהושפט, לכן אמר: "בהר הזה". ועל אותם הקמים בתחייה שיבואו לסעודת יי'[726] אמר: "ובלע בהר הזה פני הלוט הלוט על כל העמים" (ישעיה כה, ז). ומלת 'ובלע' אפשר לפרשה מלשון גלוי, וממנו אצלי "כבלע את הקדש" (במדבר ד, כ), יאמר שיגלו בהר ההוא "פני הלוט הלוט", שהם המתים שהיו נסתרים בקבריהם ומעוטפים באדרותיהם, ויגלה אותם השם בהר ההוא. ואם יקשה לך לפרש מלת 'בלע' על גלוי, תפרשהו מלשון השחתה כפשוטו. ויאמר הכתוב, שהפנים הנסתרים מהמתים תחת הארץ, שהוא "הלוט הלוט", ישחית ויבלע הקדוש ברוך הוא אותו כיסוי, כשיביאם לידי גלוי ויקימם מקבריהם, ויהיה זה על כל העמים. רוצה לומר, בעבור כל העמים, כדי שילמדו האמת מפיהם והאמונה האלהית שהיתה

[722] משתה השמרים.
[723] רד"ק וסיעתו.
[724] כרש"י ורד"ק.
[725] כר"י קרא ורד"ק.
[726] לקבל שכרם.

מכוסה ומוסתרת מהם – תהיה גלויה לעיני הכל, והוא אמרו: "והמסכה הנסוכה על כל הגוים" (ישעיה כה, ז), שהיא האמונה הכוזבת המשותפת להם כפסל וכמסכה.

וזכר שכאשר יראו בני אדם תחיית המתים, לא ידאגו עוד על מיתת קרוביהם, ולא יבכו עליהם, ולא ינודו להם. והוא אמרו: "בלע המות לנצח ומחה יי' אלהים דמעה מעל כל פנים" (ישעיה כה, ח). גם אמר: "בלע המות לנצח", לומר שהדעת השגור בפי אדם שאיש שכב ולא יקום, לא ישוב עוד לביתו ולא יכירנו עוד מקומו אותו הדעת. רוצה לומר, שהיה המוות נצחיית על המתים יבולע ויתבטל מלכות האנשים, כי בראותם המתים שכבר מתו שבים לתחייה, הנה יאמרו שאין ה"מות לנצח".

וימשך עוד מהתחייה, שחרפת עמו ישראל יסיר הקדוש ברוך הוא מעל כל הארץ, שהיו אומרים האומות על ישראל, שהיה עם נבל ולא חכם[727] ושלא היה בהם אמונה אמתית, ועתה מפי הקמים בתחייה יתגלה שמשה אמת ותורתו אמת. ובזה תוסר אותה החרפה עד, שבזמן ההוא יאמר העם הישראלי הנזכר "הנה אלהינו זה קוינו לו ויושיענו" (ישעיה כה, ט), כלומר הלא אמרתם שלא היה לנו תורה ולא אלוה אמת אינו כן, כי אלהינו זה אשר קווינו לו בגלות הארוך הזה – הוא יושיענו, ולכן -"נגילה ונשמחה בישועתו".

ואם לא תרצה לפרש פרשת: "ועשה יי' צבאות לכל העמים" על תחיית המתים, כמו שפירשתי אותה פה, הנה תפרשנה בהכרח על חורבן האומות שיהיה בארץ ישראל בבואם אלו על אלו באחרית הגלות, שאז יהיה יום נקם ליי'[728]. ועליו אמר הנביא (עובדיה א, טז): "כי כאשר שתיתם על הר קדשי, ישתו כל הגוים". ואמר גם כן: "הנה אנכי שם את ירושלם[729] סף רעל לכל העמים" (זכריה יב, ב), לפי שבבוא מלכי הנוצרים באחרית הימים לכבוש את ירושלים ולהחריב את יושבי הארץ, יעלו עליהם הישמעאלים בני ערב מפאת המזרח והצפון, כמו שיתבאר אחר זה, והיתה עת צרה[730] לאלה ולאלה. ולכן הנביא בתתו ההודאה והרוממות להשם יתברך על גאולת עמו, באמרו: "שאון זרים תכניע" וגו' (ישעיה כה, ה), ביאר באיזה מקום ואופן יהיה זה החורבן, ועליו אמר: "ועשה יי' צבאות בהר זה... משתה שמנים משתה שמרים" (ישעיה כה, ו), שיעיר השם יתברך רוח האומות לעלות שמה ויקדיש קרואיו להבעלי חיים באותו הר קודש. ולפי שהנוצרים ההם יצליחו בתחילתם שמה ומרה תהיה להם באחריתם, לכן אמר שיעשה הקב"ה להם משתה, ושבראשונה יהיה משתה שמנים ובאחרונה יהיה להם משתה שמרים. וקרוב

[727] לפי דברים לב, ו.
[728] לפי ישעיה לד, ח.
[729] בנדפס: "הנני נותן את...".
[730] לפי דניאל יב, א.

לזה פירשו רש"י שאמר כשיבואו העמים לצבוא על ירושלים הם סבורים לאכול משתה שמנים, ויהפך להם למשתה שמרים. עד כאן.

ואמר הנביא שיבלע וישחית הקב"ה גם כן בהר ההוא "פני הלוט הלוט" (ישעיה כה, ז), והוא משל לעמים שיבואו על הנוצרים מפאת המזרח והצפון, שהיו מכוסים שמה ועשה עצתם ויוודעו יחדיו לבא גם כן לרשת משכנות לא להם, ועל אמר: "והמסכה הנסוכה על כל הגוים" (ישעיה כה, ז). וכראות ישראל נקמתם בכל צריהם אשר רדפום לא יזכרו עוד הרוגיהם בגלות ולא יבכו ולא ינודו עוד על צרותיהם אשר סבלו שמה, וזהו: "בלע המות לנצח" (ישעיה כה, ח). רוצה לומר המוות וההריגה אשר קבלו בגלותם תשכח מפיהם לנצח "ומחה יי' אלהים דמעה מכל כל פנים" (שם), כי לא יבכו עוד על צרותיהם.

ואפשר לומר, שהפסוק מדובק וקשור עם מה שלמעלה. כי לפי שאמר: "והמסכה נסוכה על כל הגוים" (ישעיה כה, ז), אמר עליה: "בלע המות לנצח" (ישעיה כה, ח). רוצה לומר, שאותה "המסכה הנסוכה על כל הגוים", והיא החברה אשר נועצו לב יחדיו[731] ויתייעצו לבא לכבוש את ירושלים, אותה החברה "והמסכה הנסוכה" שהיתה "על כל הגוים" – יבלענה המוות לנצח. רוצה לומר, המוות שיבוא עליהם במלחמה ההיא יבלע וישחית חברתם ועצתם שלא ישובו עוד אליה לנצח, ותהיה כל כך צרתם וחורבנם שלא ישאר מי שיבכה עליהם. וזהו: "ומחה יי' אלהים דמעה מעל כל פנים" (ישעיה כה, ח). ומתוך אותה נקמה "חרפת עמו יסיר מעל כל הארץ" (שם), ויאמר ישראל: "ביום ההוא הנה אלהינו זה קוינו לו" וגו' (ישעיה כה, ט). כי לגודל תשועתם ונקמתם מאויביהם ישמחו ויגילו, והוא אמרו מיד: "תנוח יד יי' בהר הזה" (ישעיה כה, י). רוצה לומר, שיר יי' גבורתו ומגפותיו ינוח באותו ההר על אויביהם ויחריב את "מואב תחתיו" במקומו, כמו שידוש התבן בהיותו באשפה, שהוא המ"דמנה", כי באשפה התבן מעצמו ישבר וידוקדק. וזכר מואב ופרס לרוב גאוותו, כמו שאמר: "שמענו גאון מואב גיא מאד (ישעיה טז, ו)[732]. ואפשר לפרש גם כן "מדמנה" – על עיר גדולה מארץ מואב.

וזכר שתהיה צרת מואב כל כך שיפרש "ידיו בקרבו כאשר יפרש השוחה לשחות" (ישעיה כה, יא), והוא על דרך "פרשה ציון בידיה" (איכה א, יז). רוצה לומר, שיפרש וישבר ידיו[733] בקרבו ויכה בהם על פניו כדרך המקוננים, ויפוצו זרועי ידיו בצרתו מצד אל צד, כמו שיפרש השוחה שמכה בידיו המים בכח גדול ובזה ישפיל גאוותו[734]. ודיבר עוד הנביא

[731] לפי תהלים פג, ו.
[732] ראה גם: ירמיה מח, כט.
[733] כרש"י.
[734] מעין רד"ק.

כנגד האויב "ומבצר משגב חומותיך השח" (ישעיה כה, יב), רוצה לומר המבצר החומות שהיו משגב אליך, הקב"ה ישח וישפיל אותם לארץ עד שיעשה אותם כעפר האדמה. ורש"י פירש, ש"משגב חומותיך" – חוזר למואב.

וכבר ידעת שהנביאים פעמים ידברו לנוכח ופעמים שלא לנוכח. והנה אמר: "ומבצר משגב חומותיך", שהוא סמוך על סמוך כמו מספר מפקד העם[735]. ויתכן שעל החומה היה משגב שהוא המגדל, ועל המגדל מבצר חזק אחר. ולהיותם שלושה, רוצה לומר מבצר, משגב, חומותיך, אמר כנגדם שלושה מיני השפלה, והוא אמרו: "השח השפיל הגיע לארץ עד עפר", אבל ירושלים לא תהיה כן כי אם בהפך, ש"ביום ההוא יושר השיר הזה בארץ יהודה", ויאמרו "עיר עז לנו ישועה ישית חומות וחיל" (ישעיה כו, א). רוצה לומר, שבזמן ההוא באבוד הגוים וחורבנם ישוררו וירונו בארץ יהודה זה השיר והוא "עיר עז לנו", כלומר ירושלים הנחרבה עתה תהיה "עיר עז" ליי'. ואם בגלותה נאמר (איכה ב, ח): "ויאבל חיל וחומה יחדו אומללו", עתה יהיה בהפך ש"ישועה ישית חומות חיל". ומפני ש'עיר' – לשון נקבה, ו'עז' – לשון זכר, נראה לפרשם ש'עיר' סמוך ל'עז', שהוא שם לקב"ה שהוא "עזוז וגבור" (תהלים כד, ח), יאמר עיר העז והיכול הוא שלנו, ו"ישועת ישית" הוא בחילה וחומותיה. ואם בזמן גלותה הגוים באו מקדשה עתה לא יהיה כן, "כי לא יוסיף עבור בה עוד ערל וטמא" (ישעיה נב, א), אבל "פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים" (ישעיה כו, ב) – שהוא ישראל, צדיק במעשיו ושמור אמונתו באמת, עם כל אורך גלותו גם היה "שומר אמונים" מקוה וממתין נחמות הנביאים שניבאו על הגאולה[736], והוא מלשון: "ואביו שמר את הדבר" (בראשית לז, יא). ואולי רמז באמרו: "גוי צדיק שומר אמונים" (ישעיה כו, ב), שבני הגולה יקומו ויתקבצו לעלות לירושלים, ובאותו טלטול וקיבוץ הגלויות, וצרות הזמן ההוא שיקראו חבלי משיח ימותו הרשעים והפושעים, שבהם ולא יזכו לעלות אל הר יי'[737], כי אם "גוי צדיק שומר אמונים". והגוי הצדיק ההוא יבא שמה.

וביאר הנביא, שבני ישראל בבואם בירושלים יתפללו לאל על שני דברים: ראשונה, שימול לבם הערל ויטה יצרם הרע להיות תמיד סמוך ונכנע לשכלם באופן שלא יחטאו עוד. ועל זה אמר: "יצר סמוך תצר" (ישעיה כו, ג); והשני, שישים שלום בארץ[738] ביניהם ומשאר האומות, וזהו שישים שלום, כי כך בטוח. והנביא אומר להם ומבטיח אותם

[735] כרד"ק.
[736] כרש"י.
[737] לפי ישעיה ב, ג; מיכה ד, ב.
[738] לפי ויקרא כו, ו.

שכן יהיה, והוא אמרו: "בטחו ביי' עדי עד" (ישעיה כו, ד). רוצה לומר אל תבטחו בחומות ירושלים, ולא במלכי האומות ואהבתם כמו שהייתם עושים בשבת אבותיכם בקרב הארץ[739], שזהו מה שהביאם לכל הגלות אל תבטחו בדבר מזה, כי אם ביי"כי ביה יי' צור[740] עולמים", ולא בדבר אחר. והראיה על שבו החוזק האמתי "כי השח יושבי מרום" (ישעיה כו, ה). רוצה לומר, שהשפיל האומות שהיו יושבי מרום בגבהותם, וכל קריה נשגבה, הקב"ה ישפילנה "עד ארץ[741] ויגיענה עד עפר". ולא עוד, אלא שאותה הקריה יירשוה בני ישראל וירמסוה רגלי עניי עמו, והוא אמרו: "תרמסנה רגל רגלי עני פעמי דלים" (ישעיה כו, ו). ואולי אמר 'רגלי עני' – על המשיח, שנאמר בו: "עני ורוכב על חמור" (זכריה ט, ט); ו"פעמי דלים" – על כלל בני ישראל.

ועוד אחשוב שאמר: "כי השח יושבי מרום" (ישעיה כו, ה) - על אדום, כי 'מרום' יורה על רומי, כי הם שווים בלשון, ושאמר: "קריה נשגבה עליה". כי הנה "קריה נשגבה", ועיר בצורה ובצרה, כולם לשונות מענין אחד נאמרו על רומי. ואין להפלא אם באו כל הדברים האלה בלשון עבר בהיותם כולם עתידים, שכבר זכרתי פעמים, כי כן דרך הנביאים לספר מה שראו כאילו כבר יצא כולו בפועל.

הנה התבארה הנבואה הזאת, ומבואר מעניניה כפי כל אחד מהפירושים שלא נתקיימה לא בבית ראשון ולא בבית שני, אבל היא עתידה להתקיים לימות המשיח.

פרק ו

הנבואה הששית תחילתה "ארח לצדיק מישרים" (ישעיה כו, ז), **עד "הוי עטרת גאות שכורי אפרים"** (ישעיה כח, א).

ואשר ראיתי אני הפרשה הזאת כפי פשוטה אגיד לך פה, שהנביא אחרי שזכר ענין הגאולה וגם רמז בה על תחיית המתים מהאומות, כמו שפירשתי למעלה, עשה בנבואתו תלונה כנגד האל וערך עמו משפט על מתי ישראל שמתו בגלות, וגם אותם שנהרגו על קדושת השם, לפי שלא נאמר לו עליהם בפרט דבר בנבואתו, ולכן התחיל תלונתו "ארח צדיק מישרים" (ישעיה כו, ז). רוצה לומר, הדרך הראוי לצדיק הוא שיעשה הדבר ביושר ואתה אלהינו תפלס ותשקול במאזני צדק[742] מעגל הצדיק אם הוא ישר אם לא, כי פלס ומאזני משפט ליי' לשקול ולפלס המעגל הישר של הצדיק[743]. ואחרי שכן דרכך לעשות

[739] לפי בראשית מה, ו.
[740] בנדפס: "חוזק".
[741] בנדפס: "הארץ".
[742] לפי איוב לא, ו.
[743] מעין רש"י.

וישר יחזו פניך ראוי הוא גם שיהיה אורח משפטיך ישר, כמו שאתה רוצה שיהיה דרך הצדיקים, והוא אמרו: "אף ארח משפטיך יי' קוינוך" (ישעיה כו, ח). רוצה לומר, כמו שאתה תפלס ושוקל מעשה הצדיקים לדעת ישרים בארחותם, ככה אנחנו קווינו לראות "ארח משפטיך" וישרם לשמך "ולזכרך תאות נפש", כלומר נפשנו נכספה וגם כלתה[744] לראות יושר משפטיך בעבור שמך וזכרך שהוא צדיק וישר יי', כי כן שמך וזכרך. ואמרו עוד: "נפשי אויתיך בלילה" (ישעיה כו, ט), הוא גם כן מאמר הנביא על עצמו, שהיה מעיין ומתבודד בדבר הזה כל הלילה, וגם באשמורת הבוקר שהוא הזמן היותר מוכן לעיין, מפני התכת האדים העולים אל המוח, וזהו: "אף רוחי בקרבי אשחרך".

וביאר התועלת שימשך מהחקירה הזאת באמרו: "כי כאשר משפטיך לארץ צדק למדו יושבי תבל". רוצה לומר, כי כשיראה בקרב הארץ[745] יושר משפטיך, ילמדו ממנו לעשות צדק כל יושבי תבל ויעשו בני אדם כמעשיך בצדק ומשפט ומישרים. ואחרי שהקדים כל זה ביאר עצם התלונה והתרעומת באמרו: "יוחן רשע בל למד צדק בארץ נכוחות יעול ובל יראה גאות יי'" (ישעיה כו, י). רוצה לומר, וכי דבר ראוי והגון הוא שירוחם ויוחן הרשע שלא למד הצדק מימיו, ובארץ נכוחות שהיא ארץ ישראל, יעול ויעשה חמס, ולא יהלל גבורתך, ולא יודה יכולתך, אבל יאמר בכח ידי עשיתי, שאינו מייחס הצלחותיו ליכולת האלהי כי אם לכוחו, והוא אמרו: "ובל יראה גאות יי'". וכיון שהדבר ברשעתו כן "יי' רמה ידך בל יחזיון" (ישעיה כו, יא). רוצה לומר הרימה ידך ויכולתך עליהם כיון שהם בלתי רואים ובלתי מביטים ביכולתך ולא יחזון אותו עוד כל ימי הארץ אם לא תכביד עליהם ענשך. וזהו: "בל יחזיון". ויהיה הרמת ידך עליהם באופן ש"יחזו ויבושו קנאת עם", רוצה לומר שיראו וכירו הקנאה שאתה מקנא על עמך ויענשו צוררי ישראל באש חרונך, והוא אמרו: "אף אש צריך תאכלם".

ולפי שהנביאים כולם היו מתנבאים על ביאת הגאולה אמר ישעיה שבזה לא נחה דעתו, וזהו: "יי' תשפות שלום לנו" (ישעיה כו, יב). רוצה לומר אמת הוא יי' אלהים ידעתי יי' ידעתי שיבא זמן שתשפות שלום לנו והוא עם מלך המשיח והגאולה, כי כל מעשינו מהגלות והצרות הבאות עלינו אתה פעלת אותם לנו ואינם במקרה[746], וכמו שנתקיימו הרעות, כך נאמין שיתקיימו ייעודי הגאולה ו"תשפות שלום לנו", אבל על כל זה עדיין ישאר לי ספק גדול והוא ש"בעלונו אדונים זולתך" (ישעיה כו, יג), והם מלכי האומות

[744] לפי תהלים פד, ג.
[745] לפי בראשית מה, ו.
[746] כרד"ק.

בגלות, ועם כל תוקף צרותינו לא עזבנו שם אלהינו[748] ולא פרשנו כפינו לאל זר[747], וזהו אמרו: "לבד בך נזכיר שמך", ומה תעשה אם כן לאותם הצדיקים והחסידים שמתו בגלות ונהרגו על יחוד קדושת שמך, הם וצאצאיהם לעיניהם, ומה יועילו קיבוץ הגלויות אחרי שהם מתו ולא אכלו בטובה, וזהו אמרו בדרך תמיהה: "מתים בל יחיו רפאים בל יקומו" (ישעיה כו, יד). רוצה לומר, בקיבוץ הגלויות ולא יראו בישועת יי' כיון שאתה פקדת ובהשגחתך השמדת אותם וכל זרעם, וזהו אמרו: "פקדת ותשמידם ותאבד כל זכר למו". ולגוים המרשיעים עשית בהפך כי "יספת לגוי נכבדת רחקת כל קצוי ארץ" (כו, יטו). רוצה לומר לבני ישראל עשית שמד ואבוד "כל זכר", ולגויי האומות עשית תוספת עצומה והרחבה את גבולם עד מרחוק, וזהו: "רחקת כל קצוי ארץ". ואמר "נכבדת" שהוא מהנפעל כאמור כנגד השם האם נכבד וקבלת כמו ורוממות, לפי ש"יספת לגוי" ורחקת כל קצוות ארצותם באמת לא קבלת כבוד מזה, כמו שתקבל בישועת ישראל, וכמו שיאמר הנביא אחר זה "עתה ארומם עתה אנשא" (ישעיה לג, י).

וכבר דרשו הפסוק הזה כן בפסיקתא[749] "יספת לגוי נכבדת" (ישעיה כו, טו) אמר לו הנביא רבון העולם נתת לגוי שלוה שמא קלסך עליה אתה נותן לו בן אינו מוהלו וכו'. ולפי שהיתה תלונתו זאת כל כך זרה וקשה נגד השם, התנצל הנביא ממנה באמרו: "יי' בצר פקודך צקון לחש מוסרך למו" (ישעיה כו, טז). רוצה לומר, יי' אלהינו עמך בני ישראל בצרה גדולה פקדוך, ולכן לחשם ודבריהם הם ממצוקה רבה, לפי ש"מוסריך למו". רוצה לומר, הצרות והעונשים הם כולם עליהם, אבל אין זה תרעומת מהעדר אמונה ולא מחוסר האהבה ודבקות באלהותך, כי הם באמת כמו "הרה תקריב ללדת", ש"תחיל ותזעק בחבליה", ועם כל צעקתה אינה אויבת לבעלה שסיבב לה כל זה[750], "כן היינו מפניך יי'" (ישעיה כו, יז), שעם כל הייסורין שתביא עלינו לא נזוז מאהבתך, ועל זה אמר המליץ הברדשי[751] בתפילת המימין: "מתדמה מבכירה מצרה מתחלחלת מחבליה, מקללת מאבנים משכבי מזדווג. מחרתה מתנחמת מעמלה מאהבה מנשקת"[752].

וזכר הנביא, שעם היות שתתדמה האומה לענין ההרה שתקרב ללדת, במה שתחיל תזעק בחבליה, הנה יש הפרש גדול ביניהם, לפי שההרה היולדת תתנחם עם הבן אשר

[747] לפי תהלים מד, כא.
[748] כרש"י וסיעתו.
[749] פסיקתא דרב כהנא כח, א.
[750] כאבי הרד"ק [מובא ברד"ק].
[751] ידעיה בן אברהם הפניני או הברדשי (1270-1340) היה רופא, פילוסוף ומשורר יהודי. נולד וחי בפרובאנס, צרפת. בין חיבוריו המפורסם – "מבחר הפנינים".
[752] ידעיה הפניני "בחינת עולם" (בקשת הממי"ן), לבוב 1856, חלק ו' סעיף יב' עמ' 131.

תלד ותשכח חבליה עם שמחת הבן הזכר, ואנחנו לא כן, כי "הרינו חלנו כמו ילדנו רוח" (ישעיה כו, יח). והסיבה בכל הצער הזה היא "ישועות בל נעשה ארץ ובל יפלו יושבי תבל". רוצה לומר, לפי שלא נעשת התשועה בארץ ישראל הנבחרת לעמך[753], ואמר "נעשה" להגיד שהכל היה על מומתיהם וגם כן היה צערם, לפי שלא בא מפלת האומות וענשם[754], וזהו: "ובל יפלו יושבי תבל". עד כאן היתה תלונות הנביא ותרעומתו, ועליה השיבו השם: "יחיו מתיך נבלתי יקומון" (ישעיה כו, יט), רוצה לומר ראה ראיתי[755] עיקר תלונתך שהוא על מתי עמך שמתו בגלות ולא ראו בטובה, וחשבת שבל יראו בתשועת השם, אך אין הדבר כמו שאמרת: "מתים בל יחיו" (ישעיה כו, יד), אבל הוא ההפך שבזמן ההוא "יחיו מתיך". רוצה לומר מתי עמך שמתו בגלות בידי שמים ונבלתי שהם הנהרגים על קדושת שמי, שעל כן קראם נבלתי בכינוי, אלו ואלו יקומון כולם מקבריהם בזמן הגאולה, ולכן אמר כנגדם: "הקיצו ורננו שוכני עפר" (ישעיה כו, יט) , כי יקיצו משנתם שהוא משל לתחייה וירננו על הגאולה ועל התשועה שיראו בעיניהם.

ולפי שהיה זה קשה לציירו[756] מפאת הגוף שנפסד ושב לעפרותיו, לכן אמר עוד: "כי טל אורות טליך וארץ רפאים תפיל" (שם). רוצה לומר, שיבוא טל מאת השם יתברך על הארץ, יהיה כח הטל ההוא ככח טיפת זרע הזכר להתהוות העובר, והעפר ההוא בסיבת ההכנה שישים הקב"ה בו בדרך נס יהיה כזרע הנקבה באופן שתתרכב האדמה ויעשו בה הגופות באותו אופן שנעשה אדם הראשון "עפר מן האדמה" (בראשית ב, ז).

ולפי שהיה זה לזמן רחוק לקץ הימין[757] לכן אמר אחרי זה: "לך עמי בא בחדריך וסגור דלתיך בעדך" (ישעיה כו, כ), כלומר סתום פיך וסבול הגלות וסגור הדלת, הוא קיום המצוות שיגינו עליהם. אמנם להודיע כמה מהזמן יהיה תחיית המתים שזכר למעלה אחרי הקיבוץ הגלויות, ועל זה אמר אחרי "יחיו מתיך" (ישעיה כו, יט), שבראשונה תהיה נקמת השם באומות ואחר כך תהיה תחיית המתים, והוא אמרו: "לך עמי בא בחדריך וסגור דלתך בעדך" (ישעיה כו, כ). רוצה לומר, בזמן מלחמות האומות אל תצא לריב מהר "חבי כמעט" – כמעט רגע, כי במעט מהזמן תהיה המלחמה והנקמה ההיא, ויעבור זעם השם הנשפך על האומות באותה נקמה, ומיד תהיה התחייה.

[753] כאבי הרד"ק.
[754] כרד"ק.
[755] לפי שמות ג, ז.
[756] לתארו.
[757] לפי דניאל יב, יג.

וביאר עוד הענין באמרו: "כי הנה יי' יוצא ממקומו לפקוד עון יושב הארץ" (ישעיה כו, כא). וזה יהיה באותה המלחמה והנקמה. ואחרי אותה ההריגה המופלגת תגלה "הארץ את דמיה" ולא תכסה עוד את הרוגיה שהוא תחיית המתים. וכיון באמרו: "וגלתה הארץ את דמיה" – על המתים בגלות בידי שמים; "ולא תכסה עוד על הרוגיה" – על הנהרגים על קדושת השם, שאלו ואלו יקוצו בתחייה ותגלה אותם האדמה ולא יכסה עליהם עוד עליהם עפר.

ומזה התבאר לך אמתת מה שכבר הודעתיך פעמים שיש שתי תכליות בפליאת תחיית המתים. האחד – פרטי באומה שיקומו הצדיקים מהם שמתו ונהרגו בגלות לראות בישועת יי', וכמו שאמר על זה ישעיהו עצמו: "שישו את משוש כל המתאבלים עליה" (ישעיה סו, י). והנה עוד יתבאר התכלית הזה בדברי זה הנביא, וכמו שאזכור. והתכלית השני הוא כולל לכל האומות, כדי שיכירו וידעו כל יושבי תבל כי ליי' המלוכה ומושל בגוים[758], וכמו שזכרתי.

ואמנם אמרו בכאן אחרי זה: "ביום ההוא יפקוד יי' בחרבו הקשה... על לויתן נחש בריח, ועל לויתן נחש עקלתון" (ישעיה כז, א) – הוא ייעוד חורבן האומות. ולפי שהם[759] ברשעתם כבעלי חיים הטורפים והשרצים הגדולים הממיתים, לכן קראם "נחש בריח" ו"נחש עקלתון". ואין ספק אצלי, שלאדום וישמעאל קרא כן שאחד מהם הוא נחש מתפשט מן הקצה אל הקצה, שהוא ישמעאל המושל ברוב יישוב בני אדם, ולכן קראו "בריח", רוצה לומר מבריח מן הקצה אל הקצה[760]. ואת אדום קרא "נחש עקלתון" להיותו מעוקל במעשיו. וכאילו אמר שעם היות שהקדוש ברוך הוא עתה יסביר פנים אל אדום וישמעאל בחטאת ישראל, ועל כן רבו כמו רבו וגדלו עד היותם כלויתן הנחש הגדול.

הנה בזמן ההוא יפקוד השם עליהם בחרבו הקשה להחריבם וגם שאר מלכי האדמה שאינם מאמונתם ולא מהמונם אשר בקצוות היישוב יחריב וימס, ולכן אמר: "והרג התנין אשר בים" (ישעיה כז, א). ורש"י פירש שלושת התנינים שנזכרו בפסוק הזה על אשור ומצרים ואדום. יהיה מה שיהיה יאמר הנביא שהשם יתברך ינקום נקמתו מהאומות ויחריבם, ואמנם לישראל יפקוד ברחמים, והוא אמרו: "ביום ההוא כרם חמר ענו לה" (ישעיה כז, ב), כי מפני שדמה אותה ישעיה עצמו בראש הספר הזה ל'כרם' שעשתה באושים אמר שבאותו זמן יעשה ענבים טובים עד שתהיה הכרם כולה יין, כי 'חמר' הוא היין החזק הטוב, כלומר שיקראו אותה, כי "ענו" מלשון "וענית ואמרת" (דברים

[758] לפי תהלים כב, כט.
[759] האומות.
[760] ראה ברד"ק.

כו, ה). ועם היות שבזמן רשעת הכרם אמר עליה: "הסר משוכתו והיה לבער" (ישעיה ה, ה), הנה עתה לא יהיה כן, אבל הוא יתברך יצרנה כאישון עינו[761], וזהו: "אני יי' נוצרה (ישעיה כז, ג), או שהוא היה נוצר אותה בגלות. וכן תחת אמרו בזמן רשעתה "ועל העבים אצוה מהמטיר עליו מטר" (ישעיה ה, ה) – אמר עתה בהפך "לרגעים אשקנה", רוצה לומר לרגעים הראויים אשקנה, כדי שלא ישטפנה גשם שוטף ויפלו העלים מכובד המטר, וזהו אמרו: "יפקוד עליה לילה ויום אצרנה" (ישעיה כז, ג), רוצה לומר תדע לך למה אמר לרגעים אשקנה הוא פן ופקדו עליה בבת אחת ויחסרו העלין שבה, אם לחסרון המטר ואם לשטיפת רבויו. ולכן "לילה ויום אצרנה" מכל הפגעים.

ועוד זכר, שאף בגלות לא נהג עמהם השם יתעלה כפי מעשיהם, והוא אמרו: "חמה לי אין לי" (ישעיה כז, ד). כלומר לא הייתי מענישם באף ובחימה, כי אם הייתי מענישם בחימה היו מתרבים עליהם כל כך מהצרות שיבואו לידי כליה, וזהו אמרו: "מי יתנני שמיר ושית במלחמה אפשעה בה אציתנה יחד". רוצה לומר, שאם היה לי חיטה ועם "שמיר ושית" שהוא משל לחוזק הצרות אלחם עמהם, אין ספק שבפסיעה אחת – "אציתנה" ואשרפנה באש עד כלה. כי מלת 'אפשעה' היא מלשון "כפשע ביני ובין המוות" (שמואל א כ, ג), או "יחזק במעוזי" (ישעיה כז, ה). רוצה לומר, "אציתנה" ואשרפנה יחד או יחזק כל אחד מהם "במעוזי" – שהוא תורתי, ואז יעשה שלום לי, כלומר יעמוד עמי בשלום ואני אברכהו בשלום, וזהו: "שלום יעשה לי".

אמנם הבאים מהגלות ישמחו בשלמותם ולא יחטאו עוד באופן שלא יבואו לידי עונש, והוא אמרו: "הבאים ישרש יעקב יציץ ופרח ישראל" (ישעיה כז, ו), כלומר יתן שורש למטה ו"יציץ ופרח" למעלה, "ומלאו פני תבל תנובה" הוא, שירבו ויעצמו במאד מאד[762]. וכפל הענין שזכר במלות שונות באמרו: "הכמכת מכהו הכהו אם כהרג הרוגיו הורג" (ישעיה כז, ז), רוצה לומר האם היתה המכה שהוא היכולת הקדוש ברוך הוא הבלתי בעל תכלית באמת לא היתה כן מכתו, כיון שנצולו ממנה, כי בהיות המכה בלתי בעל תכלית הכח אם היתה הכאה לפי ערכו תכלם, וזהו אמרו: "הכמכת מכהו" – שהוא הקדוש ברוך הוא הכהו את העם הזה.

ועוד עשה טענה אחרת "אם כהרג הרוגיו הורג", רוצה לומר אם הורג ישראל בענשו כמו שנהרגו שאר הרוגי הקדוש ברוך הוא. ורמז בזה לשאר האומות שבחרות אפו יתברך בהם נמחה שמם מני ארץ[763], כסנחריב ועמו ובבל ועמה, שנהפכו כמהפכת סדום

[761] לפי דברים לב, י.
[762] לפי שמות א, ז.
[763] לפי איוב יח, יז.

ועמורה, ושאר האומות הרוגי השם שלא נשאר להם שם ושארית[764], וישראל לא היה כן, כי לא באו לידי כליה[765], אבל "בסאסאה בשלחנה תריבנה" (ישעיה כז, ח), כלומר כאשר נלחם הקב"ה באומה זו ונתמלאה סאתם[766] ברשעתם בשלחה, כלומר בשלח אותם מן הארץ והליכתה בגלות הריב אותה לא בעונש וכליה. ואמרו: "והגה ברוחו הקשה ביום קדים" הוא דבק עם למעלה. ו'הגה' הוא מלשון דיבור, כמו: והגיתי בכל פעליך" (תהלים עז, יג); ושיעורו "בשלחה תריבנה" – בשלחה בגלות היתה מלחמתה וריבה של אומה זו שדיבר והגה הקב"ה "ברוחו הקשה". רוצה לומר באפו "ביום קדים", בזמן הקדמון בחורבן ירושלים שאז "הגה ברוחו הקשה" (ישעיה כז, ח) זה המאמר, והוא: "בסאסאה בשלחה תריבנה", כלומר בעבור שנתמלאת סאתה – שילוח וגלות תהיה מריבתה, והוא על דרך מה שאמר הנביא מלאכי "כי שנא שלח אמר יי' צבאות" (מלאכי ב, טז).

וזכר עוד, שגם אותו גלות ושילוח לא היה לתכלית הנקמה, אלא לתועלת ישראל למרק עוונותיו, והוא אמרו: "לכן בזאת יכופר עון יעקב וזה כל פרי הסיר חטאתו" (ישעיה כז, ט). רוצה לומר, "וזה כל פרי" היוצא מאותה מכה וגלות – הסר חטאתו של ישראל, כדי שמזבחות עבודה זרה שהיו זובחים בהם, והאשרים והחמנים שהיו עובדים יהיו מנופצות ונעזבות מהם, והוא אמרו: "בשומו כל אבני מזבח כאבני גיר מנופצות לא יקומו אשרים וחמנים", רוצה לומר שלא יקומו עוד ביניהם, אבל יפלו לארץ המה ועבודתם. ורש"י פירש הפסוקים האלה על גלות מצרים. יאמר הנביא למצרים אשר השריש יעקב צצו ופרחו שם עד שמלאו פני תבל תבואה הראיתם בגבורתי, שכמו מכת האויב ליעקב הכתי אותו, הם טבעו בניהם במים ואני טבעתי אותם בים, אם כהרג ישראל שהרג את פרעה ועמו הורג, באמת כן היה "בסאסאה בשלחה ותריבנה" באותה מידה וסאה ששלח מצרים את ישראל. "תריבנה הגה ברוחו הקשה", ביום קדים דיבר וציוה השם בדברו הקשה "ביום קדים" ויולך את הים ברוח קדים עזה – "לכן עתה בזאת היה מתכפר "עון יעקב" (ישעיה כז, ט) לזכות להגאל כמאז, "וזה כל פרי" הטוב לו להסיר חטאתו ולשום כל אבני מזבחותיו – "כאבני גיר מנופצות באופן שלא יקומו עוד ביניהם אשרים וחמנים.

וגם נכון הוא ואמרו עוד: "כי עיר בצורה בדד" וגו' (ישעיה כז, י), אחשוב בלי ספק שנאמר על רומי. כי לפי שזכר הגלות והצרות שבאו לישראל בעבור העבודה הזרה שעבדו, אמר אחריו שעל זה עצמו "עיר בצורה" שהיא רומי – ראש מזבחותם ועבודתם הזרה תהיה "בדד", על דרך מה שאמר בירושלים "איכה ישבה בדד" (איכה א, א). ועל ארמון

[764] לפי שמואל ב יד, ז.
[765] כרד"ק.
[766] לשון 'מידה'.

האפיפיור והחשמנים אשר בתוכה שהוא מקום קדושתם אמר שיהיה "נוה משולח ונעזב כמדבר", עד שמפני חורבנו ושממתו "שם ירעה עגל ושם ירבץ וכלה סעיפיה" (ישעיה כז, י). רוצה לומר, ואז יאבדו מחשבותיה ואמונותיה של אומה זו וכל עולה קפצה פיה[767], כי 'סעיפיה' הוא מלשון: "סעפים שנאתי" (תהלים קיט, קיג) הנאמר על המחשבות הכוזבות. **ואמר**: "ביבש קצירה תשברנה" (ישעיה כז, יא), להגיד שבבוא הזמן והעת הגזור עליה, שהוא דומה לזמן הקציר ביבשו – תשברנה ותאבדנה אותם האמונות והסעיפים[768] שזכר, עד שלא ישאר איש שימשך אחריהם כי אם הנשים חלושות השכל, או העם הסכל כנשים שבאות מאירות אותה בנרות. ולפי שאמונתם הוא דבר יוצא מן המושכל על כן אמר על אדום: "כי לא עם בינות הוא על כן לא ירחמנו עושהו" (ישעיה כז, יא). רוצה לומר, כי אף על פי שמדרך הפועל לרחם על פעולתו, הנה הקדוש ברוך הוא לא ירחם עליהם, כמו שלא ירחם האדם על בנו כשיהיה חסר הדעת והתבונה. ואמר "עושהו" של הכנת החומר ויוצרו על השפעת הצורה עליו.

ורש"י פירש, שכאשר ישראל ירחקו מהעבודה זרה מיד 'בצורה'[769] של עשו תהיה בדד, והכונה שהיה משולח מיושביו ונעזב כמדבר שהוא ארץ ישראל, שם ירעה עגל שהוא אפרים והוא יירשנה. וישראל נקרא עגל, שנאמר (ירמיה לא, י): "כעגל לא לומד" וכלה סעיפיה, רוצה לומר ענפיה.

וחתם הנביא דבריו בגאולת ישראל ותשועתו באמרו: "והיה ביום ההוא יחבוט יי' משבולת הנהר עד נחל מצרים ואתם תלוקטו לאחד אחד בני ישראל" (ישעיה כז, יב). רוצה לומר, ש'יחבוט' השבלים להוציא החטים מבין התבן, והוא משל להוציא את ישראל מקרב אותם האומות. ו'הנהר' הנזכר הוא נהר סמבטיון[770] שגלו שם עשרת השבטים, ויש אומרים שהוא נהר פרט שבארץ אשור. ואמר: "משבולת הנהר", כי שבולת הוא שם נאמר על חוזק המים, כמו שאמר (תהלים סט, ג): "ושבולת שטפתני", והנמשל הוא אמרו: "ואתם תלוקטו לאחד אחד בני ישראל", כמו שאמר ירמיהו: "ולקחתי אתכם אחד מעיר ושנים ממשפחה" (ירמיה ג, יד). ומאשר אמר: "ואתם תלוקטו לאחד אחד", רמז באמת אורך זמן הגלות וקשיו עד, שישארו מעט מהרבה ושלא ישאר מהם בגלות אפילו אחד,

[767] לפי תהלים קז, מב.
[768] מחשבות.
[769] עיר.
[770] לפי האגדה הנהר שובת ביום השבת.
[771] מצאנו ביחזקאל לט, כח: "ולא אותיר עוד מהם שם".

ועל זה אמר: "ואתם תלוקטו לאחד אחד בני ישראל", וכמו שאמר ירמיהו[771] ולא אותיר מהם איש. וזה ממה שיוכיח שלא נתקיימה הנבואה הזאת בבית שני.

ואמר עוד, שבזמן "ההוא יתקע בשופר גדול" (ישעיה כז, יג), והוא משל על התעוררות קיבוץ הגלויות "ובאו האובדים" שהיו בארץ אשור "והנדחים" שהיו בארץ מצרים "והשתחוו ליי' בהר הקודש בירושלם". והנה לא זכר שאר הנדחים שבשאר ארצות, לפי שכמו שזכרתי כל ישראל היום[772], אם בגלות אדום ואם בגלות ישמעאל. והנביא סיפר ראשונה חורבן אדום, ואמר עליו "הבאים ישרש יעקב" (ישעיה כז, יג), ואחר כך סיפר מאשר יבואו מארץ אשור ומצרים.

הנה התבארה הנבואה הזאת, ועניניה מוכיחים שעתידה היא להתקיים לימות המשיח.

פרק ז

הנבואה השביעית היא פרשת: "קרבו גוים לשמוע" (ישעיה לד, א), עד "ויהי בארבע עשרה שנה למלך חזקיהו" (ישעיה לו, א).

והנבואה הזאת תחילתה והקדמת דבריה תורה על מעלתה ועל עוצם העתידות שנזכרו בה. כי תחילת הדברים "קרבו גוים לשמוע ולאומים הקשיבו" (ישעיה לד, א), להודיע שלא נאמרה הנבואה הזאת על בית ישראל ולא על יהודה וירושלים כיתר הנבואות אשר קדמו, אבל שנאמרה על כל הגוים המצירים את ישראל בגלותם, ולכן קראם כולם שישמעו הגזרה העליונה אשר גזר הקדוש ברוך עליהם.

ולפי שאינה מיוחדת למלכות אחת כי אם לכל ממלכות האדמה, לכן אמר: "תשמע הארץ ומלאה תבל וכל צאצאיה". רוצה לומר, למען ידעו ויכירו שבגזרת עירין פתגמא[773], והוא אמרו: "כי קצף יי' על כל הגוים וחימה על כל צבאם" (ישעיה לד, ב). והיה זה אם לפי מה שנפסדו באמונותיהם ואם מפני מה שהחריבו את ישראל ברוב חלל ושביה[774], ולכן בגזרתו העליונה החרימם נתנם לטבח, ושתהיה הפלגת הריגתם כל כך עד ש"חלליהם יושלכו" (ישעיה לד, ג), רוצה לומר על פני האדמה[775] מבלי קבורה, ומפגריהם יעלה באשם וסירחון רב[776], כפי רבוי החללים שיהיו אלו על אלו, עד שנמאסו ה"הרים מדמם", והוא דרך גוזמא[777] של רוב הדם היוצא מהחללים על ההרים, כאילו ימסו ההרים.

[772] לפי דברים כז, ט. ועוד.
[773] לפי דניאל ד, יד.
[774] לפי דברים לב, מב.
[775] לפי בראשית ו, א. ועוד.
[776] כרד"ק.
[777] כרד"ק.

ואמרו: "ונמקו כל צבא השמים" (ישעיה לד, ד) הוא להגיד, שאף על פי שההוראות העליונות יורו טוב והצלחה על אומה מהאומות ההמה – השם יתברך ישדד משפעם וכוחותם בענין, שהשרים העליונים לא יועילו לאומותיהם ולא ישפיעו עליהם, ועל דרך זו נאמר במכת בכורות "ובאלהיהם עשה יי' שפטים" (במדבר לג, ד). ואמרו חכמינו זכרם לברכה[778]: אין הקדוש ברוך הוא נפרע מן האומה עד שנפרע מאלהיה, לא שתבוא ומפלה בגרמים העליונים ושריהם בעצמם, אלא שיתבטלו הוראותיהם מפאת ההשגחה הפרטית. ועל זה אמר כאן: "ונמקו כל צבא השמים ונגולו כספר השמים" וגו' (ישעיה לד, ד), רוצה לומר שיתבטלו הוראות המערכות העליונות המורות טובה על האומות או שיעביר אותם השם יתעלה לעם אחר מאוהביו, כמו שיעשה אדם בספר אחד שיגלול אותו מפרשה לפרשה, כמו שירצה. אמנם אמרו: "וכל צבאם יבול כנבול עלה מגפן וכנובלת מתאנה", אפשר לפרשו על הגוים שזכר למעלה: "וחימה על כל צבאם" (ישעיה לד, ב), שאותם צבאות הגוים יפלו מעצמם בבוא העת הנגזר עליהם. ואם תפרשהו[779] על "צבא השמים", יהיה הענין שיפלו ויתבטלו הוראותיהם לא הם בעצמם[780], כמו שזכרתי.
האמנם מה יהיה החורבן הזה אשר יבוא על כל הגוים, כבר הודעתיך אותו נאמנה, שבאחרית הגלות יתעוררו בני אדום ללכת לכבוש את ירושלים להיותו מקום קדושתם, וכן יכבשו כל ארץ מצרים וגלילותיהם, ויבואו בני אשור וכל ארץ המזרח עליהם[781] למלחמה אם לנקום נקמת ההרוגים שיהרגו בני אדום מן המצריים ושאר בני ערב שבארץ ישראל. ואם מפני שגם אצל הישמעאלים ירושלים ובית המקדש הוא מקום קדושה רבה, והוא שער השמים[782], ולכן כולם יתקבצו ללקחו מיד הנוצרים. ואז תהיה מפלה גדולה בבני אדום וגם בלוחמים בהם, כי מפני שהאשורים החריבו את ארץ ישראל ראשונה, והרומיים – בני אדום החריבוה בשנית, היה מהגזרה האלהית שבאותה הארץ אשר באו פעמים אחרות להתעולל עלילות ברשע[783] שמה יקבלו ענשם ותהיה נקמת יי[785] בהם, ולארץ לא יכופר לדם אשר שופך בה[784] מישראל כי אם בדם שופכי מקום הרשע שמה המשפט. ולכן זכר הנביא בכאן נקמת האויבים בכלל, ואחר זה זכר בפרט

[778] מכילתא בשלח שמות טו, א; שה"ר רבה ח, יד.
[779] את "וכל צבאם יבול...".
[780] אלא הקב"ה יבטל הוראות המערכה בניגוד למנהג הטבעי.
[781] על אדום.
[782] לפי בראשית כח, יז.
[783] לפי תהלים קמא, ד.
[784] לפי במדבר לה, לג.
[785] לפי במדבר לא, ג.

חורבן אדום אשר יהיה בנקמה ההיא. ואתה תראה שיחזקאל זכר המלחמה הזאת גם כן בכלל, ופרט הרג האשורים ונקמת יי' מהם, כי כל אחד מהנביאים האלה ראה כללות הענין. וליחזקאל נתגלה פרטיות נקמת אשור; ולישעיה נתגלה בכאן בפרט יותר ענין אדום ונקמתם, והוא אמרו: "כי רותה בשמים חרבו הנה על אדום תרד" (ישעיה לד, ה).

ופירשו על זה המפרשים[786] "כי רותה... חרבי" אשר בשמים, שהוא רמז לגזרתו והריבוי והשובע ההוא – ירד על אדום. ויותר נכון לפרש שחוזר למה שאמר למעלה: "ונמקו כל צבא השמים" (ישעיה לד, ד), ו"כי רותה בשמים" חרבו. רוצה לומר, לשדד המערכות המצליחות לאומות, הנה אז "על אדום תרד" אותו חרב וקראו "עם חרמי" (ישעיה לד, ה), שרוצה לומר רשתי, לפי שילכדו ברשתו וחרמו לעשות בהם משפט[787], ועל אותה נקמה אמר: "חרב ליי' מלאה דם הודשנה מחלב מדם כרים" (ישעיה לד, ו). רוצה לומר, שתהיה חרבו "מלאה דם" ומחלב ה"עתודים", שהוא משל לעמים ולשריהם ומלכיהם.

וזכר שזה לא בלבד יהיה במקום המלחמה, אבל גם "בבצרה" שהיא הכרך הגדול שברומי יהיה כן, וזהו: "כי זבח ליי' בבצרה וטבח גדול בארץ אדום" (ישעיה לד, ו), שהנה אחרי אותה המלחמה העצומה והנקמה הגדולה שתהיה באומות על ירושלים יתפשטו, אם מאותם הישמעאלים שימלטו משם, ואם מבני התוגרמים[788] היושבים סמוכים ליון, ויתר בני ערב אשר מעבר לים בחלק אפריקה ויבואו על רומי ויחריבו אותה. והנה המשיל מלכי אדום ל'כרים' ול'עתודים' להיותם דשנים ושמנים מרוב הטובה שבא עליהם שנים רבות, שלא הורקו מכלי אל כלי וריחם לא נמר[789].

ואמרו עוד: "וירדו ראמים עמהם ופרים עם אבירים" (ישעיה לד, ז) הוא להגיד, שהרבה מלכים משאר האומות יתחברו עם אדום לעזרם "וכשל עוזר ונפל עזור" (ישעיה לא, ג), שגם כן תהיה ארצם רווה ושבעה מדם החללים שיפלו מהם "ועפרם מחלב ידושן" (ישעיה לד, ז). רוצה לומר, שעפר ארצם ידושן מן החלב והשומן הניתך מגופי חלליהם כחום השמש[790]. ונתן הסיבה בכל זה באמרו: "כי יום נקם ליי' שנת שלומים לריב ציון" (ישעיה לד, ח), רוצה לומר שנתחברו בזה נקמת השם על היות שמו מחולל בגוים, וזהו: "יום נקם ליי'", וגם כן "שנת שלומים" על מה שהחריבו ירושלים ומקדש יי'[791] אשר בציון. והסתכל באמרו: "יום נקם" ו"שנת שלומים", כי באותם המלות אמר משה רבינו עליו

[786] רד"ק.
[787] לפי תהלים קמט, ט.
[788] טורקים.
[789] לפי ירמיה מח, יא.
[790] לפי שמואל א יא, ט.
[791] לפי במדבר יט, כ.

השלום (דברים לב, לה): "לי נקם ושלם לעת תמוט רגלם, כי קרוב יום אידם וחש עתידות למו כי ידין יי'" וגו'.

וזכר שמלבד חרב המלחמה אשר תבוא בהם, עוד יצא יי' וילחם בגוים ההם מן השמים ובצרה הנזכרת – גופרית ומלח תשרף כל ארצה כמהפכת סדום ועמורה, ועל זה אמר כאן: "ונהפכו נחליה לזפת ועפרה לגופרית" וגו' (ישעיה לד, ט). וכן דרשו בילמדנו[792]: "ונהפכו נחליה לזפת" – תיברוס וטארסינוס הנותנים על שפת רומי. וכן תרגם יונתן[793]: "ונהפכו נחליה" – 'נחלתא דרומי'. הוא המוכיח בביאור שבצרה היא רומה, כמו שפירשתי. כי עם היות שמצאנו 'בצרה' אחרת במלכות מואב שנקראת כן להיותה "קריה בצורה" (ישעיה כה, ב), מי המונע שתקרא גם כן רומי כן להיותה ככה. ומי יודע אם כיוונו הנביאים עליהם השלום לקרוא רומי 'בצרה', מפני שהמלה הזאת עולה בגימטריא הבי"ת והצד"י והרי"ש שבה רצ"ב, והה"א היא במקום האלפים, לרמוז שבשנת חמשת אלפים רצ"ב ליצירת העולם תהיה חורבן רומי. כי כבר הודעתיך ב'מעיני הישועה', וב'ישועות משיחו', שזכרו חכמים זכרונם לברכה (סנהדרין צז, ע"ב) מהמגלה שנמצאת בגנזי רומי והיה בתוכה, שתהיה חורבנה בשנת חמשת אלפים ורצ"א לבריאת העולם. ולהיות זה מקובל אצלם קראו אותה 'בצרה', שעולה אותו מנין, ועליה אמר כאן: "לילה ויומם לא תכבה לעולם יעלה עשנה" (ישעיה לד, י), לפי שתהיה ענינה כמהפכת סדום ועמורה, וכמהפכת בבל שנהפכה גם כן. ובעבור שהיתה ה"קריה בצורה" (ישעיה כה, ב) הגדולה הזאת מטעה העולם באמונותיה, והיא היתה בית מושב לחשמנים ואגמונים ראשי אמונתם, לכן היה משורת הדין ש"תחרב לנצח נצחים אין עובר בה" (ישעיה לד, י), ובמקום אגמוניה וחשמניה "ירשוה קאת וקפוד וינשוף ועורב ישכנו בה, שהם הבעלי חיים והעופות המקוללים והארורים, "ונטה עליה" – הקב"ה – "קו תהו ואבני בהו" (ישעיה לד, יא), רוצה לומר לסתור ולהשחית ולבלע, ולא לבנות.

ואמרו: "חוריה ואין שם מלוכה יקראו" (ישעיה לד, יב) חוזר גם כן ל'בצרה' הנזכרת. וגם זה יוכיח שהיא רומי, לפי יש בה חורים שהם שרים, כמו 'חורי יהודה'[794], והם החשמנים ואגמונים אשר בקרבה עם האפיפיור שלהם, אבל לא נקרא עליהם שם מלך ולא מלכות, והוא אמרו: "חוריה ואין שם מלוכה", רוצה לומר חורי בצרה. וביאר הכתוב למה אמר "חוריה" ולא אמר מלכיה שהוא לפי שאין שם 'בצרה', רוצה לומר רומי קוראים לשון ושם מלוכה, וזהו: "מלוכה יקראו" (ישעיה לד, יב), כי אין מלך מולך עליהם, שהנה אותם

[792] תנחומא בובר וארא, טו.
[793] לא כבנוסח אצלינו.
[794] ראה ירמיה כז, כ; נחמיה ו, יז.

חורים "וכל שריה יהיו אפס" ובמקום שהיו בבצרה ארמונות כגולים לאותם החורים והשרים, עתה תעלה בארמונותיה "סירים קמוש וחוח במבצריה, והיתה נוה תנים חציר לבנות יענה" (ישעיה לד, יג). רוצה לומר שבאותם הארמונות להיותם שוממים מבלי יושב יעלו סירים וקמוש וחוח", כמו שעולים במדבר השומם ולא ירעה שם צאן ובקר, ואבל יהיו "נוה תנים" ו"בנות יענה ופגשו ציים את איים" (ישעיה לד, יד), רוצה לומר מיני חיות רעות שונות זו מזו. "ושעיר על רעהו יקרא", והוא כינוי לשדים[795] מלשון: "ולא יזבחו עוד את זבחיהם לשעירים" (ויקרא יז, ז), וכן "אך שם הרגיעה לילית ומצאה לה מנוח", שהיא השדה הנקראת בדברי חכמינו זכרונם לברכה 'לילית'. וכן תרגם יהונתן: שעירים ולילית – על שדים ושדות. וגם זה היה מידה כנגד מידה, כי במקום שב'בצרה' היא רומי היתה קדושת אלהי אדום, ועצביהם יהיו עתה שדים ורוחות. ויש מפרשים[796] "ושעיר על רעהו" – יקרא שהם השעירים הבהמיים הנולדים במדברות, והלילית – היא עוף צועק בלילה.

וכן אמר: "שמה קננה קפוז ותמלט בקעה ודגרה בצלה" (ישעיה לד, טו), רוצה לומר שהקפוז והוא הקיפוד[797] האמור למעלה , ישב וידור ב'בצרה' לחורבנה. ושם 'תמלט', רוצה לומר תלד מלשון: והמליטה זכר; ומליטתה היא הולדת הביצים ההם לצאת האפרוחים כמנהג העופות. "ודגרה" – הוא מלשון: "קורא דגר ולא ילד" (ירמיה יז, יא), רוצה לומר ששם תוציא הביצים, ותשב עליהם ותאסוף אותם ותוציא האפרוחים, מבלי שיעבור אדם שימנענה מזה להיותו מקום חרב, וכן "שם נקבצו דיות" שהוא מלשון: "ואת האיה[798] והדיה למינה".

ולפי שהנבואה הזאת היתה לזמן ארוך מאד, לכן אמר הנביא אל תתיאשו מזה ואל תכחישו אותו בחשבכם שהוא בלתי אפשר, כפי יישוב העמים והצלחותיהם ומעלת 'בצרה', אבל "דרשו מעל ספר ה'" (ישעיה לד, טז), רוצה לומר ספרי הנבואות שכולם נתנו מרועה אחד, ולכן קראם "ספר יי'", רוצה לומר הייעודים והנבואות ההמה, כי בלי ספק "אחת מהנה לא נעדרה", רוצה לומר אחת מכל אותם הנבואות והייעודים לא יגרע, ולא יעדר מלבוא. וכן "אשה רעותה לא פקדו[799]" מאותם הנבואות ולא יחסרו, לפי שפיו של הקב"ה "הוא צוה" – אותם הנבואות – "ורוחו" האלהי "הוא קבצן", "והוא" – יתברך

[795] כרש"י וסיעתו.
[796] רד"ק.
[797] כרש"י וסיעתו.
[798] בנדפס חסר.
[799] בנדפס: "יפקדו".

– "הפיל להן[800] גורל" (לד, טז-יז). רוצה לומר, הוא הפיל לחיות ולעופות הנזכרות גורל שידורו בבצרה וידו של הקב"ה חלקתה את 'בצרה' לאותם החיות בקו, והוא דיבור המשלייי כמו המחלק השדות לעובדי האדמה, או הבתים לאנשים שידורו בהם, ולכן "עד עולם ירשוה לדור ודור ישכנו בה". ואז כשתהיה המפלת והחורבן הזה על בצרה ועל ארץ אדום אז "ישושום מדבר וציה" (ישעיה לה, א), רוצה לומר ישושו ערי ישראל[801] שהיו כ"מדבר" וכ"ציה", כי 'ישושום' מלשון: ששון. וכן תגל אותה הארץ שהיתה "ערבה ותפרח כחבצלת".

ולפי שזכר בארץ ישראל שני דברים: השממה והפרח, ביאר שתיהן באור "הפרוח תפרח ותגל אף גילת ורנן" (ישעיה לה, ב). ויהיה זה, אם מפני השלמות הגשמי אשר ישיגו ויקנו בזמן ההוא והיא "כבוד הלבנון נתן לך הדר הכרמל והשרון", שיהיה לארץ ישראל כבוד והדר. והענין שתבנה ארץ ישראל לתלפיות מעצי הלבנון[802], וכמו שהיה בימי שלמה ויותר הרבה, ואם מפני השלמות הנפשיי אשר יקנו גם כן, שהוא יותר עליון. ועל זה אמר: "המה יראו כבוד יי' הדר אלהינו", כי כנגד כבוד הלבנון שזכר בגשמי אמר ברוחני: "המה יראו כבוד יי'", וכנגד "הדר הכרמל והשרון" שזכר בגשמי אמר: "הדר אלהינו" ברוחני להגיד, שהטובות הגשמיות אשר ישיגו יהיו מכונות כנגד הטובות הרוחניות שיגיעו אליהם.

ואחרי שהנביא ניבא הנבואה העצומה הזאת, אמר: "חזקו ידים רפות וברכים כושלות אמצו" (ישעיה לד, ג), והוא צווי לחכמי ישראל וגדוליהם בכל דור ודור[803], שבהתארך זמן הגלות ובבוא עליהם צרה וצוקה יחזקו הידים הרפות מהאמונה, והברכים הכושלות מרוב הצרות יאמצו אותם, והם ההמון בני הגלות. ואם יהיו ביניהם אנשים חסרי השכל, כדי לא יתיאשו יאמרו "לנמהרי לב" ההם "חזקו אל תיראו הנה אליהכם נקם יבא" (ישעיה לה, ד), רוצה לומר עתיד אלהיכם לבא בנקם גדול ו"גמול אלהים" על אשר סבלתם עול הגלות – הוא יבוא ויושיעכם, ואז בתשועתו "תפקחנה עיני עורים" (ישעיה לה, ה), שהם ישראל מתוקף צרותיהם "ואזני חרשים תפתחנה", ואותם ברכים הכושלות בגלות ידלגו, וזה שנאמר: "אז ידלג כאיל פסח", ואם מפני עבדותו נאלם דומיה החשה מטוב עתה "תרון לשון אלם" (ישעיה לה, ו), לפי שיבקעו "במדבר מים נחלים בערבה והיה השרב

[800] בנדפס: "להם".
[801] לפי שמואל א יח, ו.
[802] לפי שיר השירים ג, ט.
[803] לפי תהלים קמה, יג.

לאגם" (ישעיה לה, ז). רוצה לומר, שהרעב והצמא שהיה להם בגלות תבוא לשבעה[804]. ועשה משל הטובות לשפע מים רבים, כשבאים על נפש צמאה במדבר בערבה, עד שמרוב ה"מים בנוה תנים", שמדרכו היה להיות צמא ויבש רבץ החציר ויצמח שם עשב הרבה גדול כ"קנא וגומא". וכל זה משל לרוב הטובות ולמעלת התשועה, ושתמלא "הארץ דעה את יי' כמים לים מכסים" (ישעיה יא, ט).

וזכר שבאותם המקומות המדבריים שלא עבר שם אדם, יהיה שם "מסלול ודרך", ויהיה הדרך ההוא כל כך טוב, שדרך הקודש יקרא לו, וגם לפי שיעבור בו קדוש ישראל ליי' ו"לא יעברנו טמא" (ישעיה לה, ח). רוצה לומר, לא יעבור באותו דרך אחד מהגוים[805] – שהוא טמא, ואיך יעבור בדרך הקודש. והנכון שאמר זה על רשעי ישראל[806], שימותו בזמן חבלי המשיח ולא יזכו לעלות לארץ יי'[807], כי אם הצדיקים, כמו שאמר: "ויבוא גוי צדיק שומר אמונים" (ישעיה כו, ב), ועל הרשעים אמר "לא יעברנו טמא" (ישעיה לה, ח).

והמאמר הזה כולו הוא, לרמוז על יציאת ישראל מגלותם ושישמעו בקול יי' וידבקו בתורתו, והוא דרך הקודש אשר לא יעבור טמא, כמו שזכר.

ואמנם אמרו: "והוא למו הולך דרך" ופרשוהו המפרשים[808] על ישראל, שדרך הקודש תהיה להם בלבד ותהיה סלולה עד שאפילו האוילים והפתאים לא יתעו באותו דרך שילכו בו. והיה אוילים כמו פתאים מלשון: "גם אויל מחריש חכם יחשב" (משלי יז, כח). ואפשר לפרש: "והוא למו הולך דרך" – על הקב"ה, כי הוא ינהיגם בארץ ישראל וילך לפניהם יומם לנחותם הדרך[809], עד שמפני זה ישראל שהם אוילים שלא ידעו דרכיו לא יתעו, כי הוא יישר דרכם לפניהם[810] על דרך "ויעבור מלכם לפניהם ויי' בראשם" (מיכה ב, יג).

ואמנם אמרו: "לא יהיה שם אריה ופריץ חיות בל יעלנה" (ישעיה לה, ט), הוא משל למלכי האומות אויבי ישראל שלא יעכבו את דרכם ביציאתם מן הגלות, ובזה הדרך ילכו גאולים. ואמרו "פדויי יי' ישובון" (ישעיה לה, י). רוצה לומר, שישובו מהגלות אשר הלכו בו, או יהיה פירושו שישובו להיות "פדויי יי'", כי כמו שבראשונה פדה אותם ממצרים

[804] לשובע.
[805] כרש"י.
[806] כרד"ק.
[807] לפי הושע ט, ג.
[808] רש"י, ר"י קרא, רד"ק.
[809] לפי שמות יג, כא.
[810] כרש"י.

– כן יפדה אותם עתה מהגלויות. וכיון עוד בזה, שלא תהא עלייתם לירושלים כעולי בבל שעלו ברשיון כורש מלך פרס, כי אלה "פדויי ה'" היו – לא פדויי בשר ודם.

והנה אמר: "ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם ששון ושמחה ישיגו" (ישעיה לה, י), שהם שלושה מאמרים של שמחה, להגיד שיתחברו בביאת הגואל ה'רנה' שהיתה בבית שבנה שלמה, וכמו שאמר (מלכים א ח, כח): "לשמוע אל הרנה ואל התפילה", ויתחבר בה גם כן השמחה שהיתה להם בבית שני, שהיתה שמחה עולמית, רוצה לומר גשמית מהכבוד והמעלה ואין עוד. ועל שמחה זאת אמר: "ושמחת עולם על ראשם". ועוד ימצא בה[811] מה שלא נמצא בשני הבתים, והוא שבבתים ההם עם היות, שהיתה שם שמחה היו גם כן אליהם תוגות[812] רבות במלחמותיהם וצרותם, אבל בגאולה העתידה לא יהיה כן כי אם "ששון ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה" (ישעיה לה, יא).

הנה התבאר הנבואה הזאת, ועניניה מוכיחים מחורבן האומות ומפלת אדום ושממות 'בצרה' – היא רומי, שלא נתקיימה לא בבית ראשון ולא בבית שני, ושהיא עתידה להתקיים לימות המשיח.

האמנם שורש הטענה הזאת ויסוד הבנת זאת הנבואה ונבואות אחרות, שבאו בדברי הנביאים הוא, היות רומי וכל עמי איטליאה וכלל הנוצרים – בני אדום. והדבר הזה[813] שגור בדברי חכמים זכרונם לברכה, ומוסכם בתלמוד ובמדרשות[814] כולם מבלי מערער וחולק עליו, עד שאמרו שהרומיים באים מאלוף מגדיאל שהיה מאלופי עשיו – הוא אדום. וכן דרשו[815] על הברכה שברך יצחק את עשו (בראשית כז, לט): "הנה משמני הארץ יהיה מושבך" – זו איטליא של יון. ובפרקא קמא דמגלה (דף ו, ע"ב) אמר עולא איטליא של יון זו כרך גדול שברומי. ובפרק אלו הן הגולין (מכות יב, ע"א) דרשו[816]: "כי זבח ליי' בבצרה וטבח גדול בארץ אדום" (ישעיה לד, ו) - על רומי. אמר ריש לקיש שלושה טעויות עתיד שרה של רומי לטעות וכו'[818]. וכן דרשו בילמדנו[817] אותה פרשה כולה על רומי, ופירשו: "ונהפכו נחליה לזפת" (לד, ט) – זו טיברוש וטריאנוס, שנתונין על שפת רומי,

[811] בשמחה.

[812] 'תוגה' מלשון: יגון.

[813] היות רומי וכלל הנוצרים – בני אדום.

[814] בשל אותות הצנזורה, הושמטו קטעים רבים וכל דבר המטיל פגם ברומא או בנוצרים בזמנו של רי"א. לפיכך, רבים הקטעים המובאים להלן שצונזרו.

[815] רש"י.

[816] האמור להלן, צונזר ולא נמצא בנוסח אצלנו. בדקנו בנוסח התלמוד טרם אותות הצנזורה, ומצאנו אזכור של רומי ללא הפסוק הנזכר. כידוע, התלמוד הבבלי נדפס לראשונה בשנת 1520, אבל לנגד רי"א היה את כתב היד של התלמוד ומשם ציטט את מה שראו עיניו.

[817] תנחומא בובר וארא, טו.

[818] וראה פסקתא רבתי יד'.

כמו שכתבתי למעלה. ובויקרא רבה[819] דרשו: "ונטה עליה קו תהו ואבני בהו" (ישעיה לד, יא) – על הכרך הגדול שברומי. ובפרקי רבי אליעזר[820] דרשו: "מי זה בא מאדום" (ישעיה סג, א) ושאר הפסוקים שבאותה פרשה – על רומי.

וכאלה רבים בדבריהם לאין מספר, לפי שהיה מקובל וברור אצלם, שרומי וכל ארץ איטליא נתישבה מבני אדום. וגם מפרשי כתבי הקודש אשר לנוצרים כך קבלו אותו, וכמו שכתב ניקולאב המפרש הגדול[821] שלהם בענין 'מגדיאל אלוף אדום' שיצאו ממנו הרומיים.

אך אמנם זה מקרוב, חכם מבני עמנו שיצא מכלל הדת במלכיות ספרד שמו לפנים בישראל שלמה הלוי, ונעשה אחר כך שר גדול בין הנוצרים ואגמון בורגנישיש היה, כדי להחזיק עצמו באמונתו לנגד עמו, מלאו לבו לחלוק על זה[822] והתעצם להכחישו כדי לברוח מנבואות ישעיה ועובדיה וירמיה, שניבאו על חורבם אדום, וכתב שחכמי ישראל בשנאתם לנוצרים בדו זה מלבם, ושאין להם על מה שיסמוכו בדעת הזה. ועשה טענות לבאר שאין רומי מבני אדום.

ואחרי התבוננות הטוב, נראה לי שיוכל האויב[823] לעשות טענתו חזקה מאד בזה האופן לבאר שאין עם רומי מבני אדום, לפי שאם היה מהם – הנה יהיה זה אם מפאת ארץ רומי, אם יאמרו שהיא היתה ארץ אדום, או מפאת העם היושב עליה, שיהיו מן האדומיים, או מפאת הדת והאמונה שהיה לאדומים אם לקחוה הרומיים ונמשכו אחריה.

וביאור וביטול שלושת הבחינות האלה הוא כן, אם מפאת הארץ, לפי שארץ אדום הקדומה היא הר שעיר שנתישב בה עשו וזרעו והיא ידועה היום הזה סמוכה לארץ ישראל, ועל כן נאמר בתורה: ויקח עשו את נשיו ואת בהמתו ואת כל קנינו אשר רכש בארץ כנען וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו, "כי היה רכושם רב משבת יחדו ולא יכלה ארץ מגוריהם לשאת אותם מפני מקניהם וישב עשו בהר שעיר הוא אדום" (בראשית לו, ו-ח). וכן תמצא, שכאשר יצאו ישראל ממצרים והלכו לארץ ישראל סבבו את ארץ אדום, וכמו שאמר (דברים ב, ד): "אתם עוברים בגבול אחיכם בני עשו היושבים בשיער". ודוד המלך עליו השלום, לפי שהיו בני אדום שכניו הרעים הוא נלחם בם והכניעם והציב בארצם נציבים. וכל ימי דוד ושלמה, ורחבעם ואביה, ואסא ויהושפט לא מלך מלך באדום ועד

[819] צ"ל: פסקתא רבתי יז'.
[820] פרק כט'. לא נמצא בנוסח אצלנו בשל אותות הצנזורה.
[821] ניקולס דה-לירה (1270-1349), היה פרשן תנ"ך נוצרי, שפירש על דרך הפשט.
[822] על היות רומי וכלל איטליה מבני אדום כאמור.
[823] המומר.

ימי יהורם בן יהושפט, שלפצעו פשע אדום מתחת ידו וימליכו עליהם מלך (מלכים ב ח, כ). ובזמן בית שני שני מלכי החשמונאים גם הם, כפי מה שכתב יוסף בן גוריון משלו על בני אדום והכניסום בברית מילה, וכאשר עלה אספסיאנוס וטיטוס להילחם על ארץ יהודה, באו בני אדום לירושלים ונתחברו עם בני יהודה להילחם ברומיים, וכל זה ממה שיורה שארץ אדום סמוכה וקרובה לישראל, והיא בחלק האשי"א[824]. ואמנם רומי היא בחלק האיאורופא[825] רחוקה משם מרחק עצום, ואינה אם כן אדום.

ואמנם מפאת יחס העם ומשפחתו מבואר הוא שאדום הוא עשו היה מזרע אברהם ומבני עבר ומתולדות שם בן נח, כמו שבא בכתובים. אבל הרומיים וכל ארץ איטליא הם מיון מבני יפת, שנאמר (בראשית י, ב): "ובני יפת גומר ומגוג ומדי ויון ותובל ומשך ותירס"; "ובני יון אלישה ותרשיש כתים ודודנים" (שם שם, ד), וידוע שהכתים הם הרומיים וכל אנשי איטליה, וכמו שתרגם אנקלוס (במדבר כד, כד): "וצים מיד כתים" – 'וסיעין יצטרחן מן רומאי[826]'. ואם היו הרומיים מבני יפת והאדומיים מבני שם, מבואר הוא שאינם עם אחד.

ואמנם מפאת הדת אי אפשר גם כן, לפי שאדומיים היו ככנענים בתועבות אמונותיהם, והרומיים והנוצרים לא נמשכו לאמונתם ולא השתתפו עמהם בדתם ומעשיהם.

וכל זה ממה שיוכיח שהרומיים והנוצרים אינם מבני אדום ולא מבני עשו, ולא מפאת ארצם, ולא מפאת משפחתם, ולא מפאת דתם.

וזהו הכלל היוצא מכל טענותיו, והלצתי בעדו כי הוא[827] לא סידר טענתו בזה האופן אשר סדרתיה פה. ועל זה חרף וגדף המשומד הזה אויב חרף יי'[828] ואת חכמי ישראל וקבלתם, ופער פיו לבלי חוק[829] כנגד תורתנו המקובלת, עד שהעיז פניו לומר שאדום הנזכר בדברי הנביאים בייעודים הרעים – בייעודי ישעיהו וירמיהו ועובדיהו וזולתם, נאמר על ישראל שהם כאשר הרעו והוסיפו לחטא נענשו כבני עשו אבי אדום, עד שאמר אחד ממיסדי פירוש התורה המקובל במשניות היה רבי מאיר, שהיה גר אדומי. ולפי שאנחנו נמשכנו אחר קבלתו ופירושיו כינו הנביאים את ישראל בשם אדום, וכן אמר ש'בצרה' הוא כינוי לכנסת ישראל, כי בעבור שהמשילה הנביא בזמן הצלחתם ל"כרם יי' צבאות" (ישעיה ה, ז); "כרם חמר" (ישעיה כז, ב), לכן אחרי חורבנה ושעלה הכורת עליה

[824] אסיה.
[825] אירופה.
[826] בנוסח אצלינו: "מרומאי".
[827] המומר.
[828] לפי תהלים עד, יח.
[829] לפי ישעיה ה, יד.

ובוצרים באו בה, נקראה 'בצרה'. וכאלה הרשעיות, הסכליות הפליג ולדבר הרבה מאד, כדי להוכיח שחורבן אדום המיועד פה ובשאר הנבואות וחורבן 'בצרה' – על ישראל נאמר, הפך מה ששמו חכמינו לפרשו על הנוצרים ומחזיקי דת ישוע. והיה סוף דבריו בדברו על חכמי ישראל חרבם תבוא בלבם.

והנה מי האיש החכם אשר נתן לו האלהים לב לדעת ועיניים לראות שלא יראה בתעתועים האלה שאין בהם ממש. כי הנה הנבואות המיעדות רעות על אדום הלא הם יורוך, יאמרו לך שיהיה זה ענשו על שהרע לישראל, ושבחורבן אדום יצא ישראל מגלותו ויהיה עם נושע ביי' תשועת עולמים[830] תבנה ותכונן עיר ציון. ולהיות כל זה דבר נגלה בנבואות לאשר עיניים לו, מה לנו להשיב על חלומותיו ועל דבריו של המשומד הזה והוא הבל יפצה פיהו[831]. והתימה על זה הרשע אחרי שבא לבקש תואנה להכחיש קבלת רבותינו זכרונם לברכה בענין אדום, איך לא אמר שאדום הנזכר בנבואות הוא אדום הסמוך לארץ ישראל? ולמה זה הלך אחרי ההבל ויהבל לומר דברים שאין בהם ממש, ושכל רואיהם ילעיגו לו? אלא שטבע האמת הכריחו להאמין שהנבואות ההם לא נאמרו על אותו אדום הסמוך לארץ ישראל. אך אמנם מה היא אומת אדום אשר נבאו הנביאים עליה, ראוי ומחוייב הוא להוכיח אמתתו.

ויען וביען האמונה הזאת, רוצה לומר היות רומי וכל בני הנוצרים המחזיקים בדת ישוע מבני אדום היא מקובלת בין חכמי ישראל מקדם קדמתה מבלי חולק עליה, חל עלינו קהל המאמינים להשיב על הטענה החזקה אשר זכרתי בראשונה[832]. ואני דרשתי מדברי חכמינו זכרונם לברכה חדשים גם ישנים[833] ולא מצאתי בפיהם דבר בתשובת הספק העצום הזה, כי עם היות שהרמב"ן כתב וכן הר"ן והרד"ק, שהרומיים הם בני אדום – לא נתנו טענה ולא ראיה לדבריהם. ולכן קמתי אני להשיב על דברי הצורר הזה כפי הסברא הגוברת, וממה שראיתי בדברי המספרים, ואמרתי שעם היות שמפני אורך הזמן לא נמצא בספר דברי הימים אשר לרומיים, באי זה אופן מההשתלשלות נתיישבו בני אדום ברומי ובארץ איטליא, לא מפני זה ראוי להכיח דברי חכמינו הקדושים בקבלתם, כי כבר כתב אישידרו חכם קדמון וגדול מגדולי הנוצרים במאמר החמישי מספר הטימולוגי"ש אשר לו, מאמר ראוי לזכרו והוא אמרו אין ראוי לגנות ולהכחיש דברי המספרים הקדמונים במה שימצא בפיהם מהתחלות האומות וגויי הארצות ותמורתם

[830] לפי ישעיה מה, יז.
[831] לפי איוב לה, טז.
[832] מפאת הארץ – מיקומה הגאוגרפי.
[833] לפי שיר השירים ז, יד.

אלו באלו, כי רומי העיר רבתי עם לא ידענו באמת משפחת עמה האם באו הטרוייי"אני והתיישבו בה כדברי שאלושט"יו, או היו אנשי אי"נאנדרו שבנאה כדברי בירג לי"או, או מאנשי רומולו כדברי אחרים, ואם במדינה הרשומה ההיא שרתי במדינות לא נודע עד היום באמת יחוס עמה ומשפחתה בשאר המדינות מה יהיה. כי הנה אריכות הימים וקדמוניות הזמן יוליד הטעות והסכלות בדברים, ואלה הם דבריו. וכן נאמר אנחנו הנה גויי הארצות הם תמיד בתנועה נעתקים מפה אל פה[834], ועם היות איטליא ארץ הכתים ומבני יון בראשונה ובתחילת הבריאה וימי המבול – מי המונע שאחרי כן באורך הימים באו עמים מבני אדום ונתיישבו בה, כל שכן שכבר מצאנו לזה סמך בדברי יוסף בן גוריון שכתב שכאשר עלה יוסף ואחיו ממצרים לקבור את יעקב אביהם וחיל גדול מהמצרים עמהם, יצאו אליהם בדרך אלופי עשו[835] וילחמו עמהם ותכבד יד יוסף עליהם וילכוד את צפו בן אליפז בן עשו ואת בחוריו, ויביאם אסורים מצרימה. ויברח צפו ואנשיו ממצרים ויבואו אל אפריקא אל אגניי"אס מלך קארטאגי"נאה ואפריקה וקיבל את צפו בכבוד גדול וישימהו שר צבאו, והיה צפו לוחם מלחמות המלך כנגד הכתים הם אנשי איטליא, שהיו אויבים לאנשי אפריקה וקארטאגינאה וינוסו מפניו. וכן כבש את בני תובל היושבים בפישא. והנה הכתים בראותם הצלחותיו במלחמות וכל מעשה תקפו וגבורתו המליכוהו ויקראו את שמו צפוגאנוס, כי כינוהו בשם כוכב שבתאי שהיו עובדים בימים ההם בחשבם שהיה בו כוחו ורוחניותו. וימלוך על הכתים חמישים שנה בבקעת קאנפנייאה, והוא היה המלך הראשון אשר מלך באיטליא. וכפי דעת רבים מהמספרים הוא אשר בנה גינ"ובא וקראה על שמו, ונקבר שמה היא קבורת 'גאנוס' הידועה עד היום הזה. ואחריו מלך בנו, וכן נמשכו המלכים האחרים מזרעו. וכפי קבלת חכמינו זכרונם לברכה היה אחד מהם[836] 'אלוף מגדיאל', שהתחיל ראשונה ביישוב רומי המדינה קודם בא רומולו אשר בנה חומותיה והציב דלתיה.

הרי לך עדות ברורה מדברי יסופון[838] שהיה ראש המספרים גם אצלם שארץ[837] הכתים מלכו מבני אדום, ואין ספק שבמלוך שמה מלכים אדומיים יבואו עמים רבים אדומיים מארץ אדום להתיישב באיטליא בסיבת המלכים המולכים בה, וירבו ישרצו ויעצמו במאד מאד ותמלא ארץ[839] איטליא אותם, ומהם נבנית רומי.

[834] לפי עזרא ט, יא.
[835] לפי בראשית לו, מ.
[836] מזרע צפו בן אליפז.
[837] אולי צ"ל: 'שבארץ'.
[838] אולי צ"ל: 'יוסיפון'.
[839] לפי שמות א, ז.

ואתה תדע, שבספרי דברי הימים אשר לרומיים, נמצא זכרון זה 'גאנוס' וכתוב שהוא היה המלך הראשון באיטליא ושהיו קוראים לו אב האלוהות, ואלהי האלהים[840], ושער השמים[841], ושעל שמו עשו התחלת השנה בחודש מיוחד וקראוהו ג'יג"רו – על שמו. וענין זה כולו, שהיה הוא המלך הראשון בכל הארץ ההיא וגדול המלכים ולמושלים. ולפי שהיו קוראים אלהות לאנשים שהיו להם כוחות עצומים בדבר מן הדברים, והוא היה בארץ ההיא ראשון להם, לכן היו קוראים אותו 'איש האלהות' ו'אלהי האלהים', להורות על הורדת שפע כוכב שבתאי שהיה בלשונם גאנוס עליו קראוהו כן וכינוהו בשער השמים. אבל לא זכרו דבר ממשפחתו ועמו ולא מארץ מולדתו[842], כמו שזכרו בשאר מלכי איטליא, ולבד זה אמרו שבא גאנוס מארץ המזרח. וגם זה מורה על אמתת דברי יוסיפון, כי הוא בא ממצרים ומארץ אדום ראשונה.

גם אתן לך ראיה אחרת על אמתת זה מאשר הם כתבו, שכאשר בא גאנוס מארץ המזרח לאיטליא היו אלף וחמש מאות שנים קודם לידת ישוע הנוצרי. צא וחשוב ותמצא שהיה זה שש שנים אחרי מות יעקב וקבורתו ומלחמתו עם יוסף, ונמצא האמת מסכים מכל צד שאותם השנים היה במאסר במצרים ובארץ אפריקא, כדברי יוסיפון. וכן אחשוב אני שלאטינוס שהיה לשון הלאטין ומכתבו היה מהאדומיים, כי בניהם היה מורגל זה השם, כמו שאמר (בראשית לו, כט): "אלוף לוטן".

הנה הצגתי לפניך הדברים האלה כולם למען תדע, כי אבותינו הקדושים אמת יהגה[843] חכם אין בהם נפתל ועיקש[844], ושעל זה ניבא יצחק באמרו לעשו (שם כז, לט): "הנה משמני הארץ יהיה מושבך" – שהיא איטליא של יון, שבאו בניו להתיישב שמה. והמתרגם[845]: ב"שישי ושמחי בת אדום" (איכה ד, כא) – שתרגמו על קוסטאנטינה דאתבניא בארמיניאה, ועל רומי דאתבינא באיטליא[846]. אמר על שתיהן דאתמליאו אוכלוסין מבני אדום. גילה בזה, שעם היות הארץ ההיא מארץ יון, הנה באו עליה אוכלוסין ועמים רבים מבני אדום ונתמלאה מהם. ומאיטליא הלכו לקוסטאנטינה בימי הקיסר קוסטאנטינו, שהלך לשם מרומי עם כל חילו, ובנה את עיר קוסטאנטינה, וכמו שהתבאר במאמר מעיני הישועה. ולמה יתמהו מביאת אוכלוסי האדומיים מארץ

[840] לפי דברים י, יז.
[841] לפי בראשית כח, יז.
[842] לפי בראשית יא, כח.
[843] לפי משלי ח, ז.
[844] לפי משלי ח, ח.
[845] תרגום יונתן.
[846] בנוסח אצלנו חסר.

המזרח להתיישב באיטליא? כי הנה בני תובל כתב כן יוסיפון שבאו משם ונתיישבו בפי"שא, ושמבני תירס יצאו האנלישיש שהלכו להתיישב באנגלאטיררא[847], שהיא בקצה במערב, ושמבני תרשיש באו להתיישב בטושקאנה. ונראה שכן באו האדומיים להתיישב בארץ איטליא ומזרעם בנו רומי ועדות ביהוסף[848] בן גוריון שמו, וכמו שבא סנחריב ובלבל את העולם כך נתבלבלו העמים באורך הזמן הסיבות אחרות.

הנה התבאר מזה שהאיטליא עם היותה בראשונה מבני יון, כבר נעשית ארץ אדום מפאת המלכים שמלכו בה ונאחזו בתוכה, והעם היושב בה אם היה בימים ההם מכתים, הנה אחרי כן האדומיים נתיישבו בה והם גם כן מבני אדום, כמו שארץ יון עצמה שבשנים קדמוניות היתה ליוונים ועמה כולה בני יון, הלא היא ארץ פרס או ארץ תורגמנה[850], לפי שהפרסים הנקראים היום טורקוש מלכו בהם ותמלא הארץ אותם[849].

ואמנם מפאת הדת והאמונה אומר אני, שראוי היה לקרוא הנוצרים – בני אדום וזרע עשו, לפי שאומות יכנו אותם הנביאים כפי מעשיהם. הלא תראה, שהנביא ישעיה קרא לבני דורו: "קציני סדום" (ישעיה א, י) ועמורה; ויחזקאל אמר כנגד ישראל זאת חטאת "סדום אחותך" (יחזקאל טז, מח), ולא היה ישראל אח סדום במשפחתם כי אם במעשיהם.

וכבר נמצאו דמויים מתיחסים בין הרומיים וישראל, כמו שהיו בין עשו ויעקב: **האחד**, שכמו שהתשתתפו עשו ויעקב מפאת אביהם ואמותם, ככה אומת הנוצרים והישראל משתתפים בשאב אחד לכולם באמונתם הוא – אלהי האלהים[851]. כי כולם משערים במציאות הסיבה הראשונה ופונים אליה בלתי עובדים לכוכבים ולשרים העליונים, וגם תורה אחת להם, לפי שאלו ואלו קיימו וקבלו תורת משה לאמתות. **הדמוי השני**, שכמו שעשו היה עובד את אביו במרמה, כמו שאמר (בראשית כה, כח-כז): "ציד בפיו", "ויעקב איש תם יושב אהלים", ככה אומות הנוצרים והרומאיים באמונתם ודתם עובדים לאלהיהם במרמה ודעות בלתי אמתיות אשר לא כדת[852], ובני ישראל דבקו באלהיהם דיבוק אמתי באמונה ישראל. **והדמוי השלישי**, שכמו שעשו לקח לו נשים מבנות כנען מהחתי והחוי ובת ישמעאל "ותהיין מורת רוח ליצחק ולרבקה" (שם כו, לה), ככה בממשלת הרומיים נתקבצו אומות מתחלפות[853] – עמוניות, מואביות חתיות ומבני

[847] אנגליה.
[848] לפי תהלים פא, ו.
[849] לפי שמות א, ז.
[850] טורקיה.
[851] לפי דברים י, יז.
[852] לפי אסתר ד, טז.
[853] שונות.

ישמעאל ושאר העמים, והיו מכעיסים את המקום ברוך הוא ומגדפים תורתו. אמנם יעקב לקח לו נשים ממשפחתו ומבית אביו, והיה השתלשלות עמו ויחוסו נקי וזך ולא עבר זר בתוכו. **והדמוי הד'**, שכמו שבהיות עשו ויעקב בני יצחק, הנה הבכורה והברכה זכה בה יעקב ולא זכה עשו כי אם לברכת הטובות הגשמיות, ככה בני ישראל זכו אל הדיבוק וההשגחה האלהית והברכה העליונה. ואמנם הנוצרים לא קבלו ממנה כי אם הטובות הגשמיות, לא הנפשיות. **והדמוי הה'**, שכמו שעשו היה שונא ליעקב ומתנחם ומבקש להרגו, ככה היו הרומיים עם בני יהודה צרים ואויבים להם, והם החריבו ארצם והגלו אותם.

הנה אם כן, נתיישבה רומי וכל איטליא מבני אדום, ומלכו מלכיהם, והתנהגו במנהגיהם, ואת דתי עשו תורותיו וחוקותיו עשו כמוהו.

ומה אוסיף עוד לדבר? והנה חכמי האמת[854] קבלו שנפש עשו נתגלגלה בישוע הנוצרי, ולכן היה במדברות איש שדה והיה איש ריב ומדון[855] לחכמי הפרושים. ואולי שעל זה נקרא ישוע שאותיותיו הם אותיות שם 'עשיו' במלואו[856]. ומפני זה כל המחזיקים בדתו ועובדים אותו, היה ראוי שיקראו – בני אדום, כיון שישוע הוא עשו ועשו הוא אדום. והנה ברומי היתה התחלת הדת הזאת ושורשה וקיסרי רומי ומלכי הנוצרים קבלו אותה ראשונה, ולכן כל הנוצרים המאמינים בדת ישוע הנוצרי הם בלי ספק – בני אדום – בני עשו.

אמרו בבראשית רבה[857]: "ויצא הראשון אדמוני" (בראשית כה, כה), כתוב מדוע אדום ללבושך הוא אדום. ותבשילו אדום וארצו אדומה, גבוריו אדומים לבושיהם אדומים ופורע ממנו אדום בלבוש – אדום הוא אדום, שנאמר "ויצא הראשון אדמוני". תבשילו אדום – "הלעיטני נא מן האדום" (שם שם, ל). ארצו אדומה – "ארצה שעיר שדה אדום" (שם לב, ד). גיבוריו אדומים – מגן גבורהו מאדם לבושיהם אדומים, שנאמר אנשי חיל מתולעים ופורע ממנו אדום, שנאמר: "דודי צח ואדום" (שה"ש ה, י). בלבוש אדום – "מדוע אדום ללבושך" (ישעיה סג, ב).

העירו בזה הבחינות אשר בעבורם נקרא עשו וכל עמו והנקראים בשמו – אדום. והוא, לפי שהיה מושל עליו מאדים[858], ולכן נולד אדמוני ונפשו מאכל אדום תאוה, כי המזון

[854] חכמי הקבלה.
[855] לפי ירמיה טו, י.
[856] בכתיב מלא.
[857] מצאנו בילקוט שמעוני, ישעיהו פרק סג, סימן תקז.
[858] כוכב מאדים.

ראוי שידמה לנזון והארץ אשר גר בה היתה תחת מאדים. וגם אחרי כן הגיבורים אשר יצאו ממנו ומלכו באיטליא כולם היו ממשלת אדום מאדים, כל הורג נפש וכל נוגע בחלל והם מלכי איטליא וקיסרי רומי לבושי תולעת שני[859]. כי כן היה מנהגם ברומי עד היום הזה. ולהיות ישוע הנוצרי תחת מאדים היה דמו בראשו ונהרג הוא ותלמידיו ושלוחיו ועמים רבים מהנמשכים אחריו. ומכל הצדדים והבחינות האלה היתה רומי וכל ארצות האיטליא וכללות הנוצרים בארצותם לגווייהם, אשר החזיקו בדת ישוע הנוצרי ואמונת רומי – מבני אדום.

וכבר כתב הרמב"ן בזה בחינה אחרת והיא, שהאדומיים שהיו שכנים לארץ ישראל המה קבלו ראשונה על עצמם אמונת ישוע הנוצרי, כי בהיותם נימולים מימי הורקנוס היו תמיד מתחברים לאנשי ירושלים. ולכן שלוחי ישוע הנוצרי ותלמידיו בברחם מירושלים הלכו לארץ אדום ופיתו את האדומיים עד שהכניסו אותם בדתם, ואחריהם נמשכו הרומיים, ולכן נקראו כולם אדום בשם האומה שקבלה ראשונה האמונה ההיא.

ואין ספק שלא בדה זה הרמב"ן מלבו, אבל היה הדבר הזה מקובל אצלו ואולי ראה אותו בספר מדברי הימים ההם סוף דבר המפורסם. אבל הכל כמו שזכר הפילוסוף אי אפשר שיכזב. ולכן בהיות שזה לנו אף וחמש מאות שנה ויותר מזה שהיה שגור בזמן בית שני ואחריו תמיד, שרומי היתה מבני אדום מבלי חולק ולא מערער עליו, מבואר הוא שהיה הדבר פשוט וברור אצלם, שאדומיים נתיישבו ונתפשטו ומלכו על רומי וכל הארצות האיטליא ושאר הארצות הנקראות היום ארצות הנוצרים, ולכן קראום כולם בני אדום, ובאו ויבואו עליהם ייעודי נבואות אדום בהכרח.

והוא מה שרציתי פה לבאר והארכתי בו להיות הדרוש הזה הכרחי בידיעת אמתת הנבואות ולהסיר מעלינו תלונות המזייפים אותם.

פרק ח

הנבואה השמינית בפרשת: "נחמו נחמו עמי" וגו' (ישעיה מ, א), ושאר הפסוקים שבאו בפרשיות עד פרשת: "העניים והאביונים" וגו' (ישעיה מא, יז).

והנה בקישור הנבואה הזאת עם עניני חזקיהו שקדמו אליה מבואר, שאחרי שזכר מפלת סנחריב ותשועת בני ירושלים מידו, ומה שקרה עוד לחזקיהו עם שלוחי מלך בבל, ומה שיעדו הנביא מהגלות העתיד להיות, ניבא אחריו שעוד תבוא גאולה אחרת יותר גדולה מאותה שהיתה בימי חזקיהו, ואז יצאו בניו מהגלות שנגזר עליהם.

[859] לפי שמות כה, ד.

אמנם במדרש שיר השירים[860] נתנו בו טעם אחר אמרו: "נחמו נחמו עמי" (ישעיה מ, א), מה כתיב למעלה מן הענין: "ויאמר חזקיהו אל ישעיהו טוב דבר יי' אשר דברת ויאמר כי שלום ואמת יהיה בימי" (ישעיה לט, ח), אמר הקדוש ברוך הוא אל חזקיהו צרכך בקשת "נחמו נחמו עמי" (ישעיה מ, א), שאין אתם צריכין לתפלתו של חזקיהו[861] שאני מנחם אתכם.

והנה כפל "נחמו נחמו", אם כנגד שתי הגלויות שגלו ישראל בחורבן הראשון וחורבן שני, ואם לחזק ענין הנחמה. אמנם אמרו: "דברו על לב ירושלים וקראו אליה, כי מלאה צבאה, כי נרצה עונה כי לקחה" וגו' (ישעיה מ, ב), אפשר לפרשו בשני פנים: האחד, שאמר הקדוש ברוך הוא כנגד הנביאים[863] וחכמי הדורות גדוליהם[862] שינחמו את העם ושידברו על לבם דברי פיוס ודברים טובים דברים ניחומים, כדי שלא יתייאשו בגלותם מתוקף הצרות, והוא על דרך "חזקו ידים רפות וברכים כושלות אמצו"[864] (ישעיה לה, ג). וציוה שמלבד הפיוס עוד יקראו אותם לשוב אל יי' וללכת אחריו באופן שלא תתעכב תשועתו מצדם, וזה שאמר: "דברו על לב ירושלים" (ישעיה מ, ב) – כנגד הפיוס שיזכור וקראו אליה לתשובה ולמעשים הטובים, כמו שיזכור גם כן אחר זה.

ואמר בענין הפיוס שלוש בשורות טובות לנחמה: האחת – "כי מלאה צבאה". רצה לומר, שירושלים אף על פי שעתה היא חרבה ושוממה ומבלי בניה היא יושבת, הנה בזמן הגאולה תהיה מלאה מעמה. ומ"צבאה" מלשון: "כל יוצא צבא בישראל" (במדבר א, ג). והשנית, שיכפר השם יתברך בעד עוונותיה ויסלח לכל חטאתיה[865], וזהו: "כי נרצה עונה" (ישעיה מ, ב), שהוא מענין כפרה וסליחה מגזירת ונרצה לו לכפר עליה. והשלישית שיאמר אליה, כדי לפייסה "כי לקחה מיד יי' כפלים בכל[866] חטאתיה". רוצה לומר, שלא היו רעותיהם מקריות, אלא השגחיות מאת השם ושלקו כפלים ממה שפשעו. כי עם היות שלא היה הדבר כן כי כגבוה שמים על הארץ גבר חסדו על יראיו[867], כדי לפייסם ציוה שיאמרו כן. ואולי אמר "כפלים" בלשון רבים כנגד שתי גלויות[868].

[860] מדרש זוטא שיר השירים פרשה ח'.
[861] בנוסח אצלנו: 'אליהו'.
[862] כראב"ע.
[863] כרש"י.
[864] כרד"ק.
[865] מעין רד"ק.
[866] בנדפס: "ככל".
[867] לפי תהלים קג, יא.
[868] כרד"ק.

והענין כולו שכבר מרקו עוונותיהם ונשאר הקדוש ברוך הוא, כאילו לווה מהם וחייב להשלים להם טובות על מה שקבלו מהעונשין יותר מהראוי.

ואחרי הפיוס הזה שידברו על לבה זכר עוד הקריאה אשר יקראו אליה באמרו: "קול קורא במדבר פנו דרך יי'" (ישעיה מ, ג), רוצה לומר לא תהיה הקריאה ממצוות מחודשות, אלא מאותו קול שהיה קורא במדבר סיני משמירת התורה ומצוותיה, כמו שאמר (שמות יט, ה): "ועתה אם שמוע תשמע בקולי ושמרתם את בריתי", אותו הקול עצמו משמירת התורה קראו עתה אליהם, לאמר: "פנו דרך יי'". רוצה לומר, הנה אלהיכם בוא יבוא ולא יאחר[869] ובלבד שאתם לא תשימו לו מונעים בדרך ולא יעכבו עוונותיכם את תשועתו, וזהו גם כן "ישרו בערבה מסלה לאלהינו", כדי שתבוא תשועתו מבלי עוון מונע ומעכב (ישעיה מ, ג), אותה, ואם תעשו "כן כל גיא ינשא וכל הר וגבעה ישפלו[870]" (ישעיה מ, ד), שהעם השפל בגלות כ"גיא ינשא" בתשועתו, והאומות אשר הם כהרים וכגבעות הנשאות יושפלו במפלתם, והצרות שסבלו ישראל בגלות יהיו זכויות אליהם וישובו לתועלתם, ועל זה אמר: "והיה העקוב למישור והרכסים לבקעה", שהוא תואר לדברים המזיקים שישובו מועלים אליהם. ובזמן ההוא יגלה כבוד השם יתברך שהוא תשועתו ואמתת אמונתו לא לבד לישראל, אבל גם לכל האומות, והוא אמרו: "וראו כל בשר יחדו כי פי ה' דבר" (ישעיה מ, ה). **זהו הדרך הראשון מהפירוש בכתובים האלה.**

והדרך השני בפירושה שאמר: "נחמו נחמו" (ישעיה מ, א) על שתי מיני נחמות, שינחמו הנביאים את ישראל בתקוות גאולתם. וענין זה, שהגאולה יש לה שני זמנים להיות, כמו שביארתי במאמר 'ישועות משיחו'[871]: האחת היא – זמן האפשרות שאם ישראל ישובו בתשובה מיד נגאלים, וכמו שאמר (תהלים צה, ז): "היום אם בקולו תשמעו". והזמן השני הוא – בהגיע העת הגזור לפניו יתברך, שאז תהיה הגאולה מחוייבת והכרחית, שנאמר: "כי יום נקם בלבי ושנת גאולי באה" (ישעיה סג, ד). ועל שני הזמנים ההם דרשו בפרק חלק (סנהדרין צח, ע"א): "אני יי' בעתה אחישנה" (ישעיה ס, כב) - לא זכו בעתה, ועליהם אמר: "נחנו נחמו עמי" (ישעיה מ, א), רוצה לומר בשתי הנחמות: האחד, שיודיעם שיש גבול ותכלית לגלותם בהשלמו יגאלו בהכרח, ועל זה אמר בביאור הנחמה הראשונה "דברו על לב ירושלים" (ישעיה מ, ב), שהם דברים מתיישבים על הלב. ועל השנית אמר "וקראו אליה" שתשוב בתשובה, כדי שיהיו נגאלים. וביאור הנחמה הראשונה באמרו: "כי מלאה צבאה, כי נרצה עונה", רוצה לומר שלא היה גלותם לאין תכלית, אבל ימלאו

[869] לפי חבקוק ב, ג.
[870] בנדפס: "יושפלו".
[871] עיין בחלק שני.

ימיו וזמנו. ויהיה 'צבאה' מלשון זמן, כמו "הלא צבא לאנוש עלי ארץ" (איוב ז, א). ואמר: "כי נרצה עונה" אם לבאר איך "מלאה" הארץ "צבאה", ואמר שהוא, לפי ש"נרצה עונה", רוצה לומר שנשלם מירוק עוונותיהם[872]. ואם שיהיה 'נרצה' מלשון 'רצון' יאמר שאם יגיעו בגלות לזמן הגזור ולעת הפקידה, הנה יהיה זה לפי שכנסת ישראל רצתה בעונה והחזיקה בו ולא עזבתו, כי אם היו עוזבים עוונם ושבים אל יי' היה ממהר גאולתם. ועל זה עצמו אמר: "כי לקחה מיד יי' כפלים בכל חטאתיה" (ישעיה מ, ב), ש'כפלים' הוא רמז אל הריבוי והפצר הצרות אלו על אלו, או 'כפלים' ממה שיהיה הרצון האלהי להענישם, אבל היה כל זה "בכל חטאתיה", כי חטאתם סבבו הכפל והרעות ורוביים. וכמוהו כלשון התורה (ויקרא כו, יח): "ויספתי ליסרה אתכם שבע על חטאתיכם", שפירושו "ויספתי ליסרה אתכם", רוצה לומר הרבה יסורין ויהיה זה על חטאתיכם. וכלל דברי הנחמה הזאת היא, שאם יגיעו עד קץ הגלות, הנה יהיה בסיבת הפצרם בחטאתיהם.

אחרי זה זכר הנחמה השניה שעליה אמר בתחילת הנבואה "וקראו אליה" (ישעיה מ, ב), שהיא מזמן הגאולה האפשרי התלוי בתשובה ומעשים טובים, ועל זה אמר: "קול קורא במדבר פנו דרך יי'" (ישעיה מ, ג). כי הנה קרא והמשיל את האומה כמדבר החרב והשומם וכערבה היבשה, אין כל יאמר אף על פי שאתם חרבים ושוממים כמדבר כערבה קול יי' קורא אתכם, שתטיבו דרכיכם, כדי למהר את הקץ אם אתם לא תטרידו דרכו ולא תעכבוהו. ואמר: "פנו דרך יי'" – על האמונות; "ישרו בערבה" – על המעשים. ונתן אליהם לתקן מעשיהם ומידותיהם העצה שנתן הפילוסוף[873] בשני מספר המידות, שבהיות האדם נוטה אל אחד מהקצוות ידריך עצמו לקצה המנגד באופן, שכאשר יעזב לטבעו ישאר במיצוע המידותיי הישר, כי יקרה לו כמו שיקרה למיישרי המקלות המעוותות שיטו אותם הרבה לצד ההפכיי, כדי שישארו על השווי והיושר במיצוע. ועל כדומה לזה אמר: "כל גיא ינשא וכל הר וגבעה ישפלו" (ישעיה מ, ד), שהוא משל למעשים והמידות כולן בהיות נוטים אל קצה מן הקצוות מהתוספת והחסרון שיעתקו עצמם מן הקצה אל הקצה, כמו הנעתק מקצה השפלות אל הקצה הגובה, או בהפך. וכאשר תעשו זה אז יהיה "העקוב למישור והרכסים לבקעה", כי ישארו בשווים מבלי תוספת ולא חסרון.

וזכר הנביא שכאשר יפנו דרך יי' בזה האופן, יזכו מהרה לתשועה והגאולה, ועל זה "ונגלה כבוד יי' ויראו וידעו כל בשר כי פי יי' דבר" (ישעיה מ, ה), מה שדברו הנביאים

[872] מין רד"ק.
[873] אריסטו.

כולם על זה ושמאתו היו דבריהם[874] וקרא לגאולה "כבוד יי'", לפי ששמו בגלות מחולל בגוים.

ואמנם אמרו עוד: "קול אומר קרא ואמר מה אקרא" (ישעיה מ, ו), ענינו אצלי באמת שרמז הנביא בזה שיעמוד זמן ארוך שתפסק הנבואה והנביאים לא ימצאו חזון מיי'[875], מפני היותם בחוצה לארץ, והשכינה נסתלקה מבית המקדש שמשם היה מקור הנבואה. כי הנה כל מי שניבא לא ניבא, אלא בה או בעבורה[877], כמו שזכר החבר לכוזר[876]. ולכן אמר כאן, שבזמן הגאולה הרוח הנבואי יחול בנביאים ויקראו נבואותיהם בקול רם כסוד אלוה עלי אהלם[878], ושהנשיא יאמר "מה אקרא כל הבשר חציר", רוצה לומר מה אקרא ומה אנבא לישראל, כיון שכולם כבר שוללו מכל מעלה וכבוד, והם כמו ה"חציר", וכל המצוות והמעשים הטובים שהם עושים בגלות לא יועילו להם להביא גאולתם, והוא אמרו: "כל הבשר חציר וכל חסדו כציץ השדה" (ישעיה מ, ז). וביאר אופן הדמיון ההוא באמרו: "יבש חציר נבל ציץ" (ישעיה מ, ח), שהם ומעשיהם כולם יבשים וכלים מאליהם "כי רוח יי' נשבה בו", רוצה לומר לפי שרוח חרון הקב"ה וגזרתו נשבה בעמו, ולכן הם כלים כחציר השדה ומה להם אם כן לנבואה, כי בהיותם כלים ונפסדים לא יראו עוד בטובה, והוא אמרו: "אכן חציר העם" (ישעיה מ, ז). והמאמר הזה מוכיח שלא תהיה הגאולה, כי אם אחרי שהעם יפסד ויגיע לתכלית העצום מהאבדון מפני אורך הגלות ותוקף צרותיו, ולכן אי אפשר לפרשו על הבית השני, כי לא "יבש חציר נבל ציץ" (ישעיה מ, ח), כי היו ביותר מעלה והכבוד ממנה, שהיו אחרי עלותם שמה והיתה תשובה השם יתברך אליו "יבש חציר" וגו'. רוצה לומר, אף על פי שיבש חציר נבל ציץ, כמו שאמרת דבר אלהינו יקום לעולם ולא יבואו לידי כלייה, כי עתידים הם להגאל על כל פנים, ולכן "על הר גבוה עלי לך מבשרת ציון" וגו' (ישעיה מ, ט). כי היה הנביא ממאן ללכת בשליחותו ונבואתו בראותו ישראל מוכנים אל הכלייה וההפסד, ולכן הזהירו השם יתברך שעל כל פנים ישמיע נבואתו, כמו המבשר העולה על הר גבוה להרים קולו ולהשמיע אותו למרחוק[879], ואמר: "עלי לך מבשרת" ושאר הדברים כולם בלשון נקבה כנגד הנבואה, שהיא תבוא לבשר את ציון וירושלים בישועתם, ועליה אמר: "הרימי אל

[874] כרד"ק.
[875] לפי איכה ב, ט.
[876] מאמר ב', פסקא יד'.
[877] השכינה.
[878] לפי איוב כט, ד.
[879] מעין רד"ק.

תיראי", רוצה לומר אל תפחדי שמא תכזב בהבטחתך. והמפרשים[880] אמרו שירושלים וציון שהיתה עיקר המלכות תהיה המבשרת לכל ערי יהודה, שקרובה ישועתם לבוא, וכל זה דיבור המשליי לפרסום התשועה והיגלותה.

וזכר ערי יהודה ולא ערי ישראל, לפי שעיקר המלכות יהיה לבית יהודה, מלך אחד ימלוך עליהם מבית דוד והבשורה היא אמרו: "הנה אלהיכם" וגו' (ישעיה מ, ט). רוצה לומר, עם היות שעד עתה אלהיכם הסתיר פניו מכם, הנה עתה בא יבוא[881] ויושיעכם, וזהו: "הנה אלהיכם", כלומר הנה הוא בא לשכון בתוככם.

ואמנם אמרו עוד: "הנה יי' אלהים בחזק יבא" (ישעיה מ, י), אפשר לפרש 'בית'[882] בחזק שהיא 'בית' הכלי, כאילו אמר ביד חזקה[883] יבא. ולכן סמך אליו "וזרועו מושלה לו", או תהיה 'בית' בחזק במקום ה"א. וכבר זכר רבי יונה השימוש הזה והביא מהם כשמחת בקציר "כי היום יקדש בכלי" (שמואל א כא, ו), אם עוד רבות בשנים לראותכם בדרך, והיה בדבר הזה לחטאת ירבעם, והוא שימוש אמתי. ויאמר הכתוב בזה "הנה יי' אלהים החזק יבא", ובא והוא על דרך – הוא יבא ויושיעכם. ואמר: "וזרועו מושלה לו" להגיד, שעם היות ישראל בחציר ובציץ היבש, שאין בהם כוח להילחם באויביהם, הנה זרועו של הקב"ה – "מושלה לו" (ישעיה מ, י) והוא ילחם להם. ועל זה הדרך אמר ישעיה עצמו: "ואביט ואין עוזר ואשתומם, ואין סומך ותושע[884] לי זרעי" וגו' (ישעיה סג, ה). וכנגד הנקמה, שיעשה באויביו אמר: "הנה שכרו אתו ופעולתו לפניו" (ישעיה מ, י), כלומר שהוא יתברך מבלי אמצעי יחרימם, כמו שהיה ענין מכת בכורות, אמנם לישראל יקבץ נפוצותיהם בחמלה רבה, ולזה אמר: "כרועה עדרו ירעה בזרועו יקבץ טלאים" וגו' (ישעיה מ, יא). והנה המשיל הקב"ה כרועה שירעה עדרו שלא ירעה צאן של אחרים, בעבור שכר שיתנו לו, כי אם כרועה אשר ירעה עדרו ממש, שירחם יותר יותר עליו מפני שהוא צאנו, ולכן אמר: "הנה שכרו אתו" (ישעיה מ, י), כי אין לו לבקש שכר מאחר ופעולתו לפניו, כי הוא רועה את אשר לו, ולכן יהיו עיניו ולבו שם ו"בזרועו יקבץ טלאים ובחיקו" ישאם. והעלות, שהם היולדות[886] ינהלם לאטם כפי חולשתם[885], וזה רומז שהכוח והחזק הוא לאל יתברך מעצמו ואינו מקבל אותו מזולתו, כשאר שרי מעלה, והוא המנהיג את

[880] רד"ק.
[881] לפי ירמיה לו, כט.
[882] האות ב'.
[883] לפי שמות ג, יט.
[884] בנדפס: " ותושיע"
[885] כרד"ק.
[886] כרש"י וסיעתו.

עצמו המיוחד לו. ומפני חולשתו בצרות הגלות ובפתיות עינותיו לא המשילו בשור או כשב או עז, שיש בהם חוזק מה כי אם בטלאים ועלות לחולשתם ורפיונם.

ואמנם סמך לזה "מי מדד בשעלו מים" (ישעיה מ, יב), לומר אל יתמהו האומות ואל יפלא בעיניהם אם אוציא את ישראל מעבודתם שהשתעבדו בהם כמה שנים והם דלים ונכשלים. כי הנה מי שברא את העולם אחר האפס המוחלט לא תקצר ידו מעשות זה[887]. ולכן זכר לדעת המפרשים[888] בריאת ארבע יסודות ועל יסוד המים אמר: "מי מדד בשעלו מים", רוצה לומר שבראם בשיעור מוגבל שלא יוסיפו לכסות את פני האדמה[889]. ואחריו זכר יסוד האש להיותו הפכי למים בשתי אכיותיו[890], ועליו אמר: "ושמים בזרת תכן", שהאש בהיותו סמוך לקערירות הגלגל יקרא בשמו. ועל יסוד הארץ אמר: "וכל בשליש עפר הארץ ושקל בפלס הרים וגבעות במאזנים". ואמר על יסוד האויר: "מי תכן רוח", כי להיות יסוד האש ויסוד האויר קלים ודקים אמר בהם לשון 'תכן'. ובמים ובארץ שהם יסודות גסים אמר לשון 'מידה ומשקל', כי 'שעלו' ו'שליש' הם שמות – למידות, ו'פלס' ו'מאזנים' הם שמות – למשקל, להגיד שכיוונה החכמה האלהית שלא תהיה כל הארץ מישור ולא כולה הרים וגבעות, אבל הניח הכל בסידור מוגבל כאילו אם יושקלו ההרים והגבעות שלא יהיו יותר ממה שראוי.

והיה גזרת המאמר כולו אמרו יי', רוצה לומר מי הוא אשר מדד את המים והאש והעפר והאויר – הלא אנכי יי'. ואמר כדרך היתול או שאלה: "ואיש עצתו יודיעני" (ישעיה מ, יג), רוצה לומר האם היה שם איש שנתן לו והודיעהו לעשות כל זה. וכנגד הד' יסודות אשר זכר אמר ארבעה לשונות מהלמוד: האחד – "את מי נועץ ויבינהו"; השני – "וילמדהו באורח משפט"; והג' – "וילמדהו דעת"; הד – "ודרך תבונות יודיענו" (ישעיה מ, יד). ואם הוא יתברך ברא כל זה מבלי דבר ברוחו הבלתי בעל תכלית, כל שכן שיעשה רצונו באומות, והוא אמרו מיד: "הן גוים כמר מדלי" (ישעיה מ, טו), כלומר נטפת המים הנופלים מתוך הדלי המלא[891], "וכשחק מאזנים", שהוא האבק הדק שידבק במאזנים, שבמעט רוח הנשימה ילך לו[892], וכאבק ו"כדק יטול" אותם. ואמרו אחר זה: "ולבנון אין די בער וחיתו אין די עולה" (ישעיה מ, טז), יהיה ענינו, שהאומות לא יתרצו לפניו יתעלה ולא

[887] כרד"ק.
[888] עיין ברש"י.
[889] לפי בראשית ב, ו. ועוד.
[890] מהותיו.
[891] מעין רש"י.
[892] כרד"ק.

יכופר עוונם[893], עם כל עצי לבנון לשרוף על המזבח ועם כל חיתו לעולה. ולכן כל הגוים כאין נגדו יתעלה וכ"אפס ותהו נחשבו לו" (ישעיה מ, יז). זהו פירוש הכתובים האלה כפי פשוטם ואליו נטו המפרשים[894].

ואפשר לפרשם באופן אחר והוא, שלהיות ישראל בגלות שפלים ונבזים אולי יאמרו האומות, שאיך יעצרו כוח כנגדם בהיותם רמים ונשאים, ועל זה אמר שיכלתו יתעלה שווה בגדולים וקטנים בעליונים ובשפלים, ולכן אמר: "מי מדד בשעלו מים" (ישעיה מ, יב), שהוא יסוד שפל; "ושמים בזרת תכן", שהוא הגלגל המקיף. כי הנה העליון[895] מדוד לפניו יתעלה כמו השפל בלי חלוף[896]. וכן זכר "בארץ וכל בשליש עפר ארץ", שהוא החלק השפל מהארץ; "ושקל בפלס הרים וגבעות במאזנים, שהם חלקי הארץ העליונים על העפר.

ואחרי שזכר עולם השפל ועולם האמצעי זכר העולם הרוחני, באמרו: "מי תכן את רוח" (ישעיה מ, יג) שתקן אותם השפלים הנבדלים במדרגותיהם. ונתן המשפט בכל זה באמרו "יי'", רוצה לומר הלא הוא יי' שנתן במידה וסדר מוגבל בעליונים והשפלים יחד. ואם תאמר מי הגיד לנו שה' הוא אשר בראם כולם דע, ש"איש עצתו יודיעני", רוצה לומר משה רבינו שהיה איש עצתו של הקב"ה הוא יודיעני בתורה שכתב מפי השם שסיפר בה ענין הבריאה כולה, ועליו אמר: את מי נועץ ויבינהו" (ישעיה מ, יד), רוצה לומר שמשה רבינו שעמד בסוד יי' ושמע עצתו הבינהו השם ולמדו "בארח משפט", וזה במצוות שלמדו וילמדהו דעת באמונות ובדעות שהגיד לו מבריאת העולם, וסדר השגחתו, ודרך תבונה וכל הדברים מה למעלה ומה למטה הודיע אותו, ואם הדבר כן שכל הנמצאים שפלים ועליונים מאתו יתעלה, והוא בראם מה יהיו לפניו אם כן הגוים שהם "כמר מדלי", וכדבר שאין בו ממש, שהנה יחריבם וישודדם במעט קט[897].

והנה עשה להם קל וחומר מירושלים שנקראת 'לבנון', כמו שזכרתי למעלה, רוצה לומר מענין חורבנה, וזהו: "ולבנון אין די בער" (ישעיה מ, טז), כלומר התחשבו שהשרפה וההריגה שבאה על הלבנון, שהוא רמז – לירושלים, ועל חיתו שהוא רמז – לעמו, יהיה להם לבדם, באמת לא היה די במה שעשיתי בלבנון מההבער והשרפה וההרג והעולה וחיתו ועמו, כי גם על שאר הגוים יעבר הכוס ההוא, לפי ש"כל הגוים כאין נגדו".

[893] כרד"ק.
[894] רש"י ורד"ק.
[895] הגלגל העליון.
[896] שוני.
[897] לפי יחזקאל טז, מז.

רוצה לומר, שבענין העבודה זרה ושאר הפשעים, "כל הגוים" היו "כאין" נגדו של לבנון וכ"אפס ותהו נחשבו לו" ברשעתם. ולכן אם נשרף הלבנון כל שכן שאר האומות שהם עצי היער בערכו של לבנון.

ודמה העבודה זרה – לאין, והאמת – למציאות, ולכן בהיות כל האומות בענין העבודה זרה יותר מחוייבים מישראל כפלי כפליים, אמר: "כל הגוים כאין נגדו" (ישעיה מ, יז). רוצה לומר, כמו כאין אל היש, כן הם לנגד ירושלים בענין הזה.

ואמנם מה שאמר אחר כן: "ואל מי תדמיון אל" (ישעיה מ, יח), בא לבאר ששרי האומות משפיעים עליהם לא יוכלו להציל אותם ולהושיעם. ועשה על זה הנביא טענות ואומר לא אזכרם פה מיראת האריכות.

וסוף הנבואה "אל תיראי תולעת יעקב מתי ישראל" וגו' (ישעיה מא, יד). רוצה לומר, "אל תיראי" אף על פי שאתה חשוב כתולעת ולא איש חרפת אדם ובזוי עם[898] ואנשיך כמתים בגלות, וזהו: "מתי ישראל", לפי ש"אני עזרתיך נאם יי'" ואינך נגאל בדרך טבעי לשתטצרך לרבוי עם, כשאר העמים וגבורתם, כי גאולך קדוש ישראל, והנה יהיה ענינך כענין ה'מורג' שהוא מברזל בשהיותו יחידי וקטן הוא מוכן לחתוך בו הרים וגבעות גדולים, כך אתה "הנה שמתיך למורג חרוץ חדש" (ישעיה מ, טו), רוצה לומר 'מורג' מחתך "בעל פיפיות" שתדוש ותדוק ההרים והגבעות, שהוא משל למלכים ולאומות עד ש"תזרם ורוח תשאם וסערה תפיץ[899] אותם", שהוא משל להפלגת החורבן שיבוא עליהם לא שישראל יעשו אותו, אלא שהקב"ה יעשה אותו בסיבתם והם יהיו סיבתו, ולכן "אתה תגיל ביי' ובקדוש ישראל תתהלל[900]".

ושאר הפרשיות שבאו אחרי זאת כולם מקושרות בייעוד העתיד הזה. אם פרשת: "העניים והאביונים" (ישעיה מ, יז), שבאה לספר עניותם ודלותם בגלות. ואם פרשת: "העירותי מצפון ויאת" (ישעיה מ, כה), שהוא ייעוד לעשרת השבטים שישובו. ופרשת: "הן עבדי אתמך בו" (ישעיה מב, א), שהם תארי מלך המשיח. ואם פרשת: "כה אמר האל יי' בורא השמים ונוטיהם" (ישעיה מב, ה), שבאה לבאר שתהיה הגאולה העתידה בעוצם פליאתה ממין הבריאה הכוללת הראשונה. ואם פרשת: "שירו ליי' שיר חדש" (ישעיה מב, י), שהוא בזכרון ההודאה שכל בני עולם יתנו לו יתעלה בזמן ההוא. ואם פרשת: "החרשים שמעו" (ישעיה מב, י), שביאר סיבת הגלות הזה שהיה לחטאת ישראל.

[898] לפי תהלים כב, ז.
[899] בנדפס: "תפיל".
[900] בנדפס: "תתהללו".

ויעדם בגאולה בפרשת: "ועתה כה אמר יי' בוראך יעקב ויוצרך ישראל" (ישעיה מג, א). והשתכל מאד, כי בפרשה הזאת יעד הקב"ה, שרבים מאומתנו יצאו מכלל הדת מתוקף צרות הגלות, אבל לא ישארו בגיותם, כי הם ישובו אל יי' ויזכו בגאולתו על כל פנים, ועל זה אמר: "אל תירא כי גאלתיך קראתי בשמך לי אתה". רוצה לומר, אחרי שבראשונה קראתי שמך יעקב וישראל להיותם לי לעם, לא תוכל להתעלם ולהתחלף ולהמיר עצמך בגוי אחר לי "לי אתה" ושלי תהיה בהכרח. ולכן אמר עוד: "כי תעבור במים אתך אני" (ישעיה מג, ב), והוא רמז למים הזדונים שהם בני אדום הנטבלים, כשיקבלו דתם ואמונתם יאמר אף על פי, שתעבור באותם המים לא תצא מתחת ידי, כי אתך אני, כי כל נהרות העולם לא ישטפוך מתחת השגחתי. ואפשר גם כן שאמר: "ובנהרות לא ישטפוך" – על טבילות הישמעאלים, ולפי שההודיים עושים סימן קיבול דתם בכוויות אש על הפנים ועל זרועות הידיים, באמרם שהבריתות שלושה: ברית דם שלקחו הרומיים בטבילתם; וברית האשה, שהם רוצה לומר ההודיים לקחו מפני מאטי"ב[901] השליח שציוה אותם עליו, ואמרו שעל זה נאמר (דברים לג, ב): "אש דת למו", לכן אמר כנגד הנביא: "כי תלך במו אש לא תכוה ולהבה לא תבער בך" (ישעיה מב, ב). רוצה לומר, שהרושם ההוא לא יוציאם מכלל דתו, וכאמרם זכרונם לברכה (סנהדרין מד, ע"א) "אף על פי שחטא ישראל הוא". ונתן הסיבה בזה באמרו: "נתתי כפרך מצרים" (ישעיה מג, ג), כלומר שהושיעם מגלותם, וכן "כוש וסבא תחתיך" – והוא מפלת סנחריב[902], ושעל כן, אף על פי שהם התערבו בגוים יצאו מתורת יי' עוד ישובו אליה ויראו בתשועת יי', ועל זה אמר: "אל תירא כי אתך אני ממזרח אביא זרעך וממערב אקבצך. אומר לצפון תני ולתימן אל תכלאי הביאי בני[903] מרחוק" וגו', וכמו שפירשתי אותם בפירושי לספר ישעיה.

והיוצא מכל זה, שהכתובים האלה כולם כפי ההשכל הישר והפשט הברור, אין ראוי שיפורשו כי אם על הגאולה העתידה. כי הנה לא נתקיימו בזמן בית שני ולא באו לא ממזרח ולא ממערב, ולא נתחדשו שאר הדברים. וכל זה מה שיוכיח תוכחת מגולה, שהפרשיות עתידות להתקיים לימות המשיח מהרה יגלה.

פרק ט

הנבואה הט' תחילתה בפרשת: "כה אמר יי' לבזה נפש למתעב גוי" וגו' (ישעיה מט, ז), עד "כה אמר יי' איזה ספר כריתות אמכם" וגו' (ישעיה נ, א).

[901] מתלמידיו של ישו [ברית החדשה].
[902] כרד"ק.
[903] בנדפס: "בניך".

ופירוש הפרשה הזאת מבואר מענינה שאמר הקב"ה ברוך הוא שנקרא "גואל ישראל" (ישעיה מט, ז), לפי שגאל אותם ממצרים ויגאל אותם לעתיד לבוא, והוא גם כן "קדוש ישראל", שהגאולה היא כנגד הגוף והקדושה היא כנגד הנפש. ואמר על ישראל שהיה עם בזוי ושסוי בקרב העמים "לבזה נפש" וגו'.

וראה שכינה אותם בשלושה תארים: האחד – "לבזה נפש"; השני – "למתעב גוי"; השלישי – "לעבד מושלים" (ישעיה מט, ז). וענינם, שישראל בדלות הוא לבזיון נפשו, לפי שאומרים האומות עליו אין ישועתו לו באלהים סלה[904], והם נחשבים בעיני הגוים לסכלים, ושאין בהם שלמות נפשי כלל. ועל זה אמר: "לבזה נפש", שהוא בזוי בענין הנפשי. עוד אמר שבענין הכבוד והשלמות הגופני שיש לאומות בארצותם לגווייהם היו ישראל משוללים גם כן ממנו, כי הוא נתעב ונאלח[905] בעיני הגוים, ועל זה אמר: "למתעב גוי" מתועב וסורו טמא קראו למו[906]. וגם בהיות עבד נמכר בשבי משלו בו אדונים קשים ושונאים זה מזה, ואוי לו לעבד, שימשלו בו רבים כי לא יחמול עליו אחד מהם, ועל זה אמר: "לעבד מושלים", רוצה לומר "לעבד מושלים" – יעדו – "מלכים יראו וקמו", רוצה לומר עוד יהיה זמן, שבראות המלכים אותו יקומו מלפניו לכבדו. וכנגד מה שאמר: "למתעב גוי" יעדו "שרים וישתחוו", רוצה לומר שלא יהיה אז מתועב, אבל בהפך שהשרים ישתחוו לו אפים ארצה[907]. וזכר שלא יהיה זה מפני גבורתו, אלא מפני שנדבקה בו שכינת השם ושפע השגחתו, וזהו אמרו: "למען יי' אשר נאמן" (ישעיה מט, ז), רוצה לומר, שהוא נאמן בהבטחתו שהבטיח לגאלו. וכנגד מה שאמר לבזה נפש יעדו "קדוש ישראל ויבחרך", וזה יורה על שלמות נפשו כיון שיבחר בו קדוש עולמים ויקרא קדוש ישראל להיותו מיוחד אליו בהשגחתו.

וביאר הקב"ה לנביא מתי יהיה זה, באמרו: "כה אמר יי' בעת רצון עניתיך וביום ישועה עזרתיך" (ישעיה מט, ח). רוצה לומר, אל תתמה אם בגלות הארוך הזה לא עניתי אותך בכל צרותיך, כי הנה יש לזה עת מוגבל שלא תעבור הישועה ממנו שלא תבוא, כי הוא העת אשר רציתי אני להענישכם בגלות, ועליו אמר: "בעת רצון עניתיך", שהוא העת אשר רצה בגזרתו אז יענה אותם "וביום הישועה עזרתיך", והוא היום המוגבל לפניו יתעלה להושיעם, ואז יעזרם אלהים ויפלטם[908]. ואם תאמר ומי יגיע לאותו זמן ואולי קודם

[904] לפי תהלים ג, ג.
[905] לפי איוב טו, טז.
[906] לפי איכה ד, טו.
[907] לפי בראשית יט, א.
[908] לפי תהלים לז, מ.

הגעתו יכולונו אויבינו, לזה אמר: "ואצרך ואתנך לברית עם". ואפשר לפרש "ואצרך" מלשון 'יצירה', כי מפני שיחדש הקדוש ברוך הוא אז מעלת ישראל, יהיה כאילו אז יצר אותם והוציאם לאויר העולם ויתנם "לברית עם", רוצה לומר עם קיים ונצחי על דרך: "יקימך יי' לו לעם קדוש" (דברים כח, ט). וכנגד ארץ ישראל אמר: "להקים ארץ להנחיל נחלות שוממות" (ישעיה מט, ח). ועל בני הגלות אמר: "לאמר לאסורים צאו" וגו' (ישעיה מט, ט).

אמנם מאשר ראיתי ליונתן שתרגם: "להקים ארץ" – 'לאקמא צדיקיא דיתבין[909] בעפרא', נראה לי שדיבר הנביא בנבואה הזאת מקיבוץ הגלויות ומתחיית המתים גם כן, שיהיו קרובים זה לזה. ולכן אמר: "להקים ארץ" – על המתים שיקומו בתחייה; ואמר: "להנחיל נחלות שוממות" – על קיבוץ הגלויות ושובם לארץ הנבחרת; ועל בני הגלות אמר: "לאמר אסורים צאו"; וכנגד המתים שיקומו בתחייה אמר: "ולאשר בחשך הגלו" (ישעיה מט, ט), שהמתים הם בחושך קבריהם מכוסים מן העפר ובתחייתם יגלו לבני אדם.

ולפי שאלו ואלו יבואו לארץ ישראל, לכן אמר: "על דרכים ירעו, ובכל שפיים מרעיתם" (ישעיה מט, ט). ושפיים הם המקומות הגבוהים[910], שאין דרך למצוא בהם כלום, ועם כל זה בעברם בהם לא ירעבו ולא יצמאו[911], לפי ש"מרחמם יתעלה ינהגם ועל מבועי מים ינהלם" (ישעיה מט, י). ולפי שתהיה הליכתם נסיית ובדרכים אלהיים ימציאם השם לעשות חפצו, לכן אמר: "ושמתי כל הרי לדרך ומסלתי ירומון" (ישעיה מט, יא), שיהיו דרכים אלהיים וממרומים ינהגם.

וזכר שיבואו מארבע פינות העולם מזרח ומערב, צפון ודרום. ולפי שארץ ישראל אינה באמצע קו האורך ממזרח למערב[912], לכן אמר כנגד מזרח: "הנה אלה מרחוק יבאו" (ישעיה מט, יב), שקרא מזרח בלשון רוחק בערך[913] אל ישראל, לפי שהיא יותר קרובה אל המערב, וכן יבואו אלה מצפון, ואלה יבואו מים שהוא מערב, "ואלה מארץ סינים" שהוא הדרום, כמו שתרגם יונתן. והענין שיבואו המפוזרים והנפוצים בגלות מכל ארבע פינות הארץ, ואז תרבה השמחה בעולם.

וכל זה ממה שיוכיח שלא נתקיימה הנבואה הזאת בבית שני. כי הנה לא עלו שמה כי אם מגולי בבל ואיך יאמר עליהם: "על דרכים ירעו" וגו' (ישעיה מט, ט)? הנה "אלה

[909] בנוסח אצלנו: 'דשכבין'.
[910] כרד"ק.
[911] כרד"ק.
[912] מעין רד"ק.
[913] ביחס.

מרחוק יבואו", ו"אלה מצפון ומים ואלה מארץ סינים". האמת יורה דרכו שאי אפשר שיפול זה כי אם על בני הגלות הזה, שנתפזרו למרחוק, ובזמן הגאולה "ירעו על דרכים", ועליו אמר בדרך המשל: "רנו שמים וגילי ארץ יפצחו הרים רנה, כי נחם יי' עמו ועניו ירחם" (ישעיה מט, יג).

ואמנם אמרו עוד: "ותאמר ציון עזבני" וגו' (ישעיה מט, יד), ראוי לעיין אם היתה התלונה: "עזבני יי' ויי' שכחני" (ישעיה מט, יד), שהם שני דברים – העזיבה והשכחה, איך היתה תשובת השם יתברך לבד בענין השכחה "ואנכי לא אשכחך" (ישעיה מט, טו), ולא השיב כלל מענין העזיבה. וגם יקשה אמרו: "גם אלה תשכחנה" בלשון רבים בהיות הפסוק מדבר באשה יחידה -"התשכח אשה עולה מרחם בן בטנה". והיה ראוי שיאמר גם זאת 'תשכח' בלשון יחיד. והמפרשים[914] אמרו: "גם אלה" – הנשים ושידבר הכתוב פעם בלשון יחיד ופעם בלשון רבים, והוא דוחק.

והנכון כפשט הכתוב ש"ציון" היתה מתלוננת בראותה אורך הגלות ואומרת: "עזבני יי'", כאיש העוזב את אשתו וילך לו, כן הקב"ה[915] סילק השגחתו ממני ועזבני. ומלבד העזיבה הנה גם כן נשכחתי כמת מלבו, שכאשר הוא שם אינו זוכר לשוב אלי עוד. והשם יתברך השיבה בהודאת, שאין ספק שעזבנו השם יתברך וסילק השגחתו מעלינו בחטאינו, אבל השכחה אינו כן, וזהו: "התשכח אשה עולה" (ישעיה מט, טו), אינו. וענין המשל הזה הוא, שהאהבה והרחמים היותר גדולים שאפשר הם אם באשה לוולדה הקטן, שבעבור שהוא אינו ניזון מעצמו היא משתדלת על פרנסתו ואוהבת אותו מאד, ועל זה אמר: "התשכח אשה עולה". ויש אהבה ורחמים אחרים מהבן אל האם שתמיד יחמול אדם על הבטן אשר יצא משם. ועל זה המין השני מהאהבה והרחמים אמר: "מרחם בן בטנה", רוצה לומר הישכח הבן מהיותו מרחם אל הבטן האם אשר יצא ממנו. ועל שני מיני הרחמים האלה אמר: "גם אלה תשכחנה", רוצה לומר תשכח האם את הבן והבן את האם ואנכי לא אשכחך. ואמר על שניהם "תשכחנה" בלשון נקבה, לפי שהאשה היא נקבה ומבניה אשר תוליד מהן נקבות ואזלינן בתר רובא[916].

ולפי שדרך בני אדם, כשירצו לזכור דבר מיוחד ושלא ישכחו ישימו סימנים על אצבעותיהם או יכתבו על הידיים הדברים שרצו לזכרם[917], לכן בדברו יתעלה כלשון בני אדם אמר: "הן על כפים חקותיך חומותיך נגדי תמיד" (ישעיה מט, טז). ו'כפים' הוא

[914] רש"י וסיעתו.
[915] בנדפס: "הב"ה".
[916] הולכים אחרי הרוב.
[917] כתרגום יונתן.

כפשוטו, והענין הנמשל הוא אמרו "חומותיך נגדי תמיד", שאומללו לארץ ולכן היו נגדו יתעלה תמיד להשיבם לקדמותם מסכים למה שאמר: "ואנכי לא אשכחך" (ישעיה מט, טו).

ואמנם אמרו: "בניך" (ישעיה מט, יז) פירשו המפרשים[918], שימהרו לבוא. ובעוונותינו שרבו אורך הגלות העיד שאין הפירוש הזה אמתי, אבל פירושו שיותר מהר שכחו בני ציון[919] את ארצם משישכח אותה השם יתעלה, לפי שהיו מהם רשעים שלא היו מרחמים על הארץ הקדושה והמה סבבו[920] חורבנה, והוא אמרו: "מהרו בניך", רוצה לומר לענין השכחה אשר זכרתי, לפי ש"מהרסיך ומחריביך ממך יצאו", שיכלו הפושעים מישראל[921] קודם הגאולה ולא יהיה בהם רשע ופושע.

וזכר שבזמן הגאולה יבואו לארץ ישראל הגולים מקצה השמים ועד קצה השמים[922], ותתקשט האדמה עם עמה ובניה, והוא אמרו: "שאי סביב עיניך וראי כלם נקבצו באו לך" (ישעיה מט, יח). ולחיזוק הענין נשבע ואמר: "חי אני נאם יי', כי כלם כעדי תלבשי ותקשרים ככלה". ועם היות ישראל מתמעט בגלות יעד, שבזמן גאולתם תתמלא הארץ מהם עד שתצר להם כל הארץ ליישובם[923], והוא אמרו: "כי חרבותיך ושוממותיך וארץ הריסותך, כי עתה תצרי מיושב" (ישעיה מט, יט). רוצה לומר, שהארצות החרבות והשוממות והנהרסות תתיישבנה מהנגאלים, וגם יהיה להם צר המקום ולא יפחדו מהאויבים, כי ירחקו האויבים שהיו מבלעים אותם. ופירש: "כי עתה תצרי מיושב" רוצה לומר שייצר להם מסיבת רוב היושבים ויהיו המוניהם כל כך עד שיאמרו זה לזה "צר לי המקום גשה לי ואשבה" (ישעיה מט, כ). ואמר: "בני שכוליך", כלומר אותם שאת עתה שכולה מהם יהיו כל כך רבים[924] שלא ימצא להם מקום לשבת בו עד אשר תאמר בלבבך בראותך רוב ההמון אשר יבוא לך "מי ילד לי את אלה" (ישעיה מט, כא). כי תהיה הפליאה[925] משלושה פנים: האחד – "מי ילד לי את אלה ואני שכולה וגלמודה גולה וסורה", רוצה לומר שבני הגלות נהרגו ומתו מיתות משונות, עד שנשארו מעט מהרבה, והיא שכולה מהם. גם היו ישראל ברוב צרותיהם נפרדים מנשותיהם ובלתי מולידים,

[918] רש"י, ר"י קרא.
[919] לפי איכה ד, ב. ועוד.
[920] גרמו ל-.
[921] כרד"ק.
[922] לפי דברים ד, לב.
[923] כרד"ק.
[924] כרד"ק.
[925] ריבוי המתיישבים – נגאלים בארץ.

ועל זה אמר: "מי ילד לי את אלה". והשנית – "ואלה מי גדל", רוצה לומר אף על פי שנאמר שנולדו מי גדלם, כי היה לישראל רחם משכיל ושדים צומקים[926], ובעבור זה היה רחוק שיבואו לידי גידול. והשלישית – "הן אני נשארתי לבדי אלה[927] איפה הם", רוצה לומר שרוב בני האומה יצאו מכלל הדת והתערבו בגוים[928], ולכן תאמר האומה הן אני נשארתי לבדי ו"אלה איפה הם" שהיו נסתרים בקרב העמים.

ולפי שציון תתפלא על שיבת בניה לתוכה, לכן אמר הנביא הנה הדבר הזה יהיה בכח גבורתי ועל ידי הגוים עצמם יהיה הנס הזה, והוא אמרו: "הנה אשר אל גוים ידי ואל עמים ארים נסי" (ישעיה מט, כב). רוצה לומר, יכולתי ונפלאותי והם עצמם יביאו – "בניך בחוצן" וגו'. והמלכים שעד עתה היו משעבדים אתכם – עתה יהיו "אומניך", רוצה לומר מגדלים אתכם גם באותו זמן כל עמי הארצות "אפים ארצה ישתחוו לך" (ישעיה מט, כג), כמו שאמר זכריה (זכריה ח, כג): "אשר יחזיקו עשרה[929] אנשים מכל לשונות הגוים והחזיקו בכנף איש יהודי, לאמר נלכה עמכם כי שמענו אלהים עמכם, כי שמענו אלהים עמכם". ואז בראותך שנתקיימו ייעודי תדע "כי אני יי' אשר לא יבושו קווי" (ישעיה מט, כג), רוצה לומר המקווים אותי ובוטחים בי.

ולפי שהיו בני אדם מספקים בייעוד הזה[930], זכר הנביא כאילו האומות יקשו ויספקו עליו ויאמרו "היוקח מגבור מלקוח" (ישעיה מט, כד), רוצה לומר איך אפשר שמיד האומות שהם גיבורים וחזקים בארצותם, יוקח המלקוח שלקחו זה ימים רבים, וכל שכן שהוא "שבי צדיק", שבצדק ומשפט לקחו אותו במלחמה ואין אם כן ימלט מידו[931]. ועל זה ישיבהו השם גם "שבי גבור יוקח" (ישעיה מט, כד), רוצה לומר אף על פי שהם גיבורים גם יוקח השבי מידם, כי אני גיבור מהם לאין ערך, ומה שאמרתם שהוא "שבי צדיק" אינו כן, אבל הוא "מלקוח עריץ" (ישעיה מט, כה), והוא שם נאמר על המעוול וחומץ[932], כי בכח ובעריצות לקחתם אותו לא בצדק ומשפט[933], ולכן לא לבד ימלט השבי. אבל גם אעניש ואחריב את אשר לקחו, וזהו: "יריבך אנכי אריב ואת בניך אני אושיע" (ישעיה מט, כה). ואתם שבעריצות התשעבדו בך ואשלח הם בהם באופן שעל ידיהם עצמם תהיה

[926] לפי הושע ט, יד.
[927] בנדפס: "ואלה".
[928] לפי תהלים קו, לה.
[929] בנדפס: "י'".
[930] קיבוץ הגלויות ונפלאותיו.
[931] כרד"ק.
[932] אולי צ"ל: 'חומס'.
[933] כאבי הרד"ק.

נקמתי, וזהו: "והאכלתי את מוניך את בשרם וכעסיס דמם ישכרון" (ישעיה מט, כו), שהוא רמז אל המלחמה העצומה והנקמה הגדולה שיעשה השם באומות בזמן הגאולה, ואז "ידעו כל בשר כי אני יי' מושיעך וגואלך אביר יעקב" (שם).

האמנם, כשתעיין בייעוד הזה מהפלגת ריבוי העם בזמן גאולתם, יסופק הדבר עליך מאד. כי הנה ישראל נשארו בקרב העמים "שנים שלושה גרגרים בראש אמיר" (ישעיה יז, ו), ואף שיבואו מארבע פינות העולם אין בכולם היום כדי למלאת מדינה אחת, ואיך ימלאו הארצות החרבות והנהרסות ויאמרו "צר לי המקום". וכן אמר משה אדונינו בייעודו (דברים ד, כז): "ונשארתם מתי מספר בגוים אשר ינהג יי' אתכם שמה". וכאשר תשוב אל לבך שישובו עשרת השבטים מארץ המזרח, ושאותם שיצאו מכלל הדת מפני האונס שהתערבו בגוים ישובו אל יי' אלהיהם גם כן, ואין ספק שתמלא הארץ מהם. יקשה הדבר לדעת רבי עקיבא שאמר שעשרת השבטים אינם חוזרים[934], היאך יתקיים הייעוד הזה.

ולכן מחוייב שנאמר, שכיון בנבואה הזאת להודיע תחיית המתים בזמן הגאולה, שיחיו המתים וישובו על אדמת ארץ ישראל, ועליהם באמת אמר: "מי ילד לי את אלה" (ישעיה מט, כא), לפי שהיו ילודים ונוצרים לשעתם. ולפי שיקומו בקומתם וצביונם, לכן אמר: "ואלה מי גדל", שמבלתי גדול אנושי נולדו בגדולתם. ולפי שלא היו קודם זה באויר העולם ויצאו מתחת הארץ, לכן תאמר גם כן: "ואלה איפה הם", רוצה לומר איפה היו קודם לזה, כי לא היו על פני האדמה. אין ספק אצלי שעל זה באמת נאמרה הנבואה הזאת, רוצה לומר על תחיית המתים שיבואו על אדמת ישראל, כמו שאמר יחזקאל (יחזקאל לז, יב-יד): "כה אמר יי' אלהים הנה אני פותח את קברותיכם, והעליתי אתכם... אל[935] אדמת ישראל", ואמר: "ונתתי רוחי בכם וחייתם, והנחתי אתכם על אדמתכם", כמו שאבאר שם בעזרת האל[936]. ומאלה תתמלא ארץ ישראל וכל ארץ עשרת העממים ויאמרו איש אל רעהו "צר לי המקום".

ולפי שנאמרו הכתובים האלה על תחיית המתים, לכן הוצרך הנביא להביא אחריה פרשה אחרת, שנאמרה על קיבוץ הגלויות: "כה אמר יי' הנה אשא אל גוים ידי וגו' והביאו בניך" וגו' (ישעיה מט, כב).

ואיך שיהיו הדברים, מבואר הוא, שהפרשיות האלה אי אפשר שיפורשו על בית שני, כי שם לא באו מרחוק ומצפון, ומים, ומארץ סינים, גם לא היו בבבל "לבזה נפש, למתעב גוי,

[934] סנהדרין קי, ע"ב.
[935] בנדפס: "על".
[936] פירוש רי"א לספר יחזקאל שנחתם ב-1503.

לעבד מושלים" (ישעיה מט, ז), כי נבוכדנצאר וביתו בלבד מלך עליהם. גם אי אפשר לומר על חורבן בבל "עזבני יי' ויי' שכחני" (ישעיה מט, יד), כי לא ישבו שמה כי אם חמשים שנה, ואיך יקרא 'עזיבה ושכחה'. ושאר הכתובים כולם יעידון יגידון שלא נתקיימו עד הנה, ושהם עתידים להתקיים בזמן ביאת משיחנו מהרה יגלה.

פרק י

הנבואה העשירית תחילתה: "שמעו אלי רודפי צדק מבקשי יי' הביטו אל צור חוצבם" וגו' (נא, א), ושאר הכתובים אשר בפרשיות הנמשכות אליה, עד "הנה ישכיל עבדי" (ישעיה נב, יג).

ואתה תראה בנבואה הזאת שלוש פרשיות סמוכות זו לזו תחילתן בלשון אחד: האחת – "שמעו אלי רודפי צדק". והשנית – "הקשיבו אלי עמי" וגו' (ישעיה נא, ד). והשלישית – "שמעו אלי יודעי צדק עם תורתי בלבם" (ישעיה נא, ז). ששלושתם הם מלשון שמיעה והקשבה.

וענין זה שהיו בלב ישראל שלושה ספקות ומניעות גדולות בענין גאולתם: האחד, מפאת התמעטם בגלות עד שלא נשאר כי אם אחד מעיר ושנים ממשפחה[937], ומי יהיה אם כן נושא הגאולה ומקבל אותה. והשני, פן יאמרו אם היה שלא תהיה הגאולה בסיבת תשובת ישראל וצדקתם, כי אם לרצונו יתעלה המוחלט למה אם כן ירצה הקדוש ברוך הוא לגאלם ומה תהיה הסיבה שירצה אז בגאולה ולא רצה בזה קודם כל ימי הגלות הארוך. והשלישית, מפאת חוזק האומות ותקפם שיחזיקו וישתעבדו בהם עבודת פרך ומי יאמר להם מה תעשו.

הנה להשיב לשלושת הספקות האלה באו שלושת הפרשיות האלה. כי כנגד מיעוטם בגלויות[938] אמר: "שמעו אלי רודפי צדק מבקשי יי'" וגו' (נא, א), רוצה לומר איני מדבר עם העקש ופתלתול[939] שלא יודה לשום טענה ולא יצדיק את מאמר הצדיק ולא ירשיע את הרשע, אבל אתם "רודפים צדק" מודים על האמת במה שהוא אמת "מבקשי יי'", רוצה לומר מיחסים הדברים להשגחתו ומאמינים שהכל מאתו, הביטו "אל צור חוצבתם ואל מקבת בור נוקרתם". וביאר משל ה'צור' וה'מקבת', שהם אברהם אביהם ושרה אמם[940]. וביאר ענין ההמשל והוא "כי אחד קראתיו ואברכהו וארבהו" (ישעיה נא, ב). רוצה לומר, שהיה אברהם עקר בלתי מוליד בטבעו, וכן היתה שרה עקרה בטבעה, ולכן

[937] לפי ירמיה ג, יד.
[938] הספק הראשון.
[939] לפי דברים לב, ה.
[940] כרש"י וסיעתו.

אמר: "כי אחד קראתיו", כי הקריאה הוא רמז ליצירה כמו: "כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו" (ישעיה מג, ז). והענין שהיה אברהם, כמו אחד המספרי שלא יתרבה בטבעו, ועם כל זה "ואברכהו וארבהו" והוצאתי ממנו המון רב[941], כן יהיה ענין זרעו וענין ציון, "כי נחם[943] יי' על ציון נחם[942] כל חרבותיה". ועם היותם חרבות ושוממות מבלי בנים כאברהם ושרה, ישם אותו מדבר שמם כעדן ואותה ערבה יעשה כגן יי'[944] המלאה לה כל שלמות, אבל עם היותה שיעשנה כגן אשר נטע יי'[945] בעדן לא ימצא בה היגון והאנחה שמצא בגן עדן לאדם הראשון, אבל בהפך שבציון "ששון ושמחה ימצא בה, תודה וקול זמרה" (ישעיה נא, ג), ויהיה נחם עבר במקום עתיד, כי ראה הנביא בנבואתו כאילו הדבר כבר יצא אל הפועל.

ואחרי שהשיב לספק הראשון השיב לספק השני, שהוא מפאת אורך הגלות וייאושו, באמרו: "הקשיבו אלי עמי ולאומי אלי האזינו, כי תורה מאתי תצא ומשפטי לאור עמים ארגיע" (ישעיה נא, ד). ואין פירושו, שתצא תורה חדשה מאתו יתעלה בזמן הגאולה, כדברי המפקרים, כי תורתנו היא נצחית ולא תשתנה. אבל הכוונה בזה אחד משני ענינים: הראשון, שאמר "תורה" שם נרדף למשפט ושניהם על הגזרה האלהית אשר גזר באמרו שתתקיים בהכרח, בענין גאולתם, כי 'תורה' היא מלשון 'הוראה' יאמר הכתוב "הקשיבו אל עמי ולאומי", שאתם מחוייבים להאמין בייעודי, שהגזרה אשר גזרתי על הגלות והגאולה שהיא תורה אחת ומשפט אחד[946] תתקיים על כל פנים, ותצא לפועל אף על פי, שנתארך הגלות כל כך, וזהו אמרו: "כי תורה מאתי תצא ומשפטי לאור עמים ארגיע", כלומר במנוחה ונחת תתקיים גזרתי בעולם. "קרוב צדקי יצא ישעי" (ישעיה נא, ה), רוצה לומר יקרב צדק גזרתי ויתגלה אמתתה "ויצא ישעי" לפועל ולמציאות, לפי ש"זרועי עמים ישפוטו" בזמן הגאולה, וכאילו העמים ואיי הים הרחוקים והקרובים, כולם עתידים לזה ומקווים ומיחלים אותו. וחיזק אמתת הייעוד הזה באמרו דרך משל וגוזמא, שיותר אפשר הוא שימלחו ויושחתו השמים "והארץ כבגד תבלה" (ישעיה נא, ו) משאבטל אני גזרת ישועתי וצדקתי. וכזה עצמו אמר הנביא אחר זה: "כי ההרים ימושו והגבעות תמוטנה וחסדי מאתך לא ימוש" (ישעיה נד, י), לא שימושו ההרים וימוטו הגבעות ולא שימלחו ה"שמים כעשן" "והארץ כבגד תבלה", אלא שאמר אל תבהלו

[941] לפי דניאל יא, יא.
[942] בנדפס: "וינחם"
[943] בנדפס: "ינחם".
[944] לפי בראשית יג, י.
[945] לפי במדבר כד, ו.
[946] לפי במדבר טו, טז.

לאורך הגלות כי יותר אפשר הוא שיחרב ויפסד העולם משתבטל תשועתי וצדקתי. ויצא מזה, שכמו שהשמים והארץ הם קיימים, כן תשועתי וצדקתי תהיה קיימת, וכמו שאמר ירמיה (ירמיה לא, לה): "אם ימושו החקים האלה מלפני נאם יי' גם זרע ישראל[947] ישבתו מהיות גוי לפני כל הימים".

וזהו הפירוש הראשון שיסבלו הכתובים האלה, עם היות שהרב המורה[948] פירש: "שמים כעשן נמלחו" – על מלכי האומות; "והארץ כבגד תבלה" – על העמים שהרעו לישראל.

והענין השני בפירושם הוא, שנבין הכתובים כפי פשוטם, והכונה בהם היא מה שכבר הודעתיך ב'ישועות משיחו' וגם בזה המאמר, שהקב"ה ברא המין האנושי לתכלית ידיעתו והכרת אלהותו, וכמו שאמר: "כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו" (ישעיה מג, ז). והנה בהיות כל עמי הארץ בארצותם לגוייהם[950], יושבי חושך וצלמוות[949] באמונותיהם, ודתיהם שונות כוזבות ואת דתי המלך יי' צבאות אינם עושים[951], גזרה החכמה האלהית שיבוא זמן המין האנושי בכללו יכיר אמונתו ואמתת אלהותו באופן שלא תהיה בריאתו לבטלה. והנה קבלו חכמי ישראל[952] שהעולם יתמיד בישובו ששת אלפים שנה לא עוד כמספר ימי בראשית, ושאחרי כן יפסד העולם ויחרב ואנחנו לא נדע אם יהיה החורבן כללי במרכז ובמקיף, או אם יהיה בעולם השפל לבד באיזה ממיני ההפסד במבול. אבל ידענו שראה השם יתברך בגזרתו שקודם שיפסד העולם יבואו כלל המין האנושי לשלמות, ויגיעו לתכלית אשר בעבורו נבראו מידיעת השם והכרת אלהותו. ועל זה יתפרשו הכתובים האלה: "הקשיבו אלי עמי ולאומי" (ישעיה נא, ד), רוצה לומר אתם המאמינים בחידוש העולם ובשאר הפינות האמתיות[953], דעו נא וראו כי התשועה הכרחית היא לא לבד לצרכיהם, כי אם גם מפני כבודי "כי תורה מאתי תצא", כלומר אמתת התורה ומשפטה יצא לא אליכם, כי כבר התורה היא בידכם אבל התורה תצא מאתי "ומשפטי לאור עמים ארגיע", רוצה לומר להאיר לעמים העם ההולכים בחושך, שבזמן הגאולה ילמדו אמונות התורה, כמו שאמר: "כי מציון תצא תורה" (ישעיה ב, ג), ועם משפטי ארגיע להם ואשקיטם ממלחמותיהם, כמו שאמר: "ושפט בין הגוים" וגו' ו"לא ישאו גוי אל גוי חרב" וגו' (ישעיה ב, ד).

[947] בנדפס: "יעקב".
[948] מורה נבוכים חלק ב', כט'.
[949] לפי תהלים קז, י.
[950] לפי בראשית י, לא.
[951] לפי אסתר ג, ח.
[952] ראש השנה לא, ע"א; סנהדרין צז, ע"א.
[953] אקט הנסים, הגאולה, קיבוץ הגלויות, תחיית המתים, מלך המשיח.

ואמנם אמרו: "קרוב צדקי יצא ישעי" (ישעיה נא, ה), להגיד שיהיו שני הדברים סמוכים זה לזה, שהם תשועת ישראל והצדק האמונה האמתית בכולם. וכאילו אמר קרוב יהיה צדקי, הצטדקות אמונתי בעולם כאשר יצא ישעי עליכם ואז "זרועי עמים ישפוטו", שהוא משל לכחו ויכולתו – "אלי איים יקוו ואל זרועי ייחלון". רוצה לומר, שלא ישימו בטחונם, לא בחיל, ולא בכח, ולא מלכי האדמה ושריה, וגם לא לפסילי אלהיהם, אבל כולם אפילו מהאיים הרחוקים יקוו אל השם יתעלה ויכולתו.

ולפי שזה היה עתיד להיות בסוף העולם באלף הששי, לכן אמר: "שאו לשמים עיניכם והביטו אל הארץ מתחת, כי שמים כעשן נמלחו" (ישעיה נא, ו), רוצה לומר יושחתו מגזרת "ארץ מלחה" (ירמיה יז, ו). "והארץ כבגד תבלה ויושביה... כן ימותון", שהוא כולו מליצה על הפסד העולם העתיד להיות באחרית החלד. וכיון שהדבר כן מחוייב הוא, שקודם לכן תבוא תשועתי, כדי שלא תהיה בריאת המין האנושי עד הפסדו לבטלה, וזהו שאמר: "וישועתי לעולם תהיה", רוצה לומר לא תהיה תשועתי אחר חורבן העולם והפסדו, כי היא לעולם בהיותו ביישובו תהיה ולא אחר הפסדו. וזה ממה שיוכיח שצדקתי והיא הגאולה העתידה לא תחת.

ואחרי שהשיב לספק השני, השיב עוד אל הספק השלישי, שהוא מפאת האומות וממשלתם, ואמר: "שמעו אלי יודעי צדק עם תורתי בלבם[954]" (ישעיה נא, ז). כי ראה לתאר אותם בתארים האלה, לומר אחרי שכבר האמנתם בייעוד הראשון שאמרתי בו "שמעו אלי רודפי צדק " (ישעיה נא, א), והייתם אם כן יודעי זה צדק ומשיגים אותו בשלמות, וגם אחרי שקבלתם הייעוד השני שאמרתי בו, כי תורה מאתי תצא, שעליו אמר: "עם תורתי בלבם", רוצה לומר אותו ענין שזכרתי להם מהתורה נכנס בלבבכם והאמנתם בי, כיון שכבר הוסרו שני הספקות ההם מכם "אל תיראו חרפת אנוש" (ישעיה נא, ז), רוצה לומר מהאמונות שהיו מושלות בכם, שהוא הספק השלישי, "ומגדופיהם אל תחתו" שהיו מגדפים אתכם, כמאמר המשורר: "אשר חרפו אויביך יי' אשר חרפו עקבות משיחך" (תהלים פט, נב), "כי כבגד יאכלם עש וכצמר יאכלם סס" (ישעיה נא, ח). רוצה לומר, כי כמו שה'עש' שהוא תולעת קטן יאכל ויפסיד את הבגד הגדול כולו, וכן ה'סס' שהוא גם כן מין תולעת קטן יאכל ויפסיד את הצמר הרב, ככה אתם במיעוטכם תאכלו את האומות. וכינוי מ"ם יאכלם חוזר להם. וכנגד "עם תורתי בלבם" (ישעיה נא, ז), שזכר אמר שאותו העם יאכל את האומות, כמו העש לבגד והסס וצמר. אמנם לכם לא יהיה כן

[954] בנדפס: "בקרבם".

שלא יקום עוד מחבל שיחבל אתכם, והוא אמרו:"וצדקתי לעולם תהיה וישועתי לדור דורים" (ישעיה נא, ח).

ואמנם אמרו אחרי זה: "עורי עורי לבשי עוז זרוע יי'" וגו' (ישעיה נא, ט), עד "אנכי אנכי" (ישעיה נא, יב) הם בלי ספק דברי הנביא[955]. כי מפני שאמר לו הקדוש ברוך הוא שלושת המאמרים הנזכרים מהייעודים[956], ואמר: "וזרועי עמים ישפוטו... ואל זרועי ייחולון" (ישעיה נא, ה), לכן השיב הנביא בשלושה פעמים מלת 'עורי', ודיבר כנגד אותו 'זרוע' לבשי עוז "זרוע יי'". וביארם באמרו: "עורי כימי קדם", רוצה לומר עשה עמנו עתה, כמו שעשיתי מימי קדם[957] לאברהם שהיה אחד והרביתיו, כמו שזכרתי במאמר הראשון. וכנגד הייעוד השני שאמר מדורות עולם, שהם נעדרי התורה והאמת, ויתחייב לבוא זמן שיקבלו אותה אמר: "דורות עולמים" (ישעיה נא, ט), רוצה לומר עורי גם כן להשלים דורות העולמים כולם. והעורי השלישי הוא כנגד המאמר השלישי, שאמר על האומות המרשיעות את שיחריבם, ועל זה אמר כנגד הזרוע אשר זכר "הלא את היא המחצבת רהב", שהוא מצרים; "מחוללת תנין", שהוא פרעה. בכל מכות מצרים הלא את היא הזרוע יד יי'"המחרבת ים מי תהום רבה", כריעת ים סוף "השמה מעמקי ים דרך לעבור גאולים", ששמת תחתיו ים יבש מבלי טיט, כמו שאמר (שמות יד, כא): "וישם את הים לחרבה", כדי שיהא בו דרך לעבור אותם גאולים ממצרים. וכיון שכל זה עשית עשי זאת איפה[958] כדומה לזה, והוא אמרו: "ופדויי יי' ישובון" (ישעיה נא, יא).

וכבר ידעת שבא בדברי ישעיה הפסוק הזה שני פעמים, והראשון מהם הוא דרך ייעוד, וכבר פירשתי למעלה, וזהו דרך תפילה יתפלל הנביא שישראל ישובו להיות "פדויי ה'" באותו אופן שהיו במצרים, ואם בחורבן אויביהם, אם שיחרים השם את מי הים להעבירם, כמו שייעד למעלה בנבואה השנית. ועל זה אמר: "ופדויי יי' ישובון", שישובון לאותם הדברים שזכו אליהם ביציאת מצרים[959], אבל לא יהיה ענינם כיוצאי מצרים שמתו במדבר בחטאתיהם, אבל שאלו יבואו "לציון ברינה". וגם לא יהיו כאותם שנכנסו לארץ ישראל, שאחרי שבתם עליה גלו ונסחו ממנה, אבל תהיה "שמחת עולם על ראשם", רוצה לומר שמחה עולמית ונצחית, לפי ש"ששון ושמחה ישיגון" בהיותם שמה. ומפני שלא יבואו עוד לגלות – נסו מהם "יגון ואנחה" (ישעיה נא, יא). ואפשר לפרש:

[955] כרש"י.
[956] ראה התרת שלושת הספקות לעיל.
[957] לפי ישעיה כג, ז.
[958] לפי משלי ו, ג.
[959] מעין רד"ק.

"ושמחת עולם על ראשם", שהשמחה שתהיה לעולם ככללו בבואם לאמונת יי' יתעלה תהיה לישראל כעטרת הצבי[960] על ראשם, לפי שישתעבדו כולם לתורתם ויאמרו אליהם (זכריה ח, כג): "נלכה עמכם, כי שמענו אלהים עמכם".

והנה מאמר "אנכי הוא מנחמכם" (ישעיה נא, יב) הוא תשובת השם יתעלה לנביא, כי לפי שהוא אמר: "לבשי עוז זרוע יי'" (ישעיה נא, ט). ודיבר כנגד הזרוע ועשה ההמשל והדמוי ויציאת מצרים, לכן השיבו הנה גאולת מצרים כבר היתה דבר מועט עד שכינו אותה בצבע, כמו שאמר (שמות ח, טו): "אצבע אלהים הוא[961]" וקריעת ים סוף, היתה הגאולה ממנה. וכן נתיחסה ל'יד', כמו שאמר (שמות יד, לא): "וירא ישראל את היד הגדולה". אמנם בגאולה העתידה לפי שתהיה יותר גדולה ממנה לאין שיעור, לכן תיוחס לא לאצבע ולא ליד ולא לזרוע, כי אם לי בהחלט, והוא אמרו: "אנכי אנכי הוא מנחמכם" לא הזרוע בלבד. והענין המשליי רומז, לפי שבהיותם בגלות היו יראים מצרות האומות והיו עושים על זה השתדלויות אנושים ולא אלהיים, וכמו שאמר: "והעם לא שב עד המכהו" (ישעיה ט, יב), ועל זה אמר: "מי את ותראי מאנוש ימות" (ישעיה נא, יב), רוצה לומר "מאנוש", שהיום כאן ומחר בקבר ומבן אדם, שמיתתו תבוא מהרה כמו החציר "ותשכח יי'", שהוא היכול המוחלט "נוטה שמים ויוסד ארץ ותפחד תמיד כל היום מפני חמת המציק כאשר כונן להשחית" (ישעיה נא, יג), שהיא רמז לאומות המשחיתים בישראל. והכונה שהיו מפחדים מהאויבים ולא מהשם יתעלה, והוא היה טעות מבואר לפי שמפי עליון תצא הרעות והטוב, וברצות יי' דרכי איש[962] גם אויביו ישלים אתו, ועל זה אמר: "ואיה חמת המציק. מהר צועה להפתח", רוצה לומר "ואיה חמת המציק" ומה יכולת יש לה אם לא ברשותי. ואמנם העומד בצרה, כשיצעק אל אלהיו ימהר להושיעו, וזהו: "מהר צועה להפתח", 'צועה' היא כמו צועק קול ענות גבורה, וכן "את צועה זונה" (ירמיה ב, כ), וגם "ושלחתי לו צועים וצעוהו" (שם מח, יב) הוא מלשון צעקה, אלא שהצועים צועקים קול ענות וגבורה. וצעוהו הוא שיצעק קול ענות חלושה, וכן אמר כאן: "מהר צועה להפתח", אם היית צועק אל אלהיך בגלותך, היה ממהר לפתח מוסרות הגלות באופן שלא תמות לשחת בגולה, וגם לא יחסר לחמך ומזונותיך שמה, לפי שהרחמים והחנינה והצרות גם כן כולם מאתו ובידו ואינם במקרה, וזהו: "ואנכי יי' אלהיך רוגע הים ויהמו גליו" (ישעיה נא, טו), כי מנוחת הים אמר על תתו אותם לרחמים לפני כל שוביהם. "ויהמו גליו" – הוא רמז לצרות הגלות הבאות על חטאתם.

[960] לפי ישעיה כח, ה.
[961] בנדפס: "היא".
[962] לפי משלי טז, ז.

והנה אמר השם יתעלה: "ואשים דברי בפיך ובצל ידי כסיתיך" (ישעיה נא, טז), להגיד שהוא אשר יצילם מיד הגוים שלא יכלו אותם בגלות, ושהיתה הצלתם בזכות התורה שבפיהם[963], וזהו "אשים דברי בפיך", שהיא התורה כדי ש"בצל ידי כסיתיך", והצלתיך מידי האומות "לנטוע שמים וליסוד ארץ", שהוא משל לגאולה העתידה, כמו שאמר: "הנני בורא שמים חדשים וארץ חדשה ולא תזכרנה הראשונות" (ישעיה סה, יז). וביאר הנמשל הזה באמרו: "ולאמר לציון עמי עתה", ועתה אחרי ההבטחה הזאת – "התעוררי התעוררי קומי ירושלים" (נא, טז-יז), רוצה לומר ראוי שתתעוררי מלבך, שכל הדברים שעברו עליך היו מפאת ההשגחה "אשר שתית מיד יי' את כוס חמתו" בצרות הגלות. ודמה אותם ל"קובעת כוס התרעלה", שהם השמרים הרעים הסמיים, ואמר: "שתית מצית" להודיע, שנתקיימו בה כל הקללות האמורות בתורה, שלא נשאר אחת שלא נתקיימה בה, גם בעודה בגלות לא היה כח לבניה להגין על כללות האומה ואין עומד בפרץ[964], וזהו: "אין מנהל לה מכל בנים ילדה" וגו' (ישעיה נא, יח).

ואמנם אמרו: "שתים הנה קוראותיך מי ינוד לך השוד והשבר" וגו' (ישעיה נא, יט), פירשו המפרשים[965] שה'שתים' הם השוד שהוא החרב והשבר שהוא הרעב. ופשט הכתובים אומר אלי שלא אמר "שתים הנה קראותיך", כי אם על שתי הגלויות – גלות בית ראשון וגלות בית שני, ועל שניהם אמר: "ומי ינוד לך".

וזכר הרעות שקבלו בכל אחת משתי הגלויות ההנה, שהם ארבע: האחד, הוא "השוד", רוצה לומר השלל והביזה ששללו אויביהם את כל אשר להם מלשון כמו: "אם גנבים באו לך אם שודדי לילה" (עובדיה א, ה). והשנית, "השבר" שהוא החרפה והבזיון "נשים בציון ענו בתולות בערי יהודה" (איכה ה, יא); "בחורים טחון נשאו" (שם ה, יג) וגו', שעליהם אמר הנביא: "על שבר בת עמי השברתי קדרתי" (ירמיה ח, כא). והשלישי, הוא הרעב. והרביעי הוא החרב. הרי לך שהם ארבעה מיני הרעות שסבלו בכל אחד משני הגלויות.

ועוד זכר רעה חמישית באמרו: "בניך עולפו שכבו בראש כל חוצות כתוא מכמר" (ישעיה נא, כ). רוצה לומר, שאותם המתים מהרעב והחרב לא נתנו לקבורה, אבל היו מושלכים ברחובות, שהמתים ברעב עולפו ומתו מאליהם והמתים מחרב שכבו בראש כל חוצות, כאילו לא יכלו לברוח שנלכדו ברשת ובמצודה, כי 'תוא' הוא החיה הנקרא בתורה 'תאו'[967], וזמר מכמר הוא הרשת[966]. ואפשר לפרש: "בניך עולפו שכבו בראש כל חוצות

[963] מעין רד"ק.
[964] תהלים קו, כג.
[965] ראב"ע, רד"ק.
[966] כרד"ק.

בתוא מכמר" – על השבויים, שנלכדו והלכו בשני הגלות כאילו נפלו ברשת אויביהם, ומכמרם "חמת יי' גערת אלהיך". וכיון שכבר נשלמו הרעות כולם "לכן שמעי נא עניה ושכורת ולא מיין" (ישעיה נא, כא), רוצה לומר "שכורת" הצרות ששתית כוס תרעלתם – "כה אמר אדוניך יי' ואלהיך יריב עמו", רוצה לומר שבזמן הגלות בעלוך אדונים קשים, אמנם בזמן הגאולה הוא יתברך יהיה אדוניך להצילך ולריב רבך, והוא יהיה אלהיך שתאמין בו בשלמות, והשמועה שאומר עליך היא שלקח "מידך את כוס התרעלה" ולא תוסיף לשתותה עוד, "ושמתיה ביד מוגיך" (ישעיה נא, כג), רוצה לומר שאותם הצרות אשר סבלה עד פה בגלות לא תוסיפי לסבלם עוד, כי לא תשתי עוד מאותו כוס התרעלה. ואמנם "מוגיך", רוצה לומר מעציביך, כי הוא מלשון יגון והם האומות "אשר אמרו לנפשך שחי ונעבורה", רוצה לומר נעבור עליך ונרמסך כטיט חוצות "ותשימי בארץ גוך", רוצה לומר שעשית עצמך בגלות כארץ שהוא רשות הרבים, שהכל דרכים בו הם ישתו אותו כוס התרעלה, שיעברו עליהם הצרות והרעות השוד והשבר והרעב והחרב שעברו עליך, ובניהם ישכבו בראש כל חוצות "כתוא ומכמר", כמו שהיו בניך. ולא תחשוב שישוב לעבור בך עוד גלות אחר, ועל זה אמר: "עורי עורי לבשי עזך ציון" (ישעיה נב, א). כי לפי שאמר הנביא להשם יתברך "עורי עורי" השיבו השם באותו לשון "עורי עורי", ואמר עורי שני פעמים כנגד שתי הגלויות שאמר עליהם: "שתים הנה קורותיך" (ישעיה נא, יט).

ולפי שהיו בירושלים שתי שלמויות, אחד בזמן בית שני, שהוא הגבורה שהיתה באנשי בית שני אשר כמוה לא נהיתה בכל העולם, והשני – הקדושה שהיתה בבית ראשון. לכן אמר כנגדם "לבשי עזך", שהיא הגבורה "לבשי בגדך תפארתך ירושלים" (ישעיה נב, א). וביאר שה'תפארת' הוא היותה "עיר הקדש", גיא חזיון[968] מקום הנבואה ושער השמים[969], "כי לא יוסיף יבא בך עוד ערל וטמא", שבזה רמז למלכות אדום שהם הערלים, ולמלכות ישמעאל שהם טמאים במעשיהם הרעים עם היותם מראים עצמם טהורים ברחיצותיהם, כי הם היו המושלים בירושלים, פעם אדום הערל ופעם ישמעאל הטמא[970].

[967] כרש"י ורד"ק.
[968] לפי ישעיה כב, ה.
[969] לפי בראשית כח, יז.
[970] כרד"ק.
[971] בנדפס: "בארץ".
[972] כרד"ק.

ולפי שדמה אותה למתפלשת בעפר[972], כמו שאמר: "ותשימי כארץ[971] גוך" (ישעיה נא, כג), לכן אמר: "התנערי מעפר קומי שבי ירושלים" (ישעיה נב, ב). רוצה לומר, קומי מעפרך ושבי במושב הכבוד והמעלה. והרד"ק פירש: "שבי ירושלים" מלשון שבי ומלקוח[973], כאילו אמר קומי שבית ירושלים מן העפר שאתה שוכבת וכו'. ואמנם יהיה זה אחר ששביה בת ציון תתפתח "מוסרי צוארה", שהוא בעת היציאה מהגלות. ונתן הסיבה בגאולתם באמרו: "כי כה אמר יי' חנם נמכרתם בכסף תגאלו" (ישעיה נב, ג). ופירשו המפרשים[974]: "חנם נמכרתם" – אלא בתשובה, ולדבריהם העיקר חסר מן הספר.

ופשט הכתובים מורה אחת משתי כוונות, אם[976] שאמר שהיו כל כך רעים וחטאים[975] שנמכרו חינם, כמו העבד הפחות והרשע שיתנוהו אדוניו בלא מחיר, כדי להוציאו מרשותו, ועל דרך זה אמר המשורר (תהלים מד, יג): "תמכור עמך בלא הון ולא רבית במחיריהם", וגם כן לא יגאלו בתוך תשובה ומעשים טובים שיעשו, כי ראה הנביא שיעבור כל **זמן האפשרות** ולא יהיו נגאלים, אלא בעתם[977], ועל זה אמר: "ולא בכסף תגאלו"[978], כי דמה בענינם מכירתם לגאולתם שיהיו חוטאים בזמן הגאולה, כמו בעת הגלות והמכירה. והכונה השנית היא, שגילה בזה שכמו שנמכרו בדלות מופלג, כמו שאמר: "חנם נמכרתם", כך בעת גאולתם יהיו עם עני ודל[979], וזהו: "לא בכסף תגאלו", שלא יישאו בידם מגלותם לא כסף ולא זהב.

ולפי שאמר: "חנם נמכרתם" זכר הנביא על אי זה גלות אמר "חנם נמכרתם", ומפני זה זכר שלושת הגלויות, שעברו על ישראל: האחד – גלות מצרים, ועל זה אמר: "מצרים ירד עמי בראשונה לגור שם" (ישעיה נב, ד), רוצה לומר ולא השתקע והמה ישתעבדו בהם. והשני היה גלות אשור, אם גלות עשרת השבטים על ידי מלך אשור, ואם חורבן ירושלים על ידי נבוכדנצר מלך בבל, שהיה גם כן מלך אשור, ועליהם יחד אמר: "ואשור באפם עשקו", כלומר גלות מצרים הן עמי ירד שם מעצמו עם היות שהיה לגור שם בלבד והם נשתעבדו בהם[980]. אמנם אשור הרשיע עוד, כי הוא "באפם עשקו" ולקחו מארצו ולא ירד עמי שמה. ועל הגלות השלישי שנעשה בחורבן בית שני אמר: "ועתה מה לי" לומר פה

[973] לקיחה.
[974] רד"ק.
[975] לפי בראשית יג, יג.
[976] הכוונה הראשונה.
[977] זמן החיוב.
[978] דהיינו בלא תשובה ומעשים טובים, אלא בעת הגזור – זמן החיוב.
[979] לפי צפניה ג, יב.
[980] מעין רד"ק.

בגלות השלישי[981], אלא שנמצא בו רעת מצרים ורעת אשור, והוא אמרו: "כי לוקח עמי חנם" (ישעיה נב, ה), שהוא כמו ואשור "באפם עשקו". והענין שהרומיים עלו על ירושלים והחריבוה גם הם, כמו שעשו מלכי אשור בראשונה, גם נמצא בזה הגלות השלישי רעת מצרים, רבים מבני ישראל אחר החורבן הלכו מעצמם לארצות רבות ומשלו בהם גויי הארץ[982], כמו שעשו במצרים ברדתם שמה, וזהו: "מושליו יהלילו", רוצה לומר שיהללו עצמם בעבור שהם מושלים עליהם כאילו לקחום בחזקה. ואפשר לפרש 'יהלילו' מלשון 'יללה'[983], שעשו ישראל יללה. ומלבד זה כולו שהוא בערך העם, הנה בגלות זה של אדום "תמיד כל היום שמי מנואץ", והוא רמז למה שדברו בני אדום בענין האלהות, כי הוא חלול שמו. ולזה היה הגלות הזה חמור מכל שאר הגלויות, לפי שנתחברו בו רעת העם וחלול שם האל, ולכן בזמן ההוא "ידע עמי שמי" (ישעיה נב, ו), שידע ידיעה אמתית קיימת אמתת "שמי" ושאינו מנואץ", כדברי הגוים, לכן ידעו ביום ההוא בשאותם קיום הבטחותי שאני הוא שדברתי לנביאים על עניני גאולתם[984] ושלא שניתי ולא אשנה, וזהו אמרו: "כי אני הוא המדבר הנני". ואפשר לפרש: "לכן ידע עמי שמי" – שהוא הסיבה, ו"לכן ביום ההוא" – הוא המסובב[985] יאמר. לכן בעבור ש"ידע עמי שמי" בהיותם בגלות ולא נתפתו לדעות הגוים, אבל ידעו ידיעה קיימת בשבי, לכן מפני זה "ביום ההוא" אשר "אני הוא המדבר" ומיעד עליו, שהוא זמן הגאולה אהיה נמצא להם להושיעם, והוא אמרו: "הנני", כי מפני קיום אמונתם יזכו לתשועה.

וזו לך ראיה עצומה מבלי תשובה, שהנבואה הזאת לא נאמרה על בית שני, לפי שנזכרו בה שני הגלויות מחורבן ראשון ושני והיא אחריהם, וכמו שפירשתי באמרו: "שתים קוראותיך" (ישעיה נא, יט), ובאמרו: "מצרים ירד עמי בראשונה" (ישעיה נב, ד). ולפרסום הגאולה זכר כאילו יכריזוה בהרים אנשים משמיעים קולות במקומות הגבוהים, להודיע לכל בני עולם ענין התשועה.

האמנם ראוי לדעת למה אמר: "משמיע שלום מבשר טוב **משמיע ישועה** אומר לציון מלך אלהיך" (ישעיה נב, ז), שהם ארבעה לשונות מהבשורות והשמועות. והנה נחום האלוקשי אמר בלבד: "הנה על ההרים רגלי מבשר משמיע שלום" (נחום ב, א). אבל היה תוכן הענין, שהבשורה הזאת תהיה ממנה לאומות וממנה לישראל, וכנגד האומות אמר:

[981] כרד"ק.
[982] בראשית יח, יח. ועוד.
[983] כרד"ק.
[984] כרד"ק.
[985] תולדה.

"משמיע שלום מבשר טוב", רוצה לומר שיהיה שלום בארץ ולא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה[986] ויבשר אותם שיתקרבו אל השם יתברך, שהוא הטוב המוחלט כמו שאמר: "טוב יי' לכל" (תהלים קמה, ט); "טוב יי' לקויי לנפש תדרשנו" (איכה ג, כה). אם כן השמועה הזאת אחת היא כוללת לכל אומות העולם ולכן אמר עליה: "משמיע שלום מבשר טוב".

ואמנם כנגד ישראל זכר שיבשרם בישועות השם, שבוא יבוא להושיעם. ועוד יבשרם שאלהיהם ימלוך על כל העמים, וזהו: "משמיע ישועה אומר לציון מלך אלהיך" (ישעיה נב, ז), כלומר מלך על כל האומות, וכמו שאמר: "והיה יי' למלך על כל הארץ" (זכריה יד, ט). ולהיות השמועה השנית הזאת מיוחסת אל האומה בלבד, לכן אמר בה כי אם 'משמיע' אחד: "משמיע ישועה אומר לציון" וגו'. כי אמר שתי פעמים 'משמיע': אחד – כללי כנגד כל האומות ואחד פרטי כנגד ישראל. אמנם נחום זכר בלבד משמיע שלום להבטיח את ישראל שלא יבואו עוד בגלות, והוא אמרו שמה: "הנה על ההרים רגלי מבשר, משמיע שלום חגי יהודה חגיך שלמי נדריך, כי לא יוסיף עוד לעבור בך בליעל כלו נכרת" (נחום ב, א), והוא דרך אחר מהנבואה.

ואמנם מהו המבשר הזה כבר זכרתי דעת המפרשים[987] בו, דיבור המשלייי נאמר על פרסום הגאולה שיודע הדבר בכולם כולו, כאילו מבשרים מכריזים אותו על ההרים. וחכמים זכרונם לברכה (עירובין מג, ע"ב) דרשוהו על אליהו הנביא שיבוא קודם התשועה ויבשרנה. ולפי שהוא יבוא קודם תחיית המתים, לכן אמר אחריו: "קול צופיך נשאו קול יחדו ירננו" (ישעיה נב, ח), והוא ייעוד גדול שהצופים והם הנביאים[988] כולם שניבאו לישראל, יקומו מקבריהם ויישאו קולם וירננו נבואותיהם אשר ניבאו על התשועה, ויתנו הודאות ורננות להשם יתברך, לפי שנתקיימו. ועליהם אמרו באמת: "כי עין בעין יראו בשוב יי' ציון", כי בעיניהם הגשמיים יראו תשועת ירושלים שיעדו וניבאו אותה, וכן דרשו חכמינו[989] זכרונם לברכה מכאן לתחיית המתים מן התורה.

והמפרשים[990] פירשו: "קול צופיך נשאו קול", שבזמן הגאולה תשוב הנבואה שנפסקה מימי מלאכי בבית שני, ויתרבו ביניהם צופים ונביאים "בשוב יי' ציון". וגם נכון הוא. ואני כבר פירשתי הכתובים האלה בסוף 'מעיני הישועה' ואמרתי, שהיה המבשר הזה

[986] לפי מיכה ד, ג.
[987] רד"ק.
[988] כרד"ק.
[989] מדרש תהלים יז, יג.
[990] רד"ק.

המחברת העצומה משבתאי וצדק, שהתחברו במזל דגים משנת חמשת אלפים ורכ"ד ליצירה, שהמחברת ההיא בחכמת בוראה בשרה מעשה יי' כי נורא הוא[991] ותשועתו, כי קרובה לבוא, כמו שהמחברת ההיא בעצמה אשר נעשתה שלוש שנים קודם לידת משה רבינו הורתה על יציאת מצרים, ולידת הנביא, ומעלת העם והצלחתו. ואתה יודע, שאחרי המחברת העצומה הזאת שנעשתה עתה מקרוב, יעשו המחברות קטנות מעשרים שנה לעשרים שנה, ואולי שעל העצומה ההיא אמר כמו שזכרתי: "מה נאוו על הרים רגלי מבשר" (ישעיה נב, ז), ההרים הם השמים ועל המחברת הקטנה שנעשת אחרי כן בשנת רמ"ד במזל עקרב, אמר: "משמיע שלום". ועל המחברת הקטנה, שתהיה אחרי זה בשנת רס"ג במזל סרטן, אמר: "מבשר טוב". ועל המחברת האחרת שתבוא אחרי כן בשנת רפ"ב שתשוב להיות במזל דגים, אמר: "משמיע ישועה", לפי שבזמן המחברת ההיא תהיה תשועת יי', כמו שביארתי ב'מעיני הישועה' מקץ המגלה שזכרו חז"ל[992], שנמצאת ברומי.

וזכר הנביא, שכאשר תבוא המחברת הקטנה האחרת, שלאחריה במזל עקרב שהיא תהיה בשנת ש"ב, כבר יאמר "לציון מלך אלהיך" (ישעיה נב, ז). רוצה לומר כבר מלך, לפי שכבר מלך. ועל אותן המחברות המורות כולן על קץ התשועה אמר גם כן: "קול צופיך נשאו קול יחדו ירננו" (ישעיה נב, ח). ואמר הנביא כנגד ארץ ישראל: "פצחו ורננו יחדו חרבות ירושלים" (ישעיה נב, ט) על דרך "שבחי ירושלים את יי', כי חזק בריחי שעריך" (תהלים קמז, יג). ונתן שתי סיבות אל הרינה ואל השירה, שהם מפאת העם ומפני ירושלים, וזהו אמרו: "כי נחם יי' עמו גאל ירושלים" (ישעיה נב, ט).

ולפי שתהיה הגאולה מפורסמת בכל קצוות הארץ[993], לכן אמר: "חשף יי' את זרוע קדשו לעיני כל הגוים וגו' (ישעיה נב, י), עד שמפני זה יאמרו: "סורו סורו צאו משם טמא אל תגאו" (ישעיה נב, יא), והוא המורה שתהיה ירושלים ביד הישמעאלים כשיתגלה מלך המשיח, כמו שאמר בפרקי רבי אליעזר[994], שעליו בן דוד יצמח, כי לכן אמר הנביא: "צאו משם טמא אל תגאו", שה'טמא' הוא רמז לישמעאל, כמו שפירשתי למעלה, ואליהם אמר שיסורו ויצאו מירושלים, או אמר "טמא" – על כל האומות.

ואמנם אמרו: "צאו מתוכה הברו נושא כלי יי'" (ישעיה נב, יא), הוא לדעתי נאמר על בני

[991] לפי שמות לד, י.
[992] סנהדרין צז, ע"ב.
[993] לפי ישעיה מ, כח.
[994] פרק כט'; פרק לא'.

אדום וישמעאל, שכל אחד מהם שללו בית המקדש, ונשאו כלי בית יי'[995] הבבליים לבבל בחורבן ראשון, והרומיים לרומי בחורבן בית שני. ועל השוללים והשודדים אמר: "הברו נושאי כלי יי'", כלומר הבדלו מירושלים אתם השוללים שנשאתם משל כלי יי'. ואפשר לפרש הכתוב כולו על ישראל. כי לפי שאמר: "וראו כל אפסי ארץ את ישועת אליהנו" (ישעיה נב, י), אמר כנגד ישראל "סורו סורו צאו משם" (ישעיה נב, יא), כלומר מבין הגוים[996], כי הם "טמא אל תגעו", ואמר: "צאו מתוכה" בכינוי ה"א הנקבה היחידה לרמוז אל הארץ שאמר למעלה "וראו כל אפסי ארץ". והענין כולו, שיצאו מארצות הגלות וילכו לאטם לארץ ישראל, כי בהר ציון תהיה פלטה, והיה קדש.

וביאר הנביא כנגד מי אמר זה באמרו: "הברו נושאי כלי יי'" (ישעיה נב, יא), רוצה לומר הבדלו מתוך העדה[997] הרעה הזאת מהאומות אתם "נושאי כלי יי'", שאין לכם רומח וחנית כי אם התורה והתפילה שהם כלי יי', כי אתם לא תצאו בחפזון, כמו שיצאתם ממצרים וכאדם המפחד מאויביו ובמנוסה לא תלכון[998], כמו שעשיתם בזמן בית שני שהיה לכם פחד ורעדה מסנבלט החורוני[999], ושאר שכיניהם הרעים. אבל עתה לא יהיה כן, כי הנה לא תמצאו לא מקדם מצד הפנים ולא מצד האחוריים, לפי ש"הולך לפניהם יי'", וזה כנגד הפנים; "ומאסיפכם אלהי ישראל", כנגד האחוריים.

הנה התבארה הנבואה הזאת וידענו ממנה, שהגאולה העתידה תהיה עם חורבן האומות ועם קריעת הים, כמו שהיה בגאולת מצרים. ושהבטיח עוד, שאחרי אותה גאולה לא ישובו עוד לגלות ולא ימשול עוד בארץ אדם מאדום או מישמעאל, כמו שאמר: "כי לא יוסיף יבא בך עוד ערל וטמא" (ישעיה נב, א). ועוד זכר בפירוש גלות מצרים, וגלות אשור, וגלות אדום בזה, ועליהם יעד בגאולה העתידה. וזה כולו ממה שיוכיח שהנבואה הזאת בכל חלקיה לא נתקיימה בבית שני ושעתידה היא להתקיים בביאת משיחנו מהרה יגלה.

פרק יא

הנבואה הי"א תחילתה פרשת: "רני עקרה לא ילדה" (ישעיה נד, א), ושאר הכתובים אשר בפרשיות הנמשכות אליה, עד "כה אמר יי' שמרו משפט " (ישעיה נו, א).

[995] לפי ירמיה כז, טז.
[996] מעין ראב"ע ומעין רד"ק.
[997] לפי במדבר טז, כא.
[998] לפי דברים ו, יד.
[999] לפי נחמיה היה מושל מטעם ממלכת פרס של מושלי שומרון, בתקופת שיבת ציון. סנבלט חתר תחת שלטונו של נחמיה.

וענין הנבואה הזאת הוא, שהמשיל את האומה או את ירושלים, שהכל אחד – כאשה העקרה שלא ילדה בנים, שהיא שוממה ויחידה ובפעם אחד ילדה בנים רבים, שכאשר תמצא סביבה בנים רבים, תרון ותשכח לבוראה אשר נתנם אליה, וזהו אמרו: "רני עקרה", רוצה לומר את ירושלים או את בית יעקב, שהיית עד כה כאשה עקרה לא ילדה – "רני ופצחי רנה וצהלי" אותה, שעד עתה "לא חלה", שהוא כפל ענין במלות שונות, כי 'חלה' הוא כמו 'ילדה'.

וכבר המשיל המשורר את האומה בזה המשל מהעקרה גם כן, באמרו (תהלים קיג, ט): "מושיבי עקרת הבית אם הבנים שמחה". וחכמינו זכרונם לברכה בפסיקתא[1000] דרשו מלת 'עקרה' באופן אחר. אמרו: אמר רבי מאיר 'רני עקרה' – עקורה אומה שעקרוה אומות העולם, הדא הוא דכתיב (תהלים קלז, ז): זכור יי' לבני אדום את יום ירושלים וגו'. עד כאן.

ונתן הסיבה למה תרון באמרו: "כי רבים בני שוממה" (ישעיה נד, א), רוצה לומר אף על פי שהיתה ירושלים כעקרה וכשוממה מבלי בנים, עתה ירבו בניה יותר מבני הבעולה, שהוא שם הנאמר על האומות היושבות בשלווה כאשה היושבת עם בעלה ובניה[1001]. ויונתן תרגם: 'ארי סגיאין יהון בני ירושלים צדיתא מבני רומי יתיבתא', שהיא האומה הרביעית שראה דניאל בחיה הרביעית.

ודיבר כנגד ירושלים העקרה והשוממה ההיא וציוה לה שני דברים: האחד – "הרחיבי מקום אהלך ויריעות משכנותיך יטו אל תחשוכי" (ישעיה נד, ב), רוצה לומר שבסיבת רוב הבנים[1002] שיבואו לה ראוי שתרחיב מקום אהלה ויריעות משכנותיה באופן שיוכלו כולם להכנס שמה, ולכן תאריך מיתרי האהל[1003], כי בהתארכם יתפשט האהל יותר ויהיה מקומו יותר גדול. עוד ציוה שנית – "ויתדותיך חזקי", רוצה לומר שעד עתה להיות האומה נעה ונדה בגלותה, היה האהל נוסע ונודד מפה אל פה[1004], ולכן לא היו יתדות בגלות תקועים במקום נאמן, לפי שהיו נתקים ממקומם בכל יום. אמנם עתה יתמיד האהל ולא יסע ממקומו, ולכן צריך שיחזיק היתדות ויתקעם בארץ מאד, כיון לא יסעו עוד משם ויהיה "אהל בל יצען בל יסע יתדותיו לנצח" (ישעיה לג, כ). ונתן הסיבה על שני הצוויים האלה, אם על מהשלווה "הרחיבי מקום אהלך" וגו', אמר "כי ימין ושמאל

[1000] פסיקתא דרב כהנא פסקה כ', ב. ראה גם ילקוט שמעוני סימן תעו.
[1001] כרד"ק.
[1002] כראב"ע ורד"ק.
[1003] כרש"י וסיעתו.
[1004] לפי עזרא ט, יא.

תפרוצי וזרעך גוים יירש וערים נשמות יושיבו" (ישעיה נד, ג), רוצה לומר שתפרוץ ימה וקדמה[1005] וגם הערים הנשומות והנהרסות יושיבו בניה, ולכן אמר: "הרחיבי מקום אהלך" – כנגד ירושלים. ורמז גם בזה למה שניבא יחזקאל (מח, ח-כב), שתהיה ירושלים וגם הר הבית ומקום המקדש יותר גדולים כמה וכמה ממה שהיו בימי שלמה, כי על כן אמר: "הרחיבי מקום אהלך". וכנגד שאר הרי יהודה אמר: "ויריעות משכנותיך יטו אל תחשוכי", ואמר: האריכי מיתריך" – על שאר הארצות מהקיני והקנזי והקדמוני, שעתידים ישראל להורישם. וגם זכריה הנביא אמר (זכריה ט, א): "משא דבר יי' בארץ חדרך ודמשק מנוחתו", ואמר: "וגם[1006] חמת תגבל בה צור וצידון" (שם שם, ב), להגיד שתתרחב ארץ ישראל יותר ויותר ממה שהיה בימים הראשונים. וכנגד הצווי השני שציוה "ויתדותיך חזקי", נתן הסיבה באמרו: "אל תיראי כי לא תבושי" (ישעיה נד, ד), שהבטיחה שלא תבוא עוד לגלות אחר ולא יסע האהל ולא ילך מזן אל זן[1007], ולכן ראוי לחזק יתדותיה.

ולפי שהעולה במעלה ויורד ממנה יבוש ויכלם, לכן אמר: "אל תיראי כי "לא תבושי" יאמר "ואל תכלמי, כי לא תחפירי" על הצרות שעברו עליך בגלות שלא תקבל בושה בזכרונם, כמו שאמר: "כי נשכחו הצרות הראשונות" (ישעיה סה, טז)[1008]. ועל זה אמר כאן: "כי בשת עלומיך תשכחי" וגו' (ישעיה נד, ד), שהוא רמז על עוונותיהם הראשונים, כמו שאמר (תהלים כה, ז): "חטאת נעורי ופשעי". ונכון לומר, כי "בשת עלומיך תשכחי" אמר על העוונות שעשו בהיותם בארץ קודם גלותם; "וחרפת אלומותיך" אמר על החרפות והגדופים שסבלו בגלות. ונתן הסיבה למה ישכח כל העוונות והצרות ההם באמרו: "כי בועליך עושיך יי' צבאות שמו" וגו' (ישעיה נד, ה), רצה לומר עד עתה בגלות בעלוך אדונים אחרים, אמנם עתה האל יתברך אשר בראך הוא יהיה בעלך ואדונך בלבד, ומפני זה הדבקות לא תחטא עוד, גם כי גואלך שהוא "קדוש ישראל אלהי כל הארץ" יקרא בזמן ההוא, לפי שיהפוך אל עמים שפה ברורה לקרא כולם בשם יי', ולא יהיה אז בלבד אלהי ישראל[1009], כי אם "אלהי כל הארץ", ומפני זה לא ירים איש מהאומות את ידו ואת רגלו כנגדך, כמו שעשו עד כה מסיבת חלוף הדתות[1010].

[1005] לפי בראשית כח, יד.
[1006] בנדפס: "גם".
[1007] לפי תהלים קמד, יג.
[1008] כרד"ק.
[1009] לפי בראשית לג, כ.
[1010] ריבוי הדתות.

והסתכל אמרו "אלהי כל הארץ יקרא", שביאר בזה מה שכתבתי ב'מעיני הישועה', שהאל יתברך משגיח בכל האומות על ידי אמצעיים[1011] ומשגיח בישראל בעצמו מבלי אמצעי[1012], ולכן נקרא בערך העמים "אלהי האלהים", כי הוא אלוה על כל האלהים המנהיגים אותם. אמנם בערך[1013] ובחינת ישראל לא נקרא בשום מקום "אלהי האלהים", כי אם 'אלהים' או 'אלהי ישראל' בלבד, לפי שהוא בעצמו המנהיג ואין אלהים אחרים אמצעיים בהנהגתם, וכמו שאמר משה רבינו עליו השלום רומז בזה "כי יי' אלהיכם הוא אלהי האלהים ואדוני האדונים" (דברים י, יז). אמנם בזמן הגאולה תהיה השגחתו מתפשטת על כל בני אדם והם יכירו אלהותו, ולכן תהיה השגחתו גם על כל הארץ מבלי אמצעי, ולא יקרא אז בערך האומות "אלהי האלהים" כי אם "אלהי כל הארץ". וזהו ענין המלכות שאמרו הנביאים: "והיתה ליי' המלוכה" (עובדיה א, כא); "והיה ה' למלך על כל הארץ" (זכריה יד, ט), כמו שנקרא "מלך ישראל וגואלו" (ישעיה מד, ו), שהענין כולו התיחדות השגחתו על כולם מבלי אמצעי. ולרמוז לזה עצמו אמר הנביא כאן: "וגואלך קדוש ישראל אלהי כל הארץ יקרא" (ישעיה נד, ה).

אמר עוד: "כי כאשה עזובה ועצובת רוח קראך יי'" (ישעיה נד, ו), להגיד שלא היתה האומה בשום זמן מהזמנים, נבדלת ונפרדת בהחלט מההשגחה האלהית כאשה שמת בעלה שהיא אלמנה בהחלט, אלא "כאשה עזובה" מבעלה "ועצובת רוח", כן קראה השם. וכן היה לפניו ענינה וכ"אשת נעורים כי תמאס" מבעלה, וכמו שדרשו חכמינו זכרונם לברכה באיכה רבתי[1014]: "היתה כאלמנה" (איכה א, א) ולא אלמנה ממש, שנאמר (ירמיה נא, ה): "כי לא אלמן ישראל" מאלהיו, אלא כאשה שהלך בעלה למדינת הים ודעתו לחזור. וכן הוא בתעניות (דף כ, ע"א) ובסנהדרין (דף קד, ע"א).

ואמנם אמרו: "ברגע קטן עזבתיך וברחמים גדולים אקבצך. בשצף קצף" וגו' (נד, ז-ח). הנה המפרשים[1015] פירשו: 'רגע' – על הזמן המועט, וכן 'בשצף'. ואם הדבר כן, אין ראוי לפרשו על זמן הגלות כי **רב** הוא לא 'רגע' קטן ולא 'שצף קצף'. אבל ראוי שיפורש שבבוא עליהם צרה וצוקה בגלות מיד הקב"ה היה מרחם עליהם ויצילם מן הכלייה על דרך (ויקרא כו, מד): "ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלותם". ועל אותו זמן מהצרות בגלות שהיה בלתי מתמיד ומועט עד בא רחמי שמים אמר הנביא:

[1011] מתווכים.
[1012] ראה גם בספרו של רי"א "עטרת זקנים" פרק יב' ופרק טז'.
[1013] ביחס.
[1014] פר' א, ג.
[1015] תרגום יונתן, רד"ק.

"רגע קטן" ו"שצף קצף". אבל הנכון אצלי הוא, ש'רגע' הוא כמו[1017]: "רוגע הים"[1016] שהוא מלשון מנוחה, ו'שצף קצף' הוא כמו בחרי קצף, וכן פירשו רש"י[1018] מדברי מנחם בן סרוק[1019]. יאמר הכתוב: "ברגע קטן" (ישעיה נד, ז), רוצה לומר במנוחה קטנה עזבתי אותך בגלות, כי שם ותמעטה מנוחתם לרוב צרותיהם. וכנגד זה "ברחמים גדולים אקבצך", וכן "בשצף קצף", רוצה לומר בחרי אף[1020] "הסתרתי פני" שהיא שכינתי, וגם כן "הסתרתי" הרגע שהוא המנוחה וההשקט ממך, כי בהסתלק השכינה נסתלק המרגוע והמנוחה כלה, והיה אם כן אמרו: "הסתרתי" (ישעיה נד, ח) מושך עצמו ואחר עמו, כאילו אמר: "הסתרתי פני" והסתרתי ה"רגע" ממך. וכנגד זה: "בחסד עולם רחמתיך אמר גאולך יי'". **ואמנם** אמרו אחרי זה: "כי מי נח זאת לי" (ישעיה נד, ט) נמצא בספרים הקדומים חלוף במלה הזאת, כי יש ספרים שהיא כתובה מלה אחת 'כימי'. וכן תרגם יונתן. וכן דרשוהו בפרק חלק (סנהדרין צט, ע"א) מלשון 'ימים', ויש ספרים שהם שתי המלות "כי מי", שהוא מלשון 'מים'. ויש לפרש שתי הנוסחאות, כי אם יהיה "כי מי נח" מגזרת 'ים' יאמר הנביא בשם האל, שכמו מה שקרה לישראל בחטאתיהם וגאולתם ותשועתם, כן קרה לדור המבול שנתרבו על פני כל הארץ[1022] והשחית כל בשר את דרכו[1021] ונתן להם השם זמן לשוב בתשובה ולא שבו ונתחייבו כלייה, ונשארו מעט מהרבה – נח ובניו והם נעשו לגוי גדול[1026], ומאלה נפצה כל הארץ[1025], ונשבע יי'[1024] בזרוע קדשו[1023] שלא להביא עוד מבול לשחת כל בשר[1028], כן ישראל פרו ורבו ותמלא הארץ אותם[1027], ומלאה הארץ חמס מפניהם[1029], ונתן השם להם מקום לשוב בתשובה ולא שבו עדיו, ומפני זה שבולת מים[1031] שטפתם זרם מים רבים[1030], שהוא הגלות. האמנם ישארו מהם אחד מעיר ושנים

[1016] מובא בראב"ע.
[1017] ישעיה נא, טו; ירמיה לא, לד; איוב כו, יב.
[1018] לשון רש"י: "מנחם פתר חרי אף ודונש אמר במעט קצף...".
[1019] מנחם בן סרוק (920-970 לערך), היה לשונאי ופילולוג יהודי שחי בספרד של 'תור הזהב', בעל "מחברת מנחם" – מילון עברי עברי למקרא.
[1020] לפי שמואל א כ, לד.
[1021] לפי בראשית ו, יב.
[1022] לפי בראשית א, כט.
[1023] לפי ישעיה נב, י.
[1024] לפי דברים א, ח.
[1025] לפי בראשית ט, יט.
[1026] לפי בראשית יב, ב.
[1027] לפי שמות א, ז.
[1028] לפי בראשית ט, טו.
[1029] לפי בראשית ו, יג.
[1030] לפי במדבר כ, יא.
[1031] לפי תהלים סט, טז.

ממשפחה[1034], כאותם שניצולו בתיבה והם יהיו לראש פנה[1033], וירבו ויעצמו[1032] בארץ, וישבע השם שלא להביא עוד עליהם גלות, והוא אמרו: "כי מי נח זאת לי", רוצה לומר בת ירושלים[1035] היתה לפני, כמו אותם שהיו בימי נח בכל ענייניהם הטובים והרעים, וכמו שלאותם המועטים שניצולו מהמבול נשבעתי מעבור "מי נח עוד על הארץ". והשבועה היא הברית שכרת על זה, "כן נשבעתי מקצוף עליך ומגער בך". ואם נפרש "מי נח" מלשון 'מים' יאמר הכתוב, כי כמו אותה שבועה וברית שנשבעתי לנח על ענין ה'מים', כן נשבעתי לישראל בענין הגלות, ולכן קראם "מי נח", לפי שגזר הקדוש ברוך הוא על המים בזכות 'נח'. עד פה תבוא ולא תוסיף ופה תשית בגאון גליך[1036].

וחיזק שבועתו אליהם שלא יבואו עוד בגלות, באמרו: "כי ההרים ימושו והגבעות תמוטינה". רוצה לומר אלו ההרים החזקים והקשים בטבעם, כבר יפול בהם אפשרות ההפסד על כל קשיים, אבל "חסדי מאתך לא ימוש וברית שלומי לא תמוט", שאי אפשר שלא יתקיים. ואפשר לפרש שאמר "ההרים לא ימושו" – על האבות הקדושים; "והגבעות תמוטנה" – על האמהות, כמו שדרשו חכמינו זכרונם לברכה (ראש השנה יא, ע"א): "מדלג על ההרים מקפץ על הגבעות" (שה"ר ב, ח). וכן פירש רש"י[1037]. והענין שאחרי הגאולה לא יצטרכו לזכות האבות והאמהות, כי הם מפאת עצמם יזכו לדבקות האלהי ולשמירת השגחתו, וזהו אמרו: "וחסדי מאתך לא ימוש", רוצה לומר מאתך מלבד זכות האבות. וקרוב לזה דרשוהו בבראשית רבה: "עניה סוערה" (ישעיה נד, יא) וגו'.

הכתובים האלה אפשר לפרשם באחד משני פנים: האחד, שהמה קשורים למעלה, רוצה לומר אחרי שהדבר "כן נשבעתי מקצוף עליך ומגער בך" (ישעיה נד, ט) עוד כל ימי הארץ[1038], את "עניה סוערה" (ישעיה נד, יא) באותו סער הגלות, ושבגלות לו נוחמה, דעי נא וראי שתהיה מעלתך אחרי גאולתך כל כך, שאפילו אבניך יהיו מיושבות על נופך שיהיה לך במקום סיד, וכן אשים יסודך ספירים "ושמתי כדכד שמשותיך". רוצה לומר החלונות שהשמש נכנס בהם שדרך בני אדם לעשותם מזכוכית צבועה[1039], אני אעשה אותה מ"כדכד" שהיא אבן זכה ובהירה. וכן "שעריך" יהיו מ"אבני אקדח", שהיא אבן

[1032] לפי שמות א, ז.
[1033] לפי תהלים קיח, כב.
[1034] לפי ירמיה ג, יד.
[1035] לפי זכריה ט, ט.
[1036] לפי איוב לח, יא.
[1037] לא מצאנו כן ברש"י.
[1038] לפי בראשית ח, כב.
[1039] כרש"י ורד"ק.

מזהירה כאש הקודחת[1040], וכל "גבולך" יהיה "לאבני חפץ". וכל זה משל לרוב הגדולה, העושר והכבוד. עוד יעדם בטובות הנפשיות באמרו: "וכל בניך למודי יי'" (ישעיה נד, יג), רוצה לומר שלא יצטרכו למלמד, כמאמר הנביא ירמיהו (ירמיה לא, לג): "ולא ילמדו עוד איש את רעהו, ואיש את אחיו לאמר דעו את יי', כי כלם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם". **וזכר** אם כן, שלמותם בארץ ראשונה – בעושר ובכבוד; שנית – בחכמה שתמלא "הארץ דעה את יי'" (ישעיה יא, ט); שלישית, שירבה השלום ביניהם, וזהו: "ורב שלום בניך" (ישעיה נד, יג), כי השלום נמשך מהחכמה והידיעה, כמו שפירשתי למעלה בנבואה השנית, ובזה הדרך "בצדקה תכונני" (ישעיה נד, יד), רוצה לומר בטוב מעשיך וצדקתך תכונני ותתרחקי מעושק עושקיך, כי "לא תראי" מהם כלל ולא תפחדי "ממחתה" ומגלות אחר, לפי שלא יקרב אליך[1041]. ואפשר לפרש: "רחקי מעושק", שהוא צווי שלא תשתדל ללכת לעשוק העמים כמנהג השלטונים[1042] כל אחד בעבדיו, כדי לאסוף לו ממון לצרכיו, ולכן אמר: "כי לא תיראי", רוצה לומר "לא תיראי" מבוא לדלות[1043] ולא תצטרכי לעשוק בני אדם מפני זה.

ואמר: "הן גור יגור אפס מאותי" (ישעיה נד, טו) מלשון 'אסיפה'[1044], ו'מגור' כפי המפרשים[1045] – על גוג ומגוג, שיאספו על בני ישראל אבל לא יהיה במצות השם, וזהו: "אפס מאותי". וכפי דרכם יותר נראה לי לפרשו מלשון: 'יראה', כמו: "גורו לכם מפני חרב" (איוב יט, כט); "מגור מסביב" (ירמיה ו, כד). ועניינו, כי לפי שהבטיחו שלא יהיה עשוק וגזול[1046] ולא יבוא עוד לגלות, כמו שאמר: "רחקי מעושק וממחתה, כי לא תקרב אליך", אמר האם ש"גור יגור", כלומר שאסוף יאספו עמים עליך אם לא מפאת השגחתי באמת זה בלתי אפשר, כי אם סנחריב מלך אשור אסף עמים להלחם עליך לא היה כי אם מאתי, שנאמר: "הוי אשור שבט אפי" (ישעיה י, ה), וכן נבוכדנצר ושאר המחריבים כולם היו כלי מפצו של הקדוש ברוך הוא. ולכן אמר בלשון תימה: "הן גור יגור אפס מאותי", כלומר האם אסוף יאספו בעמים מבלתי רצוני זה לא יהיה, ואם יהיה[1047] יפלו בידיך, והוא אמרו: "מי גר אתך עליך ויפול" (ישעיה נד, טו). רוצה לומר, מי שיאסוף עמים לבוא

[1040] כרש"י וסיעתו.
[1041] כרד"ק.
[1042] כראב"ע.
[1043] לעניות.
[1044] כרד"ק.
[1045] רד"ק.
[1046] לפי דברים כח, כט.
[1047] שיאספו עמים.

עליך בשעתו הוא יפול מגדולתו, כמו שנפל סנחריב בבואו על ירושלים, לפי ש"אנכי בראתי חרש נופח באש פחם ומוציא כלי למעשהו ואנכי בראתי משחית לחבל" (ישעיה נד, טז). רוצה לומר, אני בראתי החרש לעשות כלי זיין, ובראתי המשחית לחבל, שכולם הם שלוחי ההשגחה, אבל לך לא יוכלו לחבל, וזהו: "כל כלי יוצר עליך לא יצלח" (ישעיה נד, יז).

ורש"י פירש גם כן: "הן גור יגור" מלשון 'יראה', רוצה לומר את "אל תיראי", כי אין ראוי לירא ולפחוד כי אם לנבדל ונפרד ממני, וזהו: "אפס מאותי". רוצה לומר, הן אמת שגור יגור ויפחד מי שהוא אפס מאתי, רוצה לומר נעדר מהשגחתי. ואמנם מאותם האומות "מי גר אתך", רוצה לומר שבגלות היה גר ונאסף אתך ומתחבר אליך בצרותיך "עליך יפול" ועמך ישב[1048] בגאולתך. ומפני שיעד בזה כנגד כל האומות, לכן אמר כנגדם: "הוי כל צמא לכו למים" (ישעיה נה, א), שישתדלו ללמוד דרכי התורה האלהית באמרו: "לכו ונעלה אל הר יי'... ויורנו מדרכיו" (ישעיה ב, ג); "ואשר אין לו כסף" (ישעיה נה, א) לא יחוש, כי אין צורך כי בחינם יתנו לו "יין וחלב". ונמשלה התורה ל'יין'[1049], לפי שהוא משמח הלב, שנאמר (תהלים קד, טו): "ויין ישמח לבב אנוש", וכן: "פקודי יי' ישרים משמחי לב" (שם יט, ט). ו'חלב', כמו שהחלב קיום היונק וגידולו – כן הנשמה קיום התורה וגידולה[1051]. ואמר אכילה על היין והחלב, כי הם כמאכל ומשקה לגוף[1050]. ואמרו: "ואכלו טוב" (ישעיה נה, ב) – הוא התורה, שנאמר (משלי ד, ב): "כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו". ו"חסדי דוד הנאמנים" (ישעיה נה, ב) – הוא המשיח, שנקרא דוד, שנאמר (יחזקאל לז, כה): "ודוד עבדי נשיא להם לעולם"[1052]. ו"נאמנים" פירש – קיימים, כמו "במקום נאמן" (ישעיה כב, כה)[1054]. ו"הן עד לאומים" מזהיר ומעיד בכם[1053].

זהו הדרך האחד והוא כפי המפרשים, והלכתי בעדם בפירוש הכתובים וישובם. ועם כל זה, אינו נכון בעיני כפי פשוטם. **והדרך השני** הוא, שהנביא תיאר אותה בשלושה תארים:

[1048] לפי דברים כג, יז.
[1049] כראב"ע.
[1050] כראב"ע ורד"ק.
[1051] כרד"ק.
[1052] כרד"ק.
[1053] כרד"ק.
[1054] כרד"ק.
[1055] התואר השני.
[1056] התואר הראשון.

עניה[1056] שהוא מגזרת עם עני ודל, **וסוערה**[1055], שמרוב הצרות היא תמיד בצער, כמו שאמר (ירמיה ל, כג): "הנה סערת יי'", יוצא. ותואר שלישי הוא **לא נוחמה** (ישעיה נד, יא), וכמו שאמר במגילת קינות (איכה א, ב): "אין לה מנחם מכל אוהביה, כל רעיה בגדו בה היו לה לאויבים".

וכנגד שלושה התארים הרעים האלה יעדה בשלושה ייעודים טובים. כי כנגד העניות והדלות שקראה "עניה", אמר: "הנה אנכי מרביץ בפוך אבניך וגו' ושמתי כדכד" וגו' (ישעיה נד, יא), רוצה לומר שהבית נבנה מחומר שהוא הסיד ומהאבנים, לפי שהסיד הוא ששמים ונטבעים בו האבנים. ומהאבנים מהם שישימו ביסודות הבית שהם אבנים גדולות ואינה כל כך משובחות, ומהם[1057] שישימו בחלונות ובשערים והם האבנים היותר משובחות וטובים. ובכתלים שהם גבולי הבית ישימו משאר האבנים, שאינם כל כך משובחות, ולכן אמר: "הנה אנכי מרביץ בפוך", שהפוך יהיה כך במקום סיד, והוא מכחול השחור שישימו על העינים, כמו שאמר (מלכים ב ט, ל): "ותשם בפוך עיניה"; "כי תקרעי בפוך עיניך" (ירמיה ד, ל). ואחר שדיבר מה'פוך', שיהיה במדרגת הסיד דיבר מהאבנים, וראשונה מהאבנים אשר ישימו ביסודות שהן היותר פחותות, ועליהן אמר: "ויסדתיך בספירים" (ישעיה נד, יא). ואמנם בחלונות שיבוא בהם השמש אשר קרא "שמשותיך", אמר שישים "כדכד", והוא האבן האדומה הנקראת רובי"נו והוא אבן יותר יקרה מן הספיר. והשערים גם כן שהם לכבוד ולתפארת[1058] ישים ב"אבני אקדח", שהוא אבן יותר יקרה מה"כדכד" והיא נקראת בלשונם 'קרבונקולו', שהיא מאירה בלילה כמו גחלי אש[1059], ולכן קראם "אבני אקדח". ואמנם "כל גבולך" שהוא שאר כתלי הבית לא יהיו מאבנים כל כך יקרות, כמו 'כדכד' ו'אבני אקדח', אבל יהיו מ"אבני חפץ" שהם שאר אבנים טובות ומרגליות. וכל זה משל לרוב עושרה תחת היותה בגלות "עניה". ואולי שגם זה לפי פשוטו יתקיים בבנין בית המקדש העתיד לבוא, שיבואו בני המזרח אשר שם האבנים הטובות ויביאו מהם רבות לבנין בית יי'.

עוד השיב על מה שאמר "סוערה" וייעדה, שתשב בזמן ההוא בהשקט ולא ישופנה השם עוד בסערה, ועל זה אמר: "וכל בניך למודי יי'", ובסיבת זה יהיה "רב שלום בניך" (ישעיה נד, יג). כי מהחכמה ופועל השכל ימשך השלום. ואמר גם כן על זה: "בצדקה תכונני" (ישעיה נד, יד), רוצה לומר תהיי במכון ובהשקט שהוא הפך הסערה. וכנגד מה שאמר "לא נוחמה", שהיה כן מפאת הגלות והנוגשים אצים עליהם כל היום אמר: "רחקי

[1057] מהאבנים.
[1058] לפי שמות כח, ב.
[1059] לפי ויקרא טז,יב.

מעושק כי לא תיראי" (שם), רוצה לומר את תהיי מרוחקת מעושק ומגזל ומכל מיני מחתה, "כי לא תיראי" שיקרבו עוד אליך.

ואמנם אמרו: "הן גור יגור" (ישעיה נד, טו) ראוי לפרשו מלשון 'גר'[1060], שהוא הנחתו הראשונה. וכן כתב אבן כספי בשורשיו[1061], ש'גור' הוא המתנועע בטלטול בלי נחת ולכן נקרא 'גר' מפני טלטולו, והוא כנגד התושב היושב לבטח. ונקרא האריה הקטן – גור לתנועתו הקלה יותר מהאריה הזקן. ומפני שהגר בארץ לא לו הוא תמיד לכן הושאל זה השם לפחד מגור מסביב[1063] מגורת רשע תבואנו[1062]. אך אמנם ההנחה הראשונה שהיא העיקר שממנו יצאו הענפים ההם כולם היא מלשון 'טלטול' ו'גרות', כמו "ימי שני מגורי" (בראשית מז, ט); "ואהבתם את הגר" (דברים י, יט); "ומגרת ביתה" (שמות ג, כב). וכן "אבני גיר מנופצות" (ישעיה כז, ט) הם האבנים הפחותות המושלכות בכל צד, ועל זה הדרך נאמר כאן: "הן גור יגור אפס מאותי", רוצה לומר אתה "בצדקה תכונני", "ורב שלום בניך".

אמנם "גור יגור" בגרות וגלות וטלטול מי שהוא "אפס מאותי", כלומר מי שיהיה נעדר ונפרד ומרוחק ממני. ולפי שאין מקבלין גרים לימות המשיח, כמו שאמרו חכמינו זכרונם לברכה (יבמות כד, ב)[1064], לכן אמר: "מי גר אתך עליך יפול" (ישעיה נד, יג), כלומר אותם חסידי אומות העולם שגרו ונטלטלו עמך ובכל צרתך היה להם צר "עליך יפול", עמך ישב[1065]. ו'בקרבך' הוא מלשון: "על פני כל אחיו נפל" (בראשית כה, יח). וכן פירשוהו חכמינו זכרונם לברכה[1066]. והבטיחה שלא תפחד מאומות העולם שמא יבואו להשחיתה ברשעתם, באמרו: "הנה אנכי בראתי חרש ודו' ואנכי בראתי משחית לחבל" (ישעיה נד, טז). רוצה לומר, ועם כל זה לא יחבלו אותך, כי "כל כלי יוצר עליך לא יצלח" וגו' (ישעיה נד, יז), לפי ש"זאת נחלת עבדי יי' וצדקתם", וזו היא תכלית הנחמה.

והנה אמר: "כל כלי יוצר עליך לא יצלח, וכל לשון תקום אתך למשפט תרשיעי", לפי שהאומות היום הזה בחלוף דתיהם[1067], מהם יכריחו דתם לא מויכוח שלא יחפצו בטענות, אבל יאמרו שמי שיסתור דתם יהרגוהו – וזה ענין אומת ישמעאל. ומהם יעשו

[1060] כר"י קרא וראב"ע.

[1061] 'שרשות הכסף' או 'ספר השורשים' לרבי יוסף אבן כספי (1279-1340). הספר העוסק בבלשנות – חקר השפה האנושית משווה בן שורשים ומצביע על הקשר ביניהם.

[1062] לפי משלי י, כד.

[1063] לפי ירמיה כ, י.

[1064] ראה גם: עבודה זרה ג, ע"ב; זהר כו, ע"א; זהר קכ, ע"ב.

[1065] לפי דברים כג, יז.

[1066] ראה רש"י על יבמות כד, ע"ב.

[1067] בדתיהם השונות.

להכרחתה ויכוחים וטענות והקשים עיוניים – וזה ענין חכמי אדום, שנתייסדו בחכמת הדיבור. לכן אמר הנביא כנגד שניהם[1068]: "כל כלי יוצר עליך לא יצלח" בדרך מלחמה – כמשפט בני ישמעאל; "וכל לשון תקום אתך למשפט תרשיעי" בדרך הויכוח – כמשפט בני אדום, לפי ש"זאת נחלת עבדי יי' וצדקתם" שלא יזיקם דבר בחיל, ולא בכח, ולא בטענות הלציות והכוזבות.

ואמנם אמרו עוד: "הוי כל צמא" וגו' (ישעיה נה, א), אפשר לפרשו על בני האומה גם כן, אך אמנם ראוי לעיין בפסוקים האלה, בדברים: האחד – מה ענין אמרו: "ואשר אין לו כסף לכו שברו ואכולו" (ישעיה נה, א), ואם אין לו כסף איך ישברו ויקנו אוכל? הב' – אם היה התחלת הדברים "הוי כל צמא לכו למים" ולא דבר מהאכילה, כי אם משתיית המים היה ראוי שעליו יאמר לכו שברו ושתו ולא אכולו. הג' – למה חזר לומר שנית: "ולכו שברו", והוא מאמר כפול. הד' – מה ענין אמרו: "בלוא[1069] כסף ובלא מחיר" מיד בני אדם ללמדם דעת ויראת יי'. ומה שאמרו המפרשים[1070]: "ואשר אין לו כסף" – לא יחוש, כי בחינם יתנו לו – הוא תפל מבלי מלח[1071]. הה' – באמרו "יין וחלב" ולא זכר מים שבהם היו מדברים? וגם כן לא זכר לחם, שיזכור אחרי זה כי אם יין וחלב, ויתאר את התורה אם כן פעם במים, ופעם בחלב, ופעם בלחם. והוא זר? הו' – באמרם: "למה תשקלו כסף בלא לחם" (ישעיה נה, ב), והם היו דבריו כמו שזכר עם מי ש"אין לו כסף", איך יאמר עליו "למה תשקלו כסף בלא לחם", ואם אין לו כסף אינו שוקל אותו.

אבל אמתת הענין הוא, שהנביא עשה בישראל מדרגות, כי מהם צמאים גם רעבים, לא רעב ללחם ולא צמא למים, כי אם לשמוע את דבר יי', וכמאמר המשורר (תהלים מב, ג): "צמאה נפשי לאהלים לאל חי", ואליהם היתה הקריאה ראשונה "הוי כל צמא לכו למים", שהוא התורה והשפע אשר יבוא בזמן ההוא בירושלים, כמו שאמר הנביא זכריה (זכריה יד, ח): "והיה ביום ההוא יצאו מים חיים מירושלים חצים אל הים הקדמוני וחצים אל הים האחרון בקיץ ובחורף יהיה", שהוא גם כן רמז אל השפע התורני שיצא משם לכל הארץ, כמו שאמר: "כי מציון תצא תורה" (ישעיה ב, ג). ועל זה אמר: "לכו למים" עוד שער מדרגה אחרת מהאנשים שאין להם צמא ותאוה ותשוקה רבה, והם עמי הארץ שאין בהם עיון. וכבר ידעת שמלת 'כסף' הנחתה הראשונה היא הכוסף והתאוה, ומפני שמתכת הכסף יכספוהו הכל, לכן מפני הכוסף נקרא 'כסף'.

[1068] אומות אדום וישמעאל.
[1069] בנדפס: "בלא".
[1070] רד"ק.
[1071] לפי איוב ו, ו.

והנה העיון המחקרי יתואר כ'כסף', לפי שבני אדם כוספים אותו עד שמפני זה קראו לחכמה העיונית – פילוסופיא. והמעיין פילוסוף שפירשו חשק וחכמה[1072], או חושק החכמה, ולכן אמר הנביא כאן כנגד האנשים שאין בהם ידיעה ולא חכמה, ולא כוסף אליה "ואשר אין לו כסף לכו שברו ואכולו". רוצה לומר, אף על פי שאתם חסרים מכל ידיעה ולא כוספים אליה לכו ללמוד ולהטריח וליגע עצמכם בלימוד התורה, ואז תאכלו ותהנו ממנו, וכמו שאמרו (מגילה ו, ע"ב): "יגעתי ולא מצאתי אל תאמין". ומלת 'שברו' היא כפשוטה מלשון שבירת הגוף ויגיעתו, וכמו שדרשו חכמינו זכרונם לברכה (שבת פג, ב): "זאת התורה אדם כי ימות באהל" (במדבר יט, יד) – אין התורה מתקיימת אלא במי שממית עצמו עליה, שהוא רמז שיטריח גופו וישברהו, ולכן נקראת 'תושיה' שמתשת כחו של אדם (סנהדרין כו, ע"ב).

האמנם חזר לומר: "ולכו שברו", להגיד שהיגיעה בתורה לא לבד יזכה לדעת פירוש המצוות המעשיות שתיאר בשם 'אכילה', כמו שאמר: "שברו ואכולו", אבל גם יזכה לדעות אמתיות והאמונות העליונות, ואותם תיאר ב'יין וחלב' באמרו שנית: "ולכו שברו בלא כסף ובלא מחיר וחלב", כי המצוות המעשיות כינה בשם אכילה, והאמונות בשם משתה היותר שלם שאפשר. ומה טוב תארו את הדעות ב'יין', לפי שכאשר יעבור אדם גבולו ישתכר, וכמו שאמר (ירמיה כג, ט): "וכגבר עברו יין", ולכן ראוי לשתותו באופן ממוצע וממוזג מהמים. כן בדעות ציוו במופלא ממך אל תדרוש (חגיגה יג, ע"א)[1073], כי יש בשכל האנושי גבול לא יעבור ממנו ומזיגת הדעות היא במים שהיא התורה האלהית. גם היה משל החלב נאות, לפי שכמו שמחלב תעשה הגבינה ואיננה כי אם חלב נקפא, ככה המצוות המעשיות הן תולדות מהאמונות יוצאות מהם, אם לא שהאמונות הן רוחניות והמעשיות הן מוגשמות.

ואמנם אמרו: "למה תשקלו כסף בלא לחם" (ישעיה נה, ב), אמר כנגד כת השלישית מהאנשים שהן עיוניים ייגעו עצמם בחכמות נכריות, וכנגדם אמר: "למה תשקלו כסף" – והיא חקירת פילוסופות, שהיא כולה בשיקול הדעות, למה תתייגעו בשיקול ההוא כיון שאין בו הזנה אמתית לנפש, כמו התורה שהיא לחם מן השמים ומזון אלהי. ועוד שהעמל והיגיעה שאתם עמלים ויגעים בעיון ובחקירה ההיא אינה לשבעה, כי הנפש לא תמלא ולא תסתפק בה, אבל תמיד ישארו דברי הראשונים ובטלו דעותיהם, לפי שאין בעיון המחקרי 'שבעה'[1074], כמו שיש בדברי הנבואה שלא ישאר מהם לנביא ולא

[1072] פירוש המלה פילוסופיה: פילו – אוהב; סופיה – חכמה.
[1073] בשם בן סירא ג, כא.
[1074] שובע.

לבאים אחריו פקפוק ולא ספק, ולכן אמר: "ויגיעכם בלוא[1075] לשבעה". וכיון שהדבר כן "שמעו שמוע אלי ואכלו טוב", רוצה לומר המאכל הטוב, שהוא מעשה המצוות "ותתענג בדשן נפשכם" במשקה הדעות והאמונות. ומה טוב אמרו: "ותתענג", לפי שכמו שזכר הפילוסוף[1076] העידון והערבות משיג ממשיגי השכל. ואמר הנביא זה העונג כנגד ה'יין והחלב' שזכר.

וביאר עוד, שמלבד כל השלמות ההוא שיזכו אליו בעולם הזה, עוד יזכו לאחר המוות לחיים הנצחיים בעולם הנשמות, ועל זה אמר עוד: "הטו אזנכם ולכו אלי שמעו ותחי נפשכם" (ישעיה נה, ג), שהוא חיי הנפש. ולפי שאמר זה על האמונות, לכן המשיך אליו "ואכרתה לכם ברית עולם חסדי דוד הנאמנים", שאמר: "ברית עולם" – על החיים הנפשיים שזכר, שהוא ברית עולמים בל תמוט[1077]; ועל האמונות האלהיות אמר: "חסדי דוד הנאמנים", כי כן אמר המשורר (תהלים פט, ב): "חסדי יי' עולם[1078] אשירה לדור ודור אודיע אמונתך בפי". ונתן טעם למה יחס אותם לדוד באמרו: "הן עד לאמים נתתיו נגיד ומצוה לאומים" (ישעיה נה, ד). ו'עד' הוא מלשון 'עדי' שהיה דוד 'עדי' לכל הגוים נגיד ומצוה אותם בדבריו ותהלותיו לשיתנהגו בדרך יי'.

וחתם הדברים באמרו כנגד האומה: "הן גוי לא תדע תקרא, וגוי לא ידעוך אליך ירוצו" (ישעיה נה, ה), רוצה לומר שהגוים שלא ידעוך מעולם, יבואו אל ישראל ללמוד תורה כאילו הוא קורא אותם, וזהו: "למען יי' אלהיך ולקדוש ישראל כי פארך".

ולפי שאמר למעלה: "לכו למים", "לכו שברו ואכלו" טוב, "ויגיעכם בלא לשבעה" (נה, א-ב), לכן ראה הנביא לבאר המשל הזה על איזה דבר נאמר בפרשת: "דרשו יי' בהמצאו" וגו' (ישעיה נה, ו), שהוא ענין "לכו למים" וגו'.

וביאר גם כן מה שאמר "למה תשקלו כסף בלא לחם" – על החכמות הפילוסופיות, ועליו אמר: "יעזוב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו" וגו' (נה, ז). וביאר הבדל המחקר העיוני מהמחקר הנבואי באמרו: "כי לא מחשבותי מחשבותיכם, ולא דרכיכם דרכי" וגו' (ישעיה נה, ח). ומה טוב אמרו: "כי גבהו שמים מארץ, כן גבהו דרכי מדרכיכם ומחשבותי ממחשבותיכם" (ישעיה נה, ט), לפי שהיו המחשבות האנושיות ארציות וחומריות, והידיעות הנבואיות הן שמימיות אלהיות.

[1075] בנדפס: "בלא".
[1076] ככל הנראה אריסטו בספר המידות.
[1077] לפי תהלים מו, ו.
[1078] בנדפס: "לעולם".

ולפי שכינה את התורה בשם מים ולחם, כמו שאמר: "לכו למים", "למה תשקלו כסף בלא לחם", נתן הטעם למה המשיל אותה כן, באמרו: "כי כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים ושמה לא ישוב, כי אם[1080] הרוה[1079] את הארץ והולידה והצמיחה ונתן זרע לזורע ולחם לאוכל. כן יהיה דברי אשר יצא מפי" וגו' (נה, י-יא), שיהיה לכם כמים וכלחם. ואמר: "לא ישוב אלי ריקם", לפי שהתורה היה ממנו יתברך ואליו תשוב, וכל זה יהיה באותו זמן, שבשמחה יצאו מהגלות ובשלום יובלון אל אדמת הקודש, שכל העמים ישמחו ויגילו, והוא אמרו בדרך המשל: "ההרים והגבעות יפצחו לפניכם רינה וגו' (ישעיה נה, יב), ואז האנשים חסרי השלמות והנעדרים ישתלמו באמונותיהם והרשעים ישובו צדיקים, ועל זה אמר: "תחת הנעצוץ יעלה ברוש ותחת הסרפד יעלה הדס" (ישעיה נה, יג). והיה הדבר הזה, רוצה לומר הכנעת כל גויי הארץ[1081] לאמונה האלהית, יהיה זה "ליי' לשם לאות עולם, שלא יכרת" ולא יפסק עוד זכרונו.

הנה התבארה הנבואה הזאת – ייעוד ריבוי הנגאלים, שערים נשמות יושיבו, ומהשבועה שנשבע על "מי נח"[1082], שלא יעברו עוד על הארץ, וקיבול האומות כולן האמונה האלהית. ומבואר הוא, שהדברים האלה לא נתקיימו בבית שני, ולכן יחוייב בהכרח, שיתקיימו לימות המשיח מהרה יגלה.

פרק יב

הנבואה הי"ב בפרשת: "קומי אורי" (ישעיה ס, א) עם הפסוקים הקודמים אליה והנמשכים אחריהם, עד "שוש אשיש ביי'" (ישעיה סא, י).

תחילת הנבואה הזאת היא בפרשת: "הן לא קצרה יד יי' מהושיע" (ישעיה נט, א), שנתן בה הנביא טעם לאורך הגלות שהוא בסיבת פושעי ישראל וחטאתם, ובסופה נאמר: "ותהי האמת נעדרת וסר מרע משתולל וירא יי' וירע בעיניו" (ישעיה נט, טו). רוצה לומר, שכאשר יראה הקב"ה האמת נעדרת בכללות העולם וגם התורה שהיא האמת המוחלט, כאילו היא בטלה ונעדרת, והאנשים הצדיקים שהם סרים מרעה הם משתוללים, רוצה לומר משוללים "ירע בעיניו כי אין משפט" בעולם "וירא כי אין איש" (ישעיה נט, טז), רוצה לומר בישראל אין איש עומד בפרץ לפניו, ואין מפגיע ומתפלל על צרתו, ולכן "ותושע לו זרועו", רוצה לומר כחו ויכולתו האלהי יעמוד כנגד הגוים להנקם מהם ולהושיע

[1079] בנדפס: "שהרוה".
[1080] בנדפס: "אלא".
[1081] לפי בראשית כב, יח.
[1082] מי המבול.

לישראל, כי אליו בא כינוי "ותושע לו", "וצדקתו היא סמכתהו". רוצה לומר, שיעשה עמהם צדקה להושיעם.

ולפי שהתשועה[1083] יוכללו שני דברים: האחד – נקמת האויבים; והשני – הצלת ישראל, לכן זכר שניהם ואמר: "וילבש צדקה כשריון" (ישעיה נט, יז), רוצה לומר שכאשר יעלה על דעתו לעשות צדקה בישראל ולהתלבש בה כשריון "וכובע ישועה בראשו", רוצה לומר שרצה להושיעם אז קודם לזה וסמוך אליו ילבש "בגדי נקם" ויעטה "מעיל קנאה". והוא כולו משל לנקם האומות. ואמרו: "כעל גמולות" (ישעיה נט, יח) – חוזר לקנאה שזכר למעלה, כאילו אמר: "ויעט כמעיל קנאה", שכמו שקנא על הגמולות הראשונות שעשה בפרעה ובסנחריב[1084], ובשאר צרי ישראל "כעל ישלם", רוצה לומר יקח אותה קנאה על מה שישלם חימה לצריו גמול לאויביו. ושני הכפין הם דמיון כמו: "כמוני כמוך כעמי כעמך"[1085]. ואמר: "חימה לצריו" – כנגד בני ישמעאל שהחריבו בית ראשון, כי הם עצמם הבבליים, כמו שביארתי בחלק הראשון מספר 'ישועות משיחו'. ואמר: "גמול לאויביו" – כנגד בני אדום שהחריבו בית שני. ואמנם לאיים הרחוקים, שלא היו בחורבן ראשון ולא בחורבן שני, גם גמול ישלם כפי אמונותיהם הרעות ומעשיהם הרעים, באופן שממערב ועד מזרח ייראו את שם יי' ואת כבודו. וזכר ראשונה 'ממערב', לפי שסמך אותו אל "לאיים גמול ישלם", והאיים הם בקצה המערב.

ואמנם אמרו: "כי יבא כנהר צר רוח יי' נוססה בו" (ישעיה נט, יט), נראה לי לפרשו בשני פנים: האחד, שיבוא הצר הצורר[1086] שהוא שם כולל לאומות "כנהר", וזה רמז לאומות שיעלו על ירושלים, ואז יהיה השלום והגמול אשר זכר באותו זמן. "רוח יי' נוססה בו" על ישראל, שירים נסם[1088], והוא אמרו אחריו: "ובא לציון גואל" (ישעיה נט, כ)[1087]. והשני, שתיאר והמשיל נקמת השם וגמולו שיבוא על האומות כ'נהר הצר', שאינו רחב ידים[1089] כי אם צר, גדר מזה וגדר מזה[1090] כאשר תהיה "רוח יי' נוססה בו", רוצה לומר כ'נהר הצר', שאז תהיה סערה יותר עצומה, לפי שכאשר תבוא רוח סערה בים הגדול ורחב ידים[1091], יהיה לה מקום להתפשט, והאניה אשר תלך בו לא תהיה סכנתה כל כך עצומה

[1083] אולי צ"ל: "שבתשועה".
[1084] כרד"ק.
[1085] מלכים א כב, ד; שם ב' ג, ז; דה"י ב' יח, ג.
[1086] לפי במדבר י, ט.
[1087] ראה סנהדרין צח, ע"א.
[1088] כרש"י וסיעתו.
[1089] לפי תהלים קד, כה.
[1090] לפי במדבר כב, כד.
[1091] לפי תהלים קד, כה.

להיותה מרוחקת מן הארץ. אמנם, כאשר יהיה ה"נהר צר" ו"רוח יי' נוססה בו" – אז בהכרח האניה העומדת שם חשבה להשבר להיות הנהר קצר וגדר מזה וגדר מזה[1092] משני עברותיו. וכל זה משל לגודל הנקמה, שתהיה סערת יי' גדולה עליהם.

ואחרי שזכר ענין נקמת האומות – זכר גאולת ישראל, והוא אמרו: "ובא לציון גואל ולשבי פשע ביעקב נאם יי'" (ישעיה נט, כ). כי הנה אמר: "ובא לציון גואל" – שעל היהודים אשר עמדו ביהדותם, ועמד טעמם בם. ואמר: "ולשבי פשע" – על אותם אשר יצאו מכלל הדת, עברו תורות חלפו חוק[1093] וישובו אל יי' מפשעם, כי הם באמת – "שבי פשע ביעקב" ויזכו בגאולה. ואמר, שהנבואה הזאת שבאה לנביא היא ברית חזק לישראל על גאולתם, שלא ישוב אחור, וזהו שאמר: "ואני זאת בריתי אותם אמר יי'". והברית הוא – "רוחי אשר עליך ודברי אשר שמתי בפיך" (ישעיה נא, כא). ודברי הנבואה הזאת ראוי מפני זה, כיון שהם כברית ש"לא ימושו מפיך ומפי זרעך וגו' מעתה ועד עולם". ויש מפרשים[1094] שהברית הזה הוא התורה, שניתנה בברית והבטיחם שלא תמוש מפיהם עד עולם.

ולהיות הייעוד הזה בהחלט, התחיל הנביא לבשר את ישראל ולומר להם: "קומי אורי כי בא אורך" (ישעיה ס, א), שהוא נאמר על התשועה ועל הגאולה. וכנגד השכינה שתשוב לחול בתוכה אמר: "וכבוד יי' עליך זרח". ואמר על צרות האומות: "כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאומים" (ישעיה ס, ב) – בנקמת האומות וחורבנן ראשונה; "ועליך יזרח יי'", שהיא התשועה שבא אחריו, ואז וכבודו ושכינתו עליך יראה, ואז כל האומות הנשארות מאותה נקמה ילמדו דרך תורתך, כמו שאמר: "והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה את הר יי'" (ישעיה ב, ג)[1095]. ועל זה אמר: "והלכו גוים לאורך" ולא לבד הגוים והעמים, אבל גם המלכים ילכו "לנגה זרחך, שאי סביב עיניך וראי" (ישעיה ס, ד) שכל האומות ההם יקבצו ויבואו לך, ואז על ידיהם "בניך מרחוק יבואו ובנותיך על צד תאמנה", שהוא מלשון: "כאשר ישא האומן את היונק" (במדבר יא, יב). ויהיה כל כך ריבוי הבאים עד שאת תיראי ותפחד וירחב לבבך בראותך ש"יהפך עליך המון" גוים ו"חיל גוים יבואו לך" (ישעיה ס, ה).

ולפי שברוב הספרים כתוב 'ורחב' בחית, יהיה פירושו שאז תירא ותפחד בראותה המון גוים הבאים, אבל יתרחב לבבה בראותה[1096], שההמון וחיל הגוים הבאים הם

[1092] לפי במדבר כב, כד.
[1093] לפי ישעיה כד, ה.
[1094] אבי הרד"ק.
[1095] ראה גם: מיכה ד, ב.
[1096] כרד"ק.

נהפכים מרשעתם, ושהם יבואו אליהם להכנע תחתיהם. ועל זה עצמו אמר: "שפעת גמלים תכסך", שהוא מענין ריבוי[1098], ו"בכרי מדין" הם קטני הגמלים[1097] כולם משבוא יבואו ויביאו מנחה ליי', וזהו: "זהב ולבונה ישאו ותהלות יי' יבשרו" (ישעיה ס, ד). גם מארץ קדר יביאו צאן ואילים למזבח השם, וזהו: "כל צאן קדר יקבצו לך אילי נביות ישרתונך" (ישעיה ס, ז) בהם, כדי ש"יעלו על רצון מזבחי". ובזה האופן מהמנחות והדברים, שיביאו האומות – "בית תפארתי אפאר". ועל בני ישראל הבאים מהגלות, במרוצה לאדמת הקודש אמר: "מי אלה כעף תעופנה" (ישעיה ס, ח), רומז למהירות ביאתם "וכיונים אל ארובותיהם", שיותר יעופפו היונים בשובם אל קניהן ממה שיעופו בצאתם משם מפני, שממהרות לשוב אל גוזליהם[1099], וארובותיהם החלונות בשובך. ואמר זה המשל לרוב הקהלות העולות מן הגלות, ויש לפרשו על עשרת השבטים שיחזרו אז.

ואמר: "כי לי איים יקוו" – כנגד האומות הבאות להתגייר, רוצה לומר ששוכני האיים יקוו לו יתברך בהאמינם ביכולתו והשגחתו. ומהם "אניות תרשיש" יבואו "בראשונה להביא בניך מרחוק" בדרך הים, כי הם יהיו ראשונים בזה, ואחריהם שאר האומות. אבל אמרו: "כספם וזהבם אתם" אין ראוי אצלי לפרשו על ישראל[1100], אחרי שכבר נאמר: "ולא בכסף תגאלו" (ישעיה נב, ג), כמו שפירשתי, אבל הוא חוזר אל ה'איים'. ו'אניות תרשיש' אשר זכר שיביאו כספם וזהבם אתם להקריב מנחה להשם, והוא אמרו: "לשם אלהיך ולקדוש ישראל כי פארך" (ישעיה ס, ט). ואותם בני נכר שיבואו להתגייר המה יבנו חומות ירושלים[1101] ואף המלכים הגדולים, שבהם ישרתו באותו בנין, כי תחת שהיו אבותיהם בראשונה מחריבים אותו יהיו זרעם הבונים, וזהו שאמר: "ובנו בני נכר חומותיך ומלכים ישרתנוך, כי בקצפי הכיתיך וברצוני רחמתיך" (ישעיה ס, י).

וזכר שתהיה ביאת הגוים לירושלים כל כך מתמדת, עד שיהיו שערי ירושלים תמיד פתוחות "יומם ולילה לא יסגרו", כדי "להביא אליך חיל גוים" (ישעיה ס, יא)[1102], ומלכים יבואו נהוגים. רוצה לומר, שיבואו מארץ רחוקה נהוגים בדרך על ידי התיירים הנוהגים אותם, לפי שלא ידעו הדרך. פירש: הנה "הגוי והממלכה אשר לא" (ישעיה ס, יב) יעבדו ולא יבואו לירושלים להשתעבד לדת האלהים, יאבדו במכות השם יתברך, והגוים ההם

[1097] כרד"ק.
[1098] כרד"ק.
[1099] כרד"ק.
[1100] כפי שפירש הרד"ק.
[1101] מעין ראב"ע.
[1102] כרד"ק.

אשר לא יבואו "חרוב יחרבו". וכמו שבימי שלמה חירם מלך צור שלח העצים היקרים לבנין בית יי'[1103], כן לעתיד לבוא האומות כולם "כבוד הלבנון" מבחר עציהם שהם ברוש תדהר ותאשור יחדו" אליך יביאו, כדי לבנו מהם בית עולמים[1104], והוא אמרו: "לפאר מקום מקדשי ומקום רגלי אכבד" (ישעיה ס, יב). וקרא את בית המקדש 'מקום רגליו', לפי שהוא מכוון כנגד כסא הכבוד[1105], שהוא השמים והארץ הדום רגליו (ישעיה סו, א) לא מפאת כללותה כי אם בבחינת בית המקדש שהוא שם, שהוא "הדום רגלי" (ישעיה סו, א).

ויעד שבבוא אותם הגוים לירושלים לא יבואו בנאה גאון ודרך רע[1106], אבל ילכו אליה "שחוח", רוצה לומר בשפלות והכנעה אותם, שבראשונה היו "בני מעניך". ומפני מה שהרעו אליך בזמן הגלות – ישתחוו "על כפות רגליך כל מנאציך", כדי להתחנן אליך ויקראו לירושלים "עיר יי'", ולציון יקראו "קדוש ישראל" (ישעיה ס, יד), לפי שלא יכנעו ולא ישתחוו לך מפאת גבורתך כי אם מפאת אלהות והקדושה אשר בך.

וזה גם כן מורה שלא נתקיימה הנבואה הזאת בבית שני, כי לא באו שם הבבלים ולא השתחוו להם המנאצים שהחריבום, כי כבר היו נחרבים להחלט. אלא שנאמר על אנשי הגלות הזה, שאויביהם קיימים ויבואו אליהם בזמן הגאולה "שחוח" וישתחוו להם תחת מה שהרעו כנגדם.

ואמר: "תחת היותך" וגו', שבמקום שהיית בזמן הגלות "עזובה ושנואה ואין עובר עליך שמתיך[1107]", בזמן הגאולה – "גאון עולם משוש דור ודור" (ישעיה ס, טו), וכמו שאמר המשורר (תהלים מח, ג): "יפה נוף משוש כל הארץ"[1108]. ובמקום שהיו האומות בזמן הגלות בוזזות ושוללות נכסי עדת ישראל[1109], יהיה אז בהפך שתינקי "חלב גוים ושוד מלכים", רוצה לומר לא לבד מהאומות, אבל גם ממלכיהם, כמו שתרגם יונתן: 'ותשבעון נכסי עממיא ובנות מלכין תתפנקון' באופן שתכיר שהוא דבר אלהי, וזהו: "וידעת כי אני יי' מושיעך וגואלך אביר יעקב" (ישעיה ס, טז). ויהיה כל כך מה שתניק ותיקח מנכסי האומות, עד ש"תחת הנחשת" שהם לקחו ממך בזמן חורבנך ובגלות – "אביא זהב", שאתן בלבם להביא אליך מרצונם כל כך מהזהב, כמו הנחושת שלקחו

[1103] מלכים א ה, כ.
[1104] כרד"ק.
[1105] כרד"ק.
[1106] לפי משלי ח, יג.
[1107] בנדפס: "ושמתיך".
[1108] רד"ק.
[1109] לפי שמות יב, ג.

ממך הם ואבותם[1110]. וכן "תחת הברזל אביא כסף ותחת העצים נחשת ותחת האבנים ברזל" (ישעיה ס, יז). כי הנה בחורבנות ירושלים לא לבד שללו הזהב והכסף, כי אם גם הנחושת וגם הברזל, שאינו שווה כנחושת. והעצים שאינם שווים כברזל וגם האבנים שללו משם והביאו לפישא ולרומא, והנם עודם שמה. האמנם הם לקחוהו ובזזו אותו ממך בעת צר ומלחמה ושעבוד, ואתה תקחהו מהם בשלווה ובצדקה, לפי שהם יביאו אותו מעצמם, וזהו אמרו: "ושמתי פקודתך שלום ונוגשיך צדקה". כי אמר פקודתך – על זמן החורבן, שישובו עתה לשלום נוגשיך – על זמן הגלות שישוב לצדקה, לפי ש"לא ישמע עוד חמס בארצך שוד ושבר בגבולך", אבל בהפך שתקראי תשועה בחומותיך, ולכן בכל "שעריך תהלה" (ישעיה ס, יח).

ולפי שבתחילת הפרשה המשיל הגלות לחושך והישועה לאור, לכן אמר: "לא יהיה לך עוד השמש לאור יומם" וגו' (ישעיה ס, יט), רוצה לומר שלא יהיה אורם ותשועתם מפאת הוראות המערכות השמימיות[1111], אבל יהיה מפאת ההשגחה הפרטית מהשם יתברך, והוא אמרו: "והיה לך יי' לאור עולם ואלהיך לתפארתך", ולכן "לא יבוא עוד שמשך וירחך לא יאסף" (ישעיה ס, כ), רוצה לומר שלא תתבטל עוד מלכותך, וכמו שתרגם יונתן: 'לא תבטל עוד מלכותך ויקרך לא יעדי', כלומר שהדברים המחוייבים מפאת ההוראות השמימיות, יש להם זמן מוגבל בהגיעו יפסקו ויחדלו. אמנם הדברים המושגחים יהיו כפי רצון המשגיח יתעלה מבלי הפסק, וזהו אמרו: "לא יבוא עוד שמשך וירחך לא יאסף, כי יי' יהיה לך לאור עולם ושלמו ימי אבלך". האמנם ההשגחה האלהית יצטרך אליה זכות המקבלים, כי לא תחול על הרשעים, ומפני כן אמר: "ועמך כולם צדיקים לעולם ירשו ארץ" (ישעיה ס, כא), רוצה לומר שיצרף אותם האל כמאמר הנביא (זכריה יג, ט): "וצרפתים כצרוף את הכסף", והנשארים בהם יהיו כולם צדיקים, כמו שאמר: "והיה הנשאר בציון והנותר בירושלים קדש יאמר לו" (ישעיה ד, ג), ולכן "לעולם יירשו ארץ" וישכנו לעד עליה באופן שהכל יכירו שהם "זרע ברך יי'" (ישעיה סא, ט) "נצר מטעיו מעשה ידיו להתפאר" (ישעיה ס, כא). ואף על פי, שהם עתה בגלות מתי מספר[1112], הנה אחרי הגאולה יתרבו באופן, שהשבט הקטן מהם יהיה אלף פעמים ממה שהוא עתה "והצעיר לגוי עצום" (ישעיה ס, כב) הוא כפל במלות שונות. ואמנם מתי יהיה כל זה, הנה הוא "בעתה", רוצה לומר בגבול המחוייב מהגאולה[1113], שבהגיעו יעשה הדברים ההם

[1110] מעין רד"ק.
[1111] מערכות האסטרולוגיה.
[1112] לפי בראשית לד, ל.
[1113] זמן החיוב.

במהירות מופלג ובחיפזון רב, וזהו: "אני יי' בעתה אחישנה". כי לפי שנתארך הגלות אמר הנביא שלא יתיאשו, כי בהגיע השעה הקדוש ברוך הוא ימהר יחיש מעשהו.

וחכמינו זכרונם לברכה בפרק חלק דרשו: זכו – 'אחישנה'; לא זכו – 'בעתה' (סנהדרין צח, א). גלו בזה שיש לגאולה שני זמנים: האחד – הוא אפשרי על ידי תשובה וזכות הדור; והאחר – הוא מחוייב בהגיע העת הגזור לפניו יתעלה, וכמו שביארתי במאמר 'ישועות משיחו'.

ולפי שהנביא ראה ייעוד הגאולה והבטחתה, בביאור מופלג ובהאמתה רבה וחוזק עצום, לכן אמר הוא מעצמו[1115] על זה: "רוח אדני[1114] יי' עלי יען משח יי' אותי" (ישעיה סא, א). רוצה לומר, שרוח יי' דבר בו וזכה למעלה עליונה בנבואה בבשורת התשועה ועניניה יותר מכל הנביאים, לפי שמשח יי' אותו בפרט "לבשר ענוים",שהם ישראל "לחבוש לנשברי לב", רוצה לומר לחבוש מכתם מצרות הגלות עד שהם כ"נשברי לב". כי עם היות שהלב אינו מקבל פרוק וחיבור ולא שבירה, הנה הגלות לשבירת הלב שאין לה תרופה בדרך טבע כי אם בדרך נס אלהי, וכמאמר המשורר (תהלים קמז, ג): "הרופא לשבורי לב". וביאר מהו שבירת הלב ואמר שהוא הגלות, ולכן תהיה תרופתו לקרא דרור לשבויים שהם ישראל, ולאסורים – "בכור עוני" (ישעיה מח, י); וגלות יקרא "פקח קוח" (ישעיה סא, א), רוצה לומר פתיחת מאסר[1116], כי הגלות והשעבוד הוא לקיחה, ולכן פתיחתו ובטולו יקרא "פקח קוח".

ועוד זכר שמשחו "לקרא שנת רצון ליי' ויום נקם" וגו' (ישעיה סא, ב). רוצה לומר, שהודיע על ידו שהיה לגלות עת מוגבל שרצה השם לגאול עמו בו ולנקום נקמתו מהאומות ולנחם כל האבלים ולא לבד לנחמם בדברים, אבל בפועל, והוא אמרו: "לשום לאבלי ציון לתת להם פאר" בגאולה "תחת אפר", שהיה להם בגלות, "שמן ששון" ישועתם "תחת אבל", שהיה להם בגלותם "מעטה תהלה" במעלתם "תחת רוח כהה" (ישעיה סא, ג) , שהיה להם בשעבודם, שהם כולם כפל הענין במלות שונות, עד שמפני עוצם מעלתם יקרא "להם אילי הצדק", כפי צדקתם – "מטע יי' להתפאר", כפי דבקותם בו יתעלה.

עוד זכר שמשחו השם להודיע ולבשר שבגאולתם יבנו "חרבות עולם שוממות ראשונים". רוצה לומר, שבאותם הארצות שהיו שוממות מדורות ראשונים הם – "יקוממו" אותם ויחדשו "ערי חורב", רוצה לומר הערים שהיו חרבות והיו שוממות מדור ודור (ישעיה

[1114] בנדפס חסר.
[1115] כרד"ק.
[1116] כרד"ק.

סא, ד). והדיבור הזה כולו גם כן כפל ענין במלות שונות[1117].

וזכר שגם כן משח השם אותו לבשר הכנעת האומות אליהם, עד שיעמדו "זרים ורעו צאנם" (ישעיה סא, ה) ונכרים יהיו עובדי שדותיהם וכרמיהם[1118], כדי שבני ישראל לא יתעסקו בדבר מהעבודות האלה – רק לעבוד את השם הנכבד בתורתם ותפלתם. ועל זה אמר: "ואתם כהני יי' תקראו", רוצה לומר אתם לא תהיו רועי צאן ולא עובדי אדמה, כי אם עובדי גבוה ככהני יי' ומשרתי אל עליון[1119] יקרא לכם, להיותכם פנויים לעבוד עבודתו יתברך – "חיל גוים תאכלו ובכבודתכם תתימרו" (ישעיה סא, ו), רוצה לומר תתחממו. ואמרו: "ותחת בשתכם משנה וכלימה ירונו חלקם". פירושו במקום שהייתם בגלות לבושת וחרפה וכלימה יהיה לכם משנה[1120] כבוד ושמחה ורנה, כך פרשו המפרשים[1121]. ויותר נכון לפרש: "תחת בשתכם" – בגלות "משנה" מהבושת וכלימה, רוצה לומר כפלים ממנה עד ש"ירונו חלקם", רוצה לומר שהאומות היו מרננים חלקם ושמחים בכלימת ישראל, לכן מפני זה בארצם של האומות "משנה יירשו" ישראל ו"שמחת עולם תהיה להם" (ישעיה סא, ז). גם אפשר לפרש, שהאומות בעצמם ירשו בזמן ההוא "משנה" מהבושת והכלימה שירשו ישראל בגלות, ולבני ישראל יהיה הפך[1122], כי "שמחת עולם תהיה להם". והנה יהיה זה, לפי ש"אני יי' אוהב משפט ומודד מידה כנגד מידה ו"שונא גזל בעולה" (ישעיה סא, ח), רוצה לומר גם בעולה הנקרבת על גבי המזבח, כמו שהתרעם באמרו (מלאכי א, יג): "והבאתם גזול", וכל שכן שאהיה אוהב את המשפט בין בני אדם. ולכן "ונתתי פעולתם באמת וברית עולם אכרות להם", כלומר שימדוד להם שכר פעולם, כפי המשפט האמתי ויכרות להם ברית עולם, והוא שיהיה "נודע בגוים זרעם וצאצאיהם", שהיו בגלות בתוך העמים, הנה עתה אחרי גאולתם "כל רואיהם יכירום", כי הם זרע ברך יי'" (ישעיה סא, ט).

והמפרשים[1123] פירשו: "ונודע בגוים זרעם וצאצאיהם" בתוך העמים – על בני ישראל אחר הגאולה, כשילכו בארצות הגוים לטייל או לסחור, שיהיו נודעים וניכרים שהם "זרע ברך יי'".

[1117] כרד"ק.
[1118] כרד"ק.
[1119] לפי בראשית יד, יט.
[1120] מלשון: 'כפל'.
[1121] רד"ק.
[1122] כרד"ק.
[1123] רד"ק.

ואפשר אצלי לפרש: "שונא גזל בעולה" – מלשון 'מעלה', רוצה לומר שהקדוש ברוך הוא אוהב משפט ושונא הגזל, שעושה אותו אומה מהאומות מתוך מעלתה אל הנכנעים תחתיה.

הנה התבאר הנבואה הזאת, ונזכרו בה גם כן העיקרים שנזכרו בנבואות האחרות. אם נקמת השם יתברך על האומות לגווייהם, ואם קיבוץ השבטים ממזרח וממערב, וגם "לשבי פשע", וגם הכנעת האומות תחת ישראל וקבלם תורתו והבאתם מנחה לבית יי'. וידוע, שהדברים האלה כולם בזה האופן שזכרם הנביא לא נתקיימו בבית שני, ולכן עלינו להאמים שהן עתידות להתקיים בביאת משיחנו מהרה יגלה.

פרק יג

הנבואה הי"ג תחילתה בפרשת: "שוש אשיש" (ישעיה סא, י), ושאר הפסוקים אשר בפרשיות, עד "יי' אזכיר" (ישעיה סג, ז).

וענין הנבואה הזאת, שאחרי שניבא הנביא על הגאולה העתידה בנקמת האומות ואם בתשועת ישראל בפרשת: "קומי אורי" (ישעיה ס, א), וביאר אחרי זה היאך משחו הקדוש ברוך הוא, רוצה לומר שייחדו מבין שאר הנביאים לבשר כל זה לבני הגאולה, זכר דברי ירושלים והאומה, והראתה על אותה הבטחה. והייעוד הוא אמרו: "שוש אשיש ביי' תגל נפשי באלהי" (ישעיה סא, י). והמאמר הזה דומה למה שאמר בנבואה השנית אשר פירשתי בזה המאמר: "אודה יי' כי אנפת בי ישוב אפך ותנחמני" (ישעיה יב, א), שבזמן הגאולה תודה על רעת הגלות ועל טובות התשועה. ולכן אמר כאן: "שוש אשיש ביי'", שהוא שם ממדת הרחמים רומז אל התשועה והגאולה – "תגל נפשי באלהי", שהוא מידת הדין רומז אל הגלות. ולכן אמר: "שוש אשיש" בכפל מלת ה'ששון'.

ולפי שבגאולה ישישו הגוף והנפש, לפי שיקנו טובות גשמיות ורוחניות, אבל בגלות לא היו כי אם טובות נפשיות בתורה ובמצוות בלבד, לכן אמר על הגלות "תגל נפשי באלהי", שאותה גילה יוחדה אל הנפש בלבד. וביאר שמחת הגאולה באמרו: "כי הלבישני בגדי ישע מעיל צדקה יעטני" (ישעיה סא, י), רוצה לומר הנה הקדוש ברוך הוא עשה לישראל, כמו שיעשה המלך לעבדו האוהב אותו, שכדי לכבדו ילבישהו מבגדיו – כן השם יתברך, שנאמר בו: "וילבש צדקה כשריון וכובע ישועה בראשו" (ישעיה נט, יז), ילביש לישראל אותם הבגדים, והוא אמרו: "בגדי ישע מעיל צדקה". כי עם היות שה'ישע' וה'צדקה' היו בערכו יתברך 'כשריון' וכ'כובע' בהלחמו בגוים ההם, הנה בערך[1124] ישראל לא יהיו,

[1124] ביחס.

אלא כמו בגדי הכהן הגדול בעת עבודתו. ולכן אמר: "בגדי ישע מעיל צדקה", ועל המעיל אמר: "יעטני" שהאדם לובש בגדיו ומתעטף עליהם במעיל.

והנה המשיל ענינו לחתן וכלה, והם דמויים מתחלפים[1126]. והמפרשים[1125] פירשו כחתן שילבש בגדי פאר ככהן גדול, וכלה שתעדה כליה – שהם תכשיטים. ויותר נכון לפרש, שלפי שאמר: "שוש אשיש ביי' כי הלבישני בגדי ישע", אמר כנגד המלביש שהוא השם יתברך, כחתן יכהן פאר, שהוא בערך[1128] האומה – חתן והיא[1127] כלתו, כמו שבא במשלי שיר השירים, וכדברי הנביא עצמו, כמו שיתבאר "ומשוש חתן על כלה ישיש עליך אלהיך" (ישעיה סב, ה). וכאילו אמר, כמו החתן שמכין את הפאר, ועל ישראל אמר: "וככלה תעדה כליה" (ישעיה סא, י).

ואחרי שאמר זה בביאור 'ששון' הגאולה, זכר הששון השני מהגלות באמרו: "כי כארץ תוציא צמחה וכגנה זרועיה תצמיח" וגו' (ישעיה סא, יא). רוצה לומר, שהיה ישראל בגלותו וגאולתו, כמו הארץ שתוציא צמחה וכגן שזרועיה תצמיח, שהנה יצמיח אותם אחרי ההפסד שיפסד הזרע ראשונה ואחר כך יצמח כן, כן היו ישראל בגלות, שראשונה הגיעו לתכלית ההפסד והאבדון, ואז יי' אלהים יצמיח צדקה ותהילה נגד כל הגוים. וכמו שגרגיר החיטה הנזרע אחרי הפסדו יצאו מגרגיר אחד גרגירים רבים[1129] יותר יפים וטובים ממנו, כן יהיה ענין העם. וכמו שצמיחת הזרעים והצמחים יש להם עת וזמן מוגבל, כן יי' אלהים יצמיח צדקה ותהלה נגד כל הגוים בזמנה המוגבל.

והסתכל אמרו: "כי כארץ תוציא צמחה וכגנה זרועיה תצמיח", שאמר "תוציא צמחה" – מעצמה מבלתי זריעה; ו"זרועיה תצמיח" – הם הנזרעים, כי על כן קראם זרועיה. ובזה גילה הנביא שהיו לגאולה שני זמנים: זמן האפשרות, וזמן החיוב אשר כבר הודעתיך. וכנגד זמן החיוב שהוא בעתה אמר: "כי כארץ תוציא צמחה", רוצה לומר שהארץ תוציא הצמח מעצמה מבלי זריעה שהוא משל לגאולה שתהיה בעתה מבלי זריעת התשובה והמעשים הטובים, וזכות הדור. ועל זמן האפשרות אמר: "וכגנה זרועיה תצמיח" – ישראל יזרעו התשובה והמעשים הטובים והשם יתעלה יצמיח מהם הגאולה.

וזכר הנביא שהקב"ה יבוא להושיעם, אם מפאת הארץ הנבחרת, שהיא בידי אויביה והקב"ה ירצה לגאלה, וכמו שאמר (ויקרא כו, מב): "והארץ אזכור", ואם מפאת העם עמו

[1125] תרגום יונתן ורש"י.
[1126] שונים.
[1127] האומה.
[1128] ביחס.
[1129] מעין רד"ק.

ונחלתו היושב בקרב האויבים. ולענין הארץ אמר: "למען ציון לא אחשה ולמען ירושלים לא אשקוט" (ישעיה סב, א), כי 'ציון' רומז לבית המקדש וירושלים. לכללות העיר יאמר לא תתקרר דעתי בעבור ציון וירושלים "עד יצא כנגה צדקה וישועתה כלפיד יבער". וכנגד האומה אמר: "וראו גוים צדקך וכל המלכים כבודך וקורא לך שם חדש" (ישעיה סב, ב), כפי גאולתך לא כפי גלותך "והיית עטרת[1130] תפארת ביד יי'" (ישעיה סב, ג). וביאר ענין ה'שם' באמרו: ו"לא יאמר לך עוד עזובה ולארצך לא יאמר עוד שממה, כי לך יקרא חפצי בה" (ישעיה סב, ד), והוא השם שהשם יתעלה יקוב ויפרש. וכן לארצך יקרא "בעולה", רוצה לומר שבעלה ואלהיה קרוב אליה, כי כמו שיבעל בחור את הבתולה שהוא זווג נאה, כן ישראל תתיפה בשוב בניה לתוכה וכ"משוש חתן על כלה" בימי חופתה – "ישיש עליך אלהיך" (ישעיה סב, ה). ומזה הוכחה, שהחתן שזכר בתחילת הנבואה "כחתן יכהן פאר" (ישעיה סא, י) הוא משל להשם יתעלה.

ואמנם אמרו: "על חומותיך ירושלם הפקדתי שומרים" (ישעיה סב, ו), פירושו אצלי: "על חומותיך ירושלם", בהיותך במעמדך קודם החורבן – "הפקדתי שומרים", שהם הנביאים הקוראים אותם שלא ינומו ולא ישנו כדרך שומרי החומה[1131]. והענין שישובו בתשובה. ולכן אמר: "כל היום וכל הלילה תמיד לא יחשו", רוצה לומר אותם השומרים[1132] כל היום וכל הלילה היו קוראים בקול גדול מבלי פסק, והיו מזכירים את יי' בקריאתם ולא היו מניחים אותם, וזהו: "אל דמי לכם", כלומר שלא היה בנביאים דומיה מלצעוק לכם שתשובו[1133]. וכיון שהם קראו לכם ואתם לא שמעתם אליהם, ראוי עתה שאתם תקראו אל יי' ותצעקו לפניו, והוא אמרו: "ואל תתנו דמי לו" (ישעיה סב, ז), רוצה לומר לא תשתקו לא תפסקו מלצעוק אליו, עד שיכונן וישים את "ירושלם תהלה בארץ". ואל תחשבו, שתהיה תפלתכם לשווא, כי כבר "נשבע יי' בימינו ובזרוע עוזו, אם אתן את דגנך עוד מאכל לאויביך" (ישעיה סב, ח). רוצה לומר, שלא ימשלו עוד האויבים עליכם, אבל יגאלכם מביניהם באופן שעל אדמת הקודש תאכלי את תבואתיך, ובחצרות קדשו תאכלי מעשר שני ונטע רביעי כימי קדם[1134]. והענין שלא תשובו לגלות עוד. ולכן אתם גדולי ישראל נביאיו וחכמיו "עברו עברו בשערים ופנו דרך העם" (ישעיה סב, י), והסירו מקרבכם העוונות המונעים הטוב מכם, וזהו: "סלו סלו המסלה סקלו מאבן" (שם), ועם

[1130] בנדפס: "כעטרת".
[1131] מעין ראב"ע.
[1132] הנביאים.
[1133] בתשובה.
[1134] לפי ישעיה נא, ט.

יושר מעשיכם מיד הרימו נס על העמים. וזה לפי שיי' השמיע אל קצה הארץ ענין מלכותו.

ואמנם אתם אמרו: "לבת ציון הנה ישעך בה" (ישעיה סב, יא). והנה שכרו אתו לתת לעמו ועבדיו ופעולתו לפניו[1135], עד שהעמים ההם יקראו לבת ציון "עם הקודש גאולי יי'" (ישעיה סב, יב), ולעיר ירושלים יקראו "דרושה עיר לא נעזבה", מפני שתשוב השכינה לתוכה בסוד אלוה עלי אהלה[1136]. והודיע הנביא, שקודם זה יהיה חורבן אדום בהכרח, והוא כמו שזכרתי למעלה מלכות הנוצרים, ועל זה אמר: "מי זה בא מאדום" (ישעיה סג, א), כאילו היה הנביא שואל מי זה אשר בא מאדום, כלומר ששב מחורבנה והוא "חמוץ בגדים". רוצה לומר 'אדום' מדם ההרג שעשה ב"בצרה", שהיא רומי ראש מלכות אדום, והאדון הזה הוא "הדור בלבושו", שהם בגדי נקם[1137] ומעשיו הם הדורים ויפים במה שיעשה והוא "צועה", רוצה לומר צועק "ברוב כוחו" ואומר "אני מדבר בצדקה רב להושיע", כלומר אני אומר ומדבר במשפט ובצדקה שאהיה "רב להושיע" – את ישראל.

וזכר כאילו הנביא שאלו: "מדוע אדום ללבושיך ובגדך כדורך בגת" (ישעיה סג, ב). והנה לא אמר מדוע אדום לבושיך, כי אם "ללבושך", כלומר מה האדום האדום[1138] הזה אשר נדבק ללבושיך, עד שבגדיך הם דומים לבגדי ה"דורך בגת", ושהשם יתעלה השיבו: "פורה דרכתי לבדי" (ישעיה סג, ג), רוצה לומר כן דברתי שהייתי "כדורך בגת". כי 'פורה' – שהוא הגת הדרכת[1140]; אני "לבדי ומעמים אין איש אתי", שאין זכות ישראל[1139] לעזור בזה "ואדרכם באפי" וגו'. ומפני זה הזה דמם "על בגדי וכל מלבושי אגאלתי". ו"נצחם" – הוא כמו 'כחם', והדם הוא הכח; וגאלתי – הוא כמו הגאלתי בה"א. ולפי שאמר כל זה בדרך המשלי ביאר הנמשל בו אם באדום הלבוש באמרו: "כי יום נקם בלבי ושנת גאולי באה" (ישעיה סג, ד). ואמנם מה שאמרתי: "ומעמים אין איש אתי" (ישעיה סג, ג) ביאר, שענינו הוא שהתבונן שלא היה מישראל זכות לא מעשים טובים עוזרים לתשועתו, וכלשון בני אדם אמר: "ואשתומם כי אין סומך", עד שמפני זה במלחמה שעשיתי הושיעה "לי זרועי" (ישעיה סג, ה) לא שיהיה הקדוש ברוך הוא נושע, כי אם שתשועתו עשתה זרועו והחימה שהיתה לו על האומות היא סמכתהו להנקם מהם. ולכן אמר: "ואבוס עמים באפי", רוצה לומר ארמוס אותם באפי ובחמתי "ואוריד לארץ

[1135] כרש"י.
[1136] לפי איוב כט, ד.
[1137] כרד"ק.
[1138] לפי בראשית כה, ל.
[1139] כרד"ק.
[1140] כרד"ק.

נצחם" (ישעיה סג, ו), רוצה לומר כחם ותוקפם. ויש לי לפרש שהתמדת מלכות רומי ונצחיותה יורידהו וישפילהו לארץ, כי לפי שרומי מתמדת במעלתה שנים רבות, אמר עליה לשון נצחיות. ולהיות הייעוד הזה עצום מאד, סמך אליו הנביא פרשת: "חסדי יי' אזכיר" וגו' (ישעיה סג, ז).

הנה התבארה הנבואה הזאת, ועניניה מסכימים עם שאר הנבואות שעברו, אם בסיפור ענין התשועה וגודלה ודבקות השכינה והנבואה בעם; ואם בהבטחה שלא יבוא עוד גלות, ובייעוד חורבן בני אדום ורומי רבתי בגוים. והדברים האלה מבואר בענינם שלא נתקיימו בבית שני ושהם עתידים להתקיים בהכרח בגאולה העתידה.

פרק יד

הנבואה הי"ד תחילתה: "כה אמר יי' כאשר ימצא התירוש באשכול" (ישעיה סה, ח), עד "כה אמר יי' השמים כסאי" (ישעיה סו, א).

וענין הנבואה להודיע, שאף על פי שישראל לא ישובו אל יי' כראוי בגלותם, שעל כל פנים יגאלם בבוא עת פקודתם[1141], לא בבחינת זכותם באשר הם שם כי יהיו בהם רשעים, אלא בעבור הצדיקים ובבחינת מה שיהיו אחרי הגאולה שיהיו כולם צדיקים וטובים, והצדיקים שבהם בגלות יזכו בגאולה ויתמידו בה, ואויבי יי' יכלו בזמן הטלטול וחבלי המשיח. ולכן עשה משלו "כאשר ימצא התירוש באשכול", וגם יש בו חרצנים וזגים. ולכן יאמר האדם לחברו: "אל תשחיתהו כי ברכה בו", רוצה לומר שבו חומר מוכן להיות תירוש[1143], שיאמרו עליו ברכת השם ויהיה ברכה ושמחה בקרב הארץ[1142], ולא יחוש לחרצנים וזגים שיש בו מבלי תועלת – "כן אעשה למען עבדי לבלתי השחית הכל". רוצה לומר, שאף על פי שיש בהם רבים בלתי ראויים לגאולה, לא ישחית "הכל" אבל אביט אל ההצדיקים שבהם עתה ויותר בעתיד, והוא אמרו: "והוצאתי מיעקב זרע ומיהודה יורש הרי וירשוה בחירי ועבדי ישכנו שמה" (ישעיה סה, ט). רוצה לומר, שיוציא "מיעקב זרע" ברכה שהוא כנגד עשרת השבטים; "ומיהודה יורש הרי" – כנגד מלכות יהודה. ואלו ואלו כולם יהיו "בחירי" וירשו את הארץ ויהיו "עבדי וישכנו בה". ואמר: "הרי" – על כלל ארץ ישראל גם ירמז להר ציון ולהר הבית. ואל זה הדרך מהפירוש נטה יונתן בתרגומו באמרו: 'ואמרית דלא לחבלותיה בדיל לקיימא עלמאה מינה'.

וזכר עוד, שאף על פי שארץ ישראל כשגלו ישראל ממנה נתקללה בטבעתה ובתבואותיה, הנה בזמן ההוא "השרון" שהוא עתה מקום יבש – יצמח עד שיהיה "לנוה

[1141] זמן החיוב.
[1142] לפי בראשית מה, ו.
[1143] מעין רד"ק.

צאן" (ישעיה סה, י), כלומר לרעות שמה צאן מפני רוב העשב והדשאים שיצמחו שמה. וכן "עמק עכור" עם כל עכירותו עתה יהיה אז מקום דשן ורענן עד שיהיה "לרבץ בקר", כלומר לרבוץ ולרעות שמה בקר, וזה כולו יהיה "לעמי אשר דרשוני", רוצה לומר בעבור "עמי אשר דרשוני"[1144].

וביאר שפושעי ישראל לא יעכבו את הגאולה, אבל יביאם השם יתעלה במדבר העמים ושם יצרפם וימותו בחטאתם, ועליהם אמר כאן: "ואתם עוזבי יי' השכחים את הר קדשי" (ישעיה סה, יא). רוצה לומר, שאינם חוששין לחורבן ירושלים "העורכים לגד שולחן". ופירוש 'גד' הוא קיבוץ מלשון (בראשית מט, יט) "גדוד יגודנו"; ו'מני' הוא מלשון 'מנין'; ו'ממסך' הוא נסך, כמו לחקור ממסך "מסכה יינה" (משלי ט, ב). יאמר: "ואתם עוזבי יי'", שאינכם צועקים ולא מתפללים אליו, "השכחים את הר קדשי" שהוא חרב ואינכם מתאבלים עליו, וכל השתדלותכם הוא לאכול ולשתות בקיבוצים וחבורות, אכל בקר ושחוט צאן[1145] וחקור ממסך יין, שאתם עורכים ל'גד' שהוא חברתכם וקיבוצכם שולחן לאכול לשבעה ולמכסה עתיק[1147], "והממלאים[1146] למני", כלומר למנין החברה והקראים ממסך יין. הנה מפני זה אמנה "אתכם לחרב וכולכם לטבח תכרעו" (ישעיה סה, יב), שאחרי ששמתם הצלחתכם, כולה בדברים הגשמיים לאכול ולשתות ראוי שחרב תאוכלו ותבואו לטבח כצאן. ואמרו: "מניתי" ידוע שהוא דרך צחות הלשון, ולשון נופל על הלשון, כמו: "דן ידין עמו" (בראשית מט, טז); "ועקרון תעקר" (צפניה ב, ד), שלפי שאמר בפשעם "הממלאים למני ממסך", אמר גם כן בענשם לשון מנין "ומניתי אתכם". מלבד זה כיון הנביא להודיע בו פרטיות השגחתו יתעלה, שבמנין ובמידה ובמשקל ובמשורה ימנה את הרשעים לחרב ואת הצדיקים לגאולה. כי כן אמר למעלה: "וירשוה בחירי ועבדי ישכנו שמה[1148]" – על הצדיקים; ואמר ואתם עוזבי יי'" (ישעיה סה, יא) – על הרשעים, שהיתה רשעתם כל כך שעם היות שהתרה בהם הקב"ה על ידי עבדיו הנביאים הם לא ענו, והיה זה בהיות אבותיהם בארץ. ועל זה אמר: "יען קראתי ולא עניתם דברתי ולא שמעתם" (ישעיה סה, יב). וגם אמר עוד: "ותעשו הרע בעיני ובאשר לא חפצתי בחרתם". זהו הנראה אלי בפירוש הכתובים האלה.

[1144] דומה כי נבואה זו כבר התקיימה בימינו – בקום המדינה. רוצה לומר, ייבוש הביצות וכו'.
[1145] לפי ישעיה כב, יג.
[1146] בנדפס: "וממלאים".
[1147] לפי ישעיה כג, יח.
[1148] בנדפס: "בה".

אבל המפרשים פירשו[1149]: "העורכים לגד שולחן" (ישעיה סה, ט) – שהיו עובדים למזל ממזלות השמים; וכן "הממלאים למני" – הוא שם כוכב או שאמרו על שבעה כוכבי לכת, שהם מנויים. ואמרו שהפסוקים האלה נאמרו כנגד רשעי ישראל, שהיו בירושלים בעת החורבן עובדי עבודה זרה. וכבר כתב הרד"ק הספקות אשר יפול על זה הפירוש, עד שבעבור זה נעתק לפרשו על השכר והעונש הנפשיי, כמו שדרשוהו חכמינו זכרונם לברכה.

ומה שכתבתי אני הוא הנכון בלא ספק על דרך הפשט, שהפרשה כולה – על עולי הגולה נאמרה, שיצרפם השם כצרוף כסף באופן שהצדיקים יזכו בגאולה והרשעים לא יאכלו בטובה, ועליהם אמר גם כן: "לכן כה אמר יי' אלהיו הנה עבדי יאכלו ואתם תרעבו, הנה ישתו" וגו' (ישעיה סה, יג). והכתוב הזה מוכיח, שמה שפירשתי אני על "העורכים לגד שולחן והממלאים למני מסך" (ישעיה סה, יא), הוא האמת שסיפר גנותם בהיות כל ענינם אכול ושתה[1150], ולכן היה משפטם, שבמקום אותו מאכל – ירעבו; ובמקום אותו ממסך ומשקה – יצמאו; ועבדי יי' שסבלו צרות הגלות ברעב ובצמא – הם יאכלו וישתו. ולפי שבסעודות אחרי המאכל והמשתה ישמחו ויגילו וירונו מטוב לב, לכן אמר: "הנה עבדי ישמחו ואתם תבושו. הנה עבדי ירונו מטוב לב ואתם תצעקו מכאב לב" וגו' (סה, יג-יד). והנה אמר: "ישמחו" – כנגד "עבדי ישתו", לפי שהיין ישמח לבב אנוש[1151], ואמר: "ירונו מטוב לב" – כנגד המאכל על דרך ולחם לבב אנוש יסעד[1152].

ולפי שהאדם יקר רוח[1153] יחוס על כבודו יותר מעל גופו אמר, שגם כבודם בקלון ימירו, והוא אמרו: "והנחתם את שמכם לשבועה לבחירי" (ישעיה סה, טו). רוצה לומר, שהצדיקים בחירי השם כאשר יקללו את אויביהם, יאמר ימיתך השם אלהים כמו שהמית לפלוני. אמנם הצדיקים כמו שיבדלו מהרשעים בהנאות הגופניות, כשיאכלו וישתו תבואות הארץ הקדושה, כן יגדל כבודם ושמם בקרב כל הגוים, ועל זה אמר: "ולעבדיו יקרא שם אחר", רוצה לומר הפכי משם הרשעים שישאר לשובעה, והוא על דרך: "בך יברך ישראל לאמר ישימך אלהים כאפרים וכמנשה" (בראשית מח, כ). ובסוטה (דף יז, ע"א) נאמר: "יתן יי' אותך לאלה ולשבועה", לפי שבזמן הגאולה יוודע ויוכר הצדיק מהרשע, הטוב מן הרע, האמת מן השקר, לפי שתמלא הארץ דעה את יי'[1154]. ולכן

[1149] רש"י ורד"ק.
[1150] לפי מלכים א יח, מא.
[1151] לפי תהלים קד, טו.
[1152] לפי תהלים קד, טו.
[1153] לפי משלי יז, כז.
[1154] לפי ישעיה יא, ט.

אמר: "אשר המתברך בארץ יתברך באלהי אמן" (ישעיה סה, טז). כי לפי שאמר למעלה: "והנחתם שמכם לשבועה... ולעבדיו יקרא שם אחר", ביאר שבזמן הגאולה לא יאמרו לרשע צדיק אתה, ולא יהיה אדם מברך את רעהו בקול גדול בשוא ודבר כזב, אבל יהיה בהפך ש"המתברך בארץ" מתהלל מפי אחר, לא יהיה הלולו וברכתו כי אם בהיותו עובד "אלהי אמן". שהוא אלהי האמת. וכן הנשבע בארץ ישבע באלהי האמת. ולכן לא ימצא בפיהם לשון תרמית, כי נשכחו הצרות הראשונות שבהיותם בגלות היה הרשע מכתיר את הצדיק שהיו מחניפים בני אדם זה לזה, מה שאז לא יהיה כן.

ואמנם אמרו: "כי הנני בורא שמים חדשים וארץ חדשה" (ישעיה סה, יז), יש מפרשים אותו כפשוטו, שיברא השם יתברך שמים אחרים וארץ אחרת. והוא דרך דרש – אין ראוי לקבלו בפשט הכתוב. ורש"י פירש: "שמים חדשים" – שיהיו שרי ישראל עליונים ושרי האומות תחתונים. ואפשר שתהיה כוונתו[1155], שיפקוד יי' על צבא המרום במרום, ועל מלכי האדמה על האדמה[1157], ולכן יתבטלו ההוראות השמימיות[1156] המשפיעות על האומות בארץ, ותתחדש ההשגחה עליונה המיוחדת להשגחת ישראל מאת יי' מן השמים[1158], ותתחדש אחריה ארץ ישראל. וזה ענין – שמים חדשים וארץ חדשים. ואם כיון לפירוש הזה – יפה פירש. והראב"ע פירש: "שמים חדשים" – על הרקיע שהוא האויר שיחדש הקדוש ברוך הוא – אויר טוב בארץ ישראל, שיהיו בני אדם בריאים ורובים ויחיו שנים רבות, וגם יוסיף בכח, רוצה לומר ארץ ישראל כאילו היא חדשה. והרד"ק פירש, שהוא משל כי מרוב הטובות שתהיה בעולם, ירא כאילו יהיה עולם חדש שמים וארץ, וכמו שאמר: "ולא תזכרנה הראשונות" (ישעיה סה, יז). ודעתי הוא מה שכבר הודעתיך למעלה, וביארתי ענינו במעין הי"ב ממעיני הישועה, שכמו שקדמה ליציאת מצרים מחברת[1159] שני המאורות שבתי וצדק במזל דגים, שבשרו גאולת העם ושפע הנבואה, הצלחה ומעלה וירושתם הארצות והיה זה פ"ג שנה קודם יציאת מצרים ביום הולדת אהרן, כן רצה הקדוש ברוך הוא להקדים הגאולה העתידה אותה מחברת עצמה אשר כמוה לא נהייתה מאותה ראשונה, שנעשת מיציאת מצרים עד עתה. וכמו שהמחברות קטנות גם גדולות שקדמו אליה הורו על ישראל גלות וצרות עצומות, כן המחברת הזאת שהיתה בשנת רכ"ד לאלף הששי הורתה על ישראל אורה ושמחה וששון

[1155] של רש"י.
[1156] הוראות המזלות.
[1157] לפי ישעיה כד, כא.
[1158] לפי בראשית יט, כד.
[1159] מפה.

ויקר[1160], והתחדשות נבואה וחירות ומעלה וירושת ארצות. ועל המחברת ההיא אמר כאן: "כי הנני בורא שמים חדשים", לא שיפסדו השמים הראשונים, אבל שתתחדש תמונתם באותו מחברת ומשם – "תמשך ארץ חדשה", רוצה לומר שתתחדש ארץ ישראל במעלתה וקיבוץ בניה לתוכה בשמחה. ועל המחברות הראשונות שהיו מורות הגלות והצרות על האומה אמר: "ולא תזכרנה כראשונות ולא תעלנה על לב", או שאמרו על הצרות עצמם ש"לא תזכרנה" מפני המעלה וההצלחה שתחחדש.

ואמרו: "כי אם שישו וגילו עדי עד" (ישעיה סה, יח), אפשר לפרשו על השמים החדשים והארץ החדשה אשר זכר, שהם ישמחו ויגילו. והענין שיורו שמחה וששון בהוראת על מה שיברא השם מהתשועה. ואפשר שנאמר כנגד עבדי יי' אשר זכר למעלה, שי"שישו ויגילו עדי עד", כי לא יבואו עוד לגלות ולא יתחדש עליהם עוד יגון ואנחה[1161], ולכן אמר: "שישו וגילו עד יעד" בעבור מה שאני בורא. וביאר הבריאה באמרו: "כי הנני בורא את ירושלם גילה ועמה משוש". ואמר שתהיה הגילה והששון, אם בבחינת השם יתעלה להדבק שכינתו ונבואתו ביניהם, ועל זה אמר: "וגלתי בירושלם וששתי בעמי" (ישעיה סה, יט) , ואם בבחינת העם בעצמו שלא יבואו עוד לחורבן ולא יסבלו עוד צרה, וזהו: "ולא ישמע בה עוד קול בכי וקול זעקה", עד שאף הבכי והזעקה שעושים בני אדם על המתים לא תהיה ביניהם, לפי שלא ימות מהם אחד בקוצר שנים כי אם עד זקנה ושיבה. ולכן לא יבכו למת ולא ינודו לו, וזהו: "לא יהיה משם עוד עול ימים" (ישעיה סה, כ), רוצה לומר עולל בימים, וגם לא יהיה "זקן אשר לא ימלא את ימיו", כי גם בזקנתו מספר ימיו ימלא עד ש"הנער בן מאה שנה ימות" וגו'.

ואמנם איך יהיה זה חשבו המפרשים[1162], שלזמן הגאולה ישובו בני אדם לחיות חיים ארוכים כימים הראשונים בתחילת הבריאה, ושלכן אמר שאם ימות אדם בן מאה שנה יאמרו עליו 'נער מת'. וכן החוטא בשיקולל מהשם יהיה במותו בן מאה שנה. ואני אחשוב שאם נאמר זה על זמן קיבוץ הגלויות שלא יתארכו החיים כל כך. ולא בא הכתוב להודיע כי אם שהנער שמיתתו היום בן עשר או עשרים שנה מפני שנכרתו ימיו לא ימות בזמן ההוא כי אם מאה שנה, לפי שימלא את ימיו, כמו שאמר: "לא יהיה משם עוד עול ימים" נאמר "אשר לא ימלא את ימיו". וכן החוטא בעטיו של נחש[1163], כי זהו החטא הנזכר כאן, שמפני שנתקלל אדם ונתחייב זרעו למיתה, הנה הוא בן מאה שנה תבואהו

[1160] לפי אסתר ח, טז.
[1161] לפי ישעיה לה, י.
[1162] ראב"ע ורד"ק.
[1163] לפי שבת נה, ע"ב.

המוות שהיא קללת האדם הראשון. ולא הגיד הכתוב אם כן שיחיו האנשים כימי נוח ומתושלח, אלא אם נפרש אלה הפסוקים – על זמן תחיית המתים, שתהיה קרובה לקיבוץ גלויות, כי אז בלי ספק יתארכו ימי הקמים בתחייה[1164], לפי שאף על פי שיאכלו וישתו הנה יהיה כפי השכל ובדרך הנהגה טובה והקדוש ברוך הוא, יחדש בם[1165] מזג נאות קיים ובלתי משתנה. כי כמו שהיתה בריאתם דוגמת בריאת אדם הראשון[1166] עפר מן האדמה[1167], כן יחיו כחייו, ועליהם אמר: "כי הנער בן מאה שנה וימות והחוטא בן מאה שנה יקולל" (ישעיה סה, כ), ואמר גם כן: "כי כימי עז ימי עמי" (ישעיה סה, כב).

וזכר עוד שלא "יגעו לריק" בנחלתם ונכסיהם עוד, כמו שהיה בזמן קללתם, וגם לא ילדו בניהם לבהלה כמו שהיו בימי שבתם על הארץ, אבל הנה יבנו בתים ויישבו בהם, ונטעו כרמים ויאכלו את פרים, "לא ייבנו ואחר יישב, לא ייטעו ואחר יאכל", כמו שהיה בקללות. ונתן טעם לשני הייעודים האלה אשר זכר, אם למה שאמר: "לא יהיה משם עול ימים וזקן אשר לא ימלא את ימיו" (ישעיה סה, כ), אמר עליו: "כי כימי העץ ימי עמי" (ישעיה סה, כב), שיזקין בארץ שורשו שנים רבות[1168]. ואם לייעוד השני שאמר: "ובנו בתים ונטעו כרמים" וגו' (ישעיה סה, כא), אמר עליו: "ומעשי ידיהם יבלו בחירי לא ייגעו לריק ולא ילדו לבהלה" (ישעיה סה, כג), רוצה לומר שהם יכלו מעשי ידיהם ולא יכלו אותו אחרים, ובזה האופן לא "ייגעו לריק", וגם לא ימותו בניהם נערים קטנים[1169], וזהו: "ולא ילדו לבהלה", לפי שהם וצאצאיהם יהיו זרע ברוכי יי'. ואם היה שבגלות נאמר: "סכותה[1170] בענן לך מעבור תפלה" (מיכה ג, מד), הנה בזמן הגאולה לא יהיה כן אבל טרם יקראו ואני אענה. ואם תאמר איך אפשר שאם הם לא קראו יענה אותם, הנה להתיר הספק הזה אמר: "עוד הם מדברים ואני אשמע" (ישעיה סה, כד), רוצה לומר "עוד הם

[1164] עיין ב'נחלת אבות' פרק ד', בפירוש רי"א על משנתו של רבי אלעזר הקפר "הילודים למות והמתים להחיות", שם מונה רי"א 13 שורשים אודות תחיית המתים. בשורש הז' עוסק רבינו בשאלה: האם הקמים בתחייה יחיו לנצח ולא ישובו לעפרם? או שמא ימותו כל הקמים באותו דור טרם התחייה? או שמא יחיו חיים ארוכים יותר?. מסקנתו של רי"א היא, כי הקמים בתחייה יחיו חיים ארוכים יותר ['נחלת אבות' פרק ד', עמ' 259-258 (במהדרותנו)].

[1165] בקמים בתחייה.

[1166] עיין 'נחלת אבות' פרק ד', בשורש הי"א שם דן רי"א בפועל התחייה, ולדידו פועל התחייה יהיה ללא ספק כהווית אדם הראשון, לאמור: "והפליאה הזאת בעיני אין ספק שהיא בעניינה דומה בכללות הקמים יחד, בזמן אחד אל הווית אדם הראשון ובריאתו" [עמ' 267].

[1167] לפי בראשית ב, ז.

[1168] מעין רד"ק.

[1169] לפי מלכים ב ה, כג.

[1170] בנדפס: "סכות".

[1171] כרד"ק.

מדברים" זה עם זה[1171] לאמר נקרא אל אלהינו ונתחנן לו – מיד אני אשמע כוונתם שהיא לקראני, ולכן: "טרם יקראני ואני אענה".

וכדי לחזק הבטחתם הודיעם מה יהיה משפט ארבע המלכויות שמשלו עליהם, באמרו: "זאב וטלה ירעו כאחד" וגו' (ישעיה סה, כה). שזכר ראשונה שהוא מענין הדוב שראה דניאל במשל פרס, וכן דרשו חכמינו זכרונם לברכה בבראשית רבה (ישעיה צט, ב): "בנימין זאב יטרף" (בראשית מט, כז) – על מלכות פרס. ולפי שהיתה עבודתו מתוקה לישראל זכרו תחילה. ו"טלה" אמר כנגד יון, כי כן ראה אותו דניאל "צפיר העזים" (דניאל ח, ה). וכבר ידעת שהתורה עשתה דבר אחד: שה – כשבים, ושה – עזים. ומה טוב אמרו: "זאב וטלה ירעו כאחד" (ישעיה סה, כה), כי לפי שיוון החריבה את פרס והיתה תמיד שנאתם גדולה זה לזה, אמר שבזמן ההוא ירעו יחדו ויהיה שלום ביניהם. ועל מלכות בבל שנעשת מלכות ישמעאל אמר: "ואריה כבקר יאכל תבן", לפי שישראל נמשלו לבקר, כמו שאמר (הושע י, יא): "ואפרים עגלה מלומדה" יאמר שהם ישתתפו לישראל באמונותיהם, אם לא שיהיה ישראל אוכל החיטה שהוא הגרעין והאריה יאכל התבן. וזהו שאמר שה"אריה כבקר" יהיה, לפי שעליו בן דוד יצמח, כמו שאמר בפרקי רבי אליעזר[1172]. אבל על כל זה אותו אריה יאכל תבן. ועל מלכות אדום אמר: "ונחש עפר לחמו" (ישעיה סה, כה). וכבר ידעת שסמאל הוא שרו של עשו, וכמו שזכרו חכמינו זכרנם לברכה[1173] שהיה סמאל רוכב על הנחש שהסית לחוה, כי הוא היה לישראל נחש צפעוני. ולכן יאמר שזה לא יזכה בטובה כשאר האומות, אבל יהיה "עפר לחמו", לפי שלעפר ישכן סלה[1174]. ועם זה, אלו ואלו לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי הוא אשר דברתי אליכם שתהיה נקמת השם יותר באומות אדום מבשאר האומות, ולא תזכה אותה אומה המקוללת אל מה שיזכו האומות האחרות, לכן אמר עליו בלבד: "ונחש עפר לחמו".

הנה התבארה הנבואה הזאת, וכפי מה שפירשתיה ענייניה מוכיחים שלא נתקיימה בבית שני ושהיא עתידה להתקיים לימות המשיח.

פרק טו

הנבואה הט"ו תחילתה: "כה אמר יי' השמים כסאי" (ישעיה סו, א), עד סוף הספר. ואפלא מהחכמים[1175] אשר פירשו הנבואה הזאת שאמרו, שבא הנביא להוכיח את בני דורו על דברי הזבחים בהיות מעשים רעים בידיהם, מסכים למה שאמר בתחילת הספר:

[1172] מצאנו בזוהר חלק ב' דף רמג, ע"ב; דף רמד, ע"א.
[1173] פרקי דרבי אליעזר יב' שם כתוב שסמאל רכב על גמל, ולא על נחש.
[1174] לפי תהלים ז, ו.
[1175] ראב"ע ורד"ק.

"למה לי רוב זבחיכם" (ישעיה א, יא). כי הנה כל הנבואות האלה שזכר הנביא בסוף ספרו היו על הגאולה העתידה ולמה ישוב למה שאינו מענינה שכבר דיבר עליה בתחילת ספרו? אבל אמתת כוונת הנבואה וענינה כולם הם על דבר הגאולה העתידה, כאותם הנבואות כולן אשר קדמו, וקישורה עם שלמעלה הוא. כי לפי שיעד טובות רבות בגאולה העתידה חשש אולי יחשוב חושב שהיה רצון הקדוש ברוך הוא לגאול את ישראל לצרכו, כדי שיבנו לו בית המקדש ותהיה ירושלים ביד עבדיו לנוח שמה. ולהסיר מלבם המחשבה הנפסדת הזאת אמר שהוא יתעלה אינו צדירך לדירה ומקום אשר ינוח, לפי שאינו יתעלה בעל שיעור כמשפט כל מקומם, וזהו אמרו: "השמים כסאי" אשר אני יושב עליו כמלך היושב על כסא מלכותו, שאין ספק שהכסא נבדל ממנו, אבל הוא כלי מכליו מורה על גדולתו – כן השמים בתנועותם מורים על גדולת ממציאם ויכולת מניעם הראשון יתעלה. "והארץ הדום רגלי", רוצה לומר שרפרף[1176] והוא מושב קטן שמנהג המלכים לשום[1177] עליו רגליהם כשהם יושבים על כסא מלכותם. ורמז בזה, שהשמים משפיעים בעולם התחתון ושם יתראו סבותיו שהמשיל בשם 'רגלים'. ואמר שאין בעולם כולו כי אם השמים שהוא המקיף, והארץ שהיא המרכז, והשמים בערכו כמו כסא, והארץ היא כשרפרף הדום רגליו. איזה בית אשר תבנו לו לשיקיף בו ולא לבד הבית, אבל גם ירושלים או במקום אחר איך ישוער מקום שינוח בו כיון שזה כולו ממה שבארץ אשר היא כולה הדום רגליו, ואיך יקיף השרפרף אשר תחת הרגלים את האדון היושב על הכסא המקיף בכל. וכבר אמר על זה שלמה המלך עליו השלום (מלכים א ח, כז): "הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוך אף כי הבית הזה אשר בניתי"[1178].

עוד אמר: "ואת כל אלה ידי עשתה" (ישעיה סו, ב), רוצה לומר כל שכן שגם אותם השמים שהם כסאי, והארץ שהיא הדום רגלי, כל אלה "ידי עשתה" אותם, והם נבראים אחר האפס המוחלט. ואם כן, קודם בריאתה לא הייתי צריך אליהם אף כי לבית המקדש וירושלים[1179]. ולפי שאמר בהם "ידי עשתה", ביאר שדיבר בזה כלשון בני אדם, אבל כפי האמת לא נעשו ביד כי אם במאמר השם, כמו שאמר (תהלים לג, ו): "בדבר יי' שמים נעשו". ועל זה אמר: "ויהיו כל אלה נאם יי'" (ישעיה סו, ב), רוצה לומר שיהיו כולם בנאומו ובמאמרו לא ב'יד'. והיוצא בזה כולו, שאי אפשר לומר שתהיה הגאולה לצרכי כדי לבנות לי בית, אבל היא באמת כדי לרחם על ישראל בגלות, וזהו שאמר: "ואל זה אביט

[1176] כרד"ק.
[1177] לשים.
[1178] כרד"ק.
[1179] אצטרך?

אל עני ונכה רוח וחרד על דברי", שהוא ישראל שבצרות הגלות הוא – "עני ונכה רוח", ועם כל זה הוא חרד על דבר השם, שהיא התורה כדי לשמרה ושלא לעבור עליה. וגם כן אעשה זה, כדי להנקם מתועבות הגוים בכל פגוליהם, שכל אחד מהם הוא "שוחט השור לגנבו ומכה את בעליו, כדי לגזלו ממנו, וכן "זובח השה" (ישעיה סו, ג), רוצה לומר שוחט השה ואוכלו בגנבו אותו מן העדר, ו"עורף הכלב" ששומר העדר, כדי שלא יחרץ לשונו[1180] נגדו. וכן "מעלה מנחה דם חזיר", רוצה לומר שמעלים אלו לאלו מנחה מדם החזיר, כאילו היה דבר משובח והיה פגול מצד היותו דם ומצד חזיר. וגם "מזכיר לבונה" בבית תפלותיהם בהיות "מברך און", ומתפלל תפילת שווא. ואין ספק שכולו על בני אדם נאמר, שהם בבתי תפילותיהם מקטרים "לבונה" לא ריח אחר. ו"מזכיר" הוא מלשון "אזכרתה" (ויקרא ב, ב) וברכתו ותפילתו תהיה "און" שווא ודבר כזב[1181].

ואפשר לפרש שסיפר בגוים שני גנויות: האחד – אכזריותם על ישראל, ועל זה אמר: "שוחט השור מכה איש" (ישעיה סו, ג), ומלכות יוסף נקרא שור, כמו שאמר: "בכור שורו הדר לו" (בראשית לג, יז), ולכן עשה ירבעם את העגלים. ולפי שהיה אמרו: "שוחט השור" מאמר המשלייי, לכן ביארו באמרו: "מכה איש" – שהוא הנמשל בענין "שוחט השור". וכן "זובח השה" הוא נאמר על "שה פזורה ישראל" (ירמיה נ, יז), שהיו מרבים חלליהם. ואחרי שזכר הגנות הזה זכר הגנות השני, והוא – מטומאתם ומעשיהם הרעים, וזהו אמרו: "עורף כלב", שהרצון בו שעורף הכלב לאכלו, ו"מעלה מנחה דם החזיר" כמו שפירשתי, והוא על דרך אוכלי החזיר, השקץ והעכבר. ולפי שיוכלו האומות לומר שאין עליהם חטא על מה שהרעו, לפי שהקדוש ברוך הוא הביאם בגלות וגם במאכליהם לא היו נזהרים, ולא ציוה אותם עליהם, לכן השיבה השם: "גם המה בחרו בדרכיהם ובשקוציהם נפשם חפצה" (ישעיה סו, ג), רוצה לומר מה שהרעו לא עשו אותו במצוותי ומאמרי, אבל המה בבחירתם עשו אותו גם, כי אני קפצתי מעט והרבה עזרו לרעה, ועל זה אמר: "גם המה בחרו בדרכיהם", שמפני בחירתם הרעה עשוהו. וכנגד הגנאי השני מגלוליהם אמר: "ובשקוציהם נפשם חפצה". אבל כמו שהם בחרו בדברים הרעים ההם – "גם אני אבחר בתעלוליהם" (ישעיה סו, ד), והוא רמז לנקמות ולחרב אשר יביא עליהם, והוא מלשון: "אזכור מעללי יה" (תהלים עז, יב). רוצה לומר אבחר בעלילות שאעשה בהם ומגורותם אביא להם שהוא החרב והרעב שהם יראים מהם[1182]. ואמר שאין ראוי להתנצל באמרם שלא ציוה להם הקב"ה תורה ולא אסר להם המאכלות האסורות, לפי

[1180] לפי שמות יא, ז.
[1181] לפי משלי ל, ח.
[1182] כרד"ק.

שכמו שאמרו חכמינו זכרונם לברכה[1183] על: "יי' מסיני בא וזרח משעיר למו" וגו' (דברים לג, ב), שחזר על כל האומות שיקבלו את התורה ולא רצו לקבלה, ולכן זכר שעיר ופארן, לפי שכל האומות היום נכללות באדום וישמעאל. והענין שהם עזבו את יי' נאצו את קדוש ישראל נזורו אחור[1184], ואפילו שבע מצוות בני נח שנצטוו לא קיימו אותם, ועל זה אמר: "יען קראתי ואין עונה" (ישעיה סו, ד). וגם אין להם להתנצל במה שעשו כנגד ישראל באמרם שמיי' היתה זאת להענישם, לפי שהם לא שמעו דבר יי'[1185] אשר דיבר על ישראל, והוא אמרו: "דברתי ולא שמעו", אבל בבחירתם הרעה, כמו שאמר: "ויעשו[1186] הרע בעיני", כלומר להכעיסני ולמרות כבודי ובדברים ובשיקוצים אשר לא חפצתי, בחרו המה.

ואמנם אמרו אחרי זה: "שמעו דבר יי' החרדים אל דברו" וגו' (ישעיה סו, ה) נתקשה על המפרשים[1187] ליישבו על פשוטו, כי יש בו דברים בלשון יחיד, ודברים בלשון רבים, דברים לנוכח, ודברים לנסתר. ומה שנראה אלי אמתי כפי ענינו הוא, שאומר השם אל הצדיקים מעמו החרדים על דברו ותורתו לשמרה, הלא ראיתם מה שאמרו אחיכם בני ישמעאל, כי הם אחיכם לפי שהיה ישמעאל אח ליצחק ואח עשו ליעקב, ועם היותם אחיכם – הם "שונאיכם ומנדיכם". ואמר "שונאיכם" – הישמעאלים; "ומנדיכם" – על בני אדום. ומה שאמרו: "למען שמי הוא יכבד יי'", רוצה לומר שתמיד יאמרו שיתקדש ויתגדל ויתכבד שם האל, כי הם בפיהם חולקים תמיד כבוד גדול לשמו ואינם מחללים אותו, והוא על דרך: "העם הזה בפיו ובשפתיו כבדוני ולבו ריחק ממני" (ישעיה כט, יג). ולכן אמר יתעלה כמלעיג עליהם הלא ראיתם מה שהם אומרים תמיד "למען שמי", כלומר על דבר שמי יכבד יי' ויתגדל שמו. ועוד אומרים כנגדם "ונראה בשמחתם", רוצה לומר שהנבואות והנחמות שנבאו הנביאים כולם לא יתקיימו בכם, כי אם בהם ושעליהם נאמר: "ופדויי יי' ישובון ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם" (ישעיה לה, י) ויתר הייעודים, וזהו: "ונראה בשמחתכם", שהם אומרים אנחנו הם הרואים בשמחה שדיברו הנביאים שאתם הייתם מקווים אותם.

ואחרי שזכר מאמר האחים השונאים ההם, השיב על דבריהם "והם יבושו", שלא יהיה כמו שאמרו כי לא יראו בשמחתכם, אבל יבושו בשת לפי, שהנה כתובה לפני לא

[1183] ראה ספרי, וזאת הברכה ב'; איכה רבתי ג, א; זוהר קצב, ע"א.
[1184] לפי ישעיה א, ד.
[1185] לפי מלכים ב ז, א. ועוד.
[1186] בנדפס: "עשו".
[1187] ראה ראב"ע וסיעתו.

אחשה מה שעשו בחורבן ירושלים ובשרפת היכל יי'. וכאילו "קול שאון מעיר" ו"קול מהיכל" (ישעיה סו, ו) צועקים אלי מן האדמה, ולכן "קול יי'" ורצונו הוא להיות "משלם גמול לאויביו". גם יכוין ב"קול יי' משלם גמול לאויביו", שמלבד הנקמה שיעשה השם באומות על מה שהחריבו את ירושלים ושרפו את בית קדשו, עוד יחרימם על מה שדיברו כזבים באלהותו. ולכן זכר שלושה קולות שעליהם הקב"ה משלם גמול לאויביו: האחד – "קול שאון מעיר" מהרוגי ירושלים; והשני – "קול מהיכל" משרפת היכל יי'; והשלישי – "קול יי'", שרצה לומר קול דברי העמים אשר דיברו על יי', כמו שאמר בדניאל: "חזה הוית באדין מן קל מליא רברבתא די קרנא ממללא חזה הוית עד די קטילת חיותא והובד גשמה ויהיבת ליקידת אשא" (דניאל ז, יא). שביאר בזה, שמפני קול הדברים שהחיה הרביעית מדברת בפינות האלהיות יהיה חורבנה.

ואמנם אמרו אחר כך: "בטרם תחיל ילדה" (ישעיה סו, ז), ושאר הפסוקים הנמשכים פירשו המפרשים[1188] על ירושלים העיר שזכר, כאילו היא האם שילדה הבנים עולי הגולה. ולפי שפתאום תבוא ישועות ה', לכן עשה משלו ביולדה באמרו: "בטרם תחיל ילדה", רוצה לומר שבאת לידתה פתאומית קודם הצירים שהם צרת גוג ומגוג. וכנגד עולי הגולה אמר: "והמליטה זכר", לפי שבלידת הזכר תגדל השמחה בבית. ולפי שאחרי הגלות הישועה טרם יתקבצו כל ישראל בארצם תהיה להם זמן מועט, כמו חבלי יולדה כמו שאמר זכריה: "ונלכדה העיר ונשסו הבית" (זכריה יד, ב). ואחר החבלים האלה "ויצא יי' נלחם בגוים ההם" (שם שם, ג), לכן אמר: "בטרם יבא חבל לה והמליטה זכר", כי אחר ההמלטה יבואו לה החבלים. ולהיות קיבוץ הגלויות פליאה גדולה אמר: "מי שמע כזאת מי ראה כאלה", והוא "היוחל ארץ ביום אחד אם יולד גוי פעם אחת", כאילו "ילדה ציון את בניה" (ישעיה סו, ח) כולם. והבטיח הנביא שינצלו מאותם חבלי משיח, והוא אמרו: "האני אשביר ולא אוליד" (ישעיה סו, ט), כלומר שמא אתחיל בדבר ולא אוכל לגמרו, אם אביא האשה על המשבר ולא אוליד אותה, רוצה לומר אם אביא ציון על המשבר במלחמת גוג ומגוג, ולא אוליד אותה בתשועה המוחלטת מאותה צרה, אם אני המוליד ארצות הגוים ומצליח אותם ועצרתי מלעשות כן לישראל? וזה כולו בתמיה הוא. זהו דרכם בפירוש הכתובים האלה, ואינו נכון אצלי כפי פשוטם.

אבל אחשוב שהעיר הנביא בהם לתחיית המתים אשר תהיה באותו זמן, ולכן אמר: "בטרם תחיל ילדה". רוצה לומר בטרם תחיל העיר הנזכרת – ירושלים – תלד, כלומר שמבלי חבלים תלד. והענין שיחיו המתים לא בהויה מודרגת אחרי הבנות טבעיות שהם

[1188] רש"י ורד"ק.

במדרגות הצירים הקודמים ללדה, אמנם התחייה לא תהיה כן, אלא שעל צד הפליאה יתהוו גופות האנשים פתאום ויקומו בצביונם ובקומותם, ועל זה אמר: "בטרם יבא חבל לה והמליטה". זכר לא שיבואו החבלים ההם אחר הלידה, אלא שתהיה הלידה מבלי חבלים כלל, ולכן היתה התמיהה עצומה "מי שמע כזאת מי[1189] ראה כאלה" (ישעיה סו, ח). וביאר "מי שמע כזאת" באמרו: "היוחל ארץ ביום אחד" שעל ארץ היולדת אותם היוצאים מקבריהם אמר בלשון נקבה "מי שמע כזאת". וביאר אמרו: "מי ראה כאלה" בלשון רבים באמרו: "אם יולד גוי פעם אחת", והוא רמז לריבוי הנולדים הקמים בתחייה יחד. ואמרו: "כי חלה גם ילדה ציון את בניה", כמו שאר האומות. והענין שיקומו התחייה כל בני ישראל הצדיקים שהם הנקראים בניה באמת.

והנה פירש זה[1190] בציון, לפי שבה היו הדברים מתיחסים אל תשועתה. ולפי שהיתה פינת תחיית המתים קשה על השכל לציירה, לכן הוצרך השם יתעלה לעשות עליה טענה באמרו: "האני אשבור ולא אוליד" (ישעיה סו, ט). והנה 'אשבור' אינו מלשון 'משבר' כי אם מלשון: "שבר על שבר" (ירמיה ד, כ). יאמר האני אשבור את ישראל בגלות, שמתו בו ובשמרם את תורתי קבלו צרות רבות ושבר עצום, ולא אוליד ולא אחיה אותם בעת התשועה והגאולה. באמת מן הראוי הוא, שיזכו בה ואם אני המוליד אדם הראשון מעפר האדמה, וכל בריות בראשית מלא דבר, איך אהיה עצור ובלתי יכול להחיות את המתים, והוא אמרו: "אם אני המוליד ועצרתי" יאמר "אלהיך". וכן תרגם יונתן הפסוק הזה כפי מלותיו עם היות שכיון בפירושו לקיבוץ גלויות תרגם: 'אנא אלהא בריית עלמא מבראשית אמר ה' בדדית יתכון לביני עממיא אף אנא עתיד לאכנשא גלוותך אמר אלהיך'. הנה פירש 'אשבור' מענין שבר וחורבן הגלות. ופירוש "אני הוא המוליד" – על בריאת העולם, כמו שפירשתי. אבל אין ספק שעל הקמים בתחייה אמרו הנביא. ולכן ביאר הסיבה למה יחיה מתי ישראל[1191] באמרו: "שמחו את ירושלים וגילו בה כל אוהביה, שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה" (ישעיה סו, י). רוצה לומר, ראוי הוא שכל אוהבי ירושלים וחסידיה שמתו בגלות מתאבלים עליה – ישמחו וישישו עמה בגאולתה, כדי שכמו ששבעו מהצרות מחורבנה וגלותה כן יינקו וישבעו "משד תנחומיה", שהוא מלשון: "ושוד מלכים תינקי" (ישעיה ס, טז), וזה בדברים הגשמיים, וגם כן למען ימוצו ויתענגו מ"זיו כבודה" (ישעיה סו, יא) שהוא, כמו "זיו כבודה" כשתשוב השכינה לתוכה והנבואה למקורה, ושאר הדברים הרוחניים. לפי שככה אמר יי' להיות

[1189] בנדפס: "ומי".
[1190] נס תחיית המתים.
[1191] לפי ישעיה מא, יד.

נוטה אל ירושלים, השלום וכבוד הגוים כנהר "וכנחל שוטף" שיבוא במרוצה, כן יבוא שלומם וכבודם[1192] פתאום יחד. ואותם הקמים בתחייה והעולים בגולה כולם יזכו ויינקו ממנו, והוא אמרו: "על צד תנשאו ועל ברכים תשעשעו" (ישעיה סו, יב), שהוא כולו משל כאשר ישא האומן את היונק[1193] וישעשעהו. ואמר: "כבוד גוים", להגיד שיזכו לכבוד הגוים ועשרם שלא ייגעו בהם ו"כאיש אשר אמו תנחמנו", שתנחומיה הם בחמלה רבה – "כן אנכי אנחמכם". וזה אין ראוי שיהיה כי אם במקום הצער, וזהו אמרו: "ובירושלים תנוחמו" (ישעיה סו, יב).

וכנגד אותם הקמים בתחייה אמר: "וראיתם ושש לבכם ועצמותיכם כדשא תפרחנה" (ישעיה סו, יד). רוצה לומר, שיראו התשועה בעיניהם הגשמיים והעצמות היבשות יפרחו כדשא, ובאמצעות זה תוודע "יד יי' את עבדיו", שיידעו הכל כי יש אלהים בישראל[1194]. ומלבד זה הנה השם יקם נקמתו מן האומות, והוא אמרו: "וזעם את אויביו כי באש יי' יבא ובסופה מרכבותיו" (סו, יד-טו), שהם גזרותיו היורדות מן השמים[1195] – "להשיב בחמה אפו וגערתו בלהבי אש", רוצה לומר להשיב אפו שהיה על ישראל על האומות בחמלתו עליהם, והוא מלשון: "פן יראה יי' ורע בעיניו והשיב מעליו אפו" (משלי כד, יח). וכמו שאמר (דברים לב, מא): "אם שנותי ברק חרבי... אשיב נקם לצרי". והרב רבי יוסף קמחי פירש: 'להשיב' מלשון שהיה כאילו אמר להבעיר בחימה אפו.

ולפי שאמר: "כי באש יי' יבא וגערתו בלהבי אש", ביאר הנביא שלא נאמר ה'אש' ההוא בדרך המשלי כי אם על פי פשוטו, לפי שכאשר תהיה נקמת האומות ייתחברו שני הדברים יחד: איש באחיו ביניהם, ואש גפרית ורוח זלעפות[1197] מאת יי' מן השמים[1196], וכמו שאמר יחזקאל: "חרב נאם יי' אלהים חרב איש באחיו, ונשפטתי אתו בדבר ובדם וגשם שוטף ואבני אלגביש, אש וגפרית אמטיר עליו" (יחזקאל לח, כא-כב)[1198]. ועל זה אמר כאן: "כי באש יי' נשפט" (ישעיה סו, טז), רוצה לומר אש וגופרית מלמעלה ובחרבו את כל בשר שהוא חרב האומות איש ברעהו, ובזה האופן ירבו חללי יי'.

ואמנם מה יהיו האומות אשר תהיה הנקמה בהם, ביאר באמרו: "המתקדשים והמטהרים אל הגנות" (ישעיה סו, יז). כי הנה אמר: "המתקדשים והמטהרים" על

[1192] של ישראל.
[1193] לפי במדבר יא, יב.
[1194] לפי מלכים א יח, לו.
[1195] כרד"ק.
[1196] לפי בראשית יט, כד.
[1197] לפי תהלים יא, ו.
[1198] כרד"ק.

הישמעאלים שהם מראים עצמם קדושים וטהורים ברוב רחיצתם, ולכן לא אמר הקדושים והטהורים כי אם המתקדשים והמטהרים, שאין המתקדש הוא – הקדוש; ואין המטהר הוא – הטהור, אבל המתקדש והמטהר הוא מראה עצמו כן ואינו קדוש ולא טהור באמת, על דרך: "יש מתעשר ואין כל מתרושש והון רב" (משלי יג, ז). וכן הישמעאלים הם מתקדשים ומטהרים ברחיתותיהם והם מסוללים וטמאים במעשיהם[1200]. ולכן אמר: "אל הגנות אחר אחד בתוך", לפי שהם[1199] עושים תמיד בתי תפילותיהם בתוך הגנות והגינות והפרדסים סובבים אותם, וכאילו בתי תפילתם כל אחד מהם הוא אחרי גינה אחת בתוכה, לפי שהגנים יסובבוהו. ועל הנוצרים אמר: "אוכלי בשר החזיר השקץ והעכבר" (ישעיה סו, יז), לפי שאוכלים כל בשר הטמא והטהור יחדיו. ועל שניהם, רוצה לומר הישמעאלים והנוצרים אמר: "יחדיו יסופו" ויתמו מן בלהות[1201].

וראיתי בשורש שעשה רבי יוסף אבן כספי אשר קרא 'שרשות כסף', שכתב בשורש אחד שכבר תאמר על הזולתיות וממנו: "והנה איל אחר נאחז בסבך" (בראשית כב, יג), כי "וירא והנה איל" היא גזרה אחת בעצמה, ואמרו "אחר נאחז בסבך בקרניו" היא גזרה אחרת, כלומר ואחר כן "נאחז בסבך בקרניו". ולהראות כן שמו געיא במלת 'אחר', וכן אחר אחת בתוך, כלומר אחר התקדשם והטהרם – הם מטנפים עם הזונה, שישימו נקבה אחת בתוך מעמדם והא קרי וכתיב כתיב אחד וקרי אחת, להגיד שהישמעאלים פעם ישימו קודש ופעם קדשה.

וזכר הנביא עוד איך יהיה זה, שייספו ויתמו כולם אם כל אחד בארצו בדבר ומגפה, או באש וגופרית כמהפכת סדום ועמורה, או באי זה אופן אחר באמרו: "ואנכי מעשיהם ומחשבותיהם באה" (ישעיה סו, יח), כלומר אנכי ידעתי מעשיהם ומחשבותיהם, ולכן מלפני "באה לקבץ את כל הגוים והלשונות". והקיבוץ ביארו יחזקאל שיהיה כולו על ירושלים. כי הנה יעלו שמה הנוצרים בתחילה ויחריבו את ארץ מצרים במכת חרב והרג ואבדן[1202] גדול, ואז יאספו עליהם הישמעאלים כל בני מזרח וצפון, ותהיה מלחמה ביניהם קרוב לירושלים, והיתה להם עת צרה אשר כמוה לא נהיתה, כי תהיה חרב איש באחיו[1203] רבה מאד, כמו שביארתי במעין אחד עשר מ'מעיני הישועה'. ועל זה נאמר כאן: "ואנכי מעשיהם ומחשבותיהם באה לקבץ את כל הגוים והלשונות", לפי שהכל

[1199] הישמעאלים.
[1200] כרד"ק.
[1201] לפי תהלים עג, יט.
[1202] לפי אסתר ט, ה.
[1203] לפי יחזקאל לח, כא.

יהיה בגזרת עירין[1204] לתת נקמת יי' באויביו. ועל אותה נקמה אמר: "ובאו וראו את כבודי", כי היא תהיה כבוד יי' באמת, כמו שאמר יחזקאל עליה: "והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גוים רבים וידעו כי אני יי'" (יחזקאל לח, כג).

ולפי שבעצת יי' ימלטו מאותה מלחמה פליטים עם מומים רבים, כמו שאמר זכריה: "וזאת תהיה המגפה אשר יגוף יי' את כל העמים, אשר צבאו על ירושלים, המק בשרו והוא עומד על רגליו, ועיניו תמקנה בחוריהן ולשונו תמק בפיהם" (זכריה יד, יב), לכן אמר כאן: "ושמתי בהם אות" שהם אותם המומים והנגדים "ושלחתי מהם פלטים". רוצה לומר, שיסבב[1205] השם שימלטו במלחמה וילכו אל הגוים שזכר "תרשיש פול ולוד" ואל "מושכי קשת", שפירשו המפרשים[1206] שהם הטורקוס, ואל בני תובל אשר באינגלאטירא, ואל יוון שהיא ארץ היוונים, וגם כל ארץ איטליא, ובכלל לכל האיים הרחוקים אשר לא שמעו את שמעי ולא "ראו את כבודי" (ישעיה סו, יט). ויגידו הפליטים ההם את כבודי שהיא המלחמה, ונקמתה בגוים ההם ואז גויי הארצות, כשידעו זה הפלא הגדול שעשה השם יביאו "את כל אחיכם" (ישעיה סו, כ) והם בני ישראל שנשארו בארצות הגוים ולא עלו עדיין לירושלים יביאו אותם הגוים "מנחה ליי'", בכבוד גדול "בסוסים וברכב ובצבים", שהם העגלות מכוסות ואהל בהם, כמו "שש עגלות צב" (במדבר ז, ג)[1207] "ובפרדים ובכרכרות", שהם הגמלים הקלים שלרוב מרוצתם יראה כאילו הם מרקדים, מלשון: "ודוד מכרכר" (שמואל ב ו, יד)[1208]. ויונתן תרגם אותו מלשון 'שבח', כלומר שיביאו אותם בשירים ותשבחות "על הר קדשי", כמו שהיו מביאים בני ישראל את המנחה והבכורים "בכלי טהור בית יי'", ובשמחה ובשירים בתוף ובכינור.

ואמר שמאותם בני ישראל שיבואו מהארצות הרחוקות שהיו מעורבים בגוים ונשקעים בתוכם, גם מהם יקח להיות כהנים ולוים[1209], וזה מאותם שהיו ממשפחת כהונה ולוים, ולא יחושו אם נמכרו לעבדים ונעשו גוים על צד האונס. ואמנם איך יוודע זה, אין ספק שיהיה ברוח הקודש, כמו שאמר הנביא מלאכי: "וישב מצרף ומטהר כסף, וטהר את בני לוי וזקק אותם כזהב וככסף, והיו ליי' מגישי מנחה בצדקה. וערבה ליי' מנחת יהודה וירושלם כימי עולם וכשנים קדמוניות" (מלאכי ג, ג-ד), והוא המורה שלא יעבדו בכהונה ובלויה, כי אם אותם שהיו ממשפחתם ומבית אבותם כשנים הקדמוניות. והרב יוסף

[1204] לפי דניאל ד, יד.
[1205] יגרום\יסב.
[1206] רד"ק.
[1207] כרד"ק.
[1208] כרד"ק.
[1209] כרד"ק.

קמחי פירש: "וגם מהם אקח לכהנים ללוים" (ישעיה סו, כא), רוצה לומר שלא יהיו עוד שמה הגבעונים חוטבי עצים ושואבי מים, כי מגדולי הגוים יהיו עובדים את הכהנים ואת הלוים.

ולפי שלא יאמרו ומה יועיל כל זה אם נשוב ללכת אחר כך בגלות אחר, איך יתקיימו הנבואות האלה אם ילכו האומות אותנו בגלות, לכן כדי להסיר הספקות האלה בסוף נבואותיו לחזק עוד נצחיות האומה והתמדתה, באמרו: "כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה אשר אני עושה" וגו' (ישעיה סו, כב). ופירושו, שלא יחשבו שההקדמה הפילוסופית האומרת כל הוה נפסד תצדק גם בדברים הנסיים, כמו שהיא צודקת בדברים הטבעיים בהווייתם והפסדם, הדברים יהיו כפי הרצון האלהי, כבר יהיו מחודשים ולא יבואו לידי הפסד, כמו שזכר הרב המורה בענין העולם[1210], שבהיותו מחודש ממנו יתברך לא יפסד עוד. וזהו אמרו: "כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה", שנתחדשו בבריאת העולם, וזהו: "אשר אני עושה", כלומר אשר אני עשיתי אותם. ואמר "עושה" בלשון הווה, לפי שהשם יתברך הוא גם כן סיבה שומרת לעולם ותמיד עושה ופועל בו. ואמר אף על פי שהם מחודשים הם עם כל זה עומדים לפני וקיימים ובלתי נפסדים, להיות בריאתם בדרך נס "כן יעמוד זרעכם ושמכם", רוצה לומר שזרע ישראל יהיה קיים עדי עד[1211], וגם לא יומר ולא יתחלף לעם אחר, ולדת אחרת בכללו, אבל תמיד יהיה זרעם קיים ושמם קיים. וזהו: "כן יעמוד זרעכם ושמכם".

ואמנם אותם מבני ישראל אשר יקומו בתחייה לשוש עם ירושלים, זכר מענינם שיהיו צדיקים וישרים בלבותם מבלי חטא, ועל זה אמר: "והיה מדי חודש בחודשו ומדי שבת בשבתו, יבא כל בשר להשתחוות לפני אמר יי'" (ישעיה סו, כג). כי לא אמר "כל בשר" על כל האומות כי אם על צדיקי ישראל, שישבו על הארץ והוא על דרך: "ויברך כל בשר שם קדשו לעולם ועד" (תהלים קמה, כא). והכוונה בכאן, שיתמידו בזה מפני חסידותם ודבקותם בו יתברך, והם "יצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים" (ישעיה סו, כד), שהם אשר יקומו בתחייה לקבל עונשים לפני כל בשר, כי יראו אותם הצדיקים שתולעת הפושעים ההם לא תמות "ואשם לא תכבה", כי הם יהיו בעונש מתמיד בעמק יהושפט[1212] ויהיו דיראון ומיאוס גדול לכל בשר הרואה אותם, מסכים למה שאמר דניאל: "ורבים מישני אדמת עפר יקיצו, אלה לחיי עולם ואלה לחרפות ולדראון עולם" (דניאל יב, ב). ויונתן תרגם: "כי תולעתם לא תמות" – 'ארי נשמתהון לא ימותון ואשתהון לא תטפי ויהון

[1210] חלק שני פרק כט.
[1211] לפי ישעיה כו, ד.
[1212] כרד"ק.

רשיעיא מדנין[1213] בגיהנם עד ריימרון עליהון צדיקיא מסת חזינא'. עשה העונש הזה נפשיי לנשמות בגיהנם. ותרגם "דיראון" כמו שתי מלות די ראון מלשון ראייה. ואם נפרש: "יבא כל בשר" – על כל הקמים בתחייה הן מבני ישראל הן משאר האומות, אין ראוי לפרש: "מדי חדש בחשדו ומדי שבת בשבתו" (ישעיה סו, כג), שבכל חודש ושבת יבואו כל בני עולם לירושלים, כי זה בלתי אפשרי. אבל הענין הכתוב, שבשני זמנים מהשנה יבואו כל בשר לירושלים להשתחוות למלך יי' צבאות[1214]: האחד – הוא בחודש השביעי, ועל זה אמר: "מדי חדש בחדשו", שהוא החודש שבו נברא העולם ונתחדש. ואמר "מדי חדש בחדשו", להגיד שכל אותו חודש השביעי יהיה זמן הרגל שלהם. וכאילו אמר בכל שנה באותו חודש בכל ימי אותו החודש הרשום. והעת השני – הוא מפסח עד עצרת, שנאמר בו (ויקרא כג, טו): "וספרתם לכם ממחרת השבת וגו' שבע שבתות תמימות תהיינה". ועל זה הרגל אמר: "ומדי שבת בשבתו", רוצה לומר באותו זמן שנמנה בשם שבועות ושבתות. ואמר: "מדי שבת בשבתו", להגיד שכל אותם שבע שבתות יהיה הרגל שלהם, וכפי מה שפירשתי למעלה בפסוק: "כי הנני בורא שמים חדשים וארץ חדשה" (ישעיה סה, יז) על המחברת העצומה משבתאי וצדק שנעשת בשנת רכ"ד, ומורה על הגאולה העתידה אפשר גם כן לפרש מה שאמר כאן, כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה שקרא השמים חדשים בבחינת אותה מחברת, וקרא ארץ ישראל חדשה מפני שתתחדש כנשר נעוריה.

ואמר הנביא שלא יחשבו, שבעבור זמן המחברת העצומה הזאת תתחדשנה מחברות אחרות שיורו רעה והזק לישראל ויתקיימו עליהם, כמו שנתקיימו הקדמוניות, לכן אמר שלא יהיה כן, אבל שכמו שהשמים ההם נתחדשו באותו מחברת אם בכלולותם מתנועעים מאתו יתעלה, כי הוא המניע הראשון לכללותם, וכן הארץ המתחדשת עיני יי[1215] בה והוא המשגיח עליה, ועל זה אמר: "עומדים לפני" (ישעיה סה, כב), כלומר הם מתנועעים ומושגחים ממנו ומתקיימים בדברי כן, בזה האופן יעמוד ויתקיים "זרעכם ושמכם" ולא ישתנו בסיבת מחברות אחרות, כי אני אהיה מקיים אתכם במאמרי ורצוני המוחלט והשגחתי הפרטית, כמו שאני מקיים ומניע השמים וארץ ישראל, שלא עבר זר בהנהגתם. ומפני שתיוחד הנהגתם כולה להשגחתי ולא למערכות עליונות שמימיות, כמו מעשה בראשית מיוחד להשגחתי, לכן: "מדי חדש בחדשו", רוצה לומר באי זה חידוש שיהיה מהעליונים, אם מהלבנה בחישודה, ואם משאר הכוכבים לא יתנו בני

[1213] בנוסח אצלינו: 'ויהון מתדנין רשיעיא...'.
[1214] לפי זכריה יד, יז.
[1215] לפי בראשית ו, ח.

אדם לב אליהם, לפי שיידעו שהשגחתי לפני, לא שיבואו לירושלים אשר בידו הכל כחומר ביד היוצר[1216]. וכן יעשו "מדי שבת בשבתו" של זכרון בריאת העולם "כל בשר", כאשר הוא שישתחוו לפניו יתעלה יוצר הכל[1217], גם כי יביאם לשלמות האמונה הזאת, לפי שיצאו וראו האנשים הקמים בתחייה שהיו בהם הפושעים בי באמונתם, שפגריהם תמיד בוערים באש שלא יכבה והם דיראון וסירחון יהיו "לכל בשר". ומפני זה כל בשר ישתחוו לפני יי'. ונכון לפרש כפי זה הדרך כדברי המתרגם[1218] שיהיו 'די ראיון ולמוד לכל בשר'.

הנה נתבארה הנבואה הזאת, ועניניה מוכיחים שלא נתקיימה בבית שני ולא בשום זמן אחר, ושהיא עתידה להתקיים בבאית משיחנו מהרה יגלה.

הרי בארתי לך חמש עשרה נבואות גדולות שניבא ישעיהו הנביא על הגאולה העתידה. ואין ספק אצלי שלא נמצא בכל הנביאים מי שניבא כל כך נבואות עליה. ולכן החכימה ההשגחה האלהית מעת צאת הנביא הזה מבטן לקראו ישעיה מלשון ישועת יי', לפי שהוא הרבה עליה הייעודים והנבואות יותר מזולתו[1219], וכמו שאמר הוא עצמו על זה: "משח יי' אותי לבשר ענוים, שלחני לחבוש לנשברי לב לקרא לשבויים דרור ולאסורים פקח קוח, לקרוא שנת רצון ליי' ויום נקם לאלהינו" (ישעיה סא, א). ואפשר לפרש גם כן, שמספר הנבואות היותר עצומות וגדולות שניבא בישע אלהים נרמז גם כן בשמו ישע י"ה, רוצה לומר חמש עשרה שעולים למספר י"ה מהנבואות שהראנו בישע אלהים.

ומפני זה ראיתי להוציא מכל נבואותיו אלו, בדרך כלל העיקרים היותר עצמיים שזכר בענין התשועה, שהם תנאים יותר הכרחיים בה, כדי שיהיו יסוד מוסד לנבואות שאר הנביאים, שאזכור אחר זה ואסכים דבריהם עם הנבואות האלה בעיקריהם.

הכלל היוצא מכל חמש עשרה הנבואות האלה הוא, שבשם יי' אל עולם[1220] דיבר האיש אדוני הארץ[1221] מזרע המלוכה, ומן הפרחמים ישעיהו בן אמוץ שהיה אחיו של אמציה מלך יהודה[1223], והודיע לכל באי שער עירו[1222] ארבעה עשר עיקרים עצמיים הכרחיים שימצאו בהכרח בזמן הגאולה העתידה. והנני זוכר אותם פה אחד לאחד, ואוכיח מכל אחד ואחד מהם שאי אפשר שיפורשו בדרך הנוצרים, ועם ישראל אתווכח גם כן. רוצה

[1216] לפי ירמיה יח, ו.
[1217] לפי ירמיה י, טז.
[1218] תרגום יונתן.
[1219] משאר הנביאים.
[1220] לפי בראשית כא, לג.
[1221] לפי בראשית מב, ל.
[1222] לפי בראשית כג, י.
[1223] מגילה טו, ע"א.

לומר, עם האומרים שכל הנבואות אפשר שיפורשו על בית שני ואוכיח תוכחת מגולה, שהעיקרים האלה כולם ולא אחד, לא היו ולא נבראו ולא נתקיימו בזמן בית שני.

העיקר הראשון הוא הנקמה אשר יעשה הקדוש ברוך הוא באומות בזמן ההוא, אם בחרבם אלו עם אלו – אדום וישמעאל מכת חרב והרג ואבדן[1224] עצום מאד לא היה כמוהו מימי עולם, ואם בדבר ומגפה אשר וגופרית ורוח זלעפות[1225] מכות יי' מן השמים. ושיהיה זה בהקבץ עמים יחדו על אדמת קדש, וכמו שביארו בנבואה הג' והד' וההּ' והו' והז' והח' והט' והי"ב' והט"ו.

וחכמי הנוצרים לא יכלו להכחיש העיקר הזה, אבל פעמים יאמרו שהוא ליום הדין ודבריהם אמת, כי הנקמה ההיא – דין ומשפט אלהי הוא לדין עמים, ופעמים יאמרו שהם המלחמות והרעות אשר יעשה האנטיקריסטו. ואני כבר הודעתיך בספר 'מעיני הישועה' שהאנטיקריסטו אשר אמרו הוא משיח בן יוסף שאנו מקווים שיבוא בתחילת הגאולה, אבל יש בזה להם טעות גדולה והיא, שהנבואות כולם מוכיחות שתהיה הנקמה הזאת קודמת אל השלמות הגאולה, דבקה וסמוכה אליה, והם יעשו גאולתם הנפשית קודמת אל הנקמה יותר מאלף ות"ק שנה, והוא שקר מבואר. כי הנה בפרשה הששית שפירשתי נאמר: "חבי כמעט רגע עד יעבר זעם כי הנה יי' יוצא ממקומו" וגו' (כו, כ-כא); "ביום ההוא כרם חמר ענו לה" (ישעיה כז, ב). ובפרשת י"א אמר: "והלכו אליך שחוח בני מעניך והשתחוו על כפות רגליך כל מנאציך" (ישעיה ס, יד). וכל זה יורה, שהנקמה וחורבן האומות תהיה קודם הגאולה, אבל סמוך ודבק אליה בקבלתם זכרונם לברכה[1226].

האמנם בני ישראל[1227] אשר השתדלו לפרש הנבואות כולם בבית שני, לא ידעתי מה יעשו בעיקר הזה, כי בידוע שלא נתקבצו האומות בארץ ישראל כי אם בעת שהחריבוה, ובנו היתה הנקמה לא בהם. גם אי אפשר לפרש זה בענין הנפש, כי אין בה חרב איש אחיו[1228], ולא דבר ומגפה, ולא מהפכת אש ואבני אלגביש כמהפכת סדום ועמורה. על כן יסכר דוברי שקר[1229] שהעיקר הזה אפשר שיפורש קיומו כי אם לעתיד לבוא.

העיקר השני שתהיה נקמת אדום ובצרה יותר גדולה מנקמת שאר האומות, ושלא יזכו הנשארים מהם למה שיזכו פליטי שאר האומות מקבלת האמונה ועבודת אל עליון, שיתבאר כמו שבא בנבואה הה' והששית והשביעית והשלוש עשרה.

[1224] לפי אסתר ט, ה.
[1225] לפי תהלים יא, ו.
[1226] ראה ילקוט שמעוני ישעיה סג, רמז תקו; כא, רמז תכא.
[1227] רבי חיים גליפפא ורבי משה הכהן.
[1228] לפי בראשית ט, ה.
[1229] לפי תהלים סג, יב.

וכבר נתחבטו מפרשי הנוצרים בפרשת: "קרבו גוים לשמוע" (ישעיה לד, א), ובפרשת: "מי זה בא מאדום" (ישעיה סג, א) לסלקם מעליהם עד שבאו לכלל הזיוף לומר, שאנחנו היהודים היינו בני אדום כפי רוע מעשינו ועוונותינו, ושעלינו נאמרו אותם הנבואות וקללותיהם. ומה אמרו שרבי מאיר היה מייסד התלמוד, לפי שרבינו הקדוש שסידר המשניות קבל ממנו, ושרבי מאיר היה גר אדומי, ושלכן אנחנו המחזיקים בתורתו כינו הנביאים בשם אדום. וכאלה ההבלים חשבו להנצל מייעודי הנבואות על אדום, ולא שתו לב שסמוך אליהם באה נחמת בני ישראל וגאולתם, והוא מה שיוכיח שאינם מהם ולא מהמונם. אך אמנם הטיבו לראות במה שלא פירשו דבר מנבואות אדום על בני שעיר הוא אדום הקרוב לארץ ישראל, כי הודו ולא בושו[1230] שאי אפשר שיפורשו עליהם הנבואות ולא היתה בצרה מארץ אדום. הנה העיר שנקראת ראשונה. כי 'בצרה' ממואב היא לא מאדום, אבל 'בצרה' זאת שזכר ישעיהו עם אדום בנבואות האלה – היא רומי בלי ספק, כי להיותה רבתי בגוים עיר בצורה נקראת כן. הלא תראה שהנביא עצמו אמר: "כי עיר בצורה" (ישעיה כז, י) לשמה תהיה. ואין ספק שעל רומי נאמר, ואין הבדל בין בצורה ל'בצרה'. וכן קראה קריה נשגבה, שהענין כולו אחד. וכל זה מורה בביאור שאין מקום לדברי הנוצרים גם כי נרמז בבצרה זמן חורבנה, כמו שפירשתי בפרשת: "קרבו גוים", ודברי הדרש אינם מהמקום הזה.

אמנם האומרים שהנבואות כולם אפשר לפרשים על זמן בית שני, גם בזו יסכר פי דוברי שקר[1231], כי נקמת אדום לא נעשתה בזמן בית שני, ובני אדום הקרובים לארץ ישראל בשלום היו עמהם ונלוו אליהם לעזרם כנגד הרומיים.

העיקר השלישי הוא תשועת ישראל וגאולתם וקיבוץ גלויותיהם, כמו שבא בנבואה הב' והג' והז' והח' והט' והי' והי"א והי"ב והי"ג והי"ד והט"ו.

וחכמי הנוצרים כדי לברוח מזה אמרו שישראל ויעקב ויהודה ועם יי' הנזכרים לטוב בנבואות נאמרו עליהם, כי הם ליושר אמונתם ושררתם נקראו ישראל, ולהיותם מודים בפינות דתם יקראו יהודה והם נעשו עם יי' מפאת תורתם, וגם נעשו בני יעקב לפי שדבקו באלוה כמוהו. וכן יפרשוהו ירושלים וציון – על בית תפלתם ועל השלמותם הנפשיי באמונות. והדברים האלה אין בהם ממש. כי הנה בנבואה אמר: "יוסיף יי' שנית ידו לקנות את שאר עמו וגו'. ואסף נדחי ישראל ונפוצות יהודה יקבץ" (ישעיה יא, יא). ואי אפשר לפרש זה על הנוצרים, כי הם לא יצאו ממצרים לשיאמר עליהם "שנית", ולא היו

[1230] לפי תהלים כב, ו.
[1231] לפי תהלים סג, יב.

הם נדחים ונפוצים בגלות לשיקראו: "נדחי ישראל ונפוצות יהודה". וירמיהו אמר: אני אקבץ נדחי "מכל הארצות אשר הדחתים" (ירמיה לב, לז), ואמר: "כי הנני מושיעך מרחוק ואת זרעך מארץ שבים" (שם ל, י). וכאלה רבים בדברי הנביאים.

והנה הרעות באות על הטובות, והם[1232] יפרשו: "ואחלל שרי קדש ואתנה לחרם יעקב וישראל לגדופים" (ישעיה מג, כח) – עלינו היהודים. ופירשו הפסוק הנסמך אליו: "שמע יעקב עבדי וישראל בחרתי בו... אל תירא" וגו' (מד, א-ב) – על הגוים עצמם. ואף בפסוק אחר שנזכר הגלות והגאולה יפרשו הגלות עלינו והגאולה על עצמם. ועל מי נאמר: "הנה אנכי מרביץ בפוך אבניך" (ישעיה נד, יא), כי אם על ה"עניה סוערה ולא נוחמה", שבתחילת הכתוב. ואיך יפרשו: "שמחו את ירושלם וגילו בה כל אוהביה, שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה" (ישעיה סו, י); וכן: "וגלתי בירושלם וששתי בעמי ולא ישמע בה עוד[1234] קול בכי וקול זעקה[1233]" (ישעיה סה, יט) האם אפשר שיפורש הטוב והנחמה כי אם על מי שיפורש עליו הרע והגלות. ומה אוסיף עוד לדבר בזיוף טענותיהם, שמבואר הוא כפי השכל הישר שאין להם יסוד בכתוב. אמנם שיפורש כל הנבואות הגאולה האלה על בית שני אי אפשר גם כן, לפי שלא נתקבצו אז "נדחי ישראל ונפוצות יהודה" (ישעיה יא, יב), כי לא עלו לבית שני כי אם קצת מגולי בבל, אבל שאר היהודים היושבים בארץ מצרים ובעמון וביוון ובצרפת וספרד, ידוע הוא שלא עלו בבית שני. ואיך נתקיימו אם כן "יתקע בשופר גדול ובאו האובדים בארץ אשור והנדחים בארץ מצרים" (ישעיה כז, יג), ואומר: "אל תירא כי אתך אני ממזרח אביא זרעך וממערב אקבצך" (ישעיה מג, ה), ושאר הכתובים רבו מספור.

העיקר הרביעי שבזמן הגאולה העתידה ישובו עשרת השבטים שהגלה סנחריה בארץ אשור, וכמו שבא בפרשה השנית והששית והתשיעית, שנאמר: "על דרכים ירעו ובכל שפיים מרעיתם"; "הנה אלה מרחוק יבאו והנה אלה מצפון" וגו' (מט, ט; יב), שבצפון היה גלותם.

והנוצרים יפרשו זה על אותם האומות שמארץ המזרח באו לקבל דתם והכתובים צעקו חוצה[1235], שאינם מדברים כי אם מאותם שהלכו בשביה ושהיו מזרע ישראל, ובמה שאמר בנבואה השנית: "יוסיף יי' שנית ידו לקנות את שאר עמו אשר ישאר מאשור וממצרים ומפתרוס" וגו' (ישעיה יא, יא). ואמר: "וסרה קנאת אפרים וצוררי יהודה יכרתו,

[1232] חכמי הנוצרים.
[1233] בנדפס: "צעקה".
[1234] בנדפס חסר.
[1235] לפי ישעיה לג, ז.

אפרים לא יקנא את יהודה לא יצור את אפרים" (ישעיה יא, יג), האם נאמר שהיו ההודיים והאשורים שקבלו דת ישוע עם יי' שנשאר מאשור? ואם היו נדחי ישראל, ואם יתוארו בשם אפרים שהוא מלכות ישראל המקנא במלכות יהודה, והרי לא אמר הכתוב כי אם לקנות את שאר עמו אשר ישאר מאשור ולא דיבר על עם אשור. ואמר: "ובאו האובדים בארץ אשור" (ישעיה כז, יג), שהם הגולים שמה, וכנגדם אמר: "ממזרח אביא זרעך" (ישעיה מג, ה), שעל זרע ישראל נאמר לא על שאר העמים הנוכרים, וגם זו ראיה מכחשת שלא נאמרו הנבואות ההם כי אם על חזרת עשרת השבטים. והוא מבואר בעצמו שלא חזרו בבית שני.

העיקר החמישי שתהיה הגאולה העתידה דומה לגאולת מצרים, בבחינות רבות: האחת, שיצאו מהגלות כולם ולא יותר מהם איש בכל הגלות, כמו שלא נשאר במצרים, וכמו שאמר: "ואתם תלוקטו לאחד אחד בני ישראל" (ישעיה כז, יב). והשנית, שהאומות המחזיקות בהם חרוב יחרבו, כמו שנחרב פרעה וכל מצרים. הג', שתהיה גאולתם על ידי נביא גדול בנבואה ובמופתים, כמו שהיה משה רבינו בגאולת מצרים. הד', שיחרים השם ויחרב את הים מפניהם כיום עלותם מארץ מצרים, וכמו שבא בנבואה השנית והעשירית.

והנוצרים פירשו כל זה על הגאולה הנפשית מענין אמונת הנפש, ושהיתה על ידי משיחם עם חורבן האויבים שהם לדעתם בני ישראל. אבל הכתובים מבארים שקרות זה. כי הנה באותה הנבואה אמר: "יוסיף יי' שנית ידו" (ישעיה יא, יא) לרמוז, שתהיה הגאולה העתידה דוגמת גאולת מצרים **בגופניות** והוצאתם מגלות לחירות, כמו שאמר: "ואסף נדחי ישראל ונפוצות יהודה יקבץ" (ישעיה יא, יב). אמנם בהתחדש דתם[1236] היה בהפך, שאז גלו ישראל ויהודה ונתפזרו בין העמים. גם ענין קריעת הים לא נמצא להם דבר יהיה כענינו. ובנבואה העשירית שאמר: "עורי עורי לבשי עוז", אמר: "הלא את היא המחרבת ים מי תהום רבה, השמה מעמקי ים דרך לעבור גאולים" (נא, ט-י), וסמיך ליה "ופדויי יי' ישובון" (ישעיה נא, יא). והוא המורה שיהיה זה בשוב יי' את שבות עמו[1237] לא בזמן שגלו.

וגם זו ראיה שלא נאמרו הנבואות ההמה על בית שני, כיון שלא נתקיים זה בהם ולא נדמתה פקודת בית שני לגאולת מצרים באחת הבחינות אשר זכרתי, אבל בהפך,

[1236] דת הנוצרים.
[1237] לפי תהלים יד, ז.

שבגאולת מצרים נתחדשה הנבואה ונתנו לוחות, ירד אש מן השמים, ונענה הכהן באורים ותומים, וכל זה חסר בבית שני.

העיקר הששי שיש עת מוגבל לפניו יתברך לגאולה עמו, ושלא ימנעוה בבוא עתה אף שיהיו בהם רשעים ופושעים, אבל הרשעים שבהם יכלו בזמן חבלי משיח בקיבוץ הגלויות, והצדיקים יבואו אל הארץ ויזכו בטובותיה, התבאר זה בנבואה ה' והז', באמרו: "כי יום נקם לייי' (ישעיה לד, ח), ובאמרו: "ולא יעברנו טמא" (ישעיה לה, ח); והי"ב באמרו: "אני יי' בעתה אחישנה" (ישעיה ס, כא); והי"ד באמרו: "ואתם עוזבי יי' השכחים את הר קדשי" וגו' ומניתי אתכם לחרב וגו' (סה, יא-יב), ואמר: "הנה עבדי יאכלו ואתם הרעבו" וגו' (ישעיה סה, יג). גם ביאר בנבואות י"ב וי"ג, שלא תהיה הגאולה בזכות ישראל, כמו שאמר: "וירא כי אין איש וישתומם כי אין מפגיע ותושע לו זרועו" וגו' (ישעיה נט, טז); ואמר: "ואביט ואין עוזר ואשתומם ואין סומך ותושיע לי זרועי" (ישעיה סג, ה). כי הנה עם היות לגאולה זמן האפשרות כפי זכות ישראל ותשובתו ירד הנביא לסוף הדבר וראה שלא תהיה גאולתם בזכותם כי אם בהגיע התשועה, וגם כן יתמו רשעים מן הארץ. ואי אפשר שיפרשו הנוצרים הצרות ההם שבאו בנבואה י"ד על רעות האנטיקריסטו ומלחמותיו, כי הם אמרו מצד אחר שבאותו זמן הצדיקים יסבלו יותר רעות מהרשעים, לפי שזה יהיה מירוק עוונותיהם. גם אי אפשר לפרשו על אנשי בית ראשון וענשם על העבודה זרה שהיתה ביניהם, לפי שבבוא גזרתם לא נצולו הצדיקים ונענשו הרשעים, אבל בזה ובזה אכלה חרב[1238], והיה כצדיק כרשע כולם הלכו בגלות. גם אי אפשר לפרשו על גולי בבל ולא על אנשי חורבן בית שני, כי לא נעשה ביניהם אותו הבדל בין צדיק לרשע, אבל הגולים לבבל והעולים משם ואשר גלו בחורבן בית שני, כולן הלכו צדיק עם רשע. אבל הענין הוא כמו שפירשתי, שבבוא הגאולה לא תמנע מפני הפושעים, אבל הם יתמו בצרות קיבות הגלויות וטלטולם וצדיקים יירשו ארץ[1239] וישכנו לעד עליה, וכמו שאמר: "פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים" (ישעיה כו, ב). והתבאר זה עוד בדברי יחזקאל הנביא[1240].

העיקר השביעי שלא תהיה הגאולה כי אם אחר עבור זמן רב מהגלות, כמו שבא בנבואה החמישית בפסוק: "ומרוב[1241] ימים יפקדו", ובנבואה הח' באמרו: "יבש חציר נבל ציץ כי רוח יי' נשבה בו" (ישעיה מ, ז), שמורה על אורך הגלות ותוקף צרותיו מה שלא היה

[1238] לפי ירמיה ב, ל.
[1239] לפי ישעיה ס, כא.
[1240] במבשר החמישי.
[1241] בנדפס: "מרוב".

בבית שני. גם שבפרשת י' זכר שני הגלויות באמרו: "שתים הנה קוראותיך" (ישעיה נא, יט). ואחריהם זכר פעם שנית גלות מצרים וגלות אשור וגלות החל הזה, באמרו: "מצרים ירד עמי בראשונה לגור שם ואשור באפס עשקו. ועתה מה לי פה" וגו' (נב, ד-ה), כמו שפירשתי, ועל שלושתם זכר הגאולה, והוא ממה שיוכיח שלא נתקיימו עד כה. וגם התנאי הזה בנבואה התשיעית באמרו: "ותאמר ציון עזבני יי' ויי' שכחני" (ישעיה מט, יד). וזו ראיה הכרחית שלא נקיימו הנבואות האלה בבית שני, כי הם לא היו בגלות בבל כי אם חמישים שנה עד שובם לארץ, עד שהיו בהם אנשים שראו הבית הראשון, וכמו שאמר חגי הנביא "מי בכם הנשאר אשר ראה הבית הזה בכבודו הראשון, ומה אתם רואים אותו עתה הלא כמוהו כאין בעיניכם" (חגי ב, ג); וכן נאמר בספר עזרא "ורבים מהכהנים והלוים וראשי האבות הזקנים אשר ראו הבית הראשון ביסדו, זה הבית בעיניהם בוכים בקול גדול ורבים בתרועה ושמחה להרים קול" (עזרא ג, יב). ואיך יאמר אם כן על זה "ומרוב ימים יפקדו (ישעיה כד, כב); "ותאמר ציון עזבני יי' ויי' שכחני" (ישעיה מט, יד), כי רוב ימים והעזיבה והשכחה אינה כי אם מזמן ארוך. והנוצרים פירשו נבואת "ותאמר ציון" – על גלות בבל, והנך רואה גם כן מה שיתחייב אליהם גם כן מהביטול.

העיקר השמיני שבזמן הגאולה תשוב השכינה לחול ביניהם כאשר היתה בהיותם על הר סיני ויותר בשלמות, וישוב הרוח הנבואיי להדבק במוכנים מהם, וגם בכללות עם ישראל תתרבה החכמה והידיעה לאין שיעור, עד שלא ילמדו איש את רעהו[1242] כי תמלא הארץ דעה את ה'[1243], וכמו שבא בנבואה השניה והשלישית והעשירית והי"ב.

וכבר התחבטו חכמי הנוצרים לתת טעם וסיבה אם היה השם עמהם כדבריהם, למה לא היו בהם נביאים ולא מצאו חזון מיי'[1244] כמונו היושבים בגלות, ובחרון אף השם שנסתלקה ממנו בעוונינו, וכמאמר המשורר (תהלים עד, ט): "אותותינו לא ראינו אין עוד נביא". והשיבו על זה שהנבואה לא חלה בנביאים כי אם להודיע הגשמת האל וביאת המשיח, ושאחרי שנעשה כל זה לא הוצרכו עוד לנבואה, ולכן לא בא רוח הקודש ביניהם. אבל זה אין ענין לו, כי גם קודם בואו[1245] קרוב לארבע מאות שנה נסתלקה כבר הנבואה מישראל מעת שנבנה בית שני, ולא היה אם כן הסתלקותה לאותה סיבה שאמרו, אלא שהיו בהסתרת פנים, ולכן גם נביאיהם לא מצאו חזון[1246]. וגם זו ראיה

[1242] לפי שמות כא, יח.
[1243] לפי ישעיה יא, ט.
[1244] לפי איכה ב, ט.
[1245] של ישוע.
[1246] לפי איכה ב, ט.

שאין תשובה עליה שאי אפשר לפרש הנבואות ההמה על ענין בית שני כיון שלא היתה שמה לא נבואה ולא רוח הקודש, ולכן לא נקראת גאולה כי אם 'פקידה'.

העיקר הט' שבגאולה העתידה ישובו גם פושעי ישראל אשר יצאו מכלל הדת והתערבו בגוים[1247], אם מפאת האונס, או באופנים אחרים מפני חרבות או פתויים, ונתחרטו ממעשיהם ושבו אל יי' בכל לבבם ובכל נפשם בחדרי משכיתם, שהמה צאן יי' ומעדרו יצאו ואליו ישובו, וכמו שאמר בפרשה השמינית "ועתה כה אמר יי' בוראך יעקב ויוצרך ישראל אל תירא, כי גאלתיך קראתי בשמך לא אתה, כי תעבור במים אתך אני" וגו' (מג, א-ב), כמו שפירשתי שם. ובנבואה הי"ב באמרו "ובא לציון גואל ולשבי פשע ביעקב נאם יי'" (ישעיה נט, כ), שעליהם נאמר כמו שביארתי שם. וגם משה אדונינו המבשר הטוב הב' ביאר העיקר הזה בנבואה השלישית אשר ביארתי מדבריו. והעיקר הזה אין ספק שלא נתקיים בבית שני ושאין דרך לבארו על הגאולה הרוחנית, כדברי הנוצרים.

העיקר העשירי הוא, שבגאולה העתידה ימלוך מלך מבית דוד ויקרא בשמו, ונחה עליו רוח ה'[1249] וישים בארץ משפט ולתורתו איים ייחלו[1248], כמו שבא בנבואה השניה ובנבואה השמינית בפרשת "הן עבדי אתמך בו" (ישעיה מב, א).

וכמה וכמה נתחבטו גם בעיקר הזה חכמי הנוצרים להוכיח שישוע אלהיהם היה מזרע דוד, ועשה מאטי"ב באוואנגלייו[1251] סיפור משפחתו[1250] מאברהם עד דוד, וממנו מאב לבן עד יוסף איש מרים. ונתקשו חכמיהם בדבר הזה באמרם, שאחרי שמרים היתה בתולה ולא שכב יוסף שמה עמה וישוע לא היה בנו, איך אם כן חייבו שהיה ישוע מזרע דוד, לפי שבעל אמו היה מאותה משפחה? עד שמפני זה נדחקו לומר, שהנשים בישראל לא היו נשואות כי אם לבני שבטם, כמו שציוה משה בענין בנות צלפחד. ויתחייב מזה, שבהיות יוסף איש מרים מזרע דוד שתהיה אשתו מרים גם כן ממנו[1252], ולכן היה בנה דוד.

והטענה הזאת אין מה על מה שתסמוך, לפי שמה שציוה משה לא היה כי אם בת יורשת נחלה כבנות צלפחד, כדי שלא תסוב נחלה משבט לשבט, והוא מבואר בכתוב. ומי הגיד להם שהיתה מרים בת יורשת נחלה לשייפול בה הדין ההוא? ועוד כי אף שתהיה יורשת נחלה אפשר שתנשא לאחד משבט יהודה ולא תהיה מזרע דוד? כי כמה

[1247] לפי תהלים קו, לה.
[1248] לפי ישעיה מב, ד.
[1249] לפי ישעיה יא, ב.
[1250] של ישוע.
[1251] מתלמידיו של ישו [ברית החדשה].
[1252] מאותו שבט – שבט יהודה.

אוכלוסין וכמה משפחות היו בשבט יהודה, כל שכן שהדין לא נהג, אלא באותו דור מפני חלוקת הארץ שהיתה עתידה להיות, כמו שקבלו חכמינו זכרונם לברכה כדאיתא בסוף מסכת תעניות (דף ל, ע"ב). הלא תראה שאחרי מלחמת פילגש בגבעה נתנו ישראל בנותיהם לבני בנימין (שופטים כא, טז-כג), ודוד שהיה משבט יהודה לקח את מיכל בת שאול שהיה משבט בנימין (שמואל א יח, כז), ויהושפט שהיה מבני יהודה נשא בת אחאב שהיה משבט אפרים (מלכים ב ח, יח). וכאלה רבים היו בזמן בית ראשון כל שכן בבית שני שלקחו נשים נכריות מצריות אדומיות. והורקנוס המלך נשא בת תלמי מלך מצרים, ואנטיפטר אביו של הורדוס נשא אשה אדומית ואם בזה היו פרוצים, כל שכן לישא אשה אנשי שבט זה משבט אחר, אף שבבית שני לא נעשית חלוקת הארץ שלא נתחלקה. ובהיות שלא יבואו למכשול שתיסוב נחלה משבט לשבט, מבואר הוא שגם בת יורשת נחלה לא תתחייב להנשא לאיש משבטה. ומלבד כל זה אם היא עצמה היתה מזרע דוד למה לא בא היחס אליה ובא אל הבעל, שלא היה אבי הנער[1253] היולד, הלא שמאטי"ב סיפר הדברים כהוויתם, ולכן ייחס יוסף אל המשפחה ולא מרים. והמשכיל יבין.

ואמנם בבית שני לא היה מלך מבית דוד כי אם פעם מבני החשמונאים, ופעם מבית הורדוס. ומזה יראה הראות מבואר שאי אפשר שיפורשו הנבואות ההם על זמן בית שני.

העיקר האחד עשר שאחרי אותה גאולה שיעדו הנביאים בנבואותיהם, לא ישובו הגאולה ממנה ולא זרעם לגלות אחר עוד כל ימי הארץ[1254], לפי שימול השם את ערלת לבבם[1257] ואל ישובו לכסלה[1256] ולחטא, אבל יהיו לעולם צדיקים[1255] ולכן לעולם יירשו ארץ[1258], וכמו שבא בנבואה הה' והעשירית והי"א והי"ב והי"ג והי"ד.

והנוצרים כבר יקבלו העיקר הזה, אבל יפרשוהו על הגאולה הרוחנית שאחרי שזכו בה לא יסחו עוד ממנה. ותשובת זה מבוארת מעניני הנבואות ההם וייעודיהם, שאי אפשר שיפורשו כי אם על הגאולה הגשמית אשר יקבלו בני יהודה ובני ישראל ביציאתם מן הגלות אשר הם בו, וכמו שהוא מבואר נגלה מעיניהם. וגם זו ראיה מוכרחת שאי אפשר לפרש אותם הנבואות על זמן בית שני, כיון שאז נכפל יצרם הרע ומלאה הארץ חמס ושפיכות דמים, ורבו ביניהם הפריצים והמינים והאפיקורוסים, וכל שכן אחרי אותה פקידה – גלו בגלות הארוך הזה.

[1253] לפי דברים כב, כט.
[1254] לפי בראשית ח, כב.
[1255] לפי ויקרא רבה ב, ו.
[1256] לפי תהלים פה, ט.
[1257] לפי דברים י, טז.
[1258] לפי ישעיה ס, כא.

העיקר הי"ב שאחרי הגאולה העתידה יקבלו רוב האומות הנשארות אמונת השם יתברך ויכירו וישתעבדו לאלוהותו וידרשו תורתו, וכמו שהתבאר בנבואה הא' והג' והד' והח' והי"ב.

ואי אפשר שיפרשו הנוצרים זה על עצמם, כדבריהם שאמרו שהם האומות שאמר הגאולה הנפשית שגאלם אלהיהם קבלו דתו בכל העולם, כי הנה מארצות העמים וגויי הארצות הם המעט מכל העמים. הלא תראה שהאשייא[1259] שהיא בכמות הארץ וריבוי העמים ויותר מחצי היישוב[1260] כולו היא מבני ישמעאל. הן אמת שקצתם בארץ מצרים ובבל וארץ ישראל – קבלו דת ישוע מפני אונס קוסטאנטינו קיסר[1261], אבל עוד מעט עזבוה. אמנם חלק האפריקא היא גם כן כולה מהישמעאלים, וגם בחלק האיאורופיה[1262] שהוא החלק היותר קטן משלושת חלקי היישוב. הלא ארץ יוון כולה שהיא החלק החמישי היותר גדול מהאיאורופיה היא היום ביד התורקוש[1263] שהם בדת הישמעאלים. הנה אם כן הנוצרים הם המעט מכל העמים ואיך יתקיימו בהם הנבואות המיעדים זה בביאור על רוב העולם, כל שכן שהם לא קבלו אמונת השם יתברך ולא תורתו, אבל הם סותרים ומנגדים אליה.

ואמנם בבית שני אי אפשר גם כן לפרש העיקר הזה, לפי שאז לא נתפשטה אמונת הקב"ה בעולם, אבל בהפך שנולדו ביניהם פריצים צדוקים ומינים, כמו שזכרתי. וגם נתחדשה ביניהם אמונת ישוע הנוצרי שהטעתה את העולם.

העיקר הי"ג שבזמן ההוא יהיה שלום בכל העולם, ולא ישאו עוד גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה[1264], כמו שיתבאר בנבואה הא' והב' והד' והי"ד. העיקר הזה סותר בבירור גדול את אמונת הנוצרים, כי אין ספק שאחרי שנתחדשה[1265] בעולם – נתחדשו מלחמות הרומיים בארץ ישראל, וחרבה ירושלים וגלו בני יהודה מעל אדמתם, ובכל העולם רבו כמו רבו המלחמות והקטטות, וסיפורי קיסרי רומי יוכיחו. ואחרי שנתחדשה אמונת הישמעאלים – נתחדשו עוד המלחמות העצומות ביניהם ובין הנוצרים. והוא המוכיח, שאי אפשר שיפורשו בענינם הנבואות האלה בעיקר הזה. גם יסכר פי דוברי

[1259] יבשת אסיה.
[1260] העולם.
[1261] קוסטנטינוס הראשון (272 – 337). קיסר זה נודע בעיקר בשל פעילותו לקידומה והפצתה של דת הנצרות באימפריה הרומית, שהלכה למעשה התקבלה כדתה הרשמית של האמפריה.
[1262] אירופה.
[1263] טורקים.
[1264] לפי ישעיה ב, ד.
[1265] אמונת הנוצרים – הנצרות.

שקר[1266] האומרים, שהנבואות נתקיימו בבית שני, כי אז לא שב יעקב ולא שקט ושאנן ואין מחריד[1267], אבל בהפך שמעת שהתחילה מלכות היוונים וגבורת החשמונאים אין שלום אמר יי'[1269] בכל הארץ, עד שספו תמו מן בלהות[1268], ואחריהם בכל העולם השחית כל בשר את דרכו[1271], ומלאה הארץ חמס[1270].

העיקר הי"ד שבאותו זמן מהגאולה, או קרוב אליה – יחיו המתים, וכמו שהתבאר בנבואה הה' והו'. וכבר זכרתי שתהיה הפליאה העצומה לשני תכליות: האחד – כולל לכל באי עולם, והוא כדי שבסיבת ובאמצעות המתים שיקומו בתחייה אנשים יחידים והיותר רשומים[1272], שבכל מחוז ומחוז חכמיהם קדושיהם ונביאיהם, יבואו האומות להאמין באלהות השם יתברך ולעבדו שכם אחד[1273]. כי הקמים יפרסמו ויגידו מעשה יי' כי נורא הוא[1274], ושמשה אמת ותורתו אמת. והתכלית השני – הוא מיוחד לבני ישראל, כדי שאותם שמתו בגלות – הטובים וישרים בלבותם – יזכו בתשועת יי' וגאולתו, וכמו שאמר על ירושלים "שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה" (ישעיה סו, י). ולכן תהיה התחייה לבני ישראל כוללת לכל יראי יי' וחושבי שמו[1275]. והעיקר הזה אין מי שיכחיש שלא נתקיים עד הנה, לא מהנוצרים, ולא מבני עמנו, אבל יאמרו שלא נתחייב שתהיה התחייה סמוכה לגאולה. ודברי הנבואות הנזכרות יכחישו דעתם זה, לפי שהמה יעידו בביאור, שתהיה התחייה באותו זמן עצמו, או קרוב אליו מאד.

אלה הם י"ד עיקרי הנבואות האלה. והוכחתי מענינם, שכפי הסברא הישרה והדעת האמתי בפשט הכתובים אי אפשר שיפורשו כולם ולא אחד מהם, לא כפי דרך הנוצרים בגאולתם הרוחנית, ולא כדעת היהודים המשובשים[1276] ומפרשים הנבואות כולם על בית שני, ושהוא מחוייב שיפורשו על הגאולה העתידה מהרה תגלה. וכבר יוכל ישעיהו לומר על העיקרים האלה – "היתה עלי יד יי'" (יחזקאל מ, א).

[1266] לפי תהלים סג, יב.
[1267] לפי ירמיה ל, י.
[1268] לפי תהלים עג, יט.
[1269] לפי ישעיה מח, כב.
[1270] לפי בראשית ו, יא.
[1271] לפי בראשית ו, יב.
[1272] מכובדים.
[1273] לפי צפניה ג, ט.
[1274] לפי שמות לד, י.
[1275] לפי מלאכי ג, טז.
[1276] משה בר שמואל הכהן אבן ג'קטילה, ורבי חיים גליפפא. ראה במבוא.

המבשר הרביעי (ירמיהו)

הקדמה

המבשר טוב הרביעי **ירמיהו הנביא** עליו השלום. והנבואות אשר ראיתי בו כפי השכל הישר היותר מוכרחות, לשיפורשו לעתיד לבוא, אלו שאזכור.

פרק א

הנבואה האחת תחילתה "שובו בנים שובבים נאם יי' כי אנכי בעלתי בכם" וגו' (ירמיה ג, יד), עד "כי כה אמר יי' לאיש יהודה" (ירמיה ד, ג).

וענין הנבואה כך הוא, שלפי שזכר הנביא למעלה שאמר השם אליו "הלוך וקראת את הדברים האלה צפונה, ואמרת שובה משובה ישראל נאם יי' ולא אפיל פני בכם, כי חסיד אני יי' לא אטור לעולם" (ירמיה ג, יב), שנאמר על עשרת השבטים אשר בלחלח וחבור נהר גוזן וערי מדי (מלכים ב יז, ו), לכן דיבר על גאולתם העתידה ואמר: "שובו בנים שובבים" ומורדים[1278] "כי אנכי בעלתי אתכם" (ירמיה ג, יד). והוא אצלי לשון 'בעל'[1277], רוצה לומר אני הייתי בועליך עושיך[1279] בימים הראשונים, וגם באחרונה אקח אתכם בהיותכם בתכלית הדלות והמיעוט – "אחד מעיר ושנים[1280] ממשפחה והבאתי אתכם ציון", והוא בגאולה העתידה – "ונתתי לכם רועים כלבי" (ירמיה ג, טו), רוצה לומר לא כירבעם ולא כאחאב ושאר המלכים פושעי ישראל, אבל יהיו רועים מזרע בית דוד אשר נאמר עליו "בקש יי' לו איש כלבבו ויצוהו יי' לנגיד על עמו" (שמואל א יג, יד), ועל זה נאמר כאן "רועים כלבי". ואמר: "ורעו אתכם דעה והשכל", להגיד שלא ילמדו את העם לעבוד עבודה זרה, כמו שעושין מלכי ישראל[1281], אבל ילמדו אותם "דעה והשכל" טוב. והמפרשים[1282] פירשו זה על פרנסי ישראל שיהיה עם מלך המשיח, כמו שכתוב בנבואת מיכה: "והקמונו עליו שבעה רועים ושמנה נסיכי אדם" (מיכה ה, ד).

ואמנם אמרו עוד "והיה כי תרבו ופריתם בארץ בימים ההמה נאם יי', לא יאמרו עוד ארון ברית יי'" וגו' (ירמיה ג, טז), הוא פסוק זר מאד באמרו שלא יזכרו עוד "ארון ברית יי'", גם כי אין ענין[1283] לזה אמרו "כי תרבו ופריתם" אחרי שכבר אמר "אחד מעיר ושנים ממשפחה". וגם יראה הכתוב מכופל מאד באמרו "לא יאמרו עוד ארון ברית יי'"; ואמר

[1277] כרד"ק.
[1278] כרד"ק.
[1279] לפי ישעיה נד, ה.
[1280] בנדפס: "וב' ".
[1281] כרד"ק.
[1282] רד"ק.
[1283] קשר.

שנית "ולא יעלה על לב"; שלישית – "ולא יזכרו בו"; רביעית – "ולא יפקדו"; חמישית – "ולא יעשה עוד". ומהו ענין העשיה הזאת מי יתן ואדע. והמפרשים[1284] פירשו אף על פי שתרבו ופריתם – לא יקנאו בכם הגוים, כדי שיבואו להלחם בכם ותצטרכו לצאת עמהם למלחמה וארון האלהים עמכם, כי הנה בימים ההם לא תהיה לכם מלחמה, ולכן לא תצטרכו להוציא הארון, כי "בעת ההיא יקראו וירושלים כסא יי' ונקוו אליה כל הגוים לשם יי'" (ירמיה ג, יז) ולעבדו לא להלחם, "ולא ילכו עוד אחרי שרירות לבם הרע" שאר הגוים להלחם בישראל. והנך רואה שכל אלה היו דברים חיצונים, כי בכתוב לא נזכר המלחמה, ולכן לא נתיישב לי הפירוש הזה עם היות שנטה אליו יונתן.

אבל הנראה לי בו הוא, שאין הכונה שבזמן הגאולה לא ישוב "ארון ברית יי'" אל מקומו, אבל הרצון שבזמן בית המקדש הראשון, לפי שהיו בני ישראל נמשכים אחר עוונותיהם שהיתה כל קדושתם בשבועתם תלויה בבית המקדש ובארון אלהים אשר שם, וכמו שאמר שלמה בתפילתו (מלכים א ח, לא-לב): "את אשר יחטא איש לרעהו ונשא בו אלה להאלותו, ובא אלה לפני מזבחך בבית הזה, ואתה תשמע השמים ועשית[1285]" וגו'. ולכן אמר כאן שיקח אותם "אחד מעיר ושנים ממשפחה" ויביא אותם לירושלים בזמן הגאולה, ושיתן להם רועים שירעו אותם בדעת והשכל ולא בתאוה גוברת. ושלא די שיהיו יראים את יי' טובים וישרים בלבותם בהיותם מעטים ועולים מהגולה, אבל גם אחרי שירבו ויפרו בארץ, יעד שלא ישכחו חסדי ה' אשר עמהם כמאמר אדוננו משה (דברים ד, כה): "כי תוליד בנים ובני בנים ונושנתם בארץ והשחתם". אבל הם לא יהיו כן בימים המה ש"לא יאמרו עוד ארון ברית יי'", והוא חוזר אל הרועים אשר זכר שלא יאיימו את בעלי דינין באמרם גורו לכם[1286] מהארון אשר שם ברית יי', ולא יעלה על לב מהבעל דין עצמו לאמר נירא נא את ארון ברית אלהים ולא נחטא, ולא יזכרו בו לענין השבועה והאלה ולא יפקדו. רוצה לומר, שלא תהיה פקידתם לירושלים מפני ארון ברית האלהים, אשר היה שם כמו שהיו עושים עולי הרגל "ולא יעשה עוד", רוצה לומר לא יעשה שם זה עוד, או שלא יעשה ביניהם עוד מעשה מגונה יצטרך החוטא לבקש מחילה עליו לפני ארון האלהים, לפי שכל זה לא יהיה לו מקום בימים ההם בסיבת רוב הקדושה שיהיה בבני ישראל, עד שלירושלים כולה יקראו "כסא יי'" (ירמיה ג, יז). ומפני זה "לא יאמרו עוד ארון ברית יי'", לפי שהקדושה לא תהיה לבד במקום הארון כי אם בירושלים כולה, ולכן יתקבצו אליה כל הגוים כשמעם קדושת ירושלים ובני ישראל

[1284] רד"ק.
[1285] בנדפס: "ושמעת".
[1286] לפי איוב יט, כט.

אשר זכר, כי עליהם היו הדברים "לא ילכו עוד אחרי שרירות לבם" (ירמיה ג, יז). ולכן לא יצטרכו לבקש מחילה חטאים בפני הארון, ולא ללכת להשבע שמה על כל דבר פשע[1287], כמו שזכר.

ולפי שאמר: "ולקחתי אתכם אחד מעיר ושנים ממשפחה" (ירמיה ג, יד) ביאר הנביא שלא אמר זה להגיד, שיעלו מתי מספר[1288] לירושלים בזמן הגאולה וישארו מהם רבים בגלות, כמו שהיה בעליית בית שני. כי הנה בימים ההם לא יהיה כן, אבל "ילכו בית יהודה על בית ישראל" (ירמיה ג, יח), רוצה לומר שכולם יבואו בגאולה יחדיו. ואמר: "מארץ צפון", לפי שהוא רמז לעשרת השבטים שהגלו שמה ואלו ואלו בית יהודה ובית ישראל יבואו על הארץ "אשר הנחלתי את אבותיהם".

ואמנם אמרו: "ילכו בית יהודה על בית ישראל" פירשו המפרשים[1289], שהוא כמו עם בית ישראל על דרך "ויבואו האנשים על הנשים" (שמות לה, כב). והנכון בעיני שהוא כפשוטו, שימלוך בית יהודה – על בית ישראל, ולא יהיו עוד לשתי ממלכות.

ואמנם אמרו עוד: "ואנכי אמרתי איך אשיתך כבנים" (ירמיה ג, יט), לא נתיישב אצלי פירוש המפרשים. ונראה לי לפרשו בהיותם בגלות מצרים עבדים לפרעה, שאמר אז הקב"ה בלבו "איך אשיתך בבנים", רוצה לומר אתם עבדים למצרים ואיך אעלה אתכם במעלה כל כך עליונה עד שתהיו בנים ליי' אלהיכם, ואיך אתן "ארץ חמדה" – ארץ ישראל ש"צבי" היא לכל הארצות, "ואומר אבי תקראו[1290] לי". רוצה לומר אבל אמרתי האנשים האלה כיון שהוצאתים מעבדות להיותם בני ונתתי להם "ארץ חמדה" הם בלי ספק יהיו לי בנים נאמנין, יקראוני 'אבי' כיון שאני שמתים כבנים, ומאחרי לא ישובו בעבור הארץ אשר נתתי להם. אבל לא היה כן, כי כמו ש"בגדה אשה מרעה" (ירמיה ג, כ) – שהוא בעלה – כן בגדתם בית בית ישראל. ואמר 'מרעה' במ"ם, והיה לו לומר 'ברעה', להגיד שבגדה ממנו והלכה לאיש אחר[1291]. אך אמנם עם כל זה אשר הוסיפו לחטא שומע אני צעקת תשובתו, ועל זה אמר "קול על שפיים נשמע בכי תחנוני בני ישראל, כי העוו דרכם שכחו את יי' אלהיהם" (ירמיה ג, כא), רוצה לומר "העוו את דרכם" במה שבין אדם לחברו, "שכחו את יי'" במה שבין אדם למקום, והיה קולם וצעקתם בתחנוניהם, שאומרים כנגד השם אותו המאמר שאמר אליהם "שובו בנים שובבים" (ירמיה ג, כב), כאילו יאמרו

[1287] לפי שמות כב, ח.
[1288] לפי בראשית לד, ל.
[1289] רד"ק.
[1290] בנדפס: "יקראי".
[1291] כרד"ק.

הלא אמרת "שובו בנים שובבים ארפה[1292] משובותיכם", ועתה הנה עשינו כמצוותך. כי הנה "אתנו[1293] לך", לפי ש"אתה יי' אלהינו" וידענו באמת, כי "אכן לשקר מגבעות המון הרים" (ירמיה ג, כג), לפי שהיינו עובדים עבודה זרה על ההרים ועל הגבעות[1294] ואין בה מועיל, כי ביי' אלהינו תשועת ישראל ואינה באחר. "והבשת" (ירמיה ג, כד), שהוא העבודה זרה שהיו עושים[1296], כמו שאמר ויכירו לבשת[1295] שהוא ה'בעל', לפי שהוא בושת למתעסקים בו[1297] "אכלה את יגיע אבותינו", צאנם ובקרם, בניהם ובנותיהם ואנחנו אחזנו מעשיהם הרעים בידינו, ולכן "נשכבה בבשתנו" (ירמיה ג, כה), רוצה לומר אנחנו שוכבים בבשתנו "ותכסנו כלימתנו", כיון שליי' חטאנו "אנחנו ואבותינו" ולא שמענו בקולו. וכאילו השם יתברך משיבם על תשובתם זאת – "אם תשוב ישראל נאם יי' אלי תשוב" (ירמיה ד, א), רוצה לומר אם תעשה תשובתך בזה האופן מהשלמות לשוב אלי, הנה אז תשוב לארצך ותשוב למעלתך ומלכותך, אבל צריך ש"אם תסיר שיקוציך מפני שתהיה קיים בתשובך ולא תשוב לכסלה[1298] ולחטא, והוא אמרו "ולא תנוד", כלומר לא תסתלק מתשובתך. גם רמז באמרו "אם תשוב ישראל נאם יי' אלי תשוב", שלא ישימו אמצעיים בתפילתם כי הוא מדרכי העבודה זרה, וכאילו אמר לא תתפללו למיכאל ולא לגבריאל שיליצו בעדם לפני, אבל "אלי תשוב" ולא לאחר. ועוד צריך שתשבע "חי יי' באמת במשפט ובצדקה" (ירמיה ד, ב), ולא כמו שאתם נשבעים עתה לשקר, וכמו שאמר: "ואם חי יי' יאמרו לכן[1299] לשקר ישבעו" (ירמיה ה, ב). וכאשר יהיה זה, אז תהיה מעלת ישראל ושמו בכולם כל שכן שיתברכו "בו גוים ובו יתהללו" (ירמיה ד, ב). ודיבר הנביא בכתובים האלה כנגד ישראל, פעם לנוכח, פעם לנסתר, כדרך הנבואות[1300].

והנה אמרו "באמת במשפט ובצדקה" כתב הרב יוסף קמחי[1301] באמת שתשבע על מה שהוא אמת במשפט כשתתחייב לישבע מצד המשפט והדין ובצדקה, שאם תכיר שהמשפט אינו בצדקה – לא תקבל השבועה. יותר נכון לפרש, שענין השבועה הוא הקיום שיקיים יכולת השם יתברך בגאולת מצרים שהיתה אמת, לפי שקיים הקב"ה מה

[1292] בנדפס: "ארפא".
[1293] בנדפס: "אתאנו".
[1294] כרש"י ורד"ק.
[1295] אולי צ"ל: "וינזרו לבשת" (הושע ט, י), כברד"ק.
[1296] כר"י קרא ורד"ק.
[1297] כרד"ק.
[1298] לפי תהלים פה, ט.
[1299] בנדפס: "אכן".
[1300] כרד"ק.
[1301] מובא ברד"ק.

שהבטיח לאברהם בין הבתרים. ואמר במשפט על פקידת בבל, שהיתה במשפט אחרי שרצתה הארץ את שבתותיה כל ימי השמה[1302].

ואמנם על הגאולה העתידה אמר "ובצדקה", לפי שתהיה בצדקת יי', כמו שאמר ישעיה "ושביה בצדקה" (ישעיה א, כז), ואמר "וילבש צדקה כשריון" (שם נט, יז). וכאילו יודה להשם יתברך על שלושת הגאולות[1303]. ועל האחרונה העתידה שתהיה בצדקה אמר: "והתברכו בו גוים ובו יתהללו" (ירמיה ד, ב), לפי שאז ילכו עמים רבים אחרי בני ישראל לאמר נלכה עמהם כי שמענו אלהים עמכם[1304].

הנה התבארו בנבואה הזאת עיקרים ד': האחד, שתהיה הגאולה העתידה אחרי שיתדלדלו ישראל ויתמעטו בגלות מפני ארכו, עד שיהיו "אחד מעיר ושנים ממשפחה" (ירמיה ג, יד), והוא העיקר השביעי מעיקרי נבואות ישעיהו. השני, שיגיעו אחרי גאולתם למעלה עליונה מהחסידות והקדושה "ולא ילכו עוד אחרי שרירות לבם הרע" (ירמיה ג, יז), והוא העיקר הי"א מעיקרי נבואות ישעיהו. הג', שיקבלו האומות אמונת ישראל, כמו שאמר "ונקוו אליה כל הגוים לשם ה'" (ירמיה ג, יז), והוא העיקר הי"ב מעיקרי נבואות ישעיהו. הד' – גאולת ישראל ויהודה ותשועתם מגלותם, והם העיקרים הג' והד' מעיקרי נבואות ישעיהו. ואתה רואה שאי אפשר לפרש דבר מזה לא כדרך הנוצרים ולא על בית שני, כמו שהוכחתי באותם העיקרים מנבואות ישעיהו. ואין צורך בהשנות הדברים.

פרק ב

הנבואה הב' תחילתה "הוי רועים מאבדים ומפיצים את צאן מרעיתו" וגו' (ירמיה כג, א), עד "לנביאים נשבר לבי בקרבי " (ירמיה כג, ט).

וענין הנבואה הזאת הוא, שהיה מתרעם כנגד מלכי ישראל ויהודה[1305] הרעים, שהיו מאבדים את ישראל במעשיהם המושחתים ועבודותם הזרות, כמו הרועים ש"מאבדים ומפיצים הצאן" במקום שהם מונחים לשמרו ולהצילו. ולפי שמלכי ישראל ויהודה הרשעים בפשעיהם סבבו[1306] חורבן ירושלים וגלות בני יהודה ובני ישראל מעל אדמתם, לכן אמר כנגדם "אתם הפיצותם את צאני ותדיחום ולא פקדתם אותם" (ירמיה כג, ב), רוצה לומר לא השגחתם עליהם לנחותם במעגלי צדק[1307], ולכן "הנני פוקד עליהם את

[1302] לפי ויקרא כו, לד.
[1303] 'באמת' – גאולת מצרים; 'במשפט' – פקידת בבל; 'ובצדקה' – הגאולה העתידה.
[1304] לפי זכריה ח, כג.
[1305] כרש"י וסיעתו.
[1306] גרמו.
[1307] לפי תהלים כג, ג.

רוע מעלליהם נאם יי'". והוא רמז למלכי ישראל ומלכי יהודה שמתו מיתות משונות – מכת חרב והרג ואבדן[1308] הן בידי עבדיהם והן בידי אויביהם.

והודיעם שעוד יביא זמן שיקבץ "את שארית צאנו מכל הארצות אשר" (ירמיה כג, ג) הדיחם שם בגלות וישיבם על אדמתם, כבראשונה, והוא אמרו "ושהשיבותי אתהן על נוהן[1310]". ולפי שזה יהיה אחרי שבאורך הגלות יתמעטו וישארו מעט מהרבה[1309], וכמו שאמר (ישעיה יז, ו): "שנים שלשה גרגרים בראש אמיר", לכן אמר "ופרו ורבו" (ירמיה כג, ג). כי הנה עם היותם בזמן הגאולה מתי מעט[1312] ישימם השם ככוכבי השמים לרוב[1311]. ולפי[1314] שימים רבים יהיו לישראל בגלות אין מלך ואין שר[1313], לכן אמר שעוד ישיב מלכיהם ושופטיהם, כבראשונה, וזהו "והקימותי עליהם רועים ורעום" (ירמיה כג, ד).

והודיעם עוד, שלא ייראו ויפחדו מלכת עוד בגלות אחר, ועל זה אמר: "ולא ייראו עוד ולא יחתו ולא יפקדו נאם יי'". רוצה לומר, שלא יפקד מהם איש אחרי שבתם על הארץ, ופריים ורביים עליה, וזה לא מפאת מלחמות, ולא בגלות.

ולפי שייעד בזה על שני דברים בכלל, על גאולת העם ועל חזרת המלכים למלכותם, לכן הביא אחרי זה שתי פרשיות אחת על כל ייעוד וייעדו מהם. כי הנה על ענין המלך אמר: "הנה ימים באים נאם יי' והקימותי לדוד צמח צדיק" (ירמיה כג, ה), והוא על דרך מה שאמר ישעיהו (ישעיה יא, א): "ויצא חטר מגזע ישי ונצר משרשיו יפרה" – והוא מלך המשיח אשר קווינו לו וקראו 'צמח', לפי שיצא כצמח השדה[1315], והודיעו שהוא ימלוך בישראל, כמו שאמר "ומלך מלך" (ירמיה כג, ה). וכמו שאמר ישעיהו עליו (שם שם, ב): "ונחה עליו רוח חכמה ובינה", כן אמר ירמיה בכאן "והשכיל". וכמו שאמר ישעיה עליו "ושפט בצדק דלים והוכיח במישור לענוי ארץ" (ישעיה יא, ד), כן אמר בכאן ירמיהו "ועשה משפט וצדקה בארץ" (ירמיה כג, ה). וכמו שאמר ישעיה "ביום ההוא יוסיף יי' שנית ידו לקנות את שאר עמו וגו' ואסף נדחי ישראל ונפוצות יהודה יקבץ" (ישעיה יא, יא-יב), כן אמר ירמיהו כאן "בימיו תושע יהודה וישראל" (ירמיה כג, ו), שהן שתי המלכויות – מלכות יהודה ומלכות ישראל.

[1308] לפי אסתר ט, ה.
[1309] לפי ירמיה מב, ב.
[1310] בנדפס: 'נויהם'.
[1311] לפי דברים א, י.
[1312] לפי דברים כו, ה.
[1313] לפי הושע ג, ד.
[1314] ומפני.
[1315] כרד"ק. לפי יחזקאל טז, ז.

ועוד הוסיף ירמיהו לבאר כאן 'שמו' באמרו "וזה שמו אשר יקראו יי' צדקנו". כי לפי שיהיה מלך המשיח דבק ביי' אלהיו יקראו שמו עליו "יי' צדקנו"[1316], כמו שקרא משה רבינו את המזבח "יי' נסי" (שמות יז, טו), ויעקב קרא למזבח "אל אלהי ישראל" (בראשית לג, כ), ויחזקאל קרא לירושלים "יי' שמה" (יחזקאל מח, לה), הכל ענינו, כלומר יי' מצדיק אותנו בימיו של זה, וכן תרגומו יונתן. ויש מפרשים[1317] שלא יהיה שמו כי אם צדקנו בלבד. ויאמר הכתוב "וזה שמו אשר יקראו יי'", כי הוא יתברך יקרא לו "צדקנו". ויותר נכון לומר, שלפי שקרא למעלה למלך המשיח "צמח צדיק" (ירמיה כג, ה), ונתן הסיבה בו לפי שהוא יהיה "מלך משכיל" ויעשה "משפט וצדקה בארץ", לכן אמר ש"יי' צדקנו" יתברך יקרא לו זה השם הנזכר למעלה שהוא "צמח צדיק"

ואחרי שבזה יעד בענין המלך, חזר לדבר בייעוד השני שהוא בגאולת העם, ואמר: "לכן הנה ימים באים נאם יי' ולא יאמרו עוד חי יי' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים" (ירמיה כג, ז). רוצה לומר, שתהיה הגאולה העתידה כל כך גדולה בענינה יותר מגאולת מצרים מפאת נפלאותיה, וגם להיות גלות מצרים כולו בארץ אחת, והגלות הזה מפוזר ומפורד[1318] בארבע פינות העולם, שלכן בימים ההם לא ישבע הנשבע "חי יי' אשר העלה את ישראל מארץ מצרים", לפי שיהיה אצלם קיבוץ הגלויות פליאה יותר עצומה מאד, ולכן יתלו בה השבועה מפני שתהיה נס היותר גדול, והיותר נפלא בעינהם. והתבונן אמרו במצרים "אשר העלה", לפי שהיו כולם מקובצים בארץ אחת, אמנם קיבוץ הגלויות אמר "אשר העלה ואשר הביא" (ירמיה כג, ח), לרמוז על ריבוי הפאות אשר יקבצם ויביאם מהם. ואמר את זרע "ישראל מארץ צפונה" – על עשרת השבטים שהגלם סנחריב שמה, ועל שאר הגולים ממזרח וממערב אמר "ומכל הארצות אשר הדחתים עם".

הנה התבארו בנבואה הזאת ה' עיקרים: האחד – שישיב השם יתברך את שבות עמו[1319] ויקבץ את נדחיו, כמו שאמר: "ואני אקבץ את שארית צאני מכל הארצות אשר הדחתי אותם שם" (ירמיה כג, ג), וזהו העיקר הג' מעיקרי נבואות ישעיהו. והב' – שתהיה גאולתם וקיבוצם אחרי היותם מתמעטים באורך הגלות, כמו שאמר: "את שארית צאני", ואמר "פרו ורבו", וזהו העיקר הז' מעיקרי נבואות ישעיהו. והג' – שעשרת השבטים אשר הגלה סנחריב ארץ אשור צפונה ישובו לאדמת הקודש, וזהו העיקר הד' מעיקרי נבואות ישעיהו. והד' – שימלוך עליהם בגאולה העתידה מלך מבית דוד, והוא העיקר הי' מעיקרי

[1316] כרד"ק.
[1317] רש"י.
[1318] לפי אסתר ג, ח.
[1319] לפי תהלים יד, ז.

נבואות ישעיהו. והה' – שלא ישובו עוד לגלות אחר, וכמו שאמר: "ולא יראו עוד ולא יחתו ולא יפקדו נאם יי'" (ירמיה כג, ד), וזהו העיקר הי"א מעיקרי נבואות ישעיהו.

ואתה רואה שאי אפשר לפרש דבר מזה, לא כדרך הנוצרים ולא על בית שני, כמו שהוכחתי באותה העיקרים מנבואות ישעיהו.

פרק ג

הנבואה הג' תחילתה "הדבר אשר היה על[1320] ירמיהו" וגו' (ירמיה כה, א); "כתב לך את כל הדברים אשר דברתי אליך אל ספר" וגו' (ירמיה ל, ב), עד "כה אמר יי' מצא חן במדבר" (ירמיה לא, א).

וענין הנבואה, שאחרי שייעד הנביא על חורבן ירושלים על ידי נבוכדנצר מלך בבל, ציוה הקב"ה לנביא שיכתוב הנבואה הזאת, כדי שתהיה נחמה לישראל ויראו שכמו שנתקיים הפורענות – כן תתקיים הנחמה הגדולה הזאת באחרית הימים, ולכן אמר השם יתברך לנביא "כתב לך את כל הדברים אשר דברתי אליך על ספר". רוצה לומר, שיכתבם בספר, לפי שהם עתידים להיות לזמן ארוך ויצטרך שיעמדו ימים רבים. ואמרו "על ספר" הוא כמו 'בספר', וכמוהו "ואל הארון תתן את העדות" (שמות כה, כא), שהוא כמו 'ובארון'. ואמרו "את כל הדברים אשר דברתי אליך" הם אשר זכר אחרי זה "ואלה הדברים אשר דבר יי' אל ישראל ואל יהודה וגו' (ירמיה ל, ד).

ולפי שכבר נאמרה לו הנבואה הזאת, לכן ציוהו השם יתברך "כתב לך את כל הדברים אשר דברתי אליך על ספר", כדי שיידעו שהנה "ימים באים" שאשיב שבות "ישראל ויהודה... והשיבותים אל הארץ אשר נתתי לאבותם" (ירמיה ל, ג). והמאמר הזה מורה שלא נאמר על פקידת בבל. כי הנה משם לא שבו, אלא יהודה ובנימין, אבל הוא ייעוד לעתיד לבוא שישובו ישראל שהם עשרת השבטים שגלו לאשור מגלות שומרון, ויהודה שגלה בחורבן ירושלים. והנביא לקיים מצות השם כתב מה ששמע, והוא אמרו: "ואלה הדברים אשר דבר יי' אל ישראל ואל יהודה". רוצה לומר, שנבואתו זאת היא מהגאולה העתידה לבוא על שתי המלכויות – מלכות ישראל ומלכות יהודה.

ואמרו "כי כה אמר יי' קול חרדה שמענו פחד ואין שלום" (ירמיה ל, ה), ושאר הפסוקים אינם על גלות ישראל וחורבן ירושלים, אבל הוא רמז למלחמה העתידה להיות בין אדום וישמעאל על אדמת הקודש[1321], שכה תהיה נקמת יי' עליהם וממנה תצא גאולת ישראל, כמו שכבר הודעתיך פעמים, ועליה אמר "קול חרדה שמענו פחד ואין שלום", והוא בבוא

[1320] בנדפס: "אל".
[1321] לפי זכריה ב, טז.

האומות אלו על אלו, כי אז יהיה הפחד ביניהם עצום מאד, עד שבדרך המשל אמר "שאלו נא וראו אם יולד זכר" (ירמיה ל, ו). רוצה לומר, "שאלו" לאנשי המלחמה ההם הזכרים, אם הם על המשבר ללדת כמו הנקבה, האם אפשר שהזכרים המה יולדים כנקבות[1322], וזהו "אם יולד זכר מדוע ראיתי כל גבר" בהיותו זכר "ידיו על חלציו" כיולדה הנקבה, "ונהפכו כל פנים לירקון" מרוב הפחד. אבל הוא כי גדול היום ההוא מאין כמוהו, כי לא היה ולא יהיה בעולם כיום הוא מריבוי החללים ועצם המלחמה והפלגת הנקמה.

ולפי שישראל היושבים בירושלים יהיו בעת ההיא בצרה גדולה מן העמים ההם, לכן אמר "ועת צרה היא ליעקב וממנה יושע". רוצה לומר, שממנה תצא ישועתו, לפי ש"ביום ההוא נאם יי' אשבור עלו מעל צוארך" (ירמיה ל, ח). וכינוי 'עלו' שב למה שאמר "כל גבר ידיו על חלציו", כאילו אמר שמן היום ההוא והלאה לא יהיה עוד עול גבר מן האומות[1323] ההם על ישראל ויהודה, וזהו "אשבור עלו מעל צוארך ומוסרותך אנתק". רוצה לומר היסורים והשעבודים אשר שמו האומות בך – אנתק אותם "ולא יעבדו בו עוד זרים". וכינוי 'בו' חוזר אל העוול שזכר, רוצה לומר שהאומות הזרות לא יעבדו ישראל אותם באותו – עול שעבודם עד עתה, אבל יעבדו "את יי' אליהם ואת דוד מלכם אשר אקים להם" (ירמיה ל, ט). וביאר בזה שני דברים: האחד, שלא יוסיפו עוד לחטא לאלהיהם בנבואותיהם; והשנית, שלא ימרדו עוד במלכות בית דוד, כמו שעשו במלכות רחבעם, ועל זה נאמר "את יי' אלהיהם ודוד מלכם אשר אקים להם", שהוא רמז למשיח בן דוד, שבזמן הגאולה ביניהם יצמח.

ולפי שהגאולה ההיא היתה עתידה להיות אחר זמן ארוך, לכן אמר "ואתה אל תירא עבדי יעקב נאם יי' ואל תחת ישראל, כי הנני מושיעך מרחוק" (ירמיה ל, י). ואין פירושו מארץ רחוקה, כמו שכתבו המפרשים[1324], אבל רצה לומר מזמן רחוק, וכמוהו – "מרחוק יי' נראה לי" (ירמיה לא, ב). וכאילו הודיעם שלא תהיה הגאולה לאותם עצמם שגלו כי אם לזרעם, וזהו "ואת זרעך מארץ שבים". האמנם אחרי שיגאלו לא יחרדו עוד במלחמות, ולא בצרות אחרות, ולא ילכו עוד בגלות אחר, ועל זה אמר "ושב יעקב ושקט שאנן ואין מחריד" (ירמיה ל, י). ונתן הסיבה למה לא יהיו לו מחרידים באמרו "כי אתך אני נאם יי' להושיעך כי אעשה כלה בכל הגוים אשר הפיצותיך שם" (ירמיה ל, יא). רוצה לומר, שהם זכו לישועה, ואותם הגוים אשר נשתעבדו בהם יבואו לידי כליה באותה מלחמה שזכר,

[1322] מעין רד"ק.
[1323] מעין רש"י.
[1324] רד"ק.

וישראל לא יבוא לכלייה, אבל בלבד ייסר אותם השם יתברך כפי משפט מעשיהם, אבל "ונקה[1325] לא אנקך", שהוא מענין 'כריתה'.

והמשיך הנביא דבריו עוד ביסוריהם מגלות באמרו: "כי כה אמר יי' אנוש לשברך נחלה מכתך" (ירמיה ל, יב). רוצה לומר השבר והגלות שלך הוא גדול ו"אנוש", ו"מכתך" היא נחלה, כלומר עצומה עד שמהרופאים "אין דן דינך למזור" (ירמיה ל, יג). רוצה לומר, אין אדם מהם שיראה "מכתך" שיידון וישפוט שיהיה - "למכתך מזור" ורפואה", ולכן "רפואות תעלה אין לך", כלומר שהרופאים אינם עושים לך כבר רפואה כלל, לפי שמתייאשים מבריאותך[1326], וגם "כל מאהביך שכחוך" (ירמיה ל, יד), שהם האוהבים ההולכים לבקר החולה בחליו, הנה הם אותך לא ידרושו לפי שחשבוך כמת, וכבר התייאשו כולם. רוצה לומר, הרופאים והאוהבים ממך לפי ש"מכת אויב הכיתיך מוסר אכזרי", רוצה לומר בדין דנו חליך למיתה, לפי שהכיתיך מכה עצומה כמו האויב האכזרי, אבל זה היה - "על רוב עונך" שעצמו חטאתיך באיכותם, לכן עשיתי אלה העונשים לך. ובאו הדברים האלה מהמכה והרופאים והאוהבים דרך משל לתוקף צרותיהם בגלות. ודיבר הלשון נקבה - כנגד כנסת ישראל; ואמר "מה תזעק" (ירמיה ל, טו) בלשון זכר - כנגד העם. והכל נאות בלשון.

ואמר עוד, שאף על פי שהיו עונשים על רוב עוונם, הנה עם כל זה "כל אוכליך יאכלו וכל צריך כלם בשבי ילכו" וגו' (ירמיה ל, טז), לפי שרעה תבוא אליהם על מה שהרעו נגדך. ואמנם לך אעלה ארוכה "וממכותיך ארפאך" (ירמיה ל, יז), רוצה לומר שאף על פי ש"אין דן דינך למזור" וכולם היו אומרים שאין ישועתה לך עוד באלהים, הנה לא יהיה כן כי אני "אעלה ארוכה לך" בדרך השגחתי, וממכותיך שהם צרות הגלות - "ארפאך". ואמרו "כי נדחה קראו לך ציון היא דורש אין לה[1327]", מלת 'כי' משמשת במקום 'אף על פי', כמו "ילך נא יי' בקרבנו כי עם קשה עורף הוא" (שמות לד, ט). אמר "וממכותיך ארפאך" אף על פי שקראו נדחה רכבר לא היה לך דורש ולא מבקש, וכמו שאמר: "מאהביך שכחוך אותך לא ידרשו[1328]" (ירמיה ל, יד).

ומפני שזכר ענין גאולתם כמשל הרפואה לחולה המתייאש מרפואתו, לכן ביאר הנמשל בו באמרו "כה אמר י' הנני שב את שבות אהלי יעקב" (ירמיה ל, יח), שהוא רמז אל עריהם; "ומשכנותיו ארחם" -שהוא רומז למדינות הגדולות שלהם; "ונבנתה עיר על תילה" -

[1325] בנדפס: "נקה".
[1326] מעין רד"ק.
[1327] בנדפס: "לך".
[1328] בנדפס: "דרשו".

שהיא ירושלים, כי להיותה גבוהה מכל ארץ ישראל אמר בה – "על תילה"[1329]; "וארמון על משפטו ישב" – שיבנה בית המקדש על מכונו[1330]; "ויצא מהם" (ירמיה ל, יט), רוצה לומר מ"אהלי יעקב ומשכנותיו" – קול "תודה וקול משחקים", רוצה לומר שיודו לאל על גאולתם ועל פדות נפשם[1331]. ועם היותם בזמן הגאולה שנים שלושה גרגרים בראש אמיר[1332], הנה יתרבו מאד, והוא אמרו: "והרביתים ולא ימעטו". ועם היותם בגלות בקלון ובצער ומצוקה רבה, הנה אז יזכו לכבוד מבלי צער, וזהו: "והכבדתים ולא יצערו והיו בניו כקדם" (ירמיה ל, כ), שנאמר עליהם (שמות א, ז): "ובני ישראל פרו וישרצו... במאד מאד". "ועדתו לפני תכון", רוצה לומר שתהיה עדת יי'[1333] יראה וחושבה שמו. ויפורש אם כן "והיו בניו כקדם" – על ריבויים; "ועדתו לפני תכון[1334]" – על צדקתם. ואמר "ופקדתי על כל לוחציו להגיד שהאומות שלחצו אותם בכלל יפקוד עליהם חטאתם באוצה המלחמה אשר זכר.

ולפי שבבית שני היו משועבדים פעם לפרס, ופעם ליוון, ופעם לרומיים, והיו מהם תמיד נציבים ומושלים בארץ ישראל[1335], וגם המלכים שמלכו אז בבית שני לא היו ראויים למלוך, לכן אמר: "והיה אדירו ממנו ומושלו מקרבו יצא" (ירמיה ל, כא), ולא יהיה כהורדוס וזרעו שנתרחקו מיי' נזורו אחור[1336], וזהו "והקרבתיו ונגד אלי".

ואמנם אמרו עוד: "כי מי הוא[1337] זה ערב את לבו לגשת אלי", לא נפלו המפרשים בהבנת אמתתו[1338]. ופירושו הוא שהאדם כדי להתקרב לבורא יתברך ולהדבק בו, לא יספיק רצונו וכוונתו אם לא ילווה אליו העזר האלהי, כמו שאמר (שמות לג, כב): "ושכותי כפי עליך", ועל זה אמר המשורר (תהלים סה, ה): "אשרי תבחר ותקרב". כי האיש אשר יבחר יי'[1339] ויקריבהו אליו, הוא הנקרב לא זולת זה, כי השם יתברך יחזיק בו להקריבו אליו ואז הוא יעצר כח לגשת אליו. וזהו שהוצרך לבאר ולזה אמר כאן "והקרבתיו ונגש אלי" (ירמיה ל, כא). ואמר "למדני לעשות רצונך כי אתה אלהי רוחך טובה תנחני" וגו' (תהלים קמג, י) שנאמר עליו לבאר למה אמר והקרבתיו באמרו "כי מי הוא זה ערב

[1329] כרד"ק.
[1330] כתרגום יונתן ורד"ק בעקבותיו.
[1331] מעין רד"ק.
[1332] לפי ישעיה יז, ו.
[1333] לפי במדבר כז, יז.
[1334] בנדפס: "נכון".
[1335] מעין רד"ק.
[1336] לפי ישעיה א, ד.
[1337] בנדפס חסר.
[1338] רש"י וסיעתו.
[1339] לפי במדבר טז, ז.

לבו לגשת אלי" אני לא אקריבהו ולא אשלח יד עזרי והשפעתי בו. וכמו שייעד בענין המלך, כן אמר בענין העם והייתם לי לעם ואנכי אהיה לכם לאלהים, כלומר שימול לבבם הערל[1341] באופן שהמה כולם יקרבו אליו לשרתו, והוא ישגיח כאב את בן ירצה[1340].

והוצרך אחר זה לבאר מתי תהיה מלחמת האומות זו ומתי תהיה תשועת ישראל[1342], האם תהיה אחת מהם בזמן אחד והאחרת בזמן אחר, או יהיו קרובות וסמוכות זו לזו, ועל זה אמר "הנה סערת יי' חמה יצאה וגו' על ראשה רשעים יחול" (ירמיה ל, כג), והוא נקמת האומות אויבי ישראל אשר זכר ושיהיה באחרית הימים, כי "תתבוננו בה" (ירמיה ל, כד), כלומר שבאחרית הגלות תהיה ובאותו זמן עצמו תהיה תשועת ישראל[1343], והוא אמרו: "בעת ההיא נאם יי' אהיה לאלהים לכל משפחות ישראל והמה יהיו לי לעם" (ירמיה ל, כה).

הנה התבארה בנבואה הזאת ז' עיקרים: האחד – ייעוד הגאולה העתידה, כמו שאמר: "הנני שב שבות אלהי יעקב ומשכנותיו ארחם" (ירמיה ל, יח), והוא העיקר הג' מעיקרי נבואות ישעיהו. והב' – שבגאולה העתידה ישובו עשרת השבטים שגלו אשורה, כמו שאמר: "ושבתי את שבות עמי ישראל ויהודה" (ירמיה ל, ג), ואמר "ואלה הדברים אשר דבר יי' אל ישראל ויהודה" (ירמיה ל, ד), והוא העיקר הד' מעיקרי נבואות ישעיהו. וג' – נקמת האומות אשר הרעו לישראל, שתהיה קודם הגאולה וסמוך אליה, כמו שאמר: "כי אעשה כלה" וגו' (ירמיה ל, יא), ואמר: "כל אוכליך יאכלו" וגו' (ירמיה ל, טז), וזהו העיקר הא' מעיקרי נבואות ישעיהו. והד' – שבגאולה העתידה ימלוך מלך מבית דוד, כמו שאמר: "ועבדו את ה' אלהיהם ואת דוד מלכם אשר אקים להם" (ירמיה ל, ט), ואמר: "והיה אדירו ממנו מושלו מקרבו יצא" (ירמיה ל, כא), וזהו העיקר הי' מעיקרי נבואות ישעיהו. והה' – שתהיה הגאולה העתידה אחרי עבור זמן רב מהגלות, כמו שאמר: "ואתה אל תירא עבדי יעקב ואל תחת ישראל, כי הנני מושיעך מרחוק" (ירמיה ל, י), ואמר: "אנוש לשברך" וגו' (ירמיה ל, יב), והוא העיקר הז' מעיקרי נבואות ישעיהו. והששי – שאחרי הגאולה העתידה לא יבואו עוד על ישראל, לא מלחמות, ולא גלות, ולא צרות אחרות, וכמו שאמר: "ולא יעבדו בו עוד זרים" (ירמיה ל, ח), ואמר: "ושב יעקב ושאנן ואין מחריד" (ירמיה ל, י), והוא העיקר הח' מעיקרי נבואות ישעיהו.

[1340] לפי משלי ג, יב.
[1341] לפי ויקרא כו, מא.
[1342] לפי ירמיה ג, כג.
[1343] לפי ירמיה ג, כג.

ואתה רואה שאי אפשר שיפורש דבר מזה, לא כדרך הנוצרים, ולא על זמן בית שני, כמו שהוכחתי באותם העיקרים בנבואות ישעיהו, באר היטב.

פרק ד

הנבואה הד' תחילתה "כה אמר יי' מצא חן במדבר" (ירמיה לא, א), עד "הדבר אשר היה אל ירמיהו מאת יי' בשנה העשירית לצדקיהו" (ירמיה לב, א).

והנבואה הזאת סמוכה ומקושרת עם הנבואה שזכרתי למעלה, וייעודיה כייעודיה ההם[1344]. והסתכל היטב בנבואה הזאת, כי היא נחלקת לג' חלקים: הראשון הוא, מתחילתה עד "נקבה תסובב גבר" (ירמיה לא, כא), והחלק הזה ידבר מקיבוץ עשרת השבטים. והחלק הב' הוא מן "כה אמר יי' צבאות אלהי ישראל עוד יאמרו את הדבר הזה בארץ יהודה" וגו' (ירמיה לא, כב), עד "ושנתי ערבה לי" (ירמיה לא, כה). והחלק הזה ידבר מקיבוץ מלכות יהודה ובנין ירושלים. והחלק הג' מן "הנה ימים רבים באים נאום יי' וזרעתי את בית ישראל ואת בית יהודה" (ירמיה לא, כז), עד סוף הנבואה. והחלק הזה ידבר מהתחברות שתי הממלכות יחד – יהודה ואפרים.

ורש"י פירש פסוק "מצא חן במדבר" (ירמיה לא, א) – שהם דברי האל; ו"מרחוק יי' נראה לי" (ירמיה לא, ב) – שהם דברי הנביא, ומאמר "אהבת עולם אהבתיך" -שהם דברי השם, ופירוש '"מרחוק" – בזכות האבות. ושאר המפרשים[1345] פירשו הכתובים האלה ואמרו שיש בהם בלבד מאמר השם ותשובה ישראל, כי אמרו "מצא חן במדבר" – הם דברי השם; ו"מרחוק יי' נראה לי" – הוא תשובת ישראל, כאילו הם מתרעמים שמזמן רחוק נראה אליהם, ועתה הסתיר פניו מהם והשם יתברך השיבם"אהבת עולם אהבתיך" וגו'. ופירשו[1346]: "מצא חן במדבר" – שמצא חן בעיניו כשהוציאו ממצרים שהיו שרידי חרב, שהמצרים היו מתנכלים להמיתם; והלוך להרגיע – הוא ענין האל ההולך לפניהם במדבר. וזהו דרך יותר מעט ספקות.

אבל הוקשה אצלי למה אמר: "מצא חן במדבר", והיה לו לומר 'במצרים'? ומה שאמר יונתן שסיפק צרכינו במדבר אינו מענין הפרשה. גם אמרו "עם שרידי חרב" – על יוצאי מצרים הוא דיבר, אין ענין לו, כי שם לא הרגום בחרב. וכדי לברוח מהספקות נראה לי לפרש 'מדבר' מלשון "ומדברך נאוה" (שה"ש ד, ג), שהוא נאמר על ה'דיבור', והתפילה יאמר השם יתברך מצא חן במדברו ותפילתו ישראל, שהיה מדברו ומאמרו לפניו יתברך "עם שרידי חרב הלוך להרגיעו". רוצה לומר, העם הגולה הזה, אותם שנשארו מחרב

[1344] מעין רד"ק.
[1345] רד"ק.
[1346] רד"ק.

האומות אתה אלוקינו "הלוך להרגיעו", כלומר לך להרגיעו ולהניח לו מגלותו, כי 'הלוך' הוא מקור וישמש בלשון צווי, כמו "זכור את יום השבת" (שמות כ, ח); "רגום אותו" (במדבר טו, לה). וביאר מי הוא אשר מצא חן בדיבורו זה, ואמר "ישראל". והיה אם כן הכתוב מסורס, כאילו אמר "מצא חן" ישראל במדברו ודיבורו, שאמר "עם שרידי חרב הלוך להרגיעו", כיון ש"מרחוק יי' נראה לי" מאז שהייתי במצרים נראה אלי לגאול אותי, כן אתה "הלוך להרגיעו".

ואמר ש"מצא חן" בדיבור הזה, לפי שהקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים[1347], וכאילו ערבה ליי[1348] תפלת יהודה וירושלים. ועל זה ישיבהו השם יתברך, כן דברת שמרחוק נראתי לך ועוד הודיעך ש"אהבת עולם אהבתיך", ו"על כן משכתיך חסד" (ירמיה לא, ב) להוציאך מגלות מצרים ולתת לך את התורה ואת "ארץ חמדה נחלת צבי" (ירמיה ג, יט), ושאר החסדים אשר עשה עמהם, שכלל כולם באמרו: "על כן משכתיך חסד". ומה טוב אמרו ""ואהבת עולם אהבתיך", שגילה בזה שתכלית העולם השפל הוא כולו בעבור המין האנושי, כדי שיכיר את אלהיו ויעבדהו, ומהמין כולו לא הגיע לתכלית הזה כי אם עם ישראל.

הנה אם כן, שהאהבה שאהב הקב"ה את כל העולם היא תלויה בישראל, ועל זה תקנו בתפילתנו "אהבת עולם אהבתנו", שהאהבה שהיה לו עם העולם ניתנה עלינו, ולכן אמר כאן "ואהבת עולם אהבתיך על כן משכתיך חסד" להיותך תכלית המין כולו, ואף על פי שעזבתיך בגלות זה שנים רבות – "עוד אבנך ונבנת בתולת ישראל" (ירמיה לא, ג), לפי שהאומה בחורבנה וגלותה כבנין ההורס שנתפזרו אבניו ועציו, וכשיבנה ויתקבצו[1349].

האמנם אמר: "עוד אבנך ונבנת", להגיד שבנינה יהיה ממנו יתברך ומישראל גם כן, ולכן אמר עוד "ואבנך" ברחמי וחמלתי ונבנת את מעצמך, שבמקום שבימים הראשונים נבעלת לאלהים אחרים, עתה תשובה להיות בתולת ישראל שבעוליך – עושיך, ולא אחר[1350]. ולכן אמר עוד "תעדי תופיך", שהוא משל לשלמות המידות והאמונות. ובמקום שהיית בגלות נאנחה ולבך דוה, הנה בזמן גאולתך תצאי "במחול משחקים". ובמקום שהכותים נתיישבו בהרי שמרון ואכלו פרי כרמך, עוד יבוא זמן שאת תטעי כרמים בהרי שמרון והנוטעים שיטעו אותם יחללום בשנה הרביעית. ו'נטעו' הוא עבר במקום עתיד.

[1347] יבמות סד, ע"א; חולין ס, ע"ב.
[1348] לפי מלאכי ג, ד.
[1349] כרד"ק.
[1350] מעין רד"ק.

ולפי שדרך בני אדם לטעת כרמים בהרים, כי הוא מקום לעשות יין יותר משובח[1351], ובשומרון מפחד האויבים ימים רבים היו יראים לצאת לכרמים, לכן להבטיחם על השלווה אמר להם כן[1352]. ואין להפלא מאשר דיבר ראשונה בלשון נוכח לנקבה היחידה באמרו: "עוד תטעי כרמים" (ירמיה לא, ד), ומיד באותו פסוק דיבר בלשון רבים זכרים לנסתרים באמרו: "נטעו נוטעים וחללו", כי זה דרך לשון הנביאים, פעם ידברו כנגד כנסת ישראל בלשון נקבה יחידה, ופעם כנגד אנשיה בלשון רבים זכרים. והכל נאות כפי הלשון והענין. ואפשר לפרש: "נטעו נוטעים וחללו" – על הכותיים שבהרי שומרון נטעו כרמים וחיללו אותם בתועבותם. ולפי זה הפירוש יהיה הכתוב כולו מתוקן בלי דוחק.

ואמנם אמרו: "כי יש יום קראו נצרים בהר אפרים קומו ונעלה ציון וגו' (ירמיה לא, ה), פירשו המפרשים[1353] "נצרים" על הצופים שהיו עומדים מפחד האויב בהיות ישראל בארץ, ועתה יעלו[1354] שם לקרא ליושבי הכפרים לעלות לציון להודות ליי' על תשועתם. ואינני מוצא בפירוש הזה לא טעם ולא ריח, לפי שלא נזכר בכתוב הזה מלחמת ישראל שהיו הנצרים צופים את הארץ, ולא נאמר בו שיקראו לכפרים לעלות לציון. והם באמת דברי רוח[1355].

אבל לפי דרכם נראה לפרש, שלפי שירבעם בחילוק המלכויות היה מונע את בני ישראל מלעלות לירושלים, כמו שנאמר (מלכים א יב, כח): "ויאמר אליהם רב לכם מעלות ירושלם", והיה משים צופים ומונעים בדרכים למנעם מלעלות שמה, לכן הנביא ייעד כאן, שבזמן התשועה לא יהיה כן, כי יבוא זמן שיעמוד "נצרים" וצופים, ושומרי הדרכים בהר אפרים לא למנעם מלכת לירושלים, כימי קדם[1356], כי אם בהפך לאמר "קומו ונעלה ציון אל יי' אלהינו", ולכן אמר "בהר אפרים". אבל כל זה איננו שווה לי[1357]:

לפי שאתה תראה שירמיהו עצמו בתחילת ספרו זה, בזכרו חורבנות ירושלים אמר: "הזכירו לגוים הנה השמיעו על ירושלם נצרים באים מארץ המרחק, ויתנו על ערי יהודה קולם" וגו' (ירמיה ד, טז). וידוע שלא אמר "נצרים" – על צופים, כי הוא אמר נצרים באים מארץ המרחק. והמפרשים[1358] פירשו שהם אוכלוסי נבוכדנאצר, וכאילו

[1351] כרד"ק.
[1352] "עוד תטעי כרמים בהרי שמרון".
[1353] רש"י, רד"ק.
[1354] הצופים.
[1355] לפי איוב.
[1356] לפי ישעיה נא, ט.
[1357] לפי אסתר ה, יג.
[1358] רד"ק.

קראם נבוכדנאצר. ויונתן תרדם שם "נצרים" כמו 'בוצרים' בבית. וכולם לא הגיעו לאמתת הכונה אשר היא באמת אצלי, שה"נצרים" – הם הרומיים – בני אדום. והנה הנביא ירמיהו כשייעד שם על חורבן ראשון ניבא גם כן על חורבן בית שני, ועליו אמר "השמיעו על ירושלם נצרים באים מארץ המרחק", שהם הרומיים שבאו עם אספסיינוס וטיטוס. אמר מארץ המרחק" שבאו מן המערב, כי בבל לא תקרא "ארץ המרחק" על ירושלים[1359]. וכן אמר משה בתוכחותיו "ישא יי' עליך גוי מרחוק מקצה הארץ" (דברים כח, מט), שפירשוהו המפרשים כולם על הרומיים הנקראים היום אצלם 'נוצרים', ועליהם אמר ירמיה "ויתנו על ערי יהודה קולם" (ירמיה ד, טז), לפי שאספסיינוס וטיטוס ראשונה כבשו הרי יהודה, ובאחרונה כבשו את ירושלים. ואחר זה אמר כנגד ירושלים "כשומרי שדי היו עליה מסביב, כי אותי מרתה" (ירמיה ד, יז). ולפי שניבא שם על חורבן ראשון ועל חורבן שני, לכן אמר מיד "דרכך ומעלליך עשו אלה לך" (ירמיה ד, יח). ורמז במלת 'אלה' – לשני החורבות. ולפי שהאחרון הכביד אשר כלנו ואשר דמה לנו, לכן אמר עליו "זאת רעתך, כי מר, כי נגע עד לבך", ועליו אמר "עוד מעי מעי אוחילה" וגו' (ירמיה ד, יט). וחתם הדברים באמרו: "שבר על שבר נקרא" (ירמיה ד, כ). ומהו "שבר על שבר" כי אם חורבן ירושלים השני שבא על החורבן. וזאת לך ראיה ברורה שקרא "נצרים" – הרומיים – בני אדום.

ואמנם למה קראם כן הוא, לפי ששורש 'נצר' הוא גם כן מענין חורבן. וכבר הביאו הרד"ק בשורשיו, והביא ממנו ונצוב ישראל להשיב כעיר נצורה ונצורת לב[1360], שהם כולם ענין חורבן. ומפני שהיו הרומיים כובשי ממלכות, מחריבי ארצות, לכן קראם "נצרים" מצורף למה שיורה עליו הנראה, שצפה הנביא ברוח הקודש שיאמינו בישוע הנוצרי ויקראו מפני זה "נצרים בהר אפרים", ועליהם אמר כאן " כי יש יום קראו נצרים בהר אפרים" (ירמיה לא, ה), כי לפי שיעד את האומה בבנינה ושלוותה ביאר מתי יהיה זה, ואמר כי יש יום וזמן עתיד להיות, שאז יקראו "הנצרים בהר אפרים", כשיאמרו אלו לאלו קומו ונעלה לציון לכבוש את ירושלים וארץ ישראל.

ואמרו עוד: "אל יי' אלהינו" הם דברי הנביא וחוזר למעלה, כי יש יום "אל יי' אלהינו" "קראו נצרים בהר אפרים קומו ונעלה ציון". ואמר "בהר אפרים", אם לפי שהיו דבריו כנגד מלכות ישראל, ולכן המשיך הנבואה כנגד ארצם בייחוד, ואם באולי שניבא שראשונה יעלו[1361] בהר אפרים, ומשם יאמרו "קומו ונעלה ציון". ואמר שאז כאשר יהיה

[1359] בבל מבחינה גיאוגרפית קרובה לירושלים, ולכן אינה "ארץ המרחק".
[1360] לפי משלי ז, י.
[1361] הנוצרים.

זה, רוצה לומר שיעלו הנוצרים בארץ ישראל באחרית הימים ישמחו ויגילו בני ישראל, כי קרובה ישועתם לבוא, ולכן אמר יי' שירונו "ליעקב שמחה" ויצהלו על ראש אותם הגוים וישמיעו בהלולם ויאמרו "הושע יי' את עמך את שארית ישראל" (ירמיה לא, ו), לפי שמאותה הקריאה והעלייה שיעשו הנוצרים על ציון, תמשך המלחמה והנקמה, ומשם תצא תשועת ישראל[1362]. ולפי שאז תהיה צרה ליעקב וממנה יוושע בתפילתו לכן ציוה שירונו ויתפללו ויאמרו "הושע יי' את עמך את שארית ישראל", ואז יושיעם השם, וכמו שאמר דניאל (דניאל יב, א): "ובעת ההיא ימלט עמך". ולכן יעדם שמיד אחרי זה יביא את עשרת השבטים מארץ צפונה אשר הוגלו שמה ויקבץ שאר השבטים "מירכתי ארץ" (ירמיה לא, ז). ואמר: "בם עור פסח הרה ויולדת", להגיד שיהיו עולי הגולה דלים ונחשלים, ושכולם אפילו היותר חלש מהם ישובו שמה. ואמר: "בבכי יבואו" (ירמיה לא, ח), להגיד שיהיו צרות זמן קיבוץ גלויות וחבלי משיח כל כך, עד שיבואו בוכים וצועקים מהרעות שסבלו ובתחנונים אל האלהים שיצילם מיד שוסיהם ויוליכם אל ארץ טובה ורחבה[1364], ארץ נחלי מים[1363], כי בהיות הארץ רווה מהמים לא יחסר כל טוב בה. ואפשר לפרש "נחלי מים" – על התורה לומר, שימול לבבם הערל[1365] וינהגם על נחלי מי התורה והאמונות הטובות, ובדרך ישר במידותיהם באופן שלא יכשלו עוד בחטאתם, כי יהיה הקב"ה לישראל כאב את בן ירצה[1366] ללמדו להועיל, ואפרים שהוא רמז למלכות ישראל, תהיה אהבתו אותו כבן בכור[1367].

וזכר אפרים, לפי שבכל זה לא דיבר דבר ממלכות יהודה כי אם ממלכות ישראל. האמנם למה קראו 'בכור'[1368] אפשר לומר שהיה מפני ברכת יעקב ליוסף שנטל הבכורה מראובן ונינתה לו[1369], ואפרים היה ראש לבית יוסף. ואולי שמפני שגלה אפרים ראשונה, לכן זכר הנביא כאן נחמתו ראשונה וקראו בכור, רוצה לומר קודם וראשון בגלות.

ולפי שלאורך גלות השבטים שהם היום יותר מאלפים שנה, יאבד זכרון ענינם וגלותם מבין הגוים שכניהם הרעים, לכן באה פרשה אחרת שיכריזו ויפרסמו ענינם, ועליהם אמר הנביא כמכריז "שמעו דבר יי' גוים והגידו באיים ממרחוק, ואמרו מזרה ישראל

[1362] לפי לעיל ג, כג.
[1363] לפי דברים ח, ז.
[1364] לפי שמות ג, ח.
[1365] לפי כו, מא.
[1366] לפי משלי ג, יב.
[1367] מעין רד"ק.
[1368] "אפרים בכרי".
[1369] כרד"ק.

יקבצנו ושמרו כרועה עדרו" (ירמיה לא, ט). רוצה לומר אתם הגוים, אף על פי שראיתם בני ישראל מתארכים בגלותם אל נא תחשבו שיד סנחריב היה בהם כשגלה[1370] אותם, ולא גם כן אתם בכוחכם אלפי מהשנים האלה אין הדבר כן, אלא שהקב"ה הוא היה "מזרה ישראל" בגלותו, והוא יתברך עצמו יקבצנו[1371], וכי הוא יכאיב ויחבש ימחץ וידיו תרפנה[1372]. והביא להם ראיה על זה משמירתם בגלות, כי איך אפשר שיתמידו בגלות כל כך מהשנים, ולא יכלו, וגם לא יעתקו, ולא יומרו לעם אחר אם לא שגדול הרועה שמצילם, ולזה אמר: "ושמרו כרועה עדרו". כי כמו שהרועה פעם יפזר הצאן בשדה, ופעם יקבצנו – כן השם יתברך פעם יפזרם, ופעם יקבצם, והוא אמרו: "כי פדה יי' את יעקב" (ירמיה לא, י), שהוא כינוי לעשרת השבטים המחזיקים בהם בארצות גלותם.

ומפני שבהיות מלכות ישראל בארץ היו נמנעים מלעלות לירושלים, כדי שלא להכנע למלכי יהודה, לכן אמר שבגאולה העתידה לא יהיו כן, כי לא יזבחו עוד את זבחיהם לעגלים כימי קדם[1374], אבל יביאו וירננו ל"מרום ציון", שהוא כמו שתרגם יונתן 'טור[1373] בית מקדשא דאתבני בציון'. וביאר עוד שבזמן ההוא לא ישיגו הרעב וחוסר כל, כמו שזכר עמו שהיה להם בעת רשעתם "וגם אני נתתי נקיון שינים בכל עריהם וחוסר לחם" וגו' (עמוס ד, ו), ואמר: "וגם אנכי מנעתי מכם את הגשם" וגו' (שם שם, ז). ועל זה אמר: "ונהרו אל טוב יי'" (ירמיה לא, יא), שהוא לעלות לרגל במרוצה שלוש פעמים בשנה, ויהיה זה על "דגן ועל תירוש", רוצה לומר מרוב כל ובשובע הברכות. ולכן אמר "והיתה נפשם כגן רווה", ובזה "לא יוסיפו לדאבה עוד" ביגון ואנחה[1375], אבל בהפך ש"אז תשמח בתולה במחול" (ירמיה לא, יב). רוצה לומר, כל בתולה ובתולה ילכו במחול וכן הבחורים והזקנים, לפי שאהפוך את "אבלם לששון ונחמתים ושמחתים מיגונם".

ואמנם הכהנים שבחורבן בית יי' חדלו ונעדרו ממתנותיהם, בזמן ההוא תהיה נפשם רווה ומתענגת בדשן ושובע רב, לפי שתחזור עבודת בית המקדש למקומה, וישבעו דשן הקרבנות שיבואו מכל המקומות והארצות, כמו שאמר (ישעיה ס, ז): "אילי נביות ישרתונך"[1376]. ואמר: "קול ברמה נשמע" (ירמיה לא, יד) בדרך המשל על עשרת השבטים

[1370] אולי צ"ל: 'כשהגלה'.
[1371] כרד"ק.
[1372] לפי איוב ה, יח.
[1373] בנוסח אצלנו: 'בטור'.
[1374] לפי ישעיה נא, ט.
[1375] לפי ישעיה לה, י.
[1376] כרד"ק.

שראשם אפרים, לכן זכר כאילו 'רחל' אמו של יוסף אב אפרים ומנשה היא בוכה דרך משל על בניה[1379], ובה להשמיע קולה בכה תבכה[1378] ברמה, רוצה לומר בגבעה רמה[1377]. **ואמנם** אמרו: "מבכה על בניה" בלשון רבים, וחזר ואמר בלשון יחיד – "כי איננו" (ירמיה לא, יד), פירשו המפרשים[1380] ש"איננו" – ירמוז לעם אפרים. ויותר נכון לפרש שרחל ילדה שני בנים יוסף ובנימין והם נחלקו בשתי מלכויות, כי יוסף בשני בניו – אפרים ומנשה היה במלכות ישראל, ובנימין היה במלכות יהודה. ולפי שבני יוסף גלו עם השבטים לחלח וחבור נהר גוזן[1381] וערי מדי, ולא שבו עוד לבית שני ולא ידענו מהם דבר, אייה הם ואנה הם. אמנם שבט בנימין גלה עם שבט יהודה ושבו לבית שני וגלו בחורבן שני, וידענו גלותם שבתם וקימתם. לכן במשל הזה זכר כאילו "רחל מבכה על בניה", כלומר שהלכו בגלות. האמנם גודל אנחותה ודאגתה היא על שבט יוסף ומלכות ישראל, כי איננו ולא שב לבית שני ולא ידעה ממנו דבר, ולכן אמר מבכה על בניה – על גלותם וחורבנם. האמנם "מאנה להנחם על בניה" ולקחת תנחומי הנבואות מפני – ש"איננו", רוצה לומר יוסף בנה הגדול, ולכן ישיביה השם על כל אחד מבניה באמרו: "מנעי קולך מבכי ועיניך מדמעה" (ירמיה לא, טו), כי יש שכר לפעולתך והפעולה היא ה'נהי' וה'בכי' שזכר; "ושבו מארץ אויב" – נאמר על בני בנימין ששבו לבית שני מגלות נבוכדנאצר האויב הגדול, ועוד ישובו הם פעם אחרת בגאולה העתידה. ועל זה אמר "ויש תקוה לאחריתך" (ירמיה לא, טז) – בגאולה האחרונה העתידה, שאז גם כן בני בנימין ישובו ועליהם אמר גם כן "ושבו בנים לגבולם".

ואחרי שהשיבה מענין בנימין בנה הקטן, השיבה כנגד בית יוסף באמרו: "שמוע שמעתי אפרים מתנודד" (ירמיה לא, יז). רוצה לומר ראה ראיתי[1382] השבטים מלכות ישראל אשר גלו אשורה שהם מתנודדים כאיש המקונן, בוכה ונוהה ואומר "יסרתני ואוסר", כלומר כבר הסירותי מעלי דרכי העבודה זרה ושאר הפשעים שהיו בי, ואני מוכן לקבל יסורין ולמוד חדש. וכאילו מתחנן לפני שאייסר אותו, והוא יקבל מוסר ולימוד "כעגל לא לומד", כי אין בו כבר קנין רעוע ומשחת שימנע הלימוד, ולכן היה מתפלל "השיבני ואשובה, כי אתה יי' אלהי". והיתה תשובתו כל כך עד שהיה אומר "אחרי שובי נחמתי", כלומר אחרי ששבתי מדרכי הרעים – נחמתי ונתחרטתי מהם; "ואחרי הודעי" – שקבלתי ידיעה

[1377] לפי יחזקאל ו, יג.
[1378] לפי איכה א, ב.
[1379] כרד"ק.
[1380] רד"ק.
[1381] דברי הימים א' ה, כו.
[1382] לפי שמות ג, ז.

אמתית מרוע מעשי – "ספקתי על ירך", כמתחרט; ו"בושתי וגם נכלמתי כי נשאתי חרפת נעורי" (ירמיה לא, יח), רוצה לומר בושה על בושה קבלתי בזה, לפי שהאדם כאשר יחטא במעשיו יאמרו כל רואיו הלא הרשע הזה מימי עלומיו[1383] התחיל להרשיע. ובעבור עוונותי עתה יזכרו לי חטאת נעורי[1384] ופשעי. ויתחברו אם כן, שתי הבושות והכלימות מהזמן הזה ומזמן הנעורים, ועל זה אמר "בשתי וגם כלמתי כי נשאתי חרפת נעורי". רוצה לומר, כי מפני מעשי אלה – "נשאתי חרפת נעורי" שיזכרו לי עוונות נעורי גם כן. ולהיות תשובתו כל כך שלמה בחרטה והודעה, ישיבהו השם: "הבן יקיר לי אפרים אם ילד שעשועים" (ירמיה לא, יט), רוצה לומר לא תשא עוד חרפת המעשים שעשית בהיותך גדול ולא גם כן חרפת נעוריך ממה שעשית בילדות, כי אתה אחרי שהגעת לגבול אנשים היית לי "בן יקיר", שהוא השם הנאמר על הבן הגדול הנכבד, ובהיותך ילד קטן היית לפני "ילד שעשועים". וזהו מה שאזכור "מדי דברי" בך לא מן החטאים, כי לא יעלו עוד על לב[1386]. ומפני שעשה אפרים תשובה בזאת ואנכי דברתי[1385] על לבו דברים טובים, דברים נחומים, על כן – "המו מעי לו" – על גלותו. ובמדרש ויקרא רבה (ירמיה ב, ג) פירש: "מדי דברי בו" – על מתן תורה, שדיבר אליהם לישראל. וגם נכון הוא בפשט הכתוב יאמר, כי מאז שדיברתי בישראל ללמדם תורה ומצוות ודברתי על נביאיהם נקשרה אהבתי, ולכן בזכרי זה "רחם ארחמנו נאם יי", והרחמים הוא בשובי את שבותי וקבצי את נדחיו. ולכן אמר כנגד מלכות ישראל הנזכר "הציבי לך ציונים" (ירמיה לא, כ), רוצה לומר כשתלך בגלות עשה בדרכים סימנים וציונים[1388], כמו גלי אבנים או אבן מצבת[1387], כדי שתדע לשוב בדרך אשר הלכת בו בעת גאולתך.

ואמנם אמרו: "שימי לך תמרורים" פירשו המפרשים[1389] כמו 'ציונים' כי הוא לשון 'גובה'. יותר נכון לפרשו כפשוטו, כי לפי שכאשר היו הולכים בגלות הלכו בבכי נהי ותמרורים, לכן אמר אף על פי שתשימי לך תמרורים כשתלכי בגלות עם כל זה – "שיתי לבך למסלה", כדי לזכור אתה, לפי שבאותה דרך שהלכת – תשובי "בתולת ישראל"

[1383] לפי תהלים פט, מו.
[1384] כרש"י.
[1385] לפי ירמיה לה, יד.
[1386] לפי בראשית לד, ג.
[1387] כרד"ק.
[1388] כרש"י.
[1389] רש"י, רד"ק.
[1390] כרד"ק.

ותשובי אל עריך אלה[1390] אשר היו לך בראשונה. וקרוב לזה תרגם יונתן: "שימי לך תמרורים" – התפללת ממרות נפשך.

ולפי שעשרת השבטים נתארך גלותם שלא שבו עוד, לכן אמר כנגד אותו מלכות ישראל "עד מתי תתחמקין הבת השובבה" (ירמיה לא, כא). כי 'תתחמקין' הוא משלון 'תנועה', כמו "חמק עבר" (שה"ש ה, ו)[1391], כלומר עד מתי תתמיד הליכתך ותנועתך שלא תשבי ותנוחי "כי ברא יי' חדשה בארץ", שעם היות שעד עתה היית כנקבה הנבעלת לאיש המושל עליה, וכך בעלוך אדונים זולתי ומשלו בך אויבך, הנה עתה לא יהיה כן, כי את עם היותך עד כה כנקבה שתשש כוחה "תסובבי גבר" המושל עליך, ואת תמשלי בו.

ולפי שבסיבת ישראל וכדי לנקום נקמתו יבואו האומות אלו על אלו למלחמה, לכן אמר: "נקבה תסובב גבר", כי היא תהיה סיבה לסיבובו ובואו למלחמה. ובמדרש[1392] פירשו: נקבה' – על ישראל; ו'גבר' – על הקב"ה. והענין שישראל ישוב ויסוב מהדרך הרע ויבקש את יי' אלהיו שהוא הגיבור המוחלט. ומדרש אגדה אחר[1393]: "נקבה תסובב גבר" – הנקבה תסובב להיות גבר, רוצה לומר שעם היותה בגלות כוחה תשוש כנקבה, תסובב להיות גבר אמיץ לבו בגיבורים.

והתבונן שראשונה קראה "בתולת ישראל" ועתה קראה "נקבה", לפי שישראל להיותם מיוחדים להנהגות השם יתברך ולא לשר ומזל בשמים, לכן כינו אותם הנביאים בשם 'בתולה' שאיש לא ידעה[1394]. גם היו ראויים להיות מתוארים בשם 'בתולה', לפי שבסוד אלוה עלי אהלם[1397] לא היו משועבדים לשום אומה ולשון[1396]. ובבראשית רבה[1395] דרשו רבותינו זכרונם לברכה: 'חטאו כבתולה', שנאמר: "ושם עשו דדי בתוליהן" (יחזקאל כג, ג) ולקו בבתולה, שנאמר: "נשים בציון ענו בתולות בערי יהודה" (איכה, ה, יא). ומתנחם בבתולה, שנאמר: "כי ברא יי' חדשה בארץ נקבה תסובב גבר" (ירמיה לא, כא). רבי הונה בשם רבי אמי זה מלך המשיח, שנאמר (תהלים ב, ז): "היום ילדתיך". וכבר הביאו המאמר הזה פריצי עמנו[1398] בויכוחיהם להוכיח ממנו תעתועי אמונת הנוצרים בענין הבתולה.

[1391] כרד"ק.
[1392] מדרש תהלים מזמור עג'.
[1393] מדרש זה הופיע בלשון רש"י בדפוסים הישנים.
[1394] לפי בראשית כד, טז.
[1395] מצאנו בפסיקתא רבתי פרשה לג, בזה הלשון: "חטאו בבתולה, אלי 'שק על בעל נעוריה' (יואל א, ח) ולקו בבתולה, 'נשים בציון עינו בתולות' (איכה ה, יא), ומתנחמים בבתולה שובי שובי בתולת ישראל אל עריך אלה (ירמיה לא, כא)"
[1396] לפי שבת קיח, ע"ב.
[1397] לפי איוב כט, ד.
[1398] המומרים.

ואני כבר השבותי עליהם בעיון השלישי פרק שלישי ממאמר 'ישועות משיחו' אשר עשיתי. והכלל כולו הוא מה שזכרתי, שישראל נקראו בשם 'בתולה' משתי הבחינות אשר זכרתי, ולכן אמרו: 'חטאו כבתולה' – שנבעלו לאלהים אחרים בהיותם אומה בתולה ערוכה בכל ושמורה לאלוהיה, וכמו שהוכיחוהו מפסוק (יחזקאל כג, ג) "ושם עשו דדי בתוליהן", שנאמר על עבודה זרה שהיו עובדים. גם כיונו לומר 'חטאו כבתולה', שבהיותם חופשיים ובלתי משועבדים לשום אדם כי אם לייי' לבדו מרוב הטובה, בעטו בו והלכו למצרים ולאשור לעזרה. וכן בעונשם לקו כבתולה שהכניסו האויבים פסל בה כל השם וחיללו העבודות הקדושות שהן היו הנשים הבתולות שעינו בציון וערי יהודה. גם כי באו גוים בנחלתם והעבידו את ישראל, ו"נשים בציון עינו בתולות בערי יהודה", כפשוטו. וכן מתנחמים כבתולה שישובו ויבקשו את ייי' אלהיהם והוא יגאלם מבין האומות. וזהו החדשה ש"נקבה תסובב גבר", שהנקבה שהיתה נכבשת לאומות תמשול בם. אמנם רבי אמי לא דרש: "תסובב גבר" – על האומות כי אם על מלח המשיח, ואין הפלא שהאשה תלד בן שיהיה אחרי כן משיח אלהי יעקב, כמו שילדה יוכבד את משה, אבל שיברא ייי'"חדשה בארץ", שהנקבה שהיא האומה בחולשתה יצא ממנה – מלך המשיח לא במדרגת ילד קטן כי אם במדרגת גבר חכם בעוז[1399], לפי שבהגלותו מיד יתראו גבורותיו. ואמר רבי אמי שעל זה אמר דוד (תהלים ב, ז): "אני היום ילדתיך", רוצה לומר שכאשר נמשח למלך ומשיח ייי' יהיה כאילו נולד באותו היום.

הנה בזה השלים הנביא לייעד – על חזרת השבטים. ועניין קול רחל ודברי השם אליה, ותשובת השבטים, ומאמרי השם על תשובתם בציוני הדרכים, מבואר נגלה שהוא כולו דיבור הלציי נאמר על צד המשל.

ואחרי כן ניבא על מלכות יהודה באמרו: "כה אמר ייי' צבאות אלהי ישראל" (ירמיה לא, כב), כלומר אותו שייעד על ישראל ועתיד לגאלו, אמר זה על בני יהודה ועל עריו בשובו את שבותם, והוא שיאמרו אליהם כל רואיהם "יברכך ייי' נוה צדק הר הקדש". כי יראו את ארץ יהודה – "נוה צדק" לרוב צדקה ויקראו את ירושלים – "הר הקדש", לפי שתשוב שמה השכינה[1400] ותחול הנבואה באנשיה, לא כמו שהיה בבית שני שלא היתה ירושלים "נוה צדק", ולא "הר הקדש וישבו בה יהודה" (לא, כב-כג). רוצה לומר, שלא ילכו עוד בגלות אבל ישכנו בה לבטח "וכל עריו יחדו אכרים", רוצה לומר שבכל

[1399] לפי משלי כד, ה.
[1400] כר"י קרא.

עריו יהיו אכרים, הרבה צאן בקר לרוב[1401] ונסעו העדרים ממקום למקום, ולא יפחדו מפחד אויב[1402].

ולפי שבני יהודה היו בגלותם "נפש עיפה" (ירמיה לא, כד), ברעב ובצמא[1403], וחוסר כל, לכן אמר "כי הרויתי נפש עיפה וכל נפש דאבה מלאתי". וזה ברוב הטובות אשר יהיו בזמן הגאולה העתידה.

וביאר הנביא שהנבואה הזאת אשר זכר עד כה באה אליו בחלום הלילה[1404], ועל זה אמר "על זאת הקיצותי" (ירמיה לא, כה), שעל זאת הקיץ משנתו כי התפעל כל כך ושמח[1405] לבו ויגל כבודו בבשורת נבואתו זאת, שהקיץ עליה. ואמנם אמרו עוד: "ואראה ושנתי ערבה לי" פירשו המפרשים[1406] אותו מלשון עבר. וכבר ראיתי הנבואה אשר קדמה ולכן שנתי ערבה לי. ויותר נכון אצלי לפרשו על הנבואה אשר יזכור אחרי זה. כי על הראשונה אשר קדמה אמר "על זאת הקיצותי", ולפי שחזר לישן וראה עוד הנבואה השנית – לכן אמר "ואראה ושנתי ערבה לי". ומה שראה בתוך שנתו הערבה הוא אמרו מיד "הנה ימים באים נאם יי' וזרעתי את בית ישראל ואת בית יהודה זרע אדם וזרע בהמה" (ירמיה לא, כז), וזהו החלק הג' מהנבואה הכוללת הזאת שבאה על התחברות ישראל ויהודה. כי מאחר שניבא על כל אחד מהם בעצמו, ניבא על שניהם יחד ואמר שיהיה ענינם כזרע שמגרעין אחד יצאו כמה גרעינים[1407], ותהיה הברכה לא לבד בעצמם, כי אם גם בבהמתם שלא תהיה משכלת[1408] ועקרה בארצם, והוא על דרך "ברוך פרי בטנך, ופרי אדמתך, ופרי בהמתך" (דברים כח, ד). כי כמו שבאו עליהם הקללות הרעות בהפלגה מהשגחת השם יתברך בזמן הגאולה, יבואו עליהם הטובות והתשועות בהפלגה, ועל זה אמר: "והיה כאשר שקדתי עליהם לנתוש ולנתוץ וגו' כן אשקוד עליהם לבנות ולנטוע " (ירמיה לא, כז).

ואמנם אמרו: "בימים ההם לא יאמרו עוד אבות אכלו בוסר ושיני בנים תקהינה, כי אם איש בעונו ימות" וגו' (לא, כח-כט), חשבו המפרשים[1409] שבזמן התשועה לא יענשו הבנים בעוון אביהם, כמו שהיה קודם לכן. ותמהתי מדבריהם, שהנה "פוקד עון אבות

[1401] לפי דבה"י ב' יח, ב.
[1402] לפי תהלים סד, א.
[1403] מעין רד"ק.
[1404] לפי בראשית כ, ג.
[1405] כרד"ק.
[1406] רד"ק.
[1407] מעין רד"ק.
[1408] כרד"ק.
[1409] ר"י קרא.

על בנים" (ירמיה לד, ז) לא נאמר, אלא על עבודה זרה[1410] כשהבנים אוחזים מעשה אבותיהם בידיהם, שאז יתחברו עוונות האבות עם עוונות הבנים[1411] ויהיה העונש גדול. ואיך יצדק זה לימות המשיח[1412]? אבל פירוש הכתוב הוא, שעתה בגלות היו אומרים אבותינו חטאו ואינם ואנחנו עוונותיהם סבלנו, לפי שבחטא העבודה זרה שעבדו אנשי בית ראשון נתחייבו גלות, וביניהם אשר ילדו נמשכו בו, ולכן היו ממשלים משל כמו שזכר יחזקאל "אבות יאכלו[1413] בושר ושני בנים תקהינה" (יחזקאל יח, ב). אמנם בזמן הגאולה לא יהיה כן, כי מלאה הארץ דעה את יי'[1415] וימול את לבבם הערל[1414] באופן שבמקום שאבותיהם הלכו בגלות הם יזכו בתשועת יי', ולכן לא יאמרו עוד שהם סובלים עוונות אבותיהם, כיון שכבר יצאו מהגלות שנעשה בעבור אבותיהם, אבל יאמרו שאיש בעוונו ימות, כלומר אבותיהם בחטאתם מתו והמה שהיו אוכלי בוסר העבודה זרה – קהו שיניהם ובניהם לא היו כן, כי זכו לגאולה. ואם כן על העוונות הראשונים דיבר הנביא לא על העתידים להיות. ובאו דברי הנביאים פעמים העתיד במקום עבר, ופעמים העבר במקום עתיד.

ולפי שהמאמר הזה שאמר לא יובן על העתיד שיבואו ישראל לחטוא כבראשונה, לכן סמך אליו אמרו: "הנה ימים באים נאם יי', וכרתי את בית ישראל ואת בית יהודה ברית חדשה" (ירמיה לא, ל). וביאר שלא תהיה הברית חדשה – תורה אחרת שיתן אליהם אז. כי הנה תורת משה מורשה[1416] לא תשתנה ולא תתחלף בזמן מן הזמנים, אבל יהיה ענין הברית שייתן להם נטיה רבה לקיום התורה האלהית ושלא לעבור על מצוה מן המצוות כבראשונה, וזהו שאמר "לא כברית אשר כרתי את אבותם כיום החזיקי בידם[1417]"(ירמיה לא, לא). רוצה לומר, כשלקחתי אותם "להוציאם מארץ מצרים אשר המה הפרו את בריתי" והיו עוברים על מצוותי, ומפני זה "אנכי בעלתי בם". והמפרשים[1418] פירשו 'בעלתי' כמו 'בחלתי', שהוא כמו "קצתי" בם (בראשית כז, מו). ונראה לי שהוא כפשוטו, שהמה "הפרו את בריתי" עם היות ש"אנכי בעלתי בם" לקחת אותם לו לעם, "כי זאת הברית אשר אכרות" (ירמיה לא, לב). רוצה לומר, אלא זאת הברית אשר אכרות אתם

[1410] מורה נבוכים, חלק א' פרק נד'.
[1411] כרד"ק.
[1412] שתכלה עבודה זרה מקרב ישראל.
[1413] בנדפס: "אכלו".
[1414] לפי ויקרא כו, מא.
[1415] לפי ישעיה יא, ט; וכרד"ק.
[1416] לפי דברים לג, ד.
[1417] בנדפס: "בהם".
[1418] אבי הרד"ק.

"אחרי הימים ההם" מגאולתם וקיבוצם שאתן "תורתי בקרבם ועל לבם אכתבנה". רוצה לומר, שאותה תורה שכבר נתתי להם על ידי משה בסיני שהיו מפרים אותה – עתה אתקענה בקרבם "ועל לבם אכתבנה", כי לא תהיה בפיהם מצות אנשים מלומדה[1419], ולבם רחוק ממנה. כי הנה על לבם תהיה התורה כתובה בעט ברזל בציפורן שמיר[1420]. והענין שיראו בעיניהם כל כך מהנפלאות שיתבטל יצרם הרע ויכנעו לעבוד את השם, ועל זה אמר "והייתי להם לאלהים והמה יהיו לי לעם". רוצה לומר, שלא יבואו עוד להסתר פנים בהסתלקות השגחה, אבל תמיד יהיה להם השם הנכבד לאלהים משגיח בם ושוכן בתוכם, והמה יהיו לו לעם יודע ריבונו ושומר מצוותיו.

ואמנם אמרו עוד: "ולא ילמדו עוד איש את רעהו ואיש את אחיו, לאמר דעו את יי', כי כולם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם" (ירמיה לא, לג), הוא זר מאד שיבואו בני אדם לידיעת הדברים האלהיים בלי למוד ושישתוו בידיעה ובחכמה הקטנים עם הגדולים. ומה שראוי שיאמר בו הוא, שהדברים הטבעיים אינם צריכים ללמוד, כי הטבע יפעל אותם מבלי למידה, והקטנים המתחילים בלימוד החכמה ידעו אותם כמו הגדולים המובהקים בידיעה, אבל הדברים המלאכותיים והנקנים מכח הטענות וההקשים יצטרכו אלו ללמוד. ולכן אמר שתהיה בזמן הגאולה יראת השם וההכנעות לפניו כל כך תקועה בלבות בני אדם כולם, עד שלא יצטרכו ללמד אותה "איש את רעהו ואיש את אחיו לאמר דעו את יי'", לפי ש"כולם ידעו" הידיעה הזאת ליראה את השם הנכבד "מקטנם ועד גדולם", כמו שיודעים כולם המושכלות הראשונות שאין השכל מספק בהם דבר. ואמר שלא יעשו זה מפחד העונשים, כי הוא יתעלה יסלח לעוונם ולא יזכור עוד חטאתם, אבל יהיה זה לפי שתשקע יראת השם והכרת אלהותו בלבות בני אדם כולם מפני הנפלאות אשר יראו בעיניהם, ולא יספק בה לא קטן ולא גדול. ובילמדנו[1421] אמרו בעולם הזה ישראל לומדים תורה מבשר ודם, לפיכך משכחים אותה, שכשם שבשר ודם עובר[1422] כך תלמודו עובר, שנאמר (משלי כג, ה): "התעיף עינך בו ואיננו", אבל לעתיד לבוא אין ישראל לומדים אלא מפי הקב"ה, שנאמר (ישעיה נד, יג): "וכל בניך למודי יי'", רצו בזה שעתה היה לימוד התורה דבר מלאכותיי ועל ידי בשר ודם ולכן לא יעמוד ימים רבים, כי הפעולה תתיחס אל הפועל אותה, אבל בזמן הגאולה תהיה למידת התורה על דרך נס, וזהו אמרם 'מפי הקדוש ברוך הוא'. ולכן תתקיים ותעמוד כפי הפועל אותו.

[1419] לפי ישעיה כט, יג.
[1420] לפי ירמיה יז, א.
[1421] ילקוט שמעוני, משלי כג' סימן תתקס.
[1422] נפסד.

ואמנם אמרו עוד: "כה אמר יי' נותן שמש לאור יומם וגו' רוגע את הים" (ירמיה לא, לד) חשבו המפרשים[1423] שהוא נאמר על חוזק ההבטחה וקיומה. ויקשה להם למה הביא ענין הים והשמש עם רוגע הים? ואמרו שזכר ענין הים להגיד שהוא אשר בטל חוק הים כקריעת ים סוף בעבור ישראל. ויותר נראה לי לפרש שכוונתו היא להודיע, שעם כל תכיפות הצרות וריבויים לא יתייאשו מהגאולה. כי הנה יקרה להם כמו שיקרה למאור הגדול ולמאור הקטן, וכמו שיקרה לים. כי כמו שהשמש המאיר על הארץ בלילה יחשך אורו אצלנו, ונהיה בחושך אפלה[1424] ואחר כך יצא השמש על הארץ ויאיר לדרים עליה, וכן הירח והכוכבים יאירו בלילה וביום יסתרו; וככה ענין הים שפעמים הולך וסוער ואחר כך ברצות השם יקם סערה לדממה[1425], ככה יהיה ענין ישראל שאחרי חושך הגלות ואפלות הצרות יראו אור גדול וכבוד יי' עליהם יזרח. ואחרי רעש ים הגלות משבריו וגליו וצרותיו השם יתברך ישים העקוב למישור[1427] ושקט ושאנן ואין מחריד[1426]. ועל זה אמר: "כה אמר יי' נותן שמש לאור יומם חוקת ירח וכוכבים לאור לילה"; וכן "רוגע הים" ומשקיטו כאשר "יהמו גליו", כי 'רוגע' הוא מלשון 'מרגוע' שהכל מאתו, כן יהיה ענין ישראל בגלותם שזרעם לא "ישבתו מהיות גוי" (ירמיה לא, לה) ולא יכלו ולא יפסדו בשום צד, ואף על פי שתמצא בהם תנועת ההעתק מלמעלה למטה מממשלה אל שפלות, וכן תנועת השינוי מטוב לרע, הנה עם כל זה לא תמצא בהם תנועת ההפסד והכליון אם היה שתאמר תנועה. כי הנה כמו שלא יפסד השמש והירח והכוכבים בזמן חשכתם, אבל יבוא אחרי אותו החושך אור, וכן לא ימושו חוקי הים, כי תמיד יבור המרגוע אחרי ההמיה – כן זרע ישראל לא ישבותו מהיות גוי, כי אחרי הגלות יבואו לגאולה ויהיה גוי אחד בארץ[1428], למעלתם.

ואמנם אמרו אחרי זה "כה אמר יי' אם ימדו שמים מלמעלה ויחקרו מוסדי ארץ למטה, גם אני אמאס בכל זרע ישראל" וגו' (ירמיה לא, לו), יראה שאין צורך בו ושהוא כפל דברים. וכן חשבו המפרשים[1429] לכפל ענין במלות שונות. גם יראה שאין ענין המשל מתוקן כראוי, כי איך ידמה מידת השמים וחקירת "מוסדי הארץ" לענין המיאוס "בכל זרע ישראל". גם אמרו ה"שמים מלמעלה", ואמרו "ארץ למטה" הוא ביאור בלתי הכרחי,

[1423] רד"ק.
[1424] לפי שמות י, כב.
[1425] לפי תהלים קז, כט.
[1426] לפי ירמיה ל, י.
[1427] לפי ישעיה מ, ד.
[1428] לפי שמואל ב ז, כג.
[1429] כדרך הרד"ק. אולם הדבר לא נמצא בפירושו בזה הפסוק.

הלא ידענו כי השמים הם למעלה והארץ היא למטה. ולכן הנראה אלי בזה הוא, שהיה ההמשל והדימוי, כי כמו שאי אפשר שימדוד האדם גובה השמים ולא עובי הארץ, שהם שתי הקצוות לצד המעלה שהוא המקיף ולצד המטה שהוא המרכז, ככה לא יקום ולא יהיה שיספרו עוונותיהם של ישראל באופן שמפניהם יבוא לידי מיאוס לפניו יתעלה. ולכן אמר "אם ימדו שמים מלמעלה ויחקרו מוסדי ארץ למטה", אם יתכן להיות זה לשום אדם "גם אני אמאס בכל זרע ישראל על כל אשר עשו". רוצה לומר על כל העוונות שעשו, אמדוד ואספור אותם. וימשך מזה, כי לא יתכן ולא יקום ולא יהיה אדם שימדוד השמים מלמעלה ו"מוסדי ארץ למטה", גם אני לא אמאס "בכל זרע ישראל" בעשותי מספר ומידה בכל אשר עשו. כי לפי שהיו סוגי העוונות שנים והם מה שבין אדם למקום ומה שבין אדם לחברו, לכן עשה המשלו ממידת ה"שמים מלמעלה" – כנגד מה שבין אדם למקום; ולחקירת "מוסדי ארץ למטה" – כנגד מה שבין אדם לחברו, להיות האדם השפל שבשפלים בערך הגלגל הסובב, וכל שכן בערכו יתברך.

והנה אמר ב"שמים מלמעלה" וב"ארץ למטה", לפי שהתבאר בחכמה שתכלית מה שהגיע אליו החקירה האנושית הוא עד קערורית הגלגל השמיני אבל לא עד קערורית הגלגל התשיעי, שאי אפשר שתגיע עדין החקירה והעיון, ועל קערורית הגלגל התשיעי אמר "אם ימדו שמים מלמעלה", שהוא יותר עליון ממנה. ואמנם "מוסדי ארץ למטה" אמר על הנקודה אשר מצבה באמצעות[1430] כדור הארץ שאותה הנקודה המרכז האמתי לא כדור הארץ בכללה. ועל זה אמר "תולה ארץ על בלימה" (איוב כו, ז), לפי שהנקודה ההיא בלתי מתחלקת ואין לה אורך ורוחב ועומק ולכן קראה "בלימה". ולפי שהשגת כל זה נמנעת בחוק המין האנושי, לכן המשיל עליו המיאוס בזרע יעקב. והמאמרים האלה כולם כוחם כח היקש, תנאי מתדבק אם ימושו החוקים האלה מלפני, גם זרע ישראל ישבות. וכן אם "ימדו שמים מלמעלה ויחקרו מוסדי ארץ מלמטה גם אני אמאס". ונשנה סתירת הקודם ויוליד סתירת הנמשך. ורצה לומר, אבל לא ימושו החוקים האלה אם כן גם זרע ישראל לא ישבותו, וכן אבל לא "ימדו שמים מלמעלה" וגם לא "יחקרו מוסדי ארץ למטה", אם כן "גם אני לא אמאס".

ואמנם אמרו אחרי זה "הנה ימים באים נאם יי' ונבנתה העיר ליי' ממגדל חננאל" וגו' (ירמיה לא, לז) הוא ייעוד על ירושלים[1431] שיהיה ישובה כפול ומכופל ממה שהיה, כי תבנה "העיר ליי'". רוצה לומר, מפני קדושת השם אשר יהיה בה יבואו עמים רבים

[1430] באמצע.
[1431] כרד"ק.

להתיישב בירושלים. ונתן גבול הרחבתה "ממגדל חננאל" שהוא בקצה האחד עד שער הפינה[1432], שהוא הקצה האחר. וכן אמר זכריה בנבואתו "עד שער הפנים" (זכריה יד, י), וכן יתרחב גבולה מן "קו המדה נגדו על גבעת גרב ונסב געתה" (ירמיה לא, לח), והם שמות למקומות מרעה צאן שהם אצל ירושלים. כי יתרחב היישוב העברי עד הם וכן וכל עמק הפגרים שהוא המישור הקרוב לירושלים, ואולי שהוא עמק יהושפט ושלכן נקרא "עמק הפגרים" (ירמיה לא, לט). ורש"י פירש: "העמק הפגרים" – העמק שנפלו בו פגרי סנחריב; וכן "הדשן" – הוא מקום שהיו שופכין שם הדשן מחוץ לעיר, או יהיה פירוש "הדשן" – כר נרחב דשן ושמן שהיה שם, ו"השדמות" הם השדות הסמוכות לעיר שאז יהיו בכלל העיר תוך החומה[1433], שתמשך ותלך עד נחל – "נחל קדרון".

וזכר עוד שהר הבית יתרחב גם כן וימשך עד "שער הסוסים", שהוא השער שהיה יוצא בו המלך עם פרשיו, והיה שם דרך ישר למרוצת הסוסים[1434]. ולפי שאותו מרחב יכנס בהר הבית לכן אמר בו "מזרחה קודש ליי'", שזה יכנס מצד מזרח להיות "קודש ליי'" בהר הבית, ושהבית ההוא לא יהיה כבית ראשון וכבית שני שנחרבו, כי גדול יהיה כבוד הבית האחרון, ולא ינטש ולא יהרס עוד[1435] לעולם. וכאילו הגיד הנביא שעוונותיהם של ישראל לא ימדו ולא יספרו לפניו יתברך, כמו שלא ימדו השמים לרום והארץ לעומק[1436], אבל עיר ירושלים יצא קוה במדה וימודו רחבה, שיהיה יותר ממה שהיה בימי שלמה במאד מאד[1437], וכמו שיבאר הנביא יחזקאל בספרו.

הנה התבארו בנבואה הזאת חמישה עיקרים: הראשון – חזרת השבטים אשר הגלה סנחריב אשורה בזמן הגאולה העתידה, שהיו נקראים מלכות ישראל וראשם אפרים, והוא העיקר הרביעי מעיקרי נבואות ישעיהו. השני – שהנוצרים, והם בני אדום יעלו קודם הגאולה לארץ ישראל, ושם תהיה נקמת השם מהם[1438], כמו שאמר: "כי יש יום קראו נוצרים בהר אפרים קומו ונעלה ציון" (ירמיה לא, ה), והוא העיקר השני מעיקרי נבואות ישעיהו. השלישי – שתשוב דבקות השכינה והנבואה בירושלים, כמו שאמר: "יברכך יי' נוה צדק הר הקדש" (ירמיה לא, כב), והוא העיקר השמיני מעיקרי נבואות

[1432] כרד"ק.
[1433] כרד"ק.
[1434] כרד"ק.
[1435] כרד"ק.
[1436] לפי משלי כה, ג.
[1437] לפי בראשית יז, ב.
[1438] בהם.

ישעיהו. הרביעי – שלא ישובו עוד לגלות וימול יי' את לבבם הערל[1439] ותמלא הארץ דעה את יי'[1440], והם העיקרים השמיני והאחד עשר מעיקרי נבואות ישיעהו. ועוד הוסיף הנביא לייעד[1441] בנבואה הזאת התרחבות ירושלים ויישובה שלא זכרה ישעיהו.

ואתה רואה שאי אפשר שיפורש דבר מזה בדרך הנוצרים. כי הנה הנגאלים ביאר הנביא שהם מלכות אפרים ומבני רחל ואיך יפורש זה על האומות הנוכריות. וביאר שאותם הנגאלים הם אשר הלכו בשבי ובגולה, וכמו שאמר: "מזרה ישראל יקבצנו" (ירמיה לא, ט), ולכן אי אפשר שיפורש על האומות שיכנסו בדת ישוע הנוצרי שלא הלכו בגלות מעולם. גם אמרו "ולא ילמדו עוד איש את רעהו ואיש את אחיו לאמר דעו את יי', כי כלם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם" (ירמיה לא, לג) מבואר הוא שלא נתקיים עד הנה בשום זמן מן הזמנים. וכן שכן הייעוד האחרון מהרחבת ירושלים, כפי שיפורש על ירושלים שלמעלה בענין הנפשיי אחרי שביאר הנביא "ממגדל חננאל" ו"נחל קדרון" ושאר הסימנין אשר נתן בדבר. ומהבחינות האלה בעצמם אי אפשר שתפורש הנבואה הגדולה הזאת על זמן בית שני.

פרק ה

הנבואה החמישית תחילתה "ועתה לכן כה אמר יי' אלהי ישראל לעיר הזאת" וגו' (ירמיה לב, לו), עד "כי כה אמר יי' כאשר הבאתי אל העם הזה את כל הרעה הגדולה הזאת" (ירמיה לב, מב).

וענין הנבואה הזאת הוא, שבפרשה שלמעלה יעד על חורבן ירושלים, כמו שאמר: "הנני נותן את העיר הזאת ביד הכשדים וביד נבוכדראצר מלך בבל ולכדה. ובאו הכשדים הנלחמים על העיר הזאת והציתו את העיר הזאת באש" (לב, כח-כט) ; ואמר "על אפי ועל חמתי היתה לי העיר הזאת" וגו' (ירמיה לב, לא). והנה בני יהודה האמינו אמונה אומן[1442] בדברי הנבואה, והיו אומרים שכבר נתנה ירושלים אל נבוכדנצר ולזרעו, רוצה לומר עד עולם, ושהיתה מתנה מוחלטת אליו, ולכן אמר יתברך אין הדבר כמו שחשבתם, שניתנה ירושלים במתנה מוחלטת אל נבוכדנאצר. כי הנה עם היות שאמרתי ש"על אפי ועל חמתי היתה לי העיר הזאת" (ירמיה לב, לא), לא אמרתי שיהיה כן לעולם בהפך שאמרתי "למן היום אשר בנו אותה ועד היום הזה", שהוא הגבלת זמן, אבל לא יהיה כן לעתיד. גם כי הרעה ההיא אשר באה על ירושלים היתה – "על כל רעת בני ישראל

[1439] לפי ויקרא כו, מא.
[1440] לפי ישעיה יא, ט.
[1441] העיקר החמישי.
[1442] לפי ישעיה כה, א.

ובני יהודה אשר עשו להכעיסני" (ירמיה לב, לב), ולא יתחייב מזה שתתמיד רעתה לנצח נצחים, כי כבר יבוא זמן אשר אקבץ את עמי ואשיבהו אל המקום הזה – ירושלים וישבו עליה לבטח, ולא אסתיר פני מהם, אבל יהיו לי לעם לפי שהם ייטבו מעשיהם ולא כאשר אתם עושים עתה. וזהו קישור הפרשיות. ולכן אמר: "ועתה לכן כה אמר יי' אלהי ישראל אל העיר הזאת אשר אתם אומרים, נתנה ביד מלך בבל" (ירמיה לב, לו), רוצה לומר שכבר היתה מאתי נתונה מאליו במתנה מוחלטת, לפי שבא עליכם בחרב ואני השלכתי בכם הרעב והדבר, וכאילו מן השמים נלחמו עמכם לעזרתו, ושכן יהיה תמיד אין הדבר כמו שחשבתם – "כי הנני מקבצם" (ירמיה לב, לז). רוצה לומר את יושבי יהודה וירושלים שזכר למעלה "מכל הארצות אשר הדחתים שם באפי ובחמתי ובקצף גדול", או אמר 'מקבצם' – על ישראל כולו שעליו היו הדברים" כה אמר יי' אלהי ישראל". והוא היותר נכון. ולכן זכר "באפי ובחמתי ובקצף גדול", שאמר "באפי" – על גלות עשרת השבטים, שהיה הראשון; "ובחמתי" – על חורבן ירושלים על ידי נבוכדנצר; "ובקצף גדול" – אמר על הגלות הזה, כי הוא הגדול לאורכו. ועל כולם אמר: "והשיבותים אל המקום הזה" (ירמיה לב, לז), רוצה לומר לירושלים, כי לא נתתי אותה מתנה לנבוכדנצר כמו שאמרו.

ואחרי זה אמר: "והושבתים לבטח", להגיד שאחרי שובם בגאולה העתידה לא יבואו עוד בגלות אחר, כי ישבו על הארץ תמיד, אבל יהיה זה לפי שהם" יהיו לי לעם" (ירמיה לב, לח). רוצה לומר לעם קדוש "ואני אהיה להם לאלהים", לפי שלא יהיה עמהם אל נכר ולא ישובו לחטא עוד, שעם היות לבות האדם מתחלפים זה מזה ביצריהם ותאוותיהם, הנה בענין יראתם אותי והכנעם לפני יהיה להם "לב אחד ודרך אחד ליראה" מלפניו, אלא שיעשה לעיניהם כל כך מהדברים הנפלאים עד שמזה יתפעלו בנפשותם התפעלות מופלא, וכל שכן בראותם הפליאה העצומה מתחיית המתים. ובזה האופן יתן "להם לב אחד ודרך אחד ליראה" אותו "כל הימים" זה "לטוב להם ולבניהם אחריהם", לפי שבהיותם טובים וישרים בלבותם אכרות להם ברית עולם אשר לא אשוב מאחריהם, כלומר שלא אסתיר פני מהם ולא אשוב מלהטיבם, כי יהיו ב' דברים נצחיים: הטבת יי', וצדקת ישראל. ועל זה אמר: "וכרתי להם ברית עולם אשר לא אשוב מאחריהם להטיבי אותם" (ירמיה לב, מ), והם גם כן יהיו ראויים אליו, לפי שיראתי תהיה בלבם "לבלתי סור מעלי".

ואמר עוד: "וששתי עליהם להטיב אותם" (ירמיה לב, מא),להגיד שהרעה אשר הגיד

שתבוא על ירושלים היה באפו ובחמתו, לפי שלא יחפוץ במות המת[1443] כי אם בשובו מדרכיו וחיה[1445]. אמנם בהיטיבו אותם ישמח יי' במעשיו[1444], וזה "וששתי עליהם להיטיב אותם". וכן אמר משה עליו השלום "כי ישוב יי' לשוש עליך לטוב כאשר שש על אבותיך" (דברים ל, ט). וכן אמר "ונטעתים בארץ הזאת באמת בכל לבי ובכל נפשי", רוצה לומר שבשאר הפעמים שבאו לארץ בל נטעו[1446] בל שורשו בה, לפי שגלו ממנה, אמנם לעתיד לבוא תהיה ישיבתם עליה נטיעה קיימת באמת כאשר עם לבבי[1447] וחפצי, לפי שלא יסחו עוד ממנה ולא ילכו בגלות אחר.

הנה התבארו בנבואה הזאת ד' עיקרים: האחד – קיבוץ הגלויות וגאולתם העתידה, והוא העיקר הד' מעיקרי נבואות ישעיהו. הב' – שישובו עשרת השבטים בגאולה העתידה על אדמת ישראל, והוא העיקר הד' מעיקרי נבואות ישעיה. הג' – שתשוב דבקות השכינה עם ישראל כימי קדם[1448], כמו שאמר "ואני אהיה להם לאלהים" (ירמיה לא, לח), והוא העיקר הח' מעיקרי נבואות ישעיהו. והד' – שלא ישובו ללכת עוד בגלות אחר וימול השם את לבבם ואת יראתו יתן בלבבם כל הימים.

וכבר התבאר בהם שהעיקרים האלה אי אפשר שיפורשו, לא בגאולה הרוחנית, כדברי הנוצרים, ולא על פקידת בית שני.

פרק ו

הנבואה הששית תחילתה "ויהי דבר יי' אל ירמיהו שנית והוא עודנו עצור בחצר המטרה" וגו' (ירמיה לג, א), עד "הדבר אשר היה אל ירמיהו מאת יי' ונבוכדנראצר[1449] מלך בבל" (ירמיה לד, א).

וראוי לעיין בנבואה הזאת למה אמר בה 'שנית'. והרד"ק כתב: "שנית" – 'רוצה לומר על הענין'. ולא ידעתי כוונתו, כי הוא פירש הפרשה שלמעלה "כי כה אמר יי' כאשר הבאתי אל העם הזה את כל הרעה הגדולה הזאת" (ירמיה לב, מב) וגו' על פקידת בית שני, והוא מפרש הנבואה הזאת אשר יזכור לעתיד לבוא, ואיך יקראה אם כן 'שנית' ויאמר שהיתה על זה הענין בעצמו שזכר למעלה ממנה? ואם נאמר שקראה 'שנית', לפי שנזכר למעלה "הדבר אשר היה אל ירמיהו מאת יי' בשנה העשירית וגו' (ירמיה לב, א) וירמיהו הנביא

[1443] לפי יחזקאל יח, לב.
[1444] לפי תהלים קד, לא.
[1445] לפי יחזקאל יח, כג.
[1446] לפי ישעיה מ, כד.
[1447] לפי יהושע יד, ז.
[1448] לפי ישעיה נא, ט.
[1449] בנדפס: "אל נבוכדנאצר".

היה כלוא ב'חצר המטרה', ושזאת הנבואה אשר אני עתה בביאורה היתה השנית אשר באתהו ב'חצר המטרה', יקשה עלינו שהיא נבואה שלישית לא שנית, כי שם נאמר: "ויאמר ירמיהו היה דבר יי' אלי לאמר הנה חנמאל" וגו' (לב, ו-ז), והיא הנבואה הראשונה שבאתהו בחצר המטרה ועליה התפלל ובאתהו עליה נבואה שנית "ויהי דבר יי' אל ירמיהו לאמר, הנה אנכי יי' אלהי כל בשר הממני יפלא כל דבר" (ירמיה לב, כז). ולפי זה תהיה הנבואה הזאת אשר אני בביאור עתה שלישית ולא שנית. וגם שתהיה שנית, הנה אחרי שאמר: "והוא עודנו עצור בחצר המטרה", לא היה צריך לומר 'שנית' גם כי נבואות רבות אחרות באו לו בהיותו עצור שמה, והם רוב הנבואות שיזכיר אחר זה. כי הוא ישב עצור בחצר המטרה עד שנלכדה ירושלים, ולא אמר שם שלישית ולא רביעית ולא מספר אחר.

ולכן נראה לי, כפי סגנון הפרשיות שאחרי שזכר הנביא ענין הגאולה העתידה בנבואה שפירשתי למעלה מזאת, הביא אחריה פרשה קטנה הודיע בה ענין בית שני, והיא אמרו "כי כה אמר יי' כאשר הבאתי אל העם הזה את כל הרעה הגדולה הזאת" (ירמיה לב, מב), רצה לומר אשר זכרה למעלה "כן אנכי מביא עליהם את כל הטובה אשר אני דובר עליהם", והוא במה שאמר "הנני מקבצם מכל הארצות" וגו' (ירמיה לב, מב).

האמנם קודם זה זכר שתבוא בית שני "ונקנה השדה בארץ הזאת וגו' שדות בכסף יקנו" וגו' (לב, מג-מד). אבל ביאר ואמר שלא יהיה זה כי אם "בארץ בנימין, ובסביבי[1450] ירושלם, ובערי יהודה ובערי ההר, ובערי השפלה, ובערי הנגב", שהיה כל זה משבט יהודה ובנימין, ועליהם אמר: "כי אשיב את שבותם נאם יי'", אבל שישובו שאר השבטים שהגלה סנחריב.

ואחרי שגילה הקב"ה לנביא גאולת בית שני שישובו בה יהודה ובנימין, הביא לו נבואה **שנית** להודיעו הגאולה העתידה שישובו בה [1451]יהודה בלבד, כי אם מלכות ישראל גם כן. ולפי שהיתה הנבואה הזאת על הגאולה השנית העתידה לכן אמר בה "ויהי דבר יי' אל ירמיהו שנית" (ירמיה לג, א), רוצה לומר על הגאולה השנית בערך[1452] אל גאולת בבל שזכר למעלה שהיא למעלה. והודיע שהיה עדין "עצור בחצר המטרה", לרמוז כי היה ענינו רמז לענין האומה שהוא היה עצור ואסור "בחצר המטרה" ימים רבים, ושמה באתהו נבואת שתי הגאולות הפרטיות מבבל הכוללת מקיבוץ הגלויות, כן ישראל היו עצורים ואסורים בגלותם זמן רב והיו כ'מטרה' לחציי אויביהם, ועליהם תבוא הגאולה

[1450] בנדפס: "ובסביבות".
[1451] אולי צ"ל: "ולא יהודה...".
[1452] ביחס.

הפרטית ותבוא הכוללת העתידה להיות. ועל גאולת בבל הראשונה אמר: "כה אמר יי' עושה" (ירמיה לג, ב), רוצה לומר שלא יעשה אותם כורש אלא הקב"ה שהעיר את רוחו; ועל הגאולה השנית העתידה אמר: "יי' יוצר אותה להכינה" מלשון "יוצר אור" (ישעיה מה, ז), כי היא תהיה אור יי'[1454] ותשועתו. ולפי שהיא[1453] צריכה אל הכנות גדולות אמר "להכינה". ואפשר שרמז בהכנה ענין המחברת[1455] העצומה אשר זכרתי ועליה אמר "קרא אלי ואענך ואגידה לך גדולות ובצורות[1456] ולא שמעתם" (ירמיה לג, ג). כי לפי שהקב"ה אמר לירמיהו שלא יתפלל על בני דורו, כמו שאמר "ואתה אל תתפלל בעד העם הזה ואל תשא בעדם רנה ותפלה" (ירמיה יא, יד)[1457], לכן נתן לו עתה רשות שעל הגאולה העתידה ודורו של משיח יקרא אליו, והוא יתברך יענהו בשורות ונחמות שהם "גדולות ובצורות", כלומר חזקות.

ולפי שלא אמר זה על בית שני, שכבר הודיעו ענינו, לכן אמר "לא ידעתם", ועל זה אמר: "כי כה אמר יי' אלהי ישראל, על בתי העיר הזאת ירושלם, ועל בתי מלכי יהודה הנתוצים אל הסוללות ואל החרב" (ירמיה לג, ד). פירשו המפרשים[1458] שרצה לומר בסוללות ובחרב. ואמרו "באים להלחם את הכשדים ולמלאם את פנרי האדם אשר הכתי" (ירמיה לג, ה), פירשו[1459] שחוזר ליושבי הבתים בסוללות ובחרב ויושבי הבתים אשר זכר. כי לפי שאנשי ירושלים באו להלחם את הכשדים ולא פתחו להם לפי'[1460] התחזקו הכשדים והכו הבתים בסוללות ובחרב, ויושבי הבתים גם כן גרמו למלאת את הבתים מפגרי האדם. ויותר נכון לפרש שכוונת המאמר שבה אמר יי' ובה גזר "על בתי העיר הזאת ועל בתי מלכי יהודה" שיהיו נתוצים. וסיפר על דרך משל שהוא אמר "אל הסוללות ואל החרב" שיהיו באים להלחם על ירושלים עם הכשדים שבאו עליה ואמר אליהם "למלאם", רוצה לומר אותם הבתים מפגרי האדם אשר הכה השם באפו ובחמתו, לפי שהסתיר פניו מהעיר הזאת על כל רעתם אשר עשו. ועם היות שהוא יתברך העניש בעונש הזה כפי חטאת, זכר שהוא עצמו יושיעם ויגאלם.

[1453] הגאולה העתידה.
[1454] לפי ישעיה ב, ה.
[1455] מפת האסטרולוגיה
[1456] בנדפס: "בצורות וגדולות".
[1457] ראה גם: ז, טז.
[1458] רד"ק.
[1459] רד"ק.
[1460] לפיכך.

ואמרו: "הנני מעלה לה אריכות ומרפא" (ירמיה לג, ו), רוצה לומר לעיר ירושלים שזכר[1461]. וכנגד בני יהודה אמר "ורפאתים וגילתי להם עתרת שלום ואמת", רוצה לומר רוב שלום ואמת, כי כל 'עתרת' מלשון ריבוי[1462], אבל לא יהיה כפקידת בבל שלא שבו כי אם קצת ממלכות יהודה. כי הנה בגאולה העתידה "והשבותי את שבות יהודה" וגם את "שבות ישראל" (ירמיה לג, ז) – שהם עשרת השבטים, ואם עתה בחורבנן נתחייבו גלות על רעתם, הנה בזמן ההוא אטהרם "מכל עונם אשר חטאו לי וסלחתי לכל עונותיהם אשר חטאו לי ואשר פשעו בי" (ירמיה לג, ח), כי זכר בזה לשון חטא ועון ופשע לכלול כל מיני העוונות. ואם בעת חורבנו היתה ירושלים לנידה בתולותיה נוגות והיא מר לה[1463], הנה אז לא יהיה כן אבל תהיה "לשם ששון ולתהלה ולתפארת לכל גויי הארץ, אשר ישמעו את כל הטובה אשר אנכי[1464] עושה אותם" (ירמיה לג, ט), רוצה לומר לבני ישראל ולבני יהודה אשר זכר. וגם הם עצמם הנגאלים לא ישובו עוד לחטא, אבל יפחדו וירגזו על הטובה והשלום אשר אני עושה לה, רוצה לומר לירושלים, כי יפחדו מחטוא באופן שלא יאבדו הטובה והשלום אשר נתן השם להם, וכמו שאמר הושע "ופחדו אל ה' ואל טובו באחרית הימים" (הושע ג, ה). כי הפחד על הטובה הוא שלא תבוא לידי אבדון עוד, ואם עתה ירושלים בחורבנה בכה תבכה ודמעתה על לחיה[1465], הנה בזמן ההוא "קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה" (ירמיה לג, יא), שיעשו בשמחתם חופות חתנים ובפרט ישמע קול ההודאה שיאמרו כולם "הודו את יי' צבאות כי טוב", רוצה לומר שקיבץ צבאות ישראל ולכן יביאו "תודה בית יי'", לפי שאשיב את שבות הארץ כבראשונה.

ויעד עוד על ברכת צאנם ובקרם באמרו: "כה אמר יי' צבאות עוד יהיה במקום הזה" (ירמיה לג, יב), שהוא "החרב מאין אדם" ומאין בהמה, וגם כן יהיה בכל ערים "נוה רועים מרביצים צאן", עד שתמלא כל הארץ מהם. ו"ערי ההר" (ירמיה לג, יג) שהם המקומות הגבוהים, וערי השפלה ויתרבו כל כך עד שלא יוכל בעל צאן למנות צאנו ויצוה מונה אחר למנותם, ועל זה אמר: "עוד תעבורנה הצאן – על ידי מונה". ואפשר לומר, שרמז בזה גם כן על ענין האומה עצמה שתתרבה ותפרה בקרב הארץ, כי הם נמשלו לצאן, כמו שאמר עדת יי' כצאן ואתנה "צאני צאן מרעיתי" (יחזקאל לד, לא), והמלך הוא במדרגת הרועה. ולפי שמדרך הרועה הטוב למנות צאנו מפני שמירתו, לכן אמר

[1461] כרד"ק.
[1462] כרד"ק.
[1463] לפי איכה א, ד.
[1464] בנדפס: "אני".
[1465] לפי איכה א, ב.

"עוד תעבורנה על ידי מונה", רוצה לומר בהיותם בארץ מלכי ישראל ומלכי יהודה היו רועים ומפזרים הצאן ומאבדים אותם, אבל עוד יבוא זמן שתעבורנה הצאן על ידי מונה שירעה אותם מלך צדיק שיחוס עליהם וישמרם כבת עינו, ולכן סמך לזה ייעוד המלך באמרו: "הנה ימים נאם יי' והקימותי את הדבר" (ירמיה לג, יד). רוצה לומר, שבימים ההם שיקים השם "את הדבר הטוב" אשר דיבר "אל בית ישראל ועל בית יהודה", רוצה לומר להשיב את שבותם, הנה אז "בעת ההיא" יצמיח "לדוד צמח צדקה" (ירמיה לג, טו). והייעוד הזה הוא אשר נזכר למעלה בנבואה השנית, אם לא ששם אמר על מלך המשיח – צמח צדק, וכאן אמר "צמח צדקה". והענין אחד, שיהיה מזרע דוד ויהיה בעצמו ותכונתו – "צמח צדקה" וכן יעשה "משפט וצדקה בארץ".

ולפי שהוא יהיה מבית יהודה ומזרע דוד, לכן אמר: "בימים ההם תושע יהודה וישראל ישכון לבטח" (ירמיה לג, טז), שהוא ימלוך עליהם. ואמרו: "וזה אשר יקרא לה יי' צדקנו" אפשר לפרשו על ירושלים[1466] ושהוא על דרך מה שאמר יחזקאל "ושם העיר מיום יי' שמה" (יחזקאל מח, לה), שלפי שצדק ילין בה[1467] מאת השם יתברך, לכן תקרא היא "יי' צדקנו". והנכון אצלי לפרשו כמו שפירשתי למעלה, והוא שלפי שאמר "אצמיח לדוד צמח צדקה" בלשון נקבה – כנגד ירושלים, כמו שאמר "ועשה משפט וצדקה בארץ" (ירמיה לג, טו). וכאילו אמר צמח ירושלים, שהיא צדקה אמר הנביא שזה "לא יקרה לה" (ירמיה לג, טז), רוצה לומר זה השם שזכר בירושלים שקרה בשם 'צדקה' השם יתברך שהוא צדקנו יהיה קורא אותה כן.

האמנם אמר לא יהיה בנאולה העתידה חילוק מלכויות, כמו שהיה מימי קדם בין ישראל ויהודה, כי משיח בן דוד ימלוך על בית ישראל, כמו שימלוך על בית יהודה, והוא אמרו: "כי כה אמר יי' לא יכרת לדוד איש יושב על כסא בית ישראל" (ירמיה לג, יז). ואתה תדע שהיו בישראל שתי השתלשלויות: אחד – מהמלכים שהיו כולם נמשכים מזרע דוד; והשני – מהכהנים שהיו כולם נמשכים מזרע אהרן. והנה בחילוק המלכויות כשמלך ירבעם, שלא היה מזרע דוד, רצה להפסיק שתי ההשתלשלויות יחד, ולכן כמו שהוא מלך שלא היה מזרע דוד כן עשה כהנים מקצה העם כל הישר בעיניו[1468] מבלי משפחה ידועה ולא מזרע אדם מיוחד ולכן יעד במקום הזה שישובו שתי ההשתלשלויות למעמדן הראשון, אם המלכות שלא יכרת לדוד בן יושב על כסא[1469] ישראל, ואם לכהונה

[1466] רד"ק.
[1467] לפי ישעיה א, כא.
[1468] לפי דברים יב, ח.
[1469] לפי ירמיה לו, ל.

אמר "ולכהנים הלוים לא יכרת איש מלפני מעלה עולה" וגו' (ירמיה לג, יח). וכדי לחזק הייעוד הזה באתהו מיד נבואה אחרת חדשה "כה אמר יי' אם תפרו את בריתי היום ואת בריתי הלילה" (ירמיה לג, כ), רוצה לומר אם יהיה אפשר שתופר ותבטל ההנהגה הטבעית המסודרת מהיום והלילה וקראו ברית להיות דבר קיים ועומד – "גם בריתי תופר את דוד עבדי מהיות לו בן מולך על כסאו" (ירמיה לג, כא) בענין המלכות, ותופר גם כן את הלוים הכהנים משרתי, שתעתק הכהונה מהם למשפחה אחרת. והנה אמר: "אם תפרו" בכינוי לישראל מפני שהם בחילוק המלכויות הפרו את ברית דוד בהעתקת המלכות מזרעו ואהרן בהעתקת הכהונה מבניו, ולכן אמר השם כנגד ישראל כמו שאין יכולת בכם להפר ביטול והפרה נצחית את ברית דוד במלכות, וברית הכהנים הלוים בכהונה. ואף על פי שאתם מעטתם אותם אני ארבה ואפרה אותם, והוא אמרו "אשר לא יספר צבא השמים ולא ימד חול הים" (ירמיה לג, כב), רוצה לומר כמו ש"לא יספר צבא השמים ולא ימד חול הים" לריבויים – "כן ארבה את זרע דוד עבדי ואת הלוים משרתי". **ולפי** שגם ישראל היו עושים דמוי אחד והוא, שכמו שנתבטלה מלכות דוד והשבועה שנשבע לו השם, וגם ברית אהרן כהונת עולם, כן נתבטל ישראל בכללו מהיות עם יי', וכמו שדרשו חכמינו זכרונם לברכה על: "אין לנו חלק בדוד ולא נחלה בבן ישי איש לאהליו[1470] ישראל" (שמואל ב כ, א), שכאשר פרקו מעליהם מלכות בית דוד – כן פרקו מעליהם עול מלכות שמים. לכן בא לנביא במקום הזה נבואה אחרת להשיב על באמרו: "הלא ראית מה העם הזה דברו לאמר שתי המשפחות אשר בחר יי' בהם וימאסם" (ירמיה לג, כד), רוצה לומר משפחת דוד במלכים ומשפחת אהרן בכהנים[1471] אשר בחר השם בהם בתחילה מאס אותם עתה מהיות מהם מלכים ולא כהנים. ועוד שנית אגיד לך ש"את עמי ינאצון" מהיות עוד גוי לפניהם. וזה חוזר לשתי המשפחות[1472] אשר זכר שבחשבם שאלהים מאסם גם הם היו מנאצים את עמו, ולא היו מוכיחים, ולא מנהיגים אותם בדרך טובה בחשבם, כי פסקה המלכות והכהונה[1473], ושישראל ילכו בגלות ולא יהיו עוד גוי וממלכה לפניהם, רוצה לומר לפני אותם המשפחות מהמלכים והכהנים ואין הדבר כמו שאמרו, כי "כה אמר יי' אם לא בריתי יומם ולילה" (ירמיה לג, כה), רוצה לומר אם לא יהיה וימשך בריתי יום ולילה מתנועת הגלגל, כאילו חוקות שמים וארץ לא שמתי במעשה בראשית, אם יהיה אפשר שאמאס זרע יעקב שהוא שבט לוי, לענין הכהונה ודוד עבדי

[1470] בנדפס: "לאהליך".
[1471] כר"י קרא והרד"ק.
[1472] מעין ר"י קרא.
[1473] כרד"ק.

לענין המלכות, והוא אמרו: "מקחת זרעו מושלים אל זרע אברהם יצחק ויעקב" (ירמיה לג, כו). וכח זה המאמר הוא כח היקש תנאי מתדבק שנשנה סתירת הקודם ויוליד סתירת הנמשך, כאילו אמר אבל "בריתי יומם ולילה" תהיה ו"חקות שמים וארץ שמתי", שהוא סותר הקודם ויוליד שזרע יעקב ודוד לא אמאס שהוא גם כן סותר הנמשך. וביאר יתברך איך ומתי יהיה זה באמרו: "כי אשיב שבותם ורחמתים", רוצה לומר אמת שבגלות לא יהיה להם מלך ולא כהן, אבל אשיב את שבותם בגאולה העתידה, ואז ימלוך עליהם מלך מבית דוד ולא יכרת לכהנים הלוים איש "מעלה עולה, ומקטיר מנחה, ועושה זבח כל הימים" (ירמיה לג, יח), כמו שזכר למעלה.

והנה בנבואה הכוללת הזאת תכלול נבואות רבות, שבאו לירמיהו כולן בענין הזה כמו שאמר: "כי כה אמר יי' אלהי ישראל על בתי העיר" וגו'; "כה אמר יי' עוד ישמע במקום הזה" וגו'; "כה אמר יי' צבאות עוד יהיה במקום הזה החרב" וגו'; "הנה ימים באים נאם יי' והקימותי לה" וגו'; "כי כה אמר יי' לא יכרת לדוד" וגו'; "ויהי דבר יי' אל ירמיהו אם תפרו את בריתי" וגו'; "ויהי דבר יי' אל ירמיהו הלא ראיתי" וגו'; "כה אמר יי' אם לא בריתי" וגו' (לג, ד-כה), שבא כל אחד מאלה בפרשת בפני עצמה. והנכון שנאמר שבאותם נבואות שאמר "כי כה אמר יי'"; "כה אמר יי'"; "הנה ימים באים", לא היה בהם הפסק זמן, כי כולם נאמרו בנבואה אחת מדובקת עם היותם פרשיות כל אחת בפני עצמה, כי נכתבו להורות חלוף המאמרים, ולכן נאמר בהם "כה אמר יי'" או "כי כה אמר יי'"; ו"הנה ימים באים". אבל אמרו "ויהי דבר יי' אל ירמיהו", שבאו כאן ב' פעמים זו אחר זו, רוצה לומר שנפסקה הנבואה הראשונה ואחרי הפסקה באה אליו הנבואה האחרת, ולכן נאמר בתחילה "ויהי דבר יי' אל ירמיהו", לפי שהוא דיבור בפני עצמו.

האמנם נסמכו אל הראשונה להיות הענין הנאמר בהם אחד עם הנבואה הקודמת, ולכן, כשנשלמה הנבואה הראשונה שהתחילה "ויהי דבר יי' אל ירמיהו שנית ונפסק הדיבור מהנביא, כדי להרגיע גופו וכוחותיו ביקיצה, באה מיד אחריה אליו נבואה אחרת – "ויהי דבר יי' אל ירמיהו... אם תפרו את בריתי וגו' (לג, יט-כ), ונפסקה גם זאת ובאה אחריה נבואה אחרת, והיא "ויהי דבר יי' אל ירמיהו לאמר הלא ראית" וגו' (לג, כג-כד).

הנה אם כן באו הנבואות מדובקות זו אחר זו להיותן כולן ממין אחד על הגאולה העתידה ועניניה, ולכן כללתי גם אני אותם כולם בנבואה הששית הזאת.

הנה התבארו בנבואה הזאת ד' עיקרים: האחד, שהקב"ה יעלה ארוכה ומרפא לגלות ישראל ויהודה ויוציאם ויגאלם ממנו באמרו: "הנני מעלה לה ארוכה ומרפא ורפאתים" וגו' (ירמיה לג, ו); ואמר: "כי אשיב את שבותם ורחמתים" (ירמיה לג, כו), והוא העיקר הג'

מעיקרי נבואות ישעיה. והב', שבגאולה העתידה לא לבד ישובו בני יהודה ובנימין, כמו שבאו לבית שני, כי גם כן יבואו בית ישראל והם עשרת השבטים שלא שבו עד כה, כמו שאמר: "והשיבותי את שבות יהודה ואת שבות ישראל ובניתים כבראשונה" (ירמיה לג, ז), והוא העיקר הד' מעיקרי נבואות ישעיהו. והג', שבגאולה העתידה ימלוך עליהם מלך מבית דוד, כמו שאמר "בעת ההיא אצמיח לדוד צמח צדקה" (ירמיה לג, טו), והוא העיקר הי' מעיקרי נבואות ישעיהו. והד', שלא ישובו לגלות אחר, וכמו שאמר: "לא יכרת לדוד איש יושב על כסא בית ישראל ולכהנים הלוים וגו' כל הימים ואמר אם תפרו את בריתי היום וגו' גם בריתי תופר" (לג, יז-כא), והוא העיקר הי"א מעיקרי נבואות ישעיהו.

ואתה רואה שהעיקרים האלה אי אפשר שיפורשו על הגאולה הרוחנית כדרך הנוצרים, ולא על זמן בית שני, כמו שהוכחתי באר היטב[1474] בעיקרי נבואות ישעיהו.

פרק ז

הנבואה הז' היא לירמיהו גם כן במגילת קינות[1475] באמרו: "שישי ושמחי בת אדום וגו' תם עונך בת ציון וגו' פקד עונך בת אדום " וגו' (ד, כא-כב).

והמאמרים האלה אי אפשר לפרשם על זמן בית שני[1476], כי אז לא עבר על בת אדום כוס התרעלה[1477] ולא נתקיים על בת ציון "תם עונך", וכל שכן לא יוסיף להגלותך. והנה המתרגם ביאר אמתת הנבואה הזאת באמרו: "חדי ובדיחי קוסטאנטינה דמתבניא בארע ארמיניאה בסגיאות אוכלוסין, דמן עמא דאדום, אף עליך עתיד למיתי פורענותא ויצדון יתך פרסאי, ותעבר עליך כסא תתרוי ותתרוקני תם ובתר, כן ישלם עוייתך כנשתא דציון. ותתפרקין על ידי מלכא משיחא ואליהו כהנא רבא, ולא יוסיף יי' למיתיב להגלותך. ובההוא זמנא אסער חוסן רומי רשיעא דמתבניא באיטליא, ומליא אוכלוסין מבני אדום, וייתון פרסאי ויעיקון עליך ויצדון יתיך, ברום תתפרסם קדם יי' על חובותיך"[1478]. ובנבואות עובדיה אבאר כמה מההכרח יש בראיה הזאת, כפי מה שתרגמה השלם הזה. ובנבואה הזאת התבארו העיקר הב' והג' והי"א מעיקרי נבואות ישעיהו.

הרי לך מדברי ירמיהו שש נבואות גדולות שניבא לעתיד לבוא, ונכללו בהם ז' עיקרים מי"ג עיקרי ישעיהו: האחד – נקמת האומות לעתיד לבוא מחורבנם ומפלתם על אשר הרעו לישראל, והוא העיקר האחד מעיקרי נבואות ישעיהו. והב' – תשועת ישראל

[1474] לפי דברים כז, ח.
[1475] איכה.
[1476] כרש"י.
[1477] לפי ישעיה א, יז.
[1478] בנוסח אצלנו הנוסח שונה.

וגאולתם מהגלות אשר נפוצו בו, והוא העיקר הג' מעיקרי נבואות ישעיהו. והג' – בגאולה העתידה ישובו י' השבטים שהגלה סנחריב, אשורה יבוא זרעם על אדמת הקודש, והוא העיקרה הד' מעיקרי נבואות ישיעהו. והרביעי, שתהיה הגאולה עבור זמן רב מהגלות ואחרי צרות רעות ורבות שיסבלו בו, והוא העיקר הז' מעיקרי נבואות ישיעהו. והה', שתשוב השכינה והנבואה והקדושה בקרב ישראל כימי קדם בסוד אלוה עלי אהלה[1479] ויזכו להפלגת החכמה והתרבות הידיעה ביניהם, והוא העיקר הח' מעיקרי נבואות ישעיהו. והו', שבזמן הגאולה ימלוך מלך מבית דוד על ישראל ועל יהודה יחד, כמו שמלך עליהם דוד, והוא העיקר הי' מעיקרי נבואת ישעיהו. והז', שאחרי הגאולה העתידה ימול השם אל לבבם הערל[1480], וכולם מקטנם ועד גדולם ייראו מלפניו באופן שלא ישובו עוד לחטא לו, ולא יתחייבו עוד ללכת בגלות אחר, והוא העיקר הי"א מעיקרי נבואות ישעיהו.

ואמנם אם ניבא ירמיהו ביחוד על נקמת אדום לעתיד, כמו שיראה מפרשת "ואקח את הכוס מיד יי' ואשקה את כל הגוים" וגו' (ירמיה כה, יז), שזכר ביניהם בפרט את אדום. וגם אחרי כן שניבא על כל הגוים נבואה ונבואה על כל גוי וגוי, שאמר: "לאדום כה אמר יי' צבאות האין עוד חכמה בתימן" (ירמיה מט, ז). ופירשו המפרשים[1481] אותה פרשה לעתיד לבוא. וכן דרשוהו בפרקא קמא דיומא (דף י, ע"א), שנאמרה על מפלת אדום העתידה שהוא העיקר השני מעיקרי נבואות ישעיהו, הנה אנכי אחקור עליו בהגיעי לנבואת עובדיהו ב"ה[1482], כי לפי שהוא היה ראשון מהנביאים שניבאו על מפלת אדום בפירוש ובלשון נבואתו, ניבא ירמיהו גם כן חורבן אדום באותה פרשה שזכרתי "לאדום כה אמר יי'" וגו'. לכן היה מהראוי, שבאותו מקום מנבואת עובדיה אבאר הענין הזה, כי יש עליו ספק הרבה, כמו שיתבאר.

ואמנם שאר העיקרים שזכר ישעיהו, רוצה לומר שתדמה הגאולה לגאולת מצרים; ושעת מוגבל מחוייב לגאולה, לפי שיהיה מבלי זכות הדור; ושפושעי ישראל שיצאו מכלל הדת באונס ושבו אל השם, יזכו לגאולה; ושבזמן הגאולה העתידה יקבלו אומות העולם וגווייהם אמונת השם יתברך ויכנעו לתורתו; וגם כן שיהיה שלום בכל הארץ ולא ישאו "גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה" (ישעיה ב, ד). וגם כן אמונת תחיית המתים אשר יחיו ויקומו מקבריהם. הנה בששה העיקרים האלה שזכר גם כן ישעיהו לא ניבא

[1479] לפי איוב כט, ד.
[1480] לפי ויקרא כו, מא.
[1481] רד"ק.
[1482] נראה: "בעזר ה'".

ירמיהו, לפי שלא באו אליו מאת האלהים. אבל מצאנו בדבריו[1483] נבואותיו שתי עתידות שלא זכר ישעיהו: האחת, שביאר שם מלך המשיח אם יהיה שמו "יי' צדקנו" (ירמיה כג, ו), או "צמח צדיק" (ירמיה כג, ה), כפי כל אחד מהפירושים. והב' – התרחבות ירושלים והר הבית, כמו שהתבאר בנבואה הד'. ואלו ואלו דברי אלהים חיים[1484].

המבשר החמישי (יחזקאל)

הקדמה

המבשר טוב הה' הוא **יחזקאל הנביא** עליו השלום. והנבואות אשר ראיתי בדבריו יותר מבוארות ויותר מוכרחות, לשיפורשו לעתיד לבוא, אלו הם אשר אזכור.

פרק א

הנבואה הא' תחילתה "ויהי דבר יי' אלי לאמר בן אדם אחיך אחיך אנשי גאולתך" וגו' (יא, יד-טו), עד "ואדבר אל הגולה את כל דברי יי' אשר הראני" (יחזקאל יא, כה).

וענין הפרשה כך הוא: הנה יכניהו מלך יהודה, מפני מה ששמע מנבואות ירמיהו שהיה מנבא על יהויקים שייטה עולו לעבוד את נבוכדנאצר מלך בבל ויחיה, והאדמה לא תשם[1485], הנה כאשר עלה נבוכדנאצר על ירושלים בתחילת מלכות יהויכין יצא אליו הוא ואמו ועבדיו ושריו וסריסיו, ויקח אותו מלך בבל ויוצא משם את כל אוצרות בית יי' ואוצרות בית המלך, ויקצץ את כל כלי הזהב אשר עשה שלמה בהיכל יי', והגלה את כל ירושלים, ואת כל השרים, ואת כל גיבורי החיל והחרש והמסגר, ויוליכם בבלה והמליך את בירושלים את צדקיהו. והנה יהויכין וכל שריו וכל העם אשר הלכו אתו באותה גולה, לפי שראו שנשאר צדקיהו ואל יושבי ירושלים בשלום, והעיר לא ניתנה ביד הכשדים, והם בעבור שהאמינו לדברי הנביא לצאת אל נבוכדנאצר ולהכנע אליו, הלכו בגולה ונתחרטו מאד מאשר שמעו לדברי ירמיהו, ויצאו אל נבוכדנאצר. וכדי לנחמם ולדבר על לבם – באה הנבואה ליחזקאל שהיה שם עמהם, כמו שאמר: "ואני בתוך הגולה על נהר כבר בשנה החמישית לגלות המלך יהויכין" (יחזקאל א, א). והודיעו שעוד מעט יבוא צר ואויב בשערי ירושלים[1486], וכמו שביארתי על מראות יחזקאל בספר מעיני הישועה. ולכן במראה השנית שראה יחזקאל בשנה הששית ראה כאילו נשאתו

[1483] בירמיה.
[1484] לפי ירמיה כג, לו.
[1485] לפי בראשית מז, יט.
[1486] לפי איכה ד, יב.

רוח אלהים[1487] ויבא אותו ירושלים אל שער בית יי' הקדמוני הפונה קדימה, ושהיו שם מאנשי יי' ירושלים, ואמר לו יתברך אלה האנשים החושבים און[1488] וסיפר לו מגנותם, שהיו אומרים שירושלים היתה הסיר והמה הבשר[1489], לרמוז שיתמידו בעיר ולא יסחו ממנה. ואמר בתשובת זה, שכדבריהם כן יהיה אבל לא כמחשבתם, וזהו "לכן כה אמר יי' חלליכם אשר שמתם בתוכה המה הבשר והיא הסיר וגו'; והוצאתי אתכם מתוכה ונתתי אתכם ביד זרים" וגו' (יא, ז-ט).

ולפי שהשתומם הנביא ואמר: "אהה יי' אלהים כלה אתה עושה את שארית ישראל" (יחזקאל יא, יג), הוצרך הקב"ה להודיעו רוע דבריהם על אחיהם שהלכו בגולה, שמפני זה היה ראוי שגם המה ילכו בגלות, ועל זה באתהו הנבואה הזאת "בן אדם אחיך אחיך אנשי גאולתך" וגו' (יחזקאל יא, טו). ופירוש הזה כך הוא אצלי: בן אדם הלא ידעת מאחיך אחיך. וביאר מה הם האחים שזכר שני פעמים, ואמר שאמר: "אחיך" האחד – על אנשי גאולתו והם בני הגולה, שהוא[1490] הלך עמהם; וש"אחיך" השני – אמר על "בית ישראל כולה", והם עשרת השבטים אשר הגלה סנחריב. ומפני ריבויים אמר עליהם "וכל בית ישראל" כולו. וסיפר מגנות אנשי ירושלים שאמרו עליהם, רוצה לומר על עשרת השבטים אשר גלו ראשונה ועל גלות יהויכין גם כן שמה, שקרה להם מהגלות היה ברשעתם, כי "רחקו מעל יי'" ולכן נתרחקו מארצו ושהם לא יהיו כן, ועל זה אמר "אשר אמרו להם יושבי ירושלים", רוצה לומר שאמרו עליהם כולם ש"רחקו מעל יי'" והלכו בגלות, אמנם להם נתנה הארץ למורשה[1491]. וכבר גילה לו הקב"ה שגם המה יצאו מתוכה וילכו בגלות, אמנם עתה השיבו לענין הגולים אשר אמרו עליהם "רחקו מעל יי'", והוא אמרו "לכן כה אמר יי' אלהים כי הרחקתים בגוים" (יחזקאל יא, טז). ואמר זה כנגד עשרת השבטים, שהלכו למרחוק; "וכי הפיצותים בארצות" – ואמר זה כנגד גלות יהויכין, הנה עם כל זה שם בגלותם אהיה להם "למקדש מעט", שאף על פי שלא יהיה להם שם בית המקדש גדול, יהיו להם בתי כנסיות שיועדו להתפלל בהם[1492], ותמצא בהם מעט קדושה בארצות אשר באו שמה.

האמנם אלו ואלו אם אשר כבר גלו ואם עתידין לגלות, כולם יגאלו באחרית הימים, ועל

[1487] לפי בראשית א, ב.
[1488] לפי יחזקאל יא, ב.
[1489] כרד"ק.
[1490] יחזקאל.
[1491] מעין רד"ק.
[1492] כר"י קרא ורד"ק.

זה אמר: "לכן אמור כה אמר יי'" (יחזקאל יא, יז) – כנגד אותם יושבי ירושלים[1493] מאותו הגלות אשר זכרת שילכו בו ביד זרים[1494] אקבץ "אתכם מן העמים, ואספתי אתכם מן הארצות, ונתתי לכם את אדמת ישראל", ואז יבואו גם כן שמה איתם עשרת השבטים שגלו, וכל הגולים עם יהויכין וזרעם, ועליהם אמר בלשון נסתר "ובא שמה" (יחזקאל יא, יח). רוצה לומר, שבגאולה העתידה גם כן יבואו אותם שגלו ראשונה, כמו אותם שגלו באחרונה.

ולפי שבזמן ההוא תהיה כל ארץ ישראל מלאה גלולים מתועבות הגוים[1495] אשר עשו בה, לכן אמר: "והסירו את כל שקוציה ואת כל תועבותיה ממנה", שהבאים בקיבוץ הגלויות יטהרו אותם מהם. ועם היות בימים הראשונים איבה ושנאה בין בני יהודה ובין בני ישראל – חילוק מלכויות וחילוק לבבות, וגם בני יהודה עצמם אותם שנשארו בירושלים עם צדקיהו היו מטיחין דברים כנגד אותם שהלכו בגלות יהויכין, לכן אמר: "ונתתי להם לב אחד" (יחזקאל יא, יט), ואמר זה כנגד עשרת השבטים וגלות יהויכין. וכן אמר כנגד יושבי ירושלים – "ורוח חדשה אתן בקרבכם".

ולפי שעשרת השבטים בהיותם בארץ עזבו את יי' נאצו את קדוש ישראל נזורו אחור[1496], לכן אמר כאן כנגדם "והסירותי לב האבן מבשרם ונתתי להם לב בשר, למען בחקותי ילכו ואת משפטי ישמרו ועשו אותם, והיו לי לעם ואני אהיה להם לאלהים" (יא, יט-כ). **ואמנם** אמרו אחרי זה "ואל לב שקוציהם ותועבותיהם לבם הולך" וגו' (יחזקאל יא, כא), נראה לי שחוזר למעלה ליושבי ירושלים[1497] שזכר. כי מפני שסיפר גנותם שהיו אומרים על אחיהם הגולים "רחקו מעל יי'" (יחזקאל יא, טו), והם עצמם הוסיפו לחטוא מהם, ועל זה אמר "ואל לב שקוציהם ותועבותיהם לבם הולך", כי הם לא עזבו דרכם הרעה, ולכן לא ישובו שנים רבות בירושלים, כי דרכם בראשם נתתי שהוא העונש העתיד לבוא עליהם, כפי מעשיהם[1498]. ולכן זכר מיד הנביא שנשאו הכרובים את כנפיהם והאופנים לעומתם, וראה כאילו כבוד יי' נעלה מתוך העיר (יא, כב-כג), שהוא רמז להסתלקות השכינה מירושלים לתתה ביד אויב[1500]. ובזה נפסקה המראה הנבואית[1499]. והוא ספיר אל בני

[1493] כרד"ק.
[1494] לפי יחזקאל יא, ט.
[1495] מעין רד"ק.
[1496] לפי ישעיה א, ד.
[1497] כרש"י ורד"ק.
[1498] מעין רד"ק.
[1499] מעין רש"י.
[1500] לפי ויקרא כו, כה.

הגולה שהיו עמו "את כל דברי יי' אשר" הראהו, רוצה לומר שיושבי ירושלים מהרה יסחו ממנה, וכי כבר ראה כבוד יי' נעלה מתוך העיר, שהוא היה סיבת גלותם, ושגלות עשרה השבטים, וגלות יהויכין, וגם גלות יושבי ירושלים – כולם באחרית הימים ישובו לארץ ישראל וימול השם את לבבם הערל[1501] ויהיו לו לעם באמת ובמשפט ובצדקה.

הנה התבארו בנבואה הזאת שלושה עיקרים: האחד – תשועת ישראל וגאולתם העתידה, והוא העיקר הג' מעיקרי נבואות ישעיהו. והב' – שישובו עשרת השבטים אשר הגלה סנחריב אשורה, והוא העיקר הד' מעיקרי נבואות ישעיהו. והג' – שימול השם אל לבבם "ורוח חדשה" יתן בקרביהם באופן שלא יחטאו עוד ולא ילכו בגלות אחר, והוא מעיקר הי"א מעיקרי נבואות ישעיהו. וכבר ביארתי באותם העיקרים מנבואות ישעיהו, שאי אפשר שיפורשו לא על הגאולה הרוחנית כדברי הנוצרים, ולא על זמן בית שני.

פרק ב

הנבואה הב' תחילתה "והעולה על רוחכם היו[1502] לא תהיה" וגו' (יחזקאל כ, לב), עד "לא כדרכיכם הרעים וכעלילותיכם הנשחתות בית ישראל נאם יי' אלהים" (יחזקאל כ, מד).

והנבואה הזאת עצומה מאד ראוי לתת לב עליה, כי רובה כבר קרנו[1503] בגלות המר והנמהר הזה אשר אנחנו בו. וראוי שתדע, שהנבואה הזאת תחילתה למעלה בפרשת "ויהי דבר יי' אלי לאמר בן אדם דבר אל זקני ישראל וגו' הלדרוש אותי אתם באים" וגו' (כ, ב-ג). כי שם סיפר ענין ישראל מעת שהיו בגלות מצרים ומה שחטאו שם, וההתראות והאזהרות ששלח הקב"ה לעשות להם, כדי להשלימם ולהדריכם במעגלי צדק[1504]. ואחרי כן סיפר להם שנתן להם התורה והספיק צרכיהם במדבר ארבעים שנה, ומה שחטאו עוד במדבר ובואם הארץ אחרי אזהרות רבות, ומה שחטאו בהיותם עליה עד שנתחייבו הגלות, ושמפני זה נשבע יתעלה אם יידרש להם בהתחננם אליו.

ולפי שהיו ישראל אומרים בלבותם אם נלך בגולה, כדי שנמלט מהקללות שיעד השם – נצא מכלל דתו "ונהיה כגוים כמשפחות הארצות" אשר נלך שמה לעבוד אלהים אחרים, ובזה נזכה בהצלחת העמים ההם ולא נהיה עם יי' וצאן מרעיתו ולא ישפוך עלינו חרון אפו[1506], על זה אמר יתברך: "והעולה על רוחכם היו[1505] לא תהיה" (יחזקאל כ, לב). וביאר מהו "העולה על רוחכם" ואמר שהוא אשר היו "אומרים נהיה כגוים כמשפחות הארצות

[1501] לפי ויקרא כו, מא.
[1502] בנדפס: "היה".
[1503] ארעה.
[1504] לפי תהלים כג, ג.
[1505] בנדפס: "היה".
[1506] מעין רד"ק.

לשרת עץ ואבן", כמו שהם עובדים, ועל זה אמר: "חי אני נאם יי' אלהים שלא יהיה ולא יקום כדבריכם", אלא ש"ביד חזקה ובזרוע נטויה ובחימה שפוכה אמלוך עליכם" (יחזקאל כ, לג). ואמר שלוש לשונות האלה: אם "ביד חזקה" – כנגד הזמן הראשון שהיו בו הגוים בארצותם עובדים לכוכבים ולכל צבא השמים[1507]; ואמר "בזרוע נטויה" – כנגד הזמן שבא אחריו שהנוצרים לקחו להם אמונת ישוע הנוצרי; ואמר "ובחימה שפוכה" – על זמן אמונת הישמעאלים. וכאילו אמר שאף שיצאו מן הדת בכל הזמנים האלה אמלוך עליהם, ואף על פי שהם יתערבו בגוים[1508] ויתחתנו בהם – אוציאם מתוכם ואבדילם מהם, ועל זה אמר: "והוצאתי אתכם מן העמים וקבצתי אתכם מן הארצות אשר נפוצתם בם" (יחזקאל כ, לד). רוצה לומר, בכל אחד מאלו הזמנים שרמז באמרו "ביד חזקה ובזרוע נטויה ובחימה שפוכה". ולא בלבד על החטאים האלה בנפשותם אמר "והוצאתי אתכם", כי קיבוץ הגלויות יהיה כולל לכולם לכל אשר יקרא בשם יעקב ובשם ישראל יכנה.

והודיע אותם, שהרשעים שבהם לא יחשבו שיזכו לגאולה, כמו הצדיקים, וזה שאמר ואביא "אתכם אל מדבר העמים ונשפטתי אתכם שם פנים אל פנים, כאשר נשפטתי את אבותיהם במדבר ארץ מצרים" (כ, לה-לו). ואמנם מהו המדבר הזה, ולמה קראו "מדבר העמים" לא שערו בו המפרשים[1509] שיעור אמתי, שחשבו שיהיה מדבר שמם במקום שאין שם אדם ולא עובר ושב[1510], כדי שלא יראו הגוים ברעתם וישמח לבבם, ושזה אמרו "פנים אל פנים", רוצה לומר ביני וביניהם יחד בלי אמצעי. אבל אמתת הענין הזה, הזמן והנסיון בעוונותינו שרבו הורה אותו, והוא, שהקב"ה יוציא את ישראל ויקבצם מן הארצות אשר נפוצו בם, אם היהודים האמתיים ואם אותם שיצאו מכלל הדת. האמנם לא יבואו דרך ישרה מבלי עיכוב אל אדמת ישראל, אבל יתהלכו מגוי אל גוי וממלכה אל עם אחר[1512] בארץ נכריה[1511] ובגוי לא ישמעו לשונו. ואל הטלטול הגדול הזה המתמיד ימים רבים קרא בלי ספק "מדבר עמים", כי הוא היה אליהם כמדבר אשר בו נחש שרף ועקרב וצמאון[1513]. האמנם לא יהיה מדבר שמם כמו אותו מדבר שהלכו בצאתם ממצרים[1514], כי אותו מדבר היה מדבר שמם, וזה יהיה מדבר העמים המתחלפים

[1507] לפי דברים יז, ג.
[1508] לפי תהלים קו, לה.
[1509] רד"ק.
[1510] לפי יחזקאל לה, ז.
[1511] לפי שמות ב, כב.
[1512] לפי תהלים קה, יג.
[1513] לפי דברים ח, טו.
[1514] כפירוש רש"י ור"י קרא בעקבותיו.

אשר יעברו בהם, ובו יתבררו ויתלבנו ויצרפו רשעים, כי במדבר ההוא יתמו ושם ימותו האנשים הפושעים. וזה יהיה המשפט אשר יעשה השם בהם.

ולפי שלא יהיו הרעות והצרות אשר יסבלו בעברם במדבר ההוא, לא מפאת המקרה ולא מפאת המערכות השמימיות, כי אם בהשגחה פרטית ממנו יתברך, לכן אמר: "ונשפטתי אתכם שם פנים אל פנים", שהוא שם נאמר על השגחתו הפרטית, כמו שאמר (דברים ה, ד): "פנים בפנים דבר יי' עמכם". ובזה גילה שתהיה הגאולה העתידה מתדמה לגאולת מצרים. רוצה לומר, שכמו שבצאתם ממצרים הלכו במדבר ארבעים שנה נהוגים בהשגחה פרטית נסיית, כן יהיה בגאולה העתידה, והוא אמרו "כאשר נשפטתי את אבותיכם במדבר ארץ מצרים כן אשפט אתכם".

וכמו שבמדבר מצרים נכנסו תחת ההנהגה האלהית ובברית השם שכרת אתם – כן אמר על הגאולה העתידה הזאת "והעברתי אתכם תחת השבט" (יחזקאל כ, לז), והוא שבט[1515] השגחתו. וגם רמז בזה שיפקוד בשבט פשעם ובנגעים עונם[1516]. וכנגד אותם שהיו מתערבים בגוים ושבו אל השם אמר: "והבאתי אתכם במסורת הברית", והוא שיקבלו ברית מילה ככל אחיהם בני ישראל ולא יהיו עוד ערלי לב וערלי בשר[1517], כאשר היו בן הגוים. וגם רמז בזה לכללות האומה, שמתוך צרותיהם דבקו באלהיהם ויתחננו לפניו, והוא גם כן "מסורת הברית" אשר זכר.

וכמו שבגאולת מצרים מתו במדבר כדרך המורדים והפושעים שלא האמינו באלהים – כן לעתיד לבוא בקיבוץ הגלויות אמר: "וברותי מכם המורדים והפושעים בי מארץ מגוריהם אוציא אותם ואל אדמת ישראל לא יבואו" (יחזקאל כ, לח). רוצה לומר, שיוציא ויקבץ אותם מן הארצות אשר נפוצו שם שהם ארץ מגוריהם שהיו דרים שם בגלות, ויבדיל[1518] את המורדים והפושעים מהם לכלותם באותו "מדבר העמים", שהוא בטלטולם באופן שלא יזכו לבוא לארץ ישראל ולראות תשועת יי', ובזה יכירו השגחתו ומשפטו, והוא אמרו: "וידעתם כי אני יי'" (יחזקאל כ, לח). ודברתי אני אל לבי, דבר גדול דיבר אלינו הנביא הזה באמרו שישפוט הקב"ה את ישראל "במדבר העמים" כאשר נשפט אתם "במדבר ארץ מצרים". כי הנה רמז עוד בזה הדמוי, כי כמו שישראל כשיצאו ממצרים הלכו במדבר ארבעים שנה ואחריהם[1519] התחילו בירושת הארץ – כן ילכו בני ישראל בגאולה

[1515] שרביט [מצודות].
[1516] לפי תהלים פט, לג.
[1517] לפי יחזקאל מד, ז.
[1518] מעין רד"ק.
[1519] בתום ארבעים שנה.

העתידה ארבעים שנה "במדבר העמים". ותהיה התחלתם משנת רכ"ד, שאז נעשתה במחברת העצומה משבתאי וצדק, כמו שזכרתי, כי מאז התחילו הצרות בישראל ובכל היוצאים מזרעם מאותם שנתערבו בגוים, אם בארץ שאבוייא ופרובינצייא, ופיימונט ולומברדיאה וכל מלכות, וציצילייא ורושיאה, ובארצות הקיסר אשר ירש מאביו, ופורטוגל; וגם מלכות נאפוליש ופיורינסיא ובארצות מיוחדות משררת ויניציאה עשו גרושים, ועוד ידם נטויה על האנוסים אשר מזרע ישראל הם להוציאם מארצם. ואאמין ביי' שיתמיד זה עד תשלום ארבעים שנה אחר אותם המחברת שתהיה השלמתם בשנת ה' אלפים ורס"ד ליצירת העולם, שהוא מקץ הראשון אשר מצאתי אני בדברי דניאל, כמו שזכרתי בספר 'מעיני הישועה'. כי עם היות שחכמינו זכרונם לברכה (סנהדרין צז, ע"ב) עשו הקץ מהמגילה שנמצאה ברומי בשנת רצ"א לאלף החמישי הזה אין חלוף ולא סתירה בדבר, כי אפשר שתהיה תחילתה בשנת רס"ד או רצ"ג ותכליתה בשנת רצ"א.

ונשוב אל דברי הנביא, שאחרי שזכר עונש המורדים והפושעים שיצאו בגירוש ולא יראו בתשועת יי' כמו הצדיקים אמר כנגד בני ישראל אם כן איפוא "אתם בית ישראל... איש גלוליו לכו עבודו" (יחזקאל כ, לט). ואין זה מצוה אלהית שיעשו כן חלילה, אבל הוא דרך גנאי על דרך "שמח בחור בילדותך" (קהלת יא, ט)[1520]; "שישי ושמחי בת אדום" (איכה ד, כא), רוצה לומר עשו כטוב בעיניכם לעבוד הגלולים, שהנה אחרי זה "אם אינכם שומעים אלי" ידוע תדעו ש"את שם קדשי לא תחללו עוד במתנותיכם בגלוליכם". כי הנה לא אביא אתכם אל ארצי ולא אבחר כמתנותיכם, כדי להרחיק גלוליכם מעלי. ותהיה לפי זה וא"ו "ואת שם קדשי", כמו "וישא אברהם את עיניו" (בראשית כב, ד)[1521]; "ויאמר יי' אל הושע" (הושע א, ב), יאמר שאם לא ישמעו אליו לשוב בתשובה לא יגיעו לאדמת ישראל, כדי שלא יחללו[1522] שמו שם במתנותיהם ובגלוליהם. אמנם הצדיקים לא יהיו כן "כי בהר קדשי בהר... ישראל" (יחזקאל כ, מ), שהוא ירושלים הגבוהה מכל הארצות[1523] "שם יעבדוני כל בית ישראל כלה[1524] בארץ", רוצה לומר כל אשר בשם ישראל יכנה שם ארצם "ושם אדרוש את תרומתיכם" וגו'. וחזר לומר "בריח[1525] ניחוח ארצה אתכם בהוציאי אתכם מן העמים וקבצתי אתכם" וגו' (יחזקאל כ, מא), לתת הסיבה למה ירצה אותם כריח ניחוח בזמן שיצאו מהגלות ויקבצנו מן הארצות הארצות ולא קודם לזה. ואמר שהוא

[1520] מעין רד"ק.
[1521] כרד"ק.
[1522] כרד"ק.
[1523] מעין רד"ק.
[1524] בנדפס: "כלו".
[1525] בנדפס: "כריח".

מפני שיתקדש שמו לעיני הגוים באמצעותם, וזה שאמר הלא תדעו למה אמרתי שכ"ריח ניחוח ארצה אתכם בהוציאי אתכם מן העמים", לפי שאז אקדש "בכם לעיני הגוים". כי שבאמצעות הנסים והנפלאות אשר אעשה בזמן הגאולה, יתקדש שמי "לעיני הגוים", וגם אתם עצמכם תדעו כי אני ה', כי תגיעו לשלמות הידיעה האלהית "בהביאי אתכם אל אדמת ישראל", שהיא "הארץ אשר נשאתי את ידי לתת אותה לאבותיכם" (יחזקאל כ, מב), ושקיימתי הבטחתי. וכאשר תזכרו עם זה את דרככם ואת מעלליכם "אשר נטמאתם בם" (יחזקאל כ, מג) ותתביישו מהם והוא אמרו "ונקוטותם בפניכם", שהוא מענין קטטה, כי האדם המתחרט על הדבר אשר עשה הוא לוחם ומתקוטט עם עצמו, הנה אז תדעו באמת כי אני יי' חנון ורחום[1526], בעשותי אתכם התשועה והגאולה למען שמי לא כדרככם הרעים כעלילותיכם הנשחתות בית ישראל. ואמר גם כן כנגד הצדיקים הזוכים לתשועה, לפי שהמה או אבותיכם כבר חטאו להשם בגלות וקודם החורבן.

הנה התבארו בנבואה הזאת ארבעה עיקרים: האחד, שבני ישראל אשר בגלות מראש פרעות אויב[1528] יצאו מכלל הדת והתערבו בגוים[1527] אף על פי שיעבדו עבודה זרה, לא יצאו מהשגחת השם יתברך ומסדר הנהגתו, ולא יוכל אחד מצאנו ועם מרעיתו להיות מעם אחר, לא יחליפנו ולא ימיר אותו הזמן טוב ברע, או רע בטוב[1529]. כי הנה על כל פנים ישוב אל העדר אשר ממנו לוקח הוא או זרעו, ועליו אמר אדוננו משה (דברים ד, כח-כט): "והפיץ יי' אתכם בעמים ונשארתם מתי מספר בגוים אשר ינהג יי' אתכם שמה, ועבדתם שם אלהים אחרים מעשה ידי אדם עץ ואבן אשר לא יראון ולא ישמעון ולא יאכלון ולא יריחון, ובקשתכם משם את ה' אלהיך" וגו'. שגילה בזה שיתמעטו עם ישראל בגלות ברשעת הגוים שיכלו אותם, והוא אמרו "בגוים אשר ינהג יי' אתכם שמה". וגם יתמעטו, לפי שבסיבת הצרות והשמדות יבואו רבים לצאת מכלל הדת ולעבוד אלהים אחרים, לא להאמין בהם בנפשם, כי אם מפני חרבות ומכת חרב והרג ואבדון[1530] בידיעתם שהם "עץ ואבן אשר לא יראון ולא ישמעון ולא יאכלון ולא יריחון", מפני שלא שלא תהיה העבודה ההיא כי אם להמלט מן המוות, ועליהם אמר: "ובקשתם משם", רוצה לומר מתוך אותה עבודה שתעשו מתוך אונס תבקשו את יי', אבל לא יהיה זה במעשה המצוות מפני הפחד כי אם בכל לבבך ובכל נפשך[1531]. וכן ניבא עליו ישעיהו, כמו שפירשתי

[1526] לפי יואל ב, יג.
[1527] לפי תהלים קו, לה.
[1528] לפי דברים לב, מב.
[1529] לפי ויקרא כז, י.
[1530] לפי אסתר ט, ה.
[1531] לפי דברים ד, כט.

על "קראתי בשמך לי אתה, כי תעבוד במים אתך אני וגו' (ישעיה מג, א). ועל זה עצמו אמר ירמיה במגילת קינות בשם האומה (איכה ג, א): "אני הגבר ראה עני בשבט עברתו", שהוא רמז אשר עברו על ישראל בחורבן בית ראשון; ואמר "ואותי נהג ויולך חשך ולא אור" – על בית שני. ועם כל זה אף על פי, שהשליך אותי מארצו וגירש אותי מעל פניו לא עזבני מכל וכל ולא סילק ממני השגחתו בהחלט, כי אך בי ישוב יהפוך ידו כל היום, לפי שהסתרת הפנים שיעד הקב"ה בעונשיו אינו כהסתלקות ההשגחה במוחלט לעזבם למקרי הזמן ולהוראות המערכות השמימיות אם טוב אם רע, אבל הוא לבד שלא ייטיב אותם, כי על ידי זה תהיה הסתרת הפנים ולא ימנע מזה שישגיח בהם להענישם, וכמו שאמר (דברים לא, יז): "והסתרתי פני מהם והיה לאכול ומצאוהו צרות ורעות", וגם כן לשמרם מן הכליה, וכמו שזכרתי בתמר האחרון מ'מעיני הישועה'. הנה אם כן, בכל מקום שגלו ישראל – שכינה עמהם להשגיח עליהם, כפי מעשיהם ולשמרם, ואף שיצאו מכלל הדת אחר ישובו ובקשו את יי' אלהיהם ואת דוד מלכם. וזה העיקר הט"ו מעיקרי נבואות ישיעהו. והעיקר הב' הוא, שגואלנו יי' צבאות והוא יקבץ נפוצות ישראל, וכמו שאמר "הוצאתי אתכם מן העמים וקבצתי אתכם מן הארצות" (יחזקאל כ, לד), והוא העיקר הג' מעיקרי נבואות ישעיהו. והג', שבקיבוץ הגלויות וטלטולם ימותו המורדים והפושעים המחזיקים ברשעתם ולא שבו אל השם, והוא העיקר הששי מעיקרי נבואות ישעיהו. והד', שתתדמה הגאולה העתידה לגאולת מצרים, וכמו שאמר "כאשר נשפטתי את אבותיכם במדבר... כן אשפט אתכם" (יחזקאל כ, לו), וזהו העיקר הה' מעיקרי נבואות ישעיהו.

ואתה רואה שהעיקרים האלה אי אפשר שיפורשו לא על הגאולה הרוחנית, כדרך הנוצרים, ולא על זמן בית שני בשום צד מהצדדין, כמו שהתבאר בעיקרי נבואות ישעיהו.

פרק ג

הנבואה הג' תחילתה: "ויהי בשתי עשרה שנה בחמשה עשר לחדש וגו', בן אדם נהה על המון מצרים" (לב, יז-יח), עד "והושכב בתוך ערלים את חללי חרב פרעה וכל המונה נאם יי' אלהים" (יחזקאל לב, לב).

והנבואה הזאת אשר ניבא יחזקאל על חורבן מצרים, אי אפשר לפרשה כשאר הנבואות אשר ניבא על מצרים שהחריבה נבוכדנאצר מלך בבל, לפי שאותו חורבן כבר ניבא עליו יחזקאל בפרשיות אשר קדמו לזאת, ולא היה צורך עוד בנבואה הזאת, כל שכן, שבנבואה הזאת מצאנו שנכלל אשור ועילם, משך ותובל ואדום ונסיכי צפון. ואמר שתהיה מפלתם יחד וזה לא היה במפלת מצרים, כי לא נשתתפה בו אומה אחרת, ולכן

לא מצאו המפרשים[1532] דרך לפרשה, כי אם על עונש גיהנם שילך שם מצרים ואשור ושאר האומות אשר זכר. והוא באמת פירוש תפל מבלי מלח. ומה לו לנביא לזכור פה עונשי גיהנם בתוך שאר נבואות שניבא על האומות נעשו עצים לגיהנם, כדבריהם זכרונם לברכה[1533]? ולמה יזכור יחזקאל לעונשי גיהנם האומות האלה בלבד ולא השאר? ולמה לקצתם קרא ערלים ולקצתם לא קרא כן? ואיך לא זכר בכללם בבל שהוא ראש המחריבים? ולמה יהיה המון מצרים ראשון בעונשי גיהנם יותר מן השאר? ואם בא לזכור עונשי גיהנם מה לו לזכור החללים? האם לא ירדו שמה, כי אם חללי חרב? הלא ידענו כי "אין שלום אמר יי' לרשעים" (ישעיה מח, כב) בעולם הבא ושקטן וגדול שם הוא.

אבל אמתת הנבואה הזאת היא, כי מה שאומר. אתה תראה שלמעלה מזה בחצי הספר בפרשת "ויהי בעשתי עשרה שנה באחד לחדש" (יחזקאל כו, א), זכר שבאו ליחזקאל נבואות רבות על צור וצידון מחורבנם ואמר בסופם "לא יהיה עוד לבית ישראל סלון ממאיר וקוץ מכאיב מכל סביבותם" וגו' (יחזקאל כח, כד). וסמך לזה פרשת "כה אמר יי' בקבצי את בית ישראל" וגו' (יחזקאל כח, כה), לומר, שאף על פי שילכו ישראל בגלות עוד יצטרכו למה שאמר שלא יהיה להם "סלון ממאיר וקוץ מכאיב מכל סביבותם", והוא לעתיד לבוא, לפי שאקבץ את בית ישראל מכל העמים אשר נפוצו שם וישבו על אדמתם לבטח בעשותי שפטים בכל הגוים אשר סביבותם שהם ה'סרבים' וה'סלונים' אשר זכר. ואחר זה בשנה העשירית בשנים עשר לחודש באה אליו הנבואה בחורבן פרעה ומצרים על ידי נבוכדנאצר, ואמר בסופה: "ביום ההוא אצמיח קרן לבית ישראל ולך אתן פתחון פה בתוכה" (יחזקאל כט, כא). והוקשה על רש"י פירוש הפסוק הזה ואמר שהוא מוסב לפרשה שלמעלה. והרד"ק[1534] כתב שאמר זה על כורש שנולד באותו זמן. ולי נראה שלא כיון הנביא לדבר מכל זה, אלא שכאשר יראו ישראל חורבן מצרים שניבא יחזקאל, כמו שניבא על קיבוץ הגלויות, יאמינו בתשועתם וגאולתם שיאמרו כמו שנתקיים מה שניבא על חורבן מצרים כן יתקיים מה שניבא על גאולתנו, ועל תשועתנו. ובזה האופן באמונתם ובדעתם יצמיח קרן גאולתם והיה ליחזקאל פתחון פה שנתקיימו דבריו.

ואחר שניבא על חורבן מצרים הקרוב לאותו זמן, באה לו נבואה אחרת במה שעתיד להחריב את מצרים חורבן אחר באחרית הימים באמרו: "ויהי דבר יי' אלי לאמר בן אדם, הנבא ואמרת כה אמר יי' הלילו הה ליום" וגו' (ל, א-ב), רוצה לומר החורבן הזה

[1532] רש"י.
[1533] תנחומה פרי לך לך כ'; תזריע ה'.
[1534] פירש כאביו.

שניבאת על מצרים בימי נבוכדנאצר כאפס ותוהו תחשב לו[1536] בערך[1535] אל חורבן אחר שיהיה לו אחרי כן ביום יי' הגדול והנורא[1537], שהוא יום קיבוץ הגלויות. וכאילו אמר אל תייליו על החורבן הזה, אבל "הלילו" על אשר יהיה ביום יי' שהוא יהיה "יום ענן עת[1538] גוים" (יחזקאל ל, ג), רוצה לומר עת שיפלו בו גוים רבים, כי אז תבוא חרב גדול במצרים ומשמועתו תהיה חלחלה בכוש בשמעם חללי מצרים. ולכן זכר עמו כוש ופוט ולוד וכוכ. והאומות האלה לא זכרם ירמיהו בפרשת "הכוס"[1539], כי לא היו אלה בכלל האומות אשר החריב נבוכדנאצר, אבל עתידות להחרב לעתיד לבוא, כמו שיתבאר. ועל זה אמר גם כן "כה אמר יי' ונפלו סומכי מצרים" (יחזקאל ל, ו), רוצה לומר שהאומות אשר יבואו לסמוך את מצרים ולעזרו יפלו גם כן מהם חללים הרבה, כמו שאמר "ונשברו כל עוזריה" (יחזקאל ל, ח). ואמר: "ביום ההוא יצאו מלאכים מלפני בציים להחריד את כוש בטח והיתה חלחלה בכוש כיום מצרים, כי הנה באה" (יחזקאל ל, ט), יאמר שישמעו בני כוש הריגת מצרים וריבוי חלליהם וירעדו מאד פן עליהם תבוא החרב הוא[1540] גם כן.

ואחרי שזכר הנביא חורבן מצרים העתיד להיות על ידי נבוכדנאצר וחורבנו העתיד להיות באחרית הימים, הביא הנבואות שבאו אליו לבאר שתיהם. והתחיל בפרשת "כה אמר יי' אלהים והשבתי המון מצרים ביד נבוכדראצר" וגו' (יחזקאל ל, י); ובאה לו גם כן עליו נבואה אחרת "באחת עשרה שנה בראשון בשבעה[1541] לחודש" (יחזקאל ל, כ). ונמשכו הדברים על אותו חורבן שיעשה נבוכדנאצר במצרים, עד פרשת "ויהי בשתי עשרה שנה בשני עשר חדש באחד לחודש (יחזקאל לב, א), שאז באתהו הנבואה לבאר לו ענין החורבן האחרון אשר יבוא על מצרים בזמן קיבוץ הגלויות, והוא אמרו: "בן אדם שא קינה על פרעה מלך מצרים" (יחזקאל לב, ב) , שאותה הפרשה כולה על החורבן האחרון ידבר, והוא אמרו: "כי כה אמר יי' אלהים חרב מלך בבל תבואך, בחרבות גבורים אפיל המונך עריצי גוים" (יחזקאל לב, יא). רוצה לומר, עם היות שחרב מלך בבל – תבואך עתה, הנה באחרית הימים לא לבד חרב אחד כחרב מלך בבל תבוא עליך, אבל "בחרבות גבורים רבים אפיל המונך", והם עריצי הגוים ומלכיהם שישדדו את "נאון מצרים" וישמידו כל המונה. ועל רוב חללי מצרים שיהרגו אמר ממשל "והאבדתי את כל בהמתה מעל מים

[1535] ביחס.
[1536] לפי ישעיה מ, יז.
[1537] לפי מלאכי ג, כג.
[1538] בנדפס: "ויום".
[1539] "ואקח את הכוס מיד יי' ואשקה את כל הגוים" (ירמיה כה, יז).
[1540] אולי צ"ל: "ההוא".
[1541] בנדפס: "באחד".

רבים" וגו' (יחזקאל לב, יג). כי לפי שהיה כל טוב מצרים תלוי ביאור, המשיל כאילו יחרב ויבש והדגה אשר ביאור מתה, והוא אמרו: "אז אשקיע מימיהם" (יחזקאל לב, יד) , כי למיעוטם לא ישארו כי אם בקרקע היאור ונהרותם בשמן אוליך, כי מפני שלא תעבור בו רגל אדם[1542] ופרסות בהמה יהיו המים צלולים כשמן. וביאר הנמשל ביאור ובדגים באמרו: "בתתי[1544] את ארץ מצרים שממה ונשמה[1543]" (יחזקאל לב, טו), שהוא הנמשל ביאור; וכן "בהכותי את כל יושבי בה", שהוא הנמשל באיבוד הבהמה. וכבר פירשו חכמינו זכרונם לברכה הנבואה הזאת לעתיד לבוא, כמו שאמרו בפרק חלק (סנהדרין צח, ע"א): אין בן דוד בא עד שיבוקש דג קטן לחולה ולא ימצא, שנאמר: "אז אשקיע מימיהם", וכמו שביארתי במאמר 'ישועות משיחו' חלק ב' עיון ראשון. וחתם דבריו באמרו: "קינה היא וקוננוה בנות הגוים תקוננה אותה על מצרים ועל כל המונה" וגו' (יחזקאל לב, טז).

ואחרי שניבא על החורבן העתיד הזה שיבוא על מצרים, באה אליו נבואה שנית י"ד ימים אחרי הראשונה – "בן אדם נהה על המון מצרים" וגו' (יחזקאל לב, יח), להודיעו מה שימשך על אותו חורבן מצרים. ואמתת ענינה הוא, מה שביארתי לך במעין הי"א מ'מעיני הישועה' והוא שקודם הגאולה העתידה יתעוררו הנוצרים בני אדום אשר בארצות המערב ללכת לכבוש ארץ ישראל וכל ארץ הנגב, וילכדו ארץ מצרים ראשונה ואת כל ארץ ישראל ובבל, שהוא כולו היום ממלכות מצרים ויחריבו את מצרים ויהרגו המון רב ועצום[1545] בקרבה. וכשישמעו שאר האומות מארצות המזרח והצפון אכזריות הנוצרים אשר עשו במצרים ובארץ ישראל ושאר הארצות – יפחדו וירעדו מפניהם פן יתפשטו גם על ארצותם ויעשו להם ככה. ויקנאו על זה גם על היות הנוצרים לוקחים להם את ירושלים מקום הקדושה ושער השמים[1546] גם כפי אמונתם, שגם על זה יקנאו קנאה עצומה. ועל זה שנאמר בפרשה שזכרתי למעלה "והיתה חלחלה בכוש בנפול חלל[1547] מצרים וגו', כוש ופוט ולוד וכל הערב... ובני ארץ הברית אתם בחרב יפלו" (ל, ד-ה), שארץ הברית – היא ארץ ישראל. ופרט אותה, לפי שעליה לכבשה תהיה עליית הנוצרים שמה, ומפני זה יתקבצו העמים ממזרח ומצפון ויבואו על הנוצרים, ויערכו אתם מלחמה קרוב לירושלים ויהרגו אלו לאלו מכה רבה[1548], והיתה להם עת צרה גדולה, כי יתמו חטאים

[1542] כר"י קרא.
[1543] בנדפס: "ומשמה".
[1544] בנדפס: "נתתי".
[1545] לפי שמות א, ט.
[1546] לפי בראשית כח, יז.
[1547] בנדפס: "חללי".
[1548] לפי במדבר יא, לג.

מן הארץ[1549] ותהיה נקמת יי' עליהם. והאשורים ההם היום – בני ישמעאל שהחריבו בית ראשון והגלו עשרת השבטים; והנוצרים – בני אדום שהחריבו בית שני בהיותם מתקוממים אלו עם אלו למשול על אדמת הקודש יבואו לקבל עליה עונש מה שעשו בתוכה. וכבר העיר על כל זה דניאל איש חמודות[1550] בסוף נבואותיו, כשזכר מלחמת מלך הצפון ומלך הנגב שאמר שם (דניאל יא, מב-מג): "וישלח ידו בארצות וארץ מצרים לא תהיה לפליטה, ומשל מכמני זהב והכסף ובכל[1551] חמודות" וגו'. וזה כולו ממה שיעשו הנוצרים בארץ מצרים ושמועות יבהלוהו ממזרח ומצפון, הם שמועות אנשי המזרח ואנשי הצפון הבאים על הנוצרים, שלכן לא זכר מערב, וכמו שפירשתי שם. ועל זה באמת ניבא יחזקאל הזה באמרו מצרים ועל חלליה "ממי נעמת רדה והשכבה על ערלים", רוצה לומר את מצרים היית מתפארת מכל האומות ועתה תרדי ותשכבי לארץ במלחמתך את ערלים שהם הנוצרים, אבל לא תחשוב שיעשו לך כמו שעשה נבוכדנאצר – שבות וגולה, כי יכוך מכת חרב, וזהו אמרו: "בתוך חללי חרב יפולו, חרב נתנה משכו אותה" ואת "כל המוניה" (יחזקאל לב, כ), שעל מצרים ועל חלליה אמר זה.

ולפי שיתקבצו המוני אומות המזרח וגיבוריהם לעזור את מצרים ולנקום את נקמתו מיד הנוצרים הערלים, לכן אמר בדרך המשל "ידברו לו אילי גיבורים מתוך שאול את עוזריו ירדו שכבו הערלים חללי חרב" (יחזקאל לב, כא), כלומר שמן הקבר יהיו "אילי גיבורים" שהם חללי מצרים קוראים לו, רוצה לומר בעדו, שבעד מצרים יקראו את עוזריו של מצרים שיבואו לנקום נקמתו. ומזה נמשכה הנקמה שגם כן "ירדו שכבו... חללי חרב" הערלים, רוצה לומר מחריבי מצרים. וזהו כלל הנבואה, רוצה לומר שהערלים יחריבו למצרים ויבואו עוזריהם ויחריבו את הערלים ויחריבו גם העוזרים ההם. ואמר "ידברו" – על החללים בדרך המשל, כאילו הם ידברו את עוזרי מצרים ויספרו להם צרתם, ושבעבור זה "ירדו שכבו" גם "הערלים חללי חרב".

וביאר הנביא מי הם האומות אשר יבואו שמה לאותה מלחמה ושיפלו[1552] בה גם כן, כי יפול עוזר ונפול עזור[1553], ולזה אמר מיד "שם אשור וכל קהלה סביבותיו קברותיו כלם חללים" (יחזקאל לב, כב). והנה לא יקרא לאשור 'ערלים', לפי שהם היום ישמעאלים כולם נמולים, אבל אמר ששם לאותה מלחמה יבוא מלך אשור וכל המונו. ואמר "סביבותיו

[1549] לפי תהלים קד, לה.
[1550] לפי דניאל י, יא.
[1551] בנדפס: "בכל".
[1552] האומות.
[1553] לפי ישעיה לא, ג.

קברותיו", שחוזר למצרים לפי שהם יבואו לנקום נקמתו מאת הנוצרים שהרגו המונו. ולפי שגם בני אשור יפלו במלחמה רבים מאד, לכן אמר "סביבותיו קברותיו", רוצה לומר סביב מצרים יהיו קבורות אשור לא באותו מקום שהיו קברות מצרים[1554], אבל שיתקרבו אליהם בהריגה, והוא אמרו "אשר נתנו קברותיו בירכתי בור ויהי קהלה סביבות קברתה כלם חללים נופלים בחרב" (יחזקאל לב, כג). ונתן הסיבה למה יפלו האשורים שם בחרב ואמר: "אשר נתנו חתית בארץ חיים", רוצה לומר שהאשורים עשו שבר על שבר בארץ ישראל בגלות השבטים שהוא ארץ חיים, ועל זה יבואו לקבל עונשים שמה. עוד אמר: "שם עילם וכל המונה סביבות קבורתה כלם חללים" וגו' (יחזקאל לב, כד), רוצה לומר שגם אנשי עילם שהוא מדי וכל המונה יבואו לאותה מלחמה בשמעם את שמע מצרים וילחמו בנוצרים, ויפלו שם גם הם חללים בחרב אשר ילחמו עם הערלים וירדו אלו ואלו "אל ארץ תחתיות", רוצה לומר עילם והערלים. לפי שהערלים ההם "נתנו חתיתם בארץ חיים" ולכן ישאו גם הם "כלמתם את יורדי בור".

ולפי ש'עילם' – שהוא מדי לא החריבו ארץ ישראל עם היות שמשלו בה בהם, הנה נענשו בתוך החללים. מפני שהפרסיים גם כן נתנו "חתיתם בארץ" החיים בהיותם מושלים בארץ, ועם במנעם בנין הבית, ופעם באופנים אחרים. ועל זה אמר עוד "בתוך חללים נתנו משכב לה בכל המונה, שרומז ל'עילם'. ואמר שהיו "סביבותיו קברותיה כולם ערלים חללי חרב", רוצה לומר שהיו סביבות 'עילם' חללים רבים מהערלים הנוצרים הלוחמים בהם, ואותם הערלים היו בקבר לעולם, לפי שהיו אלו על אלו מושלכים על פני השדה. הנה הסיבה בכל זה היא, לפי שאנשי עילם הנזכר נתנו חתיתם בארץ חיים בהיותם מושלים בארץ ישראל. והסתכל שבאשור אמר "אשר נתנו חתיתם בארץ חיים", לפי שהן הגלו את השבטים והרשיעו לעשות הם בעצמם בארץ ישראל. וכן אמר על הערלים "אשר נתנו חתיתם בארץ חיים", כי גם הם החריבו בית שני והגלו את ישראל מעל אדמתם, אבל ב'עילם' לפי שהם לא הרעו לישראל בכונה מרשעת, אבל שמעו למוסרים וציוו לעכב בנין הבית, לכן אמר בהם "כי נתן חתיתם בארץ חיים" (יחזקאל לב, כה) ולא אמר 'נתנו' כאילו הם לא נתנו בעצמם המחתה, אבל נתנה בשמם ועם כל זה נענשו כפי חטאם "וישאו כלימתם את יורדי בור".

עוד אמר: "שם משך תובל וכל המונה סביבותיו קברותיה כלם ערלים מחללי חרב, כי נתנו חתיתם בארץ חיים" (יחזקאל לב, כו). ואם היו 'משך ותובל' מארצות הצפון

[1554] מעין רד"ק.

מבני יפת כדברי המפרשים[1555], הנה הם בלי ספק גויי גוג ומגוג, כמו שאמר אחרי זה "בן אדם שים פניך אל גוג ארץ המגוג" ושא "ראש משך ותובל" (יחזקאל לח, ב), שגם הם יבואו אל המלחמה הזאת, כמו שיתבאר בפרשת 'גוג'. ויהיה לפי זה פירוש הזה, שגם 'משך ותובל' יבואו לאותה מלחמה ויהיו שכיריו של מצרים, וגם יהיו קברותיו של 'עילם' הערלים המושלכים עליו, ועל זה אמר "כלם ערלים חללי חרב" (יחזקאל לב, כה). כי ה'חללים' הם הנוצרים, ולפי שבני עילם מתו בתוכם לכן אמר שהיו הערלים החללים קבר לעילם, וכל זה לפי שמשך ותובל "נתנו חתיתם בארץ חיים", כי הם באו עם נבוכדנאצר בחורבן בית יי' ולזה יהיה מעונשים שימותו חללים. אבל יוסף בן גוריון כתב שמבני יפת הם בצרפת על נהר שיינא, ומהם בארץ ברטאנייא[1556] על נהר לירא; ובני תובל – הם בפישא; ובני תירס – הם האינגלישיש[1557]; ובני אשכנז – הם בני אלמנייא; והכתים – הם הרומיים החונים בבקעת קנפאנייא על נהר תיבראו; ובני תרשיש ישבו בטושקאנה והיה גבולם עד נהר תיבריאו; ובני יוון ארצם ידועה; וכן בני תורגמה שהם עשרה, כמו שזכר. וכל זה ממה שיורה שבני יפת נתיישבו בחלק האיאורופה ומשך ותובל הם היום מכלל הנוצרים. והסכימו בזה כל המספרים בספרי דברי הימים אשר לרומיים, שהם אמרו שבני נח חלקו ביניהם את הארץ שראו בחכמתם שהיתה עתידה להתיישב, ושנפל חלקו של שם בארץ האשיאה[1558], וחלקו של חם באפריקה, ושיפת לקח לו האיאורופה ושנתחלקה לבניו, ותובל ירש את ארץ ספרד וצרפת ומהם עברו הים לאינגלאטיירא[1559]. וכפי זה הרשום בכתב אחת 'משך ותובל' הם היום הנוצרים. ויהיה ענין הכתוב הזה, שאחרי שזכר ענין אשור ועילם אשר באו לעזרת מצרים, זכר אומות הנוצרים שהיו באותה מלחמה, וראשונה זכר 'משך ותובל', שנפלו שם חללים כמו שאר האומות ועליהם אמר "כלם ערלים מחללי חרב" (יחזקאל לב, כו), רוצה לומר שיהיו מכלל אותם 'חללי חרב', לפי ש"נתנו חתיתם בארץ חיים", והוא בחורבן בית שני. **ואמנם** אמרו עוד: "ולא ישכבו את גבורים נופלים מערלים" וגו' (יחזקאל לב, כז), נראה לי לפרשו כפי זאת הכונה, שגם אלה – 'משך ותובל' בהיותם נופלים חללים, לא יהיו נקברים בכבוד כמו שהיו נקברים גיבורים רבים שכבר מתו מן הערלים ונקברו בכבוד בכלי מלחמתם וחרבותם תחת ראשיהם[1560], כי כן יקברו הנוצרים את הגיבורים

[1555] רד"ק [לח, ב להלן].
[1556] בריטניה.
[1557] אנגלים.
[1558] אסיה.
[1559] אנגליה.
[1560] כר"י קרא ורד"ק.

והפרשים לכבוד ולתפארת[1561], לא יזכו לדבר מזה אחת מן האומות האלה, אבל "תהי עונותם על עצמותם" ויקבלו שכר מה שעשו, והוא שגם הם לא נתנו קבורה בכבוד לבני ישראל במלחמותם, והוא אמרו: "כי חתית גבורים בארץ חיים". רוצה לומר, כי מחתה רבה עשו הם גם כן לגיבורי ישראל ויהודה "בארץ חיים" ולכן יפלו כפגר מובס ויענשו מידה כנגד מידה, וזהו אמרו "ותהיה עונותם על עצמותם כי חתית גבורים בארץ חיים. ואתה בתוך ערלים תשבר ותשכב את חללי חרב" (יחזקאל לב, כח). רוצה לומר, לכן כאשר עשית יעשה לך שאתה בתוך ערלים ועם המונם תשבר, כמו שנשבר ישראל בתוכך "ותשכב את חללי חרב", רוצה לומר שלא תקבל קבורה בכבוד, אלא שתשכב עם חללים רבים. ועם היות, שהנביא אמר אחר כך בענין גוג "אתן לגוג מקום שם קבר... גי[1562] העוברים" (יחזקאל לט, יא), הנה יהיה ענין קבורתם שיעשו חפירה גדולה וישליכו שמה פגרי החללים לטהר את הארץ כקטן כגדול, כנקלה כנכבד. וממה שזכר הנביא בכאן, יתבאר ביאור שלם אמתת מה שכבר פירשתי בענין גוג ומגוג ב'מעיני הישועה' מעין י"א, כי לא תהיה ביאתו להלחם בישראל בלבד, אבל בעצם וראשונה להלחם עם בני אדום הבאים בארץ הנגב ובארץ הצבי, וכמו אתבאר[1563]. ולכן זכר כאן חורבן מצרים שהוא תחילת המלחמה.

וזכר האומות אשר יבואו לנקום נקמת מצרים ולבער את בני אדום מן הארץ הנבחרת – 'אשור ועילם משך ותובל'[1564], כי אלה כולם יבואו כנגד אדום להלחם בו, ולכן זכר חורבנם יחד. ואחרי זה זכר חורבן אדום, שהם מהערלים שזכר ועליו אמר "שמה אדום מלכיה וכל נשיאיה אשר נתנו גבורתם את חללי חרב" (יחזקאל לב, כט). רוצה לומר, שבני אדום יעשו גבורות רבות ומתוך גבורתם יהיו כולם 'חללי חרב' והמה בכלל הערלים הפחותים "ישכבו את חללי חרב".

עוד אמר: "נסיכי צפון" (יחזקאל לב, ל). והמפרשים[1565] פירשוהו על מלכי בבל, וצידונים אמרו שהם מצידון. ואני אחשוב שנסיכי צפון וכל 'צידוני' – הם משפחות ההודיים אשר מארץ הודו, שהם מכלל הנוצרים ולא יוכללו בשם אדום אשר יוחס לרומי ולכל הגויים אשר תחת הנהגתה ודתה והם הנקראים היו ממלכות הפריטשו גואן ואינם נכנעים לאפיפיור, אבל הם מדת ישוע הנוצרי גם כן. ומפני הדת יבוא בעזרת בני אדום לכבוש

[1561] לפי שמות כח, ב.
[1562] בנדפס: "גיא".
[1563] אולי צ"ל: "שאבאר".
[1564] באם משך ותובל הם – נוצרים, ובני אדום – נוצרים, הילחמו אלו באלו?
[1565] רד"ק.

את ארץ ישראל וכל ארץ הנגב. ולפי שהם עם בזוי ושסוי[1567] ואין לב[1566], לכן אמר עליהם "אשר ירדו את חללים בחתיתם מגבורתם בושים", רוצה לומר שיבושו מחולשת גבורתם וישכבו ערלים עם שאר חללי חרב. והתבונן שלא אמר באלו ש"נתנו חתיתם בארץ חיים", כמו שאמר בשאר האומות כולם אולי שלא היו הם במלחמות ארץ ישראל, אמנם אדום לא נאמר בו "אשר נתנו חתיתם", לפי שענין המלחמה הזאת לא תהיה רק על ביאת אדום לכבוש את ארץ ישראל והיה אם כן הדבר מבואר בעצמו. אבל שאר האומות שלא באו על זה הוצרך לזכור בהם סיבת נפילתם שהיא עוונותיהם הראשונים, ואולי שלזה גם כן לא זכרו ב"נסיכי צפון". ולכן אמר על מפלת אדום ו'נסיכי הצפון' אותם "יראה פרעה ונחם על כל המונה חללי חרב פרעה וכל חילו" (יחזקאל לב, לא), רוצה לומר שישמח פרעה כי חזה נקם[1568] עם היות שהוא עצמו פרעה וכל חילו יהיה מהחללים.

ובסוף הנבואה אמר "כי נתתי את חתיתי בארץ חיים, והושכב בתוך ערלים את חללי חרב פרעה וכל המונה[1569]". ופירושו, שהנה נתחברו במלחמה הזאת שתי סיבות: אחת – אלהית; ואחת – אנושית. והאלהית היא, נקמת השם על עמו וארצו ועליו אמר: "כי נתתי את חתיתי בארץ חיים", רוצה לומר לנקום נקמתם ממחרביהם הראשונים והאחרונים; והסיבה האנושית היתה, מפני שהושכב בתוך ערלים את "חללי חרב פרעה וכל המונה[1570]". ומפני אותה ההריגה האכזריות העצום שעשו הערלים הנוצרים בפרעה והמון מצרים – התעוררו שאר האומות לנקום נקמתו ונתחייבו כלה ונחרצה[1571] על כולם.

הנה התבארה הפרשה הזאת בשלמותה הרחק מאוד כרחוק מזרח ממערב[1572] מדרכי המפרשים, והאמת עד לעצמו. ואין להפלא מאשר באו בה הדברים פעם ליחיד, פעם לרבים, פעם לנוכח, פעם לנסתר, ואל האומות בלשון זכר פעם הלשון נקבה, כי כן דרך הנביאים. ותדע ותשכיל שעל זה גם כן ניבא ישעיהו בפרשת "קרבו גוים לשמוע" (ישעיה לד, א), שהיא הנבואה השביעית שפירשתי ממנו, אם לא ששם ביאר כללות המלחמה בקוצר ומפלת אדום אשר תהיה בה, ביאר באריכות. ויחזקאל ביאר כאן המפלה הכוללת באריכות וחורבן אדום בקוצר[1573], כי מה שלא ביאר בזה ביאר בזה. וכבר זכרתי ב'מעיני

[1566] לפי ירמיה ה, כא.
[1567] לפי ישעיה מב, כב.
[1568] לפי תהלים נח, יא.
[1569] בנדפס: "המונו".
[1570] בנדפס: "המונו".
[1571] לפי ישעיה י, כג.
[1572] לפי תהלים קג, יב.
[1573] בקצרה.

הישועה' מה שיראה מדברי הנבואות, שגם במלחמה הזאת יצאו בני ישראל אותם המקובצים בירושלים ועל אדמת הקודש, ומאשר יבואו מארצות המזרח ועשו להם ראש אחד הוא – משיח בן יוסף וימות באותה מלחמה. ובני ישמעאל אשר לא יפלו שמה בחימה שפוכה[1574] יבואו על רומי ויחריבוה ואז יתגלה משיח בן דוד ותשלם גאולת יי', כמו שאמר דניאל על זה: "ובעת ההיא ימלט עמך" (דניאל יב, א). וראה גם ראה[1575] איך יהיה הדבר הזה מקובל אצל חכמינו הקדושים שאמרו בפרקי רבי אליעזר[1576]: שלוש מלחמות של מהומה עתידים בני ישמעאל לעשות באחרית הימים עם בני אדום, שנאמר (ישעיה כא, טו): "כי מפני חרבות נדדו". אחת בים, שנאמר: "מפני חרב נטושה"; ואחת בשדה, שנאמר: מפני קשת דרוכה"; ואחת בכרך גדול שברומי, שהוא כבדה משתיהן, שנאמר: "ומפני כובד מלחמה", ומשם בן דוד יצמח ויראה באובדן של אלו ושל אלו ומשם יבוא לארץ ישראל, שנאמר (ישעיה סג, א): "מי זה בא מאדום".

והתבונן אם ידעת בינה[1577], כי הנה שתי המלחמות שאמרו: אחת בים ואחת בשדה, הם אשר יהיו בארץ ישראל מהנוצרים אשר ילכו שמה והישמעאלים שיבואו עליהם, כי כל שאר העולם היום נקראים ישמעאלים. וכן נאמר לדניאל (דניאל יא, מ) "ובעת קץ[1578] יתנגח עמו מלך הנגב וישתער עליו מלך הצפון ברכב ופרשים ובאניות רבות", לפי שהנוצרים ילכו מהם שמה מהם דרך אניות בלב ים[1579], ומהם ילכו ברכב ובפרשים דרך יבשה, לכן אמר גם כן שם והטה אהלו "בין הימים להר צבי קדש" (שם שם, מה), יהיו אניותיהם על הים והמה נלחמים בארץ. ונראה שהישמעאלים גם כן יבואו עליהם בשני דרכים: בים וביבשה, ולכן יהיו שתי מלחמות שמה: אחת – בים; ואחת – בשדה. ומפני מפלת אדום, שתהיה עצומה יעצרו כח הישמעאלים לבוא על רומי, כמו שהרומיים הלכו על ירושלים ואז תהיה המלחמה גדולה בכרך גדול שברומי. וממה שאמרו (סנהדרין צח, ע"א) ומשם בן דוד יצמח ויבוא לארץ ישראל, יראה שיהיה משיח בן דוד מהיהודים אשר בגלות אדום, וכמו שדרשו: "מי זה בא מאדום" (ישעיה סג, א).

והנה התבאר בנבואה הזאת עיקר הנקמה שיעשה השם באחרית הימים על צריו ואויביו בני אדום ובני ישמעאל, והוא העיקר הראשון מעיקרי נבואות ישיעהו. וידעת עם זה קישור פרשיות רבות מנבואות יחזקאל באופן לא שערו הפרשים, כמו שתראה מענינם

[1574] לפי יחזקאל כ, לג.
[1575] לפי שמואל א כד, יב.
[1576] פרק כט.
[1577] לפי איוב לח, ד.
[1578] בנדפס: "ההיא".
[1579] לפי משלי ל, יט.

אם תשים אליהם לב. והעיקר הזה אם תשאל לנוצרים, מהם יאמרו שהוא עתיד להיות כפשוטו בימי האנטיקריסטו[1580], וגם אני אודה להם, כי הוא המשיח אשר יבוא וינגד דת ישו ויחריב את המאמינים בו, ומהם יפרשוהו אל עונשי גיהנם. וכבר הודעתיך מה שיתחייב להם מהספק והביטול. ואמנם בבית שני מבואר נגלה הוא שלא נתקיים, אבל הוא עתיד להתקיים בזמן ביאת משיחנו מהרה יגלה.

פרק ד

הנבואה הד' תחילתה: "כי כה אמר יי' אלהים הנני אני ודרשתי את צאני ובקרתים" וגו' (יחזקאל לד, יא), עד "בן אדם בית ישראל יושבים על אדמתם" (יחזקאל לו, יז).

וענין הפרשה, שהנביא זכר למעלה בשנת שתים עשרה לגלות יהויכין בא אליו "הפליט מירושלם לאמר הוכתה העיר" (יחזקאל לג, כא). רוצה לומר, שנלכדה ונשרפה ועליו בא אליו הנבואה – על פושעי ישראל אשר סבבו[1581] חורבן ירושלים, וגם כן על מלכי יהודה שסבבו גלות ישראל, באמרו: "בן אדם הנבא על רועי ישראל וגו' הוי רועי ישראל" (יחזקאל לד, ב), וספר מרשעתם ורוע הנהגתם, ושלכן יסתלק מהם המלכות, כמו שאמר: "והשבתים מרעות צאן ולא ירעו עוד הרועים אותם, והצלתי צאני מפיהם ולא תהיין להם לאכלה" (יחזקאל לד, י), שהוא רמז לכל מלכי יהודה הרשעים שיתמו ולא ימלוך מהם איש לא בהיות העם בגלות בבל וגם לא בשובו אל בית שני. אבל הודיעם שעוד יבוא זמן שיגאלו השבטים כולם וישובו אל אדמתם וימלוך עליהם מלך מבית דוד, וזהו אמרו "הנני אני ודרשתי את צאני", רוצה לומר בהיותם בגלות "ובקרתים כבקרת רועה עדרו ביום היותו בתוך צאנו" והם "נפרשות" (לד, יא-יב), רוצה לומר בהיותן מפוזרות בד' פינות הארץ "כן אבקר את צאני והצלתי אתהם מכל המקומות אשר נפוצו ביום ענן וערפל", שהוא משל ליום החורבן שנשרפה ירושלים ותעל עשנה כ"ענן וערפל".

ולפי שהיו דבריו בדרך המשל בצאן ביאר הנמשל בו באמרו: "והוצאתים מן העמים וקבצתים מן הארצות, והביאותים אל אדמתם, ואז ארעה אותם אל הרי ישראל" (יחזקאל לד, יג), רוצה לומר בהרי ישראל, באפיקים ובכל מושבי הארץ. ובכלל אמר "במרעה טוב ארעה אותם" (יחזקאל לד, יד), שהוא רמז לכל ארץ ישראל כולה צבי היא לכל הארצות, ובפרט "[ו]בהרי מרום ישראל", שהוא רמז לירושלים[1582] – "יהיה נויהם" וגו'. ומלבד טוב המרעה, הנה הרועה יהיה יותר טוב ממנו, והוא אמרו: "אני ארעה צאני ואני ארביצם" (יחזקאל לד, טו). ואמר "את האובדת אבקש" (יחזקאל לד, טז) – כנגד ראובן וגד

[1580] ראה הערה.....
[1581] גרמו\הסבו.
[1582] כרד"ק.

וחצי שבט מנשה, שגלו מעבר הירדן בראשונה וכאילו נאבדו מתוך הקהל. ואמר "ואת הנדחת אשיב" – כנגד ארצה זבולון וארצה נפתלי[1583], שכולו אחרי כן. ואמר "ולנשברת אחבוש" – כנגד גלות שומרון שהיה שבר על שבר[1584] גדול. ואמר "ואת החולה אחזק" – כנגד גלות יהודה ובנימין שגלו לבבל. ובאחרונה אמר "ואת השמנה ואת החזקה אשמיד", שהוא כנגד הגלות הזה שהרשעים השמנים והחזקים בו ישמידם. ועל כולם אמר "ארענה במשפט", שירעה אותה כמשפט עוונותיהם, ועל זה אמר כנגדם – "ואתנה צאני כה אמר יי' אלהים הנני שופט בין שה לשה לאילים ולעתודים" (יחזקאל לד, יז), רוצה לומר שתדבק בהם ההשגחה הפרטית לשפוט הרשע ואת הצדיק כל אחד כפי מעשיו. ואמר כנגד רועי ישראל שדיבר בהם בראשונה "המעט מכם המרעה הטוב תרעו" (יחזקאל לד, יח), כלומר שתשבו במלכותם בארץ ישראל "ויתר מרעיכם תרמסו ברגליכם ומשקע מים תשתו" וגו'; וש"צאני מרמס רגליכם", אלא שאתם סבבתם חורבנם – "לכן כה אמר יי' הנני אני ושפטתי בין שה בריאה ובין שה רזה" (יחזקאל לד, כ), כלומר שבזמן הגאולה עתידה בקיבוץ הגלויות ישפוט בין צדיק לרשע, כמו שאמר למעלה "וברותי מכם המורדים והפושעים בי" (יחזקאל כ, לח). ויען שהמלכים "בצד ובכתף" יהדופו את הצאן ובקרניהם ינגחו עד שיפוצום, והוא משל לענינם שסבבו חורבן ישראל וגלותם, לכן אני אושיע לצאני באופן שלא תהיה עוד לבז ולגלות, וגם בניהם לבין עצמם אשפוט "בן שה לשה", שאברר הצדיק מן הרשע, כמו שנזכר.

ובזמן ההוא תשוב הממלכה לבית דוד, והוא אמרו: "והקימותי עליהם רועה אחד ורעה אתהן" (יחזקאל לד, כג). וביאר מי יהיה הרועה הזה באמרו: "את עבדי דוד", שהוא ירעה אותם. ולפי שבחילוק המלכויות פרקו ישראל מעליהם מלכות דוד ומלכות שמים יחד אמר שישובו להם שניהם כאחד, ועל זה אמר: "ואני יי' אהיה להם לאלהים ועבדי דוד נשיא בתוכם" (יחזקאל לד, כד). והבטיחם שלא ישובו עוד לגלות ולא למלחמות וצרות האויבים, והוא אמרו "וכרתי להם ברית שלום והשבתי חיה רעה מן הארץ וישבו במדבר לבטח וישנו ביערים" (יחזקאל לד, כה), רוצה לומר שאפילו במדבר וביער ששם מצויים חיות רעות, שם ישבו לבטח וישנו מבלי היזק[1585]. ועוד הבטיחם שעם היות שארץ ישראל נתקללה בתבואותיה אחרי שגלה עמה ממנה, הנה בימים ההם לא יהיה כן, כי יתן הקב"ה בהם ובכל סביבותם ברכה ויוריד גשם בעיתו, כדי שיהיו גשמי ברכה, וזהו מצד הפועל. ואמנם מצד המתפעל יתן "עץ השדה את פריו והארץ תתן יבולה" (יחזקאל

[1583] לפי ישעיה ח, כג.
[1584] לפי ירמיה ד, כ.
[1585] מעין רד"ק.

לד, כז), ולא יהיה כימים הראשונים שנאמר בהם: "וישמן ישורון ויבעט... ויטוש אלוה עשהו" (דברים לב, טו), כי אז יראו כולם שממני באות הצלחותיהם "בשברי אות מוטות עולם והצלתים מיד העובדים בהם" (יחזקאל לד, כח), שהם האומות "ולא יהיו עוד בז לגוים" (יחזקאל לד, כח), כי לא יוכלו לבוא עוד בארצם וחיית הארץ[1586] לא תאכלם", שהוא רמז לאויבים, אבל "[ו]ישבו לבטח ואין מחריד". ותהיה ישיבתם על הארץ תמידית כדבר נטוע ונצחי, ועל זה אמר: "הקימותי להם מטע לשם ולא יהיו עוד אסופי רעב בארץ" (יחזקאל לד, כט), והוא מלשון "אסוף אסיפם" (ירמיה ח, יג), כלומר שלא יכלו עוד ברעב כמו שכלו כשבא נבוכדנאצר על ירושלים, וכשבא טיטוס עליה גם כן, ולכן לא יישאו עוד כלימת הגוים שלא יבואו עוד להעזר מהם ולגלות בינותם בסיבת הרעב. גם שיזכו אל דיבוק השכינה והנבואה, והוא אמרו: "וידעו כי אני יי' אלהיהם אתם והמה עמי בית ישראל" (יחזקאל לד, ל), רוצה לומר שיכירו וידעו זה האומות בראותם הצלחתם וטובם עד שתהיה מעלתכם בזמן הגאולה על מעלתכם בגלות בענין הידיעה והדיבוק האלהי כמעלת האדם על הבעל חיים הבלתי מדבר[1588], ועליו אמר: "ואתן[1587] צאני צאן מרעיתי אדם אתם אני אלהיכם" (יחזקאל לד, לא), כלומר שבגלות יהיו כצאן לטבח יובל וכרחל לפני גוזזיה נאלמה[1590], אבל בזמן הגאולה יהיו כתפארת אדם. ובספרי[1589] אמרו: אם צאן למה אדם ואם אדם למה צאן? אמר רבי יוחנן: צאן לעונשים ואדם למתן שכר. רוצה לומר, שאין סתירה בכתוב מאשר קראם צאן וקראם אדם, כי הם בבחינות שונות, שאם ישראל חייבין הקב"ה מעלה עליהם כאילו הם צאן פתאים ובלתי בעלי שכל, ולכן לא היו ראויים לעונש. וכמו שאמר שם: מה צאן משבר האילנות ואף על פי כן אין בעליה מקפידים עליה אף הקב"ה כן, לרמוז שבענין העונשין יחשבו כאילו הם צאן או ילדים שאין בהם דעת ואינם בני עונשין, אמנם אם עשו מצוות יתן להם שכר כאילו הם אדם בעל שכל, וזהו אמרו: "ואתנה צאני צאן מרעיתי אדם אתם".

ואחרי שניבא כל זה על ישראל ניבא מיד על "הר שעיר" – היא החיה הרביעית[1591] אשר הגלתנו ובגלותו אנחנו היום הזה. ולכן סמך מפלת "שעיר" – לגאולת ישראל. ולפי ששנאת בני אדום לישראל היתה מלידה ומהבטן ומהריון – מלידת עשו ויעקב

[1586] בנדפס: "השדה".
[1587] בנדפס: "אתנה".
[1588] מעין רד"ק.
[1589] ראה ילקוט שמעוני, יחזקאל לד, שעד; תנחומא פר' וישלח א.
[1590] לפי ישעיה נג, ז.
[1591] במחזה דניאל.

אבותיהם[1592], לכן אמר עליו "יען היות לך איבת עולם" (יחזקאל לה, ה), רוצה לומר עם בני ישראל עד שמגרת ומסרת "את בני ישראל על ידי חרב", רוצה לומר שהרגת אותם ביום "אידם" וחורבנם, והוא מלשון: "יגירוהו על ידי חרב" (תהלים סג, יא)[1593]. ולכן אמר "בעת אידם בעת עון קץ", שהוא רמז לחורבן בית שני, שמפני שעשוהו אדום נקרא – "אידם" ו"עת עון קץ", כי הוא היה קץ גלותם ועונש עוונם. ולכן יעד לאדום, שכמו שסיבב דם הרבה לישראל כאילו הוא דבר הנמשך מטבעו, כי אדום הוא מגזרת 'דם' – כן "לדם אעשך ודם ירדפך" (יחזקאל לה, ו), שיבוא עליהם החרב ויתרבה בהם דם החללים, "ונתתי את הר שעיר לשממה", לפי שהכרית "ממנו עובר ושב" (יחזקאל לה, ז) וארבה בו החללים והששמון, כמו שיזכור. וכבר תרגם יונתן שהר שעיר הוא הכרך הגדול שבאדום – רומי הרשעה.

ואמנם אמרו: "יען אמרך את שני הגוים ואת שתי הארצות לי תהיינה וירשנוה ויי' שם היה" (יחזקאל לה, י), רוצה לומר שישראל ויהודה שהם שני הגוים[1594] ושתי הממלכות וארצותיהם יירשו אותם בני אדום והם הרומיים, ולא זכרת ש"יי' שם היה", כלומר בית מקדשו אשר החרבת. ומפני זה "ועשיתי כאפך וכקנאתך[1595] אשר עשית". כלומר, כמו שאתה[1596] עשית באפך ובקנאתך על ישראל – כן אעשה גם אני בך, ו"כאשר אשפטך" (יחזקאל לה, יא) אהיה ידוע ויהיה ניכר אלהותי בקרבך, כי תכיר ותאמין ש"אני יי' שמעתי כל נאצותיך אשר אמרת על הרי ישראל, לאמר שממה" (יחזקאל לה, יב) יהיו, ושהם נתנו לך לאכלה ומלבד זה שעשית לישראל, הנה עוד שמעתי מה שדברת ופרסמת כנגדי. רוצה לומר בפינות אלהותי אשר לא כדת[1597] בענין ההגשמה ויתר הדברים, שעליהם אמר "והעתרתם עלי דבריכם אני שמעתי" (יחזקאל לה, יג). והנה בחורבנך תשמח כל הארץ – "כשמחתך לנחלת בית ישראל" (יחזקאל לה, טו), רוצה לומר לגודל כאבם ומכתם.

ולפי שאז עם חורבן אדום תהיה נחמת ישראל[1598], לכן סמך אליו "ואתה בן אדם הנבא אל הרי ישראל וגו', יען אמר האויב עליכם האח" (לו, א-ב), שאמר זה על אדום שהיה

[1592] מעין ר"י קרא.
[1593] כרד"ק.
[1594] כרש"י ורד"ק.
[1595] בנדפס: "באפך ובקנאתך".
[1596] אדום.
[1597] לפי אסתר ד, טז.
[1598] מעין רד"ק.

שמח בירשו את ארץ ישראל[1599]. ולפי שלא לבד אדום זכה בארץ ישראל, כי גם החזיקו בהם הישמעאלים וכל דאלים גבר[1600] בה, לכן אמר עוד: "הנבא ואמרת כה אמר יי' אלהים, יען וביען שמות ושאוף אתכם מסביב להיותכם מורשה לשארית הגוים" (יחזקאל לו, ג), שהיתה ארץ ישראל דבר חמוד לכל הגוים לשאוף ולבלוע[1601] אותה להיות להם למורשה – "ותעלו על שפת לשון ודבת עם", כלומר שכל לשונות הגוים היו מדברים על ישראל ועל ארצם ומוציאי דיבה עליהם[1602], לכן אמר יי' להרי ישראל "אם לא באש קנאתי דברתי על שארית הגוים ועל אדום" (יחזקאל לו, ה). ואמר: "שארית הגוים" – על משפחות הישמעאלים שנקבצו באותה אמונה של נביאם[1603]; ו"אדום" – על בני רומי אשר נתנו את ארצו להם למורשה, שפעמים היו הרומיים מושלים בארץ ישראל ופעמים הישמעאלים. ומפני שכלימת הגוים נשאתם בהיות ארצכם להם למורשה, לכן אותם הגוים ואדום "המה כלימתם ישאו, ואתם הרי ישראל" (לו, ז-ח), שמעת הגלות הייתם מקוללים ומתקללים בתבואותיהם, הנה בעת גאולתי – "ענפכם תתנו ופרייכם תשאו", כימים הראשונים לפי[1604] שיהיה לעמי ישראל. כי הנה כאשר גלו מן הארץ נתקללו התבואות שהיו מכוונים מהשגחה אלהית בעבורם ולכן בשובם על אדמת הקודש ישובו התבואות לברכתם[1605], כיון שהם לעמו ישראל. כי הנה אף על פי שהם עתה מעטים בגלות ולא יצטרכו לתבואות רבות, הנה אז ירבו מאד והוא אמרו: "והרביתי עליכם אדם כל בית ישראל" וגו' (יחזקאל לו, י). ורמז בזה לעשרת השבטים[1606] ועליהם אמר: "ונושבו הערים והחרבות תבנינה"; ועל בני יהודה אמר: "והרבתי עליכם אדם ובהמה ורבו ופרו והושבתי אתכם כקדמותכם" (יחזקאל לו, יא). ויותר מהזמן קדמון, והוא אמרו: "והטיבותי מראשיתכם"; וכנגד ההרים אמר: "והולכתי עליכם אדם את עמי ישראל וירשוך" (יחזקאל לו, יב), ואל תיראו שמא תבואו עוד לגלות, כי תהיו להם לנחלה ולא תוסיף הארץ עוד לשכלם[1607].

והנה סמך לזה נבואת: "כה אמר יי' יען אומרים לכם אוכלת אדם את" (יחזקאל לו, יג), שנאמרה לפי דעתי על הגלות הזה בין בני אדום שמוציאים דיבה על בני ישראל שהורגים

[1599] מעין ר"י קרא.
[1600] לפי בבא בתרא לד, ב.
[1601] מעין רד"ק.
[1602] מעין רד"ק.
[1603] מוחמד.
[1604] על מנת.
[1605] נבואה שהתגשמה בימנו אלו – בקום המדינה.
[1606] כרד"ק.
[1607] להאבידם.

את ילדיהם כדי לאכול מדמם בחג הפסח. והיה זה סיבה לחורבנות והריגות עצומות באומתנו ינקום השם נקמתנו. על כן הבטיח הנביא שלא תהיה לנו הכלימה הזאת עוד, וזהו אמרו: "יען אומרים לכם אוכלת אדם את ומשכלת גוייך היית", רוצה לומר שאת הורגת ילדי הגוים אשר את שוכנת בתוכם ועליהם אמר "גוייך" בכינוי, לכן בצאתך מתחת יד אדום – לא תאכלי עוד אדם – שאל יאמרו עליך כן. ו'גוייך', כלומר הגוים אשר אתם בקרבם לא תשכלי עוד. וביאר ענין מאמרו "לא תשכלי עוד" (יחזקאל לו, יד), שהוא שלא אשמיע עליך זה. והמפרשים[1608] פירשוהו לומר, שארץ ישראל היתה משכלת את ישראל מקרבה.

הנה התבארו בנבואה הזאת ז' עיקרים: האחד – נקמת אדום העתידה להיות באחרית הימים, והוא אשר קראו 'הר שעיר', הנה יורה על היותו רומי בלי ספק ממה שאמר: "את שני הגוים ואת שתי הארצות לי תהיינה וירשנוה[1609]" (יחזקאל לה, י), שהוא נאמר על כיבוש הרומיים את כל ארץ ישראל בחורבן בית שני, כי אדום הסמוך לארץ ישראל לא ירש[1610] ארץ ישראל ויהודה בזמן אחר. וזהו העיקר הב' מעיקרי נבואות ישעיהו. והב' – תשועת ישראל וגאולתם, כמו שאמר: "והוצאתים מן העמים וקבצתים מן הארצות והביאותים אל אדמתם" (יחזקאל לד, יג), והוא העיקר הג' מעיקרי נבואות ישעיהו. והג' – שישובו עשרת השבטים, וכמו שאמר: "והרבתי עליכם אדם כל בית ישראל כלה" (יחזקאל לו, י), והוא העיקר הד' מעיקרי נבואות ישעיהו. והד' – שגם בשאר האומות מלבד אדום תהיה נקמת יי', וכמו שאמר: "אם לא באש קנאתי דברתי על שארית הגוים ועל אדום" (יחזקאל לו, ה), והוא העיקר הא' מעיקרי נבואות ישעיהו. והה' – שבזמן הגאולה העתידה ימלוך עליהם מלך מבית דוד, וכמו שאמר: "והקימותי עליהם רועה אחד ורעה אתהם את דוד עבדי הוא ירעה אותם" (יחזקאל לד, כג), והוא העיקר העשירי מעיקרי נבואות ישעיהו. והו' – שתדבק בהם השכינה והנבואה כימי קדם, וכמו שאמר: "ואני אהיה להם לאלהים" (יחזקאל יד, יא), והוא העיקר הח' מעיקרי נבואות ישעיהו. והז' – שלא ישובו עוד לגלות אחר, וכמו שאמר: "ולא יהיו עוד" (יחזקאל לד, כח) כן בגוים, והוא העיקר הי"א מעיקרי נבואות ישעיהו.

ואתה רואה שאי אפשר שיפורשו העיקרים האלה לא כדרך הנוצרים, ולא על זמן בית שני, כמו שהוכחתי בה.

[1608] רש"י וראה ר"י קרא.
[1609] בנדפס: "וירשוה".
[1610] את.

פרק ה

הנבואה הה' תחילתה: "ויהי דבר יי' אלי לאמר בן אדם בית ישראל יושבים על אדמתם" וגו' (לו, טז-יז), עד "היתה עלי יד יי'" (יחזקאל לז, א).

וענין הנבואה הזאת היא, כי לפי שזכר למעלה קיבוץ הגלויות וגאולת ישראל, ראה השם יתברך שיוכל האומר לומר אם היה רצונך להושיבם על אדמתם למה הוצאת אותם משם? לכן הודיעו שהם בראשונה היו יושבים על אדמתם, ואם יצאו ממנה היה בסיבת חטאתיהם. וכיון עם זה להודיע לישראל, שבשום זמן מהזמנים בחורבנם וגלותם לא נתן להם ספר כריתות מהאל יתברך, כי לא אלמון ישראל מאלהיו. אבל היה ענינם, שבהיותם יושבים על אדמתם שהיתה אדמת הקודש – המה טמאו אותה בדרכם ובעלילותם ברוב פשעיהם, עד שנתחייבו גלות, אבל לא היתה הכונה האלהית כשהגלם בין הגוים לכלות חמתו בהם ושלא ישובו עוד להיות לו לעם, כי היה דרכם "כטומאת הנידה" שבעלה מרחיקה מעליו כל ימי נידתה וחוזר ומקרבה אליו אחרי טהרתה[1611], כן היתה כנסת ישראל שנמשלה לאשה מתקדשת בקדושת המצוות ובכתובת התורה, והוא יתברך בעלה שכאשר חטאו לפניו הרחיק אותם מפני טומאתם והגלם לארצות, אבל תמיד היה בכוונתו להחזירם אחרי שיטהרו מעוונותיהם, והוא אמרו: "בית ישראל יושבים על אדמתם ויטמאו אותה בדרכם ובעלילותם, אבל עם כל זה "כטומאת הנדה היתה דרכם לפני". וביאר ענין הנמשל באמרו: "ואשפוך חמתי עליהם על הדם אשר שפכו על הארץ ובגלוליהם טמאוה" (יחזקאל לו, יח), כי זכר הדבר להשלים משל הנידה. ומפני טומאתם הפיצותי "אותם בגוים ויזרו בארצות", והכל היה במשפט "כדרכם וכעלילותם" (יחזקאל לו, יט). אבל עם כל זה אחרי שבאו בגוים נמשך מענינם חילול שם קדשי, והוא באמרו הגוים עליהם "עם יי' אלה" (יחזקאל לו, כ) ומבלתי יכולת, כלומר שלא יכול להגין על עמו[1613] ובלתי יכולת[1612] לגאלם ולהושיעם, כי הם היו עמו ונחלתו. ובזה האופן אמר: "ויחללו את שם קדשי", לא שהם יחללוהו בעצמם כי אם שבסיבות גלותם וצרותיהם בהיותם עם יי' יהיה מחולל שמו בגוים. ולכן אמר ואחמול על שם קדשי אשר חללוהו בית ישראל בגוים אשר באו שמה, כי מפני שבאו שמה נמשך החילול בין הגוים ואמר: "לא למענכם אני עושה בית ישראל" (יחזקאל לו, כב), כלומר שלא תהיה גאולתם בזכות הדור כי אם לשם קדשו אשר חולל בגוים[1614], ולכן אמר בהכרח אקדש שמי, שעם

[1611] כרד"ק.
[1612] כרד"ק.
[1613] כרש"י לפי מדרש איכה רבתי, פתיחתא טו.
[1614] מעין ר"י קרא.

היותו גדול, הוא עתה מחולל בגוים ויהיה זה באופן שהגוים עצמם יכירו וידעו אלהותי באמצעות הנפלאות אשר אעשה בעיניכם לעיניהם, וזהו "וידעו הגוים כי אני יי' וגו' בהקדשי בכם לעיניהם" (יחזקאל לו, כג). והנה יהיה זה כשאקח "אתכם מן הגוים" ואקבץ אתכם מן הארצות ואביא אתכם אל אדמתכם.

ולפי שעשה משלו בענין הנידה, אמר: "וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם מכל טומאותיכם" (יחזקאל לו, כה). כי כמו, שהנידה כדי להתקרב לבעלה תטבל במים חיים להטהר מהטומאה[1615] – כן ישראל יסירו מעליהם עוונותיהם בענין שישארו טהורים ופרושים מהם. והנה יחס זה הקב"ה לעצמו באמרו: "וזרקתי עליכם", לפי שהתשובה לא תשלם כי אם עם העזר האלהי, וכמו שאמר (איכה ה, כא): "השיבנו יי' אליך ונשובה". וכדי שלא תשובו לחטא עוד – "ונתתי[1616] לכם לב חדש ורוח חדשה אתן בקרבכם", והוא רמז אל יושר התאוות וממשלת השכל. ועל ביטול יצר הרע אמר: "והסירותי את לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר" (יחזקאל לו, כו). ויונתן תרגם: "לב חדש ורוח חדשה" – 'דחיל ורוח דחילא'; ותרגם: "לב האבן" – 'לבא רשיעא דהוה[1617] תקיף כאבנא'; ו"לב בשר" – 'דחיל לקדמי למעבד רעותי'. וכבר זכרתי פעמים מהו הנרצה בייעוד הזה שאינו ביטול הבחירה והאפשרות[1618], ושהיו בני אדם מוכרחים במעשיהם, אלא שיעשה הקב"ה לעיניהם כל כך מהאותות והמופתים עד שיפחדו אל יי' ואל טובו, ולא תהיה בהם נטייה אל התאוות הגשמיות, כי אם אל השלמות, כמו שהיה באדם הראשון שנוצר קודם חטאו.

ואמנם אמרו אחרי כן: "ואת רוחי אתן בקרבכם" (יחזקאל לו, כז), הוא רמז אל הנבואה שתחול במוכנים אליה בזמן ההוא וגם בכללותה יבוא השפע העליון באופן שיתיישרו בכל מעשיהם, ועל זה אמר: "ועשיתי את אשר בחקי תלכו ומשפטי תשמרו ועשיתם". ואפשר עוד אצלי לפרש: "ורוח חדשה אתן בקרבכם" – על תחיית המתים, שאותם הקמים יהיה להם לב חדש ולא לב האבן ובאמצעותם ישתלמו בני אדם כולם, וזהו אמרו: "ועשיתי את אשר בחקי תלכו" וגו', ועל אלו אמר: "וישבתם בארץ אשר נתתי לאבותיכם, ותדבק בכם השכינה העליונה, והייתם לי לעם ואנכי אהיה לכם לאלהים" (יחזקאל לו, כח). וביאר שני הייעודים ההם, אם מה שאמר "והייתם לי לעם", באמרו: "ונודעתי אתכם

[1615] מעין ר"י קרא.
[1616] בנדפס: "ואתן".
[1617] בנוסח אצלינו: "דהוא".
[1618] עיין ב'נחלת אבות' בפירוש ריי"א למשנתו של רבי עקיבא "רבי עקיבא אומר, שחוק וקלות ראש...", שם מרחיב ריי"א בענין הבחירה והאפשרות [עמ' 165 ואילך במהדורתנו].

מכל טומאותיכם" (יחזקאל לו, כט), כי כאשר יתרחקו מהטומאות ומהפשעים יהיו – עם אלהים; וכן ביאר מה שאמר: "ואנכי אהיה לכם לאלהים", באמרו: "וקראתי אל הדגן וגו'. רוצה לומר, שכל התבואות יהיו נמשכות ומבורכות ממנו יתברך באופן שלא יתן עליהם רעב, וכן יתרבה פרי העץ ותנובת השדה, כדי שלא יקחו עוד חרפת רעב בגוים, ואז תזכרו את מעשיהם הרעים שהם הפשעים הגדולים, כעבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים ומעלליכם אשר לא טובים, והם שאר העברות שאינם כל כך חמורות, ולא תהיה אותה זכירה כדי לשוב לעשות, אבל בהפך שתלחמו ותתקוטטו עם עצמכם על אותם העוונות והתועבות אשר עשיתם, ועל זה אמר: "ונקוטתם בפניכם" (יחזקאל לו, לא) שהוא מלשון: 'קטטה', כמו שפירשתי למעלה. וכאשר תזכרו את דרכיכם ומעלליכם, אז תכירו ותדעו שלא למענכם אני עושה את הגאולה ואת התשועה, כי אם למען שמו, כמו שזכר למעלה. ובזמן ההוא שאטהר "אתכם מכל עוונותיכם והושבתי את הערים" (יחזקאל לו, לג) , רוצה לומר ערי ישראל החרבות והארץ ההיא שהיתה "נשמה" בזמן הגלות תעבד ותזרע במקום ש"היתה שממה לעיני כל עובר" זכר שיאמרו "הארץ הלזו" (יחזקאל לו, לה). ומלת 'ואמרו' – חוזר לעיני – "כל עובר" שאמר למעלה, שבהיות הארץ "שממה" העוברים בה היו אומרים "הארץ הלזו", שעתה היא "נשמה" ו"שממה" היתה כגן עדן. רוצה לומר, בשבת ישראל עליה והערים שעתה הם נשמות ונהרסות בזמן ההוא בצורות ישבו, רוצה לומר חזקות ובצורות היו בשמים. ולהיות זה מקובל ביניהם כאשר עתה אותם סביבותיהם שראו הארץ בחורבנה ויראו בנינה ויישובה במעט זמן – ידעו כי יד יי' עשתה זאת[1619], ועל זה אמר: "וידעו הגוים אשר ישארו סביבותיכם, כי אני יי' בניתי הנהרסות, נטעתי הנשמה, אני יי' דברתי ועשיתי" (יחזקאל לו, לו), רוצה לומר דברתי על הנביאים כל זה ועשיתי כמו שהבטחתי. ואם תאמרו איך אפשר זה בהיות שנתמעטו ישראל בגלות ולא נשארו כי אם מעט[1621] אחד מעיר ושנים ממשפחה[1620], הנה להשיב לזה אמר: "כה אמר יי' אלהים עוד זאת אדרש לבית ישראל" (יחזקאל לו, לז), עוד נדרש להם בזאת הברכה שיזכור והיא להרבות "אותם כצאן אדם". רוצה לומר, שארבה אותם אדם, כמו הצאן[1622] שהוא בטבעו מתרבה מאד ולא יהיה ריבויים סיבת בעטם וגאוותם, כמו שהיה מקדם, כי הם יהיו כצאן קדושים הנקרבים על המזבח בקדושתם, ו"צאן ירושלים במועדיה" שהיו ישראל מביאים בירושלים במועדים שלוש פעמים בשנה צאן

[1619] מעין רד"ק.
[1620] לפי ירמיה ג, יד.
[1621] לפי ויקרא כה, נב.
[1622] כרד"ק.

הרבה בעלותם לרגל[1623] – "כן תהיינה הערים החרבות" (יחזקאל לו, לח) שבארץ ישראל מלאות צאן מרעיתו של הקדוש ברוך הוא, שהם אדם. אבל עם היות שיהיו כצאן בערך[1624] אל הרועה אותם, הנה הם בעצמם יהיו בעלי שכל וחכמה רבה, והוא אמרו: "וידעו כי אני יי'", שהוא שלמות הידיעה ומעלתה.

הנה התבררו בנבואה הזאת ה' עיקרים: האחד – תשועת ישראל וגאולתם, כמו שאמר: "ולקחתי אתכם מן הגוים, וקבצתי אתכם מכל הארצות, והבאתי אתכם אל אדמתכם" (יחזקאל לו, כד), והוא העיקר הג' מעיקרי נבואות ישעיהו. והב' – שתהיה תשועתם כפי גזרתו יתברך מבלי זכות הדור[1625], כמו שאמר: "לא למענכם אני עושה בית ישראל, כי אם לשם קדשי" (יחזקאל לו, כב). והג' – שתשוב השכינה והנבואה בקרבם, כמו שאמר: "ואת רוחי אתן בקרבכם וגו', ואנכי אהיה לכם לאלהים" (לו, כז-כח), והוא העיקר הח' מעיקרי נבואות ישעיהו. והד' – שימול השם יתברך לבבם הערל באופן שלא ישובו עוד לגלות אחר, כמו שאמר: "ונתתי לכם לב חדש ורוח חדשה אתן ברבכם, והסירותי לב האבן מבשרכם" וגו' (יחזקאל לו, כו), והוא העיקר הי"א מעיקרי נבואות ישעיהו. והה' – שאומות העולם יקבלו אמונת השם, כמו שאמר: "וידעו הגוים כי אני יי'" וגו' (יחזקאל לו, כג).

ואתה רואה שהעיקרים האלה אי אפשר לפרשם כפי הסברא הישרה: לא על הגאולה העתידה, כדרך הנוצרים; ולא על זמן בית שני, כמו שהוכחתי בעיקרי נבואות ישעיהו ושהם עתידים להתקיים בביאת משיחנו.

פרק ו

הנבואה הו' תחילתה: "היתה עלי יד יי'" וגו' (יחזקאל לז, א), עד "קח לך עץ אחד" (יחזקאל לז, טז). ולפי שהנבואה הזאת היא בעיני גדולת הערך, ראיתי להעיר עליה ספקות כפי פשט הכתובים.

ראשונה – אם המתים שהחיה יחזקאל היו דרך משל או היה הדבר כפשוטו של כתוב? וכתב ידעת שעל זה חלקו בפרק חלק (סנהדרין צב, ע"ב). והיתה דעת רבי אליעזר שמתים שהחיה יחזקאל עמדו על רגליהם ואמרו שירה, ורבי אלעזר בנו של רבי יוסי הגלילי ורבי יהושע וחכמים אחרים הסכימו עמו. אמנם רבי יהודה אמר באמת משל היה. והנה הרב המורה[1626] ושאר חכמים שבאו אחריו כולם פירשו הנבואה הזאת – דרך משל על

[1623] כרד"ק.
[1624] ביחס.
[1625] אינו נכלל בעיקרי נבואות ישעיה.
[1626] חלק ב', מו.

קיבוץ הגלויות. אבל למאן דאמר שהיה הענין כפשוטו יקשה אמרו "בן אדם העצמות האלה כל בית ישראל המה אומרים יבשו עצמותינו, אבדה תקוותינו נגזרנו לנו" (יחזקאל לז, יא) שמורה באמת היות המראה משל.

ואמנם למאן דאמר[1627] שענין העצמות היה משל לאנשי הגלות, יקשה מאד אמרו כשבא לתאר הנמשל העצמות האלה כל בית ישראל המה אומרים: "יבשו עצמותינו וגו', לכן הנבא וגו', הנה פותח את קברותיכם וגו', וידעתם כי אני יי' בפתחי את קברותיכם ונתתי רוחי בכם וחייתם" (לז, יא-יד), שחזר אם כן, לענין המשל. והיה ראוי לבד שאמר הנני מעלה אתכם מבין הגוים "והנחתי אתכם על אדמתכם", כי זהו הנמשל ומה לו עוד בקברים וברוח ובתחייה? כל שכן שבמשל לא נזכר 'קברים', כי בבקעה היו עצמות ומה צורך אם כן לומר בנמשל: "הנה אני פותח את קברותיכם"?

ושניה שהנביא על שאלת השם "התחיינה העצמות האלה"? השיבו יי' אלהים: "אתה ידעת" (יחזקאל לז, ג). והנה לא ימלט הדבר מחלוקה, אם שחשב הנביא שהיתה שאלת השם "התחיינה" כפי המנהג הטבעי[1628], והיה ראוי אם כן שישיבהו – לא יחיו; או אם שחשב שהיתה השאלה אם יוכל הקב"ה ביכולתו הבלתי בעל תכלית לחיותם על דרך נס, והיה ראוי שישיבהו 'ידעתי', כי כל תוכל ולא יבצר ממך מזימה[1629]; ואם שאלו על העתיד להיות היה ראוי שישיבהו – כן יחיו, כי הנביא לא יספק בעיקר תחיית המתים, ולמה אם כן לא השיבו באחד מהפנים האלה ואמר לו "יי' אלהים אתה ידעת", הלא ידענו כי אל דעות יי'[1630]? גם כי אמר 'ידעת' בלשון עבר והיה לו לומר: 'אתה תדע' או 'אתה יודע'?

ושלישי במה שבא ייעוד הרוח כפול ומכופל שאמר: "הנה אנכי מביא[1631] בכם רוח וחייתם", ואמר עוד: "וקרמתי עליכם עור ונתתי בכם רוח וחייתם" (יחזקאל לז, ו). ומה צורך לבוא אם כן ייעוד הרוח שני פעמים? והרד"ק פירש שהראשון – הוא עיקר ושהכתוב ביאר בשני איך יביא הרוח באמרו שיביא הגידים והבשר והעור ובאחרונה יבוא אותו הרוח אשר זכר. וכל זה איננו שווה לי[1632], כי הנה כפי דרכו היה די במאמר השני והראשון אין בו צורך בו.

[1627] רד"ק.
[1628] מעין רש"י.
[1629] לפי איוב מב, ב.
[1630] לפי שמואל א ב, ג.
[1631] בנדפס: "נותן".
[1632] לפי אסתר ה, יג.

ורביעית אם היה הייעוד האלהי על הדברים כולם בשווה, רוצה לומר על הגידים ועל הבשר, על העור ועל הרוח – תתקיים ויצא לפועל בענין הגידים והבשר והעור כמו שאמר: "והיה קול כהנבאי והנה רעש" וגו' וראיתי והנה עליהם גידים ובשר עלה ויקרם עליהם עור מלמעלה" (לז, ז-ח), איך לא בא הרוח גם כן מכח אותו ייעוד והוצרך לנבואה שנית עליו, כמו שאמר: "ורוח אין בהם. ויאמר אלי הנבא.. אל הרוח", האם קצרה יד השם[1633] מהביא הרוח מכח מצוותו הראשונה כמו שהביא שאר הדברים? וגם מה ענין אמרו: "הנבא אל הרוח הנבא בן אדם ואמרת אל הרוח" שהוא כפל דברים ומותר[1634] מבואר.

והחמישית באמרו: "מארבע רוחות בואי הרוח" (יחזקאל לז, ט). ויורה שהיה הרוח הזה אויר מהרוחות הנושבות הבאים מכל הפאות, וכן חשבו הרד"ק שכתב זכרונו לברכה: זהו רוח חיים, לפיכך אמר מד' רוחות, כלומר מאיזה עבר שיהיה, כי הוא מהאויר. ומה שאמר ונתתי רוחי בכם הוא רוח השכל, לכך אמר רוחי. והתימה ממנו, כי גם הרוח החיונית לא יתהווה מן האויר כמו שחשב, כי הוא נולד מהדק שבליחות, כמו שכתבו הרופאים. כל שכן שהרוח הנאמר כאן יכלול גם כן – הרוח השכלי דאי לא תימא הכי יתחייב שהיה הייעוד שיולדו כבהמות שדה, ואף על פי שלא אמר בו 'רוחי', הנה אמר: "וידעתם כי אני יי'" (יחזקאל לז, יג) ולא תיפול הידיעה כי אם ברוח השכלי, ושלמה אמר (קהלת יב, ז): "והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה". וידוע שעל הרוח השכלי ידבר עם היות שלא אמר בו 'רוחי'. ולכן יקשה אמרו על הרוח השכלי שיבוא מד' רוחות, כאילו הוא אויר פשוט. וגם יקשה אמרו "בואי הרוח ופחי בהרוגים האלה" (יחזקאל לז, ט), שיורה שנפש אחת תחול בכולם כדעת אבן רש"ד, והוא כפירה מבוארת בבעל תורה. והיה ראוי לומר בואו הרוחות, כי יש לכל אדם נפש מיוחדת נבדלת מזולתו. ורש"י כתב שאמר: "מארבע רוחות בואי הרוח" – שכל מקום שהלכו נשמותם לשוט לד' רוחות משם יתקבצו ויבואו. וגם זה רחוק הוא. כי אם היה שהגופות כולם היו בבקעה באותם העצמות – מה להם לנשמות לשוט בד' רוחות העולם, ולא היה להם כי אם ללכת למקומם, אם למקום – השכר; ואם למקום – העונש, לא לשוט בארבע רוחות עולם באמרו: "והעליתי אתכם מקברותיכם עמי" (יחזקאל לז, יב), שאתה תראה שזכר כאן שלושה דברים: האחד – הנה אני פותח את קברותיכם" ובזה לא אמר 'עמי'; והב' – "והעליתי אתכם מקברותיכם" ובזה בלבד אמר 'עמי'; והג' – והבאתי אתכם אל אדמת

[1633] לפי ישעיה נט, א.
[1634] מיותר.

ישראל" ובזה גם כן לא אמר 'עמי'. ואי אפשר לחשוב שהיה זה במקרה, כי הנה הנביא חזר לזכור שלושתם בפסוק השני ושמא אותו דרך עצמו שלא אמר מלת 'עמי' בייעוד הראשון ולא באחרון, כי אם באמצעי, שנאמר: "וידעתם כי אני יי' בפתחי את קברותיכם ובהעלותי אתכם מקברותיכם עמי וגו' והנחתי אתכם על אדמתכם" וגו' (לז, יג-יד). וראוי אם כן לשאול למה לא אמר בכולם 'עמי' כי אם בלבד בהעלאה מהקברים.

ופירוש הנבואה הזאת והיתר ספיקותיה כך הוא אצלי. אין בידינו להכריע אם מתי יחזקאל היו משל או היה הדבר כפשוטו, כי מי ישלח ידו בין גאוני עולם להכריע במה שחלקו בו. אבל לבד אודיעך שגם שנודה שהיה הדבר כפשוטו ושקמו וחיו אותם המתים, בין שהיו מבני אפרים שמהרו הקץ לצאת ממצרים ונהרגו בגת, ובין שהיו אנשים שכפרו בתחיית המתים או שמתי בבקעת דורא אם היה שחיו שמה ועמדו על רגליהם, הודיע הקב"ה לנביא שכך יהיו כל בית ישראל שמתו בגלות, שעוד יקומו מקבריהם ויבואו על אדמת ישראל, כי מה שקרה לאלה יקרה להם גם כן. וזה ענין אמרו כפי זה הדעת: "העצמות האלה כל בית ישראל המה" וגו' (יחזקאל לז, יא). ואם נאמר שהיה הדבר משל שהוא היותר מתיישב על הלב לא יעלה על לבך שהיה הנמשל קיבוץ גלויות ושקרא לארצות הגלות קברים באמרו: הנני "פותח את קברותיכם" (לז, יב), ושעל הידיעה שתתחדש בזמן הגאולה אמר: "ונתתי רוחי בכם וחייתם" (לז, יד), כמו שפירש הרד"ק. כי הנה לייעוד קיבוץ הגלויות לא היה הנביא צריך למשל, וכמה פעמים ניבא עליהם באין משל ולא בחידות. אבל היתה המראה הזאת משל לענין תחיית המתים הכוללת שתהיה סמוכה לזמן הגאולה, ולכן היה המשל הזה מתחיית העצמות היבשות שראה הנביא באותה בקעה שהיה הנמשל בה התחייה אשר תהיה באחרית הימים, ולכן אמר בביאור הנמשל: "הנני פותח את קברותיכם והעליתי אתכם מקברותיכם וגו', ונתתי רוח בכם וחייתם". והנבואה הזאת היא תכלית הנפלאות והעוצמה שבהם.

האמנם הודיע הנביא בפרשה שאחריה שקודם אותה תחייה, שהוא התכלית האחרון יקדם אליה קיבוץ הגלויות, ובפרשת "קח לך עץ אחד וגו' (יחזקאל לז, טז). וגם אחרי אותה פרשה הביא נבואת 'גוג' להודיע שקודם אותו קיבוץ הגלויות והגאולה העתידה תהיה מלחמת האומות ונקמת השם יתברך מהם. הנך רואה רואה בעיניך ענין שלוש נבואות האלה שבאו זו אחר זו, בסידור והדרגה. הראשונה – מהתחייה שהוא התכלית; והשנית – מקבוץ גלויות וגאולת ישראל שיקדם אליה; והשלישית – בנקמת האויבים שתקדם לגאולה, וכמו שאבאר בענינם. וכיון שקיבוץ הגלויות בא בנבואה בפני עצמה יתחייב

שהנבואה הזאת אשר קדמה לנבואת הקיבוץ תהיה מענין אחר זולתו והוא התחייה, כמו זכרתי. **והותרה בזה השאלה הראשונה אשר העירותי**.

ואחר שידענו ענין הנבואה בכללותה ניבא לפי' הכתובים, זכר הנביא שהיתה עליו יד יי' (יחזקאל לז, א). וכבר פירש הרב המורה בפרק מ"ה חלק שני ש'יד יי' ' היא אחת ממדרגות הנבואה אשר יגיעו לנביאים, כי לפי שהיה האדם בשגם הוא בשר[1635] בלתי הגון וראוי לקבל השפע האלהי והנבואה, ימשלו הנביאים כאילו הקדוש ברוך החזיק בם בידיו או שסמך ידיו עליו. וכאילו רמז להורדת השפע האלהי על הנביא. ואם היתה הנבואה כפשוטה, יהיה ענין זה שהאל יתעלה לקחהו בציצית ראשו ויניחהו בתוך הבקעה שהיתה מלאה עצמות אדם. וכדי שיראה כמותם ואיכותם העבירהו עליהם "סביב סביב". ורש"י כתב, שמפני שהיה יחזקאל כהן, כדי שלא יטמא בעצמות האדם העבירהו סביבותם.

וזכר שהיו רבות מאד בכמותם ושהיו יבשות מאד באיכותם. ורמז בריבוי שראה שיהיו המתים שיקומו בתחייה ריבוי מופלג ורמז ביבשות שזה יהיה לזמן ארוך לקץ הימין[1636]. ואמר ששאלו יתעלה: "התחיינה העצמות האלה"? ואין פירושו אם יחיו בדרך טבע ולא אם יוכל יתעלה לחיותם בדרך נס, אבל שאלו אם היו הם ראויים לזכות התחייה, כפי מעשיהם אם לא. ולכן היתה תשובת: "יי' אלהים אתה ידעת" (יחזקאל לז, ג), רוצה לומר אתה ידעת וראית את מעשיהם אם הם ראויים לשתעשה עמהם הנס הנפלא ההוא, כדי לקבל שכר או כדי לקבל עונש, ועל זה אמר "יי' אלהים", רוצה לומר הרחום בידנו את ידעת את מעשיהם ותדע מה לעשות להם. גם אפשר לפרש מלת 'ידעת' מלשון: 'רחמים', כמו "וידע אלהים" (בראשית ב, כה). ואמר יי' אלהים אתה תמיד רחמת והיית מטה כלפי חסד בדורות הראשונים ולכן גם עתה סלח נא לעוון, כי זה כולו נכלל באמרו "אתה ידעת". **והותרה בזה השאלה השנית**.

והנה היתה השאלה הזאת לפי שבנבואה שלמעלה אמר יתעלה: "לא למענכם אני עושה בית ישראל" (יחזקאל לו, כב), לכן שאל את הנביא אם היו ראויים לתחייה כדי שישיבהו כמו שהשיב יי': "אלהים אתה ידעת", אם כפי הפירוש הראשון שידע מעשיהם מי הוא הראוי לתחייה ומי שאינו ראוי אליה. ואם כפי הפירוש השני לבקש עליהם רחמים ואז אמר לו יתעלה שינבא העצמות היבשות "שמעו דבר יי'" (יחזקאל לז, ד), רוצה לומר אף על פי שאתם עצמות יבשות ואין בכם הכנה ולא לחות, עד שהחיות נמנע אצלכם. ורמז

[1635] לפי בראשית ו, ג.
[1636] לפי דניאל יב, יג.

בזה שלא היו מפאת עצמם ראויים לתחייה עם כל זה הטו אזנכם ושמעו הדיבור האלהי ותבינו מעשה יי' כי נורא הוא אשר הוא עושה עמכם[1637], והוא מה שזכר מיד "הנה אני מביא בכם רוח וחייתם" (יחזקאל לז, ה). והרצון בזה הרוח שיביא בתוכם שמה רוח ואויר נושב יקדם לתחייתם והוא הרעש שיזכור אחר זה, שנאמר: "ויהי קול כהנבאי[1638] והנה רעש ותקרבו העצמות עצם אל עצמו" (יחזקאל לז, ד). כי הנה על הרעש ההוא שיתחדש בתוכם, כדי שיקרבו העצמות עצם אל עצמו אמר בראשונה: "הנה אני מביא בכם רוח וחייתם", לפי שהתנועעות העצמות עצם אל עצמו היה הכרחי להרכבת הגופות כדי שיוכנו לקבל התחייה, ועל זה נאמר באמת: "הנה אני מביא בכם רוח וחייתם". ואחרי אותו רעש שיקריב העצמות אמר שיתן עליהם גידים ויעלה בשר וירקם עור. והתבונן שבענין הרעש אמר לשון: 'הבאה' – "הנה אני מביא בכם" רוחי, לפי שהוא הרוח הנושב שיבוא מחוץ, אבל בגידים ובבשר ובעור לא אמר 'מביא' כי אם 'נותן' ו'מעלה', שהם דברים שיעשה השם בדרך נס ולא יבואו מחוץ. ובסוף אמר: "ונתתי בכם רוח וחייתם וידעתם כי אני יי'", רוצה לומר שיתן בהם נפש כוללת הכוחות כולם שהוא הרוח החיוני הכוללת לדעת ראש הפילוסופים לשאר הרוחות שבו יוכללו חיוני וטבעי ונפשי, והתחלת כולם מן הלב. ועל הרוח הכולל הכוחות ההם אמר: "ונתתי בכם רוח וחייתם", לפי שהחיות כולל לכולם. אמנם כנגד כוח השכלי אמר: "וידעתם כי אני ה'", כי הוא היודע והמשכיל. ובזה הדרך לא יהיה ייתור כלל בפסוקים, כי היה הרוח שזכר ראשונה נאמר על הרעש ולכן אמר בו לשון: 'הבאה' – "הנה אני מביא בכם רוח", שהוא האויר הבא מחוץ; והרוח שזכר בפסוק השני נאמר על הנפש שהיא אחת בנושא רבת הכוחות ולזה לא אמר בה לשון: 'הבאה' כי אם לשון נתינה. **והותרה בזה השאלה השלישית.**

ואמר: "ונבאתי כאשר צויתי" (יחזקאל לז, ז), להגיד שהיה הדבר הזה בעיני הנביא נמנע כפי הטבע, אבל עם כל זה ניבא עליו לקיים מצוות האל שציוהו להינבא. האמנם מיד לאחר נבואתו ראה דבר מופלא שנתחדש הרעש ונקרבו העצמות, והוא אמרו: "ויהי קול בהנבאי והנה רעש ותקרבו עצמות עצם אל עצמו". רוצה לומר, שמיד כשניבא – בא רוח שייעדו ראשונה שהוא הרעש ובו נתקרבו עצמות האיש הפרטי אחד לאחד[1639] והושמו בהנחה הראויה לגוף האדם, כאילו תאמר הראש למעלה ושאר העצמות במצבם הנכון. **וסיפר** שהגידים והבשר והעור נעשו מאליהם, וזהו שאמר: "והנה עליהם גידים ובשר עלה ויקרם עליהם עוד" (יחזקאל לז, ח) אבל הנפש לא חלה בהם, וזהו "ורוח אין בהם".

[1637] לפי שמות לד, י.
[1638] בנדפס: "בהנבאי".
[1639] מעין רש"י.

היה זה לפי שעם היות שהנביא מצד דבקותו בשם יתעלה פועל בחומר העולם ויעשה אותות ומופתים כיד אלהיו הטובה עליו[1640], הנה אין יכולת בידו להביא נפש אנושית ולברוא אדם, כי זה יוחס אל הבורא לבדו יתעלה, כמו שאמר (ישעיה נז, טז): "כי רוח מלפני יעטוף ונשמות אני עשיתי", רוצה לומר צורות הבעלי חיים הבלתי מדברים שהם בייחוד וקראו: 'רוח' כבר ישפיע אותם השכל הפועל, שהוא כלי לרצוני והוא לפני. וזהו "מלפני יעטוף", אבל הנשמות אני עשיתי אותם. ולכן כדי להודיע זה אל הנביא היה שלא נשפעה הנפש על אותם המתים מכוח נבואתו הראשונה, ולכן אמר לו: "הנבא אל הרוח הנבא בן אדם ואמרת אל הרוח" (יחזקאל לז, ט), כלומר הלא נתתי לך רשות מיוחד להינבא על הרוח בשמי ולא תמנע מזה להיותך בן אדם חומר. ולהיות השפעת הנפש מפועל ידי ולא מפועל אחר, וזה אמרו: "הנבא אל הרוח". וציוה עליו שינבא ואף על פי שאתה בן אדם הנבא "ואמרת אל הרוח" בשמי כה אמר יי' אלהים מארבע רוחות בואי הרוח". **והותרה בזה השאלה הרביעית.**

ואמנם מהו ענין ארבע רוחות האלה אחשוב אני שאינם ארבע רוחות עולם כמו שחשבו המפרשים[1641], אבל כוון בזה שהרוח והנפש שתהיה נשפעת על אותם המתים לא תבוא בהדרגה זמנית כמו שתחול בעבור כשהילד במעי אמו שזכר הפילוסוף בספר 'בעלי חיים', שראשונה תחול בו נפש ההזנה ואחר זמן ידוע תחול בו הצורה החיונית, ואמנם שכלית תבוא אליו באחרונה ואחר הגידול והלימוד, כי עיר פרא אדם יולד[1642]. אבל בתחיית המתים לא יהיה כן, אלא שתחול בהם הרוח כולל הכוחות כולם יחד באופן שבאותו עת יהיה זן וחי ובעל שאר הכוחות טבעיות ושכליות כולם, וכמו שאמר באדם הראשון שבקומתו נברא בצביונו נברא בדעתו נברא (ראש השנה יא, ע"א), כלומר שלא נברא ילד ונתגדל אחרי כן, אלא בקומת אדם גדול נברא. וגם לא נולד מטונף ומלוכלך כעובר היוצא ממעי אמו שנולד מלוכלך מלחות וזוהמות הבטן, אבל בצביונו נברא, רוצה לומר ביופיו כמו שנאמר: "וייף בגדלו" (יחזקאל לא, ז), שהיופי בא אחר הגדול. וגם לא נולד עיר פרא ונתלמד וידע מתוך למודו, כי הוא בדעתו שהוא שכלו ושלמותו נברא – כן יהיה ענין המתים בתחייתם שתחול בהם נפש אחת בנושא רבת הכוחות בשלמות כולם. ומפני שהיו הכוחות שלושה: חיוני וטבעי ונפשי, והכח השכלי שהוא רביעי והחיות הוא נאמר על כולם, לפי שכמו שזכר הפילוסוף במה שאמר החיות גם כן נאמר על ההשכלה. וכן כתבו הרב המורה בפרק מ"ב חלק א' בשיתוף 'חי'. הנה מפני

[1640] לפי עזרא ז, ט.
[1641] רש"י.
[1642] לפי איוב יא, יב.

זה אמר: "מארבע רוחות בואי", רוצה לומר שיבוא עליהם הרוח שהוא הנפש כלול מד' הרוחות: החיוני שבלב, והטבעי שבכבד, והנפשי שבמוח, והכח השכלי. ואמר: "ופחי בהרוגים האלה", לפי שישראל בגלות הם כולם הרוגים מטחני חרב, כי גם אותם שלא ימותו על ידי האויבים ימותו מדאגת הגלות, ולכן קראם הרוגים. ומה שאמר בזה 'רוח' בלשון פרטי הוא בערך המין כולו. ואפשר לומר שעל אחד ואחד מהם אמרו, רוצה לומר "מארבע[1643] רוחות בואי הרוח" – על כל אחד מההרוגים האלה. וכן אמר שלמה ומי יודע רוח בני האדם העולה היא למעלה "והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה" (קהלת יב, ז), שעם היות שאמרו על הרוח השכל, הנה זכרו בלשון יחיד בערך[1644] המין או בערך כל אדם ואדם. וכבר ביאר הנביא שהיה הרוח הגופני בכוחות אחד בכל האנשים, אבל הנשמות השכליות הן רבות כפי מספר האנשים, וכמו שאמר על הכוחות הגופניות (ישעיה נז, טז): "כי רוח מלפני יעטוף" בלשון יחיד, אמנם על הנשמות השכליות אמר בלשון רבים "ונשמות אני עשיתי". **והותרה בזה השאלה החמישית.**

ואמר: "והנבאתי כאשר צוני" (יחזקאל לז, י), להגיד שהיה הנביא בוש ונכלם ירא וחרד[1645] מהנבאות על הכח השכלי שהוא תחת כסא הכבוד, אבל שעשה בזה מה שציוהו השם בהנבאו עליו ושנתקיימה נבואתו, כי מיד באה הרוח "ויעמדו על רגליהם". רוצה לומר, שאותו רוח היה אנושי ולכן שמם נצבי הקומה. והודיעו השם יתעלה שהיה הדבר הזה, אם כפי מה שקרה מתחיית המתים ההם, או כפי מה שהראהו בנבואתו להיותו משל לתחייה הכוללת העתידה להיות. וזה שאמר: "העצמות האלה כל בית ישראל המה", שאומרים "יבשו עצמותינו, אבדה תקותנו נגזרנו לנו" (יחזקאל לז, יא), רוצה לומר שיחייה אותם אחרי היותם קבורים שנים רבות ויוציאם מקבריהם, ואחרי תחייתם יביאם אל ארץ ישראל. וזה שאמר גם כן: "ונתתי בכם רוח וחייתם" (יחזקאל לז, ו). ולפי שהתחייה תהיה לצדיקים ולרשעים, אלה לחיי עולם ואלה לחרפות ולדיראון עולם[1646], לכן לא אמר בפתיחת הקברים מלת 'עמי', כי יפתחו לטובים ורעים[1647]; ולא אמר גם כן לענין ביאתם לארץ מלת 'עמי', כי כולם – טובים ורעים יבואו שמה למשפט. אבל אמר בלבד 'עמי' בענין העלייה, כמו שאמר: "והעליתי אתכם מקברותיכם עמי" (יחזקאל לז, יב), לפי שרמז

[1643] בנדפס: "מד' ".
[1644] ביחס.
[1645] לפי שופטים ז, ג.
[1646] לפי דניאל יב, ב.
[1647] ואין 'רעים' ראויים להיקרא 'עמי'.

בעלייה המעלה והשלמת העליון והשכר שיקנו הצדיקים באותה התחיה ולהם בלבד אמר 'עמי'. **והותרה בזה השאלה הששית.**

ועם היות שגם כן יקומו בתחייה ממתי שאר האמות, כמו שהוכחתי במאמר 'צדק עולמים' אשר עשיתי, הנה לא הראה הקב"ה את הנביא במראה הזאת כי אם תחיית ישראל אשר מתו בגלות שיקומו בתחייה ויבואו לירושלים ויגילו בתשועת יי', כמו שאמר ישעיה (ישעיה סו, י): "שמחו את ירושלם וגילו בה כל אוהביה שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה", לפי שנבואתיו אלה היו כולם על הגאולה, גם כי שאר האומות אף על פי שיחיו לא יזכו לשכר התחייה, וכמאמר המשורר (תהלים א, ה): "על כן לא יקומו רשעים במשפט", רוצה לומר שלא יהיה להם קימה ומעלה בתחייה ובדין ההוא, ולכן לא זכר תחייתם.

ואמנם עיקרי התחייה ושורשיה, לא ראיתי להביאם במקום הזה הלא הם כתובים באותו המאמר 'צדק עולמים' אשר עשיתי, וראשי פרקים כתבתי ב'נחלת אבות' במשנת 'הילודים למות והמתים להחיות', וגם בהקדמת פירוש ספר 'ישעיה'.

הנה התבאר בנבואה הזאת עיקר תחיית המתים, והוא העיקר הי"ד מעיקרי נבואות ישעיהו. ואין מי שיכחיש שהעיקר הזה לא נתקיים עד כה, לא מהנוצרים, ולא מבני ישראל. ואמנם שתהיה התחייה סמוכה וקרובה לקיבוץ הגלויות כבר התבאר משירת האזינו ומנבואות ישעיהו, כמו שפירשתי.

פרק ז

הנבואה השביעית תחילתה: "והיה דבר יי' אלי לאמר ואתה בן אדם קח לך עץ אחד" וגו' (יחזקאל לז, טז), עד סוף הפרשה: "בהיות מקדשי[1648] בתוכם לעולם" (יחזקאל לז, כח). וייעוד הנבואה הזאת הלא אם קטן הוא בעיניך – ראש ייעודי ישראל הוא. וענינו כמו שזכרתי, שאחרי שבנבואה הקודמת ביאר ענין תחיית המתים העתידה, בא להודיע בנבואה הזאת שקודם התחייה יהיה קיבוץ הגלויות ויתאחדו מלכויות יהודה וישראל. ולפי שאדם עץ השדה (דברים כ, יט) – לקח לו משל העצים שציוה לנביא "קח לך עץ אחד וכתוב עליו ליהודה ולבני ישראל חבריו" (יחזקאל לז, טז), רוצה לומר שיכתוב על העץ ההוא שהוא עץ יהודה ובנימין ובני לוי אשר נלוו אליהם. ועל אלה שהיו ממלכות יהודה אמר: "ולבני ישראל חבריו". וכתוב חברו לרמוז לבנימין שהוא היה השבט הנלוה ליהודה בכללותי מיום שנחלקו המלכויות[1649].

[1648] בנדפס: "משכני".
[1649] כרד"ק.

אמנם בעבור שגם כן נכנסו במלכות יהודה מבני שמעון וגם קצת משאר השבטים לא בכללותם כי אם אנשים מהם, לכן בקרי עשה חבריו. כי מפני שבחילוק המלכויות מלך ירבעם שהיה משבט אפרים, לכן נתיחס המלכות כולו לאפרים[1650]. האמנם מצאו תואנה בדבר, לפי שיעקב אבינו בברכותיו נתן הבכורה ליוסף וישם את אפרים לפני מנשה, שמפני זה היה ראוי שיקרא המלכות בשמו. ולזה אמר כאן "ליוסף עץ אפרים", כי עשה אב המלכות יוסף, כי הוא הבכור; ואפרים שבחר בו השם על אחיו.

ולפי שהיו במלכות אפרים שאר שבטי ישראל, לכן אמר: "וכל בית ישראל חבריו". והנה בעץ יהודה היה כתוב: "ולבני ישראל"; ובעץ אפרים היה כתוב: "וכל בית ישראל", לפי שהיו רוב השבטים במלכות ישראל ומיעוטם במלכות יהודה. וציוה הקדוש ברוך הוא לנביא שיקרב אותם שני העצים "אחד אל אחד", רוצה לומר זה לזה וכל כך היו מתדבקים עד שבידו יהיו בעץ אחד, והוא אמרו: "והיו לאחדים בידך" (יחזקאל לז, יז). והרב רבי יוסף קמחי[1651] פירש: "וקרב אותם אחד אל אחד לעץ אחד" – שהנביא יקרבם זה לזה ויחברם יחד והשם יתעלה בדרך נס, שיתאחדו והיו לאחדים בהיותם בידו. וציוהו שכאשר יאמרו בני עמו וישאלוהו על מה מורה המשל ההוא שהיה עושה מהעצים והכתיבות ההמה, שיגיד אליהם ענין הנמשל והוא: "הנה אני לוקח עץ יוסף אשר ביד אפרים" (יחזקאל לז, יט), שהוא הכולל אותו ואת "שבטי ישראל חבריו".

האמנם ראוי לעיין למה זכר ראשונה בזה עץ יוסף, כי הנה בתחילת הנבואה הזכיר ראשונה – עץ יהודה. ועוד למה אמר: "ונתתי אותם עליו" , והיה ראוי שיאמר ונתתי עליו את עץ יהודה לא מלת 'אותם'. ועוד שלישית מה ענין אמר אחרי זה כולו "והיו העצים אשר תכתוב עליהם בידך לעיניהם" (יחזקאל לז, כ), כי הכתוב הזה היה ראוי להיות למעלה קודם "וכאשר יאמרו עליך בני עמך לאמר הלא תגיד לנו מה אלה לך" (יחזקאל לז, יח), כי לא תיפול השאלה ההיא, אלא אם היו העצים לעיניהם. ועוד רביעית מה ענין אמרו: "ודבר אליהם כה אמר יי' אלהים הנה אני לוקח את בני ישראל" וגו' – ושניהם נמשל לעצים ולמה אם כן כפל מאמרו? ולכן נראה לי שהיו הייעודים בנבואה הזאת שנים האחד – על משיח בן יוסף שיקום תחילתה ללחום מלחמות יי' והוא יהיה מלך על בני ישראל ועל בני יהודה הנמצאים שמה, ועל זה אמר: "הנה אני לוקח את עץ יוסף אשר ביד אפרים ושבטי ישראל חבריו ונתתי אותם" (יחזקאל לז, יט). רוצה לומר על אפרים, כי הוא יהיה הראש ושיתאחדו בזה גם כן בני יהודה, כי הוא ימלוך על כולם ולא יהיה

[1650] כרד"ק.
[1651] מובא ברד"ק.

ביניהם חילוק כלל. ולזה אמר: "ונתתי אותם עליו את עץ יהודה", רוצה לומר עם "עץ יהודה ועשיתים לעץ אחד והיו אחד בידי", שכולם יתאחדו וידבקו תחת ממשלת משיח בן יוסף.

וציוה הקב"ה לנביא שאחרי שיאמר זה לישראל השואלים אותו, לא יסיר העצים מנגד עיניהם אבל יתמידם עד שידבר אליהם הייעוד השני והוא, מהשלמת קיבוץ המלכויות והמלכת בית דוד עליהם כולם, ועל זה בא הדיבור השני באמרו: "ודבר אליהם כה אמר יי' אלהים, הנה אני לוקח את בני ישראל מבין הגוים אשר הלכו שם וגו' והבאת אותם על אדמתם" (יחזקאל לז, כא) וזה כולל – למלכות יהודה ומלכות ישראל, שישתלם[1652] קיבוצם. ואחרי היותם בארץ אמר: "ועשיתי אותם לגוי אחד בארץ בהרי ישראל, ומלך אחד יהיה לכולם למלך, ולא יהיו עוד לשני גוים, ולא יחצו עוד לשתי ממלכות עוד" (יחזקאל לז, כב). וכיון בזה שלא יהיו עוד בישראל חילוק מלכויות – מלכות יהודה ומלכות ישראל ולא תהיה בניהם איבה ושנאה כאשר היה בהיותם על אדמתם. ולפי שחילוק מלכויות לא בא כי אם מרשעת המלכים – גם שנאתם ואיבתם באה מרשעת העם, לכן אמר שלא "יהיו עוד לשני גוים", רוצה לומר שונאים ונלחמים זה בזה ולא יחצו עוד לשתי ממלכות מפאת המלכים[1653], לפי שלא יטמאו עוד, רוצה לומר את הארץ "בגלוליהם ובשקוציהם ובכל פשעם" (יחזקאל לז, כג), שזה היה סיבה לחלוק הגוים וחילוק המלכויות.

ואמר: "והושעתי אותם מכל מושבותיהם אשר חטאו בהם" להגיד, שיושיעם מחטוא עוד בדן ובית-אל[1654] אשר עבדו העגלים שם ובזמן ההוא יודיעם מאותם המקומות אשר חטאו בהם. ואפשר לפרש: "מכל מושבותיהם אשר חטאו בהם" – על ארצות הגלות שהיו מושבותיהם וארצות מגוריהם וחטאו בהם, כמו שאמר אדוננו משה עליו השלום: "ועבדתם שם אלהים אחרים" (דברים ד, כח). ומפני ששם נגואלו בחטאתיהם לכן אמר: "וטהרתי אותם" שיטהר אותם מכל חטא ופשע באופן שיזכו לכל מה שאבדו, כי כמו שהם פרקו מעליהם מלכות דוד ומלכות שמים – כך יחזרו וישובו אליהם יחד, ועל זה אמר: "והיו לי לעם ואני אהיה להם לאלהים". וזה כנגד מלכות שמים.

וכנגד מלכות דוד אמר: "ועבדי דוד מלך עליהם ורועה אחד ירעה לכולם" (יחזקאל לז, כד). כי כמו שכל מלכי מצרים נקראו זמן רב בשם 'פרעה', ואחר כך נקראו כל אחד בשם 'תלמי' – כן יקרא מלך המשיח וכל זרעו בשם דוד לעדות שיהיה מזרעו יושב על

[1652] יסתיים.
[1653] מעין ר"י קרא.
[1654] כר"י קרא.

כסאו ירא אלהים וסר מרע[1655], כמו שהיה דוד. וכאשר יבקשו את יי' אלהיהם ואת דוד מלכם, אז לא תבואם – לא צרות ולא מלחמות ולא גלות, וזהו "וישבו על הארץ אשר נתתי ליעקב" (יחזקאל לז, כה), כי לפי שאברהם הוליד ישמעאל ובני קטורה, ויצחק הוליד עשו, לכן לא זכר במתנה אברהם ויצחק כי אם יעקב[1656], לפי שנתנה לו ולזרעו בלבד עד עולם, והוא אמרו: "וישבו עליה המה ובניהם ובני בניהם עד עולם, ודוד עבדי נשיא להם לעולם", שייעד על נצחיות האומה בארץ ועל נצחיות דוד על ממלכתו. והתבונן אמרו "עד עולם", כי להיות העולם עתיד לכלות ולהפסד, כמו שזכרו חכמינו זכרם לברכה בקבלתם, לכן אמר "עד עולם", שיתמידו ישראל בארצם ונחלתם עד שיתום העולם ויכלה החלד. וגם לא יהיה להם קטטה ולא מלחמה עם שכניהם מסביב, כי ישפות[1657] להם שלום מכל הצדדין, ועל זה אמר: "וכרתי להם ברית שלום ברית עולם" (יחזקאל לז, כו), שברית שלום – הוא מהאויבים[1658]; וברית עולם – הוא ממה שבטבע, שיביא גשמיהם בעתם נתנה הארץ יבולה ועץ השדה יתן פריו[1659], כי זהו הנכלל בברית עולם.

והנה אמרו: "ונתתים והרביתי אותם" פירשו המפרשים[1660]: "ונתתים" – בארצי או בברכתי, ולא נזכר זה בכתוב. ויותר נכון לפרש: "ונתתים" – על ברית השלום והברית עולם שזכר, שיאמר שיתן אותם הבריתות בינו וביניהם וירבה אותם וכל זה הוא בטוב הגשמי. אמנם ברוחני אמר: "ונתתי את מקדשי בתוכם... והיה משכני עליהם" (לז, כו-כז), כלומר שלא תסתלק עוד מביניהם השכינה השכינה והנבואה ושאר הקדושות שנסתלקו ולא שבו בבית שני, כי כולם ישובו בזמן גאולתם ויתמידו ביניהם, ועל זה אמר: "ונתתי את מקדשי בתוכם". ואמר שעם זה יהיה מוראו עליהם באופן נפלא וזהו "והיה משכני עליהם", ובזה האופן אהיה "להם לאלהים והמה יהיו לי לעם". ואפשר לפרש: "והיה משכני עליהם" – על השגחתו ושמירתו העליונה שתשכון עליהם על דרך: "והיו עיני ולבי שם כל הימים" (מלכים א ט, ג).

וסיפר שתהיה קדושתם כל כך שתתפשט גם בכל הגוים שיבואו לקבל האמונה האלהית באמצעותם, ועל זה אמר: "וידעו הגוים כי אני יי' מקדש את ישראל בהיות מקדשי בתוכם לעולם" (יחזקאל לז, כח).

[1655] לפי איוב א, א.
[1656] מעין רד"ק.
[1657] אולי צ"ל: "ישפוט".
[1658] מעין ר"י קרא.
[1659] לפי ויקרא כו, ד.
[1660] רד"ק.

הנה התבארו בנבואה הזאת ששה עיקרים: האחד – תשועת ישראל וגאולתם העתידה, כמו שאמר: "הנה אני לוקח את בני ישראל מבין הגוים אשר הלכו שם, וקבצתי אותם מסביב, והבאתי אותם על אדמתם" (יחזקאל לז, כא), והוא העיקר השלישי מעיקרי נבואות ישעיהו. והשנית – שישובו עשרת השבטים ולא נזכר בכל הנבואות העיקר הזה יותר מפורש מבזה המקום, כמו שאמר: "הנה אני לוקח עץ יוסף אשר ביד אפרים ושבטי ישראל חבריו" (יחזקאל לז, יט), והוא העיקר הרביעי מעיקרי נבואות ישעיהו. השלישי – שימלוך מלך מבית דוד על ישראל ויהודה יחד. וגם זה עיקר לא פרשו נביא באר היטב[1661] יותר מיחזקאל בנבואה הזאת, כמו שאמר: "ועשיתי אותם לגוי אחד בארץ בהרי ישראל, ומלך אחד יהיה לכולם ולמלך ולא יהיו עוד לשני גוים, ולא יחצו עוד לשני ממלכות וגו' ועבדי דוד מלך עליהם" (לז, כב-כד), והוא העיקר העשירי מעיקרי נבואות ישעיהו. הרביעי – שתשוב השכינה והנבואה ושאר הקדושות להיות ביניהם כירחי קדם[1662], כמו שאמר: "ונתתי את מקדשי בתוכם לעולם והיה משכני עליהם" (לז, כו-כז), והוא העיקר השמיני מעיקרי נבואות ישעיהו. החמישי – שימול לבבם הערל באופן שלא ישובו עוד לגלות, כמו שאמר: "ולא יטמאו עוד בגלוליהם וגו' וישבו עליה המה ובניהם ובני בניהם עד עולם" (יחזקאל לז, כג), והוא העיקר האחד עשר מעיקרי נבואות ישעיהו. הששית – שיקבלו האומות אמונת השם יתעלה ויכירו וידעו אלהותו, כמו שאמר: "וידעו הגוים כי אני יי' מקדש את ישראל" (יחזקאל לז, כח), והוא העיקר השניים עשר מעיקרי נבואות ישעיהו. וכבר הוכחתי בביאור העיקרים ההם, שאי אפשר שיפורשו לא כדרך הנוצרים על הגאולה הרוחנית, ולא בזמן בית שני, ויתחייב מזה שהם עתידים להתקיים בביאת משיחנו מהרה יגלה.

פרק ח

הנבואה הח' תחילתה: "ויהי דבר יי' אלי לאמר בן אדם שים פניך אל גוג" (יחזקאל לח, א) וגו', ויתר הפסוקים שבפרשיות, עד "בעשרים וחמש שנה לגלותינו" (יחזקאל מ, א). כפי דעת מפרשים[1663] ענין הנבואה, שאנשי סוף הצפון מבני יפת באחרית הימים אחר קיבוץ הגלויות והתיישבות בני ישראל על אדמתם יתעוררו מארצם לבוא על ישראל להלחם בם, ושיהיה זה לצרוף וללבן הרשעים שבהם, ושתעלה חמת השם בהם על בואם להחריב את ירושלים ושאז יהיה רעש גדול באדמת ישראל, כמו שיקרה פעמים

[1661] לפי דברים כז, ח.
[1662] לפי איוב כט, ב.
[1663] ר"י קרא.

רבות שתגעש ותרעש הארץ תהיה חרב איש באחיו[1664] וישלח אש בהם ומתוך כך יתגדל ויתקדש שמו. ואין אמתת הדבר הזה כמו שחשבו, כי למה יתעורר אז גוי הגדול הזה לבוא על ארץ ישראל לשחתה מ"ירכתי צפון" מה שלא תעשה אומה אחרת: לא מצרים, ולא בבל, ולא אשור, ושאר העמים שהיו יותר קרובים, ואיך יהיה חרב גוג איש ברעהו[1665] אם אין אומה אחרת לוחמת עמו. ולמה הקב"ה יצטרך לעשות לו כן לצרף וללבן פושעי ישראל מהם, והלא כבר נצרפו כצרוף כסף בקיבוץ הגלויות, כמו שניבאו עליו הנביאים מבלי שיצטרכו לזה הצער באחרונה אם לא היו לו יתעלה בו תכלית אחר הכרחי. אבל תוכן הענין כך הוא, ש"גוג" הוא כמו שכתב רש"י 'שם המלך'; ו"מגוג" – 'שם האומה'. ואף שיאמר שהיו מבני יפת שנתיישבו בארץ הצפון, אין ספק שמשם יצאו אוכלוסין מהם להתיישב בארץ המערב, כמו שכתב יוסף בן גוריון. וזהו מה שאמר כאן: "נשיא ראש משך ותובל" (יחזקאל לח, ב), לפי שאותם שתי האומות יצאו משם[1666] והודיע הנביא מי הוא 'מגוג' אשר לא ידענו, לפי שיצאו משם. כי הנה בראשונה יראה שנתיישבו בארץ הצפון, ואחרי כן אם שלא יכלה הארץ לשאת אותם או לסיבות אחרות יצאו משם משך ותובל והלכו להם לצד מערב, כי כן עשו אומות אחרות בארצותם לגוייהם שנעתקו מפה אל פה[1667], ואולי שעל זה נקרא העם ההוא 'משך', לפי ש'נמשך' ויצא מארצו לרשת משכנות לא לו במערב. ו'תובל' שהוא מלשון הולכה והובאה. והראיה על זה, שכאשר זכר כאן 'גוג' וביאר האומות שבאו עמו, אמר "פרס כוש ופוט אתם... גומר וכל אגפיה[1668] בית תורגמה ירכתי צפון" (לח, ה-ו), אבל לא זכר שבאו עמו 'משך ותובל', לפי שכבר בזמן ההוא לא היה מהם ולא מהמונם.

יהיה מה שיהיה, ענין הנבואה הזאת הוא כענין הנבואה השלישית שפירשתי למעלה, שכאשר ילכו הנוצרים על אדמת ישראל ויחריבו את מצרים ויתקבצו אומות המזרח לבוא עליהם יהיה 'גוג' זה מכללם אשר יבוא על זה גם כן מירכתי צפון. ואם אמת היה הדבר ש"משך ותובל" הם האומות ארץ 'מהגוג', כדעת המפרשים[1669] נאמר אם כן שבאותה פרשה מחורבן האומות נכלל ענין 'גוג ומגוג', כמו שאמר שם 'משך ותובל' שהכל אחד שמה ושנזכר שמה מפלתו בתוך שאר האומות בקוצר, ועתה סיפר הנביא אותה בפרט הנבואה בפני עצמה. ואם הענין כדברי יוסף בן גוריון ש'משך ותובל' – הם

[1664] לפי יחזקאל לח, כא.
[1665] לפי שופטים ז, כב.
[1666] מארץ מערב.
[1667] לפי עזרא ט, יא.
[1668] בנדפס: "אגפיו".
[1669] ר"י קרא והרד"ק.

מכלל הנוצרים נאמר אם כן, שלהיות מפלת 'גוג' גדולה עד מאד לא זכר אותה שם עם שאר האומות וזכר אותה בפני עצמה עתה בארוכה. אבל מכל מקום לא תהיה ביאת 'גוג ומגוג' על אדמת ישראל כי אם להלחם בנוצרים שיעלו עליה לירשה. והמה יבואו גם כן ללקחה להם ואין ספק אצלי שהאומה הזאת היתה מתחילתה עצומה בגדודיה מטלת אימה רבה על כל שכניה ואולי שלכן נקראה 'מגוג' מלשון: והגבעות תתמוגגנה (נחום א, ה), "ההמון נמוג" (שמואל א יד, טז), וכן: "ותמוגנו[1670] ביד עונם" (ישעיה סד, ו), "ברביבים תתמוגגנה" (תהלים סה, יא), כי מפני שנמוגו כל[1671] יושבי הארץ מפניהם נקראה האומה ההיא 'מגוג'. ומלכה לקח לו השם נגזר ממנה וקראהו 'גוג'. ואמר אני אסבב סיבות לשאנקם ממך 'גוג'. והתבונן אמרו "נשיא ראש" ולא אמר נשיא משך ותובל, לפי ש"משך ותובל" כבר יצאו מהם ונעתקו לעמים אחרים והם עתה מכלל הצרים ולכן אין 'גוג' עתה נשיא להם, אבל היה נשיא בתחילה – לראש משך ותובל בהתחלתם קודם שיצאו מהארץ ההיא[1672].

ואמר: "ושובבתיך ונתתי חחים בלחייך" (יחזקאל לח, ד), רוצה לומר שיעיר לבבו[1673] ורצונו לבוא[1674] בחיל גדול על הנוצרים שיעלו על ארץ ישראל. ואילו עליית הנוצרים היו ה'חחים' להמשיך ולהביא את 'גוג ומגוג' שמה. וכמוהו בדברי דבורה לברק: "לך ומשכת בהר תבור וגו' ומשכתי אליך אל נחל קישון את סיסרא" וגו' (שופטים ד, ו-ז)[1676], כי ציוה[1675] אותו שיעלה בהר תבור, לפי[1677] שבעלייתו זאת יתעורר סיסרא וכל המונו להסירו מהמקום החזק ההוא. וכן יהיה ענין 'גוג' שיבוא על ארץ ישראל מפני הנוצרים אשר כבשוה וישבו עליה. וזכר ממעלתם של 'מגוג' באמרו: "סוסים ופרשים לבושי מכלול כלם קהל רב צנה ומגן תופשי חרבות כלם" (יחזקאל לח, ד), כלומר שיהיו רבים בכמותם ונכבדים במלבושיהם[1678] ובכלי מלחמתם שהם לא יבואו למלחמה כבני כושיים שאין בהם חרב ולא חנית, אבל 'גוג ומגוג' עם היותו "קהל רב" יהיו "לבושי מכלול" לכולם, יהיו "צנה ומגן תופשי חרבות כלם".

[1670] בנדפס: "ותמוגגנו".
[1671] לפי שמות טו, טו.
[1672] ארץ הצפון.
[1673] של 'גוג'.
[1674] מעין רד"ק.
[1675] אולי צ"ל: "ציוותה".
[1676] כרד"ק.
[1677] על מנת.
[1678] מעין ר"י קרא.

וזכר שאר האומות שיבואו עמו בחברתו באמרו: "פרס כוש ופוט אתם" (יחזקאל לח, ה). ואמר בהם: "כלם מגן וכובע", להגיד שעם היות הכושיים באים למלחמותם תמיד בידיים ריקניות מבלי כלי מלחמה, הנה אז בסיבת בואם עם 'גוג מגוג' כולם ישאו בידיהם "מגן וכובע" בראשם. רוצה לומר, שלהיותם אתם יבואו כן. וכן: "גומר וכל אגפיה" (יחזקאל לח, ו), רוצה לומר עדת 'גומר' וכל חיילותיה[1679], וכן: "בית תורגמה" שהם עשר משפחות, כמו שזכר יוסף בן גוריון אותם הדרים בירכתי צפון יבואו עם 'גוג'. ואמר זה לפי שמשפחות תורגמה יש מהם שאינם בירכתי צפון והם הטורקים שהם שכיני ארץ יון ומושלים בה היום, שגם הם מכלל 'תורגמה', כמו שזכר יוסף בן גוריון. וכדי להוציא אותם[1680] מכלל הבאים עם 'גוג' אמר: "בית תורגמה ירכתי צפון", וכאילו אמר השם אליו "הכון והכן לך אתה וכל קהלך" (יחזקאל לח, ו). רוצה לומר אל תקל בעיניך המלחמה הזאת, אבל התייצב והכן לך בשמירה רבה, וכן "כל קהליך הנקהלים עליך... והיית להם למשמר". ואמר זה לפי שעל ראש הצבא מוטל לסדר את מלחמתו באופן שישמור אנשיו ולא יפלו לפניו לחרב, ולכן אמר כנגד גוג ומגוג שיסדר מלחמתו בדרך שישמור קהלותיו. ונתן הסיבה בצורך ההכנה והשמירה הזאת בעמיו וקהלותיו באמרו: "מימים רבים תפקד" וגו' (יחזקאל לח, ח), רוצה לומר אילו היית מלומד מלחמה – לא היית צריך לצוותך זה, אבל אתה לא קרבת למלחמה זה ימים ואנשיך בלתי מלומדים בה, ולכן תהיה נפילתם קרובה לבוא. ומפני זה אמרתי "הכון והכן לך... והיית להם למשמר" (יחזקאל לח, ז), לפי שמימים רבים שלא נלחמת תפקד באחרית השנים ולא תחשוב שתגין עליך הארץ אשר אתה בא, שאף אלכסנדרוס מוקדון מלך יון לא יכול לכובשה ונסגרת בה, לא יהיה עתה כן, כי לא תהיה שמה מלחמתך, אלא שבאחרית השנים שהוא רמז לסוף הגלות – "תבוא אל ארץ משובבת מחרב מקובצת מעמים רבים" (יחזקאל לח, ח), כלומר תצא מארצך בדרך מרחקים ותבוא אל ארץ ישראל שהיא "משובבת מחרב העמים" הבאים עליה תמיד לכובשה אלו לאלו. ומאשר אמר "מקובצת מעמים רבים" – יתבאר לך אמתת מה שזכרתי, שתהיה ביאת גוג ומגוג שמה בסיבת שנתקבצו עמים רבים, שהם הנוצרים על הרי ישראל שהיו לחרבה תמיד. פעם משלו בה הרומיים ופעם הישמעאלים ובני אדום אחריהם והישמעאלים אחר כן לכדוה מידם ועתה "היא מעמים הוצאה", כלומר שהנוצרים לכדוה מידי הישמעאלים שהיו מושלים בה וישבו עליה לבטח אותם

[1679] כרד"ק.
[1680] הטורקים שכיני יוון.

הנוצרים כולם אותו זמן שיתמידו בה. ומפני זה תעלה אתה 'גוג ומגוג' כמו השואה שתבוא פתאום ולרוב המונך תהיה כענן לכסות הארץ.

ולפי שהנוצרים אחרי כובשם את הארץ "ישבו לבטח" ימים אחדים עליה, לכן אמר על 'גוג ומגוג': "והיה ביום ההוא יעלו דברים על לבבך וחשבת מחשבת[1681] רעה" (יחזקאל לח, ט), והיא שתאמר בלבבך שאינך בא ללחום על עיר מבצר[1682] ובית מקדש מלך ולא על עם חזק מלומד מלחמה כנוצרים, אלא שתעלה על ארץ ערי "פרזות" שאין לה חומה[1683] והם נכבשות מאליהן ושתבוא על אנשים שקטים יושבים לבטח "באין חומה ובריח" (יחזקאל לח, יא) דלתים, ולא יהיה לך טורח אחר כי אם "לשלול שלל ולבוז בז להשיב ידך על חרבות נושבות" (יחזקאל לח, יב). רוצה לומר, להשיב ידך על הערים החרבות שבארץ ישראל שהם עתה נושבות מהנוצרים להחריבם עוד[1684], וכן להחריב עם "מאוסף מגוים". וגם זה מורה על אמתת מה שפירשתי שלא נקרא ישראל "עם מאוסף מגוים". אבל אמרו על הנוצרים שכבשו את הארץ והוא "עם מאוסף מגוים" מתחלפים[1685], שנאספו לבוא שמה ואחרי שכבשוה עשו בה מקנה וקנין מאשר גזלו והיו יושבים "על טבור הארץ". וכאילו יחשוב 'גוג ומגוג' שבהרף עין יחרימם וישלול כל אשר להם. והנראה ש'אשור' ו'עילם' שבאו לאותה מלחמה היה כפי אמונתם וכפי פעל המעלה כוונתם רצויה, רוצה לומר לנקום נקמת מצרים אחיהם אשר יעשו בה הנוצרים ולהציל את הארץ הקדושה מידי הערלים. אבל 'גוג ומגוג' לא תהיה כוונתו כי אם "לשלול שלל ולבוז בז". ולכן אמר כאילו "שבא ודדן סוחרי תרשיש וכל כפיריה יאמרו לך הלשלול שלל אתה בא, הלבוז בז הקהלת קהליך" וגו' (יחזקאל לח, יג). כי הנה יאמרו זה הסוחרים כאילו הם באו שמה לקנות מ'גוג ומגוג' השלל והביזה אשר יקח מהנוצרים להיות מחשבתו שישלול ויבוז את הנוצרים ואת כל הארץ ולא יהיה כן, כי יפלו חללים כדומן על פני האדמה[1686].

והשתכל נועם דברי הנביא, שהגיד שאלה בני צפון הגלו את השבטים מארץ ישראל, ושפכו דמם כמים, ולכן יהיה מהמשפט האלהי שמקום הרשע אשר עשו שמה, יקבלו המשפט והעונש. ועל זה אמר: "לכן הנבא בן אדם ואמרת לגוג כה אמר יי' אלהים, הלא ביום ההוא בשבת עמי ישראל לבטח תדע" (יחזקאל לח, יד). ופירושו אצלי: הלא בזמן ההוא בימי סנחריב כשבת עמי ישראל לבטח בעבר הירדן ובארצה זבולון וארצה נפתלי

[1681] בנדפס: "מחשבה".
[1682] לפי יהושע יט, כט.
[1683] כרד"ק.
[1684] מעין ר"י קרא.
[1685] שונים.
[1686] לפי מלכים ב ט, לו.

ובשומרון ובנותיה תדע. רוצה לומר זכור תזכור מה עשית בימים ההם והוא שבאת אז "ממקומך מירכתי צפון אתה ועמים רבים אתך וגו' ועלית על עמי ישראל כנען לכסות הארץ" (לח, טו-טז). וכל זה הוא סיפור מה שהיה בזמן חורבן השבטים. והיה תכלית המאמר "באחרית הימים תהיה והביאותיך על ארצי למען דעת הגוים אותי", רוצה לומר כמו שבאחרית הימים הראשונים להחריב את שבטי ישראל כן תהיה באחרית הימים שאביא אותך אל ארצי למען שידעו הגוים אותי בהענשי אותך על מעשיך, ולכן אמר מיד: "כה אמר יי' האתה הוא אשר דברתי בימים קדמונים" וגו' (יחזקאל לח, יז). רוצה לומר, הלא ידעת שאתה הוא "אשר דברתי בימים הקדמונים ביד עבדי הנביאים", שהיו מנבאים עליך בימים ההם, וידעתי "להביא אותך עליהם", רוצה לומר להביא אותך פה להחריבך בעבורם. וזה מה שאמר עליהם, שפירושו בעבורם ולנקום נקמתם. ואמר "בימים ההם שנים" כאילו אמר זה שנים רבות. ולפי שבמלחמה הזאת אשר תהיה להם עם הנוצרים תהיה הריגה גדולה ועצומה בכולם וכל ארץ ישראל ובני ישראל היושבים עליה יהיו בצרה גדולה כמו שאמר (ירמיה ל, ז): "ועת צרה היא ליעקב וממנה יושע", לכן אמר "ביום בא גוג על אדמת ישראל תעלה חמתי באפי" (יחזקאל לח, יח).

וזכר שיהיה "רעש גדול", ואין הרעש כפשוטו כמו שחשבו המפרשים[1687], אבל הוא דמיון ומשל להפלגת ההריגה אשר תהיה ביניהם ועל המלכים והשרים אשר יפלו חללים שמה, ולכן אמר "ורעשו מפני דגי הים ועוף השמים" וגו' (יחזקאל לח, כ), שהוא לגודל ההריגה והנקמה. ואמר: "ונהרסו ההרים ונפלו המדרגות וכל חומה לארץ תפול" – כנגד המלכים והשרים אשר יפלו שמה, והוא מה שביאר באמרו: "וקראתי עליו לכל הרי חרב", שהוא החרב והרעש אשר זכר, ואמר: "חרב איש באחיו" (יחזקאל לח, כא) תהיה לרמוז לאדום וישמעאל שהם אחים, כי אבותיהם הראשונים. הנה התבאר ענין הרעש שזכר הנביא, וכן הוא מה שאמר בנבואת זכריה (זכריה יד, ד) "ונבקע הר הזיתים", שהענין בו שתהיה בה מלחמה כל כך חזקה שמה בין שתי הכתות: אדום וישמעאל כאילו נבקע 'הר הזיתים'[1688] אשר שם ילחמו לאותם הפאות שזכר שהם בבחינת הלוחמים עליהם עד שמפחד המלחמה ההיא – ינוסו כולם כאילו רעשה הארץ, והוא אמרו: "ונסתם גיא הרי" וגו' (שם שם, ה) כאשר נסתם מפני הרעש בימי עוזיהו.

וזכר הנביא כאן, שמלבד חרב המלחמה עוד ישפטם השם יתעלה שמה "בדבר", רוצה לומר במגפה שתיפול ביניהם וימותו מעצמם וגם ב"גשם שוטף ואבני אלגביש, אש

[1687] רש"י ורד"ק.
[1688] כרד"ק.

וגופרית" (יחזקאל לח, כב) ורוח זלעפות שימטיר עליהם מן השמים באופן שיהיו כמהפכת סדום ועמורה, ומתוך אמר: "והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גוים רבים" (יחזקאל לח, כג), כי בהנקמו מאויביו יתגדל ויתקדש שמו. ומפני שהייעוד הזה נאמר בדרך משל הרעש, לכן בא הדיבור השני "ואתה בן אדם הנבא על גוג" וגו' (יחזקאל לט, א). רוצה לומר, שלא היה הייעוד הזה בעבור פרס וכוש ופוט ושאר האומות אשר באו בחברתו, כי הם לא היו בחורבן השבטים ולא עליהם יהיה הזעם, אלא מפני שנתחברו לגוג – פרץ יי' עליהם פרץ, וזהו אמרו: "ואתה בן אדם הנבא על גוג" וגו', כי עליו היתה הגזרה ועליו אמר: "ושובבתיך וששאתיך" (יחזקאל לט, ב). כי הנה 'ושובבתיך וששאתיך' הוא מלשון "וילך שובב בדרך לבו" (ישעיה נז, יז), שהוא מענין 'זדון גאה' וגאון ודרך רע[1689]. אמנם "וששאתיך" מלשון: 'הסתה', כמו "לא ישיא אויב בו" (תהלים פט, כג). והרב יוסף קמחי פירשו מלשון: 'ששה' והענין אש וגופרית שהם 'ששה', וכלל הדבר שעל גוג היתה הגזרה להעלותו "מירכתי צפון" ולהביאו "על הרי ישראל". ולהודיע שלא יועילוהו כלי מלחמתו אמר: "והכתי קשתך מי שמאלך וחציך מיד ימינך אפיל" (יחזקאל לט, ג). וביאר ענין הרעש שזכר שיהיה על אדמת ישראל באמרו "על הרי ישראל תפול אתה וכל אגפיך ועמים אשר אתך" (יחזקאל לט, ד), כלומר לפי שהיו אתו בעזרתו מתחברים עמו, לכן ידונו גם כן באותו עונש ותהיה הריגתם כל כך שיהיו לאכלה "לעיט צפור כל כנף וחית השדה" (יחזקאל לט, ה), שיבואו לאכול מהם. וכאילו ביאר שלא יהיה ענין הרעש שתפתח האדמה את פיה ותבלע אותם כאשר עשתה לקרח ולעדתו "ותכס עליהם הארץ" (במדבר טז, לג) כי המה לא יהיו כן, כי חללים יפלו לעיני כל אדם. ועל זה חזר לומר "על פני השדה תפול", רוצה לומר מגולה. וכן אמר שהאש אשר יפול מין השמים יהיה בעבור 'מגוג וזהו "ושלחתי אש במגוג" וגו' (יחזקאל לט, ו), ושמתוך אותה נקמה יודע שם קדשו אם בקרב הגוים ואם בתוך עמו ישראל ולא יתחלל עוד השם הנכבד בקרב העמים, באמרם כמו שאמר למעלה "עם יי' אל ומארצו יצאו" (יחזקאל לו, כ) ומבלתי יכלתו נחרבה ארצם כיון שיראו נקמתו ומשפטיו ולכן ידעו הגוים, כי ה' הוא קדוש ישראל.

ולפי שהיתה הנבואה הזאת שבא ליחזקאל לזמן רחוק מאד לאורך הגלות, לכן אמר הנביא: "הנה באה ונהיתה... הוא היום אשר דברתי" (יחזקאל לט, ח). כי הראהו לו בנבואתו כאילו הדבר כבר יצא לפועל. וזכר שיהיה רבוי האומות כל כך במלחמה ההיא וכמות כלי מלחמתם כל כך עצום ומופלג, עד שיצאו יושבי ערי ישראל מעריהם אל השדה אשר תהיה שמה המלחמה לקחת חנית וחצים להדליק בהם את האש במקום

[1689] לפי משלי ח, יג.

עצים[1690], והוא אמרו: "ובערו והשיקו בנשק ומגן וצנה, בקשת ובחצים... ובערו בהם אש שבע שנים " (יחזקאל לט, ט) באופן שלא יצטרכו לחטוב "עצים מן השדה", לפי שבאותם כלי נשק יבערו אשר ועם זה "ישללו את שולליהם" (יחזקאל לט, י) , שהם האומות ההמה ששללו את ישראל ובזזו אותם בחרבם ובגלותם – יבוזו ישראל עתה אותם, ובזה יתעשרו עושר רב. ומפני שירבו חלליהם במלחמה ההיא ויטמאו את הארץ ויעפשו את אוירה, לכן ייעד יתעלה שיתן ל'גוג' שם קבר בישראל, רוצה לומר שיתן להם שם מקום קבר. ואין ענינו שיקברו כל אחד ואחד מהם ולפי כבודו, כי אם שיעשו חפירה אחת וישליכום שמה כפגר מובס ויכסום בעפר, כדי לטהר את ארץ.

ולפי שתהיה המלחמה הזאת "בין ימים להר צבי קדש" (דניאל יא, מה), כמו שנזכר בספר דניאל , לכן אמר שתהיה קבורתם בגיא שעוברים בו ההולכים לים המזרחי אשר בארץ ישראל והיתה הקבורה הזאת לא לכבודם, כי אם לפי ש"חוסמת היא את העוברים" (יחזקאל לט, יא). רוצה לומר, כי מפני דראון החללים הרבים ובאשם היו העוברים שמה חוסמים וסוגרים אפיהם מהריח הרע[1691], ולכן נתנו לקבורה ויקברום בית ישראל לא לכבודם, אלא "למען טהר את הארץ" (יחזקאל לט, יב), ולרבוי החללים. ויתמיד ענין קבורתם שבעה חודשים, שיתעסקו בקבורה הזאת "כל עם הארץ והיה להם" (יחזקאל לט, יג) זה, רוצה לומר בתוך האומות לתהילה ולשם ולתפארת[1692] ולזכרון, והוא אמרו: "והיה להם לשם יום הכבדי נאם ה'".

וזכר שיהיה השתדלותם על הקבורה ההיא כל כך עד, ש"אנשי תמיד" (יחזקאל לט, יד), רוצה לומר שאנשים יבדילו להיות תמיד עוברים בארץ לחקור על החללים באי זה מקום הם, כדי שיקברו ויטהרו את הארץ[1693] ויהיה זה אחרי שבעה החודשים, שכל עם הארץ יקברו החללים על פני השדה אחריהם יבדילו אנשים עוברים בארץ תמיד, רוצה לומר זמן הרב לחקור אם יש איזה חלל שנפל באיזה מקום והם עוברים בארץ וכראותם "עצם אדם יבנו אצלו ציון" (יחזקאל לט, טו). וסימן עד שיבואו המקברים שיבואו אחרים וישאוהו להקבר "אל גיא המון גוג", כי מפני שנפלו שמה ונקברו שמה יקרא "גיא המון גוג, וגם שם עיר המונה" (יחזקאל לט, טז). רוצה לומר, כמו שהגיא יקרא גיא המון גוג – כן העיר הסמוכה לגיא תקרא 'המונה' על שם 'גוג'[1694], שנהרגו סמוך אליה ובזה האופן

[1690] כר"י קרא ורד"ק.
[1691] כרש"י [לפי מנחם] וכרד"ק.
[1692] לפי דברים כו, יט.
[1693] מעין רש"י.
[1694] כרד"ק.

מהקבורה יטהרו את הארץ. וגם יעשה השם אופן השני לטהרה והוא, שישרוק לכל עוף השמים ולכל חיות הארץ לבוא לאכלם, ועל זה אמר: "ואתה בן וגו' אמור לצפור כל כנף ולכל חית הארץ, הקבצו ובאו... על זבחי אשר אני זובח זבח גדול על הרי ישראל, ואכלתם בשר ושתיתם דם" (יחזקאל לט, יז), שהוא דיבור המשלייי כאילו השם יתברך הקדיש קרואיו – החיות הטורפות והעופות הדורסים לאכול לשבעה ולמכסה עתיק[1695] מהם, וכאילו אמר להם שיתן להם מאכל משובח, לפי ש"בשר גיבורים יאכלו ודם נשיאי הארץ" ישתו (יחזקאל לט, יח), שהם כ"אילים כרים ועתודים פרים מריאי בשן", רוצה לומר כאילים וככרים וכעתודים וכפרים וכמריאי בשן, כי הווין חסרים במנינם ותאכלו "חלב לשבעה ושתיתם דם" (יחזקאל לט, יט), עד שיהיה לכם "לשכרון", כי יהיה לכם המאכל והמשתה רב כיד המלך בזבחו אשר זבח לכם, ועוד תשבעו על שלחן השם אשר נתן לכם לאכלה מ"מסוס ורכב" (יחזקאל לט, כ) מהגיבורים ומכל איש מלחמה שנפלו שם שזכר ראשונה הלוחמים ואחרי כן סוסיהם ורכביהם.

עוד אמר ואל תחשבו שברוב עם הדרת מלך ושבהיות כל האומות ההם חללי חרב יתמעט כבודי, הנה לא יהיה כן, אבל בהפך שאז אתן את "כבודי בגוים, וראו כל הגוים את משפטי אשר עשיתי" וגו' (יחזקאל לט, כא) וישתלמו בידיעה האלהית בעצם וראשונה בית ישראל, וזהו "וידעו בית ישראל, כי אני יי' אלהיהם מן היום ההוא והלאה" (יחזקאל לט, כב). רוצה לומר, שמן היום ההוא והלאה יכנעו לעבודתו ולא יטעו עוד באמונותיהם ולא לבד ישראל, אבל גם הגוים ידעו "כי בעוונם גלו בית ישראל על אשר מעלו בי" ושלא היה להם יכולת להחריבם, כי אם לפי שהסתרתי פני מהם ונתתים "ביד צריהם" (יחזקאל לט, כג) ולכן נפלו בחרב כולם, וש"כטומאתם ופשעיהם עשיתי" להם, כל מה שעשיתי לא כמו שהיו אומרים "להם עם יי' אלה וממרצו יצאו" (יחזקאל לו, כ) מבלי יכולתו.

ואחרי שזכר הנביא מפלת האומות האלה אמר בשם האל יתברך "עתה אשיב את שבות יעקב ורחמתי כל בית ישראל" (יחזקאל לט, כה). רוצה לומר, עתה שנעשתה הנקמה בגוים המכעיסים אותי עת לעשות להשיב את שבות יעקב ולרחם את כל בית ישראל, כיון שכבר קנאתי לשם קדשי בנקמת הגוים וישראל מכאן והלאה ינשו "את כלמתם" (יחזקאל לט, כו), ישכחו אותם שהוא מלשון "נשיתי טובה" (איכה ג, יז) וכן ישכחו את כל מעלם אשר מעלו בי. והנה ישכחו כל זה בשבתם על אדמתם לבטח ואין מחריד[1696], ואם היתה גאולתם ברצון הגוים מבלתי נקמה מהם לא ישכחו כלמתם, אבל בשובי אותם

[1695] לפי פסחים קיט, ע"א.
[1696] לפי ויקרא כו, ו.

מן העמים ובקבצי אותם מן העמים ובקבצי "אותם מן מארצות אויביהם ונקדשתי בם לעיני הגוים" (יחזקאל לט, כז). רוצה לומר, באותה המלחמה והנקמה אשר זכר אז ידעו כי אני יי' אלהיהם ושאני הגלתי אותם בין הגוים מפני חטאתיהם ושבתי וכנסתים על אדמתם ולא אותיר עוד מהם שם בגולה. ורמז בזה לענין בית שני שעלו מעט ונשארו הרבה בגלות, אבל לעתיד לבוא לא אותיר עוד מהם שם אפילו אחד. והבטיחם שלא ישובו ללכת בגלות שני, והוא אמרו "ולא אסתיר עוד פני מהם אשר שפכתי את רוחי על בית ישראל" (יחזקאל לט, כז), והוא רמז בזה לנבואה ולרוח הקודש שישוב להיות בתוכם כבראשונה.

הנה התבארה הנבואה הזאת ואין לאומר שיאמר מדוע יעלה חרון אף השם בעלות 'גוג' על אדמת ישראל מעל אשור ועילם שמה באותה מלחמה. כי הנה שאר האומות יענשו גם כן באותו העונש שיענש 'גוג' וכולם יפלו חללים כדומן על פני האדמה[1697], ולכן לא נאמר שישלח אפו על 'גוג' בלבד כי אם שתעלה חמתו ביום ההוא על כל אויביו אשר החריבו את ארצו ונשתעבדו בבניו, ולכן יחרימם ויתנם לטבח. והנה ישעיהו כמו שזכרתי למעלה ניבא על חורבן אדום שיהיה במלחמה ההיא ויחזקאל ניבא בנבואה השלישית שפירשתי ממנו בכללות המלחמה. ובעבור שהיה 'גוג' וכל קהליו רוב העמים הבאים שמה, ביאר מפלתם בנבואה בפני עצמה.

והתבארו אם כן בנבואה הזאת ארבעה עיקרים: האחד – נקמת האומות אשר הרעו לישראל שהיה 'גוג ומגוג' מכללם, והוא העיקר הראשון מעיקרי נבואות ישעיהו. והשנית – תשועת ישראל וגאולתה, כמו שאמר "עתה אשיב את שבות יעקב ורחמתי כל בית ישראל" שהם עשרת השבטים. ואמר "ולא אותיר מהם" (יחזקאל לט, כז) שם שהוא המבאר והמוכיח בלי ספק שלא נתקיימה בבית שני, והוא העיקר השלישי מעיקרי נבואות ישעיהו. והג', שלא ישובו ישראל עוד לגלות, כמו שאמר: "ולא אסתיר עוד פני מהם" (יחזקאל לט, כט), והוא העיקר הי"א מעיקרי נבואות ישעיהו. והרביעית, שיקבלו האומות אמונת השם יתעלה, כמו שאמר: "ונתתי את כבודי בגוים וגו' וידעו הגוים[1698]" וגו' (לט, כא-כג), והוא העיקר הי"ב מעיקרי נבואות ישעיהו. ומפרשי הנוצרים פירשו ענין: 'גוג ומגוג' – על האנטיקריסטו[1699]; ופירשו תשועת ישראל – על עצמם. וכבר זכרתי מהביטולים שיתחייבו אליהם. ואמנם בזמן בית שני מבואר נגלה הוא, שאי אפשר שיפורש דבר מזה והוא עדות ברורה שיתקיים לעתיד לבוא.

[1697] לפי שמות לג, טז.
[1698] בנדפס: "בגוים".
[1699] ראה הערה...

פרק ט

הנבואה התשיעית תחילתה: "ובהפילכם את הארץ בנחלה" (יחזקאל מה, א), עד "כה אמר יי' אלהים כי יתן הנשיא מתנה" וגו' (יחזקאל מו, טז).

ואם באתי לפרש הנבואה הזאת על פשוטה כפי ארכה וקושי ציור ענייניה, יתארך המאמר מאד ויצא מהענין המכוין, ולכן ראיתי לרשום בכאן בדרך כלל הענינים שזכר הנביא, הנה שמהם נעשה ראיה על הגאולה העתידה והם חמישה ייעודים:

הראשון הוא, מה שזכר מהרחבת בית המקדש וגם ירושלים והגדלתה, כמו שאמר: "ובהפילכם את הארץ בנחלה תרימו תרומה ליי' קדש מן הארץ" וגו', שענין זה הוא שציוה יתעלה שמארץ ישראל ירימו תרומה למקום המקדש ולמושב הכהנים ולמושב הלוים, ואמר ש"יהיה מזה אל הקדש חמש מאות" קנים אל "חמש מאות מרובע סביב וחמישים אמה מגרש סביב לו" (יחזקאל מה, ב). וכבר ביאר הנביא למעלה בסיפור בנין הר הבית, שהמידה ההיא מקנה המידה שיהיה ארכו שש אמות.

וכבר התאמצו פריצי עמנו שיצאו מכלל הדת לבאר שהבנין הזה והחלוקה הזאת שראה יחזקאל ראוי שתובן בדרך רוחני ושהיא משל לשלמות נפשם שקנו בירושלים שלמעלה. והוכיחו שאינה כפשוטה באמרם, שאם היתה כפשוטה, הנה כפי האורך והרוחב מהמידות ההמה תהיה ירושלים יותר גדולה מחצי היישוב כולו והמקדש יותר גדול מכל ארץ ישראל, אבל הכל יהיה משל על השכר הרוחני. והביאו ראיה ממה שאמרו רבותינו זכרם לברכה בסנהדרין פרק חלק (דף צז, ע"ב) ובמסכת סוכה פרק לולב וערבה (דף מה, ע"ב): אמר רבי אבא תמני סרי פרסי הוי דרא קמי קודשא בריך הוא, שנאמר: "סביב שמנה עשר אלף" (יחזקאל מח, לה). וכתב רש"י בפירושו בירושלים שלמעלה משתעי קרא בסוף יחזקאל – וזה כולו טעות מבואר, לפי שמדברי הנביא יחזקאל מבואר נגלה שהיה המקדש והר הבית כולו מרובע ושהיה לו ת"ק קנים, שהם שלושת אלפים אמות, שהם מיל אחד וחצי מיל, והעיר ירושלים כולה בין המקדש וההר ותרומת הכהנים, שהם ק"נ אלף אמה באורך וששים אלף אמה ברוחב, ותרומת הלוים בצידה במידה ההיא ואחוזת העיר אשר בצד תרומת הלוים שהם לשנים עשר שבטי ישראל שלושים אלף אמה רוחב באורך ק"נ אלף. נמצא כשנצטרף חלק תרומת הכהנים אשר בתוכו הר הבית והמקדש עם חלק מתרומת הלוים ועם חלק אחוזת העיר, שיעלה הכל מאה וחמישים אלף אמה ברוחב ומאה וחמישים אלף אמה באורך, ונמצא כל העיר ירושלים ומגרשיה מאה וחמישים אלף אמה מרובע סביב שהם שבעים וחמישה מילין באורך ושבעים וחמישה מילין ברוחב. וזה הנראה באמת מכוונת הנביא, גם כי הכתוב מבאר

ש'אחוזת העיר' שהיתה לשניים עשר שבטי ישראל לא היתה רק שלושים אלף אמה רוחב על שלושים אלף אמה אורך, ומאלה היו אלף וחמש מאות אמות לכל רוח למגרש העיר, ומה שישאר מהאורך לצד מזרח ולצד מערב שהוא ששים אלף אמה לצד מזרח וששים אלף אמה לצד מערב ינתן לעובדי העיר. ונמצא מהרצוע הזאת, שהיתה חמשת אלפים קנים רוחב ועשרים וחמישה אלף קנים אורך שישוב ירושלים שהיה בתוכה לשנים עשר שבטי ישראל לא היה רק ארבעת אלפים וחמש מאות קנים ברוחב וארבעת אלפים וחמש מאות קנים באורך, והוא אמרו סביב שמנת עשר אלף קנים. כי 'סביב' ארבע חומותיה מארבע רוחותיה יעלה לשמונה עשר אלף קנים ויהיה אם כן אורך ישוב ירושלים כ"ז אלף אמות ורחבה כ"ז אלף אמות שהם י"ג מילין וחצי באורך וי"ג מילין וחצי ברוחב, שהוא מהלך אדם בינוני בשליש היום. ואין לתמוה אם בזמן הגאולה תהיה ירושלים במידה הזאת, כי הנה נינוה היתה עיר גדולה מהלך שלושת ימים, וגם היום מצרים עיר גדולה מאד מהמידה הזאת. גם אין לתמוה אם הר הבית והמקדש היה מיל אחד וחצי והמפקר טעה במה ששם כל גבולי ארץ ישראל תוך העיר ירושלים, ואיך יכחישו הנוצרים התרחבות ירושלים והגדלתה בזמן הגאולה.

והנה ירמיהו אמר בפרשת: "הנה ימים באים נאם יי' ונבנתה העיר ממגדל חננאל עד שער הפינה וגו' וכל העמק הפגרים וגו' עד נחל קדרון פנת שער הסוסים מזרחה קדש ליי'" (ירמיה לא, לז-לא). האם יפרשו[1700] "מגדל חננאל" ו"נחל קדרון" ו"עמק הפגרים" ושאר השמות שזכרו שמה כולם על השכר הנפשיי? הנה כל זה לא יסבלהו השכל. ואמנם מה שטען מדברי רש"י בירושלים שלמעלה משתעי קרא, אין פירושו שפשט הבנין לא יורה על מוכני האמתי מהבנין העתיד להיות, אלא שעם היות הדברים כפשוטן עוד ירמזו לבית המקדש שלמעלה וזה לשון רש"י שם: 'אף על גב דבירושלים דלעתיד לבוא כתיב קרא דרשינן נמי במקום ששינה שמה'. משמע מדבריו שאינו מוציא הכתוב מפשוטו, אלא שידרשהו בדרך רמז לענינים גדולים ולזה כיון רבי אבא במאמרו, והוא דומה למאמרם זכרונם לברכה[1701] 'כל מה שאירע לאבות סימן לבנים', שלא יכחישו הפשט כפי הכתוב, אבל יאמרו שמלבד הפשט יש בו עוד סימן למה שיקרה לבנים. ולכן תמצא שכתב רש"י בפירוש לספר יחזקאל בסופו פירש הכתובים האלה כפשטם וכתב שמונה עשר אלפים קנים הם ושש אמות לכל קנה.

[1700] המומרים.

[1701] מובא בפירוש הרמב"ן על התורה, בראשית יב, ו.

הנה התבאר מזה כולו התרחבות ירושלים ובית המקדש במצבו הגשמי, וזה ממה שיוכיח שלא נתקיים הייעוד הזה בזמן בית שני ושהוא עתיד להתקיים.

הייעוד הב' הוא, מהתרומה שסיפר שיתנו כל עם ישראל אל נשיא ישראל תרומה מן החטים ששית האיפה; וכן מהשעורים ומהשמן יתנו "בת מן הכור" ומן הצאן שה אחד ממאתים הצאן. וביאר שהיה זה למנחה ולעולה ולשלמים ושיתנו אותה לנשיא ושעל הנשיא יהיה מוטל לתת העולות והמנחות והנסכים בחגים ובחודשים ובשבתות בכל מועדי יי'. ותמהתי מהרד"ק שכתב[1702] זכרונו לברכה זהו לעתיד לבוא, רוצה לומר שירימו לחנוך הבית לחנוכת המזבח, עד כאן. והנה הכתוב מורה שאין הדבר כן, אם ממה שאמר "כל עם הארץ יהיו אל התרומה הזאת לנשיא בישראל" (יחזקאל מה, טז) מורה שאליו יתנו אותו. ונדחק החכם לפרש: "לנשיא בישראל" – בעבור הנשיא שיעשו זאת התרומה לחנוכת המזבח והנשיא לא יצטרך לעשותו בעד עצמו, כי ישראל יעשוהו בעבורו. ועוד, שהכתוב אומר בפי'"ועל הנשיא יהיה העולות והמנחה והנסך בחגים ובחדשים ובשבתות בכל מועדי בית ישראל, הוא יעשה את החטאת ואת המנחה ואת העולה ואת השלמים לכפר בעד בית ישראל" (יחזקאל מה, יז). וזה מורה הביאור שלא היתה התרומה הזאת פעם אחת בלבד לחנוכת המזבח, אבל שהיתה מדי שנה בשנה שיתן כל אחד מישראל לנשיא, שהוא המלך. זה המכס והתרומה מן הצאן ומן החטים והשעורים והשמן ושהנשיא יהיה מוטל עליו לתת הצריך לעולות לקרבנות, והקמח והשמן הצריך למנחות בחגים ובמועדים ובשבתות אבל לא התמידים, לפי שעל כל פנים יהיו נקנים משל ציבור ממחצית השקל והוא אמרו: "הוא יעשה את החטאת ואת המנחה ואת העולה ואת השלמים", ולכן נתיחדה התרומה הזאת לאותם הדברים הצריכים אליהם.

ואמנם היין, עם היות שלא היו נותנים ממנו לנשיא, הנה היה מוטל עליו[1703] לתתו, וכמו שאמר: "העולות והמנחה והנסך". וראוי שתדע שהתרומה הזאת אינה התרומה שחייבה התורה לתת לכהנים, כי התרומה שחייבה תורה אינה רק מתרומת גורן ותבואת יקב ולא היו מרימים מהצאן. אבל התרומה הזאת היתה מיוחדת למלך[1704] כדי פרנסתו וכדי שהוא יתן כל הצריך לחטאת ולמנחה ולעולה ולשלמים. ומאשר אמר: "לכפר בעד[1705] בית ישראל" יורה שלא אמר זה על השלמים הפרטיים אשר יעשה כל אחד מבני ישראל

[1702] בפירושו לפסוק טו.
[1703] על הנשיא.
[1704] כרבי מנחם [מובא ברש"י].
[1705] בנדפס: "על".

שלמי תודה בעלותו לרגל. והייעוד הזה מבואר נגלה מענינו שלא נעשה ולא נתקיים בבית שני, גם כפי דרך הנוצרים אי אפשר לפרשו על התרומה שהם נותנים לכהניהם, כי אינה בזה האופן שזכר כאן, אבל הוא כולו לעתיד לבוא.

והייעוד הג' במה שזכר בחנוכת המזבח שאמר: "כה אמר יי' אלהים בראשון באחד לחדש תקח פר בן בקר תמים וחטאת את המקדש" (יחזקאל מה, יח). והחודש הראשון הזה הוא חודש ניסן, כמו שאמרה תורה (שמות יב, ב): "ראשון הוא לכם לחדשי השנה"; וכן מפורש ענין "בראשון בארבעה עשר יום לחדש יהיה לכם הפסח" וגו' (יחזקאל מה, כא), יגיד הנביא שביום הראשון לחודש ניסן יחנכו את המזבח בקרבנות, ואי אפשר לומר שנתקיים זה בבית שני. כי הנה בספר עזרא כתוב (עזרא ג, ו): "מיום אחד לחדש השביעי החלו לעלות עולות ליי'" וגו', ושם כתוב שהיה בחג הסוכות אם כן לא הקריבו המלואים בניסן. ואין לומר שיאמר שהיה הקורבן הזה קורבן החודש הכתוב בתורה, כי הנה הכתוב סיפר שזה הפר יהיה חטאת, כמו שאמר : "ולקח הכהן מדם החטאת ונתן[1706] אל מזוזת הבית ואל ארבע פנות העזרה למזבח" (יחזקאל מה, יט). וזה לא היה בקורבן החודש, כי הפר היה עולה ולא היו מזין מדמו את מזוזת הבית כלל. גם על המזבח לא היו מזין אל ארבע הפינות רק שתי המתנות שהם ארבע, ולכן יתחייב בהכרח שיהיה זה לעתיד לבוא שיעשו חנוכת המזבח ביום הראשון לחודש ניסן בזה האופן אשר ביארו פה.

והייעוד הרביעי בענין הקרבנות שזכר כאן יחזקאל שעשה בהם שנויים מהמצוות אשר באו בתורת משה: ראשונה, במה שאמר בחג הפסח: "ועשה הנשיא ביום ההוא בעדו ובעד כל עם הארץ פר חטאת" (יחזקאל מה, כב). והנה בתורת משה לא נזכר בכל ימי הפסח פר לחטאת כי אם שעיר, שנאמר (במדבר כח, כב): "ושעיר חטאת אחד לכפר עליכם". ואם אמר שיעשה זה ביום ארבעה עשר שהוא ערב הפסח יהיה חידוש מוחלט שלא נזכר כן בתורה; ושנית במה שאמר: "ושבעת ימי החג יעשה עולה ליי' שבעת פרים ושבעת אילים" (יחזקאל מה, כג). וגם בזה שינוי רב, כי עולת הפסח לא היתה כפי התורה (במדבר כח, יט) כי אם ה"פרים בני בקר שנים ואיל אחד ושבעה כבשים". ויחזקאל הוסיף בפרים והוסיף באילים ולא זכר הכבשים; ושלישית באמרו: "ומנחה איפה לפר ואיפה לאיל" (יחזקאל מה, כד), שהשווה מנחת הפר למנחת האיל איפה לכל אחד מהם. והנה בתורה כתוב (במדבר כח, כ): "שלשה עשרונים לפר ושני עשרונים לאיל"; ורביעית באמרו: "ושמן הין לאיפה" (יחזקאל מה, כד), והתורה בפרשת שלח לך (במדבר יג) ל'איל

[1706] בנדפס: "ושיזו".

האחד' שהיתה מנחתו סולת שני עשרונים דצריכה שלישית ההין שמן ולמנחת בן הבקר שהיתה סולת ג' עשרונים הצריך חצי ההין שמן. ואיך אם כן יחזקאל נתן מידת הין לאיפה והשווה המידה לפר ולאיל?; וחמשית באמרו: "בשביעי בחמשה עשר יום לחודש בחג יעשה כאלה שבעת הימים כחטאת כעולה וכמנחה וכשמן" (יחזקאל מה, כה). וזה גם כן שינוי גדול. כי הנה בשבעת ימי החג לא היו הפרים שווים, אלא הולכים ומתמעטים ולא היו האילים שבעה כי אם שנים בלבד גם היו שם בכל יום י"ד כבשים לעולה שלא זכר יחזקאל כאן, ובמנחה שנה מה שזכרתי בסולת ובשמן גם, כי לא זכר יין כלל הקרבנות האלה כמו שזכרה התורה; וששית באמרו: "והעולה אשר יקריב הנשיא ליי' ביום השבת, ששה כבשים תמימים ואיל תמים... ולכבשים מנחה מתת ידו" (מו, ד-ה). ובזה מהשינוי רב, אם במה שאמר "ששה כבשים" ובתורת משה כתוב וביום השבת שני כבשים, ואם במה שנזכר איל ולא נזכר בשבת איל כלל בתורת משה, ואם מה ששם מנחת הכבשים מתחת ידו מה שהיה בתורת משה דבר מוגבל ומחוייב וגם במידת המנחה והשמן שינה, כמו שזכרתי למעלה; ושביעית באמרו : "וביום החדש פר בן בקר תמימים וששת הכבשים ואיל תמימים יהיו, ואיפה לפר ואיפה ולאיל תעשה מנחה ולכבשים כאשר תשיג ידו, ושמן הין לאיפה" (מו, ו-ז). ובזה גם כן שינוי רב, אם ממה שזכר ב'עולת החודש' – פר בן בקר, ובתורת משה כתוב (במדבר כח, יא): "פרים בני בקר שנים", ואם במה שעשה הכבשים ששה, ובתורת משה – "כבשים בני שנה שבעה" (שם) ובענין המנחה והשמן שמה גם כן, כמו שזכרתי; ושמינית באמרו: "וכבש בן שנתו תמים תעשה עולה ליום ליי', בבקר בבקר תעשה אותו, ומנחה תעשה עליו בבקר בבקר ששית האיפה ושמן שלישית ההין" (מו, יג-יד). ובזה גם כן מהשינוי, שזכר תמיד של שחר ולא זכר תמיד של בין הערבים, וגם במנחה שינה, שהתורה אמרה (במדבר כח, ה): "ועשירית האיפה סולת למנחה בלולה בשמן כתית רביעית ההין" ויחזקאל הוסיף בסולת ובשמן. עוד תשוב ותראה שלא זכר יחזקאל כלל מחג השבועות ולא מיום תרועה ויום הכיפורים, וגם לא משמיני עצרת. ומי יתן ידעתי למה ולמה לא זכר גם כן סדר עבודתם בשינוי או מבלי שינוי, כמו שעשה בשאר מועדי יי'.

וכבר נתקשו חכמינו זכרונם לברכה על השינויים האלה במסכת מנחות פרק התכלת (דף מה, ע"א) עד שאמר רבי יוחנן: "פרשה זו עתיד אליהו לדרשה", כלומר שאין אנו יודעים לדרוש אותה, לפי שמצוות התורה הן נצחיות ואיך ישנה יחזקאל מדברי משה אדוננו מפי הגבורה, והלא אחרון הנביאים אמר (מלאכי ג, כב): "זכרו תורת משה עבדי אשר צויתי אותו בחורב על כל ישראל חקים ומשפטים". והנה רב אשי השיב: על

המילואים הקריבו בימי עזרא כדרך שהקריבו בימי משה. ולא יעלה על דעתך, שכיון רב אשי ושאר החכמים שהסכימו עמו, שנבואה זו של יחזקאל נתקיימה בבית שני. כי הנה בספר עזרא כתוב (עזרא ג, ב): "ויקם ישוע בן יהוצדק ואחיו הכהנים וזרובבל בן שאלתיאל ואחיו, ויבנו את מזבח אלהי ישראל להעלות עליו עולות, ככתוב בתורת משה איש האלהים". והוא מה שיורה שכפי תורת משה היו מעלין עולותיהם לא כפי תורת יחזקאל, כי תורתו ונבואתו זאת כולם מודים שלעתיד לבוא נאמר, אבל נוכל לומר שהיה דעת רב אשי ורבי יוסי שאמר גם הוא כן, שבימי עזרא עשו מלואים כדרך שעשה משה במדבר, אבל לא במספר הימים ההם. כי הנה משה עשה למלואים שבעת ימים וביום השמיני התחילו הנשיאים להקריב קרבנם, אמנם בימי עזרא התחילו המלואים ביום אחד לחודש השביעי והתמידו בהם עד סוף שבעת ימי הסוכות שהיו כא' יום. ויסבור רב אשי שלעתיד לבוא יקריבו גם כן מלואים ושעל ימי המלואים ניבא יחזקאל לא על הקרבנות המסודרים כפי התורה, כי בתורה לא יהיה שינוי חלילה וחס, אמנם בימי המלואים העתידים אשר יעשו ניבא הנביא מה שיעשה בהם ממנחה וחטאת ועולה.

וגילה בזה אם כן הנביא, שבראשון באחד לחודש שהוא יום ראש חודש ניסן יתחילו לעתיד לבוא ימי המלואים, וציוה השם שבאותו יום יקריבו פר בן בקר חטאת ושכן יעשו בשבעה לחודש שיקריבו פר שני לחטאת לכפר על איש שוגה ופתי, אם מתוך השמחה נכנס בשוגג במקום שלא היה לו רשות להכנס שם ובבוא חג הפסח בתוך שבעת ימים מצוות יאכל. כי הנה לא שינה דבר בחוקות הפסח והמצוות, אבל אמר שבערב הפסח שהוא בארבעה עשר יום לחודש יעשה הנשיא בעדו ובעד כל עם הארץ פר בן בקר חטאת. ולפי שכל שבעת ימי חג הפסח היו מכלל ימי המלואים, לכן אמר "ושבעת ימי החג יעשה עולה שבעת פרים" וגו' (יחזקאל מה, כג), כי זהו כולו מקרבנות המלואים באותם הימים מלבד מוסף הפסח הכתוב בתורה.

וגילה עוד הנביא בזה, שאותם ימי המלואים לעתיד לבוא יהיו מיום הראשון לחודש ניסן שאז נשלמו ימי המלואים של משה, כמו שזכרה תורה עד סוף שבעת ימי חג הסכות, שבו נשלמו ימי המלואים בבית שני. כי הנה משה עשה המלואים ז' ימים ושלמה כשבנה הבית עשה ימי המלואים הכפל ממה שעשה משה, שנאמר (מלכים א ח, סה): "שבעת ימים ושבעת ימים ארבעה עשר יום" ובבית שני עשו כפלים ממה שעשה משה[1707] שהם עשרים ואחד יום. ומפני שהבית העתיד הגדיל מעלתו וקדושתו מהמשכן שעשה משה ומהבית שבנה שלמה ומבית שני הרבה מאד, לכן ציוה יתברך שלעתיד

[1707] אולי צ"ל: "שלמה".

לבוא יהיו המלואים מן הזמן אשר עשאם משה, עד הזמן אשר עשאום בבית שני, שהוא מראש חודש ניסן עד כ"א בתשרי מהסיבה אשר אזכור אחרי זה.

וציוה הנביא כאן מה שיעשו לעתיד לבוא באותם ימי המלואים, אם בכל יום, וציוה שיעשו כבש בן שנתו בבוקר עם המנחה שזכר. והיה זה מלבד תמיד של שחר ותמיד של בין הערבים שציוה משה, ואם בשבתות אשר היו באותם ימי המלואים וביום החודש. כי הנה כל זה הוא, כמו מה שזכר משבעת ימי חג הפסח ושבעת ימי חג הסוכות, רוצה לומר קרבנות ימי המלואים ההם שהיו אלה כולם מלבד הקרבנות האמורות בתורה. ולפי שבזה לא דיבר הנביא כלל מהקרבנות שבאו בתורת משה, לכן בדבר המסכים ממנו עם מה שבתורה לא נאמר "ככתוב בתורת משה" (מלכים א ב, ג) מפני שהיה דבר זולתי אליה באותם ימי המלואים בלבד, כי היתה הנבואה הזאת להוראת שעה לאותם ימי המלואים ואחרי השלמתם לא נעשו עוד. כי כן תמצא, שנזכר בספר עזרא (עזרא ג, ג-ו) שמיום "אחד לחודש השביעי החלו להעלות עולות" ונכללו בימים ההם מהמלואים – חג הסוכות, ולא נזכר שם דבר משמיני עצרת אבל אחרי שזכר "ויעשו את חג הסכות" וגו' אמר אחרי כן "עולת תמיד ולחדשים ולכל מעדי יי'" וגו', לפי שהעולות הראשונות היו מהמלואים ואחרי הקריבו כפי מצוות התורה בלבד, ועל כן הוציא חג הסוכות ולא כללו עם שאר מועדי יי', כמו שכלל שמיני חג העצרת, לפי שעד סוף ז' ימי חג הסוכות היו מלואים. ולא תחשוב שנכלל שמה שמיני חג עצרת עם חג הסוכות, כי אתה תראה אחרי כתוב שעשו כל הקהל השבים מן השבי סוכות ושם נאמר ויעשו את החג שבעת ימים וביום השמיני עצרת כמשפט, כן הענין בדברי יחזקאל שזכר ימי המלואים ומה שיעשה בהם בלבד, ואין סתירה על זה ממה שאמר כאן במנחת עולת היום מ"בקר בבקר... מנחה ליי' חקות עולם תמיד" (יחזקאל מו, יד). כי לא אמר "חקות עולם" על אותה מנחה שזכר, אלא להזהיר שלא יחשבו שבעבור העולה והמנחה הזאת אשר יקריבו בבוקר בבוקר בימי המלואים יחדלו מהקריב התמידין שנזכרו בתורת משה, על כן אמר על אותם שציוה משה "חקות[1708] עולם תמיד יעשו את הכבש" (מו, יד-טו). רוצה לומר תמידי תורת משה שהם חוקות עולם תמיד יעשו אותם עם הכבש ועם המנחה ועם השמן אשר זכרתי שיקריבו בבוקר בבוקר, וזה יעלו תמיד לעולה בכל יום בבוקר ובבוקר מאותם ימי המלואים.

ואמנם למה לא זכר מנחה חדשה שיקריבו בחג השבועות ויום תרועה ויום הכיפורים אשר יהיו באותם ימי המלואים, כמו שזכר אותם בחג הפסח ובחג הסוכות, הנה הוא

[1708] בנדפס: "חקת".

לפי שבחג הפסח רצה הקב"ה שיעשו קרבנות בעבור שמחת הגאולה, לפי שבניסן נגאלו ובניסן עתידין להגאל, כדברי רבי יהושע (ראש השנה יא, ע"ב). ובחג הסוכות יוסיפו גם כן הקרבנות מפני תשועת מלחמת 'גוג ומגוג' שתהיה בימים ההם, אבל בחג השבועות וביום תרועה ויום הכיפורים, לפי שלא נעשה בהם דבר מיוחד לא נתווספו בהם הקרבנות. ובכלל אומר לך, שיהיו מי המלואים מראש חודש ניסן עד כ"א בתשרי, לפי שבאותו זמן כולו תהיה הגאולה ומלחמת האומות ומפלת 'גוג ומגוג'. ומזה תדע שדעות שני השלמים: רבי אליעזר ורבי יהושע – אלו ואלו דברי אלהים חיים[1709], כי רבי יהושע שיער בתחילת הגאולה שתהיה בניסן ורבי אליעזר שיער בתכליתה שתהיה בתשרי (ראש השנה יא, ע"א).

הייעוד הב'[1710] ממה שביאר הנביא הדרך אשר יבוא הנשיא וש"שער החצר הפנימית הפונה קדים יהיה סגור ששת ימי המעשה וביום השבת יפתח וביום החודש יפתח" (יחזקאל מו, א). והנה פתיחת השערים האלה וסגירתם, וכן מה שאמר קודם לכן בסיפור הבנין של שער המקדש החיצון הפונה קדים שאמר "השער הזה סגור יהיה לא יפתח וגו' את הנשיא הוא ישב בו לאכול לחם לפני יי'" (מד, ב-ג) לא נזכר דבר ממנו בבית שני. והנביא עשה בנבואותיו אלה עיקר גדול מזה באמרו: "ובא הנשיא דרך אולם השער וגו' והשער לא יסגר עד הערב" (יחזקאל מו, ב). ואין המלט מהיות זה חידוש גדול ציוה עליו יתברך לעתיד לבוא, ואי אפשר לפרשו לא בדרך רוחני כדברי הנוצרים וכל שכן על זמן בית שני שלא היה שם דבר מזה כלל.

וחמשת הייעודים האלה יעידון יגידון, שהם כפשוטם ושאין בהם תוך רוחני ושלא נתקיימו בזמן בזמן בית שני, אבל שהם עתידים להתקיים לעתיד לבוא. וכבר ימצאו בנבואות האלה ייעודים יותר מאלה שהם עתידים להתקיים ולא נתקיימו עד הנה. ונסתפקתי באלו להיותם היותר מוכרחים ולבחירת הקיצור גם כן. והעיקרים האלה לא נמצאו בדברי ישעיהו ולכן לא נכללו בעיקרי נבואותיו.

פרק י

הנבואה הי' תחילתה: "כה אמר יי' אלהים זה גבול אשר תתנחלו את הארץ לשני עשר שבטי ישראל" וגו' (יחזקאל מז, יג), עד סוף הספר.

וגם בנבואה הזאת באו ה' ייעודים:

[1709] לפי עירובין יג, ע"ב. ועוד.
[1710] הייעוד הה'.

הראשון שיבואו כל י"ב שבטי ישראל בגאולה העתידה ויזכו להתנחל על אדמת הקודש. וכבר התבאר זה במקום הזה תכלית הביאור, אם באמרו "אש תתנחלו את הארץ לשני עשר שבטי ישראל, ואם במה שזכר אותם כל שבט ושבט בפני עצמו בפרשה: "ואלה שמות השבטים" (יחזקאל מח, א), שזכר דן ראשונה ואשר ונפתלי ומנשה ואפרים אחריו, וראובן אחריו, ויהודה אחריו, ואחרי כן זכר בנימין ושמעון אחריו, וישששכר וזבולון אחריו וגד באחרונה. זה לך עדות ברורה שישובו השבטים כולם בזמן הגאולה העתידה איש לא נעדר[1711], ושלא נתקיים זה בבית שני, כי לא שבו שמה השבטים האלה. וגם אי אפשר לפרש שמותם על השכר הרוחני, אם לא בדרך הזיות והבלים שאין ראוי לשום להם לב.

והייעוד הב' בענין הנחלה והוא שלא תהיה נחלתם כמו שהיתה בימי יהושע לגולגולתם והשבט שהיה רב באוכלוסין היה חלקו רב, והשבט שהיה מועט באוכלוסין היה חלקו קטן, כמו שאמר (במדבר לג, נד): "לרב תרבו את נחלתו" , אבל לעתיד לבוא רצה הקב"ה שלא יהיה כן, אלא שכל השבטים ינחלו חלקים שווים בין שיהיה רב אוכלוסין או מעט, ועל זה אמר כאן: "ונחלתם אותה איש כאחיו" (יחזקאל מז, יד), כי זה על השבטים נאמר, רוצה לומר שלא ינחלו איש כפי פקודיו, אלא שיעשו בכל הארץ ממזרח למערב רצועות שוות בארכן ורחבם כמספר השבטים, וכל אחד מהם יטול רצועה מהן בשווה זה לזה, כי החלוקה אשר עשה יהושע ציוה עליה משה, לפי שעה ולא היתה מצוה לדורות. ואמנם היה זה כן, לפי שבחילוק הארץ שעשו בימי יהושע לפי שהיה חילוק ראשון נעשה איש לפי פקודיו ולרב הרבו נחלתו, אמנם לעתיד לבוא ראה הקב"ה שאין ראוי לעשות החלוקה כך, לפי שהיו עתידים המתים לחיות וישובו איש אל אחוזתו ואיש אל משפחתו[1712], ואם היתה החלוקה נעשת לגולגולת העולים מן הגלות אולי שיתנו לשבט מהגורל מועט לפי פקודיו וכאשר יחיו מתיו נבלותיו יקומון – לא תכיל אותה הארץ, ומפני כן ראה יתברך שינתן להם, כלומר לעולי הגולה חלקים שווים בנחלתם וכל שבט יעמוד לגורלו מהקמים בתחייה ממנו, אם מעט ואם הרבה באופן שלא ישאר עלבון נחלה לשבט האחד על האחד. וגם זה הייעוד לא נתקיים בבית שני, כי לא נחלקה שמה הארץ לשבטים וענינו בהכרח חילוק גשמי, ולכן יחוייב שיתקיים לעתיד לבוא.

והייעוד הג' באמרו: "והיה תפילו אותה בנחלה[1713] לכם ולהגרים הגרים בתוככם אשר הולידו בנים בתוככם, והיו לכם כאזרח בבני ישראל אתכם יפלו בנחלה בתוך שבטי

[1711] לפי ישעיה מ, כו.
[1712] לפי ויקרא כה, י.
[1713] בנדפס חסר.

ישראל, והיה בשבט אשר גר הגר אתו שם תתנו נחלתו" וגו' (מז, כב-כג). כי הנה בחלוקת הארץ שנעשת בימי יהושע לא נתחלקה כי אם לשבטי ישראל והגרים הגרים אתם ציותה תורה לאהוב אותם ושלא להונותם, אבל לא שיתנו להם נחלה. אבל כאן גילה הנביא שלעתיד לבוא ינחלו הגרים בחלוקת הארץ כאזרח בבני ישראל לא שיתן להם חלק בפני עצמם כשבט אחד, לשתתחלק הארץ לשבטים והשבטים יחלקו חלקם לבתי אבות ובכללם יהיה כגר כאזרח והוא אמרו: "והיה בשבט אשר גר הגר אתו שם תתנו נחלתו". האמנם למה לא היה זה בימי משה וציוה השם עליו לעתיד לבוא הוא, שהערב רב שעלו עם ישראל ממצרים לא נלוו אליהם בגלותם ולא סבלו בסבליהם, אבל כשראו הצלחתם וגאולתם התערבו עמהם, וכמו שאמר (שמות יב, לח): "וגם ערב רב עלה אתם", כי בזמן העלייה נלוו אליהם לא קודם לכן, וגם הן היו לצור מכשול ולאבן נגף[1714] לבני ישראל במעשה העגל ובשאר הפעמים שחטאו במדבר, ולכן לא זכו להתנחל עמהם, אמנם לעתיד לבוא לא אמר הנביא שיתנחלו עם בני ישראל הגרים אשר ילוו אליהם בזמן הגאולה, כי כבר אמרו חכמינו זכרונם לברכה (יבמות כד, ע"ב) ש"אין מקבלין גרים לימות המשיח", אבל ציוה זה על הגרים שבהיות ישראל בגלות גרו עמהם וקבלו ברית קודש וקבלו צרות, שלכן אמר כאן: "הגרים בתוככם אשר הולידו בנים בתוככם", רוצה לומר שכבר נאחזו אתם ובכל צרתם להם להם צר ולכן היה ראוי, שמהטוב ההוא אשר ייטיב ייטיב יי' לישראל יקחו חלקם. וגם הייעוד הזה לא נתקיים בבית שני, כי לא נתחלקה הארץ, לא לשבטים ולא לגרים.

והייעוד הד' בענין ירושלים והוא, שבהיות ישראל על אדמתם נפלה קצתה בגורל יהודה וקצתה בגורל בנימין ושאר השבטים לא היה להם בה חלק ונחלה, אבל כאן ביאר הנביא שבחלוקת הארץ לא יעשו בלבד כמו שעשה יהושע י"ב חלקים לי"ב שבטי ישראל, אבל שיעשו מן הארץ כולה י"ג חלקים ויהיו הי"ב מהם לי"ב שבטים, והחלק הי"ג יהיה תרומה ליי' למושב ירושלים ולכהנים וללוים ולשאר הדברים אשר זכר, והיה החלק ההוא המיוחד לגבוה, רוצה לומר לקודש יי' תרומה מכל הארץ, כי אלו השבטים כולם ירימו מכל חלקיהם אותה תרומה ליי' ולכן זכר גבול דן וגבול אשר וגבול נפתלי וגבול מנשה וגבול אפרים וגבול ראובן וגבול יהודה, ואחריו גבול התרומה, ואחריה זכר גבול בנימין וגבול שמעון וגבול ישששכר וגבול זבולון וגבול גד באופן שהיה חלק התרומה בין יהודה ובין בנימין. ומפני שהיתה ירושלים בזה האופן מכל השבטים בשווה, לכן זכר הנביא בסוף הספר שיהיו שערי ירושלים על שמות שבטי ישראל שנים עשר שערים

[1714] לפי ישעיה ח, יד [בהיפוך].

שהם שלושה לצפון: שער ראובן, שער יהודה, שער לוי; ושלושה למזרח: שער יוסף, ושער בנימין ושער דן; ושלושה לדרום: שער שמעון ושער ישששכר ושער זבולון; ושלושה למערב: שער גד, ושער אשר, ושער נפתלי. ואמנם יהיה זה כן, רוצה לומר שתהיה ירושלים מכל השבטים לעתיד לבוא, לפי שיהיה לכל אחד מהם חלק שווה בקדושה ובקורבה אל האלהים. הלא תראה מה שנמשך בימי רחבעם מהסרת העם מאחרי יי' ושחדלו מעלות לירושלים, לפי שהיתה לבני יהודה ובנימין, ואם היה לכל השבטים חלק שווה לכל אחד מהם בעיר לא היו נמנעים מלעלות שמה, לכן רצה יתברך שלעתיד לבוא, יהיה כל הקהל כאחד בני האמהות כבני הגבירות ושהשבטים יהיו קטן וגדול שם הוא במדרגה שווה ושער אחד יהיה לכל אדם מהם לכבוד ולתפארת[1715] ולאות חזקתם וחלקם בעיר השם. וגם הייעוד הזה מבואר נגלה הוא שלא נתקיים בבית שני, כי לא היו שם כל השבטים ולא נתחלקה הארץ אליהם ולא היו שערים לשבטים בירושלים.

הייעוד הה' שביאר הנביא בכאן, שמאותו חלק י"ג שיעשו בארץ תרומה ליי' יקחו ממנו באמצע הרצועה העוברת ממזרח למערב כ"ה אלף קנים אורך וכ"ה אלף קנים רוחב, שהוא רוחב כל חלק וחלק מהם ובארץ המרובעת ההיא יהיה הר הבית והמקדש ומושב הכהנים והלויים ועיר ירושלים והמגרשים וחלק עובדי העיר. והנותר מהחלק והרצועה ההיא לצד מזרח ולצד מערב עד סוף תחום ארץ ישראל יהיה לנשיא שהוא מלך ישראל, כמו שאמר: "והנותר לנשיא מזה ומזה" וגו' (יחזקאל מח, כא). ועליו נאמר למעלה: "כי יתן הנשיא מתנה לאחד מבניו נחלתו היא לבניו תהיה אחוזתם היא בנחלה" (יחזקאל מו, טז), לפי שהיתה הארץ ההיא נחלת הנשיא בפרט ולכן יוכל לתת ממנה לבניו כרצונו, אבל התנה הכתוב באמרו: "לאיש מבניו" (יחזקאל מו, טז), רוצה לומר שיוכל לעשות מתנתו לבניו הזכרים ולא לנקבות. ואמנם למה הוצרך לומר זה בנשיא כיון שכל איש ישראל שווים בדין הזה, שתהיה נחלתו לבניו הנה הוא לפי שלא יחשוב חושב שנתן הקב"ה מתנה הזאת מן הארץ לנשיא כדי שיתפרנס בה, לפי כבוד נשיאותו. ויתחייב מזה שגם יהיו בנים רבים לנשיא לא יירש נחלתו זאת כי אם בנו הגדול היושב על כסאו יורש נשיאותו כיון שאותה מתנה היתה מיוחדת לכבוד הנשיאות, וכן הוא הענין אצל מלכי אדום וישמעאל כולן עד היום, שכל ארצות מלכותם יורש הבן הבכור המולך אחריו, אמנם שאר אחיו יקחו מהמטלטלין אשר נשארו מאביהם אבל לא מנחלת הארצות, שאם לא היה כן תשבר ותתחלק המלכות לחלקים דקים פתות אותה פתים[1716] ויתרבו

[1715] לפי שמות כח, ב.
[1716] לפי ויקרא ב, ו.

המלכים עד אין תכלית, לכן ביאר הנביא במאמר השם שלא יהיה ענין המלך המשיח נשיא ישראל באותו אופן, רוצה לומר שכל נחלתו יירש הבן הבכור המולך אחריו ושלא יוכל הנשיא לתת ממנה[1717] לאחד משאר בניו לא יהיה כן, אבל כי יתן הנשיא מתנה לאיש מבניו איש זכר ולא נקבה נחלתו, רוצה לומר מתנתו קיימת כיון שנחלתו היא ולבניו תהיה, כלומר כולם עתידים ליורשה, כי אחוזתם היא בנחלה אבל אם יתן הנשיא מתנה מנחלתו לאחד מעבדיו לא תהיה אותה מתנה קיימת כי אם עד שנת הדרור שהוא היובל ואז תשוב הנחלה לנשיא, כי הנה נחלתו לבניו תהיה לא לאיש זר. ואמנם הסיבה בזה היא, לפי שהנשיא לא היה יורש בתוך שבטו כלום כשאר אנשי שבטו ואותה נחלה שנתן לו השם מחלק תרומת השבטים היה מפני מה שטרח עצמו בכבוש הארץ ובחלוקה, והיה זה לו נחלתו להורישה לבניו, כמו שכל איש מישראל היה מוריש גם כן נחלתו לבניו.

ואמנם לענין הנשיאות היה למלך התרומה שהיו לו כל עם הארץ מהחטים והשעורים והשמן והצאן שהיה דבר גדול מדי שנה בשנה, כמו שנזכר למעלה ומה שהיה מוציא ממנה לעולה ולמנחה ולשלמים היה מעט והנשאר היה לו להתפרנס כפי כבודו עם שאר משפטי המלוכה. אבל הנחלה אשר נתן הקב"ה למלך המשיח מפאת עצמו חלף[1718] עבודתו בקיבוץ הגלויות וכיבוש הארץ היה מהראוי שיירשוה בניו כולם.

וגם הייעוד הזה מבואר הוא, שלא נתקיים בבית שני, כי עם היות שהיה שם נשיא מבית דוד בקרב הסנהדרין לא היה לו חלק ונחלה בארץ לקוחה מתרומת השבטים. וגם הדברים האלה כולם, אין להם ענין בציור הרוחני אשר לקחו להם בני אדום לנוס שמה מאמתת נבואת דבריהם.

וחמשת הייעודים האלה גם כן צעקו חוצה[1719] שהם כפשוטם ושאמתתם הוא הנראה בהם ושלא נתקיימו בזמן בית שני, אבל הם עתידים להתקיים לעתיד לבוא ורובם נוספים על עיקרי נבואות ישעיהו.

הרי לך עשר נבואות מדברי יחזקאל הנביא שכולם עדות ברורה על גאולתנו העתידה ולא אחת מהם שכפי הסברא הישרה והשכל הבריא, נקי התאוות וההרגלים נוכל לפרשה לא כדרך הנוצרים על הגאולה הרוחנית, כפי ייעודיהן ותנאיהן, ולא גם כן שנתקיימה בזמן בית שני כדברי הסכלים הדוברים על יי' תועה[1720]. ואין ספק שיחזקאל זכר כל

[1717] מנחלתו.
[1718] בעבור.
[1719] לפי ישעיה לג, ז.
[1720] לפי ישעיה לב, ו.

מה שזכר בביאור גדול ומאמרים מפורשים, עם היות שלא היה לו לשון למודים ויופי המליצה כמו שהיה לישעיהו, וגם לירמיהו. וכבר ביארתי בהם מה שיסכימו עם נבואות ישעיהו ומה שאוסיף הוא עליהן, כי ביאר זה[1722] מה שלא ביאר זה[1721], עם היות שכולם נתנו מרועה אחד[1723].

והעיקרים אשר הוסיף בהם הנביא הזה הרחבת ביאור ושלמותו יותר מכל שאר הנביאים הם חמישה: האחד – נקמת האומות, כמו שבא בנבואה הג' ובנבואה הח' מ'גוג ומגוג', שביאר האומות אשר תהיה בהם הנקמה מה שלא עשה נביא אחר באותו ביאור כמוהו. והב' – מתשועת ישראל וקיבוץ גלויותיהם, וכמו שאמר בסוף הנבואה הח' שביארתי: "ולא אותיר עוד מהם שם" (יחזקאל לט, כח), שאפילו אחד מבני ישראל לא ישאר בארצות הגוים. וגם זה בשלילה מוחלטת לא אמרו נביא אחר. הג' – שישובו עשרת השבטים ויהודה ובנימין גם כן בגאולה עשרת השבטים ויהודה ובנימין גם כן בגאולה העתידה, כמו שיבאר בנבואה האחרונה בזכרו את השבטים כולם אחד אחד בשמו איש לא נעדר[1724]. וגם הפרטיות המופלג הזה לא עשאו נביא אחר. הד' – שימלוך מלך מבית דוד על כל השבטים יחד, כמו שאמר: "ולא יהיו עוד לשני גוים ולא יחצו לשתי ממלכות עוד" וגו' (יחזקאל לז, כב). ואמר: "ועבדי דוד מלך עליהם רועה אחד יהיה לכולם" (יחזקאל לז, כב). הה' – פינת תחיית המתים שביאר בפרשה ששית: "הנה אני פותח את קברותיכם עמי וגו', ונתתי רוחי בכם וחייתם והנחתי אתכם על אדמתכם" (יחזקאל לז, יד).

הרי לך מבואר נגלה שבחמשת מעיקרי הנבואות ישעיהו הרבה יחזקאל הנביא הביאור וההתוודעות יותר מזולתו מהנביאים כולם. ומלבד אלה עוד ניבא על נקמת אדום, שהוא העיקר הב'; ושתשוב הנבואה והשכינה בישראל, שהוא העיקר הח'; ולא ישובו עוד לגלות וימול השם את לבם, שהוא העיקר הי"א; ושיקבלו האומות אמונת השם יתברך, שהוא הי"ב. אבל ניבא בהם באותו אופן שניבאו שאר הנביאים. ואמנם בהתרחבות ירושלים ובית המקדש – הבנין המקודש העתיד ובתרומת הנשיא ובחניכת המזבח בימי המלואים ובחלוקת הארץ לחלקים שווים ובנחלת הגרים ובנחלת הנשיא והיות כל שבט ושבט חלק בירושלים ושעריה הם דברים מחודשים בנבואותיו שלא זכר אותם כן אחד משאר הנביאים. ולפי שהוא חיזק לבות ישראל בנבואותיו – נקרא מלידה מבטן 'יחזקאל', רוצה לומר מספר חוזק האל וגבורתו בגאולה העתידה.

[1721] ישעיה.
[1722] יחזקאל.
[1723] לפי יחזקאל לז, כד.
[1724] לפי ישעיה מ, כו.

המבשר השישי (הושע)

המבשר טוב הששי הוא הנביא **הושע בן ארי** בנבואה הראשונה מספרו ראשיתה: "תחלת דבר יי' בהושע" וגו' (הושע א, ב), עד "שמעו דבר יי' בני[1725] ישראל" (הושע ד, א).

וקודם שאפרש הנבואה הזאת ראיתי להעיר בעניניה ספקות:

הראשון מה ענין אמרו "וילדי זנונים"? כי אם היו אלה הנזכרים בפרשה, כמו שפירשו המפרשים[1726] שבעבור שהיתה אמם זונה היו הם בספק ממזרות הוא דיבור מותר ובזולת מקומו, כי הציווי היה ראוי שיהיה לבד "קח לך אשת זנונים כי זנה תזנה" וגו' (הושע א, ב), ואחר זה יאמר "ותהר ותלד לו" (הושע א, ג). כי הצוואה לא היתה כי אם על לקוחי האשה וממנו נמשכו הבנים, גם כי אחרי שלקח הנביא אותה אשה, הנה הבנים אשר הולידה ממנו לא היו כבר בני זנונים, כי אף על פי שהיא היתה זונה קודם שלקחה, אם אחרי נשואיו לא זנתה תחתיו כשרים היו הבנים ולא בני זנונים.

והספק השני מסדר הכתובים וצרכם שאמר ראשונה "והשבתי ממלכות בית ישראל" (הושע א, ד) וחזר לומר עוד "והיה ביום ההוא ושברתי את קשת ישראל" (הושע א, ה), והוא עצמו מה שאמר "והשבתי ממלכות בית ישראל"[1727]. וגם אמר שלישית על הבת "קרא שמה לא רוחמה, כי לא אוסיף עוד ארחם את בית ישראל". ואם כבר ייעד על השברתו בשם הבן יזרעאל ועל שבר מלכותו, לא היה צורך לשם הבת "לא רוחמה" (הושע א, ו) לזה הענין עצמו?

והג' מה ענין שם 'יזרעאל' הנזכר בדברי הנביא הזה פעמים. כי הנה אמרו ראשונה "ופקדתי את דמי יזרעאל על בית יהוא" (הושע א, ד) מפורש ענינו שהוא יפקוד הדמים אשר אשר שפך יהוא ביזרעאל מבית אחאב[1728] על ביתו במות זכריה שהיה מבניו והפסד מלכות יהוא מישראל. אבל אמרו "ושברתי את קשת ישראל בעמק יזרעאל" אין ענין לו כי הוא נאמר על חורבן שמרון ע"י מלך אשור שהיה בימי פקח בן רמליהו ובימי הושע בן אלה שלא היו כבר מבית יהוא, ומה להם בעמק יזרעאל, שהוא רמז ליום קיבוץ הגלויות למה קראו "יזרעאל" ויהיה שם הגאולה כשם החורבן עצמו. גם אמר אחרי כן "והארץ תענה את הדגן ואת התירוש ואת היצהר והם יענו את יזרעאל" (הושע ב, כד), וזה אי אפשר לפרשו לא על יום החורבן ולא על יום התשועה כי אם על ישראל.

[1725] בנדפס: "בית ישראל".
[1726] רש"י לפי פסחים
[1727] מעין רד"ק.
[1728] כרש"י.

והספק הד' אמרו: "ותגמול את לא רוחמה" (הושע א, ח). ומה ראתה הנבואה לפרש שגמלה "את לא רוחמה" והיה די באמרו ותהר עוד ותלד בן[1729]. הלא תראה שבראשונה לידת 'יזרעאל' וכאשר בא לזכור לידת "לא רוחמה" לא אמר ותגמול את 'יזרעאל' אבל אמר בלבד "ותהר עוד ותלד בת" (הושע א, ו), כי היה זה בלבד הצריך לענין הסיפור והנבואה לא שיזכור כאשר גמלתו.

והספק הה' הוא מה שאמרו בספר 'דבי רב'[1730] על "והיה מספר בני ישראל כחול הים" (הושע ב, א). אמרו שם דבי רב[1731] אומר: "יש פרשיות סמוכות זו לזו ורחוקות זו מזו, כרחוק מזרח ממערב", כי אתם לא עמי "והיה מספר בני ישראל כחול הים". מה ענין זה לזה; וכן התעוררו עליו בפסחים (דף פז, ע"ב) ומה שהשיבו עליו דרך דרש הוא. וכזה עצמו יש להקשות במה שאמר: "אמרו לאחיכם עמי" (הושע ב, ג), שהוא נחמה וסמך לו "ריבו באמכם ריבו" (הושע ב, ד) בזכרון פשעיהם ואורך הגלות הנגזר עליו עליה.

והספק הששי הוא באמרו: "וארשתיך לי לעולם וארשתיך לי בצדק ובמשפט וגו' וארשתיך לי באמונה" (ב, כא-כב). ולמה אמר שלושה פעמים וארשתיך והיה די באחד כולל לכולם. והמפרשים[1732] אמרו שהם כנגד שלושה גלויות שגלו ישראל במצרים ובבבל ובגלות אשר אנחנו היום. אבל 'וארשתיך' הוא תמיד לשון עתיד, ולכן אין ראוי שיפורש על גלות מצרים שכבר עבר, וגם לא על גלות בבל, לפי שבגאולה העתידה היו הדברים כולם.

והספק השביעי בפרשת: "ויאמר יי' אלי עוד לך אהב אשה אהובת רע" (הושע ג, א), שבאה שבתוך הנחמות. ומי יתן ידעתי ענינה אם היא מענין תוכחה או מענין נחמה, ומה צורך באהבת האשה המגורשת שכבר זכר למעלה לקוחת "אשת זנונים" והענין כולו אחד. ועוד מה צורך היה במה שהודיע "ואכרה לי בחמשה עשר כסף וחמר שעורים ולתך שעורים" (הושע ג, ב) ולא זכר בזה הנמשל כלל, ולא ידענו ענינו? והנה כשלקח 'אשת זנונים' לא דבר מזה? גם אמרו אחר זה: "כי ימים רבים ישבו בני ישראל אין מלך ואין שר" (הושע ג, ד) הוא סיפור ענין הגלות ואינו מכלל הנחמות? ולמה לא אמר ללא אלהי אמת או ללא תורה וזכר המלך והשר שאין ענין הנבואה בהם? גם זכרו בכלל הדברים ההם "מצבה" ו"תרפים" שהוא זר מאד, כי בהיותם מזולת "מצבה" ו"תרפים" היה מספר שבחם לא גלותם.

[1729] לפי בראשית כט, לג.
[1730] ספרי במדבר פר' בלק, קלא.
[1731] בנוסח אצלינו: "רבי אומר"
[1732] רד"ק.

ועתה שמע פירוש הנבואה הזאת על פשוטה. הנה הנבואה הזאת חכמינו זכרונם לברכה[1733] פירשוה על פי פשוטה שציוה השם יתברך את הנביא שיקח אשת זנונים, כמו שיזכור ושהוא עשה כל זה בפועל ובמציאות. אמנם הרב המורה בנבואה הזאת וכדומות אליה פירש שהכל היה במראה הנבואה[1734], שנראה לו כאילו ציוהו השם כן, וכאילו עשה הדבר כמו שסיפר. וכן תרגמו יונתן על דרך משל. ואין לנו להכריע בכאן מהדעות האלו הזה או זה יכשר, ונמשיל הדברים כפי פירושם. ובפירוש ספר הושע נבארהו בעזרת האל ונאמר שהאל יתעלה ציוה לנביא בנבואה הזאת על שתים נשים זונות: האחת היא שזכר עליה בתחילת הנבואה קח לך אשת זנונים; והשנית היא מה שנאמר אחרי כן "ויאמר יי' אלי עוד לך אהב אשה אהובת רע ומנאפת" (הושע ג, א). ואין ענין שתי הנבואות האלה אחד, לא כדרך המשל ולא כפי הנמשל. כי ראשונה ציוה לנביא שיקחנה לו לאשה בלקוחין, כמו שאמר "קח לך אשת זנונים"; והשנית[1735] לא ציוה שישאנה ויקחנה לאשה, אלא שיאהבה. וכן בענין הנמשל הראשונה היתה רומזת לחורבן ישראל וענשם על חטאתם בהיותם על אדמתם; והשנית רומזת על שמירת הקב"ה את עמו בגלות והתרחקם מדרכי עבודה זרה שהיו להם ראשונה, וכמו שהתבאר.
והנה הציווי הראשון היה ב"תחלת דבר יי' בהושע" (הושע א, ב), רוצה לומר כשהתחיל להנבא שמיד אמר לו יתעלה: הושע, אדם בלא אשה שרוי בלא כבוד, ולכן קח לך אשה, אבל אותה אשה תהיה "אשת זנונים". רוצה לומר, שזנתה עם אנשים אחרים בלא קדושין ובלא כתובה ושהיו לה מהאנשים ההם ילדי זנונים, כי זהו המורה על זנותה שלא תוכל להכחישו, וכמו שאמר (בראשית לח, כד) "זנתה תמר כלתך וגם הנה הרה לזנונים", כי ההריון והלידה עדים נאמנים על הזנות. והיה זה רמז אל ישראל שלקחתם השם יתעלה לו לעם עם היות שקודם לכן בהיותם במצרים היו עובדים אלהים אחרים, כמו שמפורש ביחזקאל (כ, ה-י). והעיד עם זה אל זנות ישראל ויהודה בהיותם על אדמתם, כמו שאמר: "כי זנה תזנה הארץ מאחרי יי'" (הושע א, ב). **והותר בזה הספק הראשון**.
וזכר שעשה הנביא כאשר צוהו השם ולקח לו את "גמר בת דבלתים" מפני שתוף השם, כי 'גומר' הוא מגזרת 'כליון'[1736] ו"גמר" שתגמר ותכלה מלכות ישראל. ולפי שהבנים אשרר נולדו לנביא ממנה יהיו רמז למה שיהיה בישראל ויהודה, וכמו שאמר ישעיהו (ישעיה ח, יח): "הנה אנכי והילדים אשר נתן לי יי' לאותות ומופתים בישראל", לכן זכר

[1733] פסחים פז, ע"א.
[1734] ראה גם ראב"ע ורד"ק.
[1735] האשה השנייה.
[1736] כתרגום יונתן.

שילדה לו בן ושקראה שמו יזרעאל על בית יהוא, ואין הכונה שיפקוד השם על בית יהוא דמי אחאב וביתו[1737]. כי הנה הנביא אמר ליהוא בדבר יי' בעת שמשחו (מלכים ב ט, ו-ז): "כה אמר יי' אלהי ישראל, משחתיך למלך על עם יי' אל ישראל, והכיתה[1738] את בית אחאב אדוניך ונקמתי דמי עבדי הנביאים" וגו'. ומה החטא שחטא יהוא אם בדבר הזה, כל שכן שאחרי שעשה הוא כל הנקמה ההיא נאמר: "ויאמר יי' אל יהוא, יען אשר הטיבות לעשות הישר בעיני, ככל אשר בלבבי עשית לבית אחאב בני רבעים ישבו לך על כסא ישראל" (שם שם, ל).

אבל פירוש הכתוב הוא באמת, שמפני שבעמק יזרעאל נפקדו חטאת אחאב על ביתו ויצא זרוע יי' להנקם בו, לכן נקרא כל נקמה ומשפט אלהי – "יזרעאל", לפי שהוא זרוע האל שיטה על עובדי עבודה זרה להחריבם. ובעבור שיהוא גם הוא עשה הרע בעיני יי' ככל חטאת ירבעם, לכן אמר כאן: "ופקדתי את דמי יזרעאל על בית יהוא" (הושע א, ד), רוצה לומר שיפקוד על בית יהוא באותה פקידה שפקד את דמי אחאב ביזרעאל. וביאר מה היא הפקידה אשר יפקוד על בית יהוא באמרו: "והשבתי את ממלכות בית ישראל", רוצה לומר שתשבות מבית יהוא מלכות בית ישראל שלא יהיה מהם עוד מלך על בית ישראל, שהוא מלכות עשרת השבטים. הנה אם כן לא אמר "והשבתי ממלכות בית ישראל" על חורבן שומרון כי אם על חורבן בית יהוא בלבד, שישבית ממנו ממלכות בית ישראל.

וסיפר עוד שירמוז לידת 'יזרעאל' על חורבן ישראל כולו, אם מלכות בית ישראל, ואם מלכות בית יהודה שכולם נכללו בשם ישראל, לפי שאחרי מות מלכי בית יהוא התחילו הגלויות זה אחר זה, ראשונה בראובן וגד וחצי שבט המנשה אשר בעבר הירדן, ואחרי כן גלות זבולון ונפתלי, ואחר כן גלות שומרון, ואחרי כן גלויות בני יהודה. ועל כל הגלויות שנמשכו אחרי כן אמר: "והיה ביום ההוא ושברתי את קשת ישראל בעמק ישראל" (הושע א, ה), רוצה לומר שבזמן ההוא שיבוא אחרי שתשבות המלכות מבית יהוא – ישבר השם יתברך חוזק ישראל[1739] ויהודה בכל גלויותיהם ואמר שיהיה זה בעמק יזרעאל, רוצה לומר כי באותה מידה שנפקדו חטאת אחאב ביזרעאל על העבודה זרה שעשה ושגם כן נפקדו באותה מידה חטאת יהוא יפקד עון בית ישראל ובית יהודה מפני עוון העבודה זרה שהיה גם כן בידיהם. כי יזרעאל זרוע יי'[1741] פלס ומאזני משפט[1740] בידו להעניש

[1737] כר"י קרא ורד"ק.
[1738] בנדפס: "והכית".
[1739] כרד"ק.
[1740] לפי משלי טז, יא.

כולם על חטאתם באופן שווה בהיות חטאתיהם שווים. הרי לך רמז 'יזרעאל' הכולל לבית יהוא ולישראל וליהודה **והותרו השאלות ב' וג'**.

ואפשר לפרש: יזרעאל מלשון 'זריעה' שיזרע האל נקמו על אויביו ולכן בקרא כן הנביא יזרעאל, היה לאות שיזרע האל נקמתו על בית יהוא בשיסיר וישבית מלכות בית ישראל ממנו ושגם כן יזרע האל זרועי נקמתו על ישראל, אם בעשרת השבטים ואם ביהודה ובנימין אחריהם.

ואחרי שעשה הרמז בחורבן בית ראשון, עשה רמז אחר לענין בית שני ועליו אמר: "ותהר עוד ותלד בת" (הושע א, ו). כי הנה יחס הבת למלכות ישראל לחולשתה, ולפי שהיא היתה כפי הדין והאמת נכבשת למלכי יהודה, וכן מח[1742] לעתיד לבוא. וציוהו האל שיקראה 'רוחמה' לרמוז, שבפקידת בית שני לא ישובו עשרת השבטים, כמו שישובו יהודה ובנימין והוא אמרו: "כי לא אוסיף עוד ארחם את בית ישראל" והרחמים הם בשובם אל אדמתם. ומלת 'כי נשא אשא להם' אפשר לפרש מלשון: 'כאשר', כמו: "כי תבאו אל הארץ" (שמות יב, כה). ואמר "לא אוסיף עוד ארחם את ישראל" כאשר "נשא אשא" אותם בגלות ואת בית יהודה ארחם, כלומר מלכות יהודה שבנימין נכלל עמו ארחם אותם, וזה כשיצאו מגלות בבל וישובו על אדמתם בבית שני.

ולפי שעלו שמה[1743] ברשיון כורש מלך פרס שהעיר יי' את רוחו לשלחם, לכן אמר: "ולא אושיעם בקשת ובחרב ובמלחמה וגו' (הושע א, ז). ויונתן תרגם: "כי נשא אשא להם" מענין סליחה – 'ברם אם יתובון משבק אשבוק להון'. וכדי שלא יהיה העיקר חסר מן הספר ראוי לפרש מלת 'כי' מלשון 'אלא', שהוא אחד משמושיו כאילו יאמר "לא אוסיף עוד ארחם את בית ישראל", אלא כש"נשא אשא להם", רוצה לומר כשאסלח להם על עוונותיהם באחרית הימים. והיותר נכון בעיני ש"נשא אשא להם" הוא מענין שבועה על דרך (יחזקאל כ, כג): "גם אני נשאתי את ידי להם במדבר להפיץ אותם בגוים ולזרות אותם בארצות", יאמר שיגלה אותם ושלא ירחם עליהם להשיבם בפקידת בבל, ושנשא ישא וישבע להם על זה. ואמנם "את בית יהודה ארחם" (הושע א, ז), כלומר שאושיבם על אדמתם בפקידת בית שני.

ולפי שהיה הגלות והעדר רחמים לבית ישראל גמול מעשיהם הרעים, לכן אמר על "לא רוחמה" בלבד "תגמול את לא רוחמה" (הושע א, ח), שהוא נתינת טעם למה נתחייבו בית ישראל גלות ושלא לרחם עליהם. ואמר שלא היה זה לאכזריות השם יתעלה כי אם

[1741] לפי ישעיה נא, ט.
[1742] מלשון: 'להימחק'; 'מחיקה'.
[1743] פקידת בית שני.

לתת את בית ישראל אשר הוא לא רוחמה תגמולה כפי מעשיה. וכבר ידעת שבשיתופי הדברים באו בנבואות רמזים גדולים, ואחרי שאמר בקיצור ורמיזות גלות השבטים וחורבן ירושלים הראשון ופקידת בבל לבני יהודה לא לבית ישראל, הודיע עוד חורבן בית שני ברמז הבן השלישי אשר נולד לנביא וציוהו השם לקרוא שמו "לא עמי", להודיע שבני יהודה אשר בבית שני לא יהיו עמו במעשיהם והוא יתעלה לא יהיה להם, רוצה לומר שומר ומשגיח, כי תסתלק שכינתו מביניהם. וכבר קרא ישעיהו בתחילת ספרו כשחזה על ירושלים את בני יהודה בפרט 'עמי', כמו שאמר על מלכות ישראל "ישראל לא ידע"; ועל מלכות יהודה אמר "עמי לא התבונן" (ישעיה א, ג). ולכן אמר כאן על בני יהודה: "כי אתם לא עמי ואנכי לא אהיה לכם" (הושע א, ט) רומז אל חורבן בית שני.

והותרה השאלה הרביעית.

ואמנם מה שאמר סמוך לזה: "והיה מספר בני ישראל" (הושע ב, א) הוא, לפי שהנביא היה עתיד להוכיח את ישראל והתחיל תוכחתו מהגדת העתידות בייעדו אותם גלות מלכות ישראל ומלכות יהודה על חטאתיהם ופקידת בני יהודה מבבל וגלותם אחרי כן בעבור עוונותיהם, ושעוד באחרית הימים ישובו אל אלהיהם ויתקבצו על אדמתם אחרי הגלות הארוך והוציא הכל זה שייעדו, כי רע ומר עזבם את יי' אלהיהם כיון שנמשך להם ממנה רעה הרבה ושיותר טוב שישובו מדרכיהם הרעים, כדי לא יבואו לגלות ולא יצטרכו לגאולה העתידה. וזה סמיכות הפרשיות שאחרי שהודיעם הגלויות העתידות לבוא זכר מיד אחריהם הגאולה העתידה שהיא תכלית הגלויות כולם.

והנה אמרו "והיה מספר בני ישראל", ואמרו "אשר לא ימד ולא יספר" יראה שהם מאמרים סותרים, כי המספר הוא הסיפור ומה שאינו סיפור לא יפול תחת המספר. אבל פירוש הכתוב כן הוא, שיהיה מספר בני ישראל כמספר חול הים, שהנה יש לחול עם כל ריבויו מספר כיון שאינו בלתי בעל תכלית, אבל הוא מספר רחוק להמצא ולהספר מפני ריבויו. ולזה אמר "והיה מספר בני ישראל כחול הים", שהוא בעצמו יש לו מספר מוגבל אבל מפני ריבוי החול "לא ימד ולא יספר" כן יהיו בני ישראל שהיא האומה כולה מתרבים בכמותם כל כך, שיהיו כמו החול בענין המספר שהם בעצמם יהיה להם מספר, אבל לריבויים לא ימדו ולא יספרו. והנה המשילם בחול הים, לפי שהחול מסיבת לחות הים אשר עליו יתדבקו ויתאחדו חלקיו כאילו החלקים הקטנים והדקים ההם הם כולם גוף אחד מדובק, כן האומה בית יהודה ובית ישראל בזמן ההוא בסיבת התורה והאמונה שתהיה ביניהם שנמשלה למים יתאחדו ויהיו רבים מאד מצד ואחדותם מצד.

ואחר שייעד זה על כמותם וריבויים, ייעד עוד על איכותם באמרו: "והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם" וגו'. רוצה לומר, שבזמן רשעתם יאמר להם השם יתברך "לא עמי אתם"; עתה בזמן גאולתם יקראו ויהיו לפני "בני אל חי". וביאר מתי יהיה זה באמרו: "ונקבצו בני יהודה ובני ישראל יחדו" (הושע ב, ב), שהם שתי המלכויות שהיו עד הנה חלוקים בזמן ההוא יקבצו מהם מארצות גלויותיהם[1744] אשר נתפזרו שם וישימו עליהם ראש אחד שוטר ומושל[1745] וכאשר ישמעו בשאר הארצות אשר שם שבני ישראל פזורים, כי נקבצו על אדמת הקודש מהם וששמו להם ראש - יעלו כולם מארץ גלותם להדבק בהם. ואמנם מתי יהיה זה ביארו באמרו: "כי גדול יום יזרעאל", רוצה לומר היום והעת שנשבר קשתם בעמק יזרעאל שהוא רמז לגלותם מאדמתם, גדול הוא וזמן ארוך מאד יהיה גלותם[1746], כי על אורך הגלות אמר: "כי גדול יום יזרעאל". והנכון אצלי בפירוש בכתוב הוא שרמז בו הנביא לחורבן באומות אשר יהיה במלחמה העצומה אשר יעשו על אדמת הקודש בזמן הגאולה, כמו שביארתי בנבואות שאר הנביאים וקראו "יום יזרעאל", כי הוא יום הנקמה וזרוע יי', שאז יהיה נאדרי בכח[1747] ויזרע משפטו ונקמתו על אויביו תגלה בזה שכאשר יתקבצו בני אדום וישמעאל אלו על אלו למלחמה ויתקבצו גם כן בני יהודה ובני ישראל יחד ושמו להם ראש אחד שהוא משיח בן יוסף שימות באותה מלחמה, ועלו מן הארץ אשר הם בה להלחם באויבים באותה מלחמה. ומפני גודל הנקמה אשר תהיה באומות שמה אמר: "כי גדול יום יזרעאל" דמיון פקידת דמי אחאב ופקידת בית יהוא ופקידת חטאת ישראל ובית יהודה, שכולם בזה השם, כמו שפירשתי.

ולפי שבימים הקדמונים כשבת ישראל על אדמתו היתה שטנה ואיבה עצומה בין בני ישראל ובני יהודה והיו מגנים ומחרפים אלו לאלו, לכן אמר שאז לא יהיה כן, וזהו אמרו "לאחיכם עמי", כי הוא מאמר מכוון נגד בני ישראל, שיאמרו לאחיהם בני יהודה שהם עם יי', כי לא יקרא להם עוד "לא עמי"[1748]. וכנגד בני יהודה אמר: "ולאחותיכם רוחמה" (הושע ב, ג), כלומר שיאמרו בני יהודה כנגד בית ישראל שהאל יתעלה רחם עליהם ולא רחקם מעל גבולו, כי מפני שהמשיל מלכות ישראל בבת הנביא שקראה 'לא רוחמה', והמשיל מלכות יהודה בבן הנביא שקרא 'לא עמי', לכן באו הדברים על

[1744] מעין רד"ק.
[1745] לפי משלי ו, ז.
[1746] כרד"ק.
[1747] לפי שמות טו, ו.
[1748] מעין רס"ג.

סגנון אותו המשל. ויונתן תרגם: 'נביאיא[1749] אמרו לאחיכון עמי תובו לאורייתי ועל כנשתכון ארחם'.

ואחרי שהקדים הנביא כל ייעודי העתידות האלה ועשה משל מהאומה לאשת זנונים ומבית ישראל ללא רוחמה ובני יהודה ל"לא עמי" התחיל תוכחתו כנגד האומה שהוא "ריבו באמכם ריבו" (הושע ב, ד). והותר עם מה שפירשתי מקישור הפרשיות **הספק הה'** אשר העירותי.

והכוונה בתוכחה היא, כאילו אמר כנגד הבת והבנים שזכר אין לכם להתרעם ממני על גלותכם וצרותיכם כיון שבאו על עוונות האומה בכללה, אבל "ריבו באמכם ריבו" שהיא רמז משל לאומה בכללה, כי היא היתה סיבת כל רעתה. ועם היות שאין בכלל, אלא מה שבפרט ולא היה באומה כי אם בית ישראל ובית יהודה אשר המשיל בבנים, הנה זכר ענין האם זולת הבנים, כפי דרך המשל ויופיו. והענין כולו שיוכיחו אלו לאלו. אמנם אמרו: "היא לא אשתי ואנכי לא אישה" (הושע ב, ד) נראה לפרש מלת 'כי' מלשון: 'דילמא' שהוא מארבע שימושיו, כמו שזכרו חכמינו זכרונם לברכה[1750]. ויאמר כמתמיה וכי שמא "היא לא אשתי ואנכי לא אישה" באמת אינו כן, כי היא מקודשת לי ואשתי לכל דבר היא, וכיון שזה כן "תסר זנוניה מפניה", רוצה לומר קישוט הפנים במיני צבעונים[1751] שעשתה כדרכי הזונות; "ונאפופיה מבין שדיה" – והם הבשמים והריחות שמשימים שמה. ויחזקאל אמר שמה (יחזקאל כג, ג): "מעכו שדיהן", כי זה לא יאות לאשה הנשואה בעולת בעל[1752] כי אם לזונות. והיה כולו משל נאות בענין האומה שהיא כאשה מתקדשת להקב"ה מיוחדת להנהגתו, והוא אישה ומנהיג ומשגיח עליה בפרט וביחוד מבין שאר האומות ואין עמו אל נכר בהנהגתה, ולכן היה מהגנות והרשע והפשע הגדול שבדרכי עבודתה ומעשיה תפנה אל אלהים אחרים שהוא הזנות. ואמר: "פן אפשטינה ערומה והצגתיה כיום הולדה" (הושע ב, ה), להגיד, שהטובות וההצלחות אשר באו לישראל היו כולם אלהיות לא טבעיות ולא מקריות, כי הוא יתעלה מצא אותם בארץ מצרים ובמדבר בלי מעלה ובלי שלמות והשפיע עליהם טובות הרבה והורישם את ארצו ונחלתו, וכיון שזנו מאחריו היה משורת הדין שיסיר ממנה כל המתנות הטובות שנתן לה, ולכן המשיך הדברים באותו משל שזכר מהאשה, ביארו שיפשטנה ערומה ויקח

[1749] בנוסח אצלינו: "נבייא".
[1750] גיטין צ, ע"א.
[1751] כרד"ק.
[1752] לפי דברים כב, כב.

ממנה הלבושים והתכשיטין שנתן לה. וזהו גם כן "והצגתיה כיום הולדה", שהוא כפל הענין במלות שונות[1753].

ולפי שהיה זה דיבור המשלי, ביאר באמרו: "ושמתיה כמדבר". ואין פירושו אצלי לדמות אותה למדבר[1754], אבל שישים אותה כאותה שהיתה כשהלכה במדבר השמם נחש ושרף ועקרב וצמאון[1755] בשנאת מצרים אשר יצאו משם ובלי ירושת הארץ ומבלי מזונות שזה היה תכלית השממון וההפסד אם לא רחמי שמים והשפעתו, וכמו שאמר בשירת האזינו (דברים לב, י): "ימצאהו בארץ מדבר ובתהו יליל ישימון יסובבנהו" וגו'. ועל זה באמת נאמר כאן: "ושמתיה כמדבר ושתיה כארץ צייה", כלומר כמו שהיתה במדבר ובאותה ארץ ציה וצלמות, שאפילו המים אשר נתן הטבע חינם בכל מקום, לא היו להם שמה כי אם על דרך נס, וזהו "והמתיה בצמא". האמנם שם כשהיו במדבר ניצולו מרעתו בסיבת ההשגחה האלהית אשר רחמה עליהם, אבל עתה לא יהיה כן, כי "את בניה לא ארחם" (הושע ב, ו). ורמז גם כן בזה, שלא יהיו כדור המדבר שתמו בו יוצאי מצרים ובינהם ירשו את הארץ, אבל אלה אשר ילכו בגלות האחרון הזה בסיבת ארכו הם יתמו ושם ימותו וגם בניהם ובני בניהם, דורות הרבה.

והנה קרא אותם "בני זנונים" לא שנולדו בני הנביא בזנות, כפי ענין המשל כי אם בנים זונים אחרי אלהיהם, או שעם היות שבעת לדתם נולדו בכשרות, הנה אחרי כן זנתה אמם באופן ש"הובישה הורתם", והוא רמז לאבות הקדושים שישראל בחטאתיהם הובישו פניהם. ואמר: "כי אמרה אלכה אחרי מאהבי" (הושע ב, ז) – על המזלות והכוכבים, שהיו עובדים והיו מאמינים שהם היו משפיעים עליהם הטובות והתבואות[1756], וכמו שאמרו הנשים הארורות (ירמיה מד, יח): "ומן אז אשר חדלנו לקטר למלכת[1757] השמים והסך לה נסכים חסרנו כל ובחרב וברעב תמנו", והוא אמרו: "נותני לחמי ומימי" נאמר. וכדי שתכיר ותדע שטובותיה אינם מהם, לכן "הנני שך את דרכך בסירים" (הושע ב, ח), רוצה לומר שלא יעבור שפע הכוכבים והשרים שהיו עובדים אותם עליהם, וכאילו נסתמו ונסגרו המערכות בסירים שהם הקוצים[1758], והוא דיבור המשליי על דרך (איכה ג, ט): "גדר דרכי בגזית נתיבותי עוה", ואז תרדוף האשה הזונה הזאת "את מאהביה ולא תשיג אותם" (הושע ב, ט), כלומר שתתפלל לאותם האלוהות והכוכבים ושרי מעלה שהיו

[1753] כרד"ק.
[1754] כראב"ע ורד"ק.
[1755] לפי דברים ח, טו.
[1756] מעין אבי הרד"ק [מובא ברד"ק].
[1757] בנדפס: "למלאכת".
[1758] כר"י קרא.

עובדים ולא יועילו לה כלל, כמו האשה שרודפת אחר מאהביה ואינה משגת ומוצאה אותם, ואז תכיר בחסרונה וברוע דרכיה ותאמר "אלכה ואשובה אל אישי הראשון", שהוא משל להקב"ה שהוציאם מגלות מצרים ונתן להם את התורה, "כי טוב לי אז מעתה", רוצה לומר כי בזמן שהייתי עמו – דבקה בעבודתו היה לי טוב והצלחה מעתה. הרד"ק פירש: "אלכה אחרי מאהבי" – על אשור ומצרים, שהיה לישראל ברית עמהם וחושבים שיהיו מצילים אותם מאויביהם והיו נותנים להם שוחד וחושבים שבהיותם בבריתם יהיו לה חומה ויעבדו אדמתם וילכו מארץ אל ארץ בשלום, וכאילו יהיו מספקים צרכם ונותנים לחמם ומימיהם וגו'. ופירש: "הנני סך את דרכך בסירים" – שלא יוכלו לצאת מהעיר מפני חרב האויב ולא יועילוה אשור ומצרים מאהביה, ושעליהם אמר "ורדפה את מאהביה" וגו'.

ואמנם אמרו: "והיא לא ידעה כי אנכי נתתי לה את הדגן" וגו' (הושע ב, י) , ואמרו אחריו: "לכן אשוב ולקחתי דגני" וגו' (הושע ב, יא), יראה זר. כי הנה אחרי שכבר אמר: "ואמרה אלכה ואשובה אל אישי הראשון, כי טוב לי אז מעתה", כבר הודתה שמאתו יתברך היו הטובות וברכת התבואות, ואיך יאמר אם כן אחריו "והיא לא ידעה"? גם יקשה איך אחרי אותה תשובה שאמרה "אלכה ואשובה אל אישי הראשון" גדל ענשה, שאמר "לכן אשוב ולקחתי דגני" וגו'. ולכן נראה לי לפרש הפסוקים האלה באחד משני אופנים:

הראשון, שהיא בתשובתה זאת לא נתחרטה מלכת אחרי הבעלים והאלהים הזרים, ולא אמרה ולשוב מהם ולעזבם. אבל מפני שבזמן פשעיה עזבה את יי' ועבדה את הבעלים בלבד, היה דרך תשובתה זאת לשוב אל השם יתברך ולעבדו בשיתוף עם הבעלים, כי היה דעתה שמפני שעזבה את השם קראוה הרעות האלה, ושהיה ראוי לעבוד אותו בדרך סיבה ראשונה [1759]את הבעלים גם כן בדרך אמצעיים. ולכן אמרה: "כי טוב לי אז מעתה", שעשתה החילוק בפחות ויתר, כי מי שיאמר טוב זה מזה יודה ששניהם טובים, אלא שהאחד הוא יותר טוב יותר מחברו. וכן היה דעת האומה הפושעת שהאלהים שהיו עובדים היו משפיעים כל כך טובה, כמו השפעת השם יתברך ושהיה יותר טוב לקבץ כולם האלוה יתברך והבעלים, כדי שכל אחד מהם ישפיע ובזה יתרבו ברכותיה, ולזה אמרה: "אלכה ואשובה", כי מלת 'אלכה' חוזרת למה שאמר למעלה "אלכה אחרי מאהבי" כאילו אמרה אנכי על כל פנים אלכה אחרי מאהבי, אבל עם זה גם כן "אשובה אל אישי הראשון כי טוב" יהיה לי אז, רוצה לומר כשאעבוד את כולם מעתה שעזבתי את השם ועבדתי את הבעלים בלבד. ולכן אמר יתברך, הנה הסכלה

[1759] ן.

הזוללת הזאת גם עתה חשבה שטובותיה גם כן היו מהם מפאת הבעלים[1760] וגם עתה בתשובתה החזיקה בסכלותה. וכיון שהיא לא ידעה ולא הודתה, כי אנכי נתתי לה בכל הזמנים הראשונים והאחרונים את הדגן והתירוש והיצהר[1761] ושאנכי הרבתי לה הכסף והזהב שעשו מהם הבעלים והפסילים, לכן מפני זה "אשוב ולקחתי דגני בעתו" (הושע ב, יא), רוצה לומר שאשלח בהם מארה[1763] בעת הקציר ובעת הבציר[1762]. וכן בענין מרעה הצאן אמר: "והצלתי צמרי ופשתי", כי במות הצאן והפסד התבואות לא יהיה להם צמר ופשתים, לא לחם לאכול ולא בגד ללבוש "לכסות את ערותה"[1764]. ומלת 'והצלתי' היא כמו 'והסירותי' מלשון: "אשר הציל אלהים מאבינו" (בראשית לא, טז). זהו האופן הראשון מפירוש הפסוקים האלה, ובזה האופן פירשתי ב'מרכבת המשנה' אשר לי פרשת "הנך שוכב עם אבותיך" (דברים לא, טז).

והאופן השני הוא, שהנביא זכר באומה שני פשעים: האחד, שהיו עובדים אלהים אחרים, ועל זה אמר כי אמרה "אלכה אחרי מאהבי" וגו'; והשני, שכחשו ביי' ויאמרו לא הוא והיו מיחסים טובותיהם והצלחותיהם בהחלט אל אלהיהם שהיו עובדים, ועל זה אמר "נותני לחמי ומימי צמרי ופשתי" וגו' (הושע ב, ז). וזכר העונש אשר יקבלו על כל אחד ואחד מאלה, וכנגד "אלכה אחרי מאהבי" אמר: "הנני סך דרכיך בסירים וגו' ורדפה את מאהביה" וגו' (ב, ח-ט). וזכר שיגיע זה העונש אליה עד שתאמר "אלכה ואשובה אל אישי הראשון וגו'. ואחר שסיפר עונשם על הפשע הזה – סיפר העונש אשר יקבלו על הפשע השני ועליו אמר "והיא לא ידעה כי אנכי נתתי לה וגו' לכן אשוב" (ב, י-יא), רוצה לומר מפני שהיא לא ידעה כי אנכי נתתי לה את הצלחותיה ויחסה אותם לאלוהות ולא עבדה אותם בדרך אמצעיים, כי חשבה שהם היו הנותנים לה טובותיה בהחלט, לכן "אשוב ולקחתי דגני בעתו".

ואמר עוד: "ועתה אגלה נבלותה לעיני מאהביה" (הושע ב, יב), להגיד שההשגחה האלהי מגינה בעד האומה לשמור אתה מן המזיקים הטבעיים והמקריים ומהרעות אשר יורו עליהם המערכות השמימיות[1765]. אמנם כשיבואו להסתר פנים ממנו יתברך יהיו מוכנים לקבל הרעות וההזקים ההם כולם, ועליו אמר באופן המשל "ועתה אגלה נבלותה לעיני מאהביה", שתהיה כאשה שתגלה ערותה בהיותה זיבת דם לעיני מאהביה שבהכרח

[1760] מעין ראב"ע.
[1761] כר"י קרא.
[1762] כרד"ק.
[1763] לפי דברים כח, כ. ['מארה' מלשון: 'חיסרון' (רש"י)]
[1764] כרד"ק.
[1765] מערכות האסטרולוגיה.

תבוא לידי מיאוס בעיניהם ותעזוב מהם כן יהיו הם, כי יגלה נבלות מעשיהם ותהיה מוכנת לקיבול הרעות כולן, ומלבד זה עוד תקבל העונשים האלהיים ולא יועילו לה ההוראות השמימיות בהיותם טובות. ועל זה אמר: "ואיש לא יצילנה מידי והשבתי כל משושה" (ב, יב-יג) ולא יגין עליהם זכות השבתות ומועדי יי', והוא אמרו: "חגה חדשה ושבתה וכל מועדה".

וזכר איך ישבית משושה ושמחתה גם בימי השבתות והמועדים באמרו: "והשמותי גפנה ותאנתה אשר אמר אתנה המה לי" (הושע ב, יד). רוצה לומר, שהיו להם מתנה מאלוהות, כמו שאמר למעלה "נותני לחמי" וגו'. והתבונן שלמעלה אמר "ולקחתי דגני בעתו ותירושי במועדו והצלתי צמרי" וגו', שהוא איבוד התבואות, גורן ויקב ומרעה הצאן, ועתה הגיד שגם כן יסיר מהם שאר הפירות, וזהו "השימותי גפנה ותאנתה". כי מפני שייעד "והשבתי כל משושה חגה חדשה ושבתה וכל מועדה" ביאר שיהיה שביתת המשוש והשמחה בהפסד הפירות שבהם תהיה שמחת החגים והמועדים והשבתות, וזהו כולו רמז לקללת ארץ ישראל אחרי החורבן גם בתבואותיה ופירותיה שלא נשארה כימי קדם[1766] מפני שהיו מושפעות מהאל יתעלה למאכל עמו, אמנם אחרי החורבן לא היו כן אבל נשארו הפרדסים ליער, לפי שהיו עתידים לאכול אותם חיית השדה[1767] שהוא רמז אל האומות שמשלו בארץ[1768], ועל זה אמר: "ואכלתם חית השדה".

והודיע עוד שיהיה הגלות אשר ילכו בו ארוך ונמשך מאד דומה ומתיחס לרוב השנים אשר עבדו את הבעלים ארץ יי'[1769], ועל זה אמר: "ופקדתי עליה את ימי הבעלים" (הושע ב, טו) בימי השופטים ובימי מלכי ישראל כולם, ובימי מלכי יהודה אותם שהרשיעו לחטא. ועל הזמן ההוא נאמר: "ופקדתי עליה את ימי הבעלים אשר תקטיר להם". אמנם בבית שני הן אמת שלא היתה בהם עבודת הבעלים, אבל כעסו את השם יתברך בהבליהם בברית הרומיים ואהבתם שממנו נמשך מה שנמשך עליהם מהרעות והחורבן, ועליו אמר הנביא כאן בדבריו כפי משלו "ותעד נזמה וחלייתה ותלך אחרי מאהביה ואותי שכחה נאם יי'", ששמו בטחונם זמן מה בכוחם וגבורתם וענדוהו עטרות להם וזמן אחר שמו אהבתם עם הרומיים וקראום לעזרתם והם היו להם למוקש, ושכחו את השם שהיה מגינם האמתי.

[1766] לפי ישעיה נא, ט.
[1767] מעין רש"י.
[1768] מעין ר"י קרא.
[1769] לפי עמוס ט, יג.

ואמנם אמרו אחרי זה: "לכן הנה אנכי מפתיה והולכתיה המדבר" (הושע ב, טז) הוא, הגדת מה שיהיה באחרית הגלות. ונמשכו הדברים כולם בלשון המשל מהאשה אשר התחיל בו, והוא אמרו: "הנה אנכי מפתיה" והוא רמז שתצא האומה מארצות הגלות, אם מרצונה ואם בסיבת גרושים שיעשו המלכים בהם שגם זה הוא מענין הפיתוי[1770]. ואמר "הולכתיה המדבר" – מסכים למה שאמר יחזקאל (יחזקאל כ, לה): "והבאתי אתכם אל מדבר העמים ונשפטתי אתכם שם פנים אל פנים"[1771], ששם יתבררו ויתלבנו הצדיקים והרשעים, כמו שפירשתי למעלה. ועל זה אמר כאן הושע הנביא: "והולכתיה המדבר" שהוא "מדבר העמים". והענין שיצאו מארצותם ויתהלכו מגוי אל גוי וממלכה את עם אחר[1772], נעים ונדים בארץ.

ולפי שיסבלו בטלטולם זה צרות רבות ורעות, לכן אמר: "ודברתי אל לבה", שינחמם ויתן להם לב אמיץ לסבול כל אותם התלאות. ויונתן תרגם: 'ואעבד להון נסין וגבורן כמה דעבדית לה במדברא'. ואמר "ונתתי לה את כרמיה משם" (הושע ב, יז), להגיד שמאותו טלטול שיעשו במדבר העמים משם יזכו לרשת את ארצם.

ולפי שאמר למעלה "והשמותי גפנה ותאנתה" אמר כאן "ונתתי לה את כרמיה", שיחזרו לברכותיהם כימי קדם[1773], והעמק שהיה עכור ומשחת, כמו שאמר למעלה "ושמתים ליער" (הושע ב, יד), שהוא רמז לארץ בכללה שנתקללה מפני חורבנה וגלות עמה יהיה "לפתח תקוה". ואמר זה בלשון 'פתח', להגיד שמשם יכנסו לארץ[1774] ויהיה אחריתם טוב מראשיתם. והראב"ע פירש: "עמק עכור" – על עמק יזרעאל, כי לפי שנקראו הנקמות כן אמר שישוב לפתח תקוה; ורש"י פירש: "עמק עכור" – על עומק הגלות שהיו שם עכורים יתן להם שם "פתח תקוה" ותוחלת, לפי שמתוך הצרות שיסבלו שם ישובו אל השם, ותהיה תשועתם וגאולתם כל כך גדולה שהאומה הזאת תשורר ותזמר לאלהי ישראל[1775] ותתן לו שבח והודאה רבה עליה, וזהו "וענתה שמה כימי נעוריה וכיום עלותה מארץ מצרים". כי 'וענתה' הוא מלשון 'שיר', כמו "ותען להם מרים" (שמות טו, כא); ו"ימי נעוריה" הם ימי התשועות שהיו לישראל מאויביהם בזמן דבורה[1776], ויתר השופטים,

[1770] מעין רש"י וסיעתו.
[1771] כרד"ק.
[1772] לפי תהלים קה, יג.
[1773] לפי ישעיה נא, ט.
[1774] כרד"ק.
[1775] לפי עזרא ח, לה.
[1776] כרד"ק.

ובזמן דוד ששרו לאל שירות ותשבחות ובפרט ביציאת מצרים על הים[1777].
וזכר שאחרי שובם מהגלות לא ישובו עוד לחטא, כי ימול השם אל לבבם הערל, ועל זה אמר: "והיה ביום ההוא נאם יי' תקראי אישי" וגו' (הושע ב, יח), רוצה לומר שבזמן ההוא תאמר האומה, שהיא אשת השם מתקדשת אליו ושהוא אישה ומנהיגה לא שר ולא כוכב, כי תהיה דבקה בו כדבקות האשה לאישה, וכל כך תהיה מתרחקת מעבודת הבעלים שאף לשם יתברך לא תקרא "בעלי"[1778], כדי שלא ישמע שם הבעל על פיה, וזהו אמרו "ולא תקראי לי עוד בעלי, והסירותי את שמות הבעלים מפיה" (הושע ב, יט). ומאשר אמר עוד: "ולא יזכרו עוד בשמם", פירש רב סעדיה גאון[1779] שהיו הייעודים שנים: האחד – בערך ישראל – "והסירותי את שמות הבעלים מפיה"; והשני – בערך אומות העולם כולם שלא יעבדו עבודה זרה עוד, וכמו שאמר (צפניה ג, ט): "כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרא כלם בשם יי' ולעבדו שכם אחד". ועל זה אמר כאן: "ולא יזכרו עוד בשמם", ששמות הבעלים לא יזכרו עוד בשמם משום אדם בעולם. וייעדם שלא ילכו עוד בגלות אחר וחרב לא תעבור בארצם משום אומה ולשון[1780], ועל זה אמר: "וכרתי להם ברית ביום ההוא עם חית השדה" וגו' (הושע ב, כ), שהוא משל לאויביהם שלא ילחמו עוד בהם, וגם המה בני ישראל בינם לבין עצמם לא תהיה עוד קטטה ומלחמה ביניהם, וזהו "וקשט וחרב ומלחמה אשבור מן הארץ והשכבתים לבטח". ואפשר לפרש: "וכרתי להם ברית עם חית השדה" כפשוטו[1781], ושהוא על דרך "וגר זאב עם כבש" (ישעיה יא, ו), כמו שפירשתי שם.
ואמנם אמרו: "וארשתיך לי" (הושע ב, כא) הוא, בהמשך המשל שהתחיל בו, כאילו השם יתברך עזב את אשתו לפי שזנתה תחתיו, ואחרי ששבה אליו וקראתו אישי והסירה שמות הבעלים מפיה יעשה לה הקב"ה ארוסין חדשים, והוא משל שתשוב שכינתו בתוכם, והשגחתו והנהגתו תדבק בהם. ואמר שלושה פעמים "וארשתיך" לרמוז אל שלושת הבתים[1782] שעברו: האחד הוא, המשכן אשר עשה משה במדבר להוראת שעה, עד בואם אל המנוחה ואל הנחלה[1783] שיבנו בית עולמים; והשני – בית המקדש אשר עשה שלמה; והג' – הבית אשר בנה זרובבל והורדוס. ולפי שהמשכן שעשה משה לא

[1777] כרד"ק.
[1778] כר"י קרא ורד"ק.
[1779] מובא ברד"ק.
[1780] לפי שבת קיח, ע"ב. ועוד.
[1781] כרד"ק.
[1782] רד"ק פירש על שלושה גלויות.
[1783] לפי דברים יב, ט.

היתה דעתו שיתמיד לעולמים, לכן אמר שלעתיד לבוא לא יהיה כן, וזהו "וארשתיך לי לעולם", שיהיה הבית האחרון נצחי לעולמי עד. וכנגד הבית אשר בנה שלמה שלא היה בו צדק ומשפט[1785] חסד ורחמים[1784], כמו שביאר עמוס. אמר "וארשתיך לי בצדק ובמשפט ובחסד וברחמים", רוצה לומר שהבית העתיד להיות יהיה בזמנו – "צדק ומשפט" בארץ וגמילות חסדים ורחמים גדולים מבני אדם אלו לאלו. וכנגד הבית השני אמר "וארשתיך לי באמונה", וידיעת האלהים, כמו שאמר "וידעת את יי", רוצה לומר שבבית שני רבו הצדוקים והמינים והאפיקורסים, ונתיסדה שם אמונת הגשמת האל מה שלא יהיה בבית העתיד, כי ימצא שם שלמות האמונה וידיעת השם הנכבד.

ולפי שאולי יאמר אומר שמא המערכה השמימית תחייב רעה וחורבן על ישראל, לכן אמר: "והיה ביום ההוא אענה נאם יי', אענה את השמים והם יענו את הארץ" (הושע ב, כג). רוצה לומר, שבזמן ההוא תדבק בהם ההשגחה האלהית, והוא יתברך בכוחו הבלתי בעל תכלית ישדד המערכות וירכב שמים[1786] בעזרתם וידריכם לטובתם, והוא אמרו: "אענה את השמים והם יענו את הארץ", רוצה לומר בגשמי ברכה ובהשפעות טובות. כי מפני שאמר למעלה בזמן הגלות והכעס "ולקחתי דגני", זכר עתה שבזמן התשועה יהיה בהפך, שהשמים יתנו טלם והארץ תתן יבולה[1787].

ואמנם אמרו: "והם יענו את יזרעאל" (הושע ב, כד), להגיד שהדגן והתירוש והיצהר עד עתה בזמן החורבן והגלות לא היו עונים לאומות היושבות עליה, אמנם בזמן התשועה תהיה ברכת השם בהם, כדי שיענו את "יזרעאל" שהוא ישראל, שזרעו האל בגלות, או שנענש בעונש יזרעאל וזרוע יי'[1788] עליו, כי כמו שבפורענות קרא שם ישראל – "יזרעאל", לפי שהיו זרועים בגוים ונדונו בנקמת בית אחאב שנענש בדם "יזרעאל" – כן לענין הישועה קורא אותם "יזרעאל", לפי שהיו נזרעים בארצם[1789], ולפיכך אמר אחריו וזרעתיה לי בארץ[1790]. וכנגד מלכות ישראל אמר "ורחמתי את לא רוחמה" (הושע ב, כה), שישובו על אדמתם, וכנגד בני יהודה אמר "ואמרתי ללא עמי עמי אתה", והוא יאמר אלהי שיתבדקו באלהיהם ויעבדוהו בלב שלם ונפש חפצה. ועם מה שפירשת **הותר הספק הששי**.

[1784] לפי זכריה ז, ט.
[1785] לפי תהלים פט, טו. ועוד.
[1786] לפי דברים לג, כו.
[1787] כרד"ק ומעין ר"י קרא.
[1788] לפי ישעיה נא, ט.
[1789] כרד"ק.
[1790] כרד"ק.

ואמנם אמרו אחרי זה: "ויאמר יי' אלי עוד לך אהב אשה אהובת רע" (הושע ג, א), כתבו המפרשים[1791] שאחרי שהשלים הנביא דברי הנחמה, שב לדברי התוכחה כנגד בני דורו, כי כן דרך הנביאים לדבר בדבריהם תוכחה ונחמה. ואין כן דעתי, אבל שגם הזאת הפרשה מכלל הנחמה. ועניינה, שאחרי שייעד על גלותם ועל גאולתם שהם שתי קצוות הזמן שיעבור עליהם, זכר מה שיהיה ביניהם, רוצה לומר בהיותם בגלות מצד הקדוש ברוך הוא עמהם, אם יסלק השגחתו מהם בהחלט או איך יהיה ענינו עמהם בתוך גלותם. וגם כן מצדם אם יפנו אל אלהים אחרים בגלות, כמו שהיו עושים בהיותם בארץ. ולכן זכר הנביא שעשה לו הקב"ה על זה משל שני בשציוה אותו שיאהוב באשה לא שיקח אותה לאשה, כמו שזכר בראשונה[1792], אלא שיאהוב דרך חזק ואהבה לאשה שהיא "אהובת רע ומנאפת". ואין פירוש: "אהובת רע" שהיא אשת איש מקודשת אליו[1793], אלא שהיא כענין הקדשה המנאפת עם כל אדם במחיר[1794] ויש לה "רע" שירא שמו עליה לאסוף חרפתה, וזהו "אהובת רע ומנאפת", כי זה המורה על גודל ניאופה היות לה "רע" ומנאפת בפרסום. והיה זה כולו משל לשם יתעלה, שעם היות ישראל עובדי עבודה זרה שלא זזה עם כל זה אהבתו מהם אחר שהלכו בגלות. כי עם היות שגלו – שכינה גלתה עמהם, וזהו אמרו: "כאהבת[1795] יי' את בני ישראל", רוצה לומר אף על פי שבהיותם בארץ היו "פונים אל אלהים אחרים ואוהבי אשישי ענבים", כלומר נמשכים אחרי היין, כמו שאמר ישעיהו (ישעיה ה, יא): "הוי משכימי בבקר שכר ירדופו מאחרי בנשף יין ילדיקם". ואמרו "אשישי ענבים" הוא כמו יין ענבים. הנה ביאר בזה שאף על פי שישראל בארץ פנו אל אלהים אחרים והיו כשיכורים בעבודתם אליהם, לא זז הקב"ה מלאהוב אותם גם אחרי היותם בגלות.

עוד ביאר ענינם בעצמם בגלותם והודיע, שעם כל צרותיהם שרבו מספר לא שבו לכסלת אבותיהם ולחטתיהם בעבודה זרה, אבל נפרדו ממנה, עם היות שהיתה השכינה האלהית והנבואה מסתלקת מהם, ועל זה אמר: "ואכרה לי בחמשה עשר כסף וגו' ואומר אליה ימים רבים תשבי לי לא תזני" וגו' (ג, ב-ג). האמנם מהו ענין "בחמשה עשר כסף" ומה רצה באמרו "שערים ולתך שעורים", הוא באמת דבר נעלם מאד. ויונתן תרגם: "ואכרה לי בחמשה עשר" – 'ופרקתינון במימרי ביום ט"ו לירח ניסן'. ועוד פירשו[1796] בו:

[1791] רד"ק.
[1792] לאמור: "קח לך אשת זנונים" (הושע א, ב).
[1793] כפירוש רש"י.
[1794] פרוצה.
[1795] בנדפס: "באהבת".
[1796] כל המובא להלן מובא ברד"ק.

בזכות אברהם יצחק ויעקב וי"ב שבטים, ושחומר שעורים ולתך שעורים הם גם כן ט"ו, כי ה"חומר" עשר איפות והלתך חצי "חומר". ורב סעדיה גאון פירש: שט"ו כסף וט"ו איפות שב"חומר" וב"לתך" הם כנגד משה ואהרן ומרים וי"ב נשיאים[1797] שיצאו ממצרים. והרד"ק פירש: ט"ו כסף, כפי המתרגם על הגאולה שהיתה בט"ו בניסן, וש"חומר" ו"לתך" הוא מספר הימים משיצאו בני ישראל ממצרים עד שבאו מדבר סיני וקבלו שם התורה, כי חומר הוא ל' סאים; ולתך – ט"ו, הרי מ"ה יום והם ט"ו ימים שנשארו מניסן ול' של אייר. ומה שאמר "שעורים", שהוא מאכל הבהמות הוא, לפי שרוב העם שיצאו ממצרים עד שקבלו את התורה היו כבהמות כסוס כפרד אין חבין[1798] עובדים בחומר ובלבנים ובכל עבודה בשדה משקבלו התורה נפקחו עיניהם ושרתה עליהם רוח חכמה ובינה. ורש"י כתב שמצא כתוב בשם רב האי[1799]: "ואכרה לי" – קצבתי פדיונה לנגדי בדמים קלים, האומר ערך[1800] נפשי עלי אם מבן ששים שנה ומעלה ט"ו כסף "וחומר ושעורים" ערך[1801] הזכר מבן עשרים עד בן ששים – נ' שקל כסף, והם דמי פדיון זרע "חומר שעורים", שגם הוא נ' שקל "ולתך שעורים" דמי פדיון זרע לתך שעורים כ"ה שקלים ערך מבן חודש ועד בן חמש ה' שקלים, ובן חמש עד בן כ' – כ' שקלים, הרי כ"ה. ויונתן תרגם 'כסף' בפני עצמו שלא חברו עם ט"ו, ותרגם: 'ויהבת כסף תקליא כפור לנפשתיהון ואמרית דיהון מקרבין קדמי עומר אפקותא מעללת שעורין.

הנך רואה בעיניך חלוף דברי המפרשים בפסוק הזה ומה שישיג לכל אחד מהם מן החולשה והדוחק. ואין ספק שאין הכתוב כפשוטו ושהוא כולו בדרך רמז והמשל. וגם אני לא אחשך פי מלפרשו בדרך המשל והרמז בדרכים שונים:

הדרך האחד הוא, שאמר הנביא שישראל סבלו הגלות לתלאותיו עם בטחון נחמות שבאו בייעודי ט"ו נביאים שנבאו על גאולתם ותשועתם: הראשון היה דוד המלך בספר תהלים באותם המזמורים אשר אזכיר ואפרש על זה; הב' – ישעיהו בנבואותיו אשר פירשתי; והגי' – ירמיהו; והד' – יחזקאל; והה' – הושע; והו' – יואל; והז' – עמוס; והח' – עובדיה; והט' – מיכה; והי' – חבקוק; והי"א – צפניה; והי"ב – דניאל; והי"ג – חגי; והי"ד – זכריה; והט"ו – מלאכי. כי חמישה עשר נביאים האלה כולם נבאו וייעדו על הגאולה העתידה, כמו שפירשתי ואפרש בעזרת האל, ואליהם ישאו ישראל עיניהם בגלות. ולא

[1797] ברד"ק: 'שבטים'.
[1798] ברד"ק: 'הבין'.
[1799] לפסוק ג.
[1800] יחס.
[1801] יחס.

זכרתי בכלל בלעם[1802], לפי שלא היה מבני ישראל, אלא נביאי ישראל וחסידיו. ומפני שלייעודיהם ונבואותיהם נכספה וגם כלתה נפשם[1803], לכן קראה "חמשה עשר כסף מלשון 'כוסף ותאוה'.

ואמנם "חמר ולתך שעורים" אמרו על הקללות שזכר משה, אם אותם שזכר בברית ערבות מואב (דברים כז, יא-כו), שהיו צ"ח קללות ועליהם אמר: "חמר שעורים", כלומר קיבוץ וציבור[1804] גדול מהם, כי 'חומר' לשון 'קיבוץ' הוא כמו "חמר מים רבים" (חבקוק ג, טו); "חמרים חמרים" (שמות ח, י), עד שאמרו המדקדקים, שמפני זה נאמר "חומר" – לחם; וה"לתך" – הוא חצי החומר המידותיי. ורמז בו אל הקללות שזכר בברית חורב שהם מ"ט. ומפני שהיו קללות משנה תורה כפלים מאלה – קרא קיבוצם 'חומר' וקרא קללות בחקותי (ויקרא כו, יד-מה), שהם מחציתם בשם 'לתך' שהוא חצי ה'חומר'.

והנה קרא אותם הקללות "שעורים" מפני שיתוף השם, כי 'שעורים' הנחתו הראשונה הוא על ה'סער' מלשון "חרבו מאד" (ירמיה ב, יב); "ובשערה דרכו" (נחום א, ג); "וקדמונים אחזו שער" (איוב יח, כ); "וסביביו נשערה מאד" (תהלים נ, ג); "וישתער עליו מלך הצפון" (דניאל יא, מ). הנה אם כן, אמר "חמר שעורים" – על הקללות אשר בפרשת 'כי תבא'; "ולתך שעורים" – על הקללות אשר בפרשת בחקותי (ויקרא כו, טז-יט), שהם מחציתם, שאלו ואלו היה צעד וחורבן לישראל, וכמו שבהם ובפרשיות שבאו עליהם ייעד משה אדוננו על גלותם וצרותיהם, כך ייעד על גאולתם וישועתם. והם עדות ברורה להם שהיו צרותיהם השגחיות ושהם מיד יי', ולכן יסבלו אותם בגלות ויצדיקו עליהם את הדין, וכאשר יתנו עיניהם בקללות שהם "חמר שעורים ולתך שעורים", ובנחמות שבהם, וש"בחמשה עשר כסף" הנביאים ישבו ימים רבים בגלות מבלי זנות אחרי העבודה הזרה, ויחל ישראל אל יי' בכל צרותיהם. ולרמוז על הענין הזה אמר הנביא: "ואכרה לי בחמשה עשר[1805] כסף" וגו', כלומר קצבתי עמה במחיר נבואות הנביאים וייעודי ספר תורת משה, שימים רבים תשב לי בגלות שלא תזנה אחר העבודה זרה "ולא תהיי[1806] לאיש אחר וגם אני אליך" (הושע ג, ג). רוצה לומר, שלא אמיר אותך באומה אחרת ולא אייחד השגחתי בעם אחר.

[1802] המבשר הראשון.
[1803] לפי תהלים פד, ג.
[1804] הצטברות.
[1805] בנדפס: "ט"ו".
[1806] בנדפס: "תהיה".

ולפי שאמר: "ימים רבים ישבו בני ישראל" (הושע ג, ד), רוצה לומר בגלות[1807] ארוך "אין מלך ואין שר" עליהם. ועם היות שאין להם זבח ובית מקדש לזבוח לאלהים[1808], הנה לא תהיה בניהם מצבה לעבודה זרה[1810], ואין אפוד ותרפים לבקש העתידות מהבעלים[1809], כמו שהיו עושים אבותיהם. ואפשר לפרש: "ולא תהיי לאיש וגם אני אליך", שבגלות לא תהיה האומה עובדת לאלוה אחר[1811] אף על פי שאין הקב"ה ולא שכינתו ביניהם, וזהו "וגם אני אליך", כלומר וגם אני לא אהיה "אליך". כי מלת 'לא תהיי', שזכר למעלה מושכת עצמה ואחר עמה. והענין שסילק שכינתו מעליהם, וזהו שפירש "כי ימים רבים ישבו בני ישראל אין מלך" וגו', רוצה לומר שישבו שנים רבות בגלות ארוך ומלכם שהוא הקב"ה אינו עמהם, ועם כל זה "אין שר", רוצה לומר שאינם עובדים לאחד משרי מעלה, וכן אין זבח ולא מזבח ביניהם לאלהים ואין מצבה לעבודה זרה, ואין אפוד לשאול באורים ותומים מהאל יתברך[1812], ואין תרפים מעבודה זרה. זהו **הדרך הראשון** בפירוש בכתובים האלה.

והדרך השני בפירושם הוא, שאתה תמצא בפרשת 'בחקותי' מ"ט קללות (ויקרא כו, טז-יט), ובפרשת 'והיה כי תבא' (דברים כו) צ"ח שהם הכפל, כמו שזכרתי ויעלו כולם לקמ"ז קללות כמספר שנות יעקב ושירות[1814] תהלים כדעת חכמינו זכרונם לברכה[1813]. וכאשר תבוא זה המספר חמישה עשר פעמים – יעלו כולם אל אלפים ומאתיים וחמש והם השנים שעברו מן היום שהתחילו הגלויות בישראל בימי יהוא בן נמשי בסוף מלכותו, שנאמר שם (מלכים ב י, לא-לב): "ויהוא לא שמר ללכת בתורת יי' אלהי ישראל בכל לבבו, לא סר מעל חטאת ירבעם אשר החטיא את ישראל", ומיד נאמר: "בימים ההם החל יי' לקצות בישראל ויכם חזאל בכל גבול ישראל" וגו'. וידוע שיהוא מלך בשנת ג' אלפים וס"ב ליצירה וימלוך כ"ח שנה, וארבע שנים לפני מותו התחילו הצרות האלו וכאשר תמנה משם אלפים מאתים וחמש שנים, שהוא המספר שזכרתי למעלה יגיעו לשנת חמשת אלפים ומתאיים ותשעים ואחת ליצירת העולם, שאז יהיה קץ הימין ואחרית הזעם ותשועת ישראל, כי הוא הקץ אשר נמצא במגילה בגנזי רומי בכתב

[1807] כרד"ק.
[1808] כראב"ע.
[1809] מעין רד"ק.
[1810] כרד"ק.
[1811] כרש"י.
[1812] כר"י קרא.
[1813] מסכת סופרים פרק טז, הלכה יא [מסכת זו מצויה בסוף מסכת עבודה זרה].
[1814] מזמורי.

אשורית, כמו שהעיד רב נחמן בר תחליפא, כפי מה שנזכר בפרק חלק (סנהדרין צז, ע"ב), וביארתי ענינה בשער הראשון מהמעין הי"ב ממעיני הישועה. ועל זה אמר הנ' שקצב עם האומה, רוצה לומר שראה שתתארך גלותה ט"ו פעמים אותו המספר מ"חמר השעורים" שהם מ"ט הקללות שבפרשת 'כי תבא' (דברים כו), ומ"לתך שעורים" שהם מ"ט הקללות שבפרשת בחקותי (ויקרא כו, טז-יט), שהם כולם שנות ראינו רעה[1815] וגלות אלפים ור"ה שנה משהתחילו הגלויות בימי יהוא עד אחרית הזעם, כמו שנזכר. וקראם "כסף", להגיד שבכל השנים ההם יחל ישראל אל יי'[1816] בכוסף גדול ותשוקה נמרצת כאיל תערוג על אפיקי מים[1817]. והתבונן שעשה מספר חילוק "חמר ושעורים" – בפני עצמו, "ולתך שעורים" – בפני עצמו, לפי שקללות 'בחקותי' היו מ"ט כמספר השנים שהיו מהתחלת הגלויות בימי יהוא, כמו שנזכר ט"ו פעמים, שהם כולם תשל"ה עד מצור ירושלים בבית שני. וכן "חמר שעורים", שהוא רמז לצ"ח קללות שבפרשת 'כי תבא', כשיכפל מנינם ט"ו פעמים יהיו אלף וארבע מאות ושבעים כמספר השנים אשר היו מעת שסמך טיטוס וחיל רהרומיים על ירושלים עד הגאולה העתידה שמצאו במגילה, כמו שזכרתי. ומפני זה עשה שני מנינים נבדלים ובאו הקללות בשתי הפרשיות ההם, רומזות לזה בעצמו.

והגיד הנביא עוד, שמאותו מספר מהשנים רובם והוא כל ימי בית שני וגם כל ימי היות ישראל בגלות, לא יהיה עוד ביניהם עבודה זרה, והוא אמרו: "ואומר אליה ימים רבים תשבי לי לא תזני ולא תהיי לאיש" (הושע ג, ג), כמו שפירשתי.

והודיע שבסוף הגלות "ישובו בני ישראל ובקשו את יי' אלהיהם ואת דוד מלכם" (הושע ג, ה), רוצה לומר שיתחרטו מכל אשר עשו אבותיהם מחילוק המלכויות וסורם מאחרי יי', ולכן יבקשו את יי' אלהיהם ללכת אחריו ולדבקה בו, ואת דוד מלכם שימלוך עליהם איש מזרעו. כי עם היות שבראשונה בתחילת כבושם ישימו להם ראש אחד שהוא כמו שפירשתי – משיח בן אפרים להילחם באויביהם ביום יזרעאל, הנה הוא ימות במלחמה וישראל יבקשו את דוד מלכם חטר מגזע ישי[1818] אשר יבחר יי' בו שימלוך עליהם. ועם היות שבימים הראשונים אבותיהם בהיות שכינת יי' בתוכם לא פחדו ולא יראו מפרידתה והסתלקותה אף על פי שהתרה בהם פעמים רבות "אלכה ואשובה אל" (הושע ב, ט) מקומי, הנה בזמן הגאולה לא יהיו כן אבל יפחדו אל יי' ואל טובו, רוצה לומר שייראו ויפחדו מאברתו ויעשו באופן שלא יפרד עוד מהם.

[1815] לפי תהלים צ, טו.
[1816] לפי תהלים קל, ז.
[1817] לפי תהלים מב, ב.
[1818] לפי ישעיה יא, א.

ובמסכת סנהדרין פרק כהן גדול[1819] דרשו על מה שאמרו ישראל בימי רחבעם בן שלמה: רבי שמעון בן יוחאי אומר בשלושה דברים מאסו ישראל בימי רחבעם: במלכות דוד ובמלכות שמים ובבית המקדש, הדא הוא דכתיב (שמואל ב כ, א): "אין לנו חלק בדוד", כמשמעו לאהליך ישראל. אל תקרי לאהליך אלא לאלהיך. ראה ביתך דוד – זה בית המקדש. אמר רבי שמעון בן מנסיא אין ישראל רואים סימני ישועה וגאולה עד שיחזרו ישראל לבקש שלושתם, הדא הוא דכתיב: "אחר ישובו בני ישראל ובקשו את יי' אלהיהם". זה מלכות שמים ואת דוד מלכם כמשמעו. "ופחדו אל יי' ואל טובו" – זה בית המקדש. כמה דאת אמר "ההר הטוב הזה והלבנון" (דברים ג, כה). העירו בזה לדבר עליון מנפלאות תמים דעים[1821], והוא שבית דוד הוא דבר מצרן[1820] וסמוך לבית אלהים ומלכותו בקרב ישראל דבר למלכות האל בעמו. הלא תראה שבבנין שלמה, בנה את בית יי' ואת בית המלך יחד, ובחורבן ירושלים נאמר (מלכים ב כה, ט): "וישרוף את בית יי' ואת בית המלך", וכשפרקו השבטים מעליהם מלכות בית דוד מיד פרקו מלכות שמים. ובבית שני שלא היתה שם מלכות בית דוד לא היתה שם שכינה. ובאחרית הימים גם כן יבקשו את יי' אלהיהם ואת דוד מלכם.

והנה התבארו בנבואה עצומה הזאת שמונה עיקרים: האחד – תשועת האומה וגאולתה, כמו שאמר: "אחר ישובו בני ישראל", ואמר: "ונקבצו בני יהודה" וגו' (הושע ב, ב), והוא העיקר השלישי מעיקרי נבואות ישעיהו. והשנית, שישובו עשרת השבטים מגלותם וישבו על אדמתם, וכמו שאמר: "ונקבצו בני יהודה ובני ישראל יחדו", ואמר: "ורחמתי את לא רוחמה" (הושע ב, כה), שהוא מלכות ישראל, כמו שנזכר, והוא העיקר הרביעי מעיקרי נבואות ישעיהו. והשלישי – נקמת האומות במלחמה ביום יי' הגדול והנורא[1822] שילחם בם, וכמו שאמר: "כי גדול יום יזרעאל" (הושע ב, ב), והוא העיקר הא' מעיקרי נבואות ישעיהו. והרביעי, שתהיה הגאולה העתידה דוגמת יציאת מצרים, שנאמר: "והולכתיה המדברה" וגו' וענתה שמה כימי נעוריה וכיום עלותה מארץ מצרים" (ב, טז-יז), והוא העיקר החמישי מעיקרי נבואות ישעיהו. הה', שתשוב השכינה ביניהם, וכמו שאמר: "וארשתיך לי באמונה", ואמר: "ואמרתי ללא עמי עמי אתה, והוא יאמר אלהי" (הושע ב, כה), וזהו העיקר השמיני מעיקרי נבואות ישעיהו. הו', שלא ישובו עוד לגלות, וכמו שאמר: "וכרתי להם ברית ביום ההוא וגו', והשכבתים לבטח" (הושע ב, כ),

[1819] מצאנו במדרש שמואל פרשה יג.
[1820] צמוד.
[1821] לפי איוב לז, טז.
[1822] לפי יואל ג, ד.

והוא העיקר הי"א מעיקרי נבואות ישעיהו. הז', שיקבלו האומות אמונת השם יתעלה, כמו שאמר: "והסירותי את שמות הבעלים מפיה ולא יזכרו עוד בשמם" (הושע ב, יט), והוא העיקר הי"ב מעיקרי נבואות ישעיהו. הח', שבגאולה העתידה ימלוך עליהם מלך מבית דוד, כמו שאמר: "ובקשו את יי' אלהיהם ואת דוד מלכם" (הושע ג, ה), והוא העיקר העשירי מעיקרי נבואות ישעיהו.

וכבר הוכחתי בעיקרי נבואות ישעיהו, שהעיקרים המיועדים האלה אי אפשר לפרשם, לא בדרך רוחני על הנפש, כדברי הנוצרים; ולא על זמן בית שני, כל שכן עם שאר הדברים שהנביא הושע ביאר וגילה בנבואה הזאת מענין הגלות ודבר הגאולה, כמו שפירשתי שלא גילו אותם כל כך שאר הנביאים, ואולי שלכן נקרא הושע מפני מה שביאר, שניבא מענין הישועה.

המבשר השביעי (יואל)

המבשר טוב השביעי הוא **יואל הנביא** בנבואתו האחרונה. תחילתה: "והיה אחרי כן אשפוך את רוחי על כל בשר" וגו' (יואל ג, א), עד סוף הספר.

ובנבואה הזאת כשתעויין, נמצא שהבטיח בה הנביא י"ב[1823] הבטחות וייעודים עתידים: **הראשון**, שעם היות שבזמן בית שני לא חלה הנבואה בשום אדם וכל שכן בזמן הגלות שלא מצאו חזון מיי', שהנה לעתיד לבוא באחרית הימים תשוב הנבואה בעם ישראל יותר בשלמות ממה שהיתה בימים הראשונים, ולא יצטרכו אל ריבוי ההכנות אשר הצטרכו אליהם הנביאים בזמן בית ראשון. ועל זה אמר: "והיה אחרי כן" שהוא לזמן התשועה[1824]; "אשפוך את רוחי על כל בשר ונבאו בניכם ובנותיכם". ואמר "על כל בשר" – כנגד בני ישראל[1825], כמו שאמר ישעיהו (ישעיה סו, כג): "יבא כל בשר להשתחוות לפני", ודוד אמר (תהלים קמה, כא): "ויברך כל בשר שם קדשו". ואפשר לפרש אצלי "כל בשר" – על המין האנושי[1826]. וענין הכתוב שזכר הנביא שבזמן התשועה ישפוך השם רוח חכמה ובינה "על כל בשר" גם מאומות העולם, עד שיכירו וידעו אלהותו ויבואו לקבל תורתו, אמנם לבני ישראל כפרט אמר "ונבאו בניכם ובנותיכם"[1827], שתחול הנבואה האלהית במוכנים מהם, מה שלא יהיה לשאר הגוים.

[1823] נראה שצ"ל 11, משמונה ר"א 11 ייעודים או הבטחות.
[1824] כרש"י.
[1825] כרד"ק.
[1826] מעין רד"ק.
[1827] כרד"ק.

ולפי שהנבואה היא בשני מינים: חלום נבואיי ומראה נבואיית, לכן אמר שהזקנים שבהם יזכו לחלום של נבואיי והבחורים מהם למראה הנבואה, שהיא הנקראת 'חזיון' והיא מפאה יותר גדולה. והנה יחס לזקנים החלומות ולבחורים החזיונות, לפי שהזקנים לרוב לחותם ולטרדת כוחם המדמה מרוב הדברים אשר ראו וידעו יגבר בהם הדמיון, ולכן יבואם השפע בחלום. אמנם הבחורים שאינם כל כך לחים וכוחם המדמה אינו כל כך טרוד ומלא מהדברים אשר ראו "חזיונות יראו", שהם מדרגת המראה, כמו שזכר הרב המורה[1828]. ולא אמר הנביא הנה שכל הזקנים ינבאו בחלום ולא שכל הבחורים – "חזיונות יראו", אלא קצתם, רוצה לומר המוכנים להנבא. ולכן לא בא הכתוב הזה באומה כוללת, אבל אמר בלשון סתמי זקניכם בחוריכם. ואמר שגם העבדים והשפחות שלעבדותם יהיו תמיד בעצבון – ישפוך את רוחו (יואל ג, ב), רוצה לומר רוח דעת לא שינבאו כאנשי האומה.

הב' הוא, שהבטיח על מעשה הנסים והנפלאות בימים ההם, שעם היות שבזמן הגלות היו בהסתר פנים ומפני כן לא זכו אל הנפלאות הגדולות המפורסמות שהיו נעשות בבית המקדש, וכמו שאמר המשורר על זה (תהלים עד, ט): "אותותינו לא ראינו" וגו', שזכר ג' מינים מההשגחות שהם האותות והמופתים והנבואה והידיעה המקובלת שייעד הנביא כאן, שישובו שלושלתן בזמן הגאולה לקדמותם. ועל הידיעה האלהית שהיתה ביניהם אמר "אשפוך רוחי על כל בשר... וגם על העבדים ועל השפחות בימים ההמה אשפוך רוחי" (ג, א-ב). ולענין הנבואה אמר: "ונבאו בניכם ובנותיכם"; ולענין הנפלאות אמר: "ונתתי מופתים בשמים ובארץ" (יואל ג, ג). גם רמז במה שסמך הנסים לנבואה שתהיה נבואת הזקנים והבחורים אשר זכר על דרך הפלא לא בדרך הטבע.

והנה ביאר שיהיו מכלל המופתים "דם ואש ותמרות עשן", רוצה לומר "דם" – ההריגה העצומה פעמים; "ותמרות עשן" הם מאת יי' מן השמים שימטיר עליהם בה אש וגופרית ורוח זלעפות[1830], כמו שנזכר בפרשת 'גוג ומגוג'[1829]. ואמר לשון 'תמרות' בעשן, לפי שהעשן העולה למעלה בקו הישר יעשה עמוד, כמו התמר שהוא עץ גבוה ושווה ביישרו[1831]. ומלבד זה אמר: "השמש יהפך לחושך והירח לדם" (יואל ג, ד). ופירש הרב רבי אברהם בן עזרא שאמר זה על קדרות המאורות שיהיה באותו זמן "לפני בוא יום יי' הגדול והנורא", שהוא יום המלחמה והנקמה שהלקיות והסימנים ההם יהיו מופת

[1828] חלק ב', לב.
[1829] כרד"ק.
[1830] לפי תהלים יא, ו.
[1831] כרד"ק.

ואות על מלחמות עצומות. וידוע שמקדרות השמש ימשך – חושך, כי יעלם ניצוץ אורו והירח כשלא יהיה קדרותה שלם יהיה אדום כדם. והרב המורה[1832] פירש כל זה על דרך הצרות והנקמה שתבוא על העמים ושעל זה אמר "מופתים בשמים ובארץ דם ואש ותמרות עשן, השמש יהפך לחשך והירח לדם" וגו'. ולדבריו היה ראוי לומר ב"בוא יום יי'" לא לפני בא. ואפשר לפרש על פי דרכי שאמר "יום יי' הגדול והנורא" של התשועה והגאולה ותחיית המתים. ולפי שנקמת האומות תקדם אליהם, לכן אמר "לפני בא יום יי' הגדול והנורא". ויותר נכון לומר, שמפני שתהיה המלחמה בין אדום וישמעאל, כמו שזכרתי: 'והיה השמש' – מורה על בני אדום; וה'ירח' – על הישמעאלים, לכן אמר רומז על נקמתם "השמש יהפך לחשך והירח לדם".

והשלישי שמאותה המלחמה העצומה שתהיה בין אדום וישמעאל שינקם השם יתעלה מהם עם היות שתהיה עת צרה ליעקב[1833], הנה ממנה יושע, ועל זה אמר: "והיה כל אשר יקרא בשם יי' ימלט" (יואל ג, ה). וביאר שלא תהיה ההצלה לנקראים בשם יי' כי אם בהיותם על אדמת הקודש, והוא אמרו: "כי בהר ציון ובירושלם תהיה פליטה", וגם לא בכל בני ישראל שישבו שמה, כי אם "בשרידים אשר יי' קורא", שהם הטובים והישרים בלבותם. וכבר ביאר ישעיה שהצרה ההיא תתמיד זמן מועט באמרו: "חבי כמעט רגע עד יעבור זעם" (ישעיה כו, כ). וביאר גם כן, שאז יכלו רבים מישראל והקדושים וירא האל ימלטו[1834], שנאמר והיה כל "הנשאר בציון והנותר בירושלים קדוש יאמר לו כל הכתוב לחיים בירושלם" (שם ד, ג) מסכים למה שאמר דניאל בספרו ענין אותה מלחמה "ובעת ההיא ימלט עמך כל הנמצא כתוב בספר" (דניאל יב, א), ולכן אמר הנביא כאן: "והיה כל אשר יקרא בשם יי' ימלט כי בהר ציון ובירושלם תהיה פלטה וגו', ובשרידים אשר יי' קורא".

והרביעי שבקיבוץ הגלויות קודם השלמת התשועה יהיה יום הדין שיעמוד לריב יי' ולדון עמים, ועל זה אמר כאן: "כי הנה בימים ההמה[1835] ובעת ההיא אשר אשיב את שבות יהודה וירושלם, וקבצתי את כל הגוים והורדתים אל עמק יהושפט ונשפטתי עמם על עמי ונחלתי ישראל" וגו' (ד, א-ב). ואני כבר ביארתי במאמר 'צדק עולמים' מהו ענין יום הדין שזכרו חכמינו זכרונם לברכה, וגם זכרתי ממנו ראשי פרקים בספר 'מעיני הישועה' על "דינא יתיב וספרין פתיחו" (דניאל ז, י). וכלל דעתי הוא, שיום הדין – הוא יום

[1832] חלק ב', כט.
[1833] לפי ירמיה ל, ז.
[1834] כרד"ק.
[1835] בנדפס: "ההם".

המשפט והנקמה אשר יעשה השם יתעלה באומות, בשיעיר את רוחם באחרית הימים לעלות על אדמת הקודש. ומפני שאז יעשה השם בהם נקמה עצומה גמול מעשה ידיהם אשר עשו לישראל, לכן נקרא יום הדין, ועליו אמר כאן שבעת ההיא שישיב השם "את שבות יהודה וירושלם". וזכר יהודה וירושלים בלבד אף על פי, שכל ישראל ישובו, לפי שמשיח בן דוד יהיה משבט יהודה ומבני ירושלים שהיא ראש הממלכה[1836]. גם זכר ירושלים, כי שם תהיה מלחמת האומות ואז באותו זמן אקבץ את כל הגוים שאתן בלבם שיבואו על הרי ישראל "והורדתים אל עמק יהושפט", כי שם תהיה המלחמה והנקמה. והנה נקרא זה העמק כן מפני שעשה שם יהושפט אי זה מעשה[1837]; ואם מפני השם שיהושפט הוא רמז למשפט יי', וכמו שאמר: "ונשפטתי עמם שם". וכן תרגם יונתן: 'למישור פלוג דינא', כי שם ישפוט אותם במשפטיו הרעים על אשר הרעו לישראל[1838] "אשר פזרו בגוים" בגלויותיהם ואת ארצו חלקו, והוא רמז לאדום וישמעאל המושלים בארץ הקדושה, פעם זה ופעם זה. "ואל עמי ידו גורל" (יואל ד, ג), וכמוהו "ויך את הפלשתי אל מצחו" (שמואל א יז, מט) שהוא כמו על מצחו[1839]. והענין שהיו משליכים גורל ביניהם על ישראל, זה יהיה שלך וזה יהיה שלי, והיו נותנים ילד מישראל – בשכר זונה אחת[1840]; וילדה מבנות ירושלים – היו מוכרים ביין, ובתועבות האלה הרבה. ואמר: "וגם מה אתם לי צור וצידון" (יואל ד, ד) כאומר אתם "צור וצידון וכל גלילות פלשת" שכני הרעים, מה עשיתי לכם שבאתם לארצי[1841] והתחברתם עם האומות לשלול שלל ולבוז בז "הגמול אתם משלמים עלי". רוצה לומר, האם עשיתי עמכם רע שאתם באתם לשלם לי גמולי או אם אתם עצמכם אף על פי שלא קבלתם ממני רעה באתם להרע עם בני, ועל זה אמר עוד: "ואם גומלים אתם עלי". הנה בעבור זה קל מהרה אשיב גמולכם בראשכם[1842].

וסיפר מהרעות אשר עשו בבני יהודה ובני ירושלים הסמוכים אליהם באמרו: "אשר כספי וזהבי לקחתם" (יואל ד, ה), כי לי הכסף ולי הזהב[1843] אשר לישראל ואני נתתיו אליהם[1844], "ובני יהודה ובני ירושלים" אשר לקחתם בגולה "מכרתם לבני היונים למען הרחיקם מעל גבולם" (יואל ד, ו), דעו נא וראו שיבוא עת פקודתם ו"הנני מעירם

[1836] כרד"ק.
[1837] כרד"ק.
[1838] כרד"ק.
[1839] כרד"ק.
[1840] כראב"ע.
[1841] מעין רד"ק.
[1842] כרד"ק.
[1843] לפי חגי ב, ח.
[1844] כרד"ק.

מן המקום אשר מכרתם אותם שמה", רומז לארצות הגלות שיצאו משם וישובו על אדמתם, וגם המתים שבהם יקומו ויבואו[1845] על אדמת הקודש, "והשבותי" אני "גמולכם בראשכם" (יואל ד, ז). והגמול הוא מה שאמר: "ומכרתי את בניכם ואת בנותיכם ביד בני יהודה" והם ימכרו אותם "לשבאים" (יואל ד, ח), שהם בני שבא[1846] שהן רחוקים מכם.

והחמישי בביאור ענין המשפט שזכר, שיעיר הקדוש ברוך הוא את לב מלכי הגוים[1847] להלחם אלו באלו, כדי להנקם מכולם ועל זה אמר: "קראו זאת בגוים קדשו מלחמה העירו הגבורים" וגו' (יואל ד, ט). והענין הזה הוא עצמו מה שניבא ישעיהו ויחזקאל גם כן, שיעלו הנוצרים בני אדום לכבוש את ארץ ישראל ולמשול בירושלים ויתקבצו כל בני המזרח והצפון לבוא עליהם למלחמה, ועל זה אמר: "קראו זאת בגוים קדשו מלחמה", כלומר על הנוצרים העירו הגיבורים שבמזרח ובצפון יעלו כל אנשי המלחמה על ירושלים.

ולפי שיעיר השם את רוחם לעשות זה[1848], לכן אמר: "כתו אתיכם לחרבות" (יואל ד, ה). והאתים הם שחופרים בהן באדמה; "ומזמרותיכם לרמחים", שהמזמרות הם שחותכים בהם זמורות הכרם[1849], כלומר שאף עובדי האדמה יקחו להם כלי מלחמה והחלש שבהם "יאמר גיבור אני", ובזה האופן יענשו, רוצה לומר יקבצו ויבואו כל הגוים מסביב ונקבצו שמה על ירושלים, וכל זה למה לא להצליח בעלייתם, כמו שהיה בשאר הפעמים אלא כדי שינחת יי' גיבוריהם, רוצה לומר שיורידם ממעלתם, כי כן תרגום 'וירד ונחת'[1850].

והששי שגם באותו זמן מהתשועה ונקמת האויבים תהיה תחיית המתים, ועל זה אמר: "יעורו ויעלו הגוים אל עמק יהושפט, כי שם אשב לשפוט את כל הגוים מסביב" (יואל ד, יב). רוצה לומר, שיעורו ישני עפר ויקיצו משנת מיתתם ויעלו ויבואו "אל עמק יהושפט" אשר שם היה משפט הגוים[1851]. כי הנה בזמן ההוא יצוה יי' חסדו להחיות את המתים מהם, מבני ישראל, כדי שיראו במפלת אויביהם אשר רדפום, ומהם[1852], משאר האומות, כדי שיענשו עם אומותיהם וגם יראו באבדן מולדתם.

[1845] כרד"ק.
[1846] כרש"י.
[1847] מעין רד"ק.
[1848] להילחם.
[1849] כראב"ע וסיעתו.
[1850] כרד"ק.
[1851] כר"י קרא.
[1852] מהמתים.

ולפי שיש לזה עת קצוב לפניו יתברך, כמו שאמר (דברים לב, לד): "הלוא הוא כמוס עמדי חתום באוצרותי", לכן אמר "שלחו מגל בשל קציר, באו רדו כי מלאה גת, השיקו היקבים כי רבה רעתם" (יואל ד, יג). המשיל הענין הזה לתבואה שבשלה והגיע זמנה לקציר שישלח אדם המגל לקוצרה[1853], כן יבוא עת תחיית המתים ואחרית הגלות ונקמת האומות כולם לבישולם, ולכן יצאו לפועל כדברי האלהים. ועל אותם הקמים בתחייה אמר: "המונים בעמק החרוץ" (יואל ד, יד). ואם לא תאבה נפשך לפרש הכתובים האלה על תחיית המתים, אמור מעתה שאמרו "יעורו ויעלו הגוים" אל עמק יהושפט על האומות שיעלו שמה למלחמה הוא, כמו שזכרתי, כי הגיע קץ הימים ואחרית זעם הגלות וממשלת האומות לבישולו ונתמלאה סאתם, "כי רבה רעתם", ולכן ראוי לשלוח יד במגל לקצרם, כי הגיע זמנם לקבל ענשם. והמפרשים[1854] פירשו "שלחו מגל", שהוא צווי לישראל שישלחו החורבן באומות וינקמו בהם, כי כבר הגיע עת בישולם למלחמה. וכנגד ישראל אמר גם כן: "באו רדו מלאה גת", רוצה לומר רדו בעמק המלחמה להנקם מהאויבים, כי הוא כמו הגת שמלאה ענבים שראוי לדרוך אותם[1855]. וכן השיקו היקבים שהם מלאים עד שיזוב היין מעל פניהם[1856], שהוא משל לרוב הימים. ועל האומות שיעלו שמה למלחמה אמר: "המונים המונים בעמק החרוץ", רוצה לומר שיפלו שמה מהאומות המונים רבים באותו עמק המשפט שיקרא אחרי כן – "עמק החרוץ", לפי שכלה ונחרצה תהיה בהם שמה. ועל יום אותה המלחמה העצומה אמר: "כי קרוב יום יי' בעמק החרוץ".

ואמנם אמרו עוד: "שמש וירח קדרו וכוכבים אספו נגהם ויי' מציון ישאג" וגו' (ד, טו-טז) אפשר לפרש: "שמש וירח...[ו]כוכבים" – על מלכי האומות, כדרך הרב המורה; ועל המלכים והמלכויות אמר: "ורעשו שמים וארץ". ואפשר לפרשו כפשוטו יגיד שמערכות הגרמים השמימיים שהיו מורים על הצלחות האומות וטובותיהם יקדרו ויאספו נגהם והשפעתם ולא יגינו עליהם, לפי ש"יי' מציון ישאג ומירושלים יתן קולו" וישדד כל שרי מעלה ומפניו ירעשו שמים וארץ הכוחות העליונים הפועלים והתחתונים המתפעלים, ובזה האופן יהיה השם המחסה לעמו ומעוז לבני ישראל.

[1853] כרד"ק.
[1854] תרגום יונתן ורש"י בעקבותיו.
[1855] כרד"ק.
[1856] כרד"ק.
[1857] לפי ישעיה יא, ט.

והשביעי שבזמן התשועה והגאולה ההיא תמלא הארץ דעה את יי'[1857] ותשוב הקדושה והשכינה לירושלים כירחי קדם[1858] ובמעלה יותר גדולה ממה שהיתה מני שים אדם עלי ארץ[1859]. ועל זה אמר כאן: "וידעתם כי אני יי' אלהיכם" לרמוז אל שלמות הידיעה והחכמה אשר תמצא בהם. ואמר והיתה ירושלים קדש" (יואל ד, יז), להגיד, שכמו שבזמן בית ראשון היה בית אלהים קודש ולא יוכל אדם להכנס בהיכל, כי אם הכהנים, וכמו שאמר בקודש הקודשים שלא היה נכנס שם כי אם הכהן הגדול ביום הכיפורים, כן זכר שלעתיד תהיה ירושלים העיר כולה קודש שלא יכנס שם ערל וטמא, ועל זה אמר: "והיתה ירושלים קדש וזרים לא יעברו בה". ויש מפרשים[1860]: "זרים לא יעברו בה" – שלא יעברו זרים עוד להלחם על ירושלים, כמו שעשו עד היום.

והשמיני שבזמן הגאולה תתברך ארץ ישראל. כי עם היות שבזמן הגלות נתקללה הארץ ההיא, כמו שאמר (ויקרא כו, כ): "ותם לריק כחכם לא תיתן ארצכם יבולה ועץ השדה לא יתן פריו", הנה בזמן העתיד הרי ישראל – ענפיהם יתנו, תבואותיהם יצמחו בהם בברכה מופלגת, ועל זה אמר הנביא כאן: "והיה ביום ההוא" (יואל ד, יז) אחרי כלות הגוים[1861] מן הארץ תתברך הארץ בתבואותיה ומרעה הצאן והבקר מבלי עמל ויגיעה, כאילו ההרים מעצמם "יטפו... עסיס והגבעות" מרוב ההזלה וההגרה[1862] מהחלב היוצא מהמרעה שיהיה בהם יהיו כאילו "תלכנה חלב". וכן "כל אפיקי יהודה" והם העמקים שהיו חסרים מים בזמן ההוא כולם ילכו מים, כי ירבו בהם מעיינות ותהומות יוצאות בבקעה ובהר, שבהם יתרבו התבואות.

והתשיעי שעם היות שבזמן הקדמון היתה ירושלים נעדרת מים[1863] וכשהיתה במצור לא היה מים לעם לשתות, עד שמפני זה אמר רשבקה (מלכים ב יח, כז): "הלא על האנשים היושבים על החומה לאכול את צואתם ולשתות את מימי רגליהם", לכן בזמן הנבואה בדרך הנס יתחדש מקור מים חיים בירושלים, ועל זה אמר "ומעין מבית יי' יצא והשקה את נחל השטים" (יואל ד, יח). וכבר בא הייעוד הזה בנבואות יחזקאל וזכריה גם כן ייעד עליו. והגאון רב סעדיה גאון פירש[1864], ש"נחל השטים" – הוא הירדן, כי הירדן הוא קרוב למקום הנקרא 'שטים', לפיכך נקרא הירדן נחל השטים. ואמנם מה צורך בנס הזה,

[1858] לפי איוב כט, ב.
[1859] לפי איוב כ, ד.
[1860] רד"ק.
[1861] כרד"ק.
[1862] כרד"ק.
[1863] כר"י קרא.
[1864] מובא ברד"ק.

אפשר לומר מענינו, שלפי שהיה בירושלים חסרון המים עד שהיו להם ברכות מים שאובים, לכן בזמן התשועה כדי שתהיה ירושלים שלמה בכל הדברים ולא יחסר כל בה, יתחדשו בה מעניינות מים חיים[1865] ויהיה מקום מוצאם מתחת בית יי', לפי שבזכות בית יי' יהיה הנס ההוא. והיותר מתיישב אצלי, שהדיבור הזה הוא המשליי לרמוז למה שניבא ישעיהו (ישעיה ב, ג), שבזמן הגאולה יהיה נכון הר יי' בראש ההרים וילכו שמה עמים רבים לקבל תורתו ויאמרו, "כי מציון תצא תורה ודבר יי' מירושלים", והוא על דרך "הוי כל צמא לכו למים" (שם שם, א).

ולפי שהשפע האלהי ולמוד האמונות האמתיות יצא מירושלים ומבית יי' לכל העולם, לכן אמר הנביא כאן: "ומעין מבית יי' יצא והשקה את נחל השטים". וזכריה אמר (זכריה יד, ח): "והיה ביום ההוא יצאו מים חיים מירושלים, חציים אל הים הקדמוני וחציים אל הים האחרון", וזה משל נפלא ומליצה נכונה מאד שמירושלים שהיתה ארץ ציה[1866] מבלי מים, יצאו מים חיים שישפכו אל הימים הגדולים לרמוז, שמירושלים, שהיתה למס ארץ ערבה ושוחה[1868] תצא תורה[1867] למוד ואמונה לכל באי עולם.

העשירי, שמלבד החורבן הכללי שיהיה בכל האומות, הנה בפרט במצרים, ובאדום תהיה על מלכות רומי וכלל הנוצרים, ששתי האומות האלה הן הגבורות זה ימים רבים[1870] ותגברנה עד עת הגאולה, ושתיהן היא החיה הרביעית שראה דניאל[1869]. והנה זכר הישמעאלים בשם מצרים, לפי שאשת ישמעאל היתה מצרית, כמו שאמר (בראשית כא, כא): "ותקח לו אמו אשה מארץ מצרים", וכן אמו היתה הגר המצרית, ולפיכך יחס האומה כולה למצרים[1871]. ולפי דעתי שלא אמר מצרים כי אם על מצרים בפרט, כמו שדברתי אליך בפירוש הנבואה השלישית מנבואות יחזקאל אשר פירשתי שמלחמת האומות העתידה תהיה התחלתה על מצרים, לפי שהנוצרים בעלותם לכבוש את ארץ ישראל יחריבו את מצרים ויכו בה מכה רבה ועצומה לאין מספר[1872], ויחריבו ארצה ויקחו את ארץ ישראל וירושלים, שהם היום ממלכות מצרים ועל זה יתעוררו כל בני המזרח והצפון לבוא להלחם עם הנוצרים לנקום נקמת מצרים ולהוציא הארץ הקדושה

[1865] לפי בראשית כו, יא.
[1866] לפי ישעיה מא, יח. ועוד.
[1867] לפי ישעיה ב, ג.
[1868] לפי ירמיה ב, ו.
[1869] כרד"ק.
[1870] כרד"ק.
[1871] כרד"ק.
[1872] לפי דבה"י א' כב, ד.

מהם, ואז תהיה מפלת אדום גדולה מאד, ועל זה אמר: "מצרים לשממה תהיה ואדום למדבר שממה" (יואל ד, יט). ואמר שיהיה זה מפני החמס אשר עשו בבני יהודה ששפכו דם נקי בארצם, אם אדום בחורבן בנית שני ואם מצרים, לפי שאז היו במצריים נכנעים לרומיים והתחברו עמהם במצור ירושלים וחורבנה, ולכן זכר בלבד "מחמס בני יהודה" ולא זכר חורבן עשרת השבטים מפני שלא נעשה חורבנם על ידי אדום ומצרים, כמו שהיה חורבן יהודה וירושלים. והמפרשים[1873] אמרו שעל גלותנו היום נאמר הפסוק הזה, לפיכך לא זכר אלא יהודה, כי עשרת השבטים שהגלה מלך אשור ולא שבו עד היום, לא היו ברשות שתי האומות האלה אדום וישמעאל.

האחד עשר הוא, שהבטיח שאומת ישראל לא תשוב לכסלה ולא תלך עוד בגלות אחר, ועל זה אמר: "ויהודה לעולם תשב וירושלם לדור ודור" (יואל ד, כ). רוצה לומר מצרים ואדום יהיו שממה ואל יתיישבו עוד לעולם אבל "יהודה לעולם תשב וירושלם לדור ודור". ואין ספק שהנביא הזה ראה חורבן בית שני על ידי הרומיים, והוא הארבה אשר עליו ניבא ויקונן קינתו, ועליו הראהו הקב"ה הגאולה העתידה, ולכן עשה מאמרו תמיד ליהודה וירושלם, לפי שעליהם היתה נבואתו גם כי יהודה וירושלים יהיה ראש המלכות, ועל כן נכללו כל השבטים תחתיו.

ולפי שבקנאתו על חורבן עיר קדשו וביתו ינקם מאויביו, לכן אמר: "ויי' מציון ישאג ומירושלם יתן קולו"[1874] (יואל ד, טז), כי על זה תהיה שאגתו קולו וכעסו, ולכן היה סוף הדברים – "ויהודה לעולם תשב וירושלם לדור ודור", לפי שהם היו אשר גלו בחורבן שני והם יהיו ראש המלכות לעתיד לבוא.

ואמנם אמרו עוד: "ונקיתי דמם לא נקיתי ויי' שוכן בציון" (יואל ד, כא) פירשו המפרשים[1875]: ונקיתי לאומות מכספם וזהבם שלקחו להם, לפי שגם ישראל יקחו מהם לעתיד לבוא, אבל דמם של ישראל לא נקיתי אותם. ונראה לי לפרשו שבא הכתוב לתת הסיבה למה תהיה מצרים לשממה ואדום למדבר, וזכר בזה שתי סיבות: האחת, מפאת שפיכות הדמים אשר עשו בני אדום ומצרים בבני יהודה וירושלים על לא חמס בכפם, כי הם לא הרעו לרומיים ולא למצרים לשיתחייבו להם בזה. והסיבה השנית, מפאת שרפת בית המקדש אשר שרפו שהיה מעון לשכינה, ועל זה אמר "ונקיתי דמם לא נקיתי ויי' שוכן בציון", והוא לשון תימה באומר "ונקיתי דם", רוצה לומר האם נקיתי אני את האומות מדם ישראל אשר שפכו על הארץ באמת לא נקיתי ולכן אפרע מהם. והסיבה

[1873] רד"ק.
[1874] מעין רש"י.
[1875] רש"י ורד"ק.

השנית[1876], שהיי' היה שוכן בציון והמה החריבו ביתו ושרפו מקום שכינתו, שבעבור זה גם כן ראוי שיפרע מהם.

הנה התבארו בנבואה הזאת ז' עיקרים: הראשון, שבזמן הגאולה העתידה תשוב הנבואה והשכינה בקרב ישראל ותתרבה הידיעה האלהית בכל הארץ, כמו שאמר: "והיה אחרי כן אשפוך את רוחי על כל בשר, ונבאו בניכם ובנותיכם" (יואל ג, א), והוא העיקר הח' מעיקרי נבואות ישיעהו. והשני, נקמת האומות שיעשה השם בזמן ההוא על אשר הרעו לישראל, וכמו שאמר: "קראו זאת בגוים קדשו מלחמה וגו', הנחת יי' גבוריך" (ד, ט; יא), והוא העיקר הראשון מעיקרי נבואות ישעיהו. והשלישי, נקמת אדום בפרט העתידה להיות, כמו שאמר: "מצרים לשממה תהיה ואדום למדבר שממה" (יואל ד, יט), והוא העיקר השני מעיקרי נבואות ישעיהו. והד', תשועת ישראל וגאולתם, וכמו שאמר: "ובעת ההיא אשר אשוב את שבות יהודה וירושלם" (יואל ד, א), והוא העיקר הג' מעיקרי נבואות ישעיהו. והה', שיש עת מוגבל מחוייב לגאולה, וכמו שאמר: "כי בשל קציר... כי מלאה גת" (יואל ד, יג), והוא העיקר הששי מעיקרי נבואות ישעיהו. והו', שלא ישובו עד לגלות, כמו שאמר: "וזרים לא יעברו בה עוד" (יואל ד, יז), ואמר: "ויהודה לעולם תשב וירושלם לדור ודור" (יואל ד, כ), והוא העיקר הי"א מעיקרי נבואות ישעיהו. והז', שיקבלו האומות כולם אמונת השם יתברך, וכמו שאמר: "ומעין מבית יי' יצא והשקה את נחל שטים" (יואל ד, יח), כמו שפירשתי, והוא העיקר הי"ב מעיקרי נבואות ישעיהו.

וכבר הוכחתי בעיקרי נבואות ישעיהו, שהייעודים האלה אי אפשר שיפורשו לא כדרך הנוצרים ולא על בית שני, ושהם עתידים להתקיים.

המבשר השמיני (עמוס)

המבשר טוב השמיני הוא **עמוס הנביא** בנבואה האחרונה מספרו תחילתה: "הלא כבני כושיים אתם לי בני ישראל" וגו' (ט, ז), עד סוף הספר.

והפסוקים האלה נתקשו מאד בפירושם[1877], לפי שיש לי בהם ספקות:

ראשון באמרו: "הלא את ישראל העליתי ממצרים ופלשתיים מכפתור וארם מקיר" (ט, ז). כי אם בא להודיע החסד שעשה לישראל בהוציאו אותם ממצרים, איך יאמר שכזה עצמו עשה לפלשתים וארם והיה אם כן בזה ממעט מה שעשה לישראל?

[1876] צ"ל: 'הסיבה השלישית'.
[1877] רד"ק (ט, ז).

ושני, שהנה פלשתים וכפתורים אחים היו כמו שאמר (בראשית י, יד): "אשר יצאו משם פלשתים ואת כפתורים". וירמיהו אמר (ירמיה מז, ד): "כי שודד יי' את פלשתים שארית אי כפתור". ואם פלשתים וכפתורים הם – דבר אחד, איך יאמר השם יתברך שהעלה את פלשתים מכפתור כאילו היו גולים שמה?

ושלישי באמרו: "וארם מקיר", כי כאשר נאמרה הנבואה הזאת עדיין לא גלו מארם בימי אחז שהגלה אותם מלך אשור אל קיר, כמו שאמר: "ויעל מלך אשור אל[1878] דמשק ויתפשה ויגלה קירה" (מלכים ב טז, ט). וגם הנביא הזה עצמו ניבא על גלותם באמרו: "וגלו עם ארם קירה" (א, ה); וכן גלות פלשתים היה בימי צדקיהו גם כן אחר זה, ואיך אם כן אמר "הלא את ישראל העליתי מארץ מצרים ופלשתים מכפתור וארם מקיר", ש"העליתי" חוזר לכולם, כאילו כבר עברו כל העלאות והגאולות האלה.

ורביעי באמרו: "הנה עיני יי' בממלכה החטאה והשמדתי אותה" וגו' (ט, ח). ואם זה נאמר על מלכות אפרים כדברי המפרשים[1879], איך אמר אם כן סמוך לזה "אפס כי לא השמד אשמיד את בית יעקב"? והנה מלכות אפרים מבית יעקב הוא, והם אם כן מאמרים סותרים.

וחמישי באמרו: "והניעותי בכל הגוים את בית ישראל כאשר ינוע בכברה ולא יפול צרור ארץ" (ט, ט), שמורה שלא ימות ולא יאבד מהם אחד. ומיד סמוך אליו אמר סותר לזה "בחרב ימותו כל חטאי עמי" (ט, י). ואם ימותו מבואר הוא שיפלו צרורות רבים ארצה.

והנה המפרשים פירשו הכתובים האלה באופנים מתחלפים הלא הם כתובים בפירוש רש"י ובפירוש הרד"ק, ואני לא אגיד לך פה כי אם אשר ראיתי אני בפירושם, והוא שכתובים האלה הם הקדמה לייעודים שיזכור אחרי זה. ועניינה שבני ישראל הם עבדי יי' מקנת כספו[1881] וילידי ביתו[1880], ולכן אמר: "הלא כבני כושיים אתם לי בני ישראל, כי כמו שהכושיים שהם מבני כוש בן חם עבדים לאדוניהם, עבדות עולם – כן בני ישראל הם עבדי יי' עבדיו הם אשר הוציאם מארץ מצרים שהיו שם עבדים לפרעה, והוא יתברך החזיק בם וקנה אותם בידו החזקה, והוא אמרו: "הלא כבני כושיים אתם לי הלא את ישראל העליתי ממצרים" (ט, ז).

ולפי שהיה לאומר שיאמר הנה גם כן העלה הקב"ה ויעלה בכל דור ודור אומות ויגאלם מתחת אומות אחרות שהחזיקו בם ולא היו מפני זה לו לעבדים, הנה מפני זה

[1878] בנדפס חסר.
[1879] רד"ק.
[1880] לפי בראשית יד, יד.
[1881] לפי בראשית יז, כג.

אמר: "ופלשתיים מכפתור וארם מקיר". רוצה לומר, אם תאמרו אף פלשתים הוצאת אותם מכפתור. כי הנה הפלשתים היו יושבי עזה והם היו העוים וכפתורים באו עליהם והשמידום, וכמו שאמרה תורה (דברים ב, כג): "והעוים היושבים בחצרים עד עזה כפתורים היוצאים מכפתור השמידום". ועזה מערי פלשתים היתה, והוא המורה שכפתורים היוצאים מכפתור השמידו את הפלשתים, ועל זה נאמר כאן "ופלשתים מכפתור", רוצה לומר שהכפתורים הגלו את הפלשתים והשמידום קודם יציאת מצרים ואחרי כן העלה הקב"ה אותם וגאלם משם כאשר עשה לישראל.

ואחרי שהביא משלו ממה שהיה בזמן העבר הביא עוד משל מהעתיד להיות, והוא אמרו: "וארם מקיר", כלומר גם כן תעלה "ארם מקיר" שסנחריב הגלה אותם מארצם לשם ולקץ הימין[1882] כשתבטל מלכות אשור, יצאו ויעלו משם. אם כן זהו דרכו של עולם כן היה וכן יהיה, שפעמים אומה אחת תגבר על אחרת ותמשול בה זמן מה ואחרי כן תצא מתחת ידה.

מה שכתב הרד"ק שפלשתים וכפתורים אחים היו, אינו כן, ומה שהביא לראיה פסוק (בראשית י, יד) "אשר יצאו משם פלשתים ואת כפתורים" אינו סותר לזה, כי אמת הוא שכולם נסתעפו ממצרים, בן חם כמו שאמר (בראשית י, יג-יד): "ומצרים ילד את לודים וגו' ואת פתרוסים ואת כסלוחים אשר יצאו משם פלשתים ואת כפתורים", אבל לא אמר שהיו הכפתורים אחים לפלשתים, אלא לפתרוסים וכסלוחים. ומהפתרוסים והכסלוחים יצאו הפלשתים, והקורבה ההיא לא תמנע המלחמה ביניהם. וגם אם יהיו אחים הלא אח עשו ליעקב[1883] ולא נתמלא זה אלא מחורבנו של זה. ואמנם מה שאמר ירמיה (ירמיה מז, ד): "כי שודד יי' את פלשתים שארית אי כפתור" אין פירושו שהיו הפלשתים מכפתור, כמו שחשב החכם[1884] הזה, אלא שהשם שודד את הפלשתים שנשארו ונמלטו מהגלות שהיו גולים באי כפתור.

הנה אם כן פירוש הכתוב מבואר כפי מה שזכרתי שעשה השם יתברך טענה לבני ישראל להוכיח שהם לו עבדים ונכנעים ככושיים מפני שהעלה אותם מארץ מצרים; ואם יאמרו שגם כן העלה את פלשתים מכפתור וכן יעלה את "ארם מקיר", הנה להשיב על זה אמר: "הנה עיני אדני[1885] יי' בממלכה החטאה" וגו' (ט, ח), ולא אמר זה על מלכות

[1882] לפי דניאל יב, יג.
[1883] לפי מלאכי א, ב.
[1884] הרד"ק.
[1885] בנדפס חסר.

אפרים[1886], כי אם להגיד מעלת ישראל לפניו יתברך באהבתו אותו מכל העמים, והוא שאיזו אומה כשתחטא לפניו יתברך יכלה אותם כרגע, אבל ישראל לא יהיה כן, כי עם כל עוונותיהם אף על פי שיבואו לידי עונש לא יבואו לידי כלייה, לפי שהאל הנצחי נתן לעמו מנצחיותו, וכמו שאמר (מלאכי ג, ו): "אני יי' לא שניתי ואתם בני יעקב לא כליתם". וזהו אמרו כאן "הנה עיני אדני[1887] יי' בממלכה החטאה", רוצה לומר איזו ממלכה שתהיה כשתחטא בחטאים חמורים והשמדתי אותה מעל פני האדמה, אמנם ישראל לא יהיה כן שאף על פי שיחטאו לא אשמיד אותם, וזהו "אפס כי לא השמד אשמיד את בית יעקב", שלא אביאם לידי כלייה בשום צד.

ואפשר גם כן לפרש על זה הדרך: "הלא כבני כושיים" – מלשון 'תימה', רוצה לומר וכי אתם בני ישראל כבני כושיים אתם, לפני[1888] שהאדם יקנה עבד כושי ויהיה לו עבד עולם מפני מה שנתן והוציא בעדו, וכן אני בעבור שהוצאתי אתכם ממצרים תהיו לי עבדים כבני כושיים – אינו כן, כי גם כן הוצאתי את "פלשתים מכפתור" וגם כן אוציא את "ארם מקיר", והוא המורה שאין מעלתכם על שאר האומות בלבד, כשהוצאתי אתכם מארץ מצרים. אבל המעלה האמתית עליהם היא, שהנה עין יי'"בממלכה החטאה והשמדתי אותה מעל פני האדמה", רוצה לומר שכאשר תחטא אומה מהאומות יבוא עליה ההשמד והכלייה, אמנם לבני ישראל לא יהיה כן אף על פי שיחטאו, וזהו אמרו: "אפס כי לא השמד השמיד את בית יעקב נאם יי'". והביא ראיה על זה מזמן קיבוץ הגלויות שיהיו ישראל מטולטלים טלטול מופלא ויתהלכו מגוי אל גוי וממלכה אל עם אחר[1889], והוא אמרו: "כי הנה אנכי מצוה והניעותי בכל הגוים את בית ישראל כאשר ינוע בכברה" (ט, ט), רוצה לומר כאשר ינוע הדגן בכברה שילך מצד אל צד ברוגז רב מבלי מנוחה כן ינועו וינודו הם ועם כל זה לא יבואו לידי כלייה, וזהו "לא יפול צרור ארץ".

והמפרשים[1890] פירשו בזה ה"צרור" שהם הצדיקים ושהנופל מהכברה הוא העפר הרומז לרשעים, ולא ישר בעיני. ורש"י כתב שאמר: "לא יפול צרור ארץ" – על חוזק התנועה. אבל לי נראה לפרשו מהענין שהוא בו, והוא שה"צרור" נאמר על קיבוץ וקישור הדברים מלשון "וצרת הכסף בידך" (דברים יד, כה); "צרורות בשמלותם" (שמות יב, לד), אשר לזה נקרא התחברות חיל עיר אחת – 'מצור'. ונאמר ויצורו על העיר, כלומר ויתחברו שם, כן

[1886] כפי שפירש הרד"ק.
[1887] בנדפס חסר.
[1888] אולי צ"ל: "לפי".
[1889] לפי תהלים קה, יג.
[1890] רד"ק.

אמר בכאן צרור על קבוץ ישראל וכללותו. כי לפי שאמר "אפס כי לא השמד אשמיד את בית יעקב", שלא יביא את העם לידי כלייה, כמו שפירשתי, ביאר ואמר: "הנה אנכי מצוה והניעותי בכל הגוים את בית ישראל כאשר ינוע בכברה". רוצה לומר, כאשר ינוע הדבר המתנועע בכברה והנה קיבוץ המתנועעים לא יפסד ולא יכלה, וזהו "ולא יפול צרור בארץ" אבל הרשעים בפרטיות ימותו באותו טלטול והתנועעות איש בעוונו ימות, וזה אמרו: "בחרב ימותו כל חטאי עמי" (ט, י), שלרשעתם היו מתיאשים מן הפורענות[1891] ואומרים "לא תגיש ותקדים בעדנו הרעה", כלומר לא תקרב ותמהר בעדנו הרעה, ולכן נעשה כתאוות לבנו, כי הרעה שתבוא לא תהיה בעבור מעשינו כי אם בדרך המקרה, וזהו "לא תגיש ותקדים בעדנו הרעה".

הנה אם כן, "לא יפול צרור ארץ" – אמר על כל בית ישראל שלא יכלו בכללותם; ואמר "בחרב ימותו כל חטאי עמי" – על הרשעים שבהם בלבד. וזהו עצמו מה שניבא יחזקאל על זמן קיבוץ הגלויות (יחזקאל כ, לח) "וברותי מכם המורדים והפושעים בי", כמו שפירשתי.

ו"**ביום** ההוא" (ט, יא), כלומר באותו זמן שיתמו חטאים מן הארץ בהיותם נעים ונדים באותו טלטול אקים את "סכת דוד הנופלת". כי מפני שזכר הנביא עצמו למעלה "נפלה ולא תוסיף קום בתולת ישראל" (ה, ב), שפירושו שלא תקום עוד מעצמה להמליך עליהם מלך, הגיד עתה שהם מעצמם לא יקומו בענין המלכות, אבל השם יתברך יקים "סכת דוד הנופלת" מימי ירבעם וימלוך על כל עמו מלך מבית דוד.

ולפי שנפילת סוכת מלכות דוד היתה ממנה בבית ראשון במלכים שהמליכו עליהם השבטים מעצמם מירבעם עד הושע בן אלה, וממנה בבית שני שלא מלך אדם מבית דוד כל אותו זמן מפני שהמליכו את החשמונאים ובית הורדוס, לכן אמר: "וגדרתי את פרציהן" – כנגד בית ראשון ששם נפרץ מלכות דוד והיה פרוץ בהיות מלך אחר על קצת השבטים; ועל בית שני אמר: "והריסותיו אקים". כי מפני שבבית ראשון היה תמיד מלך מבית דוד על יהודה ובנימין קרא את מלכות אפרים 'פרוץ', אבל בבית שני שלא מלך עוד מלך מזרע דוד כלל קראו 'הריסה' גמורה, ולכן אמר עליו: "והריסותיו אקים". ולפי שאמר "סכת דוד" כאילו יהיה מלכותו דבר בלתי קיים כסוכה, לכן אמר: "ובניתיה כימי עולם", שיעשה מלכותו בנין חזק ואמיץ.

ואמרו: "למען יירשו את שארית אדום וכל הגוים אשר נקרא שמי עליהם", פירשו

[1891] לפי אבות א, ז.

המפרשים[1892] שהוא הפוך, כאילו אמר למען יירשו ישראל אשר נקרא שמי עליהם את שארית אדום וכל הגוים. ואפשר לפרשו מבלי סירוס, לפי שהגוים אשר החריבו את ארץ יי' והגלו את ישראל נתן להם[1893] הכח והיכולת והצלחה מאת השם יתברך להיותם שבטי אפו. ומזה הצד יוחלט המאמר שנקרא שמו עליהם, כי הוא הנותן להם כח לעשות חיל, ולכן אמר שסוכת דוד ושארית בית יעקב בזמן הגאולה יירשו את שארית אדום ואת כל הגוים אשר נקרא שמו של הקב"ה עליהם להיותם כלי מפצו.

התבונן אמרו "את[1894] שארית אדום", כי מפני שייעדו הנביאים במפלת אדום ביום נקמת יי', כמו שזכרתי פעמים, לכן אמר שמלך המשיח ועם יי' יירשו את השארית אשר ישאר מאדום מאותה מלחמה. וכן אמר עובדיה "וירשו הנגב את הר עשו" (עובדיה א, יט), ואין סותר לזה ממה שאמר עובדיה "ולא יהיה שריד לבית עשו" (שם א, יח), לפי ששם ייעד על האומה וכאן ייעד ירושת ארצה שמארץ אדום – רומי שקרא 'בצרה' תהיה חורבן עולם, כמו שביאר ישעיה בפרשת "קרבו גוים לשמוע" (ישעיה לד, א) ושאר ארצו תהיה ירושת לבית ישראל. ומלתא דמסתבר היא, שירושת הנגב והר עשו הוא אדום הסמוך לארץ ישראל, והחורבן יהיה בבצרה, ושאר הארצות אשר זכר שהיא רומי וכל סביבותיה, כמו שפירשתי.

עוד ייעד שבזמן ההוא יתברכו התבואות בארץ ישראל שלא יוכלו בני אדם לקצור החטים ולדוש אותם ולא לבצור ולעשות היין בזמן קצר חדש או ימים, אבל לריבויו יתעסקו בו מראשית התבואה עד אחרית שנה, ועל זה אמר: "הנה ימים באים נאם יי' ונגש חורש בקוצר ודורך ענבים במושך הזרע" (ט, יג). רוצה לומר, שיתעסקו בקצירת התבואה עד עת אחריתה באופן שיגש ה"חורש בקוצר"[1895]. וכן דורך ענבים יתמיד בו עד שיבוא מושך הזרע לזרוע. וכן אמרה התורה בברכותיה: "והשיג לכם דיש את בציר ובציר ישיג את זרע" (ויקרא כו, ה).

עוד ביאר שיתברכו התבואות במעט מהעיסה והעמל, ועל זה אמר: "והטיפו ההרים עסיס וכל הגבעות תמוגגנה", שהוא משל מרוב עשות חלב[1897] שיזוב מן הצאן[1896] כאילו הגבעות נמוכות ומתמוססות. ועם היות שלא זכר כאן חלב נסמכה הנבואה הזאת על מה

[1892] ראב"ע ורד"ק.
[1893] לגוים.
[1894] בנדפס: "אל".
[1895] כרד"ק.
[1896] כרד"ק.
[1897] כראב"ע.

שניבא יואל (יואל ד, יח) "והגבעות תלכנה חלב"[1898]. ואפשר לפרש "הגבעות תמוגגנה", שהוא גם כן כענין ה"עסיס" בריבוי היין כאילו מתמוססות ונעשות כולן יין, והכל משל על רוב הטובה שיהיה לישראל בזמן הגאולה מבלי עמל ויגיעה[1899].

וייעדם עוד, שלא ישובו לגלות אחר ולא יעלה עוד הכורת עליהם, ועל זה אמר: "ושבתי את שבות עמי ישראל ובנו ערים נשמות וישבו וגו', ונטעתים על אדמתם ולא ינתשו עוד" וגו' (ט, יד-טו).

הנה התבארו בנבואה הזאת ה' עיקרים: הראשונה – נקמת האומות וחורבנם ובפרט אדום, כמו שאמר: "למען יירשו את[1900] שארית אדום וכל הגוים", והם העיקרים אחד וב' מעיקרי נבואות ישעיהו. והב' – תשועת ישראל וגאולתם, וכמו שאמר: "ושבתי את שבות עמי", והוא העיקר הג' מעיקרי נבואות ישעיהו. והד', שימלוך עליהם מלך מבית דוד, כמו שאמר: "ביום ההוא אקים את סוכת דוד הנופלת", והוא העיקר הי' מעיקרי נבואות ישעיהו. והה', שלא ישובו עוד לגלות, כמו שאמר: "ונטעתים על אדמתם ולא ינתשו עוד", והוא העיקר הי"א מעיקרי נבואות ישעיהו.

וכבר הוכחתי בעיקרי ישעיהו שאי אפשר לפרשם כפי השכל הישר, לא על גאולה רוחנית כדברי הנוצרים, ולא על זמן בית שני.

המבשר התשיעי (עובדיה)

המבשר טוב התשיעי הוא **עובדיה הנביא**. ומפני שנבואת הנביא הזה כולה היא על אדום[1901], ראוי לבאר במקום הזה אם הנבואות שניבאו הנביאים על חורבן אדום, אם נתקיימו כולם בחורבן ראשון, שנבוכדנאצר אחרי שכבש את ארץ ישראל והחריב ירושלים, כבש את שאר ממלכות הגוים אשר סביבותיו – מצרים ועמון ומואב ואדום ושאר הגוים, האם נאמרו הנבואות האלה על אותו החורבן? גם מצאנו שבבית שני הורקנוס המלך מבני חשמונאי, הלך על ארץ אדום ויך את דבירה ואת מרשה אשר לאדום ויכנע את גאון אדום, וישימם למס עובד וקישרם ויכבלם בכבלי מילה, וימל את בשר ערלתם, ומהיום ההוא והלאה היו נמולים ושומרים את תורת יהודה וישראל עד שהחריב טיטוס את ירושלים. וראוי אם כן שנדע גם כן אם על זה נבאו הנביאים הנבואות ההם על אדום. עוד ראוי שנעיין אם אף שנודה, שהנבואות ההם הם לעתיד

[1898] כרד"ק.
[1899] כרד"ק.
[1900] בנדפס חסר.
[1901] כרד"ק.

לבוא, האם נאמרו ועתידים להתקיים על אותה ארץ אדום שהיא סמוכה לארץ ישראל אשר כבש דוד והציב בה נציבים, ואשר כבש והחריב נבוכדנאצר, ואשר כבש הורקנוס הנזכר, או אם נאמרו על רומי וארצות הנוצרים הנקראים עתה – אדום.

והחקירה הזאת היא בעיני הכרחית מאד ורבת התועלת להבנת אמתת הנבואות האלה, ולא ראיתי למפרשים בה דבר. ואני התעלמתי מהנבואות שניבא ישעיה ושאר הנביאים על אדום מלחקור זה בהם וייעדתי לבארו במקום הזה, ומה שישים אלהים בפי אותו אדבר[1902].

דע כי הנביאים שהתנבאו על אדום הם תשעה: האחד, בלעם בנבואתו האחרונה: "והיה אדום ירשה" וגו' (במדבר כד, יח). השני, ישעיהו. השלישי, ירמיהו בשני מקומות. הרביעי, יחזקאל בשני מקומות. החמישי, יואל. הששי, עמוס בשני מקומות. השביעי, עובדיה בכל נבואתו זאת. השמיני, מלאכי. והתשיעי הוא דוד הקודם לכל אלה. ואין לנו דרך לדעת אמתת הדבר הזה כי אם בחקרנו בנבואות ההן כולן ונחפש בכל אחת ואחת מהן על מי נאמרה ובאיזה זמן נתקיימה, או תתקיים.

והנה בלעם במה שאמר: "והיה אדום ירשה" וגו', כבר ביארתי בנבואה הראשונה[1903] מזה המאמר, שכפי סגנון הכתובים אי אפשר שיפורש כי אם לעתיד לבוא, לפי שעם היות שדוד המלך הציב נציבים באדום, הנה לא היה אדום ירושה לו ולא הר שעיר. ואין ספק שהר שעיר וארץ אדום אשר ניבא שתהיה ירושת[1904] לישראל היא הסמוכה אל ארצו. אבל מה שהוסיף עוד בלעם בדבריו (במדבר כד, יט) "וירד מיעקב והאביד שריד מעיר" אין ספק שלא אמרו כי אם על העיר רבתי בגוים רומי המכונה ל"בת אדום" (איכה ד, כא), ולכן אמר בתחילת נבואתו: "אראנו ולא עתה אשורנו, ולא קרוב דרך כוכב מיעקב וקם שבט מישראל ומחץ פאתי מואב וקרקר כל בני שת" (שם שם, יז), שזה, לא נתקיים עד עתה, וכמו שפירשתי שם. הנה אם כן הנבואה הראשונה הזאת היא לעתיד לבוא וכוללת ארץ אדום הסמוכה לירושלים ואת רומי המכונה אליו.

אמנם ישעיהו בפרשת: "קרבו גוים לשמוע" (ישעיה לד, א), אין ספק אצלי שלא ניבא כי אם על האומה הנקראת היום אדום שהוא כלל הנוצרים, ועליו אמר: "כי רותה בשמים חרבי הנה על אדום תרד ועל עם חרמי למשפט" (שם שם, ה). ויורה על זה אמרו: "כי זבח ליי' בבצרה וטבח גדול בארץ אדום" (שם שם, ו), שהנה 'בצרה' הקדומה מארץ מואב היתה לא מארץ אדום ועל כרחך לא נסמכה ולא נאמר תמיד סמוך לאדום, כי אם להורות

[1902] לפי במדבר כב, לח.
[1903] במבשר הראשון.
[1904] אולי צ"ל: "ירושה".

על העיר רבתי עם רומי, שהיא 'בצרה' היא עיר בצורה היא קריה נשגבה[1905], כמו שפירשתי. גם יורה על זה אמרו שם: "חוריה ואין שם מלוכה יקראו" (שם שם, יב), שזה נאמר באמת על רומי שאין בה מלוכה ולא מלך כי אם שרים אפיפיור ואגמונים. הנה אם כן הנבואה ההיא עתידה להתקיים, ועל רומי וכלל הנוצרים הנקראים בני אדום, נאמר. **ואמנם** ירמיהו בפרשת כוס יין החימה (ירמיה כה, טו), שאמר בכלל אותם האומות הנחרבות את אדום ואת מואב ואת בני עמון, נראה לי שכבר נתקיימה על ידי נבוכדנאצר. כי כן נאמר קודם לזה "הנני שולח ולקחתי את כל משפחות צפון נאם יי', ואל נבוכדנצאר מלך בבל עבדי והביאותים על הארץ הזאת ועל יושביה ועל כל הגוים האלה סביב, והחרמתים ושמתים לשמה ולשרקה ולחרבות עולם" (שם שם, ט). ומיד הביא זכרון הגוים אשר ראה בנבואתו שותים את 'כוס החמה' שהוא המוכיח שאותה פרשה כבר נתקיימה על ידי נבוכדנצאר, שעל ארץ אדום הסמוכה לארץ ישראל נאמרה.

אבל אחר כך, זכר הנביא ירמיהו נבואות על גוים רבים, וזכר ראשונה – מצרים וניבא על חורבנה על ידי נבוכדנצאר, כמו שאמר: "ונתתים ביד מבקשי נפשם וביד נבוכדנצאר מלך בבל וביד עבדיו, ואחרי כן תשכון כימי קדם" (שם מו, כו). וכן ניבא על מואב ואמר בסופו: "ושבתי[1906] שבות מואב" (מח, מז). וכן ניבא על בני עמון ואמר "אחרי כן אשיב את שבות בני עמון" (שם מט, ו). ואחר כך הביא נבואה אחרת תחילתה "לאדום כה אמר יי'" (שם שם, ז), ולא נאמר באותה נבואה שישיב את שבותו, כמו שאמר בשאר האומות גם תראה בפרשה ההיא שזכר בצרה באמרו: "כי נשבעתי נאם יי' כי לשמה לחרפה לחורב ולקללה תהיה בצרה וכל עריה תהיין לחרבות עולם" (שם שם, יג). ו'בצרה' היא רומי. ואמר שתהיה לחרבות עולם שלא תבנה עוד. וכן אמר: "והיתה אדום לשמה כל עובר עליה ישום וגו' כמהפכת סדום ועמורה ושכניה אמר יי' לא ישב שם איש ולא יגור בה אדם" (שם שם, יז-יח). וידוע שאדום לא נחרבה בהחלט ולא נהפכה כמהפכת סדום ועמורה, ושגם עליה יושבים הפך מה שאמר לא ישב שם איש ולא יגור בה בן אדם, וזה לא נתקיים בימי נבוכדנצאר ולא בימי הורקנוס בבית שני, והוא המוכיח שהנבואה הזאת היא לעתיד ושנאמרה על רומי וכלל הנוצרים, וכמו שאמר שם: "לכן שמעו עצת יי' אשר יעץ אל אדום ומחשבותיו אשר חשב אל יושבי תימן אם לא יסחבום צעירי הצאן" (שם שם, כ). ואמרו רבותינו זכרונם לברכה בפרקא קמא דיומא כפי מה שקבלו ביניהם: עתידה רומי שתיפול ביד פרס, וכמו שפירשתי במאמר 'ישועות משיחו'. ומזה

[1905] לפי ישעיה כו, ה.
[1906] בנדפס: "ושבתי את...".

תדע שלא אמר "צעירי הצאן" – על ישראל, כמו שכתב הרד"ק כי אם על הפרסיים, כי כן תמצא במפלת בבל שאמר: "לכן שמעו עצת יי' אשר יעץ אל בבל וגו' אם לא יסחבום צעירי הצאן" (שם נ, מה). וכמו ששם לא אמר "צעירי הצאן" כי אם על הפרסיים שהחריבו בבל, כן ראוי שיפורש מה שאמר כאן באדום. והענין הוא מה שזכרתי פעמים רבות, שבזמן הגאולה יעלו הנוצרים על ארץ ישראל לכבשה ושיבואו עליהם הפרסיים וכל משפחות צפונה ומזרחה ויפול אדום בידיהם. וכן אמר ירמיהו בסוף הפרשה הזאת: "הנה כנשר יעלה וידאה[1907] יפרוש כנפיו על בצרה, והיה לב גבורי אדום ביום ההוא כלב אשה מצרה" (שם מט, כב), שכל זה בלי ספק על אותה מלחמה עצומה ונקמה גדולה נאמר.

ומפני שבאותה מלחמה יפלו גם כן מכל שאר האומות הבאות על אדום וגם מאותם שלא נתנו חתיתם בארץ החיים[1908] ולא הגלו את ישראל ולא נשתעבדו בהן, לכן אמר הנביא בזאת הנבואה לאדום: "הנה אשר אין משפטם לשתות הכוס שתו[1909] ישתו ואתה נקה תנקה לא תנקה, כי שתה תשתה" (שם מט, יב). כי לא אמר זה על כוס יין החימה אשר זכר בפרשה האחרת (שם כה, טו), כי אם על הכוס אשר ישתו כל העמים באותה מלחמה, ועליו אמר ישעיהו (ישעיה נא, כב): "הנה לקחתי מידך כוס התרעלה את קבעת כוס חמתי וגו', ושמתי ביד מוגיך" וגו'. ואין להפלא מאשר באה הנבואה הזאת שהיתה לעתות רחוקות בתוך שאר הנבואות שהיו לזמן קרוב, כי כן דרך הנביאים בנבואותיהם שרואים לזמן קרוב ולזמן רחוק כאחד. ושאר דברי הפרשה הזאת שאמר ירמיה הם כדברי עובדיה במעט השינוי. ובביאור דברי עובדיה יפרשו המה גם כן. וכן ניבא ירמיה במגילת קינות על אדום באמרו (מיכה ד, כא): "שישי ושמחי בת אדום יושבת בארץ עוץ" וגו'.

וכבר ביאר יונתן בן עוזיאל שנאמר זה על קוסטנטינא דמתבניא בארע ארמיניא; וכן תרגם: "פקד עונך בת אדום" (שם שם, כב) – על רומי, כמו שפירשתי למעלה. והאמת יורה דרכו שמה שתרגם הוא הנכון שהיה מקובל בין הקדושים ההם שתבנה קוסטנטינא ושתחרב על ידי הפרסיים שהם הנקראים היום תורקוש, ושאחרי כן יתום הגלות כמו שאמר: "תם עונך בת ציון לא יוסיף לגלותך" ושאז יהיה חורבן רומי, ולכן תרגם "בת אדום" הראשון – על קוסטנטינא. ותרגם: "פקד עונך בת אדום" – על רומי. וכל זה מורה אמתת דעתו שנאמרה הנבואה הזאת כולה על עתיד להיות – בני אדום הם אשר נתיישבו בארץ רומי ומשם הלכו עם הקיסר קוסטנטינו ונתיישבו גם כן בקוסטנטינא,

[1907] בנדפס: "וידא".
[1908] לפי יחזקאל לב, כד.
[1909] בנדפס: "שתה".

שאם לא היה הדבר זה מקובל אצלו – מי הגיד לו שתבנה עיר שתקרא קוסטנטינא ושתהיה בארץ ארמניא ושיהיו אוכלוסי אדום בתוכה ושיעלו פרסיים עליה ויחריבוה? כי כשנתיסד התרגום לא היה דבר מזה בעולם; ואם היה שתרגם: "שישי ושמחי בת אדום" – על קוסטנטינא, מי הגיד לו ש"פקד עונך בת אדום" שבא אחריו לא נאמר על קוסטנטינא גם כן, כי אם על רומי שהיתה באיטלייא ונתמלאה גם כן מאוכלוסי אדום אשר באו להתיישב בה המה ומלכיהם, כמו שביארתי בפרשת "קרבו גוים לשמוע", אלא שהיו הדברים כולם מקובלים אצלם. ולכן הנביא אמר: "תם עונך" – בין בני החורבנות מקוסטנטינא ורומי, שכן יהיה שיתום זמן הגלות בין שני החורבנות האלה. וכבר ביארתי בספר 'מעיני הישועה' שהיו לאמונת הנוצרים שתי ראשים או אמור התחלות: קוסטנטינא ורומי, ועל שתיהן ניבא כאן ירמיה. וזה כולו ממה שיוכיח שהנבואה הזאת היא עתידה להתקיים בכל ארץ הנוצרים, שהם מאומות בני אדום.

ואמנם יחזקאל ניבא גם כן (יחזקאל כה, יב-יד): "כה אמר יי' יען עשות אדום בנקום נקם לבית יהודה ויאשמו אשום ונקמו בהם, לכן כה אמר יי' אלהים ונטיתי ידי על אדום והכרתי ממנה אדם ובהמה וגו', ונתתי את נקמתי באדום ביד עמי ישראל ועשו באדום כאפי וכחמתי וידעו את נקמתי נאם יי' אלהים". והנבואה הזאת מחוייב שנפרשה לעתיד לבוא ועל רומי וכלל הנוצרים, כיון שאמר: "יען עשות אדום בנקום נקם לבית יהודה", שזה נאמר על חורבן בית שני שעשו הרומיים. ולפי שהם היו בברית עם בני יהודה וילחמו בהם כאויבים, לכן אמר: "ויאשמו אשום". וכנגד מה שעשו בהם בגלות מהשמדות והגזרות אמר עוד: "ונקמו בהם", ואמר שיכרית מאדום אדם ובהמה. וידוע שזה לא היה בימי נבוכדנצאר ולא בימי הורקנוס. ואמר גם כן שתהיה נקמת אדום ביד ישראל, ואין זה אלא מה שקבלו חכמינו זכרונם לברכה שאמרו[1910] שמסורת היא בידם שאין עשו נופל אלא ביד בניה של רחל. והענין שבאותה המלחמה אשר ילחמו בהם משפחות צפונה יצאו בני ישראל ומשיח בן יוסף בראשם ויעשו באדום באף ובחימה ובקצף גדול נקמה עצומה.

גם ניבא יחזקאל נבואה שנית על הר שעיר ואמר: "עליך חרבה אשים ואתה שממה תהיה וגו', יען היות לך איבת עולם ותגר את בני ישראל על ידי חרב בעת אידם" (לה, ד-ה). וכבר ביארתי הנבואה הזאת והוכחתי ממנה שהיא לעתיד לבוא ושנאמרה על רומי המחריבה.

[1910] ילקוט שמעוני ח"א, רס"ד.

ואמנם יואל שאמר (יואל ד, יט): "מצרים לשממה תהיה ואדום למדבר שממה", כבר ביארתי ענינו, שהנוצרים בעלותם לכבוש את ארץ ישראל, יחריבו חורבן עצום במצרים, ושיבואו עליהם גויי המזרח והצפון וירבו חללי אדום, ושעל זה אמר "מצרים לשממה תהיה ואדום למדבר שממה". והמוכיח שהיא לעתיד ושנאמרה על רומי הוא אמרו: "מחמס בני יהודה אשר שפכו דם נקי בארצם" (ד, יט), שזה נאמר על חורבן בית שני.

ואמנם עמוס ניבא על אדום שתי נבואות: הראשונה: "כה אמר יי' על שלשה פשעי אדום ועל ארבעה לא אשיבנו" וגו' (עמוס א, ט). ונראה לי, שהשלושה פשעים שראה לאדום שעבר עליהם יתעלה והד' קשה מכולם שעליו יענישהו, הם: הראשון – בימי יעקב שעשו אחיו חשב להרגו בחרב, וכמו שאמר (בראשית כז, מא): "יקרבו ימי אבל אבי" וגו'. והשני – בימי משה כשעברו ישראל בגבול אדום ושלחו אליו דברי שלום ואמת: "כה אמר אחיך ישראל וגו' נערבה נא בארצך" (במדבר כ, יד; יז-כ). והיה לו לרחם עליהם בדבר שלא היה מזיק אליו והוא לא עשה כן, אבל השיבם: "לא תעבור בי פן בחרב אצא לקראתך", וכן עשה שנאמר: "ויצא אדום לקראתו בעם כבד". והג' – בחורבן בית ראשון כשבא נבוכדנצאר על ירושלים, שבני אדום היו מרחיבים פה כנגד ישראל וכמאמר המשורר (תהלים קלז, ז): "זכור יי' לבני אדום את יום ירושלים האומרים ערו ערו עד היסוד בה". ועל שלוש אלה אמר: "על שלושה פשעי אדום". אמנם על חורבן בית שני שעשו האדומיים אשר נתיישבו ברומי ובכל איטליא ששפכו דם בני יהודה כמים סביבות ירושלים, עליו אמר: "ועל ארבעה לא אשיבנו". וביאר ארבעתם, כי באמרו על "רדפו בחרב אחיו" (עמוס א, יא) – רמז אל הראשון ממה שחשב עשו לעשות ליעקב, ולכן אמר על רדפו בחרב, ולא אמר על הרגו בחרב, כי לא היה בו מעשה כי אם כוונה רעה. ואמר: "ושחת רחמיו" (שם) – כנגד השני שהיה בימי משה שלא ריחם אדום על ישראל לתתו עבור בגבולו. ואמר: "ויטרוף לעד אפו" – על חורבן בית ראשון שבאו בני אדום בו לשלול שלל ולבוז בז, ואולי שלזה כיון באמרו "ויטרוף לעד", שהוא מלשון "בבקר יאכל עד" (בראשית מט, כז), שהוא שנאמר על השלל, ולכן אמר: "ויטרוף לעד אפו" שהטרף הוא לשלול ולבוז. ועל חורבן הבית השני והגלות הארוך הזה שבו הרומיים בני אדום שהם כלל הנוצרים וזרעו לישראל כמה רעות אמר "ועברתו שמרה נצח", כי מפני אורך הגלות המופלא אמר בו לשון 'נצח', ואמר בענשו: "ושלחתי אש בתימן ואכלה ארמנות בצרה" (שם שם, יב), לכול ארצות האדומיים כולם, אם מתימן שהוא בארץ אדום הסמוכה לארץ ישראל, ואם 'בצרה' שהיא רומי כמו שפירשתי. הנה התבאר מזה שהנבואה הזאת לא נתקיימה עד הנה, ושהיא עתידה להתקיים ושהיא כוללת ארץ אדום הסמוכה לירושלים ורומי וכל

גלילותיה. גם ניבא עמוס עצמו על אדום שנית באמרו: "ביום ההוא אקים את סכת דוד הנופלת וגו', למען יירשו את שארית אדום" (שם ט, יא).

ואמנם מלאכי ניבא גם כן על אדום בתחילת נבואתו באמרו (מלאכי א, ב-ד): "הלא אח עשו ליעקב... ואת עשו שנאתי וגו', הנה יבנו ואני אהרוס", ובהגיעי שמה בעזרת האל אפרש אותם הכתובים ואוכיח שנאמרו על חורבן רומי העתיד. וכן אפרש בסוף המבשרים מה שניבא דוד על אדום שהוא גם כן מסכים לזה.

ולכן נבוא עתה לבאר דברי עובדיה הנביא. ואומר, שמתחילת זאת הנבואה יראו בתחילת המחשבה שניבא עובדה על ארץ אדום הסמוכה לארץ ישראל ממה שאמר: "הנה קטן נתתיך בגוים בזוי אתה מאד" (א, ב). כי איך אפשר לפרש זה על רומי רבתא ועל כלל הנוצרים בני אדום, אם לא שנפרש "נתתיך" שהוא עבר במקום עתיד, כדרך המפרשים[1911] שאחרי השחתת אדום יהיה – קטן ובזוי בגוים. אבל סגנון הפרשה ימאן זה, גם אמרו: "שוכני בחגוי סלע מרום שבתו" (א, ג) מורה שאמרו על הר עשו, שהם הרים גבוהים מה שאין כן רומי.

אבל פירוש הנבואה כפי פשט הכתובים כך הוא אצלי. ואודיעך ראשונה מה שפירשו המפרשים[1912] בפסוק הראשון והוא, שעובדיה וירמיה שניהם ראו בנבואותיהם חורבן אדום בסגנון אחד, ועל זה אמר: "שמועה שמענו מאת יי'", שנביאים אחרים זולתו שמעוה וראו אותה גם כן[1913]. והפסוק מסורס כאילו אמר חזון עובדיה "שמועה שמענו מאת יי'" והיא זו כה אמר יי' אלהים לאדום ציר "בגוים שולח. ולמ"ד 'לאדום' היא במקום על כמו "אמרי לי אחי הוא" (בראשית כ, יג), וכאילו "ציר בגוים שולח" שהוא משל להתפשטות השמועה שיעלו כל הגוים למלחמה על ארץ אדום[1914]. והפירוש הזה בלתי מתיישב אצלי, לא מצד הלשון ולא מצד הענין. אם מצד הלשון שאמר: "וציר בגוים שולח"; ואם היה זה התחלת נבואה, איך יאמר "וציר" כמוסיף על המאמר הראשון? ואמנם מצד הענין, כי איך יתכן שכל מלכי האדמה יתעוררו מבלי סיבה לעלות להלחם בארץ אדום? ומהו ענין ה"ציר" הזה ששולח בגוים ומי שולחו?

אלא שהענין כולו הוא מה שהודעתיך פעמים שרומי וכל כלל הנוצרים יתעוררו לעלות לכבוש את ירושלים, מפני ששם כל קדושת דתם וקבר ישוע אלהיהם, וכמו שהתעוררו כבר פעמים אחרות גם כן לכבשה לזאת הסיבה בעצמה. ומפני שהיום כל ארץ

[1911] רד"ק.

[1912] ראב"ע. אולם זה פירוש כי אף ישעיה ועמוס התנבאו על אדום – 'שמועה שמענו'. ראה גם ברד"ק ד"ה 'עליה'.

[1913] רד"ק.

[1914] רד"ק.

ישראל תחת מלכות מצרים, ילחמו הנוצרים במצרים ראשונה ויכו את כל המונה מכה עצומה, ומזה תצא ה"שמועה" בכל ארצות המזרח והצפון שרובם ישמעאלים והם אויבי הנוצרים, איך באו מארצותם והחריבו את מצרים וכבשו את ארץ ישראל, וירושלים שהיא גם כן עיר קדושה לישמעאלים. ועל זה יתעוררו גם הם[1915] ויאמרו איש אל אחיו לכו ונלכה[1916] בשם האל על הנוצרים הארורים האלה וניקח מהם נקמת מצרים ונסיר הארץ הקדושה מידיהם – פן יתפשטו הנוצרים ויבואו להחריב אותנו גם כן. וזאת היא השמועה אשר ישמעו מאת יי', כי מידו הכל. ועל זה גם כן אמר: "וציר בגוים שולח", כי כן אמר ירמיה (ירמיה מט, יד): "וציר בגוים שלוח התקבצו ובאו עליה וקומו למלחמה"; ויחזקאל אמר בספרו מפלת מצרים על ידי הנוצרים (יחזקאל ל, ט): "ביום ההוא יצאו מלאכים מלפני בציים להחריד את כוש בטח והיתה חלחלה בהם כיום מצרים, כי הנה באה". וזה מאמר עובדיה "כה אמר אדני[1917] יי' לאדום" (א, א), שאמר וגזר זה עליו, והוא שיאמרו האומות שמועה מאת יי' שנביאיהם וקוסמיהם ודורשי דתם יאמרו אליהם שיעבדו את יי' בעלותם להלחם בנוצרים, "וציר בגוים שולח", שישלחו מלאכים אלו לאלו לאמר "קומו ונקומה עליה למלחמה". ואמר "עליה" בלשון נקבה לרמוז לארץ ישראל, כי שם תהיה המלחמה.

והתחיל לדבר הנביא כנגד אומת אדום הרשעה באמרו, הנה בימים הקדומים בהתחלת ענינך לא היית מולך בעולם כי "קטן נתתיך בגוים בזוי אתה מאד". ואמר זה על רומי שבתחילת ענינה היתה למרעה צאן ואחרי כן נעשתה עיר קטנה והגיע ענינה בהמגדלות כל כך עד שגבה לבה לאמר "אני ואפסי עוד" (ישעיה מז, ח), או שעל הר שעיר אמר: "הנה קטן נתתיך בגוים בזוי", כי כן היה עם אדום הסמוך לארץ ישראל. אמנם כאשר מלכו בארצות איטליא ונתרבו מאד ושמו להם ראש מלכותם ברומי, אז זדון לבם השיאם למשול בכפה, ועל זה אמר "זדון לבך השיאך" למשול על כל העולם ובדרך המשל אמר "שוכני בחגוי סלע ויושב מרום אומר בלבו מי יורידני ארץ" (א, ג). רוצה לומר, דמית לשוכן "בחגוי סלע" יושב במרום ש"אומר בלבו מי יורידני ארץ". כי היה ענין ממשלך במעלה רמה ונשאה כל כך שאמרת שאין מי שיורידך ארץ, ולכן אמר האל כנגדה "אם תגביה כנשר" (א, ד) שעולה לחלק העליון מהאויר ולא די כנשר, אבל שבין הכוכבים ת"שים קנך" שהם הנצחיים שאין בהם הפסד – "משם אורידך נאם יי'" עד שאול תחתית.

[1915] המוסלמים.
[1916] לפי שמואל א ט, ט.
[1917] בנדפס חסר.

וכן אמר ירמיה (ירמיה מט, טז-יז): "תפלצתך[1918] השיא אותך וגו' והיה אדום לשמה". והענין כולו אחד.

ואמנם אמרו: "אם גנבים באו לך" וגו' (א, ה); "איך נחפשו עשו... עד הגבול שלחוך" (א, ו-ז) פירשו המפרשים[1919] לעתיד לבוא בחורבן אדום ושיהיה עבר במקום עתיד, וענינו שיתמהו הרואים מחורבן אדום ויאמרו נגדו מה זה היה לך "אם גנבים" שדדוך בלילה שהיית ישן ולא הרגשת בהם למנעם ולקום כנגדם, הלא יגנבו דים, רוצה לומר די יוכלון שאת ויניחו השאר. וכן "אם בוצרים" לך שודדים כבוצרי הכרם, איך היה שלא "השאירו עוללות" ואתה לא היית כן, כי "איך נחפשו עשו ונבעו מצפוניו" (א, ו) באופן שלא השאירו השודדים כלום אפילו מטמוני מסתרים ונדמית הוא כמו 'נכרת' על דרך "נדמו עמי מבלי הדעת" (הושע ד, ו); "עד הגבול שלוחך אנשי בריתך" (א, ז) ואוכלי "לחמך", שהיית בוטח בם הם עזרו אויביך ואתה לא הרגשת. ופירשו[1920]: "לחמך ישימו מזור" – מראים עצמם כאילו ישימו מזור תחתך ורפואה למכתך. ואין תבונה בך להשכיל מרמתם, לפי שביום ההוא יאבדו "חכמים מאדום ותבונה מהר עשו וחתו גברים תימן" וגו' (א, ח-ט). ולי נראה לפרש בכתובים האלה שבאו בלשון עבר כפשוטם על ענין רומי, שאין ספק שעם כל מעלתה כבר באו עליה צרות רבות ורעות העמים שנלחמו בה ולכדוה פעמים, כאילו תאמר הגודוש והצרפתים ובני ערב, כמו שנזכר בספר דברי הימים אשר להם, שכל אחד מהעמים האלה באו להלחם ברומי ולכדו אותה ויציתו אש בקרבה, אבל לא החריבוה בהחלט, כי תמיד נשארה בישובה וכבודה. ולכן אמר על זה: "אם גנבים באו לך, אם שודדי לילה", כלומר כבר פעמים אחרות באו עליך אויבים פתאום כגנבים השודדים בלילה, אבל אלה לא החריבוך חורבן החלטי, והוא אמרו "הלא יגנבו דים אם בוצרים באו לך הלא ישאירו עוללות", כלומר שלא עשו כלייה באדום אבל נשאר ממשלת רומי קצתה עם כל החורבנות ההם, והוא אמרו "איך נחפשו עשו נבעו מצפוניו", רוצה לומר כמה יש לתמוה איך נתגלו סודותיך ומחשבותיך הנסתרות לאותם האויבים, ולכן אמר בדרך שאלה: "איך נחפשו עשו נבעו מצפוניו", איך היה זה. והיתה התשובה "עד הגבול שלחוך כל אנשי בריתך" ויודעי סודותיך הם הסגירוך ביד האויבים, ועליו יאמר בדרך המשל "עד הגבול שלחוך". כי הנה השיאוך ויכלו לך אנשי שלומך ואוכלי "לחמך ישימו מזור תחתיך", רוצה לומר רפואה למכתך "אין תבונה בו". רוצה

[1918] בנדפס: "נפלנתך".
[1919] רד"ק.
[1920] רד"ק.

לומר, באותו "מזור" שלא היו מסתכלים במה שהיו עושים בתקונם ורפואתם, ולכן לא היה תועלת במה שעשו.

הנה כל זה סיפר הנביא ממה שקרה לרומי פעמים אחרים, וגם כן להודיעה, כי הנה במלחמה העתידה לא יהיה דבר מזה[1921].

והכלל היוצא מדבריו שכבר היו לרומי חורבנות אחרות, אבל לא היו חורבן מוחלט כי תמיד נשארה מעלתה, אמנם בזמן העתיד לא יהיה כן, והוא אמרו "הלא ביום ההוא נאם יי' והאבדתי" וגו'. רוצה לומר, כי לפי שהמלחמה תעשה בחכמה, כמו שאמר (משלי כד, ו): "כי בתחבולות תעשה לך מלחמה"; ואם בגבורה, כמאמר רשבקה (מלכים ב יח, כ) "עצה וגבורה למלחמה", לכן ביום ההוא מהמלחמה העתידה "והאבדתי חכמים מאדום ותבונה מהר עשו", וזהו כנגד העצה ותחבולות המלחמה "וחתו גבוריך תימן". רוצה לומר, שיאבדו גיבורים גם כן וכל זה "למען יכרת איש מהר עשו", רוצה לומר שלא ישאר איש מכל בני אדום העולים למלחמה שלא יבוא לידי הריגה, שלא תהיה המלחמה הזאת כשאר המלחמות שעברו על בני אדום, שאף על פי שהיו הורגין מהם – תמיד "ישאירו עוללות", אבל עתה לא יהיה כן, לפי ש"יכרת כל איש מהר עשו מקטל", רוצה לומר מרוב הריגה שיהרגו בהם.

וסיפר למה יתחייב עונש מופלג אשר כזה באמרו: "מחמס אחיך יעקב" (א, י). רוצה לומר, בעבור חורבן ירושלים וגלות אנשיה והחמס אשר עשית להם בגלותם תחת ידיך, על כן "תכסך בושה" ותהיה כריתתך עולמית שלא ישארו ממך "עוללות" ולא תשוב עוד לממשלה כשאר הפעמים, וזהו "ונכרת לעולם". וביאר החמס ההוא שעשה באמרו: "ביום עמדך מנגד" וגו' (א, יא).

והרב רבי אברהם אבן עזרא פירש כל פסוקי הפרשה הזאת על חורבן בית ראשון, שהיו בני אדום מרעים לישראל ושמחים במפלתם. ואם אמת היה הדבר שעל זה באה הנבואה, הנה אם כן אין אדום הנזכר כאן כי אם אותם הסמוכים לארץ ישראל ועליו תהיה הנחמה שזכר הנביא כאן, ובית עשו לקש והוא זר להאמינו. גם לא יהיה ענין אמרו וגלות החל הזה וגלות ירשלים אר בספרד שהכתוב ההוא מבאר שני גלויות, וכמו שאפרש.

והרד"ק פירש הנבואה כולה על חורבן בית שני שנעשה על על ידי הרומיים בני אדום, ולא יוכל באמת לפרש עליו "ביום עמדך מנגד ביום שבות זרים חילו ונכרים באו שעריו" (א, יא), ואמרו "גם אתה כאחד מהם", שהוא המורה שהמחריבים לא היו אדום אבל שבני אדום באו לראות במפלת ירושלים ושמחו בה.

[1921] אלא תחרב לצמיתות.

ומפני זה אחשוב אני שהנביא ניבא על חורבן ראשון וגם כן על חורבן שני וגם כן על צרות ישראל בגלות אדום, ועל זה אמר: "מחמס אחיך יעקב תכסך בושה ונכרת לעולם". כי זכר בזה שני דברים: האחד – "תכסך בושה"; והב' – "ונכרת לעולם". וידוע שהמתבייש בלתי הנכרת והכרית בלתי הבושה. אבל רמז בזה לחורבן ראשון ולחורבן שני, כי מפני שחורבן ראשון נעשה על ידי הבבליים והאדומים לא היו המחריבים אבל שמחו במפלת ישראל והטיחו דברים כנגדם, לכן אמר שעל זה החורבן תכסה בושה לעשו. אבל על חורבן בית שני שעשו בני אדום הרומיים בעצמם אמר: "ונכרת לעולם", שעל זה יתחייבו כלייה ועונש נמרץ, ולכן ביאר הכתובים הנמשכים שניהם, אם ראשון שעליו תכסה הבושה לאדום אמר: "ביום עמדך מנגד" וגו', רוצה לומר באותו יום שאתה היית עומד מנגד כאשר שבו "זרים חילו" של ישראל, "ונכרים באו שעריו" והם הבבליים שלכדו את ירושלים והחריבוה, כמו שאמר: "ועל ירושלים ידו גורל". והיתה גזירת הכתוב בזה "גם אתה כאחד מהם", כלומר אף על פי שאתה לא היית המחריב את ירושלים כיון שהיית שם בעת חורבנו ושמחת בו – הרי אתה תחשב כאחד מהמחריבים ההם.

וזכר הנטיות אשר עשה בזה שהם ראשונה – הראייה, כמו שאמרו חכמינו זכרונם לברכה (אבות ד, יח): "ואל תשתדל לראותו בשעת קלקלתו", וזה "ואל תרא ביום אחיך ביום נכרו" (א, יב), כלומר לא היה ראוי לך לראותו. ועוד גנות אחר והוא, ששמחת במפלתו שזה יותר מגונה מהראייה, ועל זה אמר: "ואל תשמח לבני יהודה ביום אבדם". וגנות אחר יותר ממנו לא לבד הראייה והשמחה, כי אם גם שהטחת דברים כנגדם ביום צרתם, וזה "ואל תגדל פיך ביום צרה". הנה כל זה נתקיים בחורבן ראשון, ועליהם אמר: "תכסך בושה" (א, י) על דרך מה שאמר שלמה (משלי כה, ח): "אל תצא לריב מהר פן מה תעשה באחריתה בהכלים אותם רעך", שפירושו, כי יריבון אנשים – אל תצא מהר לראות את הריב ההוא, כי אולי יהיה אחד מן המריבים – רעיך ואוהבך וכראותו שאתה רואה אותו במריבה ולא עזרתו – יכלית אותך אחרי כן למה שהיית מנגד בעת ריבו. ועל דרך זה יאמר כאן "תכסך בושה".

ואמנם כנגד חורבן שני אמר: "ואל תבא בשער עמי ביום אידם" וגו' (א, יג), כלומר ופשע אחר עשית גדול מזה בזמן אחר והוא, כשבאו הרומיים בני אדום בשערי ירושלים להחריבה, ועל זה אמר "אל תבא בשער עמי ביום אידם". רוצה לומר לא היה ראוי לך שהיית מבני עשו אחיו של יעקב לעשות כמו שעשה נבוכדנצאר והבבליים והוא, לבא בשערי ירושלים להחריבה, ולכן אמר בזה: "ואל תבא בשער עמי" באותו לשון שאמר למעלה "ונכרים באו שעריו" (א, יא), שענינו שכבשו ולכדו את ירושלים ובאו

בשעריה להחריבה. ואמר: "ביום אידם", רוצה לומר ביום ענשם שגזר עליהם הקב"ה על עוונותיהם, וכמו שאמר עליו יחזקאל: "יען[1922] עשות אדום בנקום נקם לבית יהודה" (יחזקאל כה, יב); ויואל אמר: "מחמס בני יהודה אשר שפכו דם נקי בארצם" (יואל ד, יט), שהוא כולו רמז לחורבן בית שני שעשו בני אדום.

והשתכל אמרו: "אל[1923] תרא גם אתה ברעתו ביום אידו", כי הגיד בזה דבר אמתי והוא, שכמו שכבר הודעתיך: התחלת בני אדום היה בהר שעיר הסמוך לארץ ישראל, וכאשר המליכו באיטליא של יון מלכים מבני אדום, באו אוכלוסים רבים משם ונתיישבו בארץ איטליא ותמלא הארץ[1924] אותם. האמנם נשארו בארץ אדום הראשונה עמים שכבש והכניע הורקנוס המלך בזמן בית שני, ובשבא טיטוס על ירושלים באו מאותם האדומיים שבארץ אדום הראשונה שהיו תחת מלכי יהודה ונכנסו בירושלים לעזרה, כמו שכתב יוסף בן גוריון. ולפי שהם היו אויבים ושונאים מלידה ומבטן ומהריון[1925] אף על פי שבאו לעזרת ה' בגבורים[1926] מפחד בני יהודה כאשר ראו מפלת ירושלים ושגלתה יהודה מעוני ומרוב עבודה – גם הם שלחו ידם לשלול ולבוז. וכל זה גילה כאן הנביא, כי על בני אדום הרומיים אשר באו להילחם בירושלים אמר: "ואל תבא בשער עמי ביום אידם", ועל שאר האדומיים שבאו מארץ אדום ונכנסו בירושלים אמר: "ואל תרא גם אתה ברעתו", רוצה לומר כמו שלא היה לבני אדום אשר באיטליא לבוא "בשער עמי" להחריבו, ככה גם אתה אדום הסמוך לארץ ישראל לא היה ראוי לך לבוא לראות ברעתו ולשלוח ידך בחילו לשלול שלל, כי ירד הנביא כיד אלהיו[1927] הטובה לסוף דעתם של אותם הבאים לירושלים ומראים עצמם אוהבים שהיה לבבם למרע וסוף מעשיהם גם כן להרע לישראל. הנה ביאר בזה ענין חורבן בית שני.

ואמנם מה שאמר עוד: "ואל תעמוד על פרק להכרית את פלטיו" (א, יד) הוא, על זמן גלותנו זה ביד אדום. כי 'פרק' כמו שזכרו המפרשים הוא מענין הבדל ושבר מלשון: "ופרסיהן יפרק" (זכריה יא, טז); "מפרק הרים ומשבר סלעים" (מלכים א יט, יא). וכאילו אמר ואחרי שבני יהודה הלכו בגלות ונבדלו מארצם, לא היה ראוי לך לעמוד "על הפרק" והגלות והשבר ההוא "להכרית את פלטיו", רוצה לומר להרוג ולהשמיד אותם שבאו בגלות שלא מתו ביום החורבן.

[1922] בנדפס: "מן".
[1923] בנדפס: "ואל".
[1924] לפי בראשית ו, יא.
[1925] לפי הושע ט, יא.
[1926] לפי עמוס ב, טז.
[1927] לפי עזרא ז, ט.

גם זכר שהגולים מירושלים היו מוכרים "כבני כושיים", ועל זה גם כן אמר: "ואל תסגר שרידיו ביום צרה. ואפשר לפרש כי 'מסגר' נאמר על ההשתעבדות החזק שלא יוכל האדם לצאת משם וללכת אנה אנה. וכן אמר ישעיה על גלותנו זה: "וסוגרו על מסגר" (ישעיה כד, כב), רוצה לומר שאותם שגלו מירושלים לא היה לך לעשות עמהם מסגר ושביה חזקה להשתעבד בם בפרך. ונכון לומר שכוון בזה גם כן ל'הרוגי ביתר', ובפרט לעשרה הרוגי מלכות ש'נסגרו' למות, ועל הכל אמר: "כי קרוב יי' על כל הגוים, כאשר עשית יעשה לך, גמולך ישוב בראשך" (א, טו), רוצה לומר קרוב יום יי' להנקם מכל הגוים אשר החריבו את בית ראשון ואשר העבידו את ישראל בגלותם, וגם לך אדום כאשר עשית בבית שני יעשה לך מהחרב ומהנקמה "גמולך ישוב בראשך". ואי אפשר לנו לפרש זה על מה שעשו בני אדום בחורבן ראשון שראו ושמחו והגדילו פיהם, כי הנה יתחייב שיהיה גמולם וענשם באותו דרך בעצמו לא מכת חרב והרג ואבדן[1928], אלא שעל חורבן בית שני אשר שרפו ירושלים באש והגלו את עמה ושפכו דמם כמים נאמר. **ואמנם** אמרו: "כי כאשר שתיתם על הר קדשי ישתו כל הגוים" (א, טז) הוא, לפי שאם יאמר אדום ומדוע תהיה בי הנקמה הזאת יותר משאר הגוים שהחריבו גם כן ירושלים והגלו את עמה, לכן אמר כנגד אדום אם על אותם שבאו ללחום על ירושלים; ואם על אותם שבאו לעזרה, כמו שפירשתי, "כי כאשר שתיתם על הר קדשי" קובעת כוס התרעלה "ישתו כל הגוים" סביב, רוצה לומר האומות האחרות שהחריבו גם כן את ישראל. ואפשר לפרש: "כי כאשר שתיתם" – שאמרו הנביא על בני יהודה שזכר למעלה, שכמו שהם ישתו על הר הקודש ירושלים כוס היין החימה ומכה רבה עד הנפש – כן ישתו שמה כל הגוים שיבואו להלחם אלו על אלו, כמו שפירשתי "ושתו ולעו" ויהיו כלים עד שלא יכירו מקומם[1929], וזהו "והיו כלא היו". ואל תחשבו שלהיות המלחמה כל כך עצומה על הר קודשי יפלו שמה גם כן כל בני ישראל אשר יהיו בארץ, לא יהיה כן, אבל "בהר ציון תהיה פליטה והיה קדש" (א, יז), רוצה לומר שלא יעבור בה עוד ערל וטמא "ויירשו בית יעקב", שהם בני יהודה ובנימין וגם כן עשרת השבטים "את מורשיהם", רוצה לומר ארצותם. והמפרשים[1930] פירשו את "מורשיהם" – נכסיהם ושללם.

והודיע הנביא עוד, שאותם השבטים שישובו מארץ גלותם שיהיו מבית יוסף המה יהיו "אש" "להבה" להבעיר ולשרוף את "בית עשו", כי הם ילחמו בהם גם כן ואכלום באופן

[1928] לפי אסתר ט, ה.
[1929] כרד"ק.
[1930] תרגום יונתן ורש"י.

שלא יהיה עוד שריד ל"בית עשו". וכן דרשו חכמינו זכרונם לברכה[1931] שאין זרעו של עשו נופל אלא בידי בניה של רחל.

"**וירשו** הנגב את הר עשו", רוצה לומר שמלבד נקמת אדום אשר תהיה באותה מלחמה, עוד ירשו אנשי הנגב והם יושבי דרומה של ארץ ישראל את "הר עשו"[1932], שהוא סמוך אליהם מצד דרום. וכן ירשו יושבי השפלה שבארץ ישראל את ארץ פלשתים[1933] שהיא סמוכה אליהם. ואפשר לפרש שמאמר: "וירשו הנגב" – חוזר לבית יוסף שזכר למעלה, שהם ידלקו בבית עשו ואכלום והם ירשו את הנגב, רוצה לומר את "הר עשו" שהוא מצד הנגב ואת השפלה שהיא ארץ פלשתים, ומלבד זה שירשו מחדש עוד ירשו את אשר היה להם מקודם והוא, "שדה אפרים ושדה שומרון".

ואמנם אמרו: "בנימין את הגלעד" נראה לי לפרשו, שבעבור שבני יוסף ירחיבו את גבולם וירשו את "הר עשו" ואת ארץ פלשתים יתר על "שדה אפרים ושדה שומרון" שהיו להם מקודם, שמפני זה בנימין יירש את הגלעד אף על פי שקודם לכן היה לבני מנשה. והמפרשים[1934] פירשו, שבנימין שהיה גבולו בירדן יירש משם והלאה את המישור בארץ הגלעד שהוא מעבר הירדן, כי ירבה גבולו כל מישור הגלעד הסמוך לנחלתו, מפני שמנשה שהיתה לו ארץ הגלעד יתפשט גבולו משם והלאה בארץ מואב ובני עמון.

ואמרו אחרי זה: "וגלות החל הזה לבני ישראל אשר כנענים עד צרפת" וגו' (א, כ) תרגם בו יונתן: 'וגלות עמא הדין דבני ישראל יחסנון[1935] ית יתבי ארע כנענאי עד צרפת, וגלות ירושלם די באספמיא יחסנון ית יתבי[1936] ארע דרומא'. עשה "החל" כמו ה'חיל' שרומז אל העם. וכפי דרכו היה ראוי להכתב ביוד בין החי"ת ובין הלמ"ד. ופירש הכתוב שלפי שאמר למעלה "וירשו", אמר שבני הגלות יירשו את הארץ אשר היתה לכנעני עד צרפת אשר הוא לפי זה, צרפת אשר לצידון. והרד"ק פירש: כנענים" – על האשכנזים והם ארצות אלמנאנייא ואשקלאווניאה. ופירש: "צרפת" – על המלכות הנקרא פרנצייא. ולי נראה שפשט הכתוב רחוק מכל זה ושמלת 'החל' היא מלשון 'התחלה', כמו "החל רש... אחל תת פחדך" (דברים ב, כד-כה) ולא יחסר בו יוד. והענין, כי לפי שאמר "וירשו הנגב את הר עשו" שבני ישראל היושבים בנגב יירשו את הר עשו, ביאר הנביא כאן מי ומי משבטי ישראל יהיו יושבי הנגב העתידים לירש את "הר עשו". ואמר שהם יהיו אותם שהלכו

[1931] בראשית רבה צט, ב.
[1932] כרש"י.
[1933] כרש"י.
[1934] רש"י, רד"ק,.
[1935] בנוסח אצלינו: 'דבארעא כנענאי..'.
[1936] בנוסח אצלינו: 'ית קרוי'.

בגלות בית שני וגם בגלות בית ראשון לארץ אדום, כי מפני שגלו שמה וסבלו צרותיהם ורעותיהם, לכן יירשו את התחלת וראש ארצם, וזה אמרו: "וגלות החל הזה", רוצה לומר והגלות המתחיל הזה לבני ישראל שהוא האחרון שנעשה בחורבן בית שני אשר הלכו בו בני ישראל, כמו שהלכו הכנענים כאשר לקחו את ארצם ויצאו משם מפני חרבות וכובד המלחמה, כי כן הלכו ישראל בגלות הזה אחרון בכל ארץ יון ואיטליא עד צרפת שהוא פרנסייא, וגם "גלות ירושלם אשר בספרד" מגלות בית ראשון אלו ואלו יירשו את ערי הנגב, כי מפני שהיה גלות תחת עשו גזר השם שהמה ימשלו בארץ עשו ויחרבה.

וגילה הנביא אם כן בכאן שני גלויות: ראשון ואחרון, ועל שניהם ייעד התשועה. וידוע שהיהודים אשר בספרד היו בחורבן בית ראשון שהוליכם שם מלך ספרד אחד שנקרא 'פורוש'[1937] והושיבם בשני מחוזות מהארץ ההיא: האחד – בלוזינא, ששם נתרבת החכמה בישראל והם קראום לזינא מלשון 'לוז' שם העיר, ושם היה מושב האלפסי[1938] ושם עוד היום נכרת קבורתו; והמחוז השני היה בארץ טוליטולה שהיה שמה בראשונה פיראזולה והם קראוה טוליטולה מפני טילטולם, וכמו שפירשתי בפירושי לספר מלכים ממה שראיתי בספרי דברי הימים הקדומים שהיו למלכי ספרד. ועל זה אמר כאן: "וגלות ירושלם אשר בספרד", שהיו שם קודם לכן מחורבן ראשון. ואל תתמה מאמרו "עד צרפת", כי לא נתפשטו עוד היהודים בגלויותיהם כי אם עד צרפת, לפי שאי אינגלטיירא אשר שם היו גם כן הנה הוא בספריהם[1939] חלק מצרפת, וכן קראוה בספריהם 'אי צרפת'. ועם היות שעתה בעוונותינו אין בצרפת ולא בספרד[1940] איש מבית יעקב אשר בשם ישראל יכנה[1942] לא איש אל ויכזב[1941].

ויהיה ייעוד הנביא, שהיהודים אשר יצאו משם והם וזרעם יירשו את ערי הנגב. ואפשר שכוון בזה גם כן אל בני ישראל שיצאו מכלל הדת מתוקף הצרות והשמדות שנשארו בצרפת ובספרד שהם ישובו ובקשו את יי' אלהיהם ואת דוד מלכם וגם בהם תתקיים הנבואה הזאת.

ואמנם אמרו: "ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו והיתה ליי' המלוכה" (א, כא) אמרו בבראשית רבה (עח, יד): "עד אשר אבוא אל אדוני שעירה" (בראשית לג, יד). חזרנו

[1937] ראה ב'סדר אליהו זוטא' מאת אליהו קפשאלי הדן על מלכי קדם, פרק 45, עמ' 154. שם מספר המחבר על אותו מלך 'פדרוש' – PTRIARCH. משמעות לשון השם באיטלקית: אדם נכבד מאוד.

[1938] הרי"ף – רבי יצחק אלפי [1013-1103] מגדולי הפוסקים הספרדים והפוסקים הראשונים בכלל.

[1939] ככל הנראה דברי הימים למלכי ספרד.

[1940] שכן גירוש ספרד היה ב-1492, ואילו הספר חובר ב-1498 [ראה מבוא].

[1941] לפי במדבר כג, יט.

[1942] לפי ישעיה מד, ה.

על כל המקרא ולא מצאנו שהלך יעקב אצל עשו להר שעיר, אלא לעתיד לבוא יהיה, שנאמר: "ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו". אין הכסא שלם עד שיכרית זרעו של עשו שנאמר: "האויב תמו חרבות לנצח וערים נתשת אבד זכרם המה" (תהלים ט, ז). וכתיב בתריה "וייי' לעולם ישב כונן למשפט כסאו" (שם שם, ח). ויונתן תרגם כל הר שעיר הכתוב בנבואות – 'כרכא רבא דעשו', ונכון הוא.

ואמנם מי הם המושיעים האלה כתבו המפרשים[1943] שהם המשיח וחבריו – שבעה רועים ושמונה נסיכי אדם (סוכה נב, ע"ב). ולי נראה שהנביא בזה הפסוק האחרון ביאר איך תהיה נקמת אדום, כי הנה ישראל לבדם לא יהיו יכולים עליו ולכן אמר שיעלו "מושיעים בהר ציון" והם שאר האומות אשר יבואו להילחם עם הנוצרים על אדמת הקודש. ולפי שהם יושיעו את הארץ מבני אדום ויעשו בהם נקמה רבה, לכן קראם "מושיעים" עם היות שגם הם יכלו בה. אבל בבחינת בני אדום שיגרשו אותם מן הארץ וישמידום אמר שיעלו "מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו" ולכלותו[1944] מעל פני האדמה. הלא תראה שקרא הנביא את אשור שבט אפו (ישעיה י, ה), ואת נבוכדנצאר עבדו (ירמיה מג, י), ואת כורש קרא משיחו (ישעיה מה, א) לא בבחינת עצמם כי אם כפי פעולותיהם אשר עשו כגזרתו העליונה להנקם מאויביו. ובזה הדרך עצמו נוכל לומר שקרא את אלה מושיעים ואמר שכאשר יהיה נכרת זרעו של עשו אז תהיה ליי' המלוכה, שכל בני עולם יודו למלכותו, כמו שאמר זכריה: "והיה יי' למלך על כל הארץ" וגו' (זכריה יד, ט).

הנה יתבארו בנבואה הזאת ה' עיקרים: האחד – נקמת האומות וענשם על מה שהרעו לישראל, וכמו שאמר: "כי קרוב יום יי' על כל הגוים וגו', ישתו כל הגוים תמיד ושתו ולעו והיו כלא היו" (א, טז-יז), והוא העיקר הראשון מעיקרי נבואות ישעיהו. הב' – נקמת אדום העתידה כולה ונחרצה שתבוא עליו, כמו שאמר: "למען יכרת איש מהר עשו מקטל" (א, ט), ואמר: "ולא יהיה שריד לבית עשו כי יי' דבר" (א, יח), והוא העיקר הב' מעיקרי נבואות ישעיהו. הג' – תשועת ישראל וגאולתם, וכמו שאמר: "וירשו בית יעקב את מורשיהם" (א, יז), ושאר הכתובים, וזהו העיקר הג' מעיקרי נבואות ישעיהו. הד' – שישובו עשרת השבטים, וכמו שאמר: "והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה", ואמר: "וירשו את שדה אפרים ואת שדה שומרון" (א, יח-יט), וזהו העיקר הד' מעיקרי נבואות ישעיהו. הה' – שתשוב השכינה בין ישראל, כמו שאמר: "ובהר ציון תהיה פלטה והיה קדש" (א, יז), והוא העיקר הח' מעיקרי נבואות ישעיהו.

[1943] רד"ק.
[1944] את אדום.

וכבר ביארתי בעיקרים הכוללים מנבואות ישעיהו שכפי השכל הישר והאמתי אי אפשר שיפורשו הייעודים האלה לא כדרך הנוצרים על הדברים הרוחניים ולא על זמן בית שני, כי ידוע במקרא שבית יוסף הוא מלכות עשרת השבטים ומתו[1945] היו על בית עשו לקש, וכבר גלו להם ולא שבו עוד מגלותם. וכן גלות צרפת וגלות ספרד שנעשה על ידי טיטוס, מתי ירשו את ערי הנגב ומתי "עלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו", אלא שהכל הוא לעתיד לבוא, כי כל גאולה שנאמרה לישראל עם מפלת אדום, כמו "תם עונך בת ציון... פקד עונך בת אדום" (איכה ד, כב) ודומיהם, הכל הוא לעתיד.

המבשר העשירי (מיכה)

הקדמה

המבשר טוב העשירי הוא **מיכה הנביא** והנבואות היותר מפורשות ומוכרחות אשר ראיתי בדבריו, הם אלו אשר אזכור.

פרק א

הנבואה הא' תחילתה: "והיה באחרית הימים יהיה הר בית יי' נכון בראש ההרים" וגו' (ד, א), עד "שמעו נא את אשר יי' אומר" (ו, א).

וכבר פירשתי בנבואה הראשונה מהמבשר הג' – ישעיהו, שהנבואה הזאת "והיה באחרית הימים" היא עצמה מה שהוא ניבא, שבאחרית הימים בסוף הגלות וזמן הגאולה הר הבית אשר יבנה בית המקדש שעד עתה בגלות היה לבהמות יער[1946], יהיה בזמן ההוא "נכון "ונשא"[1947], לפי שינשאוהו ויכבדוהו כל האומות ויהיה זה כשירוצו אליו עמים וגוים רבים ויאמרו זה לזה "לכו ונעלה אל הר יי' אל בית אלהי יעקב" (ד, ב) ולא נהיה כבני ישראל בימים הקדמונים שהשם יתעלה נתן להם את התורה והם לא היו שומרים אותה, אבל אנחנו כמו שהוא "יורנו מדרכיו כן נלכה באורוחותיו, כי מציון תצא תורה" לכל העמים "ודבר יי'" שהיא נבואתו – תצא מירושלים. ואותו "דבר יי'" ישפוט בן עמים רבים, לפי שכולם יתנהגו על פי התורה והנביאים, עד שמפני זה יחדלו המלחמות והמריבות מכל אומות העולם "וכתתו חרבותיהם" לעשות מהם "אתים" (ד, ג) לעבודת האדמה, "וחניתותיהם למזמרות" לזמור את הגפנים ושאר העצים, לפי שלא יצטרכו עוד אליהם "ולא ישאו גוי אל גוי חרב ולא ילמדון[1948] עוד מלחמה", וכל אחד

[1945] אולי צ"ל: "מתי".
[1946] לפי מיכה ה, ז.
[1947] מעין ראב"ע.
[1948] בנדפס: "ילמדו".

יסתפק בשלו ולא יחמוד את אשר לרעהו באופן ש"ישבו איש תחת גפנו ואיש תחת תאנתו ואין מחריד" (ד, ד).

ואמנם אמרו עוד: "כי כל העמים ילכו בשם אלהיו ואנחנו נלך" (ד, ה) פירושו אצלי, כי כל העמים שעתה ילכו איש "בשם אלהיו" ואנחנו גם כן כולנו, הם ואנחנו בזמן ההוא נלך בשם יי' אלהינו ולא יהיה זה לצורך שעה שלא ישובו לחטוא, אבל יתמיד לעולם ועד. ובזמן ההוא יתקבצו הגלויות, והוא אמרו: "ביום ההוא נאם יי' אוספה הצולעה והנדחה אקבצה ואשר הרעותי" (ד, ו). כי אמר "צולעה" – כנגד גלות עשרת השבטים; "והנדחה" – כנגד גלות בית ראשון; ואמר "ואשר הרעותי" – כנגד גלות בית שני, שהיא היתה הרעה הגדולה.

ולפי שעם היות הגלויות שלושה, הנה המלכויות הגולים היו שנים, מלכות ישראל ומלכות יהודה, לכן אמר: "ושמתי את הצולעה לשארית" (ד, ז), שהם עשרת השבטים; "והנהלאה", שפירושו 'נדחה'[1949] והיא מלכות יהודה "אשימה לגוי עצום ומלך יי' עליהם", רוצה לומר על כולם יחד "בהר ציון" ולא ילכו עוד בגלות אחר, והוא אמרו: "מעתה ועד עולם".

ולפי שבהיות על הארץ היו בישראל ב' מלכויות, לכן אמר שלא יהיה כן לעתיד לבוא, כי מלכות יהודה וירושלים תכלול כל השבטים יחד, ועל זה אמר: "ואתה מגדל עדר עופל בת ציון" (ד, ח), שקרא את ירושלים או את בת ציון – מגדל[1951], כי הוא מגדל דוד[1950]. ומפני שכל השבטים יהיה להם חלק בירושלים, כמו שביאר יחזקאל בסוף ספרו[1952], לכן קרא ירושלים וציון – "מגדל עדר", רוצה לומר מגדל ישראל שהוא עדר צאן השם[1953]. ומפני שירושלים וציון לא תכבש ולא תחרב עוד כל ימי הארץ, לכן קראו "עופל בת ציון", רוצה לומר החוזק המופלג. ואמר "עדיך" – שאתה – "הממשלה הראשונה", רוצה לומר שתהיה ירושלים ראש ממשלת ישראל, כמו שהיתה בימי דוד ושלמה[1954]. וביאר מה ענין הממשלה באמרו: "ממלכת לבת ירושלם", כלומר שתשוב המלכות לבית יהודה ותהיה ראש ממלכתו ירושלים, ואחרי שזה כן "עתה למה תרעי רע" (ד, ז), רוצה לומר עתה ירושלים למה תרעי תרועת אבלות[1955] והוא מלשון "את קול העם ברעה" (שמות לב,

[1949] רד"ק.
[1950] כרד"ק.
[1951] מעין רש"י.
[1952] יחזקאל מז, יג ואילך.
[1953] מעין רד"ק.
[1954] כרש"י ור"י קרא.
[1955] כרד"ק.

יז); "המלך אין בך אם יועצך אבד" (איכה ד, ט), רוצה לומר האם חשבת שהאל יתברך מלכך ויועצך הסתיר פניו ממך[1956] בהחלט ואינו בך ואבדה השגחתו כיון ש"החזיקך חיל כיולדה" בגלותך "חולי וגוחי בת ציון כיולדה" (ד, י), ראוי לך שתתחלחלי כיולדה ותאנח. כי 'גוחי' ענין הוצאה[1957], רוצה לומר תתחלחלי על יציאתך מציון, והוא אמרו מיד: "עתה תצאי מקריה שכנת בשדה". רוצה לומר, כי עתה תצאי מירושלים ושכנת בשדה כדרך השבויים שמוציאים אותם מעריהם ומניחים אותם בשדה עד שיאספו כולם להוליכם בשבי[1958]. וזה כולו נאמר על חורבן בית ראשון שהלכו לבבל ועל הפקידה שנפקדו משם ושבו לירושלים אמר: "שם תנצלי שם יגאלך יי' מכף אויביך". ועל חורבן בית שני שבא אחר כך אמר עוד: "ועתה נאספו עליך גוים רבים" (ד, יא), שהם חיילות הרומיים שבאו עם טיטוס "האומרים תחנף ותחז בציון עינינו", רוצה לומר תחנף ציון ונבקיענה אלינו ונחזיק בה.

ולפי שעל זה[1959] הם עתידים לתת את הדין בהנקם מהם השם יתברך נקמה עצומה, לכן אמר: "והמה לא ידעו מחשבות יי'[1960] ולא הבינו עצתו" (ד, יב), כי הוא עתיד לקבצם "כעמיר גורנה". רוצה לומר, כמו שמקבץ האדם עמרי הגורן לדושם שם כן יקבץ השם יתברך את העמים ההם על ירושלים בזמן קיבוץ הגלויות וישראל ידושו אותם[1961]. ועל זה אמר כנגד ישראל "קומי ודושי בת ציון" (ד, יג), רוצה לומר קומי דושי באויביך, כי אף על פי שאת עיפה ויגעה בגלות, הנה אז "קרנך אשים ברזל ופרסותיך אשים, נחושת והדיקות עמים רבים", שתשימם כעפר לדוש[1962] "והחרמתי ליי' בצעם", רוצה לומר שהעמים ההם יחרימם יי'"ובצעם וחילם" יהיה ליי' שהוא אדון כל הארץ[1963]. ולפי זה הפירוש היה אמרו: "כי קבצם כעמיר גורנה" עבר במקום עתיד יקבצם. המפרשים[1964] פירשו: "ועתה נאספו עליך גוים רבים" – לזמן קיבוץ הגלויות בימי המשיח שאז יאספו גוים רבים על ארץ ישראל באמרם תחנף הארץ ותחז בציון עינינו והיה לא ידעו מחשבות יי', שהוא העיר את רוחם לבוא על ירושלים וקבצם שמה "כעמיר גורנה", כדי לדושם ולהנקם מהם. וגם נכון הוא.

[1956] כרד"ק.
[1957] כרד"ק.
[1958] כרד"ק.
[1959] חורבן הבתים.
[1960] בנדפס: "והמה לא ידעו עצת יי'... ".
[1961] כרד"ק.
[1962] כרד"ק.
[1963] לפי יהושע ג, יא.
[1964] רד"ק.

ואמנם אמרו: "עתה תתגודדי בת גדוד" (ד, יד) פירשו המפרשים[1965] על ישראל, רוצה לומר עתה בזמן ההוא תתגודדי שיבואו עליך גדודים בארץ ישראל לפיכך תקרא 'בת גדוד'. ושאמר: "מצור שם עלינו" – על גוג ומגוג שיצורו על ירושלים. ומפני שיצא חצי העיר בגולה ויבזו השופטים והגדולים שבישראל ויכו אותם על לחייהם דרך בזיון, לכן אמר: "בשבט יכו על הלחי את שופט ישראל". ויותר נראה לי לפרש "תתגודדי", מלשון: "לא תתגודדו ולא תשימו קרחה" (דברים יד, א), והם דברי הנביא כנגד האויב. ואמר: "בת גדוד" דרך צחות[1966] לשון נופל על הלשון יאמר "עתה תתגודדי" ותקרחי "בת גדוד", ואמר זה על רומי אשר שלחה גדוד על ארץ ישראל וירושלים ובבוא מפלתה תתגודד ותקרח קרחה בראשה לרוב רעתה. וכנגדה אמר גם כן: "מצור שם עלינו", רוצה לומר אותו הגדוד הנזכר. וגם בהיות ישראל בגלות "בשבט יכו על הלחי את שופט ישראל", שהיו מבזים את גדוליהם ולכן עתה תתגודדי ותקרחי ממה שיבוא עליך.

ולפי שניבא הנביא על חורבן רומי ואמר: "קומי ודושי בת ציון", דיבר בענין המלך המשיח אשר ימלוך עליהם ויהיה שר צבאם. וביאר שיהיה זה מבית דוד והוא אמרו: "ואתה בית לחם אפרתה"[1967] (ה, א), שהיא עיר קטנה בתוך ערי יהודה, ואף על פי שאתה "צעיר... באלפי יהודה ממך לי יצא להיות[1969] מושל בישראל ומוצאותיו מקדם[1968] מימי עולם", רוצה לומר שיהיו מוצאות משפחת אותו המושל "מקדם מימי עולם", רוצה לומר מזרע דוד[1971] וחטר מגזע ישי[1970] שהוא מבית לחם יהודה.

ואמר: "לכן יתנם עד עת יולדה ילדה" (ה, ב) להגיד, שמפני עצת יי' אשר יעץ לקבץ את כל העמים "כעמיר גורנה", כמו היולדה בעת שתלד. וחכמינו זכרונם לברכה (סנהדרין צח, ע"ב) דרשו מכאן שאין בן דוד בא עד שתפשוט מלכות הרשע על כל העולם תשעה חודשים. ולפי שעשרת השבטים יבואו ראשונה והם יתחילו להילחם באומות, לכן אמר: "ויתר אחיו" – שהם יהודה ובנימין[1972] – "ישובון על בני ישראל", שהם עשרת השבטים, ואז המושל הנזכר[1973] אשר יצא מבית לחם יעמוד וירעה את כולם בשם יי'"בגאון שם יי' אלהיו", רוצה לומר בסיבת הנקמה שיעשה השם באומות שהיא גאוותו ואז ישובו

[1965] רד"ק.
[1966] כראב"ע.
[1967] כרש"י ויתר המפרשים.
[1968] בנדפס חסר.
[1969] בנדפס: "איש".
[1970] לפי ישעיה יא, א.
[1971] כרד"ק.
[1972] כרד"ק.
[1973] מלך המשיח.

בארץ, "כי עתה יגדל" המושל הנזכר, "עד אפסי ארץ" (ה, ג). ובמקום שבימים הקדומים בשבת ישראל על אדמתם פוחדים מהאשורים שהיו שונאיהם והיו תמיד במורך לב פן יבואו בארצם לכבשה – עתה בימות המשיח יהיה בסיבתו שלום בכל הארץ[1974], והיו בני אשור נכבשים ונכנעים תחת בני ישראל, והוא אמרו: "והיה זה שלום אשור, כי יבוא בארצנו" (ה, ד), שאמר מלת 'זה' על מלך המשיח שהוא יהיה שרי שלום בכל הארץ, ואף כי יבואו בני אשור בארץ ישראל – שלום יהיה, ולא די שיהיו בשלום עמהם אבל שיהיו גם כן נכנעים תחת ישראל, וזהו "והקמונו עליו שבעה רועים ושמונה נסיכי אדם", שמלת 'עליו' חוזר לאשור אשר זכר שישימו ישראל נציבים בארצם – "שבעה רועים" והם המנהיגים בדבר המשפט; "ושמונה נסיכי אדם", שהם החורים והשרים שיהיו מושלים בארץ אשור מתחת ידי ישראל. והרועים והנסיכים ההם ירעו את אשור בחרב ואת ארץ נמרוד, שהיא בבל, כמו שכתוב (בראשית י, י): "ותהי ראשית ממלכתו בבל בפתחיה", רוצה לומר שירעו אותה בחרבותיה, שהוא מלשון "והמה פתיחות" (תהלים נה, כב), שפירשו חרבות.

וזכר אשור ובבל, לפי שהם החריבו את ארץ ישראל[1975], ואמר שבזה האופן מההכנעה והכיבוש יציל מלך המשיח הנזכר את ישראל. ו"אשור כי יבא בארצנו וכי ידרוך בגבולנו וכי ידרוך בגבולנו" (ה, ה), שלא יעשה עוד מלחמה. ומכאן תתבונן שבאחרית הימים אשור יהיה בשלום עם ישראל ויבואו בארצם ויעברו בגבולם בשלום, ולא אמר כזה באדום להיותו ראש האויבים שיכרתו מני ארץ[1977], ואין שלום אמר יי' לרשעים[1976].

והנה אמר אחרי זה: "והיה שארית יעקב" וגו' (ה, ו), להגיד, ש"שארית יעקב" שישארו מגלותם יהיו בקרב עמים רבים אשר יבואו על אדמת הקודש שהם הנוצרים הבאים לכבשה, ושאר העמים הבאים להילחם בם, כמו שפירשתי יהיה אותו "שארית יעקב" בתוקף אותם צרה "כטל מאת יי'" ו"כרביבים", שהם הגשמים הגסים והרבים שירדו "עלי עשב" שאותו הטל והמטר לא יבוא בסיבת איש, כי אם מהשם[1978] שהוא הנותן מטר על פני ארץ ושולח מים על פני חוצות, כן שארית יעקב בזמן ההוא בהיותם באותה צרה בקרב העמים הרבים ההם לא ישאל מצרים לעזרה ולא אשור "לא יקוה לאיש ולא ייחל לבני אדם", אבל ייחל ישראל אל יי', כי עם יי' החסד והרבה עמו פדות ובו ישימו

[1974] כרד"ק.
[1975] כרד"ק.
[1976] לפי ישעיה מח, כב.
[1977] לפי איוב יח, יז.
[1978] כרש"י וייתר המפרשים.

בטחונם לא בבני אדם, ולא יהיה לבד בטחונם להמלט ולהשגב ולצאת מאותה צרה, אבל יהיה גם כן להילחם באויביהם ולעשות נקמה בגוים תוכחות בלאומים[1979]. ואף על פי שישראל בגלות נתמעטו היו מעט מהרבה, הנה יהיה אותו שארית ישראל בגוים בקרב אותם עמים רבים הבאים למלחמה "כאריה בבהמות יער", ו"ככפיר בעדרי צאן" (ה, ז), שאף על פי שיהיה אריה אחד בבהמות או כפיר אחד בעדרי הצאן, הנה יגבר האחד ההוא על ריבוי אותם הבהמות ועל כל עדרי הצאן ועבר "וטרף ואין מציל". ולכן אמר הנביא כנגד אותו שארית יעקב אשר זכר "תרום ידך על צריך" (ה, ח), כלומר אל תירא ואל תפחד מהם תרום ידך עליהם, כי כל אויבך יכרתו הם מעצמם.

והנה האריה הגדול שיש לו כח וגבורה על כל בהמות היער בקר ואיל וצבי ויחמור, ויעבור עליהם וירמסם ויטרוף מהם כרצונו[1980], והכפיר הוא הקטן מילדי האריות ועם היות שאין לו כח כל כך בחיות היער לטרוף, הנה יש לו כח בעדרי הצאן להרגם בבת אחת "ואין מציל"[1981], כך יהיו ישראל מקרב העמים הצובאים על ירושלים שיגברו על קצתם[1982] כאריה בבהמות יער והם האשורים ושאר בני מזרח ועל קצתם, רוצה לומר בני אדום יהיו ככפיר בעדרי הצאן שיהרגו את כולם "ואין מציל". ועל כן אמר כנגד שתי הכתות "תרום ידיך על צריך" שהיא הכת האחת; "וכל אויבך יכרתו", שהיא הכת הב'. ואולי שעל שתיהם אמר "בגוים בקרב עמים רבים" (ה, ז), שאמר: "גוים" – על בני אדום; "ועמים רבים" – על שאר העמים שיבואו עליהם.

האמנם מפני שאמר "תרום ידך על צריך" אולי יחשבו ישראל, שיהיה הנצחון וההצלחה בגבורתם, לכן סמך לזה "והיה ביום ההוא נאם יי', והכרתי סוסיך מקרבך" (ה, ט), רוצה לומר, שלא יצטרכו לסוסים ולמרכבות בזאת המלחמה ואחריה, וגם לא לערי המשגב וחומות בצורות, והוא אמרו: "והכרתי ערי ארצך והרסתי כל מבצריך" (ה, י), לפי שהשם יתברך ילחם להם באותה המלחמה ואחריה יהיה שלום בכל הארץ עד שלא יצטרכו לחומות ומבצרים. וכן אמר (זכריה ב, ח): "פרזות תשב ירושלם". ואמר שכן לא יצטרכו למעשה כשפים ומעוננים, שהם הבוחרים שעות למלחמה[1983] לא יהיו לך. וגם הפסילים המצבות והאשורות וכל מיני העבודה הזרה יבטלו מביניהם, לפי שלא יזבחו עוד את זבחיהם בלתי ליי' לבדו, ועל זה אמר: "והכרתי פסליך ומצבותיך וגו', ונתשתי אשריך

[1979] לפי תהלים קמט, ז.
[1980] מעין רד"ק.
[1981] מעין רד"ק.
[1982] מעין רד"ק.
[1983] אימתי לצאת למלחמה.

מקרבך" (ה, יב-יג). ובהיותך מבלי סוסים ומרכבות ובערי הפרזות מבלי כשפים ופסילים, וכל מיני העבודה הזרה, אז "והשמדתי עריך", שפירושו – 'אויביך', וכמו שפירש ואמר: "ועשיתי באף ובחימה נקם את הגוים" (ה, יד), רוצה לומר לפי שאני אעשה נקמה בכל הגוים אשר לא שמעו תורתי וממני תהיה הנקמה בהם, לא מסוסיך ומרכבותיך, כשופיך ופסילך.

הנה התבארו בנבואה הזאת ח' עיקרים: האחד, שאומות העולם כולם יקבלו אמונת השם יתעלה ותורתו, כמו שאמר: "והלכו גוים רבים ואמרו לכו נעלה אל הר יי'" וגו' (ד, ב), והוא העיקר הי"ב מעיקרי נבואות ישעיהו. והב', שיהיה שלום בכל הארץ, כמו שאמר: "לא[1984] ישאו גוי אל גוי חרב ולא ילמדו מלחמה" (ד, ג), והוא העיקר הי"ג מעיקרי נבואות ישעיהו. והג' והד' – תשועת ישראל וגאולתם העתידה ושישובו השבטים, וכמו שאמר: "ביום ההוא... אוספה הצולעה והנדחה אקבצה" וגו' (ד, ו), והוא העיקר הג' והד' מעיקרי נבואות ישעיהו. והה', שתשוב הממלכה לבית דוד ולירושלים, וכמו שכתוב: "ובאה[1985] הממשלה הראשונה ממלכת לבית ירושלים" (ד, ח), ואמר: "ואתה בית לחם אפרתה וגו', ממך לא יצא לי להיות מושל בישראל" (ה, א), והוא העיקר העשירי מעיקרי נבואות ישעיהו. והו', שיש עת מוגבל מחוייב לגאולה, וכמו שאמר: "לכן יתנם עד עת יולדה ילדה" (ה, ב), והוא העיקר הששי מעיקרי נבואות ישעיהו. והז' – נקמת האומות, וכמו שאמר: "והדיקות עמים רבים והחרמתי ליי' בצעם" (ד, יג) , ואמרו: "ועשיתי באף ובחמה נקם את הגוים" (ה, יד), והוא העיקר הא' מעיקרי נבואות ישעיהו. והח' – נקמת אדום בפרט, כמו שאמר: "עתה תתגודדי בת גדוד מצור שם עלינו" (ד, יד), והוא העיקר הב' מעיקרי נבואות ישעיהו.

וכבר הראית לדעת[1986] שהייעודים האלה אי אפשר שיפורשו, לא כדרך הנוצרים על גאולת הנפש, ולא על זמן בית שני, כמו שפירשתי בעיקרי נבואות ישעיהו.

פרק ב

הנבואה הב' תחילתה: "אל תשמחי אויבתי לי" (ז, ח), עד סוף הספר. ועניינה, שאחרי שזכר הנביא רעות ישראל וגנותם בפרשת "אללי לי כי הייתי כאספי קיץ" (ז, א), אמר בסופה: "ואני ביי' אצפה אוחילה לאלהי ישעי ישמעני אלהי" (ז, ז), רוצה לומר אף על פי שאני גולה מארצי על עוונותי עוד אצפה ואוחילה באלהי ישעי שישמעני ויושיעני, ועל זה אמר: "אל תשמחי אויבתי לי". ואין ספק שלא אמר "אויבתי" בלשון נקבה יחידה כי

[1984] בנדפס: "ולא".
[1985] בנדפס: "ובאת".
[1986] לפי דברים ד, לה.

אם כנגד רומי[1987] הרשעה שנתארך גלות ישראל ברשותה כמה וכמה מן השנים, וחשבה כי אבדה תקוות ישראל והיא שמחה לאידה[1988], וכנגדה אמר: "אל תשמחי אויבתי לי". ואמרו: "כי נפלתי קמתי" פירשו המפרשים[1989], אם נפלתי בגלות עוד אקום ויהיה 'קמתי' עבר במקום עתיד, "וכי אשב בחשך" הגלות יי' יהיה אור לי בישועתו כשיגאלני משם. ויותר נכון לפרש: "כי נפלתי קמתי" – שניהם מלשון עבר, כלומר: "אל תשמחי אויבתי לי" – על הגלות שאני בו, כי כבר נפלתי פעמים אחרות, אם במצרים, ואם בבבל וקמתי מאותה הנפילה, וכן עתה אף על פי שאשב בחודש יי' יהיה אור לי, כמו שהיה בימים ההם, כמו שאמר שלא היתה נפילתי מקרית כי אם בהשגחה עונש עוונותי עד זמן מוגבל לא עוד, ולכן בתומו יגאלנו, וזהו אמרו: "זעף יי' אשא" (ז, ט), רוצה לומר בגלותי זה "כי חטאתי לו" – ויתמיד זה – "עד אשר יריב ריבי", רוצה לומר שיריב בי הריב והעונש שהייתי חייבת לסבול כפי חטאתי, וזהו "ועשה משפטי", רוצה לומר המשפט הראוי להעשות בי, וכאשר ישלם זה "יוציאנו לאור אראה" בצדקתו. והמפרשים פירשו: "עד אשר יריב ריבי" – עם הגוים[1990] שלחצוני; "ועשה משפטי" – שיקח נקמתי מהם ואז יוציאני לאור ואראה בצדקתו שיעשה לי עוד צדקה[1991]. וגם נכון הוא.

ואמר כנגד רומי האויבת שזכר: "ותרא אויבתי ותכסה בושה" (ז, י), רוצה לומר כשיזרח אורי ותשועתי תראה זה אויבתי "ותכסה בושה ממה שהיתה אומרת לי בגלות "איו[1992] יי' אלהיך" וגם "עיני תראינה בה", רוצה לומר באותה אויבתי ומה שתראינה בה הוא ש"עתה תהיה למרמס כטיט חוצות".

ואמנם אמרו: "יום לבנות גדריך יום ההוא ירחק חק" (ז, יא) ירמוז למה שפירשתי שיעלו בני אדום כלל הנוצרים לכבוש את ירושלים אשר היתה בימים הראשונים להם ולקחוה הישמעאלים מידם והם יעלו שמה לבנות בה גדריהם ולא יהיה כמחשבתם, כי ה"יום ההוא ירחק חוק", החוק שהיה בידיהם לכבוש אותה ירחק מהם אותו החוק והמנהג שהיה להם לכבוש ירושלים בעלותם עליה, וזהו אמרו עוד: "יום הוא ועדיך יבוא למני אשור" (ז, יב), רוצה לומר יום מיוחד ורשום ליי' הוא "ועדיך יבוא", כלומר האויב להשחיתך "למני אשר", כלומר למן "אשור וערי מצור", כלומר ומכל ערי מצור ועד נהר שהוא נהר פרת "וים מים", רוצה לומר מים הקדמוני עד הים האחרון והר ההר,

[1987] כרש"י.
[1988] מעין רד"ק.
[1989] רד"ק.
[1990] ראב"ע.
[1991] רד"ק.
[1992] בנדפס: "איה".

כלומר אנשי ההרים שיבואו גם כן עליהם. והמפרשים פירשו: "ועדיך יבא למני אשור" – על עשרת השבטים שיבואו מארץ אשור להילחם בם, וכן יבואו מערי צור ומשאר המקומות שזכר. ופירשו[1993]: "והר ההר" – על ההר שמת שם אהרן, שהוא אחד מגבולי ארץ ישראל שיתקבצו למלחמה כל היהודים שבכל ארץ ישראל מגבולה ועד גבולה. ויש מפרשים[1994]: "למני צור" – כמו מצרים ואז תהיה הארץ לשממה על יושביה, רוצה לומר שארץ ישראל אשר בה תהיה המלחמה שירבו בה העמים לאין מספר[1995] תהיה מפלתם תהיה מפלתם כל כך חזקה שתשאר "הארץ לשממה על יושביה" (ז, יג) שהם האומות היושבות בה מפאת מלחמתם אלו באלו, ויהיה זה כולו בסיבת "פרי מעלליהם" אשר הרעו לישראל[1996].

והתפלל הנביא כנגד השם יתברך "רעה עמך בשבטך" (ז, יד), רוצה לומר יי' אלהינו רעה ישראל בשבטך, כי הם "צאן נחלתך", הוצא אותם מגלותם באופן שיהיה "שוכני לבדד" כולו שישבון ישראל בארצו לבדד ואין עם אחר אתו, וישכנו ביער, כמו בתוך הכרמל שהוא מקום טוב שדות וכרמים[1997], כן תשוב ארץ ישראל להיות טובה ורעננה "ירעו בשן וגלעד", שהם הארצות אשר מעבר לירדן כימי עולם שהיו בם ראובן וגד וחצי שבט המנשה. והקב"ה משיבו: "כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות" (ז, טו), כלומר שמעתי תפלתך וכן אעשה למען שמי. כי כמו שעשיתי עמהם כאשר יצאו מארץ מצרים – כן אעשה עתה נפלאות גדולות ואז "יראו גוים ויבשו מכל גבורתם" (ז, טז), רוצה לומר הגוים הנאספים על ירושלים יראו אותם הנפלאות ויבושו מכל גבורתם שבטחו בה לבוא על ירושלים[1998], ולכן "ישימו יד לפה" שלא יהיה להם מענה ו"אוזניהם תחרשנה", שיהיו מבוהלים הרחוקים מהם ממה שישמעו מטוב ישראל והצלחתם "ילחכו עפר כנחש" ו"כזוחלי ארץ" (ז, יז), שהם שאר הרמשים והתולעים ההולכים על בטנם. ואפשר עוד אצלי לפרש זה על מפלתם במלחמה שיפלו ארצה מדוקרים חללי חרב[1999] ויפרכסו שם ו"ילחכו עפר כזוחלי ארץ" בהיותם נופלים על הארץ בחרב, ולזה אמר עוד: "ירגזו ממסגרותם", רוצה לומר שהאומות ירגזו אז מסיבת המסגר והגלות שעשו לישראל ויכירו וידעו שכל זה להם עונש אלהי בעבור ישראל, ולכן "אל יי' אלהינו יפחדו". ואמר:

[1993] רד"ק.
[1994] מובא ברד"ק.
[1995] לפי דה"י א' כב, ד.
[1996] כראב"ע.
[1997] כרד"ק.
[1998] כרד"ק.
[1999] לפי ישעיה כב, ב.

"וייראו ממך" – כנגד ישראל, ושיבח הנביא על זה באמרו: "מי אל כמוך נושא עון ועובר על פשע לשארית נחלתו" (ז, יח), רוצה לומר שלא היו ישראל זכאים ולא ראויים לצאת מהגלות מפאת עצמם, כי עמוסי עוונות היו, אבל השם יתברך ישא עוונן ויעבור על פשעם להיותם שארית נחתו, וזהו "לא החזיק לעד אפו כי חפץ חסד הוא", לכן "ישוב ירחמנו יכבוש עונותינו ותשליך במצולות ים" (ז, יט). ובאו הדברים בייעודים האלה פעם לנוכח ופעם לנסתר[2000], כי כן דרך הנבואות.

ואמר: "תתן אמת ליעקב" (ז, כ), רוצה לומר ואז יתאמת מה שאמרת ליעקב (בראשית כח, יד) "והיה זרעך כעפר הארץ ופרצת ימה וקדמה", כי הוא רמז על הגלות. ואמר אחריו: "ונברכו בך כל משפחות האדמה", שהוא רמז לגאולה. ואמנם אמרו עוד: "חסד לאברהם" ולא זכר יצחק, הנה המקובלים נתנו בזה טעם, כפי דרכם. אבל על דרך הפשט נראה לי שבעבור שהאשורים יצאו מאברהם והם עתידים להיות בשלום עם ישראל, כמו שהתבאר בנבואה הקודמת מזה הנביא עצמו, לכן אמר שיתן אמת ליעקב בתשועת וגאולת זרעו ויעשה חסד עם אברהם, כשהאשורים בני קטורה אשר יצאו ממנו, שנאמר: "ובני דדן היו אשורים ולטושים לאומים" (שם כה, ג) יקבלו תורת השם ויהיו בשלום עם ישראל, וזהו "חסד לאברהם". ולכן לא זכר יצחק לפי שעשו אשר יצא ממנו לא יקבל תורת השם ולא יהיה בשלום עם ישראל ולא יהיה שריד לבית עשו. וחתם הדברים באמרו: "אשר נשבעת לאבותינו". כי מה שנתייחד לאומתנו הקב"ה נשבע עליו לאבותינו כולם מימי קדם.

הנה התבארו בנבואה הזאת ח' עיקרים: האחד – נקמת האומות העתידה להיות, וכמו שאמר: "והיתה הארץ לשממה על יושביה" (ז, יג), ואמר ראשונה "עד אשר יריב ריבי ועשה משפט" (ז, יג), והוא העיקר האחד מעיקרי נבואות ישעיהו. הב' – נקמת אדום בפרט, וכמו שאמר: "ותרא אויבתי ותכסה בושה" (ז, י), והוא העיקר הב' מעיקרי נבואות ישעיהו. הג' – תשועת ישראל וגאולתם העתידה, וכמו שאמר: "כי אשב בחשך יי' אור לי" (ז, ח), ואמר "ישוב ירחמנו" (ז, יט), והוא העיקר הג' מעיקרי נבואות ישעיהו. הד' – שישובו עשרת השבטים משבותם, וכמו שאמר: "ועדיך יבא למני אשור" (ז, יב), והוא העיקר הד' מעיקרי נבואות ישעיהו. הה' – שיש עת מוגבל מחוייב לגאולה ויום נקם ידוע לפניו יתברך, וכמו שאמר: "יום הוא ועדיך יבא", והוא העיקר הששי מעיקרי נבואות ישעיהו. הו' – שתדמה הגאולה העתידה לגאולת מצרים, כמו שאמר: "כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות" (ז, טו), והוא העיקר החמישי מעיקרי נבואות ישעיהו.

[2000] כרד"ק.

הז' – שתשוב השכינה והנבואה ביניהם, כמו שאמר: "רעה עמך בשבטך" (ז, יד), והוא העיקר הח' מעיקרי נבואות ישעיהו. הח' שיקבלו אומות רבות אמונת השם יתברך, אותם שיהיו מזרע בני אברהם, כמו שאמר: "חסד לאברהם" (ז, כ), והוא העיקר הי"א מעיקרי נבואות ישעיהו.

וכבר הוכחתי באותם עיקרי נבואות ישעיהו שאי אפשר לפרשם כפי השכל הישר והסברא הנכונה, לא על הגאולה הנוצרית כדרכי הנוצרים, ולא על זמן בית שני.

המבשר האחד עשר (חבקוק)

המבשר טוב הי"א הוא **חבקוק הנביא**. ולהיות נבואתו מקושרת ראיתי לפרשה כולה. ואומר שהנביא התחיל להתרעם על חורבן בית ראשון שהיה מעותד להיות על ידי נבוכדנצאר והכשדים ואמר: "עד אנא יי' שועתי" (א, ב). וירא שאין הלשון נופל היטב, לפי שמאמר "עד אנא" לא יבוא כי אם על העתיד, כמו "עד אנה[2001] ינאצוני... ועד אנה לא יאמינו בי" (במדבר יד, יא), "עד אנה יי' תשכחני נצח, עד אנה תסתיר, עד אנה אשית עצות... עד אנא ירום" (תהלים יג, ב). ואיך אמר אם כן "עד אנא יי' שועתי" והיה לו לומר 'אשוע', אבל הכתוב הוא מסורס כאילו אמר יי' כיון ששועתי "ולא תשמע", עד כה עד אנה "אזעק עליך עוד חמס ולא תושיע".

ואמרו עוד: "למה תראני און" (א, ג) אין פירושו אנשים שעושים לי "און" כדברי המפרשים[2002], אבל היה מתרעם הנביא על הנבואה שתבואהו בהגדת הרעות העתידות לבוא, וזהו אמרו כנגד השם "למה תראני" האון והעמל אשר אתה תביט, שהוא רמז אל הגלות, "ושוד חמס לנגדי". רוצה לומר, השוד והחמס העתיד לבוא לירושלים, הנה הוא נראה לנגד עיני בנבואתי באופן שתהיה נבואתי ומשאי כולה לריב ומדון, וזהו אמרו: "ויהי ריב ומדון ישא". כי "ישא" הוא מלשון משא ונבואה כאילו אמר והייתי אני איש תנבא ריב ומדון.

ואמרו: "על כן תפוג תורה" (א, ד) אינו מסובב[2003] ממה שזכר למעלה, כי אם ממה שיזכור אחרי כן. רוצה לומר "על כן תפוג התורה" מידי לומדיה "ולא יצא לנצח משפט" בין האנשים[2004]. והסיבה בו, כי הוא לפי שה"רשע מכתיר את הצדיק", ו"על כן יצא משפט מעוקל". ונכון לפרש שיש בכתוב שתי סיבות לשני מסובבים[2005]: כי הראשון הוא, מה

[2001] בנדפס: "אנא".
[2002] הרד"ק.
[2003] תולדה.
[2004] מעין רד"ק.
[2005] תולדות.

שאמר "למה תראני און" וגו', שראה בנבואתו חורבן ירושלים וגלות ישראל ועליו אמר: "על כן תפוג תורה ולא יצא לנצח משפט", כי בגלות העם תבטל התורה שביניהם. אמנם בראותו עוד דבר שני והוא, שחורבנם יהיה על ידי נבוכדנצאר הרשע, הנה אז יתחברו שני דברים: חורבן ישראל והצלחת הרשע, כמו שאמר: "כי רשע מכתיר את הצדיק" ו"על כן יצא משפט מעוקל". כי על הראשון אמר "לא יצא לנצח משפט", שרצה לומר שיהיו בני אדם מסופקים אם יש משגיח, אם לא. אמנם בהיות הרשע מכתיר את הצדיק יאמרו בני אדם לית דין ולית דיין[2007] עזב יי' את הארץ[2006]. וביאר על מה היתה תלונתו זאת באמרו כנגד ישראל: "ראו בגוים והביטו והתמהו, כי פועל פועל בימיכם לא תאמינו כי יסופר" (א, ה), והוא מה שזכר מיד "כי הנני מקים את הכשדים" (א, ו), שהוא גוי מר ונמהר ומדרכו ללכת "למרחבי ארץ ולרשת משכנות לא לו". ואמר "כי הנני מקים", שדיבר הנביא בלשון השם יתברך[2008] שהוא נתן אל הכשדים הקוממיות והמעלה, וזהו "כי הנני מקים". ופירש הנביא ענין הקוממיות ההוא באמרו: "איום ונורא הוא" (א, ז) מעצמו, אבל ממנו, רוצה לומר מהשם יתברך "משפטו ושאתו יצא". כי "שאתו" הוא מלשון נשיאות[2009] ורוממות. ואפשר לפרש "ממנו משפטו" על גוי כשדים עצמו, שהוא היה לוקח לעצמו המעלה והמשפט, כפי רצונות.

וזכר בענינו "וקלו מנמרים סוסיו" (א, ח), שסוסי הכשדים יהיו קלים כנמרים וחדים[2010] "מזאבי ערב", שיצאו לטרוף, ומלבד איכותם יהיו גם כן בכמותם רבים מאד, וזהו "ופשו פרשיו"[2011]. ויבואו מרחוק בתאוה גדולה ומהירות נפלא, וזהו ו"יעופו כנשר חש לאכול". וביאר משל האכילה באמרו: "כלה לחמס יבא" (א, ט), רוצה לומר לשלול שלל ולבוז בז לישראל[2012], כי זה הוא נמשל האכילה שזכר. ואמרו: "מגמת פניהם קדימה" נתקשה על המפרשים[2013], לפי שהכשדים בבואם אל ירושלים כלפי מערב באים, כי בבל היא מזרחית לארץ ישראל[2014], ולכן פירשוהו בדרכים רחוקים לא ישרו בעיני. והנראה לי הוא, שזכר הנביא שהכשדים היתה מגמתם לשלול שלל ולבוז בז[2015] ולשוב מיד לארצם

[2006] לפי יחזקאל ח, יב.
[2007] לפי תרגום יונתן בראשית ד, ח.
[2008] כרד"ק.
[2009] כראב"ע.
[2010] כרד"ק ור"י קרא.
[2011] כרד"ק.
[2012] לפי ישעיה י, ו.
[2013] ראב"ע ואבי הרד"ק.
[2014] כרד"ק.
[2015] לפי ישעיה י, ו.

שהיא לצד "קדימה" עם השלל אשר ישללו. ואמר זה לפי שהגוים הצרים על עיר אחת כשתהיה מגמתם לשבת בה לא ישחיתוה ולא יחריבוה, אבל כאשר יהיה דעתם לשוב מיד לארצם – לא יחמלו על הארץ, ולכן אמר שהכשדים יהיה "מגמת פניהם" לשוב "קדימה", ולכן שמו את ירושלים לעיים שרפוה באש והחריבוה.

וזכר מגאוות נבוכדנצאר שלא היו מלכים נחשבים לפניו לכלום, ולא היתה עיר מבצר שישגב ממנו, והוא אמרו: "במלכים יתקלס ורוזנים משחק לו", וכן "הוא לכל מבצר ישחק" (א, י) ולא יחשבהו לכלום, לפי שמיד בבואו על עיר מבצר היה צובר עפר רב לעשות חומה גבוהה[2016] ובזה האופן היה לוכד במהרה כל מבצר, ועל זה אמר: "ויצבור עפר וילכדה".

וסיפר שבראותו הצלחתו "אז חלף רוח[2018] ויעבור" רוחו יותר מהראוי התגאה מאד[2017], וגם "זו כחו לאלוהו" (א, יא). רוצה לומר, שהיה מייחס כח גבורתו ונצחונו לאלוהו ולא דעת ולא תבונה[2019] שאיתה הוא "מקדם יי' אלהי קדושי" (א, יב), כי אתה קדוש ישראל מקדם. ולכן "לא נמות" ולא תדין אותנו לכליה, לפי שאתה "יי' למשפט שמתו... ולהוכיח יסדתו", כלומר להוכיח אותנו מפני שחטאנו לך, אבל לא נתתנו בידו להמיתנו[2020] ואף על פי שנאמר שבצדק ומשפט היה רעתנו, על כל פנים אתרעם כיון שאתה "טהור עינים מראות ברע" (א, יג), רוצה לומר שלא אל חפץ רשע[2021] אתה לא יגורך רע. "והבט אל עמל לא תוכל", לפי שהוא דבר סותר לשלמותך. "למה תביט בוגדים[2022]", שהם הכשדים שזכר, ואיך "תחריש" ותסבול ש"בבלע רשע" – שהוא נבוכדנצאר, או בבל את "הצדיק ממנו" – שהוא ישראל, כי אף על פי שלא היו כל ישראל צדיקים מ"מ[2023] יותר צדיקים היו המה מהכשדים[2024]. ואם היה שהסתרת פניך מעניני בני אדם איככה תוכל לעשות בני "אדם כדגי הים" (א, יד) ו"כרמש אשר אין "מושל בו", שנבוכדנצאר "כלה בחכה העלה" (א, טו), כלומר שכל העולם העלה בחכתו וגם לא לאחד ואחד כמו שמעלין הדגים בחכה, אבל "יגורהו בחרמו ויאספהו במכמרתו". ו'חרמו' ו'מכמרתו' הם שמות לרשת, ו'יגורהו' הוא כמו ויאספהו. והענין שילכוד ויכבוש עמים רבים בבת אחת. ולפי שצידת

[2016] מעין רש"י ורי"י קרא.
[2017] כרד"ק.
[2018] בנדפס חסר.
[2019] לפי ישעיה מד, יט.
[2020] מעין ראב"ע, רד"ק ור"י קרא.
[2021] לפי תהלים ה, ה.
[2022] בנדפס: "מגדים".
[2023] נראה שהכוונה ל- 'מכל מקום'.
[2024] כרד"ק.

הדגים היא שמחה רבה לצודים אותם, מפני זה אמר: "על כן ישמח ויגיל", שנבוכדנצאר להיותו מצליח במעשיו וכובש הכל כרצונו – שמח לבו ויגל כבודו ו"יזבח לחרמו ויקטר למכמרתו" בחושבו, שהיתה הצלחתו מפאת השתדלותו, והוא אמרו: "כי בהמה שמן חלקו ומאכלו בריאה" (א, טז). וענין זה כי לפי שעשה משלו מהדייגים והיה שהדייגים הן אמת שיאכלו השמן שבדגים שיצודו, אבל אכילת הדג, וכל שכן השמן לרוב לחותו הוא מחליא. זכר שאין נבוכדנצאר "כי בהמה שמן חלקו" בממשלה ובמלכות מבלי שימשך לו ממנו היזק ש"מאכלו בריאה", וגם ימשוך מזה שלהיותו מצליח בצידתו לא יחדל ממנה, והוא אמרו עוד: "העל כן יריק חרמו ותמיד להרוג גוים לא יחמול" (א, יז), רוצה לומר שמריק "חרמו" מהדגה שצד ומשתדל לצוד אחרת, כן נבוכדנצאר תמיד להרוג גוים לא יחמול.

וזכר הנביא אחרי תלונתו זאת, שהשמירה וההכנה וההתדבודדות שהיה עושה, כדי שתבואהו הנבואה עמד עליה ולא זז ממנה, וזהו אמרו: "על משמרתי אעמודה" (ב, א). ואמר: "ואתיצבה על מצור", להגיד שהיתה עליו נבואה, ועל זה אמר: "ואצפה לראות מה ידבר בי" השם יתברך באופן שאדע מה אשיב על תוכחתי לשואלים ממני[2025] על מה עשה השם ככה לארץ הזאת. וסיפר שענהו השם: "כתוב חזון ובאר על הלוחות למען ירוץ קורא בו" (ב, ב), רוצה לומר שיכתוב הנבואה שיאמר אליו אחר זה ממפלת נבוכדנאצר וחורבן בבל, ויהיה דיבור מבואר "למען ירוץ הקורא בו".

האמנם מה שאמר אחר זה: "כי עוד חזון למועד ויפח לקץ ולא יכזב אם יתמהמה חכה לו, כי בא יבא ולא יאחר" (ב, ג) פירשוהו המפרשים[2026] גם כן על פקידת בבל שהיתה לשבעים שנה מחרבות ירושלים. אבל יקשה אליהם אמרו: "כי עוד חזון" אחרי מה שכבר אמר: "כתוב בחזון" שמורה, שהחזיונות שנים שלכן אמר: "כתוב חזון וגו', כי עוד חזון". וגם יקשה אליהם אמרו על פקידת בבל "אם יתמהמה חכה לו", כי הנה גלות בבל ופקידתו במהרה יהיה ולא "יתמהמה", אף כי בפרק חלק אמרו (סנהדרין צז, ע"ב): תניא רבי נתן אומר מקרא זה נוקב ויורד עד התהום "כי עוד חזון במועד ויפח לקץ ולא יכזב אם יתמהמה חכה לו" וגו', שדרשו הכתוב הזה על הגאולה העתידה לא על פקידת בית שני. ולכן נראה לי, שלפי שהנביא התרעם על חורבן בית ראשון, הנה השם יתברך בתשובתו הודיעו שני חזיונות: אחד – מתיחס לגלות בית ראשון; והאחר – מתיחס לגלותנו זה, ולכן אמר על הראשון: "כתוב חזון ובאר על הלוחות" וגו'; ועל הגלות השני אשר לא

[2025] כרד"ק.
[2026] רש"י, רד"ק ור"י קרא.

שאל עליו הנביא אמר: "כי עוד חזון למועד" כאילו אמר אחרי אותו חזון ראשון מפקידת בית שני עוד יש חזון אחר לגאולה אחרת והוא למועד השמור – "ויפח לקץ", רוצה לומר הוא יגיד ויבאר אחרית הזעם. כי הנה החזון הראשון לא יגיד אחרית הזעם כי אם החזון האחרון שהוא יהיה לעת הקץ "ולא יכזב" בבוא עתו בשום צד. ולפי שיהיה זה אחרי ימים רבים וזמן ארוך, לכן אמר עליו: "אם יתמהמה חכה לו" ולא תתיאש.

ואמנם אמרו עוד: "כי בא יבא ולא יאחר", שיראה סותר למה שאמר "אם יתמהמה" אפשר לפרש, כי אמר: "בא יבא" – על המועד שזכר ואחרי בואו לא יאחר מלך המשיח מלכא לגאול אתכם. והנכון בעיני, כי מפני שזכר החזון הראשון שהיה על גלות בבל וזכר אחריו החזון השני שיגיד הקץ ואחרית הזעם ואמר עליו: "אם יתמהמה חכה לו", לכן הודיעו שזה החזון השני – יתמהמה, אמנם החזון הראשון "בא יבא ולא יאחר". הנה אם כן, אמר: "אם יתמהמה חכה לו" – על החזון השני הסמוך לזה והודיע שלא יהיה כן החזון הראשון מנבוכדנצאר, כי הוא "בא יבא ולא יאחר". ונתן הטעם בזה למה הקב"ה גילה סודו את עבדיו הנביאים דפקידת בבל שתהיה לשבעים שנה והרשה אותם להודיעו בפירוש במקהלות רבבות בית ישראל, כמו שאמר: "ובאר על הלוחות למען ירוץ הקורא בו" באמרו שהיה זה מפני ש"בא יבא ולא יאחר" אותו מועד. אבל המועד השני לפי שהיה לזמן ארך מאד, לא רצה השם יתברך שיתגלה זמנו וקיצו מפני אורכו, כדי שלא יתיאשו בני הגלות, ועל זה לא אמר בחזון השני ל'כתבו' ולא ל"באר הלוחות למען ירוץ הקורא בו", כמו שאמר על הראשון אבל בהיפך שאמר בו: "אם יתמהמה חכה לו". וכן אמר לדניאל סתום וחתום הדברים (דניאל יב, ט). וכבר יורה על זה אמתת מה שזכרתי מהיות כאן שני חזיונות: האחד – על פקידת בבל; והשני – לעתיד לבוא ממה שדרשו חכמינו זכרונם לברכה בפרק חלק (סנהדרין צז, ע"ב) הפסוק השני: "כי עוד חזון למועד" – על קיבוץ גלויות, ולא דרשו הפסוק הראשון "כתוב חזון ובאר על הלוחות", לפי שהתבאר אצלם שהוא בלבד נאמר על פקידת בבל.

ואחרי שזכר לו שני החזיונות דיבר על שניהם: אחד – על הראשון שציוהו שיכתוב אותו בספר באר היטב ממפלת בבל אמר על נבוכדנצאר: "הנה עופלה לא ישרה נפשו בו וצדיק באמונתו יחיה" (ב, ד), רוצה לומר שנפש נבוכדנצאר – "עופלה"[2027], כלומר גבהה[2029] ונתחזקה במחשבתו, ולכן לא לקחה לה[2028] דרך היושר והאמת מה שאין כן הצדיק, שבאמונתו יחיה וישרה נפשו בו. ולפי שהיה נבוכדנצאר שותה יין הרבה –

[2027] כרש"י.
[2028] הנפש.
[2029] כראב"ע.

שיכור ומתענג בכל אוות נפשו, ולכן אמר עליו: "ואף כי היין בוגד" (ב, ה), שקראהו יין מפני שכרותו[2030]; וקראו "בוגד", מפני שלא היה עומד בדיבורו והיה מפני זה "גבר יהיר", כלומר מהיר במעשיו. "ולא ינוה", כלומר שלא יתיישב בדבר ולא יתבונן מה יעשה. ומפני שהיה הורג בלי חמלה לכן אמר: "אשר הרחיב כשאול נפשו והוא במות לא ישבע", רוצה לומר שלא ישבע מהרוג אנשים ומכבוש מלכויות. והמפרשים[2031] פירשו: "ולא ינוה" – שלא יעמוד בנוה מלכותו הוא וזרעו ימים רבים, כי הנה לשבעים שנה תפסק מלכותו, הנה אותו כיין הבוגד היהיר הרוצח שאסף "אליו כל הגוים" והעמים אשר אסף אליו כשיבוא שברו ישמחו במפלתו, וכולם "עליו משל ישאו ומליצה" (ב, ו)[2032]. והחידה היא "הוי המרבה לא לו", כלומר אוי לזה שהרבה נכסים מאשר לא לו הוי היה סבור שלעולם יתמיד בממשלתו לא כן יהיה "עד מתי" יחרב ויבש. ואמרו: "ומכביד עליו עבטיט" פירושו שאותו ממון שאסף אינו כי אם כאילו הכביד על גופו טיב עב[2035]. והענין שסופו ליקבר[2034]. ומרבה נכסים מרבה דאגה[2033] באבדן, גם שיהיה עתיד לתת עליו את הדין "הלא פתע יקומו נושכיך" (ב, ז), כלומר מדי ופרס שקמו להחריב בבל ומלכות נבוכדנצאר[2036]. ועל התעוררותם לבוא להילחם עליו אמר: "ויקצו מזעזיך והיית למשסות למו". והרב יוסף קמחי[2037] פירש: "הלא פתע יקומו נושכיך" – על התולעים שבהיותו בקבר יקומו ויקיצו כאילו היו ישנים לבוא לאכול בשרו ולשתותו. ומה שפירשתי הוא היותר נכון, כי על כן אמר בביאור משלו: "כי אתה שלות גוים רבים ישלוך כל יתר העמים" (ב, ח), רוצה לומר אתה שללת עמים רבים, גם כן יבואו עמים אחרים שישללוך[2038]. ויותר נכון לפרש "שלות"; "ישלוך" מגזרת – "לדבר אתו בשלי" (שמואל ב ג, כז), והענין אחד. וקינן עליו באמרו: "הוי בוצע בצע רע[2039] לביתו" (ב, ט), כלומר שגוזל את העמים למלאת את ביתו משים במרום קנו בבנותו מגדל חזק וגבוה[2040] "להנצל מכף רע", רוצה לומר מהאויב המבקש רעתו "יעצת בושת לביתך" (ב,

[2030] כרד"ק.
[2031] רד"ק.
[2032] כרד"ק.
[2033] לפי אבות ב, ז.
[2034] כאבי הרד"ק.
[2035] כרד"ק.
[2036] כרד"ק ואביו.
[2037] מובא ברד"ק.
[2038] מעין רד"ק.
[2039] בנדפס חסר.
[2040] כרד"ק.

י), כלומר הנה כמה שקצותה והכרת עמים רבים לבנות ביתך "יעצת בושת לביתך", כי תכסך בושה במפלתך ומלבד זה תשא חטא נפשך להענש עליו בעולם הבא, לפי ש"אבן מקיר תזעק וכפים מעץ יעננה" (ב, יא), רוצה לומר שבנה בית מגזל ולכן האבן תזעק מהקיר והכותל שהיא בנויה שם ואומרת גזולה אני[2041] והכפים מעץ שהוא קרוי הבתים יעננה – אף אני גזולה גם כן[2042]. הנה בזה כולו השיב לענין נבוכדנצאר שחרב ביתו ומלכותו, והוא החזון אשר ציוה השם יתברך לנביא שיכתוב על הלוחות "למען ירוץ הקורא בו".

ואמנם כנגד החזון השני מאדום אשר החריב גם כן את ירושלים והגלה את עמו בגלותנו זה, אמר: "הוי בונה עיר בדמים וכונן קריה בעולה" (ב, יב), שאמר זה על רומי ראש בני אדום[2043] – "הלא הנה מאת יי' צבאות וייגעו עמים בידי אש" (ב, יג). רוצה לומר, הנה מאת יי' צבאות גזר שיגיעת העמים ההם תהיה סופה לאש ולכליון ומעשה אותם האומות ייעפו "בדי ריק... כי תמלא הארץ לדעת את כבוד יי'" (ב, יד) והשגחתו על כמו "כמים יכסו על ים". וכבר יורה שהכתובים האלה נאמרו על הגאולה העתידה ממה שבאו דומיהם בנבואות ישעיהו, כמו שאמר (ישעיה יא, ט): "כי מלאה הארץ דעה את יי' כמים לים מכסים", וידוע שזה לעתיד לבוא בימות המשיח נאמר. וכן נאמר בירמיהו לעתיד לבוא (ירמיה לא, לג): "כי כלם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם". וכאילו אמר הנביא בכאן אחרי שזכר נקמת בבל אל תתמהו מזה כי עוד יעשה השם גדולה מזאת לעתיד לבוא. ומפני שרומי היו בנאמנות אהבה ואחוה שלום ורעות עם ישראל כ"ו שנה, כמו שזכרו חכמינו זכרונם לברכה בפרקא קמא דעבודה זרה (דף ח, ע"ב), ואחר כן קמו עליהם לכבשם ולהחרימם, לכן אמר הנביא כאן: "הוי משקה רעהו" (ב, טו), שהוא רומי שהשקתה את ישראל כוס התרעלה והחורבן "מספח חמתך ואף שכר", שספח להם מחמת היין[2044] ושתו וישכרו ממנו "למען הביט על מעוריהם". רוצה לומר, למען הביט ולראות בקלונם, כי כן היה ענין רומי עם מלכות יהודה. ולשון 'מספח' הוא כמו "ספחני נא" (שמואל א ב, לו)[2045]; "תחת חרול יסופחו" (איוב ל, ז); 'וחמתך' מלשון 'אף וחמה'; ו'מעוריהם' הוא כמו 'ערותם חרפתם וקלונם'. ולכן אמר כנגד אדום: "שבעת קלון מכבוד" (ב, טז), רוצה לומר כיון ששבעת לעשות קלון לכל העמים ולא לכבדם –

[2041] כרד"ק.
[2042] כרד"ק.
[2043] בשונה מרד"ק.
[2044] כרד"ק בהקשר אחר.
[2045] כראב"ע.

"שתה גם אתה והערל", רוצה לומר שתה גם מכוס התרעלה והחורבן, ולכן אמר "והערל" מלשון תרעלה; "וקיקלון על כבוד", רוצה לומר שבמקום שבקשת להתכבד יהיה לך קלון וחרפה, לפי ש"חמס לבנון יכסך" (ב, יז), רוצה לומר החמס שעשית ללבנון שהיא ארץ ישראל, כמו שאמר (דברים ג, כה): "ההר הטוב הזה והלבנון" היא תכסך, וכמו שאמר עובדיה (עובדיה א, י): "מחמס אחיך יעקב תכסך בושה".

ומפני שהמשיל ארץ ישראל ללבנון, המשיל יושביה לחיות שדרכם לשכון בלבנון[2046], וכמו שאמר (ישעיה מ, טז): "ולבנון אין בער וחיתו אין די עולה". וחמס הארץ הוא הריסת הבתים והערים, ושוד הבהמות הוא משל לשפיכות דם השוכנים בה[2047], ועל זה אמר: "ושוד בהמות יחיתן מדמי אדם וחמס ארץ קריה וכל יושביה בה" (ב, יז).

ולפי שבני אדום עושים להם פסילי אלהים וכל קדושיו עמו, לכן אמר כנגדם: "מה הועיל פסל כי פסלו יוצרו" (ב, יח), כלומר מההועיל לאדום פסיליהם שפסל אותם יוצרם[2048] שהוא האומן שעשאם ומה הועילה גם כן המסכה שנסך בה הפסל, שהוא ה"מורה שקר" לעובדיו, ומה התועלת "כי בטח יוצר יצרו עליו לעשות עלילים אלמים", שאין בהם כח ולא דיבור והם מתפללים אליהם ואומרים לפסל העץ הקיצי "עורי לאבן דומם" (ב, יט). ואמר בדרך תמיהה "הוא יורה", רוצה לומר איך תחשוב שהוא יורה לך את הדרך אשר תלך בה ו"הנה הוא תפוש זהב וכסף", רוצה לומר מצופה ממנו[2049] אבל "כל רוח אין בקרבו" ואיך אם כן יורה לך את אשר תעשה? לכן דע נא וראה כי לא עזב יי' את הארץ והוא רואה ומשגיח בכל זה, וכי יקום לדין עמים כולם ייראו מלפניו ולא יהיה פוצה פה ומצפצף[2051], ועל זה אמר: "ויי' בהיכל קדשו" (ב, כ) שהוא השמים[2050], ועם כל זה "הם מפניו כל הארץ" על דרך מה שאמר המשורר (תהלים קג, יט): "יי' בשמים הכין כסאו ומלכותו בכל משלה". עד כאן היתה תשובת השם יתברך לנביא בעניין החזון השני, שהוא על גלות אדום.

ומפני שהנביא בתחילת נבואתו התחיל להתלונן על חורבן בית ראשון והודיעו יתברך בנבואתו גלות אחר, לא היה יודע ממנו דבר לכן ראה להתפלל על זה והוא אמרו: "תפלה לחבקוק הנביא על שגיונות" (ג, א), כי לפי שנעשתה בדרך שיר אמר בה "על שגיונות"

[2046] כרד"ק.
[2047] כרד"ק.
[2048] כרד"ק.
[2049] כרד"ק.
[2050] כרד"ק.
[2051] לפי ישעיה י, יד.

מלשון "שגיון לדוד"[2052] (תהלים ז, א), שהוא עלי זמר. ואמר: "יי' שמעתי שמעך יראתי" (ג, ב), רוצה לומר "שמעתי שמעך" אשר אמרת לי מהגלות הב' וארכו "ויראתי" בשמעי שמועתו. כי הנה על הגלות הראשון אשר בבבל אנו מצטערים ואתה בא להוסיף עליו גלות אחר ארוך ונמשך מאד, ולכן אני מתפלל לפניך ש"פעלך בקרב שנים חייהו". רוצה לומר, ישראל שהוא "פעלך" אשר הוא ישב כמת באותו גלות הארוך לא תצפה עד סופו ומועדו ולא תייחל עד קצו, אבל בקרב שני הגלות תחייהו בגאולתו וגם בהיותו בגלות בקרב אותם שנות ראינו רעה[2053] "תודיע שברוגז רחם תזכור". רוצה לומר, שבזמן הרוגז והאף תזכור לרחם עליהם[2054]. הנה אם כן התפלל על שני דברים: האחד, שיגאל את עמו בזמן האפשרות שלא יקווה לאחרית הזעם ועת הקץ, כי אם במה שבין הגאולים שהוא ברב שנים יחייה ויגאל את עמו; והשני, שבתוך אותם שנות הגלות יודיעם בפעולותיו ובהצלתו אותם מצרתם, ש"ברוגז רחם תזכור", כלומר תזכור לרחם עליהם.

וזכר על זה הנסים והגבורות שעשה הקב"ה עמם ביום אשר גאלם ממצרים כדי להוציאם, שכן יעשה עמהם בגלות הזה בצאתם ממנו, ועל זה אמר: "אלוה מתימן יבא וקדוש מהר פארן סלע" (ג, ג), שהוא סיפור מתן תורה על דרך מה שאמר אדונינו משה (דברים לג, ב): "וזרח משעיר למו והופיע מהר פארן", כי 'תימן' הוא 'שעיר'. ואמר: "כיסה שמים הודו ותהלתו מלאה הארץ", להגיד שהיתה תורה אלהית מאת יי' מן השמים ונתנה לישראל אשר בארץ.

ואמר: "ונגה כאור תהיה" – על מראה כבוד יי', שהיתה כאש אוכלת בראש ההר[2055]. אבל אמרו: "קרנים מידו לו ושם חביון עזה" (ג, ד) פירשו המפרשים[2056] ה"קרנים" על קרון עור פני משה שהיה לו אותו זיו מיד השם יתברך ושם בסיני נגלה מה שהיה נחבא מעוזו יתברך. ויותר נכון לפרש, כי לפי שזכר למעלה "כסה שמים הודו... ונגה כאור תהיה" – על האור הנברא שראו במעמד הר סיני זכר שהדברים האלהיים זה דרכם שיקרה להם, כמו שיקרה לשמש שלא יוכל האדם לראותו לרוב זהרו ובהירותו, כי ענין השגת כבוד האל יתברך שלרוב אורו וזהרו אי אפשר שיושג בשכל האנושי. וזה שאמר "קרנים מידו לו", רוצה לומר הזוהר והאור המופלג שיכונה ב"קרנים" הם לשם יתברך מעצמו "ומידו

[2052] כרד"ק.
[2053] לפי תהלים צ, טו.
[2054] מעין רד"ק.
[2055] כרד"ק.
[2056] רד"ק.

לו", אותו האור המופלג יתחבא עוזו ויעלם מבני אדם וכן היה ענין הכבוד הנגלה בהר סיני שהיה כאש אוכלת לעיני בני ישראל ולא היו משיגים אמתתו מפני זהרו.

אחר כך זכר מה שקרה להם במדבר באמרו: "לפניו ילך דבר" וגו' (ג, ה), שאמרו על מתי מדבר[2057]. והראב"ע פירשו על העמים כשנכנסו ישראל לארץ, כמו שאמר (שמות כג, כז): "את אימתי אשלח לפניך והמותי את כל העם".

וזכר אחרי זה כיבוש הארץ ויציאת הכנענים ממנה, ועל זה אמר: "עמד וימודד ארץ" (ג, ו), שכבשוה וחלקוה במידה וחבל "ראה ויתר גוים", רוצה לומר שהתירם ושלחם מן הארץ; "ויתפוצצו הררי עד", שהוא משל למלכי כנען[2058]; "שחו גבעות עולם", שהם הערים הבצורות שכבש יהושע. וכל זה למה לפי ש"הליכות עולם לו", מהלכי העולם כולם הם להשיב לעשות בהם כרצונו[2059].

וזכר עוד מה שקרה להם בימי השופטים שבחטאת ישראל משלו בהם כושן רשעתים ומדין, והוא אמרו: "תחת און של ישראל ראיתי אהלי כושן" (ג, ז) שבאים עלי, אבל בחמלת השם יתברך על ידי גדעון ירגזון יריעות ארץ מדין.

עוד זכר בקיעת הירדן וקריעת ים סוף באמרו: "הבנהרים חרה יי' אם בנהרים אפך" (ג, ח)[2060], וזה אמר כנגד הירדן; "אם בים עברתך", שהוא ים סוף באמת לא היה זה לחרות אפך בנהרים ובים, אלא לפי שרכבת "על סוסיך" ו"מרכבותיך ישועה" להושיע עמך. ו"עריה תעור קשתך" (ג, ט), כי כמו שדימה תשועתו – לרוכב הסוס, כן דימה אותה[2061] לתופש הקשת[2063]. ו"עריה תעור" הם מענין ה'גלוי'[2062], כלומר נגלה נתגלתה קשתך. והיה זה מפני שבועת האבות שקיימת לבניהם, וזהו אמרו: "שבועות מטות אומר סלה"[2064], רוצה לומר השבועות שנשבעת לתת הארץ ל"מטות" ישראל אותו האומר והנדר עמד לנצח, ולכן "נהרות תבקע ארץ". רוצה לומר, שבקעת להם הארץ להביא להם נהרות מים לשתות במדבר, וכמו שכתוב (תהלים עח, טז): "ויוציא נוזלים מסלע ויורד כנהרות מים"[2065]. ועל מלכי כנען שנמוגו וחלו מפני השם יתברך אמר: ראוך יחילו הרים" (ג, י), רוצה לומר שראו הנפלאות שעשית עם ישראל במדבר ועם מלכי

[2057] כאבי הרד"ק. מובא ברד"ק.
[2058] כרד"ק.
[2059] כרד"ק.
[2060] כרד"ק.
[2061] את התשועה.
[2062] כראב"ע ורד"ק.
[2063] כרד"ק.
[2064] כרד"ק ור"י קרא.
[2065] כרד"ק.

האמורי[2066]. וגם כן ש"זרם מים עבר", רוצה לומר ישראל שעבר בזרם הירדן ונתן תהום קולו, רוצה לומר שנשמע אותו נס מהירדן בכל ארץ כנען. ואמר: "רום ידהו נשא" – על הירדן גם כן, שהמים היורדים מלמעלה קמו נד אחד כאילו נשא התהום ידו לרום[2067].

וזכר גם כן הנס שנעשה ליהושע בגבעון בהלחמו עם המלכים, ועל זה אמר: "שמש ירח עמד זבולה" (ג, יא)[2068], וזה כדי ש"לאור חציך יהלכו" יהושע ועמו באותה מלחמה; "ולנגה ברק חניתך" שהוא רמז אל אבני הברד[2069] שהשליך הקב"ה באותה מלחמה על האויבים. ובזה האופן "בזעם תצעד ארץ באף תדוש גוים" (ג, יב), רוצה לומר ובאפך כבשת ארץ העממים[2071] ודשת אותם[2070].

ואמרו: "יצאת לישע עמך וגו', ונקבת במטיו וגו', דרכת בים סוסיך" וגו' (ג, יג-טו) פירשום המפרשים[2072] לעתיד לבוא. רוצה לומר, כמו שעשית תשועה ופורקן ביציאת מצרים – כן תצא לעתיד לבוא "לישע עמך" ולהחריב האויבים, ושהכתובים האלה כולם עבר במקום עתיד. ולי נראה לפרשם כפשוטם בלשון עבר, וענינם שהוציא עתה הכלל מכל סיפורו שזכר באמרו: "יצאת לישע עמך לישע את משיחך", רוצה לומר הנה התבאר אם כן מזה ש"יצאת לישע עמך לישע את משיחך", כלומר בחירך שהוא ישראל[2073]; "מחצת ראש מבית רשע" – שהוא פרעה[2074]; "ערות יסוד עד צואר", שהוא יסוד הגוף; ו"נקבת במטיו ראש פרזיו", רוצה לומר במטות פרעה והוא משל למשפטו שנדון מידה כנגד מידה, כי הוא ציוה "כל הבן הילוד היאורה תשליכהו" (שמות א, כב), ובאותה מידה נדון הוא וכל עמו בים, וזהו "נקבת במטיו" אשר הכה בהם את ישראל – "ראש פרזיו", כלומר ראשי עריו וטירותיו[2075], שהם היו רודפים אחרי ו"יסערו להפיצני" שבאו ברוח סערה[2076] באמרם "ארדוף אשיג אחלק שלל" (שם טו, ט), והיה בזה "עליצותם, כמו לאכול עני במסתר" שהוא ישראל[2077], רוצה לומר כמו אוכלים אותם בהיותם במצרים נסתרים

[2066] כרד"ק.
[2067] כרד"ק.
[2068] כת"י ורש"י ורד"ק בעקבותיו.
[2069] כרד"ק.
[2070] כראב"ע.
[2071] כרד"ק.
[2072] רד"ק.
[2073] כר"י קרא.
[2074] מעין ר"י קרא.
[2075] כרש"י.
[2076] כר"י קרא.
[2077] כרד"ק.

ביניהם[2078]. ולגודל גבורתו בים אמר: "דרכת בים סוסיך חומר מים רבים" (ג, טו). **ואמר** הנביא הנה, כל התשועה והגאולה אשר עשית בימים ההם אתה בעצמך עשית אותה, בפרעה ובכל עמו, אבל עתה בגאולה העתידה "שמעתי ותרגז בטני" לאותה שמועה[2080]. ו'בטני' רמז אל הלב, כמו "המו מעי לו"[2079] (ירמיה לא, יט), ולקול אותה שמועה "צללו שפתי" שהוא הקשת השפתים זו בזו מרוב הפחד[2081], ואפילו עצמי שהם האברים הקשים שבגוף ירקבו לזאת השמועה[2082] "ותחתי ובמקומי ארגז". והשמועה היא אשר "אנוח ליום צרה לעלות לעם יגודנו" (ג, טז). והמפרשים[2083] פירשו זה אשר הייתי חושב שאנוח בארצי אחרי שובי מהגלות, והנה נהפכה מנוחתי ליום צרה, לפי שיעלה שם "עם יגודנו" והוא 'גוג ומגוג'. ויותר נכון בעיני לפרש, שמפני שהנביאים יעדו מפי השם "ונתתי נקמתי באדום ביד עמי ישראל" (יחזקאל כה, יד). ועובדיה אמר (עובדיה א, יח): "והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש ודלקו בהם ואכלום". ומיכה אמר (מיכה ד, יג): "קומי ודושי בת ציון, כי קרנך אשים ברזל ופרסותיך אשים נחושת והדיקות עמים רבים". לכן אמר חבקוק הנביא שכאשר שמע זה רעדה אחזתו, כי איך אפשר שתהיה מנוחת ישרים נקנת מכח גבורתם בהיות שאין לאל ידם ונשארו מעט מהרבה, ועל זה אמר: "אשר אנוחה ליום צרה לעלות לעם יגודנו", רוצה לומר איך אפשר שינוח ישראל ביום הצרה העצומה ההיא מנקמת האומות בעלותו להלחם עם "עם יגודנו" – והם הנוצרים הבאים לכבוש את הארץ ושאר האומות הבאים עליהם "כי תאנה לא תפרח" וגו' (ג, יז). והפסוק הזה עם היות שהמפרשים[2084] פירשוהו על העמים שיבואו על ירושלים עם 'גוג' ומגוג, נראה לי לפרשו על ישראל, כי הוא הנקרא בדברי הנביאים תאנה וגפן וזית וצאן ובקר. ועל ישראל אמר: "כי תאנה לא תפרח", כלומר אין בה כח להוציא פרח "ואין יבול בגפנים" וגו' הכל משל על מיעוט ישראל וחולשתם, ולכן כל נחמתי אינה כי אם בהשם יתברך שהוא ילחם לישראל ומגן, וזהו "ואני ביי' אעלוזה אגילה באלהי ישעי" (ג, יח), כי אף על פי שישראל מועטים יי' אלהים יהיה חילם שהוא חיל גדול, ואף על פי שהם חלשים עם עייף ויגע[2085] הנה הוא יתברך ישים

[2078] מעין ר"י קרא.
[2079] כרד"ק.
[2080] כרד"ק.
[2081] כרד"ק.
[2082] כרד"ק.
[2083] רד"ק.
[2084] רד"ק.
[2085] לפי דברים כה, יח.

רגליהם "כאילות", ואם היו עם מפוזר ומפורד בין העמים[2086], הנה הוא יתברך ברוב רחמיו וחסדיו על במותיו ידריכם באופן שכל נגינותי שירותי וזמירותי יהיו למנצח האמתי שהוא האלוה יתברך, או אמר "למנצח בנגינותי" שישוררו במקדש יי' על זה הנה הלוים. ותרגם יונתן: "כי תאנה לא תפרח" – על מלכות בבל; "ואין יבול לגפנים" – שלא תמשול עוד בבל על ישראל שנקרא גפן; "כחש מעשה זית" – על מלכות מדי ומפרס; "ושדמות לא עשה אוכל" – על מלכות יון; "וגזר ממכלא הצאן" – על מלכות רומי; "ואין בקר ברפתים" – שלא תהיה עוד אחת מהאומות מושל על ירושלים.

ולפי זה הדרך נכון לפרש שזו תהיה גזרות הנביא כוללת שתי החזיונות, רוצה לומר שיכלו האומות כולם, אמנם ישראל לא יהיה כן, כי יעלוזו ביי' שהוא ילחם למענם.

הנה התבארו בנבואה הזאת ששה עיקרים: האחד, שיש עת מוגבל קצוב לפניו יתברך לגאול את עמו, כמו שאמר: "כי עוד חזון למועד ויפח לקץ ולא יכזב" (ב, ג), והוא העיקר הששי מעיקרי נבואות ישעיהו. והב', שתהיה הגאולה עבור זמן רב מהגלות, וכמו שאמר: "אם יתמהמה חכה לו" (שם), והוא העיקר הז' מעיקרי נבואות ישעיהו. והג' והד' – נקמת האומות ובפרט נקמת אדום, וכמו שאמר: "הוי בונה עיר בדמים וגו' וייגעו עמים בדי אש" וגו' (ב, יב-יג), והם העיקרים ראשון ושני מעיקרי נבואות ישעיהו. והה', שתתרבה הידיעה בכל הארץ ותשוב השכינה בקרב ישראל, כמו שאמר: "כי תמלא הארץ לדעת את כבוד" (ב, יד), והוא העיקר הח' מעיקרי נבואות ישעיהו. והו' – תשועת ישראל וגאולתם, כמו שאמר: "יי' אלהים חילי וישם רגלי כאילות ועל במותי ידריכני" (ג, יט), והוא העיקר השלישי מעיקרי נבואות ישעיהו.

וכבר הוכחתי בעיקרי נבואות ישעיהו שהייעודים האלה אי אפשר לפרשם, כדרך הנוצרים על הגאולה הרוחנית ולא על זמן בית שני, כפי סגנון הכתובים.

המבשר השנים עשר (צפניה)

המבשר טוב הי"ב הוא **צפניה הנביא** בסוף נבואתו. תחילת הנבואה המבשרת הזאת: "לכן חכו לי נאם יי' ליום קומי לעד" וגו' (ג, ח), עד סוף הספר.

והיא נבואה נפלאה מבוארת וגלויה תכלית הביאור והגלוי. ותמצא בדבריה ז' ייעודים: **הראשון** – נקמת האומות וענשם, כמו שאמר: "לכן חכו לי נאם יי' ליום קומי לעד, כי משפטי לאסוף גוים לקבצי ממלכות לשפוך עליהם זעמי" וגו'. כי מפני שהיה הייעוד הזה לזמן רחוק הוצרך לומר "לכן חכו לי", כלומר אף על פי שהדבר הזה יתאחר זמן

[2086] לפי אסתר ג, ח.

הרבה, לא תתייאשו ממנו אבל קוו וחכו תמיד אליו, כי הנה על כל פנים יבוא אותו יום[2088] שאקום קימה נצחית[2087], והוא אמרו: "ליום קומי לעד". וביאר מה תהיה ענין הקימה באמרו: "כי משפטי לאסוף גוים" ואמר זה על הנוצרים שיעלו על ארץ ישראל לכבשה בזמן הגאולה, כמו שזכרתי. ואמר: "לקבצי ממלכות" כנגד שאר העמים שיבואו עליהם ממזרח ומצפון. ועל אלו ואלו אמר: "לשפוך עליהם זעמי כל חרון אפי כי באש קנאתי תאכל כל הארץ", והוא רמז לנקמה העצומה אשר יעשה השם באותו יום על כל הגוים הצובאים על ירושלים. והמפרשים[2089] פירשו: "ליום קומי לעד" מלשון "בבקר יאכל עד" (בראשית מט, כז), כלומר לשלול שלל "כי משפטי לאסוף גוים" ו"ממלכות לירושלים.

והייעוד הב', שיקבלו האומות אמונת אלהות השם יתברך ויתקרבו לעבודתו, כלומר אותם אשר ישארו מהמלחמה ההיא ולא יוסיפו עוד לעבוד אלהים אחרים ולא יעלו על פיהם, ועל זה אמר כאן: "כי אז אהפוך אל העמים שפה ברורה לקרוא כולם בשם יי' ולעבדו שכם אחד" (ג, ט). רוצה לומר, שכמו שבתחילת הבריאה קודם בנין המגדל[2090] היו כל העולם מדברים בלשון הקודש וכאשר חטאו "בלל יי'" (בראשית יא, ט) את לשונם ומפני זה התחלפו באמונותיהם, ככה בזמן הגאולה אחרי שיראו נפלאות תמים דעות[2091] במלחמה והנקמה יביאם השם לקרוא כולם בשם יי' בלשון הקודש[2092] ולהתיחד לעבודתו. והתבונן אמרו: "כי אז אהפוך אל העמים". ולא אמר אל כל העמים, לפי שלא תוכלל אומת אדום בייעוד הזה, כי הם אויבי יי' ותורתו ובל יראו גאוות יי'. אמנם שאר העמים מבני ישמעאל שלא נתחלפו כפי אמונתם בפינות התוריות כל כך, הם יזכו בקיבול האמונה האלהית, ולכן אמר בלשון סתמי: "כי אז אהפוך אל עמים" ולא אמר הנביא שהעמים ההם כולם ידברו בלשון הקודש בשלמותו, כבני ישראל, אלא שיהפוך לבבם מאותם העמים לקרוא כולם בשפה ברורה בשם יי', כי יהיה השם המקודש מקובל ושגור בפיהם ושם אלהים אחרים לא יזכירו[2093]. וכנגד אותם העמים אשר זכר אמר לקרוא כולם "בשם יי'", כלומר כל העמים ההם אשר יתהפכו מדרכם ויקבלו אמונת השם וגם כן לעבדו. ועם היותם עמים מתחלפים ושונאים זה לזה, הנה יתחברו ויסכימו

[2087] מעין ראב"ע.
[2088] זמן החיוב.
[2089] רבי משה הכהן. מובא באבן עזרא.
[2090] מגדל בבל.
[2091] לפי איוב לו, ד.
[2092] כראב"ע ור"י קרא.
[2093] כרד"ק.

כולם לעבדו, ועל זה אמר: "ולעבדו שכם אחד". וכמפליג בזה אמר: "מעברי לנהרי כוש עתרי בת פוצי יובילון מנחתי" (ג, י), שהיא משפחה מארץ כוש רחוקים מאד[2094], וכמו שאמר ישעיה (ישעיה יח, א): "הוי ארץ צלצל כנפים אשר[2095] מעבר לנהרי כוש", שגם המה יובילו שי למורא[2096] להתאחדם בעבודתו יתברך.

האמנם איך יהיה זה שאומות העולם השוכנים בקצוות היישוב אשר לא ידעו את השם ולא שמעו שמע תורתו, יקראו בשמו ויבואו להשתחוות לו מבלי לימוד, כבר ביארתי שיהיה זה לעתיד בסיבת תחיית המתים שתהיה בזמן ההוא בכל מחוזות היישוב, והקמים בתחייה יקראו בשם יי' לעולם ויפרסמו אמונתו ותורתו, וכל בני אדם יתפעלו מאותה הפליאה העצומה ולכן יקבלו מפיהם אמונת השם וילמדו מהם קריאת השם הנכבד, כי זהו התכלית הכולל בתחייה, כמו שפירשתי.

והייעוד הג' הוא, שיתרבו הצרות גדולות ותכופות בזמן קיבוץ הגלויות, וחכמינו זכרונם לברכה[2097] קראום חבלי משיח, ועל זה אמר: "ביום ההוא לא תבושי מכל עלילותיך אשר פשעת בי, כי אז אסיר מקרבך עליזי גאותך" וגו' (ג, יא). רוצה לומר, שבזמן ההוא לא יכלמו ולא יבושו ממה שפשעו כנגד השם, לפי שימותו הפושעים והמורדים שהם היו הגאים והעליזים והשם יתברך יסירם מקרב עמו, וכמו שאמר יחזקאל (יחזקאל כ, לח): "וברותי מכם המורדים והפושעים בי".

וסיפר עוד מחבלי המשיח וצרות זמנו באמרו: "והשארתי בקרבך עם עני ודל וחסו בשם יי'" (ג, יב). רוצה לומר, כי מרוב הצרות יאבדו בני ישראל כל ממונם עד שאפילו העשירים שבהם ישארו – "עם עני ודל" – הפך מה שהיו קודם לכן, כמו שאמר: "עליזי גאותך". ואין ספק, כי בדבר הזה תבדל הגאולה העתידה מגאולת מצרים וזה, שביציאתם ממצרים נתעשרו בשאלם מהמצריים כל כלי חמדה[2098] וביזת הים. אמנם בקיבוץ הגלויות מפני טלטולם ולהליכתם מגוי אל גוי וממלכה אל עם אחר[2099] גם כספם וזהבם לא יעמדו להם ולכן ישארו עם עני ודל.

והייעוד הד', שבזמן ההוא יתרבה בישראל הקדושה והחסידות והמידות הטובות ויסור לב האבן מבשרם[2100] ותהיה תורת אלהיהם בקרבם, ועל זה אמר בענין האמונות: "וחסו

[2094] מעין רד"ק.
[2095] בנדפס חסר.
[2096] לפי תהלים עו, יב.
[2097] ראה מדרש שיר השירים ב, לג.
[2098] לפי ירמיה כה, לד.
[2099] לפי תהלים קה, יג.
[2100] לפי יחזקאל יא, יט.

בשם יי"; ובענין המידות "שארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב, ולא ימצא בפיהם לשון תרמית" (ג, יג), שהוא מגזרת מרמה. וגם הם לא יצטרכו לדבר מזה, לפי ש"המה ירעו ורבצו ואין מחריד", כצאן הרועה בתוך הדברו.

והייעוד הה', שתשוב השכינה והדבקות האלהי בירושלים במדרגה עליונה, ועל זה אמר כנגד מלכות יהודה: "רני בת ציון" (ג, יד); וכנגד עשרת השבטים אמר: "הריעו ישראל"[2101] . ומפני שעתידה ירושלים להתחלק לכל י"ב השבטים, כמו שזכר יחזקאל[2102], לכן כלל כל השבטים באמרו: "שמחי ועלזי בכל לב בת ירושלים". ונתן הסיבה לשמחתם באמרו: "הסיר יי' משפטיך פנה אויביך מלך ישראל יי'[2103] בקרבך" (ג, טו), רוצה לומר ג' סיבות יש לשמוח: האחד, שכבר הסיר השם המשפטים אשר גזר עליך בגלות, וזהו "והסיר יי' משפטיך", כלומר ענשיך וגלותך[2104]; והשנית, מפני הנקמה שראית באויביך, כי ישמח צדיק כי חזה נקם[2105], ועל זה אמר: "פנה אויביך". ואפשר שאמר "אויבך" לשון יחיד כנגד אדום ראש האויבים; והשלישית, לפי שתדבק בך השכינה האלהית באופן שלא תיראי עוד מרעת האויבים, וזה אמרו: "מלך ישראל יי'[2106] בקרבך לא תראי רע עוד".

והייעוד הששי, שלא ישובו עוד לגלות ולחורבן על זה אמר: "לא תראי רע עוד". ולפי שבני אדום וישמעאל היו עולים פעמים רבות לכבוש ירושלים מני קדושתה, לכן אמר שלא יהיה כן עוד, וזהו "ביום ההוא יאמר לירושלים אל תיראי ציון אל ירפו ידיך" (ג, טז), לפי שהיי' אלהיך בקרבך והוא "גבור יושיע" (ג, יז). רוצה לומר, שיושיע אותך מכל הגוים, "ישיש עליך בשמחה יחריש באהבתו", רוצה לומר ישתוק על פשעיך שעשית ויסלח אותם באהבתו אותך[2107]. ולפי שסבלו שני גלויות אמר עליהם שני לשונות של שמחה "ישיש עליך בשמחה", "יגיל עליך ברנה".

והייעוד הג'[2108] קיבוץ הגלויות ושובם אל הארץ הנבחרת ועל זה אמר: "נוגי ממועד אספתי ממך היו" (ג, יח). רוצה לומר, האנשים הצדיקים שהיו ביגון[2109] ואנחה על מועד הקץ שהיה מתארך בגלותם, כי זהו "נוגי ממועד" מלשון "בתולותיה נוגות" (איכה א, ד)

[2101] כראב"ע ורד"ק.
[2102] ראה מבשר העשירי, נבואה עשירית, ייעוד הד'.
[2103] בנדפס: "יהיה".
[2104] מעין רד"ק.
[2105] לפי תהלים נח, יא.
[2106] בנדפס: "יהיה".
[2107] כרד"ק.
[2108] צ"ל: "והייעוד הז' ".
[2109] כראב"ע, ר"י קרא ורד"ק.

אספתי ממך היו, רוצה לומר אספתי אותם שלא יהיה עוד להם יגון כלל. ויהיה 'אספתי" מלשון "אסף אלהים את חרפתי" (בראשית ל, כג). והענין שאסף וסילק מביניהם אנשים שהיו נוגים ונאנחים מסיבת מועד קץ הפלאות[2110]. ולפי שזה לא נאמר כן אם על חסידי ישראל, לכן אמר: "ממך יהיו משאת עליך חרפה", רוצה לומר נושאים על ירושלים חרפה[2111] מהאומות, וכמאמר המשורר (תהלים פט, נא): "זכור יי' חרפת עבדיך שאתי בחיקי כל רבים עמים" וגו'.

וביאר איך יהיה זה שאסוף יאסוף "נוגי ממועד" באמרו: "הנני עושה את כל מעניך בעת ההיא והושעתי את הצולעה" (ג, יט), רוצה לומר הנני מכניע את אויביך שהיו מגונים אותך בגלות. כי מלת 'עושה' הוא מלשון סחיטה וכתישה[2112], כמו "שם עשו דדי בתוליהן" (יחזקאל כג, ג). ואמר זה על נקמת האומות וחורבנם; וכנגד תשועת ישראל וגאולתם אמר: "והושעתי את הצולעה", שהם י' השבטים; "והנדחה אקבץ", שהוא מלכות יהודה; "ושמתיה לתהלה ולשם בכל הארץ בשתם". ופירשו המפרשים[2113]: "בכל הארץ בשתם" – בכל ארץ הגלות שלקחו שם בושתם, שם יהיו לשם ולתהילה. ולדעתם בא הכתוב קצר, אלא אם יאמרו שיהיה פירושו "בכל הארץ בשתם", שבארצות שקבלו הבושת שם יהיו לשם ולתהלה . ויותר נכון לפרש, שמפני שייעד בכאן על שני דברים: האחד – בחורבן האויבים ונקמתם, כמו שאמר: "הנני עושה את כל מעניך"; והב' – בתשועת ישראל, שנאמר: "והושעתי את הצולעה" וגו'. שנתן המשפט על כל אחד מהם, אם על התשועה אמר: "ושמתי לתהלה". ואמנם על נקמת האויבים אמר: "ולשם בכל הארץ בשתם", שיהיה בושת אויביהם לשם בכל הארץ, כי השם גם כן יאמר על הפלגת הרעה, כמו על הפלגת הטובה.

ואמר בסוף דבריו: "בעת ההיא אביא אתכם ובעת קבצי אתכם" (ג, כ), מפני שהיו הגלויות בכלל שנים, אחד לעשרת השבטים שהוליכם מלך אשור לחלח וחבור נהר גוזן, וערי מדי. ולפי שהלכו לפאה אחד ולא שבו בפקידת בית שני, לכן אמר: "כנגדם בעת ההיא אביא אתכם", כלומר אף על פי שלא באתם עד עתה בפקידת בית שני אל המנוחה ואל הנחלה, הנה "בעת ההיא אביא אתכם" אל אדמתכם. וכנגד מלכי יהודה שנפזרו בגלותיהם אמר: "ובעת קבצי אתכם", כי להיותם מפוזרים ומפורדים[2114] בין

[2110] לפי דניאל יב, ו.
[2111] כראב"ע ורד"ק.
[2112] כרד"ק.
[2113] רד"ק.
[2114] לפי אסתר ג, ח.

העמים הוצרך לומר בהם לשון 'קיבוץ'. ואמר שעם היות שהלכו באותם הארצות בגלות ושפלות, הנה בעת גאולתם יתן אותם "לשם ולתהלה בכל עמי" הארצות ההם בראותם שישובו למעלתם, וזהו אמרו: "בשובי את שבותיכם לעיניכם". ואמר: "שבותיכם" לשון רבים – על שבות בית ראשון ועל שבות בית שני, על שבות ישראל, ועל שבות בני יהודה. ואמנם אמרו: "לעיניכם" הוא עוד מבואר שאמרו על המתים בגלות, שישיב את שבותם, כדי שיראו את גאולתם לעיניהם, שהוא גם כן תכלית מיוחדת לאומה בתחייה, כמו שזכרתי. ואחשוב שעליהם אמר למעלה גם כן: "נוגי ממועד אספתי ממך היו", רוצה לומר שהצדיקים שמתו בגלות בתקוותם מתי יהיה חזון למועד, "ממך יהיו" בגאולה הזאת, לפי שנשאו עליך חרפה מהאומות, ולכן מהראוי שישישו אתה כל המתאבלים עליה[2115].

הנה התבארו בנבואה הזאת ח' עיקרים: האחד, שתהיה הגאולה אחרי עבור זמן רב מהגלות, וכמו שאמר: "לכן חכו לי נאם יי'" (ג, ח), והוא העיקר הז' מעיקרי נבואות ישעיהו. הב', נקמת האומות, וכמו שאמר: "כי משפטי לאסוף גוים לקבצי ממלכות לשפוך עליהם זעמי" (שם), והוא העיקר הא' מעיקרי נבואות ישעיהו. והג', שיקבלו האומות אמונת השם יתברך, כמו שאמר: "כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרא כלם בשם יי'"וגו' (ג, ט), והוא העיקר הי"ב מעיקרי נבואות ישעיהו. הד', שיש עת מוגבל לגאולה גם מבלי זכות הדור, ושיברר השם יתברך המורדים והפושעים, וכמו שאמר: "כי אז אסיר מקרבך עליזי גאותיך" (ג, יא), והוא העיקר הו' מעיקרי נבואות ישעיהו. הה' והו', תשועת ישראל וגאולתם ושישובו עשרת השבטים משביים, והם העיקרים ג' וד' מעיקרי נבואות ישעיהו. הז', שלא ישובו עוד לגלות אחר וימול השם את לבבם הערל, כמו שאמר לירושלים: "אל תיראי" (ג, טז), ואמר: "שארית ישראל לא יעשו עולה" (ג, יג), והוא העיקר הי"א מעיקרי נבואות ישעיהו. הח', שתשוב הנבואה והשכינה בקרב ישראל, כמו שאמר: "יי' אלהיך בקרבך" (ג, יז), והוא העיקר הח' מעיקרי נבואות ישעיהו. **וכבר** הוכחתי בביאור אותם עיקרים מנבואות ישעיהו, שהייעודים האלה אי אפשר לפרשם, לא כדרך הנוצרים, ולא על זמן בית שני. ואולי שמפני שגילה הנביא הזה מצפוני השם וסתריו – נקרא צפניה.

[2115] לפי ישעיה סו, י.

המבשר השלושה עשר (חגי)

המבשר טוב הי"ג הוא **חגי הנביא** בנבואה אחת, תחילתה: "בשביעי בעשרים ואחד לחדש היה דבר יי' ביד חגי הנביא לאמר, אמור נא אל זרובבל וגו', ובמקום הזה אתן שלום אמר יי' צבאות" (ב, א-ט).

וענין הנבואה הזאת ששלח השם ביד חגי הנביא לומר אל זרובבל ואל יהושע בן יהוצדק הכהן הגדול, וכל שארית העם שיבנו את הבית. ולפי שהיו בהם אנשים שראו את הבית הראשון שבנה שלמה שהיה גדול ורב ורם כולו מצופה זהב. והבית הזה אשר היו חפצים לבנות היה בהכרח שיהיה במידה שנתן להם כורש מלך פרס, ולכן יהיה הבית אשר יבנו עתה "כאין" בעיניהם ויתרשלו מפני כן לבנותו, לכן אמר: "מי בכם הנשאר אשר ראה את הבית הזה בכבודו הראשון" (ב, ג), כפי מה שבנה אותו שלמה, "ומה אתה רואים אותו עתה". רוצה לומר, ומה שתראו בבית הזה שאנו בונים הלא בערך[2116] הבית הראשון ובבחינתו יהיה זה "כאין" בעיניהם, כלומר ולכן תתרשלו בבנין זה הבית, אבל לא תעשו כן, וזהו "ועתה חזק זרובבל וחזק יהושע בן יהוצדק נאם יי'" (ב, ד).

וזכר זרובבל ראשונה לפי שהוא, היה "פחת יהודה" ונשיא מבית דוד ואחריו זכר יהושע בן יהוצדק, לפי שהיה כהן גדול[2117]. וכבר ידעת שזרובבל לא היה בן שאלתיאל, אבל היה בן פדיה ופדיה היה בן שלאתיאל, כמו שנזכר בדברי הימים (א' א, יט), אבל יחס זרובבל אל שאלתיאל, אם לפי שגדלו כבן ובני בנים הרי הם כבנים[2118]; ואם לפי ששאלתיאל היה נכבד מפדיה ולכן יחסו לזקנו ולא לאביו.

והנה לא קראו 'מלך', כי לא מלך ביהודה מפני שהיה ברשות מלך פרס, ותחת ידו. אבל נקרא "פחת יהודה", שפירושו שליט ומושל. ואמנם יהושע בן יהוצדק כבר נזכר בדברי הימים (א' ה, מא), שיהושע בן יהוצדק זה גלה עם הגולה ביד נבוכנדנצאר והוא היה אחי עזרא, ושניהם היו בני שריה ויהושע בנו זה עלה עם זרובבל, לפי שעזרא לא עלה עד מלאת לחרבות ירושלים שבעים שנה שכבר התחילו בבנין הבית.

האמנם ענין זאת הנבואה מאמרו: "עוד אחת מעט הוא וגו' ואני מרעיש את השמים וגו' והרעשתי את כל הגוים וגו' לי הכסף וגו' גדול יהיה כבוד הבית הזה" וגו' (ב, ו-ט) פירשו אותם המפרשים[2119] על בית שני ותפסו אותם מפרשי הנוצרים באמרם, כי מה הכבוד והרעש אשר היה בבית שני ומתי רעשו העמים ונקבצו אסיפת חמדתם ואיך נתקיים

[2116] ביחס.
[2117] כראב"ע.
[2118] ראה יבמות סב, ע"ב.
[2119] רד"ק.

בבית שני "לי הכסף ולי הזהב", ואיך אפשר שיפרש "גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון" – על בית שני. ולכן פירשוה הם[2120] על בית אמונתם ממשיחם המדומה, ושעל סוף בית שני אמר: "עוד אחת מעט היא" ורעשו עמים וארץ, כי נשתנו סדרי האמונה הראשונה, ושעל קיבוץ העמים לקבלת אמונתם אמר: "והרעשתי את כל הגוים". ושלהיות בית משה ושלמה בכמותם ובגשמות העבודה דבר קטן בערך דתם ואמונתם, אמר על בית תורתם: "גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון". אבל כבר יתחייבו אליהם בדעתם ספקות וביטולים:

האחד, באמרו: "עוד מעט היא" שפירשו הם, כי כמעט זמן יבוא זה ה'רעש'. וידוע שמעת שנאמרה נבואה זו עד לידת ישוע משיחם, שהנה בסוף בית שני עברו קרוב לד' מאות שנה, ואיך יאמר עליו "מעט היא"?

והב', שהנה ה'רעש' שזכר חגי הנביא כאן הוא עצמו מה שזכר אחרי כן בפרשת "והיה דבר יי' שנית אל חגי בעשרים וארבעה לחדש אמור... אל זרובבל פחת יהודה, לאמר אני מרעיש את השמים ואת הארץ וגו', ביום ההוא נאם יי' צבאות אקחך זרובבל בן שאלתיאל עבדי" וגו' (ב, כ-כג) מורה שאותו הרעש הנזכר בדברי הנביא הזה פעמים בימי זרובבל היה לא אחרי כן, כארבע מאות שנה.

והג' מאמרו: "ובמקום הזה אתן שלום אמר יי' צבאות". ורמיזת "במקום הזה" אין ספק שהוא ירושלים. והנה מיום שנולד משיחם לא היה שלום בירושלים, אבל היה חרב איש באחיו[2122], קטטות ומלחמות עד נחרצת שוממותה[2121].

והד', כי השלום אשר ייעד עליו חגי הוא השלום אשר ייעדו הנביאים לימות המשיח, ואין ענינו אלא שלא יהיה אחריו מלחמה בכל הארץ, לפי שישתתפו האומות כולם באמונם השם יתברך, וכאשר לא יהיו בניהם אמונות שונות, שהיא סיבה עצמית במחלוקת לא ישאו גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה[2123], ואיך יפורש זה על המשיחם שאחרי בואו נתחלפו האמונות והדתות ונתרבו המלחמות בכל הגוים.

הנה מפאת הטענות שעשו חכמי הנוצרים יראה שאין לפרש הנבואה הזאת על בית שני. ומכח הטענות אשר עשיתי על פירוש הנוצרים מבואר נגלה שאי אפשר שתפורש הפרשה, לפי דרכם מלבד היות עיקרי דתם בעצמם נמנעי המציאות ומסוג הנמנע אשר לו טבע קיים, שאי אפשר שישתנה ולא יתואר השם יתברך ביכולת עליו.

[2120] מפרשי הנוצרים.
[2121] לפי דניאל ט, כו.
[2122] לפי יחזקאל לח, כא.
[2123] לפי מיכה ד, ג.

ויצא לנו מזה כולו[2124] הפרשה הזאת נאמרה לעתיד לבוא ושלא נתקיימה עד כה והיא עתידה להתקיים לימות המשיח. האמנם איך יהיה זה, הנה הוא כפי מה שאומר. וקודם ביאור הפרשה ראוי שנדע בזה שני דברים:

האחד, איך אמרו חכמינו זכרונם לברכה[2125] שבבית שני לא חלה הנבואה והלא ראינו שחגי ניבא כל זה, וכן נאמר בספר עזרא (עזרא ה, א): "והתנבי חגי נביא וזכריה בר עדוא נבייא[2126] על יהודאי די ביהוד ובירושלם בשום אלה ישראל עליהון".

והשני אם היה שהקב"ה סילק שכינתו מישראל, ולא רצה להשפיע עליהם נבואתו, ולא אורים ותומים, ורוח הקודש, וארון וכרובים, ואש מן השמים, מפני שלא היתה גאולה שלמה ולא בנין אלהי בקדושה הראויה אליו, אם כן למה ציוה בבנין הבית השני הזה, כי לא היה אלא מקדש מעט כאחד מבתי כנסיות אשר בגלות?

אבל תשובת זה מבוארת מתוכן הענין והוא, שהשם יתברך רצה לפקוד את עמו מגלות בבל ושישובו לירושלים לתת להם מקום שישובו בתשובה ויתפללו אליו ומתוך תפילתם ישובו להשרות שכינת השם בתוכם. כי מפני שלא היתה פקידתם גאולה שלמה הוצרכו לאותו מיצוע מהפקידה ההיא, כדי להכין לבם לשוב לאלהיהם באופן שיחכה השם לחננם ויתן להם ולאחיהם אשר בגלות הגאולה והתשועה השלמה. וכבר ביאר ירמיה הנביא עליו השלום באמרו (ירמיה כט, י): "כי כה אמר יי', כי לפי מלאת לבבל שבעים שנה אפקוד אתכם, והקימותי לכם את הטוב להשיב אתכם אל המקום הזה". ואין ספק שאמר זה על פקידת בבל. אמנם אמרו אחרי כן: "כי אנכי ידעתי את המחשבות אשר אנכי חושב עליכם נאם יי', מחשבות שלום ולא לרעה לתת לכם אחרית ותקוה וקראתם אלי" וגו' (שם שם, יא), ושאר הפסוקים שלאחריהם מבואר נגלה הוא שלא נאמרו על פקידת בבל, אלא שהודיע שלא היתה פקידת בבל מכוונת לעצמה, אבל היתה אליהם הכנה והזדמנות כדי שישובו אל אלהיהם ויקבץ את נדחיהם שלא שבו לבית שני. ואלה הם המחשבות אשר אמר שהיה חושב עליהם לשלום ולא לרעה, ושהיה להם "אחרית ותקוה". ומהו הא"חרית ותקוה", כי אם הגאולה השלמה שהיא אחרית הזעם, ולכן אמר: "וקראתם אותי והלכתם והתפללתם אלי וגו' (שם שם, יב), רוצה לומר שאחרי אותה פקידה בהיותם בירושלים מקום התפלה ושער השמים[2127] יקראו אותו ויתפללו אליו ואין זה ייעוד אלא צווי, והוא ישמע אליהם ואז ישיב את שבותם ויקבץ

[2124] ש.
[2125] ראה בבא בתרא יב, ע"א.
[2126] בנדפס: "נביאיא"
[2127] לפי בראשית כח, יז.

אותם מכל הגוים ומכל המקומות אשר נדחו שם. ולא אמר זה על פקידת בבל שכבר נעשתה, אלא בגלות עשרת השבטים ובני יהודה שנתפזרו בשאר ארצות, שמתוך אותה תפלה וצעקה שיעשו בירושלים כשישובו מבבל בפקידתם, ישיב הקב"ה את שבותם ויקבצם כולם על אדמת הקודש.

הנה התבאר בזה תכלית פקידת גלות בבל, וכדי להשלים הכנתם לתפלתם וצעקתם רצה הקב"ה שיבנו את הבית. וכדי שישתדלו בבנינה הוצרכו הנביאים חגי וזכריה ומלאכי שאילו לא היו מתנבאים לא היו ישראל בונים את הבית, כל שכן בראותם שלא ישובו בו הנבואה והארון, ושאר הדברים הקדושים. ולכן היתה נבואת הנביאים האלה: חגי, זכריה ומלאכי עד תשלום הבנין ומשם ואילך אין עוד נביא כדבריהם זכרונם לברכה[2128].

וכן כתב רש"י בפירושו למסכת יומא (דף כא, ע"ב) פרק ראשון, שהנבואה חסרה בבית שני אחרי שנגמר בנין הבית, ומה שנבאו חגי זכריה ומלאכי היה קודם תשלום הבנין, כי היתה נבואתם וגם בנין הבית לאותו תכלית אשר זכרתי[2129]. אמנם אחר הבנין, בני יהודה הוסיפו לחטוא ולא שבו אל אלהיהם ולא התפללו אליו ולכן לא זכו אל השפע הנבואי, ושאר הדברים הקדושים, ולא לקיבוץ הגלויות.

האמנם מה יהיה ענין אמרו כאן: "את הדבר אשר כרתי אתכם בצאתכם ממצרים" (ב, ה), ומה ענין אמרו: "עוד אחת מעט היא ואני מרעיש את השמים ואת הארץ" (ב, ו), ושאר הפסוקים, וכבר פירשתי שלא נחה דעתי במה שכתבו המפרשים[2130] בפירושם, כי הם פירשו: "עוד אחת מעט היא" – על ממשלת יון על ישראל שתבוא אחרי ממשלת פרס ומדי, וגם היא במעט זמן תכלה; ופירשו ה'רעש' – על מלחמות החשמונאים[2131]. ואחרים[2133] פירשו ה'רעש' שהיה בפועל בימי הורדוס. וכן פירשו[2132]: "גדול יהיה כבוד הבית האחרון הזה" – על בית שני, כמו שדרשו רב ושמואל בפרקא קמא דבבא בתרא (דף ג, ע"א): חד אמר גדול בשנים; וחד אמר גדול בבנין, והוא זר מאד, לפי שהשני לא יקרא אחרון, אבל תמיד יגזור שם אחרון על ראשון ושני קודמים אליו. ולכן יראה הכתובים האלה, שהשם יתברך ציוה לראשונה שיבנו את הבית ואמרו: "את הדבר אשר כרתי אתכם" וגו', אפשר לפרשו שחוזר למה שאמר למעלה: "ועשו כי אני אתכם" (ב, ד), ולכן ביאר מהו אשר יעשו. וביאר את הדבר אשר כרתי אתכם בצאתכם ממצרים",

[2128] סנהדרין יא, ע"א; סוטה מח, ע"ב; יומא ט, ע"א.
[2129] בנין הבית. שאלמלא לא התנבאו – לא היה נבנה בית שני.
[2130] רש"י.
[2131] "בנסים הנעשים לבני חשמונאי" [רש"י].
[2132] מובא ברש"י וברד"ק.
[2133] רד"ק לפי יוסף בן גוריון.

שהוא התורה. וכן ביאר מה שאמר: "כי אני אתכם", שאין הכונה שתחול השכינה ביניהם, ולא הנבואה ורוח הקודש כי אם רצון השם וחפצו שירצם ויאהבם, ועל זה אמר: "ורוחי עומדת בתוככם" מלשון (ישעיה נא, כא): "רוחי אשר עליך ודברי אשר שמתי בפיך", שנאמר על התורה, כמו שפירשתי שם. גם אפשר לפרש שאמר: "רוחי" על רוח הקודש. יאמר ועשו "את הדבר אשר כרתי אתכם בצאתכם ממצרים", שהוא התורה. ואמר תשמרוה כראוי – תהיה "רוחי עומדת בתוככם", רומז לחזרת השכינה והנבואה ושאר הדברים הקדושים שיחזרו ביניהם, אם יזכו בהטיב מעשיהם ובשמירת התורה. ומזה ימשך שאם לא יעשו וישמרו התורה – לא תעמוד רוחי בקרבכם.

אמנם אמרו אחר זה: "כי כה אמר יי' עוד אחת מעט היא" (ב, ו), פירושו אצלי באמת, שלפי שאמר למעלה שיהיה הבית הזה "כאין" בעיניהם, לכן אמר עתה: "כי כה אמר יי' צבאות עוד אחת מעט היא". רוצה לומר, הבית הזה השני אמת הוא שמעט יהיה בערך הבית הראשון שבנה שלמה כאשר אמרתם, וזהו "עוד אחת מעט היא", כלומר מלבד הבית הראשון עוד תבנה ותכונן[2134] על ידיכם בית אחת שתהיה מעט בערך הראשון. ואמר אחת בלשון נקבה, כי כן דרך הנביאים לתאר פעמים הזכר בלשון נקבה, כפי בחינה מהבחינות, וכמו שאמר (ישעיה יז, י): "על כן תטעי נטעי נעמנים וזמורת זר תזרענו". כי 'תטעי' – הוא לשון נקבה; 'ותזרענו' – הוא לשון זכר. ועוד אודיע אתכם גרעון שני שיהיה בו והוא, שלא יתמיד ולא יעמוד זמן רב גם, כי הוא הנה יבוא אחריו חורבן ולגלות אחד ארוך ומופלג, ועל זה אמר: "ואני מרעיש את השמים ואת הארץ", שהרעש הוא משל לחורבן בית שני[2135] וגלות בני יהודה, אבל דעו נא וראו שאחרי אותו חורבן, תהיה נקמת יי' במחריבים ועל עבדיו יתנחם ויבנה בית שלישי אחרון לכולם. ועל חורבן האומות הזה אמר: "והרעשתי את כל הגוים", שיבואו על אדמת הקודש ושם ינקם מהם, ואז בזמן ההוא אמלא "את הבית הזה כבוד" (ב, ז), רוצה לומר הן אמת שבבית השני אשר אתם תבנו – אין כבוד ואין עושר ואין שלום, אבל בזמן ההוא אמלא "את הבית הזה כבוד", מפני שתבוא שמה השכינה העליונה, ומה שראיתם בבנין שלמה מהעושר הכסף והזהב, דעו שיותר ויותר ימצא בבית העתיד – עושר רב, כסף וזהב באופן ש"גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון" (ב, ט), והוא הבית השלישי העתיד להיות מן הבית הראשון אשר עשה שלמה. וגם כי במקום הזה שהוא ירושלים באותו זמן יהיה שלום ולא ישמע עוד חמס, שוד ושבר בגבולו, מה שלא היה בבית שני, כי רבו שמה המלחמות בינם

[2134] לפי במדבר כא, כז.
[2135] מעין רד"ק.

לבין עצמם ועם האויבים מסביב. הנה אם כן, באמרו: "ומלאתי את הבית הזה כבוד" – "גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון", כיון על הבית הג' לא על הבית השני, כי הוא לא נתמלא כבוד, ואף על פי שהיה בנין הורדוס בנין יפה לא נאמר מפני זה שנתמלא הבית כבוד.

ולפי שהכבוד הממלא הוא 'כבוד יי' ', וכמו שאמר על מעשה המשכן (שמות מ, לד): "וכבוד יי' מלא את המשכן", ובבנין שלמה נאמר (מלכים א ח, יא): "כי מלא כבוד יי' את בית יי'". הנה אם כן, הכבוד שזכר הנביא כאן על השכינה נאמר, ואיך אפשר אם כן לפרשו על בית שני. ואין להקשות ממה שאמר "הבית הזה", כי הנה לא היתה הרמיזה כי אם לבית העתיד שהיה מדבר בו ומעיד עליו גם, כי מקום הבית היה ויהיה אחד בכל הזמנים, ולכן יאות לומר עליו בכל הזמנים: "הבית הזה". וכאשר תבין זה, תדע אמתת הנבואה האחרונה שזכר חגי: "אמור אל זרובבל פחת יהודה לאמר אני מרעיש את השמים ואת הארץ" (ב, כא), שענינה באמת היא, להודיע את זרובבל שענין בית שני לא יתמיד, אבל יבוא אחריו גלות אחר ועל זה אמר: "אני מרעיש את השמים ואת הארץ". והודיעו גם כן הגאולה העתידה ונקמת השם מהאומות, כמו שאמר: "והפכתי כסא ממלכות, והשמדתי חוזק ממלכות הגוים, והפכתי מרכבה ורוכביה וירדו סוסים ורוכביהם, איש בחרב אחיו" (ב, כב), שהראה לו גם כן בזה ממשלת ד' המלכויות וחורבנם והמלחמה והנקמה העתידה להעשות, ולכן "מרכבה ורוכביה" וסוסים, כמו שזכר אותם זכריה, וכמו שיתבאר[2136]. ואמר: "איש בחרב אחיו" כי כן תהיה המלחמה העתידה, כמו שזכרתי לך פעמים. ומפני שמשיח בן דוד עתיד להיות מזרע זרובבל, לכן כדי לנחמו הודיעו שמזרעו יהיה מולך בישראל בעת ההיא. וכאילו אמר לו הן אמת שלא תמלוך אתה בבית שני ולא איש מזרעך, אבל ביום ההוא שהוא זמן קיבוץ הגלויות והגאולה העתידה – אז תמלוך אתה על עמי, ועל זה אמר: "אקחך זרובבל בן שאלתיאל עבדי... ושמתיך כחותם, כי בך בחרתי" (ב, כג). כי להיות המשיח מזרעו אמר שיקחהו על דרך מה שאמר (יחזקאל לז, כה): "ודוד עבדי נשיא להם לעולם", שמלך המשיח הוא יהיה דוד, הוא יהיה זרובבל להיותו יוצא מהם.

ואם לא תפרש הנבואה הזאת כן, הנה לא יצדקו הייעודים האלה על בית שני, לא מה שייעד ממלכות הגוים, ולא מהפוך המרכבה ורוכביה, ולא מנקמת השם באומות איש בחרב, ולא בבחירת זרובבל למלכות, כי לא מלך בבית שני לא הוא, ולא אדם מזרעו. אבל אחשוב שמפני הנבואה הזאת, הלך זרובבל מירושלים אחרי שבנה את הבית ושב

[2136] במבשר הארבעה עשר להלן.

לבבל וישב שם עד יום מותו, מפני שידע שהוא וזרעו לא ימלכו בבית שני, והגלות שהיה עתיד לבוא עוד על עמו.

הנה התבארו בנבואה הזאת ד' עיקרים: האחד – חורבן האומות ונקמתם, כמו שאמר: "והרעשתי את כל הגוים" (ב, ז), והוא העיקר הא' מעיקרי נבואות ישיעהו. הב' – תשועת ישראל וגאולתם ובנין ביתם, כמו שאמר: "גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון" (ב, ט), והוא העיקר הג' מעיקרי נבואות ישעיהו. הג' – שתשוב השכינה כירחי קדם[2137], כמו שאמר: "ומלאתי את הבית הזה כבוד" (ב, ז), והוא העיקר הח' מעיקרי נבואות ישעיהו. הד' – שלא ישובו עוד לגלות, כמו שאמר: "ובמקום הזה אתן שלום" (ב, ט), והוא העיקר הי"ג מעיקרי נבואות ישעיהו.

ואתה הראת לדעת[2138], שהייעודים האלה כפי השכל הישר והסברא הנכונה, אי אפשר לפרשם, לא כדרך הנוצרים על הגאולה הרוחנית, ולא על זמן בית שני.

המבשר הארבעה עשר (זכריה)

הקדמה

המבשר טוב הי"ד הוא **זכריה הנביא**. ראוי שתדע שעם היות זכריה מאחרוני הנביאים, ושניבא אחרי הסתלקות השכינה וארון ברית יי' שהיה מקור הנבואה מתוך ירושלים, הנה הוא כיד אלהיו הטובה[2140] ראה מראות אלהים[2139] לא לבד על בנין בית שני, כי אם גם בגאולה העתידה וקיבוץ הגלויות ובית עולמים ותחיית המתים, ושאר הפליאות העתידות להיות.

וכתבו המפרשים[2141], כי מפני שהיתה הנבואה הולכת ומתמעטת היו דבריו סתומים וחתומים מאד ואין דבריהם נכונים בעיני. כי הנה מצאנו חגי זכריה ומלאכי שהיו בפרק אחד שכולם היו מדברים בשפה ברורה ובנעימה קדושה ובלשון מבואר, אם בעניני תוכחתם לעם, ואם בייעודי בית שני, ואם בגאולה העתידה. וזה כולו ממה שיורה שלא בא העומק בדברי זכריה לחסרון מדרגת נבואתו, כי אם לעומק המושג וקושי הדברים בעצמם.

[2137] לפי איוב כט, ב.
[2138] לפי דברים ד, לה.
[2139] לפי יחזקאל א, א.
[2140] לפי עזרא ז, ט.
[2141] רש"י.

עוד תשוב תראה, כי כל המראות והנבואות שהגיעו באותו פרק, אם ליחזקאל בתחילת נבואתו בהיותו בתוך הגולה על נהר כבר, ואם נבוכדנצאר בחלומו, ואם דניאל וזכריה בנבואותיו, ואם בכולם ראו ממשלת ד' מלכויות שכבר זכרתי אני בספר 'מעיני הישועה', השד' חיות והד' אופנים שראה יחזקאל היו גם כן רומזים אליהם. וכן ראה אותם נבוכדנצאר בחלום הצלם ודניאל בכל מראותיו ראה מהם, וכן ראה זכריהו במקצת נבואותיו. וכל הנביאים האלה שניבאו בענין ארבעת המלכויות, בא בדבריהם עומק רב מפאת הדרוש בעצמו. ועם היות שהנביא זכריה ראה נבואות רבות על העתיד, הנני מפרש פה היותר מבוארות ומוכרחות כפי פשוטם להדרש לעתיד לבוא.

פרק א

הנבואה הראשונה תחילתה: "ביום עשרים וארבעה לעשתי עשר חדש הוא חדש שבט, בשנת שתים לדריוש" וגו' (א, ז), עד "ויראני את יהושע הכהן הגדול" (ג, א).

וכבר כתב רש"י, שהנבואה הזאת סתומה מאד ואי אפשר לעמוד עליה עד יבוא מורה צדק, והוא בדרכו, והרד"ק בדרכו השתדלו לפרש פסוקי הנבואה הזאת בדרכים זרים והשיגום דחקים גדולים כפי פשט הכתובים וישובם. ולכן בחרתי לי דרך אחר הפירוש המראה הזאת ונטיתי מדבריהם כולם. ואומר ראשונה שהנבואה הזאת שראה זכריה "בין ההדסים" (א, ח) אפשר לפרש שראה בה ענין שלושת המלכויות הראשונים בלבד: בבל ופרס ויון, וכי ה"איש רוכב על סוס אדום" היה של לנבוכדנצאר[2142]. ומה שאמר: "ואחריו סוסים אדומים" אמרו על בנו ובן בנו שמלכו מזרעו, ולכן זכר בכולם גוון אחד אדום לסימן אביהם המרצח, והוא והם כולם היו מלכות בבל. וה"שרוקים" שזכר אחריהם ענינו השחורים שראה אחר כך במראת המרכבות שהם רמז לפרס ומדי שמלכו אחרי בבל, וה"לבנים" שזכר באחרונה הם משל ליוונים שהוא המלכות הג'. וכן זכר אותם במראת המרכבות ושלא ראה במראה הראשונה הזאת דבר מהמלכות הרביעי בעבור שהיתה רחוקה גם, כי שלוש המה המלכויות הראשונות עברו קודם חורבן בית שני בהיות בני יהודה על ארצם. אמנם אחרי זה כשהראה הקב"ה לנביא חורבן בית שני וגלותו, אז הראה לו ארבעת כולם במראת הקרנות והמרכבות, כמו שיתבאר.

אך אמנם הוקשה לי בפירוש הזה, איך יזכור הנביא ענין הג' מלכויות ולא יזכור הד' שהוא הקשה מכולם, כי גם שיהיה לזמן רחוק לא קצרה יד יי' מלגלותו? ואף שהמלכות הד' כבר הוחלה קודם חורבן בית שני ולמה אם כן ישמיט זכרה בהיותה עתידה וזכר מלכות בבל שכבר עברה.

[2142] כאבי הרד"ק.

ומפני זה באתי לפרש הנבואה הזאת באופן אחר והוא, שהנביא ראה בזאת המראה ענין הד' מלכויות[2143]. וראה את בבל שכבר נחשבה וג' המלכויות האחרות שהיו עתידים עדין לעבור, כי הוא ניבא בימי מלכי פרס בשת שתים לדריוש הפרסי, ולכן אמר: "ראיתי הלילה והנה איש רוכב על סוס אדום והוא עומד בן ההדסים אשר במצולה" (א, ח). רוצה לומר, שראה בחלום הלילה ההוא תמונה לנגד עיניו "איש רוכב על סוס אדום", שהוא היה רמז לנבוכדנצאר[2144]. כי להיותו הורג נפש ונוגע בחלל ראה סוסו 'אדום', ולכבוד מלכותו ויקר תפארת ממשלתו אמר: "והוא עומד בן ההדסים", שהם עצי ריח הטוב, כאילו אמר שראה אותו בגן אלהים[2146] מור ואהלות וכל ראשי בשמים[2145] סובבים אותו. וחכמינו זכרונם לברכה דרשו[2147]: "בין ההדסים" על ישראל, שריח תורתם וכו'. והענין שראה אותו מושל עליהם. והיה גזרת הכתוב הזה אמרו "אשר במצולה", רוצה לומר שאותו איש רוכב על הסוס האדום ראה אותו נטבע במצולות ים. ואמר זה להגיד שראה ממשלת הדר מלכותו ושכבר נחרבה. ואמר שראה אחריו גם כן "בין ההדסים", כלומר באותו ממשלה ומלכות סוסים אדומים והוא רמז למלכי מדי ופרס.

ומפני שנבוכדנצאר ובנו ובן בנו נחשבים להיותם מזרע אחד מה שלא היו כן מלכי מדי ופרס שהיו שניים דריוש וכורש מתחלפים במשפחותם, וכן מלכות יון אחרי מות אלכסנדרוס נחלקה מלכותו לי"ב מלכים נבדלים זה מזה, וכן היו קסרי רומי, לכן ראה את בבל בצורת סוס אחד וראה אחריו מדי ופרס בצורת סוסים אדומים בלשון רבים ואחריה מלכי רומי "שרוקים", רוצה לומר סוסים רבים "שרוקים". ואחריהם אמר על היוונים "לבנים", כלומר סוסים רבים לבנים שלא אמר "אדומים שרוקים ולבנים" בקדימה ואחור כפי זמנם. כי הנה "אדומים", כמו שפירשתי אמר על מדי ופרס; ו"שרוקים" – אמר על אדומים; ו"לבנים" – על היוונים, מפני שלא חשש הנביא כאן לקדימתם כי אם לזכרם בלבד. ואמנם מהו הנרצה ב"שרוקים", אחשוב שהם "הברודים" אשר יזכור אחר זה בד' המרכבות (ו, ו) כשזכר שראה ד' "מרכבות יוצאות מבין שני ההרים וההרים הרי נחשת" (ו, א), שהוא רמז גם כן לד' המלכויות, ולהורות על ממשלתם ומעלתם וגבורתם ראה אותם בשתי המראות האלה בצורת סוסים ומרכבות. והנה ראה אותם יוצאות מבין שני ההרים לרמוז, שהיה ענין הד' מלכויות בין הבית הראשון שבנה

[2143] כאבי הרד"ק.
[2144] כאבי הרד"ק.
[2145] לפי תהלים מה, ט.
[2146] לפי יחזקאל כח, יג.
[2147] ויקרא רבה פר' ל, יב.

שלמה והבית הג' העתיד להיות, כי בזמן שהיה בין שני הבתים האלה הראשון והאחרון, עברה ממשלת הד' מלכויות וקרא את הבתים המקודשים – הרים, לפי שהם בהר המוריה והם הר הבית. והנביא אמר (ישעיה ב, ב): "נכון יהיה הר בית יי' בראש ההרים".

ומפני שהשחתת ד' המלכויות וחורבנם היתה ותהיה בעוון בית יי' אשר הרסו ושרפו וקנא השם יתברך ויקנא על ביתו וירצה לבנותו, לכן קראו "הר' נחשת" (ו, א), שהוא מלשון 'השחתה', כמו שזכר הרב המורה[2148].

וזכר שראה במראה הראשון סוסים אדומים לרמוז על מלכות בבל מסכים למה שאמר כאן: "רוכב על סוס אדום". וראה במרכבה השניה סוסים שחורים לרמוז – למלכות פרס ומדי אולי שהיה מנהגם ללבוש שחורים או שראה אותם כן, לפי שהושחרו בימיהם פניהם של ישראל, כמו שזכרו חכמינו זכרונם לברכה (מגילה יא, ע"א). והיותר נכון אצלי, שבאדום יש שתי מדרגות: אחד מהם יותר אדום מהאחר והוא היותר נוטה ללובן מהאחר, ולכן אמר כאן במראה הראשונה שראה "איש רוכב על סוס אדום" – והוא האדום המוחלט היותר בהיר ונוטה את הלובן, שנקרא בלשון לועז 'רוסו'. ואחריו אמר שראה סוסים אדומים והן מין אחר מהאודם יותר נוטה לשחרות וכנגדו אמר במראת המרכבות ובמרכבה. הב' – סוסים שחורים והוא הנקרא בלשון לועז 'פאוונאסו', שבערך האדום הראשון קראם שחורים ובמרכבה הג' ראה שם סוסים לבנים. וכן אמר כאן במראה הראשונה לרמוז למלכות יון. וכתבו המפרשים[2149] שלא ידעו טעם למה ראה אותם בצורת לבנים ובמראה הד' ראה "סוסים ברודים אמוצים" (ו, ג), וכנגדם אמר כאן במראה הראשונה "שרוקים" והיא מלה תורה על חלוף הגוונים, כמו שקראו רבותינו זכרונם לברכה (מועד קטן ט, ע"ב) לתכשיט האשה שהיא מעברת על פניה שרק, וקרא את הרומיים כן, לפי שזה ענינם באמונתם שמזייפין תורת השם ומתקשטין בדברי תורתנו על כזב דתם ושקר אמונתם קראם גם כן "ברודים". וביאר לו המלאך שארבעת המרכבות היו ד' רוחות השמים, לפי שהיתה ממשלתם ברצון, אלהי ואמר גם כן "יוצאות מהתיצב על אדון כל הארץ" (ו, ה), לפי שממשלתם בגזרת עירין ובמאמר קדישין[2150].

והנה לא זכר דבר עוד מהסוסים האדומים הרומזים למלכות בבל, לפי שבזמן המראה, הנה כבר היה מלכות בבל נחרב[2151] ועבר ענינו, אבל אמר בסוסים שחורים שהיו "יוצאים אל ארץ צפון" שהיא בבל, כלומר להשחיתה. ואמר שה"לבנים יצאו אל אחריהם"

[2148] חלק שני, מג סיפא.
[2149] רד"ק.
[2150] לפי דניאל ד, יד.
[2151] רד"ק.

להגיד, שהיוונים יבואו אחרי הפרסיים וימשלו בהם. ואמר שה"ברודים יצאו אל ארץ תימן" (ו, ו), כפי המפרשים[2152], לפי שרומי היא צפונית ויוליאוס קיסר נלחם ביוונים והעביר המלוכה מהם והחזירה לרומי, ותחילת מלחמותיו יצא אל ארץ מצרים שהיא דרומית. ולי נראה שלא אמר "אל ארץ תימן" כי אם מפני שהרומיים הם בני אדום והיתה התחלתם בארץ תימן שהיא בארץ שעיר, וכמו שפירשתי במבשר הג' פרשת "קרבו גוים לשמוע" (ישעיה לד, א), שראה נבודנצאר בחלומו ופתר לו דניאל ומלכו תלתא תיהוי, לכן אמר משפט אחר ב"ברודים", שהם הנוצרים; ומשפט אחר ב"אמוצים", שהם הישמעאלים[2153]. ואמר בהם "יצאו ויבקשו ללכת להתהלך בארץ" (ו, ז), להגיד שהתאמצו מעצמם לבקש מלוכה לאיזו פיאה, כלומר נתן להם רשות להתהלך ולכבוש ארצות[2154] והם פשטו באפריקה ובאו במלכויות ספרד וצרפת וגם באיטליא נלחמו על רומי, להורות על זה כולו אמר: "ויאמר לכו והתהלכו בארץ", שזכר בהם הליכה כמה פעמים לרמוז על מה שיהיה בהם.

וזכר הנביא שאמר לו המלאך הדובר בו בצעקה וקול גדול: "ראה היוצאים אל ארץ צפון הניחו את רוחי בארץ צפון" (ו, ח), כלומר אלה השחורים הפרסיים שיצאו אל בבל להשחיתה הניחו את רוחי וכעסי, שהיה לי על בבל בארץ צפון כאשר השחיתו אותה[2155]. ואמר לו זה להודיעו, שכן תעשה כן אחת מהמלכויות שתהיה חרש ומשחית לחברתה.

הנה התבארו שתי המראות האלה בהסכמה רבה ונחזור לדברי הנבואה הזאת, שהנה שאל הנביא אל המלאך הדובר בו המשפיע עליו נבואתו: "מה אלה" (א, ט), רוצה לומר מה היו מורים הסוסים ההמה, והוא השיבו אני אראך מה המה אלה, רמז לו שאחר זה יראהו מראת ארבע קרנות וגם כן מראת ד' מרכבות, ששם יתבאר לו ענין הסוסים האלה, שהוא רמז על ד' המלכויות שימשלו בישראל ויפזרום בגוים, וכמו שאמר: "אלה הקרנות אשר זרו את יהודה ישראל וירושלם" (ב, ב).

ואמנם אמרו אחרי זה: "ויען האיש העומד בין ההדסים ויאמר אלה אשר שלח יי' להתהלך בארץ" (א, י), קשה מאד לפני, לפי שהמלאך הדובר בו היה כפי מה שיורו הכתובים זולת האיש העומד בין ההדסים, ואם היה שהנביא אל המלאך הדובר בו שאל "מה המה אלה", איך לא השיבו אותו המלאך והשיבו "האיש העומד בין ההדסים" שלא שאל אליו דבר? גם יקשה אמרו אחרי זה: ויען מלאך העומד בין ההדסים, כי מלאך יי'

[2152] רד"ק.
[2153] כרד"ק.
[2154] כרד"ק.
[2155] כרד"ק ומעין רש"י.

הוא זולת העומד בין ההדסים, ותמצא אחר זה ויען מלאך יי', ויען המלאך הדובר בי, ולא קראו עוד בין ההדסים. וכבר חשב רש"י לעשות האיש העומד בין ההדסים מלאך, כמו "האיש גבריאל" (דניאל ט, כא), וכן כתב הרד"ק בביאור שהמלאך הדובר בו בזכריהו היה האיש ה"עומד בין ההדסים" על הסוס. ויורה שלא הגיע כבוד חכמתם לכוונת הנבואה. **אבל** אמתת ענינה אצלי הוא, שהמלאך הדובר בזכריהו היה שכל נבדל השפיע עליו נבואתו ברשות שולחו יתברך, והאיש שראה רוכב על סוסו בין ההדסים היה רמז למלכות בבל, כמו שביארתי והוא[2156] למלאך הדובר בו שאל "מה המה אלה". ואמרו: "ויען האיש" אין הכונה שהשיב על דברי זכריה, כי לכן לא אמר ויאמר אלי, כמו שבא בדברי המלאך הדובר בו, אבל "ויען האיש העומד בין ההדסים" הוא מאמר הנביא ועל נבוכדנצאר אמרו, ש"הוא העומד בין ההדסים". כי לפי שהוא[2157] שאל למלאך הדובר בו "מה המה אלה" והמלאך השיבו "אני אראך" (א, ט), אמר הנביא שכבר אמר וענה בקול גדול האיש "העומד בין ההדסים", שהוא נבוכדנצאר מה שראה בחלומו אשר חלם מהצלם, כי שם ביאר ענין הארבע מלכויות שהיו עתידים למשול, וזהו אמרו: "ויען האיש", שהוא מלשון "ועניתי ואמרת" (דברים כו, ה), שענה בקול גדול ואמר: "אלה אשר שלח יי' להתהלך בארץ" (א, י). רוצה לומר, שהוא ביאר בסיפור בחלומו כפי הנזכר בספר דניאל ענין הממלכות ההם אשר שלח יי' להתהלך בארץ ולמשול בה.

ואמנם אמרו עוד: "ויענו את מלאך יי' עומד בין ההדסים" (א, יא), רוצה לומר הסוס אדום ושאר הסוסים אדומים שרוקים לבנים, כי כולם ראה הנביא בין ההדסים וכל אחד מהם היה עונה ואומר אל מלאך יי'"התהלכנו בארץ". רוצה לומר, משלנו בארץ וכבשנוה "והנה כל הארץ יושבת ושוקטת", רוצה לומר נכנעת ונכבשת אלינו מאין מערער. וכשמוע זה מלאך יי' צעק אל השם ואמר: "עד מתי אתה לא תרחם את ירושלים" (א, יב), רוצה לומר ישבו בכבוד כל האומות האלה במשכנות לא להם[2158] אשר כבשו ולמה "לא תרחם את ירושלים ואת ערי יהודה אשר נעמת זו שבעים שנה" והיא לא תצלח כמלכויות האלה, והשם יתברך השיבו "דברים טובים דברים נחומים" (א, יג), והם מה שיזכור אחר זה, שכאשר המלאך קבל אותם מהשם יתברך זכר אותם לנביא וציוהו שיקראם בקול גדול והקריאה היא כה "אמר יי' צבאות קנאתי לירושלם" וגו' (א, יג), כלומר מהרעה אשר עשו הגוים בה, ולכן "קצף גדול" אקצוף על הגוים "השאננים", לפי ש"אני קצפתי מעט

[2156] האיש.
[2157] האיש.
[2158] לפי חבקוק א, ו.

והמה עזרו לרעה" (א, טו) להרע להם יותר מדי[2159], וכמו שאמר ישעיהו : "קצפתי על עמי חללתי את נחלתי" (ישעיה מז, ו) וגו'. ולכן אמר כאן: "שבתי לירושלים ברחמים" (א, טז), ואמר זה על פקידת בבל ביתי יבנה בה והוא בנין בית שני; "וקו ינטה על ירושלם" ואמר זה על בנין חומותיה אשר בנה נחמיה. אבל אמרו אחרי זה: "עוד קרא לאמר כה אמר יי' צבאות עוד תפוצינה ערי מטוב", אין ענינו כמו שחשב המפרש[2160], שתפוצנה הנה והנה בריבוי הישוב מרוב הטובה ושלוה שיהיה להם, ושאמרו "ובחר עוד בירושלם" גם כן נאמר על פקידת בית ב', אין הענין כן, כי לא אמר תפוצנה כי אם על הגלות מלשון "ונפוצות יהודה" (ישעיה יא, יב); "והפיץ יי' אתכם בעמים" (דברים ד, כז).

ומאחר שכבר אמר על בית שני "שבתי לירושלם ברחמים", איך יאמר שנית עליו עצמו "ונחם יי' עוד את ציון" וגו' (א, יז)? כי מלת 'עוד' הנשנת ד' פעמים בפסוק הזה צווח שהוא גלות אחר ושהיה נחמה אחרת מלבד פקידת בית שני, ולכן ראוי לפרש מהכרח הכתובים, שהשם יתברך ייעד ראשונה על פקידת בבל ובנין בית שני, אבל הודיע אחריו שאחרי כן ישובון לגלות אחר שהוא – גלותנו זה, ועליו אמר: "עוד קרא לאמר כה אמר יי' צבאות עוד תפוצנה ערי מטוב", רוצה לומר אחרי שתנבא על פקידת ירושלים בבית שני 'עוד' קרא החורבן שיצא אחר כך, והוא "עוד תפוצנה ערי מטוב", רוצה לומר שיפוצו יושבי ערי יהודה מטוב והוא רמז לגלות שיפוצו מן הארץ ויסחו ממנה ויהיו נפוצים ונבדלים מכל טוב.

ואחר שייעד על החורבן, ייעד על הגאולה העתידה באמרו: "ונחם יי' עוד את ציון" וגו', כלומר מלבד הנחמה שיהיה לה עתה מגלות בבל 'עוד' ינחם אותה בגאולה העתידה.

וזכר הנביא שכשמעו הדברים האלה נשא עיניו וראה ד' קרנות ושביאר לו המלאך הקרנות אשר זרו את יהודה, ישראל וירושלים, שרמז בד' קרנות – על ד' מלכויות[2161], ולכן אמר שד' מלכויות יהיו כולם עם בבל שכבר עברה ושבהם ימשך הגלות ההוא. האמנם שכמו שהם יצרו והשחיתו בישראל – כן ישחית הקב"ה במלכויות ההם ויתן להם גמול מעשה ידיהם, ועל זה הראהו מיד ד' חרשים שהם אומנים כמו 'חרש' מוכנים לגדע הקרנות[2162] ההמה והם המלכויות שזכר, שכמו שפרס היתה חרש לגדע ולכרות מלכות בבל, כן תהיה יון לגדע פרס, וכן תהיה רומי חרש לגדע ולהכרית יון, וישראל

[2159] כרד"ק.
[2160] רד"ק.
[2161] כרד"ק.
[2162] כרד"ק.

באחרית הימים יהיה חרש חכם[2163] להחריב את רומי. וחכמינו זכרונם לברכה (סוכה נב, ע"ב) פירשו ארבעת החרשים שיהיו כולם מבני ישראל בעת הגאולה להשחית את המלכויות, ואמרו: מאן נינהו ארבעה חרשים, אמר רבי שמעון חסידא משיח בן דוד ומשיח בן יוסף ואליהו וכהן צדק. ולפי דרכם זה אפשר לפרש הארבע קרנות על מלכות רומי והם ד' מלכויות כולם מבני אדום, שעמד בהם הקיסריות והם רומי, ששם התחילו הקיסרים ראשונה, ואחר כך נעתק מושב הקיסרות לקוסטנטינה בימי הקיסר קוסטנטינו, ואחר כן נעתק משם מושב הקיסרות לאשכנז ושם עומד היום. ויש קבלה ביד היהודים האשכנזים, שבהיות מושב הקיסרות שמה – יבוא המשיח, ואולי שעליהם אמר שלמה (משלי ל, כט-לב) : "שלשה המה מטיבי צעד וארבעה מטיבי לכת, ליש גבור בבהמה ולא ישוב מפני כל", שזה על רומי כי שם היתה הגדולה והגבורה והתפארת; והשני "זרזיר מתנים" שאמרו כנגד קוסטנטינה, שהיתה ביון רומז לזריזות קוסטנטינו בממשלתו וקיבול דתו; והג' הוא אמרו: "או תיש", כי מפני שהיה הקיסרות יותר חלש בצרפת המשילו בתיש; וכנגד אשכנז שהוא הד' אמר: "ומלך אלקום עמו"; ועל כללות האומה אמר: "אם נבלת בהתנשא"; ועל אחריתו אמר: "כי מיץ חלב יוציא חמאה ומיץ אף יוציא דם ומיץ אפים יוציא ריב". ואולי שלזה כיון רש"י במה שפירש, שארבעה הקרנות שראה הנביא כאן – על ארבע רוחות העולם.

ואמנם אמר: אלה הקרנות אשר זרו" (ב, ב), לא להגיד שהם בעצמם "זרו" אותם, כי אם שהיו ישראל מפוזרים בארצותם גם שהכבידו עליהם עולם בגלות. אמנם מה שפירשתי ראשונה הוא הנכון. וכבר יורה עליו מה ששאל הנביא "מה אלה באים לעשות" (ב, ד), והשיבו המלאך: "אלה הקרנות" אשר ראית ראשונה "אשר זרו את יהודה" בגלות באופן שאיש מישראל לא נשא ראשו לרוב הצרה, ולכן לא "יבואו אלה", רוצה לומר החרשים להחריד אותם קרנות "לידות" ולהשליך "את קרנות הגוים" ההמה, שהיו נושאים קרן על ארץ יהודה לזרותם ולפזרם בארצות, כלומר שמשלו בארץ ישראל ויבואו אלה ה"חרשים" להשליכם מן העולם. ומלת 'לידות' היא מלשון השלכה[2164], כמו "וידו אבן בי" (איכה ג, נג).

ואחר שהודיעו במראת הקרנות ענין הגלות ובמראת החרשים ענין נקמת האומות, הודיעו עוד נחמת ירושלים וישובה במראה אחרת שראה "איש ובידו חבל מדה" (ב, ה).

[2163] לפי ישעיה מ, כ.
[2164] כרש"י וסיעתו.

רוצה לומר, החבל שרגילין למדוד בו[2165]. ואמר לו שהיה הולך "למוד את ירושלם לראות כמה רחבה וכמה ארכה" (ב, ו).

האמנם אמרו: "והנה המלאך הדובר בי ומלאך אחר יוצא לקראתו " (ב, ז), יראה שאין ענין במראה, כי בין שיהיה המלאך הדובר בו הוא האיש ש"בידו חבל המדה"[2166], או שיהיה זולתו אם באה הנבואה להודיע ש"פרזות תשב ירושלים מרוב אדם ובהמה בתוכה" (ב, ח), מה צורך הזה בהראות לנביא מלאך אחד יוצא ומלאך אחר לקראתו, ושיאמר האחד לחברו "רוץ דבר אל הנער", והנה לא נאמר ככה בשאר הדיבורים שנאמרו לו? ואם אמרנו שנסתלק עתה המלאך הדובר בו מהשפיע עוד על הנביא שפע נבואתו ולכן נאמר שהיה יוצא, הנה הכתוב אומר אחרי זה: "וישב המלאך הדובר בי ויעירני" (ד, א), "ויען המלאך הדובר בי ויאמר אלי" (ד, ה), והוא המורה שגם אחרי זה התמיד בדיבורו אליו. ומה היה אם כן מה שאמר שהיה יוצא. ולכן נראה לי שהנביא ראה "איש ובידו חבל מדה", שאמר לו שהיה הולך "למוד את ירושלם", רוצה לומר בכמותה בזמן ההוא. וביאר לו שהיה זה "לראות כמה רחבה וכמה ארכה", כלומר שהיה מודד אותה עתה לראות כמה יהיה ארכה ורחבה לעתיד לבוא, ולא ביאר לו אם תהיה ירושלים העתידה במידה זו או גדולה ממנה וכמה יהיה יתרון גדלה.

ולפי שהשכלים הנבדלים מקבלים מדעיהם זה מזה שלמעלה ממנו, לכן ראה הנביא כאילו המלאך שהיה דובר אליו יצא ללכת והיתה היציאה ללכת לשאול מהמלאך הדובר אליו, שהוא סיבתו זה הענין. רוצה לומר, צורך המידה ההיא ותכליתה. ואותו המלאך סיבתו יצא לקראתו להשכילו בינה ואמר לו שוב במהרה והודע לנער שהוא זכריה שיהיה התרחבות ירושלים כל כך, עד ש"פרזות תשב" ולא יהיה בה חומה כי אם השם יתברך שיהיה לה חומה סביב כבודו, רוצה לומר שכינתו בתוכה. ובזה הודיעו שלא היתה המידה, אלא להודיע שהוא עתה ירושלים דבר מועט בערך אל מה שיהיה בזמן העתיד ההוא כפי רוב העם אשר יהיה בה, וזהו אמרו: "והנה המלאך הדובר בי יוצא", כלומר שיצא לשאול מסבתו פתרון הדבר ההוא ומלאך אחר יוצא לקראתו הוא סבתו, רוצה לומר המלאך אשר עליו שיצא לקראתו להודיעו אמתת הדבר ואותו המלאך העליון אמר אל המלאך השואל ממנו "רוץ דבר אל הנער הלז", כלומר חזור להשפיע לנביא אמתת דבר הזה, והוא ש"פרזות" וגו', כלומר שיהיה ישובה כל כך מופלג שלא יוכלו להתיישב בתוך העיר, כי בפרזות ומגרשי העיר שהם כערי הפרזות מאין חומה ולא

[2165] כרד"ק.
[2166] כרש"י.

תחשוב שבהיותם בפרזות מבלי חומה יהיו בסכנה מגנבים ושודדי לילה[2167], שיבואו עליהם להיותם בעיר פרוצה אין חומה וגם שיהיה להם קלון מתמיד וחרפה רצופה בהיותם אנשים פרזים יושבים בערי הפרזות שאין בהם הכבוד שיש ליושבי הערים מוקפי חומה שאלה הם שני חסרונות האנשים ופרזים, רוצה לומר הסכנה והבזיון לכן להשיב על שניהם אמר: ואני אהיה להם חומת אש[2168] וגו' (ב, ט), רוצה לומר שלא יגע אדם בהם לרעה, כמו שלא יגע באש פן יכוה אותו[2169]. ובהיות שבערך האויבים יהיה חומת אש, הנה בערי ישראל לכבוד יהיה בתוכה. ואמר כנגד הבזיון היושבים בפרזות, שבהיות שכינת השם בקרבם יהיה להם כבוד רב אף על פי שיהיו בפרזות.

הנה התבאר שזכר כאן ענין המלאך היוצא והמלאך היוצא לקראתו להגיד, שהנבואה משתלשלת מעלה לעלה עד הסיבה הראשונה. וידוע שאי אפשר שיתאמת ויתקיים הייעוד הזה, אלא עם אמונת פינת תחיית המתים שתהיה באותו זמן, כי מהם יהיה ריבוי היושבים בירושלים, וכמו שניבא ישעיהו על זה עצמו (ישעיה מט, כ-כא): "עוד יאמרו באזניך בני שכוליך צר לי המקום גשה לי ואשבה ואמרת בלבבך מי ילד לי את אלה", כמו שפירשתי באותה נבואה.

ולהיות הייעוד הזה כולל האמונה הזאת[2170], הוצרך הנביא להגיד המלאך הדובר בו קבלו מרבו והוא הדין לרבו מרבו עד הקב"ה. ואפשר לפרש "וארא והנה איש ובידו חבל מדה" (ב, ה), שראה הנביא עליית האומות על ירושלים לכבשה כאילו היה ה"איש" מבקש למוד את ירושלים לארכה ולרחבה לחלקה אל המלכים והגוים העולים עליה, ואולי היה זה שרו של עשו ושל אדום, ולכן יצא המלאך הדובר בנביא לדעת מהמלאך אשר היה סיבתו מה יהיה אחרי אלה, או שהמלאך הדובר בו והמלאך האחר שסייעהו יצאו לקראתו, רוצה לומר כנגד האיש המודד, והוא על דרך מה שנאמר בדניאל שאמר לו המלאך גבריאל (דניאל י, כ): "הידעת למה באתי אליך ועתה אשוב להלחם עם שר פרס, ואני יוצא והנה שר יון בא". ואמר: "והנה מיכאל אחד השרים הראשונים בא לעזרני" (שם שם, יג). הנה אם כן שני המלאכים שזכר הנביא כאן יוצאים שניהם לקראת האיש שבידו חבל המידה, כלומר להלחם עמו. וכדי שהנביא לא יתייאש ולא ישתומם מהמראה, אמר אחד מהמלאכים אל האחר: "רוץ דבר אל הנער הלז לאמר פרזות תשב ירושלם", כלומר שלא ייראו ולא יפחדו מזה כי לא תקום עצת הגוים ולא תהיה, אבל בהפך

[2167] לפי עובדיה א, ה.
[2168] לשון הכתוב: "ואני אהיה לה נאם יי' חומת אש סביב...".
[2169] כרד"ק.
[2170] פינת תחיית המתים.

ש"פרזות תשב ירושלם וגו', ואני אהיה לה חומת אש סביב". וכמו [2171]יאמר שאמר זה על "הגוים השוללים": "כי הנני מניף ידי עליהם והיו שלל לעבדיהם" (ב, יג). וזהו היותר נכון בנבואה הזאת. ומזה תדע שזכריה ודניאל עלה סגנון אחד מן הנבואות.

ואמנם אמרו: "הוי הוי ונוסו מארץ צפון וגו', הוי ציון המלטי יושבת בת בבל" (ב, י-יא) חשבו המפרשים[2172], שנאמר כנגד עולי בבל. ולפי שבזמן הנבואה הזאת כבר עלו מבבל כל אשר עלו לבית שני, פירשוהו על הנשארים בבל שלא עלו בראשונה. ואין פשט הכתובים סובל הפירוש הזה, כי למה יאמר על הנשארים בבבל "נוסו מארץ צפון"? האם מפני חורבן בבל? הלא בזמן הנבואה הזאת כבר עברה חורבנה שנים הרבה? גם אמרו: "כי כארבע רוחות השמים פרשתי אתכם", יראה שאין ענין לו עם הנשארים בבבל, ומה שאמרו המפרשים[2173] ולא הגיע זמנם עדין לצאת מגלותם, אין זה בכתוב. גם אמרו: "הוי הוי המלטי", אם אמרו על הנשארים בבבל, ממה מלטו? והנה זרובבל ורבים מהעולים שבו לבבל להמלט מגלות בית שני! סוף דבר, שאם נאמרו הכתובים האלה על הנשארים בבבל שימהרו לעלות לבית שני, אין ספק שלא נתקיימו, כי הם לא עלו עוד, כל שכן שאמרו אחר זה: "כי כה אמר יי' צבאות אחר כבוד שלחני אל הגוים השוללים אתכם וגו', כי הנני מניף את ידי עליהם" וגו' (ב, יב-יג), ושאר הפסוקים "רני ושמחי... ונלוו גוים רבים" (ב, טו-טז), אי אפשר לפרשם כי אם על הגאולה העתידה; וכן פירשו אותם המפרשים ונתנו אם כן דבריהם לשיעורין.

אבל אמתת הענין הוא, שהכתובים האלה כולם על הגאולה העתידה נאמרו, ועל עשרת השבטים שגלו לארץ צפון אמר כאילו קורא אותם "הוי הוי ונוסו מארץ צפון", רוצה לומר בואו משם. ולפי שהם רחוקים מאד אמר: "כי כארבע רוחות השמים פרשתי אתכם", רוצה לומר שהיתה גלות ישראל ברוחק רב אלו מאלו, כמו שירחקו ארבע רוחות השמים, והוא על דרך "כרחוק מזרח ממערב" (תהלים קג, יב). וכנגד מלכות יהודה שגלה לבבל ראשונה בין אותם שעלו לירושלים וגלו אחרי כן על כולם, אמר כקורא אותם: "הוי ציון המלטי יושבת בת בבל", רוצה לומר אותו גלות ירושלים שגלה לבבל בראשונה לא שהיה עתה יושב שמה, כי את היושבת בראשונה בבבל. ועל הגאולה העתידה הכוללת לכולם ניבא באמרו: "מי כה אמר יי' צבאות אחר כבוד שלחני", רוצה "כי כה אמר אלי יי' צבאות", אחרי שאמר לי "לכבוד אהיה בתוכה" (ב, ט), כמו שנזכר למעלה שלחני להנבא על "הגוים השוללים אתכם" (ב, יב), ומה שאמר אלי הוא: "כי הנוגע בכם כנוגע

[2171] ש.

[2172] רד"ק.

[2173] רד"ק.

בבבת עינו". רוצה לומר, שלא לבד יטיב לכם, אבל גם ינקום נקמתכם[2174] מכל הנוגע בכם, כאילו נוגע בבבת עינו ויניף ידו על אותם "הגוים השוללים" וגו' באופן שהם יהיו שלל לישראל שהיו עבדיהם בגלות. וכאשר תתקיים הנבואה הזאת, תדעו כי יי' צבאות שלחני ומאתו הם דברי. ואפשר לפרש: "אחר כבוד שלחני" – על המלאך אשר שלח אליו להודיעו חומת האש והכבוד שזכר למעלה, והיה הכתוב מסורס. יאמר אחר הכבוד ש"שלחני" לומר, הקב"ה ביד המלאך כה אמר יי'"אל הגוים השוללים אתכם" ולא יהיה "שלחני" סמוך אל הגוים, כי אם סמוך אל הכבוד, ומאמר "כה אמר יי'", הוא סמוך אל הגוים השוללים. ולכן אמר הנביא לבת ציון שהיא ירושלים: "רני ושמחי בת ציון" (ב, יד), כמבשר גאולתם ששמע ואמר: "כי הנני בא ושכנתי בתוכך", להגיד שתחזור השכינה בתוך ירושלים כימי קדם[2175] ולא תסתלק עוד משם, ועל זה אמר: "ושכנתי בתוכך" (ב, יד). **ואמר** עוד, שעם היות ש"ילוו גוים רבים אל יי'" בזמן ההוא והיו לו לעם, רוצה לומר שיקבלו אמונתו, כמאמר צפניה (צפניה ג, ט): "אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרא כלם בשם יי' ולעבדו שכם אחד", הנה עם כל זה לא תשכון השכינה בתוכם, כי אם בקרב ישראל, וזהו "ושכנתי בתוכך וידעת כי יי' צבאות שלחני אליך" (ב, טו). רוצה לומר, שלך היה עיקר הייעוד לא לאומות העולם.

ואמנם אמרו: "ונחל יי' את יהודה חלקו על אדמת הקדש" (ב, טז), כפי המפרשים[2176] הקב"ה הוא הנוחל שיהודה שהוא חלק יי', כמו שאמר (דברים לב, ט): "כי חלק יי' עמו יעקב חבל נחלתו" ינחל אותו הקב"ה, שתהיה נחלתו על אדמת הקודש. והביאם לזה, לפי שאם היה יהודה הוא הנוחל והקב"ה מנחיל אותו, היה ראוי שיאמר והנחיל יי', ואין צורך. כי 'ונחל' כמו 'והנחיל'[2177] כמו "ושב יי' אלהיך את שבותך" (שם ל, ג), הוא כמו 'והשיב'. וגם בענין הנחלה[2178] מצינו "אלה שמות השבטים אשר ינחלו לכם את הארץ" (במדבר לד, יז), שהוא כמו 'ינחילנו' כן "ונחל יי' את יהודה", הו' כמו 'והנחיל' יאמר, שבבית שני בני יהודה החזיקו בכל ארץ ישראל ובירושלים גם כן, לפי שלא חזרו השבטים לנחול את חלקם וגם לא נתנו מן הארץ תרומה ליי', ואף בבית ראשון הנחיל יהושע את יהודה חלקו קודם מדידת הארץ וחלוקתה בעבור כלב בן יפונה שהיה משבטו, ומפני זה לקח לו שבט יהודה יותר מהראוי לו, עד שמפני זה אמר לשמעון

[2174] כרד"ק.
[2175] לפי ישעיה נא, ט.
[2176] רד"ק.
[2177] כר"י קרא.
[2178] בנדפס: "הנחלח".

"עלה אתי בגורלי" (שופטים א, ג) והיה גמגום בן השבטים על חלקם ונחלתם, כמו שתראה בספר יהושע מצווחת בני יוסף (יהושע יז, יד). ומפני זה אמר כאן, שבגאולה העתידה לא יהיה כן אבל שינחיל "יי' את יהודה חלקו על אדמת הקדש", רוצה לומר שיעשה מן הארץ י"ב חלקים שווים לי"ב שבטים, כמו שזכר יחזקאל (יחזקאל מז, יד)[2179] ויהודה נחל חלקו ככל אחד משאר השבטים, לא עוד.

ועוד הודיע, שבזמן ההוא יבחר הקב"ה בירושלים, רוצה לומר שיהיה תרומה ליי' וכל הארץ, כמו שניבא עליו יחזקאל[2180], לא שיחזיקו בה יהודה ובנימין בלבד, כמו שהיה בחלוקת הארץ בימי יהושע, ועל זה אמר: "ובחר עוד בירושלם". ואמר מלת 'עוד', להגיד שלא לבד יעשו י"ב חלקים בארץ ישראל, כי הנה יחלקוה לי"ג חלקים והחלק הי"ג יהיה לתרומה ליי' ובו תהיה ירושלים. ואמר, שבזמן ההוא לא יצעק אחד מהשבטים מחלוקת הארץ, לא מפאת חזקה מהזמן הראשון, ולא מהיות לזה רוב אוכלוסין מזה, אבל כל אחד יקבל חלקו בסבר פנים יפות, וזה אמרו: "הס כל בשר מפני יי' כי נעור" וגו' (ב, יז), והוא משל כאיש אשר יעור משנתו[2181] על דרך מה שאמר (תהלים עח, סה): "ויקץ כישן יי'" וגו' ולרוב משפטיו ומהירות השגחתו ישתוק כל בשר ולא יהרהר אחר מידותיו. ואפשר לומר ש"הס כל בשר מפני יי'" הוא סוף הנבואה שעברה מהאומות הבאות על ירושלים ואליהם קרא "כל בשר"[2182] מפני כללותם, שלא יחשבו שיהיה בפעם ההיא כימים הראשונים שהיו עולים על ירושלים וכובשים אותה, כי אז היה כישן יי', אבל עתה הוא נעור בסיבת "מעון קדשו" שהוא בית המקדש לנקום נקמתו, ולכן ישכיר חיצו מדם וחרבו תאכל בשר.

הנה התבארו בנבואה הזאת ו' עיקרים: האחד – תשועת ישראל וגאולתם העתידה, וכמו שאמר: "ונחם יי' עוד את ציון" וגו' (א, יז), ואמר: "פרזות תשב ירושלם" (ב, ח), והוא העיקר הג' מעיקרי נבואות ישעיהו. הב' – נקמת האומות העתידה להיות, וכמו שאמר: "כי הנני מניף אל ידי עליהם והיו שלל לעבדיהם" (ב, יג), והוא העיקר הא' מעיקרי נבואות ישעיהו. הג' – שישובו עשרת השבטים משביים, וכמו שאמר: "הוי הוי ונוסו מארץ צפון" (ב, י), והוא העיקר הד' מעיקרי נבואות ישעיהו. הד' – שתשוב השכינה והנבואה בישראל כימי קדם, כמו שאמר: "רני ושמחי בת ציון כי הנני בא ושכנתי בתוכך" (ב, יד), והוא העיקר הח' מעיקרי נבואות ישעיהו. הה' – שיקבלו האומות אמונת השם יתברך

[2179] וראה מבשר החמישי, נבואה עשירית, ייעוד הב'.
[2180] ראה מבשר חמישי, נבואה עשירית, ייעוד הד'.
[2181] כרד"ק.
[2182] מעין רש"י.

ואלהותו, וכמו שאמר: "ונלוו גוים רבים אל יי' ביום ההוא והיו לי לעם" (ב, טו) , והוא העיקר הי"ב מעיקרי נבואות ישעיהו. הו' – שלא יבואו עוד בגלות אחר ולא ימשלו בהם אויביהם עוד, וכמו שאמר: "ואני אהיה לה נאם יי' חומת אש סביב" (ב, ט), והוא העיקר הי"א מעיקרי נבואות ישעיהו.

כבר הוכחתי בעיקרי נבואות ישעיהו, שאי אפשר שיפורשו הייעודים האלה, לא כדרך הנוצרים על הענינים הנפשיים, ולא על זמן בית שני.

פרק ב

הנבואה הב' תחילתה: "ויהי בשנת ארבע לדריוש" וגו' (ז, א), עד "רעה את צאן ההריגה" (יא, ד).

והנה ראיתי את המפרשים[2183] מקצרים מאד בפירוש הנבואה הזאת, כפי פרשיותיה, וידלגו מפרשה לפרשה ומפסוק לפסוק בשינוי ענין מבלי קישור. כי הנה פירשו "וישלח בית אל שראצר ורגם מלך ואנשיו" (ז, ב) ונבואת "אמור אל כל עם הארץ ואל הכהנים וגו' (ז, ה), על בית שני. ופירשו "ויהי דבר יי' אל זכריה וגו' משפט אמת שפוטו" (ז, ח-ט), על בית ראשון, כי כן הוא האמת. ופירשו[2184] פרשה "קנאתי לציון קנאה גדולה" (ח, ב), ושאר הפרשיות שלאחריה על הגאולה העתידה; ופירש[2185] "כה אמר יי' צבאות תחזקנה ידיכם" (ח, ט), "כי כה אמר יי' צבאות זממתי" (ח, יד) – על בית שני; וכן פירשו "ויהי דבר יי' צבאות וגו' צום הרביעי" (ח, יח-יט) , על בית שני, ושאר הנבואות שבאו סמוכות לזו פירשו אותם לעתיד לבוא ולא נתנו טעם וקישור בנבואות האלה בהיותם מייעודים מתחלפים.

עוד תשוב תראה בפסוקים עצמם ספקות רבות:

האחד, אמרו: "ויהי בשנת ארבע לדריוש המלך היה דבר יי' אל[2186] זכריה" (ז, א) ולא פירש מה דבר לו? כי הנה הדיבור שבא אחריו זה "אמור אל כל עם הארץ ואל הכהנים" (ז, ה) בא עליו דיבור בפני עצמו, שנאמר: "ויהי דבר יי' צבאות אלי לאמר" (ז, יח). והיה הדיבור הראשון אם כן ללא צורך.

והשני במה שבא בכתוב הזה מלת 'לאמר' שני פעמים "לחלות את פני יי' לאמר אל הכהנים וגו', לאמר האבכה בחדש החמישי" (ז, ג). ואחד מהם[2187] יראה שאין בו צורך.

[2183] רש"י, ר"י קרא ורד"ק.
[2184] רד"ק.
[2185] רד"ק.
[2186] בנדפס חסר.
[2187] מלת 'לאמר'.

הג' באמרו: "וישלח בית אל שראצר ורגם מלך" וגו' (ז, ב). וכפי המפרשים[2188] זכר הכתוב אלה שמות השלוחים ולא זכר מי שלחם? ואם היו השולחים בני הגולה כדברי המפרשים[2189] ששלחו אל אלה, היה לו לזכרו? וגם יקשה למה אמר וישלח בלשון יחיד וכן אבכה בחודש החמישי, והיה לו לומר 'וישלחו הנבכה'.

הד' מה היתה כוונת השאלה הזאת "האבכה בחודש החמשי"? ואם שב השם את שבותם – למה יבכו? ואם היו השואלים עדיין בגלות ולא שבו אל אדמת ישראל, למה לא יבכו ולמה ישאלו על זה להכהנים ולנביאים אשר בירושלים? כי הנה לא היה ענינם שווה עם היושבים בבבל? ולכן אף על פי שלא יבכו בירושלים היה ראוי שיבכו בבבל. ואם שלחו לשאול לירושלים להיות שם חכמים הלא בבבל היו שם חכמים ויותר מן העולים לירושלים.

הה' למה שאלו "האבכה בחדש החמשי" ולא שאלו האם יצומו בו? ומה שאמר: "הנזר כאשר עשיתי" הוא מאמר כללי, אפשר שיפורש על הבכי או על שאר הדברים? והיה ראוי לומר האבכה ואצום בחמשי.

הו' למה שאלו החדש החמשי ולא על השביעי והעשירי והרביעי? ומה ראו שלא שאלו על כל הצומות, כי אם על החמישי בלבד?

וחז' אם השואלים היו בני הגלות אשר בבבל, איך באה תשובת השם: "אמור אל כל עם הארץ ואל הכהנים" (ז, ה) והנה הם לא שאלו דבר? והיה ראוי לומר אמור אל שראצר ורגם מלך ואנשיו.

וחח' באמרו: "כי צמתם וספוד בחמשי ובשביעי" (שם), כי אם היה שהם לא שאלו דבר מן הצום כי אם מהבכי, ולא שאלו מהצום השביעי כי אם מהה'[2190] מה ראה יתברך להשיב על מה שלא שאלו מהצום ומהשביעי? ואם ראה להשיב על שאר הצומות, למה לא השיב על ארבעתם, כמו שיאמר אחר זה: "צום הרביעי וצום השביעי וצום העשירי" (ח, יט)?

וחט' מה ענין התשובה "הצום צמתוני אני וכי תאכלו וכי תשתו, הלא אתם האוכלים ואתם השותים" (ז, ה-ו), שזה דבר מבואר בעצמו הוא ואינו תשובה לענין השאלה. גם שלא אמר בענין הצום, כמו שאמר בענין האכילה, כי כמו שאמר: "וכי תאכלו וכי תשתו הלא אתם האוכלים והשותים" כן היה ראוי שיאמר, כי תצומו את הצמים, כי הידיעה בהפכים – אחת. גם כי השיב לענין הצום בלבד ולא לענין הבכי.

[2188] רד"ק.
[2189] רש"י והרד"ק.
[2190] מהצום החמישי.

והעשירי באמרו: "הלא את הדברים אשר קרא יי"וגו' (ז, ז). והנה בפסוק הזה אין גזרה ולא מאמר פוסק, ומה שפירשו המפרשים[2191] מי גרם לכם הצום, אלא עוונותיכם לא נזכר בכתוב.

ומה אוסיף עוד בספקות והם מבוארים בכתובים. ולכן נראה לי לפרש הפרשיות האלה באופן מתחלף[2192] מדרכי המפרשים, ואקדים לזה שתי הקדמות הכרחיות בהבנתם:

הראשונה בידיעת מה ראו בני הגולה אשר בבבל שלא עלו לבנין בית שני[2193]. והנה טבע כל אדם יבחר לשבת בארצו ובנחלתו מלשבת גר בארץ נכריה[2194] כל שכן בהיות ביניהם יראי יי'[2196] וחושבי שמו[2195], ומדוע סרו מאחריו. וכמה הפליגו החכמים הראשונים (כתובות קי, ע"ב) באמרם: "הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה", ושהמת בארץ ישראל מוחלין לו על כל עוונותיו (שם קיא, ע"א). וכבר שאל זה מלך הכוזר אל החבר והשיבו הובשתנו מלך כוזר[2197]. אבל אמתת הענין הוא, שאנשי הגולה ידעו שבבית שני לא היה ארון כפרת וכרובים, ולא תתמיד הנבואה ורוח הקודש, ולא יהיו שאר הדברים הקדושים, ושהיה בית שני עתיד להחרב, ולכן לא רצו לעלות שמה ולא בחרו באותה פקידה, אף כי בראותם כי דניאל נביא קדוש יי' לא עלה שמה, ומרדכי וזרובבל השרידים אשר קרא יי' שעלו שמה חזרו משם, והלך מרדכי לשושן כמו שהלך דניאל, וזרובבל הלך לבבל. ולא לבד גולי בבל עשו כן, כי גם היהודים אשר היו בארצות מצרים ובעמון ומואב ובארצות היוונים ובשאר ארצות, וגם אשר היו בספרד ובקצוות המערב לא רצו לעלות לבית שני, אולי שנתפרסמו אצלם נבואות דניאל וידעו מהגלות העתיד, וגם מחמשת הדברים הקדושים שחסרו מבית המקדש ומפני כן לא רצו לעלות. וכן היו עולי בבל עם היותם יותר קרובים לירושלים.

ההקדמה הב' היא מה שכתבתי למעלה לאיזה תכלית רצה הקב"ה בפקידת בבל אחרי שלא היתה הגאולה שלמה. וכבר ביארתי שהיה זה כדי, שתהיה לישראל בהיותם על אדמתם ובית יי' בתוכם כהנים ולוים בעבודתם, הכנה והזדמנות רב להתפלל לאלהים ולחלות פניו להשיב נפוצות יהודה ונדחי ישראל[2198] ולהחזיר שכינתו בתוכם ונבאותו

[2191] רד"ק.
[2192] אחר\שונה.
[2193] מדוע נותרו בני הגולה בבבל ולא בחרו לעלות לבית שני עם ייתר העולים לבניין בית שני.
[2194] לפי שמות ב, כב.
[2195] לפי זהר רסב, ע"א.
[2196] לפי מלאכי ג, טז.
[2197] הכוזרי מאמר ב', כד.
[2198] לפי ישעיה יא, יב.

והם כסוד אלוה עלי אהלם[2199], לפי שבהיותם בחוצה לארץ לא היו מוכנים לדבר מזה, לכן פקד השם אותם להביאם על אדמתם. ואם היו שבים אליו יתעלה כראוי וכמו שציוו אותם הנביאים, אין ספק שהיה השם שב את שבותם. ועם זה הגולים עצמם בארצות גלותם יתעוררו לשוב בתשובה שלמה וישתדלו ללכת אל ארץ יי' ואל בית אלהי יעקב[2200], ובזה האופן תהיה ותשוב פקידתם גאולה שלמה מכל צדדיה. וכבר הוכחתי שם מדברי ירמיהו שזאת היתה הכונה האלהית בפקידתם להביא עליהם התשועה שלמה אם היו שבים אליו.

ואחרי ידיעת זה[2201] אומר בפירוש הנבואה, שהודיע הכתוב בכאן שבשנה הרביעית למלכות דריוש היה דבר יי' אל זכריה, וביאר על מה באה אליו הדיבור ואמר ששלחו מבבל לשאול על דברי הצומות וצעקתם ואז באה הנבואה לנביא על זה. הנה אם כן המאמר הראשון היה דבר יי' אל זכריה – הוא כלל. וביאר אחריו נושא הדיבור ואז חזר להודיע הדיבור מה היה ואמר, שבני ישראל אשר בבבל היה בעיניהם פועל בטל ענין בית שני לחשבם שהקדושה והשכינה לא תמצא שמה ושלא יהיה ענין הבית ההוא, כי אם כענין בית הכנסת שהיה להם בבל, שכל אחד מהם היה מקדש מעט ובית תפלה לאלהים. ולכן שלח בית הכנסת שבבבל שליחיו לבית יי' אשר בירושלים ועל אותו בית הכנסת שבבבל נאמר: "וישלח בית אל שראצר ורגם מלך" (ז, ב). כי "בית אל" שהוא בית תפלתם שבבבל אשר נתקבצו חכמי הארץ – שלח שליחים לירושלים את שראצר ורגם מלך שהיו יהודים נכבדים נקראים בשמות בבליים על דרך שדרך משך ועבד נגו[2202]. ואולי היה 'רגם' עושה מלאכת המלך יהיה 'רגם' בלשון כשדים מורה על אומנות מה בבית המלך מפני כבודו אמר "רגם מלך". ולכן אמר "ואנשיו", כי היו לו אנשים רבים ולא אמר כן בשראצר.

והנה הלכו לירושלים "לחלות את פני יי'", ואין הכונה להתפלל שמה, אלא לחלות את פני יי' שישפיע דברו בכהנים ובנביאים ויאמר אליהם מה שישיבו אותם על שאלתם. וזה צורך אמרו ב' פעמים מלת 'לאמר', שהראשון הוא לחלות את פני יי' לאמר לכהנים, רוצה לומר שיאמר השם לכהנים אשר בבית יי' ולנביאים מה שיאמרו וישיבו להם. והיה לפי זה 'לאמר' השם אמירה מהכהנים והנביאים שיאמרו לאותם השלוחים דבר על שאלתם, שהיא "האבכה בחדש החמשי הנזר כאשר עשיתי". והיתה כוונת השאלה, שאף שיחשב

[2199] לפי איוב כט, ד.
[2200] לפי ישעיה ב, ג.
[2201] שתי ההקדמות.
[2202] ראה דניאל ב, מט.

שיתבטלו צום הרביעי שנעשה לפי שנבקעה בו העיר וצום העשירי שנעשה ביום שסמך מלך בבל על ירושלים, וגם הצום השביעי שנעשה ביום הריגת גדליה בן אחיקם, ודלת העם[2203] אשר היה עמו גלה מירושלים, שאלה השלושה כיון ששבו לירושלים יהיה מן הראוי שיתבטלו. הנה ישאר הספק על החודש החמישי שבו נלכדה העיר ונשרף בית יי' וגלתה יהודה מעוני ומרוב עבודה ולא שבו מגלותם, האם יהיה ראוי שכיון שלא שבה הגולה ורובה עדיין בין הגוים שיבכו בחודש החמישי בזמן שגלו עד אשר ישיב השם את שבותם. כי הנה בעיניהם או אם יבוטל הבכי ההוא מאחר, שהיתה ירושלים בידיהם והם מתחילין בבכיה ומתעסקים בבנין הבית. והנה אמרו שהיה זה הספק אצלם בענין הבכי בלבד "האבכה" אם לא, אבל בענין הצום שלא היו שואלים דבר, לפי שהם יגזרו ויבדלו מכל מאכל ומשתה כמו שעשו מן הגולה ועד הנה, לפי שהצום והנזירות מהמאכל היה ראוי שלא יחדלו ממנו עד אשר ישיב השם את שבות עמו מארבע כנפות הארץ ויחזיר את שכינתו לביתו כירחי קדם. ועל זה אמר: "האבכה בחדש החמשי בענין הבכי בלבד, אמנם בשאר הדברים "הנזר כאשר עשיתי". ו"הנזר" הוא מקור ואין פירושו 'אם אנזר', כמו שחשבו המפרשים[2204], אלא שהיה שואל על הבכי ולא על נזירת המאכל ואולי שלכן אמר: "האבכה בחדש החמשי", לפי שהבכי מיוחד לאותו חדש. ולפי שלא שאלו דבר בענין הצומות וצעקתם, לכן אמרו על כל הצומות "הנזר כאשר עשיתי". וכאילו אמר אתם היושבים בירושלים אולי שלא תבכו בחודש החמישי מפני שחזרה לכם אבדתכם בצד מזה, אבל אני יושבת בבל אבכה החודש ההוא. **והותרו בה ששת השאלות הראשונות**.

ואין ספק שהשאלה הזאת היתה מחלישה ידי עושי מלאכת יי' בבנין ביתו, לפי שהיו ממעטים בכבוד הפקידה ובקדושת הבית להסתלקות השכינה מביניהם ולמיעוט העולים מהגלות. ולכן באה תשובת השם: "אמור אל כל עם הארץ ואל הכהנים", כלומר אל תחוש להשיב דברי שלום ואמת אל הבאים מבבל, כי אחרי שלא רצו לעלות לירושלים ושפקידתה ובנין בית יי' לאפס ותהו נחשבו[2205] להם, מה להם לשאול מכהני הבית ונביאיו דבר יעשו כטוב בעיניהם בארצות לגוייהם. אבל אל כל עם הארץ ואל הכהנים אשר בירושלים אמור אליהם, כדי שלא יסתפקו בזה שהשואלים האלה טעו בשאלתם, אם במה שעשו הבדל מההספד והבכי אל הצום, ואם גם כן במה שהבדילו בין הצום החמישי לשאר הצומות ואין הדבר כן, כי הצום וההספד שניהם כאחד בצום

[2203] לפי מלכים ב כד, יד.
[2204] רד"ק.
[2205] לפי ישעיה מ, יז.

החמישי ואם יבוטל ההספד - יתבטל הצום גם כן בהכרח, ועל זה אמר: "כי צמתם וספוד" (ז, ה).

גם הודיעם שהחיוב אשר להם בהספד בחמישי מפני הרג עדת יי' וגלותם מארצם, הוא עצמו יש גם כן בצום השביעי שנהרג בו גדליה בן אחיקם וכל דלת העם שנשארו בארץ נהרגו וגלו ממנה. ושתי הרעות האלה ממין אחד היו ולא נתחלפו כי אם בפחות ויתר. ואם כן איה איפה[2206] חכמת הבבלים שעשו הבדל מהצום אל הבכי וההספד ומהחודש החמישי לשביעי? כי הנה עם היות שיצדיק מאמרם בצום הרביעי ובצום העשירי כיון שלא היה בהם הריגה ולא גלות, כי אם שסמך מלך בבל על ירושלים ושנבקעה העיר ועתה היתה ירושלים בידי בעליה, הנה בחודש השביעי שהיתה הריגת וגלות אם רב[2207] ואם מעט[2208] אין ספק שדינו כדין החמישי בענין קיום שניהם או ביטול שניהם.

אבל לענין שאלתם ובקשתם השיב: "הצום צמתוני אני". וענין זה המאמר הוא אצלי באחד משני אופנים:

הראשון, שאמר יתברך הנה אני לא צויתי אתכם לצום ולספוד אותם הצומות, וזהו "הצום צמתוני אני". רוצה לומר, האם צמתם מפני מצוותי ובדברי, באמת לא צויתי על זה[2209]. וכיון שאתם מעצמכם צמתם, גם עתה אתם תהיו האוכלים והשותים ולא תשאלו זה ממני והפה שאסר הוא הפה שהתיר[2210]. אבל אמיתת הענין הוא, שאתם לא צמתם במצוותי כי הם בעבור ה"דברים אשר קרא יי' ביד הנביאים אל ירושלים" וגו' (ז, ו) ומפני רשעתכם צמתם וספוד על מה שקרה אתכם.

והאופן השני מהפירוש הוא, שאמר להם שאין גאולת ישראל ותשועתם וחזרת השכינה ביניהם תלויה בצום ובהספד, כי אם בתיקון מעשיהם ושובם אל השם בכל לבבם ובכל נפשם ומה אכפת ליה להקב"ה אם יאכלו או לא יאכלו? והתבונן שהם שאלו על הבכי ושהשם יתברך השיבם על הצום: "הצום צמתוני וכי תאכלו וכי תשתו", והיה לו לומר גם כן 'הספוד תספדוני וכי תגילו ותשמחו'. אלא שהדבר כמו שפירשתי, שהם חשבו שהצום היה עיקר ולא היה ספק אצלם אם יצומו אם לא, אבל לבד יספקו אם יבכו אם לא. ולכן השיבם השם הנה הצום אשר תעשו ממנו עיקר בחשבכם שהלא זה צום אבחרהו אין הדבר כן, כי הנה השלמות אשר חפצתי בו הוא, כמו שאמר ירמיהו (ירמיה

[2206] לפי שופטים ט, לח.
[2207] לפי במדבר יג, יח.
[2208] לפי ויקרא כה, נב.
[2209] כראב"ע.
[2210] לפי כתובות טז, ע"א. ועוד.

ט, כג): "כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותו, כי אני עושה חסד ומשפט וצדקה בארץ, כי באלה חפצתי". רוצה לומר, שילכו בדרכיו ויעשו גם הם חסד משפט וצדקה בארץ, אמנם הצום או האכילה אינה מפעולת יתברך, כי אין בו לא אכילה ולא שתייה ולא מקרים ממקרי הגוף, וגם הצום שהוא שלילת האכילה לא יפול בו, לפי שאין מדרכה שתמצא בו. וזהו שאמר: "הצום צמתוני אני". ואין פירושו אם צמתם בעבורי כמו שפירשו המפרשים[2211], כי איך יאמר על זה "צמתוני אני"?. אבל ענינו "הצום צמתוני אני" שתאמרו שאני צם כדרך בני אדם, הנה עם היות הצום העדר האכילה לא יאמר כי באמת שאני צם, וכן בענין האכילה והשתייה הלא אתם האוכלים ואתם השותים, ולא אני.

ויצא מזה שלא בענין האכילה והמשתה, ולא בענין הצום יאמר שאתם הולכים בדרכי, אבל הדרכים שבהם חפצתי הלא הם "הדברים אשר קרא יי' ביד הנביאים הראשונים בהיות ירושלים יושבת ושלוה ועריה סביבותיה והנגב והשפלה" (ז, ז), שהיה לשאר השבטים היה הכל יושב במעמדו אותם הדברים הם הצום אשר אבחרהו, כי הם דרכי ובאלה חפצתי, לא בצום והספד במחמישי.

ומפני שלא ביאר מה הדברים אשר קרא ביד הנביאים, לכן באה לו נבואה שנית: "כה אמר יי' צבאות לאמר משפט אמת שפוטו וחסד ורחמים" וגו' (ז, ט). רוצה לומר כה אמר יי' צבאות אל הנביאים הראשונים שיקראו ויאמרו בהיות ירושלים יושבת בישובה "משפט אמת שפוטו וגו, ואלמנה ויתום וגר ועני אל תעשוקו" וגו' (ז, ט-י). ואף על פי שהתרו בהם על זה פעמים רבות המה מאנו להקשיב אל הנביאים "ויתנו כתף סוררת" לבלתי עשות את מצוותם, "ואזניהם הכבידו משמוע" (ז, יא). ולפי שהלב הוא מקור הכוחות כולם, לכן אמר: "ולבם שמו שמיר משמוע את התורה" (ז, יב), כלומר שהלב היה משמרת לאזנים שלא ישמעו את התורה, כי "שמיר" הוא תואר ללב מלשון 'שמירה', כמו שפקיד יאמר על אדם שבידו הפקידה. והמפרשים[2212] פירשו ש"שמיר" היא אבן חזקה שלא יוכל הברזל לפסלה.

וזכר שמפני המרד הזה היה קצף גדול מאת יי' ולא שמע צעקתם בעת צרתם, אבל סערם בגלות בין הגוים "אשר לא ידעום" ונשארה ארצם שממה במקום שהיתה ארץ חמדה. והיוצא מזה שלמה יבכו בחודש החמישי, כי אין האדם בוכה ממה שהוא עושה לעצמו

[2211] ראב"ע והרד"ק.
[2212] רד"ק.

והם היו סיבת רעתם וגלותם, למה יצומו ויבכו עליו. **והותרו בזה ארבעת השאלות הנשארות.**

ומפני שלא יאמרו שהיתה ראויה הבכייה על האבידה שאין בה תקנה, לכן באתהו הנבואה השנית להודיע להם שאם ייטיבו דרכיהם הכנה רבה בהיותם בירושלים, יש לגאולת שאר גלותם וקיבוץ נדחיהם וחזרת השכינה ביניהם אם ייטבו מעלליהם באותו בית אשר הם בונים, והוא אמרו: "קנאתי לציון קנאה גדולה" (ח, ב), רוצה לומר קנאת הרעות שעשו הגוים בתוכה, וחימה גדולה לנקום נקמתם, כלומר אם לא ימנע הדבר מצדכם – הנה מצדי לא ימנע, כי אני "קנאתי לציון קנאה גדולה". ומה שאומרים גולי בבל שאין שכינה בירושלים ולכן אינם עולים שמה "כה אמר יי' שבתי אל ציון ושכנתי בתוך ירושלים" (ח, ג), כלומר כיון ששבתי לציון, עתיד אני, ורוצה, ובוחר לשכון בתוך ירושלים ותקרא אז ירושלים "עיר האמת", לפי שיושביה לא ידברו עוולה ולא ימצא בפיהם לשון תרמית[2213] "והר יי' צבאות", שהוא בית מקדשו יקרא "הר הקודש" להיות שם שכינתו; ואם לא רצו לעלות מפני שבבבל הם מאריכים ימים, וכמו שאמרו זכרונם לברכה שהיו זקנים בבבל מפני שהיו אוכלים סלקא ושותין מי פרת – "כה אמר יי' צבאות עוד ישבו זקנים וזקנות ברחבות ירושלם ואיש משענתו בידו מרוב ימים" (ח, ד). וגם בילדותם לא ימותו הנערים, כי "רחובות העיר ימלאו ילדים וילדות משחקים" (ח, ה), וכמו שאמר (ישעיה סה, כ): "כי הנער בן מאה שנה ימות".

ואמנם למה שאמרו בני בבל שהיה עם ישראל מפוזר מפורד בין העמים ושראוי לבכות עליהם מדי שנה בשנה, באמת דבר גדול דיבר "כה אמר יי' צבאות כי יפלא בעיני שארית העם הזה" (ח, ו), שהם יושב בכל ענין קיבוץ הגלויות בימים ההם אשר הטיבו דרכיהם, "גם בעיני יפלא", רוצה לומר שבדרך פלא אעשה זה לא בחיל ולא בכח אנוש[2214]. וביאר מהו הענין אשר יהיה עוד הפלא באמרו: "כה אמר יי' צבאות הנני מושיע את עמי מארץ מזרח" (ח, ז) ואמר זה כנגד גלות עשרת השבטים; "ומארץ מבוא השמש" שהוא צד המערב, ואמר זה על גלות יהודה וירושלים שגלה לאותה פאה בשני החורבנות. ועל כולם, אלו ואלו אמר: "והבאתי אותם ושכנו בתוך ירושלים" (ח, ח), רוצה לומר שיביא אותם לארץ ישראל ולא אמר שישכנו כולם בתוך ירושלים, כי בידוע שלא תכיל אותם הארץ. אבל כיון בזה, שלעתיד לבוא לא תהיה ירושלים לשבט יהודה ולשבט בנימין בלבד, כמו שהיה בראשונה, אבל שכל השבטים יהיה חלק להם בירושלים, לפי

[2213] לפי צפניה ג, יג.
[2214] מעין ראב"ע.

שירימו כולם תרומה ליי' מכל הארץ ובחלק אותה תרומה תהיה ירושלים, כמו שביאר יחזקאל[2215] בנבואתו האחרונה, ועל זה אמר כאן: "ושכנו בתוך ירושלים".

וזכר שכמו שתהיה ירושלים "עיר האמת", כן יהיו יושביה יראי אלהים אנשי אמת[2216], ועל זה אמר: "והיו לי לעם ואנכי אהיה להם לאלהים". ואמר שיש תנאי עצמי והכרחי לשיזכו בכל הטובות האלה והוא, אם ייטיבו מעלליהם באמת ובצדקה, לפי שבעבור האמת והצדקה שיהיה ביניהם יזכו לכל זה. ומפני שהגולים הנשארים בבבל היו ממעטים בקדושת בית יי' ובמעלת הפקידה מפני מיעוט העולים לירושלים, כמו שהתבאר בהקדמה הראשונה והשם יתברך ניחם אותם באמרו, שאם יטיבו מעלליהם וילכו בדרכיו יזכו לחזרת השכינה ביניהם ולאורך הימים ולכבוד המלכות כולן, ותהיה הפקידה גאולה שלמה, כי זה היה תכלית הפקידה, כמו שבא בהקדמה השנית. לכן אחרי שהודיע אותם הטובות שיזכו בם באמת ובצדקה, אמר: "אליהם תחזקנה ידיכם השומעים בימים האלה את הדברים האלה מפי[2217] הנביאים" (ח, ט), שהם הייעודים הטובים אשר זכר, רוצה לומר שעתה יחזקו ידיהם בבנין הבית בדעתם הטובות הגשמיות והנפשיות העתידות לבוא עליהם וקיבוץ הגלויות אשר יהיה שמה בהיטיבם את דרכיהם בהיות הייעודים האלה "מפי הנביאים" שרוח השם דיבר בם ועוולה לא נמצא בשפתם. ולכן אין צורך לומר עתה שהיה רוב בית השם בנוי, שבידוע הוא שראוי להשלימו ולא יחדלו ממנו מפני דברי הבאים מבבל. אבל גם אם היה זה "ביום יוסד בית יי' צבאות", שעדיין לא היה נעשה דבר בבנין, היה ראוי "ההיכל להבנות" ולעשותו מחדש בשמעם את הייעודים האלה מפי הנביאים. ואם תאמרו הלא בהיות בית יי' בנוי לא באו הטובות ההמה ואיך יבואו עתה בבנין הזה שאינו כמוהו, הנה להשיב לזה אמר: "כי לפני הימים ההם שכר האדם לא נהיה" (ח, י), רוצה לומר שלא היה ענינה מקרי כי אם השגחיי. וכמו שבהיותם רעים וחטאים[2218] לא היו ראויים לשכר ולא טובה כלל, כן בשובם אל יי' יזכו לטובות ולהצלחות כולם, וזהו אמרו: "כי לפני הימים ההם" – שהם ימי הגלות; "שכר אדם לא נהיה" – שלא היה אדם ראוי לשכר לפי מעשיו; "ושכר הבהמה" – איננה. שרמז באדם – מלכים והשרים; ובבהמה – עמי הארץ וההמון, שכולם היו בלתי ראויים לשכר, ולכן " ליוצא ולבא אין שלום" מפני הצר.

[2215] ראה מבשר חמישי, נבואה עשירית, ייעוד הד'.
[2216] לפי שמות יח, כא.
[2217] בנדפס: "מפני".
[2218] לפי בראשית יג, יג.

וכדי ששאר האומות לא יעזרו את ישראל ולא יצילוהו מאויביו, היה הקב"ה מסכסך אותם אלו באלו, וזהו "ואשלח את כל האדם איש ברעהו". או יהיה פירוש "ואשלח את כל האדם איש ברעהו", שהסתיר השם פניו ושמירתו מבית יעקב ועזבם למקרי העוולה, וגם שלח בהם חרון אפו, ואת האויבים שהם כלי זעמו. אמנם עתה בזמן הפקידה לא יהיה בימים הראשונים לשארית העם הזה, לפי שהאל יתברך יברך עמו בשלום ו"זרע השלום". והיוצא ממנו הוא ש"הגפן תתן פריה והארץ תתן יבולה והשמים יתנו טלם" (ח, יב) ויזכו ישראל בכל זה מה שהיה כל זה בהפך בזמן רשעתם.

וכמו שהיו "קללה בגוים בית ישראל ובית יהודה" (ח, יג) שנחרבו וגלו שניהם, כן תהיה התשועה כוללת אותם, וזהו אמרו: "כן אושיע אתכם והייתם ברכה אל תיראו" מדברי הנשארים בבבל, כי אם תרצו קרובה ישועתי לבוא. ולפי שהיה כל זה תלוי בתשובתם ומעשיהם הטובים, לכן אמר: "תחזקנה ידיכם", כלומר חזקו ויאמץ לבכם בעבודת אלהיכם, כדי שהוא יבוא ויושיע אתכם, וזהו אמרו עוד: "כאשר זממתי להרע לכם בהקציף אבותיכם אותי ולא נחמתי" (ח, יד), כלומר מהרעה אשר דברתי לעשות להם, אבל הגליתי אותם[2219] כך "שבתי זממתי" (ח, טו) וחשבתי להיטיב את ירושלים ואת בית יהודה. והיה זה בפקידה בעלותם מבבל ולשוב ולבנות ירושלים. ולא זכר בזה בית ישראל, לפי שבית יהודה היו העולים, אבל כשייטיבו מעלליהם יבואו שאר הנדחים ויסתלק הגלות מעיקרו ולא יהיה להם עוד צום ובכי ומספד[2220] לזכרונו, ועל זה אמר: "אלה הדברים אשר תעשו דברו איש את רעהו" (ח, טז), כי הנה בזה ישלם הקיבוץ המדיני; ולדיינים ושופטי הארץ[2221] אמר: "אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם". וזכר שלושה אלה: אמת משפט ושלום, לפי שהשופט פעמים ישפוט כפי האמת הידוע אצלו אף שלא יהיה בדבר עדים והתראה, וזהו הדין המסור למלך ולסנהדרי גדולה שמכין ועונשים כדין ושלא כדין, כי אם על פי האמת ישפוט כפי דיני התורה המסודרים, והוא הנקרא בייחוד 'משפט'. ופעמים יעשו פשרה בין הבעלי דינין כפי איכות הדיבור וצורך העת, והוא הנקרא 'שלום'. ועל שלושתם אמר: "אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם". ואפשר לפרש "משפט שלום", שהוא סמוך שיעשו משפט של שלום שהוא הפשרה[2222] ולא יאמרו יקוב הדין את ההר, והענין שלא יהיה ביניהם כי אם שני מיני דינים שהם 'אמת' שהוא האחד, ו'משפט' ו'שלום' שהוא השני.

[2219] כרד"ק.
[2220] לפי אסתר ד, ג.
[2221] לפי ישעיה מ, כג.
[2222] סנהדרין ו, ע"א.

ולפי שבענין המשפט יובחנו ארבעה מיני בני אדם: האחד – הם הבעלי דינים; הב' – הדיינים; הג' – עורכי הדינים, שהם המליצים והמדברים בעד בעלי דינים; והד' – הם העדים, לכן הזהיר לכל אחד מהם מה שיעשו. וכנגד בעלי הדינים אמר: "דברו אמת" וגו'; וכנגד הדיינים אמר: "ומשפט שלום שפטו בשעריכם", כמו שפירשתי; וכנגד עורכי הדינים אמר: "ואיש את רעת[2223] רעהו אל תחשבו בלבבכם" (ח, יז), רוצה לומר שלא ישימו עיונם ומחשבותיהם בעריכת טענות להרע בשווא ודבר כזב[2224]; וכנגד העדים אמר: "ושבועת שקר אל תאהבו", לפי שבני ישראל הם מושבעים מהר סיני על "לא תענה ברעך עד שקר" (שמות כ, יג). ועל כולם אמר: "כי את כל אלה אשר שנאתי" לא תעשו ולא תאהבו אותו.

ואחרי שהזהיר אותם על מה שיעירו בקיבוץ המדיני, ראה להודיעם הטובות וההצלחות אשר יתחדשו להם מזה להשיב על דברי הבאים מבבל, ועל זה באתהו הנבואה האחרת והודיע בה ייעודים:

האחד, שבעבור ששאלו אנשי בבל "האבכה בחדש החמשי", והשיב השם יתברך שהדין שווה במספד ובצום, הודיעם עתה שכאשר ייטיבו מעלליהם ישיב השם את שבותם ולא יצטרכו עוד לדברי הצומות וצעקתם, כי "צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי יהיה[2225] לבני יהודה לששון ולשמחה", וזהו כנגד ההספד ולמועדים טובים שזהו כנגד הצום שיאכלו וישתו, כמו שעושים במועדים הטובים. אבל כתבנו שהאמת והשלום יאהבו ששני אלו כוללים לכל האזהרות שזכר. ואמר זה לבית יהודה בלבד כאשר סמך מלך בבל על ירושלים וכאשר נשקעה העיר, וכאשר נחרבה ירושלים וגלה עוונה, וכאשר נהרג גדליה בן אחיקם ודלת העם אשר נשארו בירושלים. אמנם עשרת השבטים אין ספק שיעשו צומות אחרים כאשר הם שם בימים אשר באו עליהם הצרות והגלות שהיו זולת אלה, ולזה אמר כאן "לבית יהודה". והנה יוסף בן גוריון מעיד שביום הצום י"ז בתמוז היה הרג רב בבית יי' על ידי היוונים והוא המורה שבבית שני תמיד היו עושים הצומות. וכן היה ראוי לפי שהייעוד הזה לא נאמר כי אם לעתיד לבוא שבביטול הגלות מעיקרו יבטלו הצומות וכדברי הנשארים בבבל. וזהו הייעוד הראשון שייעד אותם לעתיד לבוא בהטבת דרכיהם.

והייעוד השני הוא, שיקבלו האומות אמונת השם יתברך, וכמו שעתה באו מבבל לשאול

[2223] בנדפס חסר.
[2224] לפי משלי ל, ח.
[2225] בנדפס: "יהיו".

את בית יי', ככה בימים ההם "יבואו עמים ויושבי ערים רבות" לדרוש אלהים[2226]. וביאר מה שיעשו הערים שהוא מה דסמיך ליה באמרו: "והלכו יושבי אחת אל אחת לאמר נלכה הלוך לחלות את פני יי'" (ח, כא). ואמנם אמרו עוד: "ולבקש את יי' צבאות אלכה גם אני" אינו כפל הדברים, אבל תאמר העיר האחת אל חברתה[2227] "לבקש את יי' צבאות אלכה גם אני" אתך בהסכמה אחת שלום ואמת. כי מפני קיבול האמונה יתפשט השלום ביניהם וימשך מזה, שאם לא תלך לבקש את יי' צבאות כי אם אל אלהים אחרים לא אלך עמך ולא יהיה שלום ואהבה בינינו. ואחרי שנתן המשפט בערים נתן גם כן משפט "עמים רבים וגוים עצומים" (ח, כב), לא בעיר אחת ושתים, הנה יבואו כולם לירושלים לבקש דבר יי' ולא לבד תהיה אצלם הקדושה בירושלים, אבל גם בימים ההמה "כה אמר יי'... אשר יחזיקו עשרה אנשים מכל לשונות הגוים... בכנף איש יהודי לאמר נלכה עמכם, כי שמענו אלהים עמכם" (ח, כג). רוצה לומר, שישימוהו עליהם לראש ולפטרון מפאת תורתו. ואמנם איך יהיה זה כבר זכרתי ענינו פעמים שיהיה זה באמצעות תחיית המתים אשר תהיה בכל מחוזות הארצות הקמים לתחייה יפרסמו אמונת השם יתברך, ולכן העמים כולם ילכו לבקש דבר יי'. זו התכלית הכולל בתחייה.

והייעוד הג' הוא, מפני שהיהודים אשר בבבל לא היו ממלאים את כל הארץ יעדם והבטיחם יתברך שיהיה התרבותם כל כך עד שיצטרך שתתרחב ארץ ישראל וגבולה יותר ממה שהיו, ועל זה אמר: "משא דבר יי' בארץ חדרך ודמשק מנוחתו" (ט, א), כלומר שתמצא הנבואה "בארץ חדרך", כמו בארץ ישראל; וכן בדמשק תהיה מנוחתו ושכינתו של הקב"ה, לפי ש"חדרך" שהיא עיר מדמשק היא, וגם דמשק כולה תהיה מגבול ירושלים, לכן אמר: "ודמשק מנוחתו". ואמרו חכמינו זכרונם לברכה (ספרי דברים, א) ששערי ירושלים עתידים להיות מגיעים עד דמשק. וכן הוא אומר (שיר השירים ז, ה): "אפך כמגדל הלבנון צופה פני דמשק" וגלויות באות וחונות בתוכה. וכוונתם שזה תהיה דמשק מגבולי ירושלים, כי עם היות שנאמר במשיחו: "וירד מים עד ים" (תהלים עב, ח), הנה לא תקרא העולם כולו ארץ ישראל ולא תהיה ישוב לשבטים כי אם הארץ הקדומה והקיני והקנזי והקדמוני, שלא ירשו עד הנה ובכללם אלו הארצות שנזכרו כאן. ואמרו "כי ליי' עין אדם וכל שבטי ישראל" פירושו, שבאותם הימים יהיה "עין" כל אדם[2228] וכל שבטי ישראל ומחשבותיהם ופניהם כולם, לשם הנכבד. רוצה לומר, לקרא כולם

[2226] לפי שמואל א ט, ט.
[2227] כתרגום יונתן וייתר המפרשים בעקבותיו.
[2228] כרד"ק.

בשם יי' ולעבדו שכם אחד[2229]. "וגם חמת תגבל בה" (ט, ב), כלומר שגם חמת שהיא עיר גדולה כמו שאמר (עמוס ו, ב): "חמת רבה" והיא חוץ לגבולי ארץ ישראל תכנס בגבולה של ירושלים[2230], וזהו אמרו "תגבל בה". וכן צור וצידון יהיו בתוך גבולי ארץ ישראל עם היות שצור היא "חכמה מאד" בעיניה, וכן "צור מצור לה" (ט, ג), כלומר שכבר צרו עליה אויבים והיא גם היא עשתה מצור כנגדם "ותצבור כסף כעפר וחרוץ", שהוא הזהב אספה ב"טיט חוצות", עם כל זה "הנה השם יורישנה והכה בים חילה והמונה והיא באש תאכל" (ט, ד). והמפרשים[2231] פירשו: "ותבן צור מצור", שצור תחשוב לעמוד כנגד ישראל בכבשם אותם לעתיד לבוא, וכדי להמלט מידו תבנה "צור מצור לה" שהוא מגדל חזק מלשון "ערי מצורות" (דברי הימים ב' יא, י); וכן תרגם יונתן: 'ובנת צור תוקפא לה'. וגם כן תצבור ותאסוף כסף כעפר "וחרוץ" שהוא הזהב, כמו שאמר (תהלים סח, יד): "בירקרק חרוץ" לצורך המלחמה, אבל לא יועיל לה כלום, לפי ש"הנה יי' יורישנה".

ולפי שצור נבנת בים אמר: "והכה חילה והיא באש תאכל". ועם היות שצור הסמוכה לארץ ישראל כבר נחרב זה ימים והיה חורבנה ב' פעמים, האחד – על ידי נבוכדנצאר; והב' – על ידי אלכסנדר מוקדון וכסה אותה הים, הנה הייעוד הזה התקיים בעיר וינצייא רבתא שהיא נבנת מאנשי צור ומעמה אחרי שנחרבה צור. ולכן תראה שאמר כאן: "וגם חמת תגבל בה צור וצידון". ואמנם בענין המצור והעושר לא דבר כי אם מצור בלבד "ותבן צור מצור לה וצבור כסף כעפר וחרוץ כטיט חוצות", וזה באמת על ויניצייא נאמר. ואתה תראה כל התארים והענינים שזכרו ישעיהו ויחזקאל בצור כולם הם היום בויניצייא, לא שהיא היתה נקראת בימים ההם צור, אלא שנעשתה בדמותה ובצלמה ומאנשיה ועמה נבנת, כשנחרבה צור בראשונה.

וזכר שכשתהא אשקלון זה וכן עזה שיראו מפלת 'צור' וחורבנה תיראנה ותחילנה מאד, וכן "עקרון כי הוביש מבטה" (ט, ה), שהוא צור שהיה מביט אליה[2232] להנצל עמה עתה יבושו בושת בוש, כשיורישנה האל[2233] ויאבד "המלך מעזה ואשקלון ולא תשב" עוד. ואומר: "וישב ממזר באשדוד" (ט, ו), כפי יונתן נאמר על ישראל, לפי שממזר הוא מלשון 'זר' והמ"מים נוספות כמו שני המ"מים אשר במלת "נהרסו ממגורות" (יואל א, יז)[2234]. וכאילו אמר שישראל שהיו עד עתה בגלות כזרים וכנכרים ישבו באשדוד, לפי שיכרת

[2229] לפי צפניה ג, ט.
[2230] כרד"ק.
[2231] רד"ק.
[2232] כרד"ק.
[2233] כרד"ק.
[2234] כרד"ק.

גאון פלשתים וישראל ימשלו בארצם. וכבר כתבו המדקדקים שמלת ממזר היא מלשון 'זרות'[2235], וכן "וממזרים קרה" (איוב לז, ט), כלומר בקור זר ומופלג.

ואמר "והסירותי דמיו מפיו" (ט, ז), לפי שפלשתים היו מרחיבים פה על ישראל מהדמים אשר עשו בהם[2236] בימי חורבנם והיו מיחסים הצלחותיהם לשקוצי פסיליהם, לכן אמר: "והסירותי דמיו מפיו", שהוא דמי ישראל שהיו מתפארים ששפכו. "ושקוציו מבין שיניו", שהוא שקוץ אלהיהם[2237] שלא יעלה עוד על פיהם "ונשאר גם הוא לאלהינו", כשאר בני הנכר הנלוים אל יי' ויהיה "כאלוף ביהודה", רוצה לומר כאדם גדול ביניהם[2239]. ורש"י פירשו מגזרת "ואאלפך[2238] חכמה" (איוב לג, לג) שילמדו תורה בישראל, "ועקרון" תהיה "כיבוסי" שהוא ירושלים, כי יאמינו אנשי עקרון באלהים כמו אנשי יבוס. וכן תרגם יונתן.

ואמרו: "וחניתי לביתי מצבה" (ט, ח) תרגם יונתן 'ואשר בבית מקדשי שכנתי ותקוף דרע גבורתי כשור דאשא סחור סחור'. וכפי ענינו יהיה "וחניתי" מלשון 'מחנה ומצבה' עם היותו בהא הוא מלשון צבא כאלף[2241], כי 'נחי'[2240] הלמד אלף והא מתחלפים יאמר שיהיה השם מחנה לביתו[2242] שהוא ירושלים יותר טוב וחזק מצבא גדול באופן שיהיה ניצול בטוח מעובר ומשב[2243] שלא יעבור עליהם עוד נוגש שיבוא להחרימם. ורשי פירש בלשון אחר 'מצבה' מלשון 'מצב' , כלומר 'אחנה אצל ביתי להגין עליה מן המעמידים מצב ומשחית שלא יציבו עליה'. ואמר "כי עתה ראיתי בעיני", רוצה לומר כי עתה בזה הזמן ראיתי בעיני טלטולם וצרתה בגלות בין האומות ואושיעם[2244], והוא מלשון: "וירא אלהים את בני ישראל" (שמות ב, כה). והראב"ע פירש, כי הם דברי הנביא שאמר עתה ראיתי כל זה בעיני בנבואתי. אולי שלהיות הדבר לזמן ארוך ולעתים רחוקות ראה, כדי כאילו הדבר לאמתו עשוי.

הייעוד הרביעי הוא בפרשת "גילי מאד בת ציון" (ט, ט), כי לפי שהנשארים בבבל היו מגמגמים על פקידת בית שני, לפי שלא היה בהם מלך מבית דוד, ייעד השם יתברך

[2235] ראה ירושלמי קידושין פרק ג', הלכה יב'.
[2236] כרש"י ור"י קרא.
[2237] כראב"ע ור"י קרא.
[2238] בנדפס: "אלפיך".
[2239] מעין רד"ק.
[2240] לשון 'מנוחה'.
[2241] אולי צ"ל: "צבא באות אלף", תחת "צבא כאלף".
[2242] מעין רד"ק.
[2243] כרד"ק.
[2244] כרד"ק.

שבבוא תשועתם ימלוך עליהם בסוד אלוה עלי אהלם[2245] והוא מזרע דוד. ומפני שציון היא עיר דוד וירושלים ראש ממלכתו[2246], לכן אמר: "גילי בת ציון הריעי בת ירושלים", רוצה לומר כי לא תהיה עוד שומרון צרתה וראש ממשלת ישראל, כי ירושלים בלבד תהיה ראש ממלכה, ולכן ראוי שתריע תרועת שמחה וגילה. ואמר: "מלכך יבא לך", רוצה לומר "מלכך" האמתי שהוא דוד. וזכר מתאריו שיהיה "צדיק ונושע", רוצה לומר צדיק במעשיו ונושע במלחמותיו[2247], אבל לא תהיה תשועתו מכח מלחמתה, כי הוא יבוא "עני ורוכב על חמור". ו'עני' הוא כמו עניו[2249] ורוכב על חמור אינו לחסרונו[2248], אלא להורות ששלום ואמת יהיה בימיו, ולזה אמר מיד "והכרתי רכב מאפרים וסוס מירושלים" (ט, ט), כלומר שכל כך יהיה שלום וההשקט בעולם עד שבאפרים שהוא רמז לי' השבטים; ובירושלים שהוא רמז למלכות יהודה לא יבטחו עוד בסוס ורכב, כי אם בשם יי'.

ולפי שדרך השרים והסגנים לקחת דוגמא ממנהגי מלכיהם ולעשות כמעשיהם, לכן אמר שבהיות מלך המשיח רוכב על חמור לא בגבורות הסוס יחפץ[2250], לא יהיה עוד אדם בירושלים וארצות השבטים שירצה לרכוב על סוס[2251], ועל זה אמר: "והכרתי רכב מאפרים וסוס מירושלים. ונתן הסיבה בזה באמרו: "ונכרתה קשת מלחמה ודבר שלום הגוים", רוצה לומר שלא תהיה מלחמה בעולם, לפי שהוא ידבר שלום לגוים[2252] ובדבר שפתיו ישפות שלום להם. ובספר הזוהר[2253] פירשו: "עני ורכב על חמור" באופן אחר, ש'עני' הוא מלשון "ועונית ואמרת" (דברים כו, ה), רוצה לומר קורא לאלוה וצועק אליו ורוכב על חמור שימשול על האומות שהם עם הדומה לחמור. וכדי שלא יחשוב חושב

[2245] לפי איוב כט, ד.
[2246] מעין רד"ק.
[2247] מעין רד"ק.
[2248] כרד"ק.
[2249] כתרגום יונתן ורש"י ורד"ק בעקבותיו.
[2250] לפי תהלים קמז, י.
[2251] מעין רש"י.
[2252] מעין רד"ק.
[2253] ראה זהר ויחי דף רלח, ע"א; וראה גם דף רעט, ע"א: "אָתָא חִוְיָא לְנַשְּׁכָא לֵיהּ. וְאִית אַחֲרָנִין דְּנָקְיבוּ לֵהּ, עַד דְּמָטוּ לְתַהוֹמָא רַבָּא, וְלָא סְלִיקוּ מִתַּמָּן.
וּבְזִמְנָא דְּנוּקְבָא פְּתִיחָא, כָּל מַאן דְּהֲוָה נָפִיל תַּמָּן, לָא הֲוָה סָלִיק. וּמְשִׁיחַ בֶּן דָּוִד נָפַל תַּמָּן עִם מָשִׁיחַ בֶּן יוֹסֵף. דְּחַד אִיהוּ (זכריה ט':ט') עָנִי וְרוֹכֵב עַל חֲמוֹר. וְחַד אִיהוּ, (דברים לג) בְּכוֹר שׁוֹרוֹ, דָּא מָשִׁיחַ בֶּן יוֹסֵף. וְהַאי אִיהוּ (שמות כ"א:ל"ג) כִּי יִכְרֶה אִישׁ בּוֹר וְלֹא יְכַסֶּנּוּ וְנָפַל שָׁמָּה שׁוֹר אוֹ חֲמוֹר. וּבְגִין דָּא אִקְרֵי מָשִׁיחַ. בַּר נָפְלֵי. וְאִיהִי נַפְלַת בַּתָּרַיְיהוּ, וְאִתְמַר עָלָהּ, (עמוס ה':ב') נָפְלָה לֹא תוֹסִיף קוּם בְּתוּלַת יִשְׂרָאֵל. וְאַנְתְּ הוּא (שמות כ"א:ל"ד) בַּעַל הַבּוֹר יְשַׁלֵּם כֶּסֶף יָשִׁיב לִבְעָלָיו. וְהַמֵּת יִהְיֶה לוֹ, דָּא מָשִׁיחַ בֶּן יוֹסֵף, דְּעָתִיד לְאִתְקַטְלָא. (מצאתי כאן חלק כמו ד' שורות ונראה שחסר)

שיהיה אמרו "עני ורוכב על חמור" דרך גרעון, וש"הכרתי רכב מאפרים וסוס מירושלים" היה דרך קללה, לכן אמר: "ומשלו מים עד ים ומנהר עד אפסי ארץ". ופירש הראב"ע מהים הדרומי הנקרא הים האדום עד הים הצפוני שהוא ים אוקינוס; "ומנהר עד אפסי ארץ" ומנהר היוצא מעדן[2254], שהוא בקצה המזרח עד אפסי ארץ שהוא ראש המערב, לפי שהוא משול בכל העולם[2255].

ואחר שאמר זה על מלך המשיח, אמר כנגד ישראל: "גם את[2256] בדם בריתך שלחתי אסירך מבור". רוצה לומר, כמו שמלך המשיח יהיה נושע בצדקו "גם את" תהיי נושעת "בדם בריתך" שהוא דם המילה שהחזיקו במצוה ההיא ישראל בגלות[2257] בחוזק גדול, או דם הברית אשר כרת יי' עמהם בסיני[2258], שבעבור אותו קיום שלחתי אסיריך מבור הגלות. ואמר: "אין מים בו" – על התורה ועל הנבואה שנעלמה בגלות[2259], וכמו שאמר (איכה ב, ט): "מלכה ושריה בגוים אין תורה גם נביאה לא מצאו חזון".

וכבר חשבו אנשים מבני עמנו[2260], שהנבואה הזאת נאמרה על זרובבל בבית שני וכבר הוכחתי אני במאמר 'ישועות משיחו'[2261] בפירוש מאמר "רבי הלל אומר: אין להם משיח לישראל" (סנהדרין צט, ע"א), שהפרשה הזאת אי אפשר לפרשה לא על זרובבל ולא על בית שני, אם מפאת הנבואות שקודמות לזו אשר יבואו "עמים רבים וגוים עצומים לבקש את יי' צבאות וגו', אשר יחזיקו עשרה אנשים וגו', משא דבר יי' בארץ חדרך" וגו' (ח, כב-כג; ט, א), שהייעודים ההמה לא נתקיימו בבית שני, ואם מהפרשה הזאת עצמה מאמרו: "והכרתי רכב מאפרים וסוס מירושלם ונכרתה קשת מלחמה ודבר שלום לגוים". וידוע שבבית שני לא היה אפרים ולא היה שלום בארץ, כי אם מלחמה רבה וגם זרובבל ולא אחד ממלכי בית שני לא משל "מים עד ים ומנהר עד אפסי ארץ". והנה יתבאר זה עוד בפירוש דברי הנבואה, כמו שאזכור.

ואפשר לפרש בייעוד הזה כולו, שבא להודיע מעלת האומה ומעלת משיח בן דוד שימלוך עליהם ושלכן אמר כנגד האומות: "גילי מאד בת ציון" וגו' (ט, ט). וה'גילה' תהיה ממה שזכר למעלה "וחניתי לביתי מצבה מעובר ושב ולא יעבור עליהם עוד נוגש" (ט, ח),

[2254] לפי זהר דף קי, ע"א.
[2255] כרד"ק.
[2256] בנדפס חסר.
[2257] כרד"ק.
[2258] כרש"י.
[2259] כאבי הרד"ק.
[2260] רש"י, ראב"ע ואבי הרד"ק.
[2261] עיון ראשון פרק ג'.

שעל זה אמר: "גילי מאד בת ציון בת ירושלם"; ולענין המלך אמר: "הנה מלכך יבא לך צדיק" וגו', רוצה לומר שיקום המשיח בהיותו צדיק בשלמות נפש. וזכר באיזה מצב יהיה המלך והעם כשתבוא תשועתם ומעלתם, ואמר כנגד המשיח: "עני ורוכב על חמור", רוצה לומר שקודם המלכתו יהיה עני ודל שלא יהיה לו אפילו סוס אחד לרכוב עליו, כי אם חמור כאיש רש ועני. וכזה עצמו זכר באומה, שבהיות בתכלית השפלות תעלה במעלות ממשלה פתאום, ועל זה אמר: "והכרתי רכב מאפרים וסוס מירושלים", וזה מפני דלותם ושפלותם. וכן "ונכרתה קשת מלחמה", שלא יהיה בהם דורך קשת מגן אם יראה רומח בארבעים אלף בישראל, שהוא הפך מה שאמר דוד בקינת שאול[2262] ללמד את בני יהודה קשת, כי שם אמר שילמדו כולם לירות בקשת להיות מלומדי מלחמה[2263], וכאן אמר: "ונכרתה קשת מלחמה", כלומר שלא יהיה בהם מי שיקח קשת בידו.

ואחרי שזכר שפלות המלך ושפלות העם, זכר תשועתם ומעלתם, ועל מלך המשיח אמר: "ודבר שלום לגוים ומשלו מים עד ים", רוצה לומר שהוא ימשול בכל העולם עד שיצוה להיות בשלום "איש את רעהו". וכן אמר בענין האומה "גם את בדם בריתך שלחתי אסיריך מבור אין מים בו", ולא אמר זה כי אם על גלות מצרים, כמו שדרשו אותו זכרונם לברכה[2264] יאמר הלא ידעת שבלבד בזכות מצות המילה שהיה לכם במצרים מלבד מצוה אחרת – "שלחתי אסיריך מבור" גלות מצרים, עם היות ש"אין מים בו", כלומר לא תורה ולא מצוות שכנו אותם הנביאים בשם 'מים', כמו שאמר (ישעיה נח, א): "הוי כל צמא לכו למים". וכיון שהדבר כן, שבזכות מצוה אחת יצאו אבותיכם ממצרים – גם אתם אנשי בית שני "שובו לבצרון" (ט, יב). ומלת 'שובו' אינו צווי כי אם ייעוד; ו'בצרון' הוא מענין חוזק. וכן תרגם יונתן: 'שובו למהוי כרכין תקיפין', יאמר שאף על פי שאתם עתה בלי סוס ורכב ובלי קשת וחנית ואתם אסירים בגלות בתקוות הגאולה, הנה עוד תשובו ל"בצרון" ולחוזק התוקף. וכמו שאז ביציאת מצרים שלחתי לכם את משה ונתתי אליכם ידו תורה ומצוות, "גם היום מגיד משנה אשיב לך". ואמר זה על מלך המשיח לא שיתן להם תורה כמו משה רבינו, אלא שיהיה להם מגיד ומלמד משנה התורה אשר כתב משה. ואפשר לפרשו על משנה משה רבינו שהגיד התורה וכתב משנה התורה. ואמר: "אשיב לך", שישוב להיות ביניהם ובזה ייעד אותם בתחיית המתים ושישוב משה רבינו אליהם.

[2262] שמואל ב א, יט.

[2263] לפי שיר השירים ג, ח.

[2264] מדרש שמות רבה פרשה יז, פסקה ג: "ובב' דמים ניצולו ישראל בדם פסח ובדם מילה, שנאמר (יחזקאל טז, ו): "ואומר לך בדמיך חיי ואומר" – בדם פסח ומילה.

ואמנם בחוזק העם ובצרון עריהם אמר: "כי דרכתי ליהודה קשת מלאתי אפרים" (ט, יג). רוצה לומר, אם היה שבגלות נכרתה מהם קשת המלחמה, הנה עתה אדרוך לי בני יהודה, כלומר אשימם דורכי קשת. וכן בני אפרים אמלא אותם קשת מלחמה. כי 'דרכתי' ו'מלאתי' הם עבר במקום עתיד. והעד המורה אמרו עוד: "ועוררתי בניך ציון על בניך יון", ולא אמר זה על מלחמת בני יון עם החשמונאים כמו שחשבו המפרשים[2265], אבל הוא ייעוד לעתיד לבוא שבמלחמת יי' ויום נקמתו יעוררו בני ציון להלחם על היוונים שהם מכלל הנוצרים אשר יעלו שמה וישימם השם "כחרב גיבור" לעשות בהם נקמה.

וזכר בפרט היוונים להודיע שאז ינקמו מהם על אשר הרעו עמהם יותר משאר האומות, ועל זה עצמו אמר: "ויי' עליהם יראה ויצא כברק חצו ויי' אלהים בשופר יתקע" (ט, יד), שזה כולו יהיה במלחמת השם בגוג ומגוג שהיא אותה המלחמה אשר זכר יחזקאל. ומה טוב אמרו: "והלך בסערות תימן", רוצה לומר שילך הקב"ה באותה מלחמה בסיבת "סערות תימן", שהם הרעות שעשו בני עשו שראשם היה 'תימן' לישראל בחורבן בית שני ובגלותם. ואף על פי שיהיו ישראל מעטים וחלשים ושפלים ביום המלחמה ההיא יי' צבאות יגן עליהם שלא יהרגום אויביהם, וגם שהם יאכלו ויכבשו אותם[2266], וזהו "ואכלו וכבשו אבני קלע" (ט, טו), שהוא רמז לעוצם האויבים; "ושתו והמו כמו יין", רוצה לומר ושתו דמי האויבים[2267] ויהמו עליהם כמו אם ישתו יין והוא מלשון "שכרו ולא יין נעו[2268] ולא שכר" (ישעיה כט, ט) עד שימלאו מדם האויבים כמזרק שמקבלים בו דם הקרבנות או כזויות מזבח שזורקים בהם הדם[2269], לפי שיושיע יי' אלהיהם ביום ההוא כצאן שאינם נושעים מעצמם, כי אם מהרועה אותם[2270] כן יעשה לעמו ובעד ארצו, לפי שכל ארץ ישראל תהיה כל כך מעלתה, כמו אבני הנזר שהם אבנים טובות ומרגליות שמשימים אותם בעטרה.

ולפי שהיה זה דיבור המשלייי ביאר הנמשל בו באמרו: "כי מה טובו ומה יפיו" (ט, יז), רוצה לומר שיהיה פרי ארצם "מה טובו ומה יפיו" כדגן וכתירוש שתעשה ארץ ישראל בזמן ההוא, שתגדל בחורים יפים ובתולות יפות[2271], כי למעלת פירות הארץ ושלמותה המשילם ל"אבני נזר" (ט, טז).

[2265] רש"י ור"י קרא.
[2266] כרד"ק.
[2267] כרד"ק.
[2268] בנדפס: "המו".
[2269] כרד"ק.
[2270] מעין רד"ק.
[2271] מעין רד"ק.

וזכר שיהיו דברים ביי' אלהיהם כל כך, עד שלא ישאלו ממנה דבר קטן או גדול שלא יתקיים, ועל זה אמר: "שאלו מיי' מטר בעת מלקוש" (י, א). רוצה לומר, אם תשאלו מיי' מטר בעת הצורך מיד הקב"ה עושה חזיזים ומטר גשם יתן לכם אף על פי ששפע המטר הנה הוא מההשגחה כוללת ואפשר שיותן מיוחד לאיש פרטי, כי אם בכלל, הנה השם יתברך באותו זמן ישגיח לכל אחד בפרט עד שיתן לכל אחד מהם העשב הראוי לו[2272], וזהו אמרו: "לאיש עשה בשדה", רוצה לומר לכל אחד ואחד הראוי לשדהו.

ואמנם אמרו אחרי זה: "כי התרפים דברו און" (י, ב) לא אמרו על קוסמי ישראל ונביאי שקר שלהם, כמו שחשבו המפרשים[2273], אבל אמרו על מלחמת האויבים שזכר למעלה. כי מפני שהיוונים ושאר העמים שיעלו לכבוש ארץ ישראל יסמכו על דברי התרפים וקוסמיהם, לכן אמר שעתה ידעו "כי התרפים דברו און והקוסמים חזו שקר וחלומות[2275] השוא ידברו", שהיו אומרים להם עלה נעלה וירשנו אותה[2274] הכל ינחמון את גוייהם, ו"על כן" אותם האומות – "נסעו כמו צאן", רוצה לומר בלי כח לפני רודף[2276] עד שהקוסמים ובעלי התרפים המייעדים בפי המערכות השמימיות משרי מעלה יענו בקול ויאמרו להנצל מן הכזב הנמצא בפיהם "כי אין רועה", רוצה לומר שאין להם רועה ושר בשמים, כי אינו משפיע עליהם כירחי קדם[2277], ועל זה אמר עוד: "על הרועים חרה אפי" (י, ג) שהוא משל לשרי מעלה המשפיעים על האומות. והענין שישדד הקב"ה מערכותם, כי זהו החרון אף הנאמר כאן בהם: "ועל העתודים" שהם האומות המושפעות מהם אפקוד חטאתם מסכים למה שהיו אומרים הקוסמים, "כי אין רועה".

הייעוד החמישי הוא בקיבוץ הגלויות וחזרת השבטים מארץ שביים. כי מפני שהנשארים בבבל היו אומרים שלא היתה הפקידה דבר נחשב כיון שלא שבו השבטים ונפוצות יהודה, לכן ייעדם השם יתברך בקיבוצם ותשועתם, ועל זה אמר: "כי פקד יי' צבאות את עדרו", שהוא רמז למלכות ישראל; ו"את בית יהודה" – אקבץ שהוא מלכות יהודה וישם אותם "כסוס הודו במלחמה", רוצה לומר כמו הסוס שיראה כוחו וגבורתו במלחמה, שנאמר עליו (איוב לט, כא): "וישיש בכח יצא לקראת נשר".

ואמר שלא יהיו תחת ידי מלכי פרס ויון ורומי, כמו שהיו בבית שני, אבל כל השרים

[2272] ראה תענית ט, ע"ב.
[2273] תרגום יונתן ורד"ק.
[2274] לפי במדבר יג, ל.
[2275] בנדפס: "וההלומות".
[2276] לפי איכה א, ו.
[2277] לפי איוב כט, ב.

וראשי העם יהיו מהם[2279], וזהו "ממנו פנה ממנה יתד" (י, ד), ש'פנה' הוא ראשי העם[2278], כמו שאמר (שמואל א יד, לח): "גשו הלם כל פנות העם"[2280]; ו"ממנו יתד" הוא הפקיד, וכן נאמר (ישעיה כב, כג): "ותקעתיו[2282] יתד במקום נאמן"[2281]. ואמר: "ממנו קשת מלחמה" – כנגד הלוחמים שלא יצטרכו לעזר מחוץ, אבל ידיהם יהיה רב להם[2283]. "וממנו יצא כל נוגד יחדו", רוצה לומר שהם יהיו נוגשים בשונאיהם[2284]. ויונתן תרגם: 'מיניה מלכיה מיניה משיחיה מיניה תקיף קרביא מיניה יתרבון כל פרנסוהי כחדא'. "והיו כגבורים בוסים" (י, ה), רוצה לומר שישראל יהיו "כגבורים בוסים" בשונאיהם, כמו שירמסו הטיט חוצות במלחמה[2285]. ועם היות שאמר על הגלות "והכרתי רכב מאפרים וסוס מירושלים" (ט, י), הנה הם ילחמו בלי סוסים[2286] באמצעות העזר האלהי, ועל זה אמר: "ונלחמו כי יי' עמם והובישו רוכבי סוסים".

וייעד על קיבוץ המלכויות והשבטים באמרו: "וגברתי את בית יהודה ואת בית יוסף[2288]" (י, ו). רוצה לומר, שיתן להם גבורה על אויביהם[2287]; "והושבתים כי רחמתים", רוצה לומר שישיב אותם אל אדמתם בחסד וברחמים ויהיו שם בכבוד ובשלום[2289], כאילו "לא זנחתים" מעולם, לפי שמרוב הטובה לא יוכרו צרותם שעברו[2290], "כי אני יי' אלהיהם ואענם" בכל קראם אלי[2291], ולכן יהיו "כגבור אפרים" (י, ז) באותה מלחמה "ושמח לבם כמו יין", שישמח לבב אנוש[2292] וביניהם הקטנים שאין דרכם להלחם יקראו במלחמת אויביהם ובנצחונם[2293], ולכן "ישמח ויגל לבם".

[2278] כרד"ק.
[2279] כרש"י וסיעתו.
[2280] בנדפס כברד"ק הפסוק מובא בשיבוש: "התיצבו הנה על פנות העם".
[2281] כרד"ק.
[2282] בנדפס: "ותקעתם".
[2283] כרד"ק.
[2284] כרד"ק.
[2285] כרד"ק.
[2286] כרד"ק.
[2287] כרד"ק.
[2288] בנדפס: "ישראל".
[2289] כרד"ק.
[2290] כרד"ק.
[2291] לפי ירמיה יא, יד.
[2292] מעין ר"י קרא; לפי תהלים קד, טו.
[2293] כרד"ק.

ומפני שהיה פיזור הגלויות עצום למרחקי ארץ[2294], לכן אמר: "אשרקה להם ואקבצם כי פדיתים ורבו כמו רבו" (י, ח) במצרים, שנתרבו שם בדרך פלא, כמו שאמר (שמות א, ז): "ובני ישראל פרו וישרצו" וגו', כן ירבו בזמן ההוא.

ואמר: "ואזרעם בעמים" (י, ט) להגיד, שיהיה שמעם וגבורתם כל כך, עד שבעמים הרחוקים תגיע שמועתם כאילו הם זרועים שם, ועל אותה שמועה אמר: "ואזרעם בעמים". וכבר יפרש זה באמרו "ובמרחקים יזכרוני וחיו בניהם ושבו", רוצה לומר שיחיו וישובו אל הארץ הם ובניהם[2295]. וזכר מהארצות אשר ישובו באמרו: "והשיבותים מארץ מצרים ומאשור אקבצם ואל ארץ גלעד" (י, י), שהוא מעבר לירדן; "ולבנון", שהוא שם לכל ארץ ישראל[2296]; "אביאם ולא ימצא להם", רוצה לומר שלא יספיק להם כל ארץ ישראל מפני רבויים[2297].

ואמנם אמרו: "ועבר בים צרה" (י, יא) כבר נודע בדברי הנביאים והמליצים כולם, שהעולם הזה נקרא 'ים זועף', וכמו הברדשי[2298]: העולם – ים זועף, רב מצולה, רחב ידים; והמעלות והממשלות אשר בו הם גלי הים העולות פעם ונשפלות פעם. ולכן אמר על צרות הזמן ההוא וחבלי המשיח, מלחמת האומות ונקמתם "ועבר בים צרה". רוצה לומר, יעבור בעולם שהוא הדומה לים צרה רבה ומלחמות עצומות. "והכה בים גליו", רוצה לומר הקב"ה שיסה הגלים שבים וממשלות העולם ומלכיהם "והובישו כל מצולות יאור", שהוא רמז לחורבן האומות ואז יורד "גאון אשור", שהוא רמז למפלת 'גוג ומגוג' שיפלו באותה מלחמה, "ושבט מצרים יסור".

ולפי שהם ילחמו עמם הנוצרים בני אדום, לכן אמר על אשור ומצרים שזכר: "וגברתים ביי' ובשמו יתהלכו" (י, יב). רוצה לומר, שיתן השם יתברך גבורה לאשורים על הנוצרים, כדי להנקם מבני אדום, וזהו "ובשמו יתהלכו", שהם[2299] יבואו בהתעוררות השם יתברך כדי להנקם באויביו. ולפי שהמלחמה והנקמה ההיא תהיה כולה בארץ ישראל, לכן "פתח לבנון דלתיך" (יא, א). כי 'לבנון' נאמר על ארץ ישראל, כמו שאמר (דברים ג, כה): "ההר הטוב הזה והלבנון". ובעבור שזה אלף וחמש מאות שנה במשלו בה פעם אדום, פעם ישמעאל והאל יתברך יביאם באחרית הימים עליה לתת נקמתם, לכן אמר כנגד ישראל "פתח דלתיך". רוצה לומר, כדי שיכנסו העמים האלה כולם בתוכך, כדי ש"תאכל

[2294] לפי ישעיה ח, ט.
[2295] כר"י קרא.
[2296] כרד"ק.
[2297] כראב"ע, ר"י קרא ורד"ק.
[2298] רבי ידעיה הפניני [המליץ הברדשי] (1270-1340) 'בחינת עולם' פרק ח' סעיף א, במברג 1856, עמ' 35.
[2299] האשורים.

אש בארזיך", שהם המלכים הגבוהים והרמים[2301] שיבואו בה. וכן "הילל[2300] ברוש כי נפל ארז" וגו' (יא, ב), שעשאם משל עצי היער שבבוא הרוח עליהם וכנפול האחד ייליל האחר, לפי שגם הוא יפול אחריו, וזהו "הילל ברוש כי נפל ארז". וכן "אשר אדירים שדדו הילילו[2303] אלוני [2302]בשן כי ירד יער הבציר", רוצה לומר כאשר תראו שאדירים שודדו ונפלו יילילו גם כן "אלוני הבשן", כי יפלו גם המה לפי ש"יער הבציר", רוצה לומר החוזק שהוא מלשון "ערים בצורות" (במדבר יג, כח) כולו ירד ולא יעמוד עץ במקומו. ומפני ירידת היער יילילו הרועים כי שודדה אדרתם, לפי שהם היו חסים ומתלוננים ביער ההוא ועציו היו אדרת הרועים וגם כפירים גורי האריות עם כל חזקם וגבורתם ישאגו ויתנו קולם, כי "שודד גאון הירדן" (יא, ג), ששם היו מתעלסים וזה כולו רמז לאומות וארצותם לגוייהם[2304] שחרוב יחרבו בנפול מלכיהם ורוזניהם מאין תקומה. וחכמינו זכרונם לברכה דרשו (יומא לט, ע"ב): "פתח לבנון דלתיך" – על חורבן בית שני, ואמרו כי ארבעים שנה קודם חורבן הבית היו דלתות ההיכל נפתחות מאליהן עד שגער בהם רבן יוחנן בן זכאי ואמר להם היכל היכל עד מתי אתה מבעתנו יודעים אנו שסופך ליחרב ועליך נתנבא זכריה "פתח לבנון דלתיך ותאכל אש בארזיך". והוא דרך אחר.

ואמנם פרשה "רעה את צאן ההרגה" (יא, ד) שבאה אחרי זה, אין ספק שנאמרה על חורבן בית שני ועניינה, שאחרי שזכר לבני בית שני הטובות העתידות לבוא עליהם בהיטיבם את דרכיהם, זכר אחריו העתיד להיות והוא, שהם לא עשו כן – הרעו מאבותם, ולכן לא נתקיימו בימיהם הייעודים הטובים ההמה.

הנה התבארו הנבואות האלה כולם על פי פשוטם בדרך נכון ובריא אולם, והתבארו בהם ט' עיקרים: האחד, שתשוב השכינה והנבואה בישראל, וכמו שאמר: "שבתי אל ציון ושכנתי בתוך ירושלם ונקראה ירושלם עיר האמת והר יי' צבאות הר קדש" (ח, ג), והוא העיקר הח' מעיקרי נבואות ישעיהו. והב', תשועת ישראל וגאולתם, כמו שאמר: "הנני מושיע את עמי מארץ מזרח ומארץ מבוא השמש, והבאתי אותם ושכנו בתוך ירושלם והיו לי לעם ואני אהיה להם לאלהים, באמת ובצדקה" (ח, ז-ח), ואמר: "אשרקה להם ואקבצם" (י, ח), והוא העיקר הג' מעיקרי נבואות ישעיהו. והג', שישובו עשרת השבטים משביים, וכמו שאמר: "והיה כאשר הייתם קללה בגוים בית יהודה ובית ישראל, כן

[2300] בנדפס: "הליל".
[2301] כר"י קרא.
[2302] בנדפס: "הבשן".
[2303] בנדפס: "יילילי".
[2304] כר"י קרא.

אושיע אתכם והייתם ברכה אל תיראו" (ח, יג), שבית ישראל הם עשרת השבטים. ואמר עוד: "ואת בית יוסף אושיע... והיו בגבור אפרים ומאשור אקבצם" (י, ו), והוא העיקר הד' מעיקרי נבואות ישעיהו. והד', שיקבלו האומות אמונת השם יתברך, כמו שאמר: "ובאו עמים רבים וגוים עצומים לבקש את יי' צבאות בירושלים" וגו' (ח, כב), והוא העיקר הי"ב מעיקרי נבואות ישעיהו. והה', שלא ישובו עוד לגלות, כמו שאמר: "וחניתי לביתי מצבה מעובר ומשב ולא יעבור עליהם עוד נוגש" (ט, ח), והוא העיקר הי"א מעיקרי נבואות ישעיהו. והו', שבגאולה העתידה ימלוך עליהם מלך מבית דוד, וכמו שאמר: "גילי מאד בת ציון הריעי בת ירושלים הנה מלכך יבא לך" (ט, ט), והוא העיקר העשירי מעיקרי נבואות ישעיהו. והז', שיהיה "שלום לגוים ומשלו מים עד ים" (ט, י), והוא העיקר הי"ג מעיקרי נבואות ישעיהו. והח', אמונת פינת תחיית המתים, כמו שאמר: "גם היום תגיד משנה אשיב לך" (ט, יב), והוא העיקר הי"ד מעיקרי נבואות ישעיהו. והט', נקמת האומות במלחמת יי' העתידה, וכמו שאמר: "כי... ועוררתי בניך ציון על בניך יון ושמתיך בחרב גבור ויי' עליהם יראה ויצא כברק חצו" וגו' (ט, יג-יד), ואמר: "ועבר בים צרה" וגו' (י, יא), והוא העיקר הא' מעיקרי נבואות ישעיהו.

וכבר הוכחתי באותם העיקרים מנבואות ישעיהו, שאי אפשר שיפורשו הייעודים האלה, לא כדרך הנוצרים על הגאולה הרוחנית, ולא על זמן בית שני.

פרק ג

הנבואה הג' תחילתה: "משא דבר יי' על[2305] ישראל" וגו' (יב, א), עד "הנה יום בא ליי' וחולק שללך" (יד, א).

וענין הנבואה הזאת, כי אחרי שזכר בנבואה שבארתי למעלה הטובות וההצלחות שיגיעו אליהם בבית שני בהיטיבם את דרכיהם ומעלליהם, שאז תהיה בפקידתם גאולה שלמה ותשועתה תכליתית מוחלטת וינקום השם נקמתם מאויביהם. וזכר אחריה בפרשת "רעה את צאן ההרגה" (יא, ד) איך בחטאיהם ורשעתם לא יזכו לדבר מזה, לא לנקמת האויבים ולא לקיבוץ הגלויות ושאר הטובות שלא נקיימו בזמן בית שני מפני רשעת הדור, הודיע הקב"ה לנביא אחרי זה, אם יתקיימו הייעודים ההם עוד בשום זמן[2306] מהזמנים אחרי שלא נתקיימו בזמן בית שני, ואמר שעל כל פנים לעתיד לבוא יתקיימו בזמן מוגבל[2307]. וידוע לפניו יתברך כל הדברים הטובים אשר דיבר על עמו ועל

[2305] בנדפס: "אל".
[2306] בזמן אחר.
[2307] זמן החיוב.

נחלתו, וזהו אמרו: "משא דבר יי' על[2308] ישראל", לפי שהוא ייעדו טוב אליהם שיתקיים על כל פנים בהכרח.

והנה הקדים להודעת הייעוד מאמר "נאם יי' נוטה שמים ויוסד ארץ ויוצר רוח אדם בקרבו" (יב, א) להגיד, שיהיו שתי סיבות תכליתיות בגאולה ובתשועה העתידה: האחת – למעלת ארץ ישראל, לפי שהיא מיוחדת להנהגת השם יתברך והשגחתו, כי כמו שהגלגל העליון המקיף בכל הוא מתנועע מהשם יתברך והוא מניעו ומנהיגו מבלי אמצעי, ככה בעולם השפל ארץ ישראל הנה מניעה ומנהיגה מבלי אמצעי הוא הקב"ה, וכמאמר משה אדוננו (דברים יא, יב): "תמיד עיני יי' אלהיך בה מראשית השנה ועד אחרית שנה". ומפני זה אמר יתברך (ויקרא כו, מב): "והארץ אזכור". ובדברי ישעיהו "הן על כפים חקותיך חומותיך נגדי תמיד" (ישעיה מט, טז), ועל זה אמר כאן: "נוטה שמים ויוסד ארץ" (יב, א), שהוא יתברך ייחד להנהגתו הארץ הקדושה כמו שייחד השמים, שהוא הגלגל הנוטה ומקיף בכל. וזהו הסיבה והתכלית הראשון בגאולה העתידה, רוצה לומר כדי לרחם על הארץ הקדושה.

והסיבה התכליתית השניה היא מפני ישראל, שהוא יציר כפיו של הקב"ה עם מרעיתו וצאן ידו[2309], ועל זה אמר: "ויוצר רוח אדם בקרבו", שהאדם הנזכר כאן הוא ישראל. ויתואר כן לרמוז, שהוא בערך[2310] שאר האומות כערך האדם אל שאר מיני הבעלי חיים, וכמו שאמר (יחזקאל לד, לא): "ואתן[2311] צאני וצאן מרעיתי אדם אתם". ודרשו חכמינו זכרונם לברכה (בבא מציעא קיד, ע"ה): אתם קרוים אדם ואין אומות העולם קרוים אדם.

ואחר שזכר בכלל שתי הסיבות האלה, חזר לדבר בכל אחת מהן בפרט. ועל הראשונה, שמפאת הארץ אמר: "הנה אנכי שם את ירושלם סף רעל" וגו' (יב, ב), ושאר הפסוקים. השנית, מפאת האומה אמר: "ביום ההוא אשים את אלופי וגו' והושיע יי' אל אהלי יהודה" וגו' (יב, ו-ז).

ואפשר לפרש בזה עוד שזכר סיבה תכליתית אל התשועה בלבד והיתה[2312] להשלים את המין האנושי בכללות, ולזה אמר שהשם יתברך היה "נוטה שמים ויוסד ארץ" והיה התכלית בבריאה הנכבדה ההיא כולה, כדי שהמין האנושי יכיר באלהותו ויעבדהו, ועל זה אמר: "ויוצר רוח אדם בקרבו".

[2308] בנדפס: "אל".
[2309] לפי תהלים צה, ז.
[2310] ביחס.
[2311] בנדפס: "ואתנה".
[2312] הסיבה התכליתית.

ומפני שהעמים כולם דתיהם שונות כוזבות ואת דתי המלך יי' צבאות אינם עושים[2313], ותהי האמת נעדרת ביניהם, לכן יברא השם חדשה בארץ[2314] להביא מלחמה בין העמים ולהכותם מכה רבה על מעשיהם ואמונותיהם. ואמנם איך יהיה זה פירשו[2315] במה שאמר "אנכי שם את ירושלם סף רעל לכל העמים", רוצה לומר כוס התרעלה שכל השותה אותו ימות – כן כל הצובאים על ירושלים יסופו ויכלו. ואמרו "וגם על יהודה" פירשו המפרשים[2316], שגם כן יהיה על יהודה "סף רעל", לפי שיהיו גם כן הם באים עם העמים במצור על ירושלים, ולכן יקבלו שם צרות רעות באופן שתהיה "ירושלים אבן מעמסה" ש"כל עומסיה שרוט" (יב, ג), רוצה לומר שתהיה כמו האבן הגדולה שהיא למעמס גדול ולמשא כבד למרימים אותה מן הארץ לתתה על כתפם ותעשה האבן ההיא בידים שריטות[2318], כן יאספו על ירושלים כל גויי הארץ וכולם יהיו נספים בה[2317], לפי ש"ביום ההוא" יכה השם "כל סוס בתמהון ורוכבו בשגעון" (יב, ד), וזהו כנגד האומות שאביא על העמים, שעם היותם ביניהם המה בני יהודה ינצלו מהמכה אשר אגוף את כל העמים ואת סוסיהם "בעורון". ועם היות שאמר למעלה שיכה את הסוסים בתמהון, הנה זכר כאן שיכה בעוורון לא להיותם שתי מכות התמהון והעוורן, כדברי הרד"ק, אלא שהאחת נמשכת מהאחרת. כי מתמהון הלב ימשך עוורון העינים, לפי שהלב הוא התחלת הכחות והחושים כולם. והיותר נכון בעיני שלא אמר "וגם על יהודה יהיה במצור על ירושלם" לומר שיתן בני יהודה עם העמים הבאים לצבא צבא "על ירושלים", אבל פירושו שגם על יהודה יהיה המצור והמצוק בהיותו "על ירושלים", כי להיות בני יהודה נקבצים בארץ ישראל תבוא עליהם צרה וצוקה[2319] בסיבת העמים הבאים ללחום על ירושלים, ולכן אמר שאר העמים הנאספים יכה השם בשגעון וסוסו בתמהון. והענין שלא יעשו פועל מסודר לא הם ולא סוסיהם, אבל על בית יהודה היושבים במצור ובמצוק יפתח השם יתברך את עיניו לשמרם ולהצילם.

ומפני שאלופי יהודה והם השרים והסגנים שבאומה היושבים בכל הארץ ישימו עיניהם ביושבי ירושלים שיצאו הם להלחם ראשונה באויביהם, כיון שמגמתם התכליתית לבוא להלחם בירושלים, לכן אמר: "ואמרו אלופי יהודה בלבם אמצה לי יושבי ירושלם ביי'

[2313] לפי אסתר ג, ח.
[2314] לפי ירמיה לא, כא.
[2315] רד"ק.
[2316] רד"ק. וראה באבן עזרא.
[2317] כרד"ק.
[2318] כרש"י וסיעתו.
[2319] לפי ישעיה ל, ו.

צבאות אליהם" (יב, ה). רוצה לומר, שאלופי יהודה והם גדולי ישראל[2320] אשר בכל הארץ יאמרו בלבם שיושבי ירושלים יהיו להם "אמצה" וחוזק[2321] שיצאו להלחם באויביהם, והנה שמו בטחונם ביושבי ירושלים, אם להיותם היושבים ראשונה במלכות[2322], ואם מפני זכותם שלהיותם יושבים בירושלים תדבק ההשגחה בהם יותר, ועל זה אמר: "אמצה לי יושבי ירושלם ביי' צבאות אלהיהם", כלומר מפני שהוא קרוב אליהם יותר והבטיחם השם ש"ביום ההוא" ישים "את אלופי אדום ככיור אש בעצים" (יב, ו), כלומר שבעת שישלח הקב"ה בסוסים תמהון ושגעון, ישים אותם אלופי יהודה המפוזרים בכל הארץ "ככיור אש", שהוא הגחלת מלשון תנור וכירים[2323] כשיבער אותה גחלת בעצים; "וכלפיד אש" כשיבער לעמיר, כן בני יהודה יאכלו וישרפו על ימין ועל שמאל את כל העמים באופן שתשב ירושלים עוד תחתיה שלא יכבשוה העמים ולא יחריבוה כמחשבתם, אבל תשב עוד תחתיה כמו שישבה מקדם[2324]. והענין כולו, שהרי יהודה ואלופיו יחשבו שיושבי ירושלים יהיו להם מחסה והצלה ולא יהיה כן, כי הם שרי הערים ילחמו ראשונה בעמים ויאכלו בהם על ימין ושמאל, כמו שתאכל הגחלת בעצים באופן שהם יגינו על ירושלים והיא לא תגין עליהם, וזהו אמרו: "והושיע יי' את אהלי יהודה בראשונה" (יב, ז), רוצה לומר קודם תשועת ירושלים למען לא תגדל תפארת בית דוד ותפארת ירושלים על יהודה, כי מפני היות בית דוד מבפנים בירושלים, אם היו הם נושעים בתחילה היו מתפארים על בני יהודה שמבחוץ באמרם שעל ידם וגבורם היו נושעים[2325]. אמנם בהיות התשועה הראשונה על אנשי יהודה אשר מחוץ, לא תגדל יושב ירושלים עליהם.

ואמנם למה זכר כל זה בבני יהודה ולא זכר מישראל דבר בהיות תחילת המשא "על ישראל", הנה הוא אצלי משתי סיבות, או לשתים יחד: האחד, מפני שהעמים יבואו לכבוש את ירושלים ולכן יתפשטו[2327] בערי יהודה ועמהם[2326] תהיה המלחמה בעצם וראשונה. והשנית, לפי שבקיבוץ הגלויות תשוב המלכות לשבט יהודה ולמשפחת בית דוד, ולכן המלכות כולו מי"ב השבטים יתייחס לבית יהודה, ומפני זה נקרא כולו "יהודה

[2320] מעין ראב"ע.
[2321] כרד"ק.
[2322] לפי אסתר א, יד.
[2323] כרש"י ורד"ק לפי ויקרא יא, לה.
[2324] כרד"ק.
[2325] כרד"ק.
[2326] בני יהודה.
[2327] אותם עמים.

ואלופי יהודה". ולהיות ירושלים ראש המלכות זכר ירושלים ובה תוכלל המלכות כולה, והוא אמרו: "ביום ההוא יגן יי' יושבי ירושלים" (יב, ח). כי מפני שתהיה המלחמה מהאומות עתידה להיות סמוך לירושלים, לכן ייעד שיגן יי' בעד יושביו.

ואמנם אמרו: "והיה הנכשל בהם ביום ההוא כדוד" פירשו המפרשים[2328], שהחלש שבהם יהיה כדוד שהיה גיבור חיל ואיש מלחמה[2329]; "ובית דוד" רוצה לומר מלך המשיח עד[2330] "שמעו נא בית דוד" (ישעיה ז, יג), שנאמר על אחז הנה הוא יהיה כאלהים. וכן פירשו "והביטו אלי את אשר דקרו" (יב, י), שאם יזדמן שידקרו אחד מהם במלחמה אף שיהיה ההדיוט שבהם יישאו עליו עיניהם למרום ויספדו עליו הרבה, כמו שיספוד אדם על בנו יחידו שאין לו עוד, ושאר הפסוקים כולם פירשו על דרך זה. ויותר טוב לפרשו כפי דרך חכמינו זכרונם לברכה (סוכה נב, ע"א) על משיח בן יוסף, שהוא יהיה ראש ושר הצבא בעם יי' בראשונה וימות באותה המלחמה העצומה. וביאר הנביא שלא תהיה מיתתו על חטא, כי הנה אותו הנכשל בהם ביום ההוא יהיה השלמות כדוד שהיה איש ירא את יי' במצוותיו חפץ מאד[2331]. ומפני שזכר בזה השלמות משיח בן יוסף, זכר מיד שלמות משיח בן דוד שימלוך אחיו שיהיה יותר ויותר ממשיח בן יוסף, ועל זה אמר: "ובית דוד כאלהים כמלאך יי' לפניהם" (יב, ח), רוצה לומר שיצא ויבוא לפני ישראל כמלאך האלהים לשמור אותם.

ואמנם אמרו: "והיה ביום ההוא אבקש להשמיד את כל הגוים" (יב, ט) ענינו, שכאשר ימות משיח בן יוסף במלחמה יחרה אף השם וקנאתו להשמיד את כל הגוים הבאים על ירושלים, כי מפני הריגת השלם ההוא יכבד עוונם ועונשם. וייעד הנביא שישפוך השם על בית דוד שהוא המלך המשיח בן דוד ועל יושבי "ירושלים רוח חן ותחנונים" (יב, י), כלומר שיתן בלבם להתפלל ולהתחנן לפניו ויישאו עיניהם למרום בצרה רבה על אותו משיח[2332] שידקרו האויבים, כי יאמרו לפניו יתברך רוח אפינו משיח יי' נלכד בשחיתותינו אשר אמרנו בצלו בגוים[2333], וזהו אמרו: "והביטו אלי את אשר דקרו", כלומר על אותו "אשר דקרו האויבים וספדו עליו" מספד מר, "כמספד" היחיד ו"כהמר על הבכור". רוצה לומר, כמו המספד שעושה האדם על בנו שמת, וכמו המרירות שיקח אדם על מות בנו בכורו שהוא יותר נאהב אצלו. ועם היות שיהיה המשיח ההוא משבט

[2328] רש"י, ר"י קרא, רד"ק.
[2329] לפי שמות טו, ג.
[2330] ברד"ק כבכתוב: "כמו".
[2331] לפי תהלים קיב, א.
[2332] בן יוסף.
[2333] לפי איכה ד, כ.

אפרים שהוא משבט יוסף, הנה יגדל המספד בירושלים כמספד הדרימון[2334] שהיה מספד גדול וידוע אצלם. ויונתן תרגם: 'כמספד אחאב בר עמרי דקטל יתיה הדרימון בר טברימון וכמספד יאשיהו בר אמון דקטליה פרעה חגירא בבקעת מגידו', וגם בכל ארץ ישראל יספדו עליו משפחות משפחות.

וזכר ראשונה בית דוד להודיע שלא היתה ביניהם קנאה כי אם אהבה עצומה ולכן בית דוד ויושבי ירושלים יגדלו המספד על משיח בן יוסף. וכן זכר משפחת נתן ומשפחת השמעי, כי ראה הנביא בנבואתו זכרון המשפחות הגדולות שהיו בזמן ההוא[2335], וגם זה משלמות נבואתו שראה הפרטיות הזו. ואפשר שכוון לאשר שנאמר בו "והוא יתן מעדני" (בראשית מט, כ). ו'שמעי' הוא השמעוני, אולי ראה אז הנביא שאנשי אותם שלושת השבטים, רוצה לומר יהודה ושמעון ולוי ואשר הם היו בערי יהודה ולכן זכר אותם בפרט, ועל שאר השבטים בכלל אמר: "כל המשפחות הנשארות" וגו' (יב, יד). ואמר שיספדו האנשים בפני עצמם, לפי שאין מספר האנשים כמספר הנשים שהם בעצם המקוננות. ואפשר לפרש שיהיה כל המספד הזה על צרת המצור ומצוק הבאים על הארץ, כי יבכו בני ישראל ויספדו על צרתם שיגלום האויבים בכבשם את הארץ. ויהיה ענין הפרשה, שיהיו אנשי אותו דור צדיקים וטובים עד שהנכשל והחוטא בהם יהיה בדור. ולפי שמהם ימותו במלחמה, לכן יתפללו בית דוד ויושבי ירושלים ויתחננו לאלהים שיצילם ויבכו ויספדו על מתיהם, כי ההספד ההוא גם כן יהיה מכלל התחנונים.

ואמנם אמרו: "ביום ההוא יהיה מקור נפתח לבית דוד וליושבי ירושלם לחטאת ולנדה" (יג, א) פירושהו המפרשים[2337], כמשמעו, וכן הוא דעת חכמינו זכרונם לברכה[2336] שרומז לזה שיצאו מים חיים מירושלים ויהיה מקורו בבית דוד ובארמון מלך המשיח ואז לא יצטרכו לצאת חוץ מהעיר להטבל למי חטאת, שצריכין מים חיים או לנדה זבה שצריכה מים חיים, לפי שלא יהיה כמו שיהיה בימים הראשונים, שלא היה מים חיים בתוך ירושלים. ויותר נכון ומתיישב מה שתרגם יונתן: 'בעדנא ההיא יהא אולפן אורייתא גלי כמבוען דמיין לבית דוד', שיהיה ענין המים רמז לתורה ולאמונות השלמות שיצא מבית דוד ומירושלים, וכמו שאמר (ישעיה ב, ג): "כי מציון תצא תורה ודבר יי' מירושלים". וכפי זה נראה לי לפרש: "ולחטאת ולנדה", שתהיה הלמ"ד משמשת בלשון

[2334] מספד גדול ומפורסם בימים הקדמונים להדדרימון בבקעת הירדן [מצודת דוד]. ראה מגליה ג, ע"א; מועד קטן כח, ע"ב.

[2335] כרד"ק.

[2336] ראה ירושלמי שקלים יז, הלכה א; יומא ע"ח, ע"א.

[2337] ראב"ע ורד"ק.

'תמורה'. וכבר זכרו המדקדקים השמוש הזה בלמ"ד והביאו מזה "ותהי להם הלבנה לאבן והחמר היה להם לחמר" (בראשית יא, ג), כאילו אמר שבמקום שהיתה ירושלים לחטאת ולנדה כדבר הטמא בעולם, כמו שאמר: "חטא חטאה ירושלים על כן לנדה היתה" (איכה א, ח) ירושלים, לנדה ביניהם תהיה בזמן תשועתה מקור חיים נפתח לטהר את העולם כולו בתורתה ואמונותיה, לפי שביום ההוא אמר השם שיכרית את שמות העצבים מן הארץ ולא אמר זה על ישראל, כי אם על האומות כולן שהאלילים כרות יכרתון[2339] ויעלו אל הר יי'[2338] ללמוד תורה ואמונות צודקות ובזה האופן תהיה ירושלים מקור נפתח שיצא משם דעת ויראת יי' לכל בני העולם.

ואמנם אמרו: "וגם את הנביאים ואת רוח הטומאה אעביר מן הארץ" (יג, ב), ושאר הפסוקים שאמר בעניני הנביאים המפרשים[2340] פירשו אותם, שיעביר הקב"ה מן הארץ נביאי השקר שהיו במקדש הראשון[2342]; "ואת רוח הטומאה", שהוא יצר הרע[2341]. ופרשת "ביום ההוא יבושו הנביאים" (יג, ד), עליהם גם כן; וש"למען כיחש" פירשו[2343] למען יכחש שהוא נביא, כי אמר "לא נביא אנכי", אלא "עובד אדמה" או רועה מקנה, ושזהו אמרו: "כי אדם הקנני מנעורי" (יג, ה), ש'הקנני' הוא מלשון 'מקנה' וששאלת "מה המכות האלה בין ידיך", ענינו מורה שאביך ואמך הכוך מפני שהיית מתנבא ושהוא משיב אינו כן, אבל "הוכיתי בית מאהבי" שהם המלמדים אותי לעבודת האדמה. ולפי שלא הייתי מתעסק כראוי הכוני פצעוני[2344]. ופירשו: "חרב עורי על רועי ועל גבר עמיתי" (יג, ז), אם על עשו שהפקידו הקב"ה על צאנו בגלות, וזהו דעת רש"י. ואם על כל מלך ממלכי הגוים שהוא הרועה את עמו – לדעת הראב"ע. והפירוש הזה כולו הוא רחוק מדעת מאד אם הנבואה הזאת היא לעתיד לבוא[2345], לפי שאחרי שנחרבה ירושלים ונסתלקה ממנה השכינה, לא התפארה אומה מהאומות שהיו בה נביאים, ועל מה אם כן אמר: "יבושו הנביאים ולא ילבשו עוד אדרת שער"? ואיך ינבא זכריה לזמן ההוא[2346] ביטול הנביאים שאינם בעולם אלפים שנים קודם הגאולה? ומה לנו עם נביאי מקדש ראשון שכבר ספו

[2338] לפי במדבר כ, כז.
[2339] לפי עלינו לשבח.
[2340] רש"י והרד"ק.
[2341] רש"י.
[2342] רד"ק.
[2343] רד"ק.
[2344] לפי שיר השירים ה, ז.
[2345] כאבי הרד"ק.
[2346] לעתיד לבוא.

תמו מן בלהות[2347] זה כמה שנים גם, כי איך יכחשו נביאי השקר המפורסם וגלוי לעין כל ואיך יאמר מי שהוא נביא מפורסם שהוא עובד אדמה ורועי צאן. ופירוש "הקנני" הוא זר מאד, גם "אשר הוכתי בית מאהבי" יקשה מאד, כי למה לא אמר אשר הכוני מאהבי? וזרות "רועי וגבר עמיתי" – לא על עשו[2348] ולא על מלך אחר.

ומפני זה נראה לי שלא אמר זה, כי אם על כתות הדורשים שבאומות אדום שהם אומרים שיחול עליהם בעת עבודתם רוח הקודש. וכבר ידעת שנביא הוא מגזרת 'ניב שפתים' (ישעיה נז, יט). גם בני ישמעאל נמצאים היום אנשים מתקדשים ומטהרים מתבודדים ואומרים שמדבר השם יתברך עמהם ועושים בעצמם פצע וחבורה מכה טריה ולסגף גופם להוריד השפע. ועל אלו ואלו אחרי אמרו "אכרית את שמות העצבים מן הארץ", אמר: "וגם את הנביאים וגם את רוח הטומאה אעביר מן הארץ", שקרא הנביאים כתות הדורשים[2349] האומרים שחלה עליהם רוח הקודש בעת דרשותם, וגם על הישמעאלים המתנבאים ויתגודדו כמשפטם, על כולם אמר שלעתיד לבוא כמו שיתבטלו "העצבים" מן העולם, כך יתבטלו כל הפיגולים האלה מבין האומות עד שכאשר ינבא איש מהם וידרוש בדרכו אביו ואמו הקרובים אליו יאמרו לא תחיה ודקרוהו באמרם שקר דברת בשם יי'. רוצה לומר, מה שהיית דורש מהאמונות והדעות האלהיות הם שקר וכזב. והענין שיהיה האמת האלהי כל כך בלב בני אדם שלא יחמלו על בניהם, כשידברו בשם אלהים אחרים והם יחזיקו בם וימיתום על זה באמרם שקר דברת בשם יי'. וכנגד קדושי הישמעאלים ופרושיהם אמר: "יבושו הנביאים איש" מחזיונות בהנבא אותו "ולא ילבשו עוד אדרת שער", כי ענינם כולו הוא שהם מתבודדים ויודעים העתידות כנביאים אמנם בזמן ההוא, לא ילבשו עוד אדרת שער בסיגוף גופם "למען כחש", שכל כך תתפרסם אמתת אמונת השם יתברך שהם יבושו מדבריהם ומעשיהם, ולכן כל אחד ואחד מהם יאמר "לא נביא אנכי", כלומר להכחיש את גופם ולסגפו, כי תכלית המשוגעים האלה כולו, שיהיו כחושים ורזים להורות שעונו בצום נפשם ותפלתם אל חיקם תשוב אדם הקנני מנעורי "איש עובד אדמה אנכי". והנכון בעיני שהוא יוכל להכחיש שהיה נביא, כי איך יכחיש הדבר שהיה מפורסם וגלוי לכל, אבל יאמר איני רוצה להיות עוד נביא ששווא ודבר כזב[2350] הוא, אבל אהיה עובד אדמה, ואם תאמר למה היית נביא עד כה, הנה הוא לפי שאדם הקנני ולמדני הקנין הזה מנעורי

[2347] לפי תהלים עג, יט.
[2348] כרש"י.
[2349] המטיפים.
[2350] לפי משלי ל, ח.

ואני מתחרט ממנו. וכאשר ישאלוהו ויאמרו אליו "מה המכות האלה בין ידיך", שהן מודות שאתה מכה עצמך גדרך הפרושים המתגודדים, הוא ישיב "אשר הוכתי בית מאהבי". ורמז בזה לבתי האלילים שהיה עובד ששם היה מקבל היסורין ההם וקרא אותם האלוהות "מאהבי", כי כן קרא אותם הושע "אלכה אחרי מאהבי" (הושע ב, ז), וזה כולו כאדם מפרסם גנותו ומגלה חרפתו בקהל להיותו מתחרט ממנו.

ואמנם אמרו: "חרב עורי על רועי ועל גבר עמיתי" (יג, ז) יש לפרשו באחד מג' פנים:

האחד, כפי דרך המפרשים[2351] שפירשו "כי אדם הקנני מנעורי" מגזרת 'מקנה', שכל אחד מאותם הנביאים והפרושים יעשה עצמו רועה, ולכן אמר כנגדו "וחרב עורי על רועי". רוצה לומר, עמו הרועה הזה שבראשונה היה אומר שהוא היה "גבר עמיתי" קרוב אלי ודבק בי ועתה קורא כמו רועה חרב יהיה עליו באופן שתפוצינה הצאן שהוא היה רועה בזמן קדושתו ונבואתו ופרישותו. והתבונן אמרו: "והשיבותי ידי על הנוערים", שראוי שיפורשו כפי זה הדרך על כומרי אדום שדורשים להם אמונתם וכזביהם והם עצמם נקראים אצלם צעירים, להורות על עוונותיהם ושפלותם, כי מפני שאלה חטאו והחטיאו את הרבים בלימודם ודרשותיהם אמר השם שישיב ידו ומכותיו עליהם.

והאופן הב' הוא, שאמר: "רועי" – על נביא הישמעאלים[2352] שאומרים ששלחו השם בעולם לרעות את בני האדם כולם, שהם צאנו; ושאמר "גבר עמיתי" – על ישוע הנוצרי, שכפי מחשבת בני אדום הוא היה בן האל עצם מעצמיו, ולכן קראו "גבר עמיתי", כפי דבריהם. וכינה את אומות אדום בשם משיחם שאמרו בו שהיה גבר עמיתו של הקב"ה. וכן כינה את אומת ישמעאל בשם נביאם הרועה אותם. ולפי שמפלת ישמעאל לא תהיה במלחמה העתידה כל כך עצומה כמפלת בני אדום, שמהישמעאלים ימלטו רבים, כמו שאמר: "ושלחתי מהם פליטים אל הגוים" (ישעיה סו, יט), אבל מבני אדום אמר עובדיה (עובדיה א, יח): "ולא יהיה שריד לבית עשו, כי יי' דבר". לכן אמר כנגד אומת ישמעאל – "הך את הרועה ותפוצינה הצאן"; וכנגד בני אדום שהמעיטו את ישראל אמר: "והשיבותי ידי על הצוערים", רוצה לומר הממעטים את עמי. ועל אלו ואלו אמר: "והיה בכל הארץ נאם יי' פי שנים בה יכרתו ויגועו" (יג, ח), כלומר, שמכלל האומות אשר בכל הארץ שני שלישים מהם יכרתו יגוועו במלחמה[2353].

ובדבר "השלישית", רוצה לומר החלק השלישי מהם יותר בה, ויראה שרוב הנכרתים והגוים יהיו מבני אדום ורוב הנשארים מבני ישמעאל, כפי מה שיורו דברי שאר

[2351] רש"י ראב"ע ורד"ק.
[2352] מוחמד.
[2353] כראב"ע.

הנביאים. וזכר שאותו החלק השלישי הנשאר יבחנהו ויצרפהו השם בצרות ועניים להסיר מקרבם האמונות הכוזבות שהיו מאמינים, כמו שצורפין את הכסף ובוחנים את הזהב להסיר ממנו כל סיג וכל חלודה. ואחרי אותו צירוף ובחינה יקבלו על עצמם האמונה האמיתית ועל זה אמר: "הוא יקרא בשמי" וגו' (יג, ט), רוצה לומר שיקראו כולם בשם יי' והוא יתעלה יענה אותם בברכות שמים מעל, ובברכות תהום רובצת תחת[2354], עד שהקב"ה יחשבם לעמו להיותם מעשי ידיו וקוראים בשמו והגוי ההוא יאמר שהקב"ה הוא אלהיו ולא יעבוד אלוה אחר.

והאופן הג', מהפירוש הוא שאמר: "רועי" ו"גבר עמיתי" – על משיח בן יוסף. ולפי שיהרג במלחמת האומות, כמו שנזכר למעלה, לכן ישנן השם ברק חרבו על האומות לנקום נקמתו, ועל זה אמר: "חרב עורי על רועי ועל גבר עמיתי", כאילו קורא השם את החרבו ואת החרב ואת הנקמה, שתעורר על האויבים בסיבת משיח בן יוסף שהרגו, שהיה רועה צאן השם, והיה כפי צדקתו ושלמותו – 'גבר עמיתו'. וכיון שהאומות הרגו "את הרועה", תבוא חרב יי' ותכה "את הרועה". רוצה לומר, כל רועה ורועה מהאומות ומלכיהם, כי על הריגת רועה ישראל[2355] – יהרג כל רועה מאויביהם ותפוצינה הצאן, כי במות הרועים כל העם אשר תחתיהם לא תהיה להם תקומה. ואמרו: "והשיבותי יד על הצוערים" בא להגיד, יד השם ומכתו תבוא בעצם וראשונה על המצערים והמציקים. כי כפי מה שעשו לישראל כן תבוא עליהם צרה וצוקה[2356]. ומפני שהמלחמה ההיא תהיה על אדמת הקודש שיעלו שמה הנוצרים לכבשה, ויעלו שמה גם כן בני הישמעאלים ללקחה להם ולהדיח את הנוצרים ממנה, ויהיו שמה גם כן עדת בני ישראל ליורשה שהם שלוש כתות מהאמונות – אדום וישמעאל וישראל, שבהם נכללים כל גויי הארצות, לכן אמר: "והיה בכל הארץ", רוצה לומר בכל ארץ ישראל ששם יתקבצו למלחמה "פי שנים", רוצה לומר שתי האומות – "יכרתו ויגוועו". ואמר: "יכרתו" – על בני ישמעאל שתכרת ממשלתם שהיה להם על הארץ ההיא; ועל בני אדום אמר: "יגועו", שיכלו וימותו כולם במלחמה ובמגפה. "והשלישית[2357] יותר בה", שהיא אומת ישראל – שלישית בדרך אל השתים האחרות הם יוותרו בארץ ישראל ויירשוה. וכבר דרשו חכמינו זכרונם לברכה בילמדנו: והשלישית יותר בה" – על ישראל. ואמרו שנקראו שלישית, אם בבחינת שלושת אבותיהם אברהם יצחק ויעקב; ואם להיותם נגאלים הגאולה השלישית באש,

[2354] לפי בראשית מט, כה.
[2355] לפי תהלים פ, א.
[2356] לפי ישעיה ל, ו.
[2357] בנדפס: "והגו' ".

שהוא רמז לגלות שהיה עתיד לבוא עליהם. ואפשר לפרשו על הצרות והרעות העצומות אשר יהיו בזמן קיבוץ הגלויות, שהם חבלי משיח שעליהם אמר יחזקאל (יחזקאל כ, לח): "וברותי מכם המורדים והפושעים בי", וזהו "וצרפתים כצרוף את הכסף ובחנתים כבחון את הזהב", עד שישראל ישוב אל אלהיו וירצהו, וזהו אמרו: "הוא יקרא בשמי ואני אענה אותו אמרתי עמי הוא והוא יאמר אלהי".

הנה התבארו בנבואה הזאת ה' עיקרים: האחד – נקמת האומות העתידה להיות, וכמו שאמר: "הנה אנכי שם את ירושלים סף רעל לכל העמים וגו' ביום ההוא נאם יי' אכה כל סוס בתמהון ורוכבו בשגעון" (יב, ב-ד), והוא העיקר הא' מעיקרי נבואות ישעיהו. והב' – תשועת ישראל וגאולתם, כמו אמר: "והושיע יי' את אוהלי יהודה בראשונה" (יב, ז), והוא העיקר הג' מעיקרי נבואות ישעיהו. והג', שתשוב השכינה והנבואה לירושלים, כמו שאמר: "ביום ההוא יהיה מקור נפתח לבית דוד" (יג, א), ואמר: "הוא יקרא בשמי ואני אענה" וגו' (יג, ט), והוא העיקר הח' מעיקרי נבואות ישעיהו. והד', שימלוך עליהם מלך מבית דוד, כמו שאמר: "ובית דוד כאלהים כמלאך יי' לפניהם" (יב, ח), והוא העיקר הי' מעיקרי נבואות ישעיהו. והחמישי, שיקבלו האומות כולם אמונת השם יתברך, כמו שאמר: "אכרית את שמות העצבים מן הארץ ולא יזכרו עוד וגו' וגם את הנביאים" וגו' (יג, ב), והוא העיקר הי"ב מעיקרי נבואות ישעיהו.

וכבר הוכחתי בעיקרים ההם מנבואות ישעיהו שהייעודים האלה אי אפשר לפרשם לא על בית שני, ולא כדרך הנוצרים על הדברים הרוחניים.

פרק ד

הנבואה הד' תחילתה: "הנה יום בא לייי" וגו' (יד, א), עד סוף הספר. והמפרשים[2358] אמרו, שהנבואה הזאת היא על מלחמת 'גוג ומגוג' בנבואת יחזקאל שניבא על זה גם כן. ואני כבר הודעתיך שכן הוא האמת, ששתיהן כאחת, אבל אין ענין 'גוג ומגוג' שיבוא להלחם על ישראל, כמו שחשבו מפרשינו. אבל ענינה מה שזכרתי פעמים רבות שהקדוש ברוך הוא יעיר את לבב בני אדום לעלות על ירושלים לכבשה ושיתעוררו 'גוג ומגוג' השוכנים בירכתי צפון וגם שאר האומות אשר במזרח לבוא עליהם להחרימם ולהדיחם מן הארץ, ועל זה תהיה ביניהם המלחמה העצומה.

ולפי שביום המלחמה הזאת יתראו נפלאות הקב"ה וילחם בגוים ההם, בחרב, ובדבר, ומן השמים ובאופנים רבים מתחלפים, לכן אמר: "הנה יום בא לייי". כי אותו יום

[2358] רד"ק.

המלחמה יהיה יום יי' הגדול והנורא[2359]. ואמרו: "וחולק שללך בקרבך", אין פירושו שיחלקו הגוים שלל ירושלים בקרבה, כמו שפירשו המפרשים[2360], אבל הוא ייעוד טוב לישראל שהשלל ששללו אותם אומות העולם בחורבנות ירושלים, ובגלות גם כן יבוא יום ליי' ואז יזכו לקחת מאתם אותו שלל ששללו מהם ולחלקו ביניהם[2361], ולכן אמר: "וחולק שללך בקרבך", שבקרבם יתחלק שלל האויבים ונכסיהם שישראל יזכו בו. וביאר איך יהיה הדבר הזה באמרו: "ואספתי את כל הגוים אל ירושלים למלחמה" (יד, ב) שלא אמר זה על 'גוג ומגוג' בלבד, כי אם גם כן על בני אדום ועל האשורים ובני ישראל, ובכלל שתי כתות המלחמה.

ומפני שזכר הנביא למעלה בכלל ענין אותה מלחמה ולא זכר אם בה[2362] תלכד ירושלים, או איך יהיה ענינה[2363] באותה מלחמה, לכן באה לו הנבואה הזאת לבאר באותה מלחמה י' ענינים שלא נתבארו עד הנה:

האחד, מה שאמר: "ונלכדה העיר" (יד, ב), שהיא ירושלים "ונשסו הבתים" שהוא מלשון מי נתן למשסה יעקב" (ישעיה מב, כד), מלשון "בזה ושלל"[2364] (דניאל יא, כד), ו"שיצא חצי העיר בגולה" (יד, ג), רוצה לומר שיגלו חצי העם אשר בירושלים בשבויים ויוציאום מהעיר אל אהליהם[2365], אבל יתר העם לא יכרת מן העיר ולא ילך באותה שביה והצרה הזאת תהיה לצרף[2366] וללבן את ישראל. וכפי מה שיורו הנבואות, בני אדום שיעלו ראשונה לכבוש ירושלים הם אשר ילכדו העיר ושסו "הבתים" וישכבון את הנשים וישבו חצי העיר. וכפי הנראה, הנה ישאר בעיר יתר העם לא להתחזקם על אויביהם, אלא שיבואו עליהם בני המזרח ובני הצפון ולכן יחדלו בני אדום מלשבות עוד ויצאו להלחם עם אויביהם, או שהשם יתברך יעיר את רוחם להסתפק עם חצי הגולה באופן שיתר העם ישארו בעיר. ובהיות בני אדום בהצלחה הזאת יצא יי' ונלחם בהם "כיום הלחמו ביום קרב", והוא מלחמת ים סוף[2367], שאמר שם משה "יי' ילחם לכם" וגו' (שמות יד, יד), כן בעת ההיא ילחם השם להם באויביהם.

[2359] לפי מלאכי ג, כג.
[2360] רד"ק.
[2361] כת"י, ורש"י וראב"ע בעקבותיו.
[2362] באותה מלחמה.
[2363] ירושלים.
[2364] כרד"ק.
[2365] כרד"ק.
[2366] כרד"ק.
[2367] כתרגום יונתן.

וההודעה הב' היא לפי, שיקנא[2368] לירושלים ולציון קנאה גדולה, לכן תהיה המלחמה והנקמה על פני ירושלים, וזה שאמר "ועמדו רגליו ביום ההוא על הר הזתים" וגו' (יד, ד). ו'רגליו' כבר פירש הרב המורה[2369] שהוא סיבותיו, כלומר שיתראו שם גבורותיו ונוראותיו, וכן תרגמו יונתן: 'ויתגלו גבורתיה', לפי שהיה שמה חוזק המלחמה והנקמה, ולכן אמר: "ונבקע הר הזתים מחציו מזרחה וימה גיא גדולה מאד", רוצה לומר שיבקע ההר חציו לצד מזרח וחציו לצד מערב שהוא ימה ויהיה גיא גדולה מאד[2370], וכן ימוש ויסור "חצי ההר צפונה וחציו נגבה". והמאמר הזה אם הוא כפי פשוטו וכן יעשה אותו הקב"ה בדרך נס, יהיה פלא גדול שיעתיק ההרים אשר הפכם באפו. אבל היותר נכון בעיני הוא, שהדיבור הזה כולו המשלי והנמשל בו שמפני שתהיה המלחמה, כי ל"הר הזתים" שיהיו לצד אחד בני אדום ומצד אחר בני ישמעאל הלוחמים אלו באלו ועל התחלקם מערכה מול מערכה אמר שיבקע הר הזתים, כלומר שיהיו בצד אחד ממה הנוצרים ובצד אחר הישמעאלים. וכבר ידעת שירושלים הרים סביב לה, ובהיות המלחמה בגיא יהיו כת האויבים בהר מצד והכת האחרת המנגדת בהר מצד אחר, וזהו המכוון בבקיעת "הר הזתים" ושימוש חצי ההר לא שצור יעתק ממנו, כי לא יהיה צורך ולא תועלת כנס ההוא אם היה כפי פשוטי הכתובים, אלא אם נאמר שהאומות ברוב המוניהם במלאכה ימושו ההרים לצורך המלחמה לעשותם מישור, וכמו שיתבאר עוד אחרי זה. ובעבור שתהיה המלחמה בגיא אמר: "ונסתם גיא הרי, כי יגיע גיא הרים אל אצל" (יד, ה), רוצה לומר שינוסו בראותם מכת החרב וההרג והאבדן מהגיא אשר תהיה בו המלחמה וההריגה אל ההרים אשר סביב לה. והנה קראם "הרי", לפי שהם סביבות ירושלים שהיא עיר יי'[2372] והם גם כן הררי אל[2371]. וביאר למה ינוסו מהגיא באמרו: "כי יגע גיא הרים אל אצל", והוא לדעתי מקרא מסורס, כאילו יאמר כי יגיע הגיא אצל ההרים, שלהיות הגיא קרוב להרים ינוסו אליהם להשגב שם לגבהם ויהיה 'אצל' בקמץ ופתח, כמו 'אצל' וצרי בסגול, שהכל הוא ענין האצילות והקורבה. ואמר שינוסו במרוצה ובחפזון, כמו שנסו מפנה רעש הארץ שיהיה בימי עוזיהו שרעשה הארץ ויראו פן תבלעם האדמה. וכינוי "ונסתם" חוזר לישראל שינוסו מפחד האויבים. ומפני כובד המלחמה ובהיותם באותה צרה וצוקה[2374] – יפתח יי' להם את אוצרו הטוב[2373]

[2368] ה'.
[2369] בחלק א', כח.
[2370] כרד"ק.
[2371] לפי תהלים לו, ז.
[2372] לפי ישעיה ס, יד.
[2373] לפי דברים כח, יב.

להצילם, והוא אמרו: "ובא ה' אלהי וכל קדושים עמך", רוצה לומר שיבוא השם וכל קדישי עליונין בעזרת ירושלים, כי כינוי 'עמך" חוזר לירושלים אשר זכר, או לישראל, כי כן אמר: "וחולק שללך בקרבך" (יד, א). ואמרו "וכל קדושים" הוא כמו וכל קדושים ויחסר וא"ו התוספת, כמו ראובן שמעון לוי. והכונה כולה שמשמים ילחמו באויביהם והשרים העליונים לא יליצו ולא ישפיעו על אומותיהם ויעמדו נגדם וחרון אף יי' שיהרוג במשמניהם. ויונתן תרגם "וכל קדושים עמך", כמו 'עמו' חוזר לשם יתברך, והענין אחד.

ולפי שהיום ההוא יהיה יום צרה ותוכחה לאומות ונקמה גדולה לישראל, ומתוך תוקף צרת המלחמה לא ירגישו בשמחת הנקמה עד סופה, לכן אמר ממשל זה: "והיה היום ההוא לא יהיה אור יקרות וקפאון" (יד, ו). רוצה לומר, שלא יהיה אור היום ההוא בהיר הוא בשחקים שהוא אור יקרות, כמו "וירח יקר הולך" (איוב לא, כו) ולא אור קפאון נקפה ועב בדמות החושך[2375]. והנמשל בזה שכמו, שביום המעונן לא נבדל האור מן החושך כן ביום המלחמה היא מפני הצרה לא ירגישו בשמחת הנקמה מפחד האויבים. וכבר ביאר זה באמרו עוד: "והיה יום אחד הוא יודע ליי' לא יום ולא לילה" (יד, ז), כלומר שביום יי' ההוא יהיה בעיני כל אדם כל כך מהבהלה והתמהון שלא יהיה אצלם יום גמור ולא לילה גמור[2376], לפי שיחשכו הרוחות בארובות מרוב הצרה. והנכון בעיני שהייעוד הזה הוא כפי פשוטו, שיהיה היום ההוא כל כך מעונן שלא יהיה בו אור יקרות ויהיה לא יום ולילה, לפי שידרשהו אלוה ממעל[2378] בגשם שוטף אש וגפרית ורוח זלעפות[2377], ומפני כן יהיה היום אפל ומעונן ועליו תופע נהרה.

וההודעה הג' היא אמרו: "והיה לעת ערב יהיה אור". רוצה לומר, שלעת הערב והחושך והוא משל לתוקף הצרה אז יהיה אור ההצלה האלהית שיצא יי' ונלחם בגוים[2379]. והענין כולו שבהיותם בתכלית הצרה, עליהם יזרח יי' בגאולתו והעם ההולכים בחושך השביה ההיא יראו אור גדול. ואמנם איך יהיה זה השכל יורה עליו שבני אדם[2380] ילכדו העיר ירושלים "ונשסו הבתים והנשים תשכבנה ויצא חצי העיר בגולה" (יד ב) וכשיבואו בני ישמעאל עליהם ויחרימום יתנום לטבח ימלטו בני ישראל מידיהם וילחמו בשוביהם וישארו בני חורין, וזהו אור יי' אשר יזרח עליהם. גם אפשר לפרשו על פי פשוטי

[2374] לפי ישעיה ל, ו.
[2375] כרד"ק.
[2376] כרד"ק.
[2377] לפי תהלים יא, ו.
[2378] לפי איוב ג, ד.
[2379] כרד"ק.
[2380] אולי צ"ל: "בני אדום".

הכתובים, שלעת הערב ביום ההוא יתחדש אור בהיר והוא בהפך הטבעי שלעת הערב תתחיל החשכה ואז יהיה הדבר בהפך בדרך נס, כי בהשלים הקב"ה מלחמתו יזרח על הארץ שמש צדקה ומרפא בכנפיה.

וההודעה הד' היא אמרו: "והיה ביום ההוא יצאו מים חיים מירושלם" וגו' (יד, ח). והייעוד הזה כבר בא בנבואת יואל, שנאמר (יואל ד, יח): "ומעין מבית יי' יצא", וגם כן בדברי יחזקאל "והנה מים מפכים" (יחזקאל מז, ב), ונאמר שם והיה לנחל גדול[2381]. ובדברי הנביא הזה זכריה עצמו "ביום ההוא יהיה מקור נפתח לבית דוד וליושב ירושלם" (יג, א). והייעוד הזה כולו אם יפורש כפי פשוטו יהיה ענינו, שכמו שמציון תצא תורה ודבר יי' מירושלים[2382], כן בריאה יברא יי' שבקרב ירושלים שלא היו מים חיים מעולם, הנה בזמן הגאולה יצאו מים חיים מירושלים בדרך נס "ומעין מבית יי' יצא", כי שם יהיה מקור ומעין המים ההם ויהיו המים התחתונים רמז למים העליונים שכולם יצאו מירושלים, ולכן אמר: "חציים אל הים הקדמוני", שהוא הים המזרחי החציים אל הים האחרון, שהוא ים המערבי והיו מימיו נאמנים עד שבקיץ ובחורף יהיה. כי עם היות שמי הקיץ הם חמים ויבשו ומי החורף הם קרים ונקפאים. ומפני שתי הסיבות האלה יחסרו הנהרות[2383], הנה המים היוצאים מירושלים לא יחסרו ולא יעזרו באחד מהזמנים ההם. ואם יפורש הייעוד על דרך המשל יהיה ענינו שיצא מירושלים למוד האמונות התורה והאמונה להישרת כל בני עולם, והם הנמשלים למים, ולכן אמר שילכו אל הים הקדמוני ואל הים האחרון, וידוע ש"כל הנחלים הולכים אל הים" (קהלת א, ז). אבל זה ירמוז, שמציון תצא תורה לכל האומות לכל האומות ממזרח וממערב.

וההודעה הה', שיקבלו האומות כולם אמונת השם יתברך ואלהותו. כי בראות הגוים הבאים על ירושלים מעשה יי' כי נורא הוא[2384] אשר יעשה עם עמו, וחסידיו יכירו וידעו כי הוא המולך "על כל הארץ" (יד, ט). רוצה לומר, שלא תהיה מלכותו בלבד על ישראל, כי גם כן "על כל הארץ" ועל כל הגוים.

ולפי שהעמים בלב ישובו לעבדו שכם אחד[2385], לכן יהיה יי' אחד בענין העבודה שלא יעבדו בלתי ליי' לבדו ויהיה "שמו אחד", ששם אלהים אחרים לא יזכירו ולא ישמע

[2381] כרד"ק.
[2382] לפי ישעיה ב, ג.
[2383] כראב"ע, כמובא ברד"ק. לא מצאנו זה הפירוש בנוסח אצלנו.
[2384] לפי שמות לד, י.
[2385] לפי צפניה ג, ט.

על פיהם. והראב"ע כתב ש"שמו אחד" רומז לשם המפורש שהוא שמו המיוחד שלא ישתתף בו אחר[2386].

וההודעה הו' הוא אמרו עוד: "יסוב כל הארץ כערבה[2387]" וגו' (יד, י). והייעוד הזה אפשר גם כן שיפורש על פי פשוטו שעם היות ירושלים הרים סביב לה, הנה אז תהיה כל הארץ מישור כערבה ונמסו ההרים, אולי שהאומות כפי ריבוים ישימו ההרים למשור, לפי שיצטרכו אליו לענין המלמה כד שתהא במישור, או שיהיה הדבר בדרך נס שיעשה השם לכבוד ירושלים וכאשר ההרים אשר סביבותיה יהיו נמסים ונמחים יקראה גבהות ירושלים על כל הארץ, וכמו שאמר ישעיהו[2389] (ישעיה ב, ב): "יהיה הר בית יי' נכון[2388] בראש ההרים ונשא מגבעות", ולזה אמר כאן "יסוב כל הארץ כערבה", רוצה לומר שיחזור להיות כל הארץ וההרים אשר סביב ירושלים כערבה שהיא ארץ מישור מגבול לרמון, כי משם יחל המישור לצד דרום ונגב ירושלים, ובזה האופן תרום ותשב תחתיה עיר ירושלים ותהיה גבוהה על כל הארץ. ועם היות שתשב תחתיה ובמקומה, הנה תתרחב ותארך מאד, ועל זה אמר: "למשער בנימין עד מקום שער הראשון עד שער הפנים, וממגדל חננאל עד יקבי המלך", שהיקבים ההם היו חוץ לירושלים. וכבר זכר ירמיהו הנביא (ירמיה לא, לז) התרחבות ירושלים זה ושם נזכר שער הפנה ומגדל חננאל.

ואפשר לומר שהייעוד הזה הוא גם כן בדרך משל, שההרים אשר סביב לירושלים היו שכניה הרעים בבל ומצרים, ואשור ורומי, עמון ומואב, ושאר המלכויות, אמנם לעתיד לבוא יתמו חטאים מן הארץ[2390] ונמסו ההרים הרעים ההם "וראמה" ירושלים "וישבה תחתיה", כלומר שתהיה בשלווה ולא תפחד מהם, ועל זה אמר: "וישבו בה וחרם לא יהיה עוד וישבה ירושלים לבטח" (יד, יא). רוצה לומר, שלא תבוא עוד לחורבן[2391] וגלות כבראשונה, ואולי שלזה כיון דוד המלך באמרו (תהלים קכה, ב): "ירושלם הרים סביב לה ויי' סביב לעמו", רוצה לומר שעם היות לירושלים הרים סביב לה שהם האויבים הצרים אותה, הנה השם יתברך הוא יהיה סביב לעמו להצילו מידיהם.

וההודעה הז' באמרו: "וזאת תהיה המגפה אשר יגוף יי'" וגו' (יד, יב). רוצה לומר, שכל הגוים אשר יבואו לצבוא על ירושלים שהם הנוצרים בני אדום וגם מיתר העמים הבאים להלחם בם, תהיה בם מגפת השם באופן נפלא והוא "המק בשרו והוא עומד על רגליו".

[2386] לשון הראב"ע: "הוא השם הנכבד הנודע על ידי משה עבדו, ויקרא בפי כל ככתבו".
[2387] בנדפס: "בערבה".
[2388] בישעיה חסר.
[2389] הפסוק המצוטט הנו ממיכה ד, א.
[2390] לפי תהלים דג, לה.
[2391] כרד"ק.

רוצה לומר, שיפלו אבריהם[2392] ויתכחשו ברזון נמרץ שוכבים על מטתם בהיותם הולכים על רגליהם שלא יוכלו לראות ולא לדבר ולאכול מתוך חולי. וכן ימקו עיניהם בחוריהם ולשונם "תמק בפיהם", ומלבד זה תהיה מהומת יי' רבה בהם שלא יכיר האדם אל אוהבו מאויבו, ולכן כאשר יחזיק איש ביד רעהו לעזרו ולסעדו יחשבהו כאילו הוא אויבו וישלח ידו להכותו, וזהו אמרו: "ועלתה ידו על יד רעהו" (יד, יג). וכבר ניבא ישעיהו על המכות האלה אשר יבואו על דרך הפלא בגוים ההם באמרו: "ושמתי בהם אות ושלחתי מהם פלטים" (ישעיה סו, יט). ואין ספק שהמכות האלה אשר יהיה בהם ולכל בני ישראל יהיה אור יביאו כל האומות לכשיכירו וידעו כי יד יי' עשתה זאת ושאינו דבר טבעי ולא מקרי, ולכן יאמרו אנוסה מפני ישראל, כי יי' נלחם להם[2393]. ומפני זה יבואו לקבל אמונת אלהותו יתברך.

וההודעה הח' באמרו: "וגם יהודה תלחם בירושלם" (יד, יד), ואין פירושו שבני יהודה יבואו עם הגוים להלחם על ירושלים כמו שפירשו המפרשים[2394]. אבל ענינו, שגם בני יהודה היושבים בירושלים ילחמו עם הנוצרים בראותם בני ישמעאל מכים והורגים בבני אדום יצאו הם גם כן מירושלים וילחמו בהם, או שתהיה בי"ת בירושלים כמו 'עם'[2395] כאילו אמר וגם יהודה וירושלים תלחם. ואמרו "ואסוף חיל כל הגוים סביב" ענינו, שיאסף ויתקבץ לירושלים על ידי בני יהודה שזכר חיל כל הגוים הלוחמים אלה באלה "זהב וכסף ובגדים לרוב מאד", וזהו מה שזכר למעלה "וחולק שללך בקרבך", כי יחרימו האומות אלו לאלו וישאו כל שללם כי רב הוא לישראל הנשאר בקרב הארץ. ומפני שזכר שישללו ויבוזו חיל כל הגוים ופרט בזה זהב וכסף ובגדים, הוצרך לתת סיבה למה לא ישללו גם כן "הסוס והפרד הגמל והחמור וכל הבהמה אשר יהיה במחנות ההמה" (יד, טו), ולכן אמר שתהיה בבהמות גם כן המגפה אשר תהיה באויבים ולכן לא יקחום בשלל ובבזה. ומזה תדע למה לא סמך הפסוק הזה ממגפת הסוס והבהמות למגפת העמים שזכר למעלה שהוא, לפי שנזכר כאן להבדילו מענין השלל והביזה.

וההודעה הט' "והיה כל הנותר מכל הגוים" וגו' (יד, טז). רוצה לומר, שאותם הגוים אשר ישארו מהמלחמה ההיא ישובו אל השם בכל לבבם[2396], כי מתוך הנפלאות אשר יראו[2397] יכירו וידעו שהוא מלך על כל הארץ, ולכן יעלו "מידי שנה בשנה" לירושלים

[2392] כרש"י ורד"ק.
[2393] לפי שמות יד, כה.
[2394] רד"ק ומעין זה ברש"י.
[2395] כראב"ע.
[2396] כרד"ק.
[2397] מעין רד"ק.

מקום המשפט והנפלאות שראו "להשתחוות למלך יי' צבאות" [2398]כמה סיבות, לפי שבאותו זמן תהיה אותה מלחמה והעם אשר לא יעלה לירושלים מכל "משפחות הארץ" להשתחוות למלך יי' צבאות יהיה ענשם ש"לא עליהם יהיה הגשם" (יד, יז), כלומר שלא ירד מטר בארצם והיה מיוחד אליהם העונש הזה, לפי שבחג נדונים על המים, גם שהמטר הוא אות על השגחה עליונה[2399]. והנה בזמן היות שכינת השם יתברך בעצמו היו הגשמים באים בהשגחתו על ארצו ולא עשה כן לכל גוי[2400] שהיו גשמיהם כפי הסידור הטבעי, וכמו שאמר רמז לזה (איוב ה, י): "הנותן מטר על פני ארץ ושולח מים על פני חוצות", ש"על פני ארץ" שהיא ארץ ישראל היה הקב"ה כפי השגחתו נותן מטר. אמנם "על פני חוצות" שהם שאר העמים היה שולח להם מטר על ידי אמצעי, ולכן אמר בהם "ושולח מים", לא נותן. אמנם בזמן הגאולה שנהיו כולם עם יי' בקבלתם אמונתו יהיו גשמיהם על צד ההשגחה הפרטית, ולכן תלה ענין הגשם שלהם בעלותם לחוג בירושלים להשתחוות ולזבוח ליי' צבאות. ולפי שהמצריים אינם צריכים למטר לפי שנילוס עולה ומשקה את ארצם, לכן אמר: "ואם ממשפחת מצרים לא תעלה ולא באה ולא עליהם תהיה המגפה" וגו' (יד, יח). ופירושו כפי המפרשים[2401], שאם משפחת מצרים לא תעלה ולא באה עליהם, כלומר שלא עליהם יהיה הגשם שזכר, לפי שאינם רגילים שירד עליהם מטר במצרים הנה אז תהיה עליהם המגפה אשר יגוף השם את כל הגוים, רוצה לומר אשר צבאו על ירושלים, כמו שאמר למעלה "המק בשרו" וגו'.

והנה תהיה המגפה הזאת למצרים בעבור אשר לא יעלו לחוג את חד הסוכות. ופירשו[2402]: "זאת תהיה חטאת מצרים וחטאת כל הגוים" היא שלא ירד עליהם המטר, כמו שנזכר. ויהיה פירוש "חטאת" – עונש, כלומר עונש "החטאת"; וכן כי לא שלם עון האמורי עד הנה[2403].

ולפי דעתי יחסר בכתוב עיקר הפירוש הזה. ולכן נראה לי שיותר נכון לפרש שמפני שהקב"ה ילחם באומות האויבים באותו יום בשני אופנים: האחד, במגפה אשר יגוף אותם; והב', במה שימטיר עליהם מן השמים אש וגפרית ורוח זלעפות[2404], כמו שנאמר ביחזקאל (יחזקאל לח, כב): "ונשפטתי אתו בדבר ובדם וגשם שוטף", לכן גזרה חכמתו

[2398]מ.
[2399]כרש"י לפי תוספתא סוכה פרק ג', הלכה ז'.
[2400]לפי תהלים קמז, כ.
[2401]ת"י, רש"י, ראב"ע ויתר המפרשים.
[2402]ת"י, רש"י, ראב"ע ורד"ק.
[2403]לפי בראשית טו, טז.
[2404]לפי תהלים יא, ו.

שכל הגוים אשר לא יעלו להשתחוות לפניו בירושלים מדי שנה בשנה בזמן מהשנה שהיתה בו המלחמה ההיא שהוא חג הסוכות, יענשו בשתי המכות ההן. רוצה לומר, מהמגפה שהיתה ביום המלחמה, ולהעדר הגשם לזכרון הגשם המזיק שירד עליהם בה, ולכן אמר: "אשר לא יעלה מאת משפחות הארץ" (יד, יז) שלא עליהם יהיה הגשם. ואמרו "ולא עליהם" בוו[2405] מוסיף על הענין הראשון מהמגפה שזכר למעלה, כאילו אמר ומלבד המגפה עוד לא יהיה עליהם הגשם. אמנם "אם משפחת מצרים לא תעלה ולא באה" (יד, יח) עם היות שלא יוחשו הם להעדר הגשם, האם לא תשאר המכה האחרת שהיא המגפה האחרת שהיא המגפה לבוא עליהם? ויהיה אם כן אמרו "ולא עליהם תהיה המגפה" נאמר בתמיהה, כאילו אמר וכי הלא תהיה עליהם "המגפה אשר יגוף הי"י" את כל הגוים ש"לא יעלו לחוג את חג הסוכות", באמת תהיה עליהם, לפי שזאת תהיה "חטאת מצרים וחטאת כל הגוים אשר לא יעלו לחוג את חג הסוכות" (יד, יט). רוצה לומר, המגפה שתהיה "חטאת" כוללת ומשותפת לכל האומות מלבד העדר הגשם.

וההודעה הי' היא באמרו: "ביום ההוא יהיה כל מצלות הסוס קודש ליי"" (יד, כ). ופירושו אצלי שתהיה הקדושה והכנעת האומות כל כך לפני השם, שלא לבד האנשים בפיהם יקראו בשם יי', אבל גם על "מצלות הסוס" שהם הקשקשים שתולים בצווארי הסוסים[2406] בעלותם לירושלים לחוג את חג הסוכות יכתבו קודש ליי', להגיד שהם מהחוגגים העולים בית יי', כי יהיה זה בעיניהם לכבוד ולתפארת. ושיהיו כל כך העולים שמה עד שיהיו "הסירות בבית יי"" רבים מאד[2407] "כמזרקים לפני המזבח" (יד, כ) שזורקים בהם את הדם[2408]. כי להיות לאומים רבים באים לחוג את חג הסוכות ירבו הזבחים ו"הסירות" בבית המקדש. ולפי שלא יספיקו להם "הסירות" שבבית המקדש תהיה כל ירושלים למקדש, ולכן כל "סיר בירושלם וביהודה" יהיה קודש לבשל בהם זבחי שלמים, וכשיבואו הגוים החוגגים יקחו מהם ובשלו בהם[2409], ולא יהיה כנעני עוד בבית יי' שפירושו 'סוחר' מלשון 'כנעניה'[2410]. והענין שיהיה המתנדבים בעם כל כך שלא יצטרכו לסוחרים שימכרו בבית יי' הדברים. והרב יוסף קמחי פירשו[2411] על הגבעונים שלא יהיו חוטבי עצים ושואבי מים לבית המקדש, לפי שמגדולי הגוים יתנדבו לעבוד

[2405] באות וא"ו.
[2406] כרד"ק.
[2407] כרד"ק.
[2408] כרד"ק.
[2409] כרד"ק.
[2410] כרש"י בעקבות ת"י.
[2411] מובא ברד"ק.

את הכהנים ושעל זה אמר ישעיהו (ישעיה סו, כא): "וגם מהם אקח לכהנים ללויים", רוצה לומר שיקח מהם לעבוד את הלוים ואת הכהנים בבית המקדש.

הנה התבארו בנבואה הזאת ז' עיקרים: האחד – נקמת האומות, כמו שאמר: "הנה יום בא ליי'" וגו' (יד, א); ואמר וזאת תהיה המגפה אשר יגוף יי' וגו' (יד, יב), וזהו העיקר האחד מעיקרי נבואות ישעיהו. הב' – תשועת ישראל וגאולתם, וכמו שאמר: "והיה לעת ערב יהיה אור" (יד, ז), והוא העיקר הג' מעיקרי נבואות ישעיהו. הג', שתדמה הגאולה העתידה לגאולת מצרים, וכמו שאמר: "ויצא יי' ונלחם בגוים ההם כיום הלחמו ביום קרב" (יד, ג), והוא העיקר הה' מעיקרי נבואות ישעיהו. הד', שיש עת קבוע לגאולה ידוע ונגזר לפניו יתברך, וכמו שאמר: "והיה יום אחד הוא יודע ליי'" (יד, ז), והוא העיקר הששי מעיקרי נבואות ישעיהו. הה', שתשוב השכינה והנבואה לישראל ומציון תצא תורה ודבר יי' מירושלים[2412], וכמו שאמר: "יצאו מים חיים מירושלם וגו' (יד, ח), והוא העיקר הח' מעיקרי נבואות ישעיהו. הששי, שלא ישובו עוד לגלות, וכמו שאמר: "וישבו בה וחרם לא יהיה עוד וישבה ירושלם לבטח" (יד, יא), והוא העיקר הי"א מעיקרי נבואות ישעיהו. הז', שיקבלו האומות אמונת השם, כמו שאמר: "והיה יי' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה יי' אחד ושמו אחד" (יד, ט), והוא העיקר הי"ב מעיקרי נבואת ישעיהו.

וכבר הוכחתי בעיקרים ההם מנבואות ישעיהו, שהייעודים האלה לא נתקיימו בבית שני ושאי אפשר לפרשם כדרך הנוצרים בדברים הרוחניים, כי אם כפי פשוטם, ולכן יחוייב שיתקיימו לימות המשיח.

המבשר החמישה עשר (מלאכי)

המבשר טוב הט"ו הוא **מלאכי הנביא** בנבואתו האחרונה, תחילתה: "הוגעתם יי' בדבריכם" (ב, יז), עד סוף הספר.

וענין הנבואה הזאת שאחרי שהוכיח הנביא הזה את בני דורו על מעשיהם הרעים, אם בעבודת בית המקדש שהיו מגישים על מזבחו יתברך לחם מגואל ובעלי מומין; ואם בענין הנשים הנכריות שהיו לוקחים להם, כמו שאמר: "כי חלל יהודה קדש יי' אשר אהב ובעל בת אל נכר" (ב, יא), בא אחרי זה להוכיחם על דבריהם ואמונותיהם שהיו יותר רעים ממעשיהם, ועל זה אמר: "הוגעתם יי' בדבריכם". רוצה לומר, שהיו מיחסים לו היגיעה והתלאות והעדר היכולת.

[2412] לפי ישעיה ב, ג.

וזכר מפשעם שלא היו מתוודים עוונותם, כי מודה ועוזב ירוחם[2413] אבל היו מכחישים ואומרים "במה הוגענו", וזהו על דרך "הנני נשפט אותך על אמרך לא חטאתי" (ירמיה ב, לה). ולכן פירש הנביא דבריהם שהיו אומרים "כל עושה רע טוב בעיני יי' ובהם הוא חפץ או איה אלהי המשפט" (ב, יז), כלומר שהיו עושים חלוקה אחת ואומרים לא ימלט הדבר ברוע הסידור הנמצא על דברת בני האדם שהרשע מכתיר את הצדיק, אלא שיהיה הקב"ה יודע ומשגיח בו, או בלתו יודע ומשגיח בו, ואם הוא יודע ומשגיח בסידור הזה יתחייב, שכל "עושה רע טוב בעיני יי' ובהם הוא חפץ" ולכן הצליחו הרשעים במעשיהם, ואם אין זה כן יתחייב שאינו יודע ולא משגיח ושעזב יי' את הארץ, והוא אמרו: "או איה אלהי המשפט". רוצה לומר אלוה וסיבה ראשונית יש בעולם, אבל אינו משגיח ואינו עושה חסד ומשפט וצדקה בארץ, ולכן לא אמרו איה האלוה אלא "איה אלהי המשפט", לפי שענין המשפט וההשגחה היו מכחישים לא מציאות הסיבה הראשונה, ולכן היו אומרים: "איה אלהי המשפט". כי מלת 'איה' נאמר על מה שאינו כמו "ויגוע אדם ואיו" (איוב יד, י).

ואמנם אמרו: "הנני שולח מלאכי ופנה דרך לפני" וגו' (ג, א) הוא תשובת השם יתברך על דבריהם. כלומר אם תבקשו משפט הרשעים בעולם הזה הנה יגיע זמן שיבוא ולא תחפצו בו. ובזה הודיעם שישלח מלאכו לבער הרשעים[2414], וזהו "ופנה דרך לפני", שיעשה באופן שיכירו וידעו כל יושבי תבל שזהו דרך יי'[2415] "ופתאום יבוא אל היכלו האדון אשר אתם מבקשים", רוצה לומר האדון אשר אתם מבקשים "אלהי המשפט"[2416] פתאום כשלא תחשבו, יבוא הענין, שתגיע השגחתו ומשפטו ומלאך הברית שהוא הנוקם נקם ברית[2417] ומעניש את הרשעים העוברים על ברית התורה אשר אתם חפצים ומבקשים משפטו, "הנה בא[2418] אמר יי' צבאות". ואמר "הנה בא" שהוא עבר במקום וכאילו אמר הנה יבוא ויגיע זמן בואו והוא בקיבוץ הגלויות שיתמו חטאים מן הארץ[2419] וכל עולה קפצה פיה[2420]. אבל "מי מכלכל את יום בואו" (ג, ב), רוצה לומר מי יסבול "את יום בואו ומי העומד בהראותו", שאז ירבו הצרות והוא יהיה כאש מצרף את הסיגים מן הכסף כן

[2413] לפי משלי כח, יג.
[2414] כרש"י.
[2415] לפי בראשית יח, יט.
[2416] כרש"י.
[2417] כרש"י.
[2418] בנדפס: "כה".
[2419] לפי תהלים קד, לה.
[2420] לפי תהלים קז, מב.

יבדלו הרשעים מן הטובים ויכלו הרשעים וישארו הטובים[2421] והישרים בלבותם, וכן הוא יהיה כבורית המכבס את הבגד שמעביר ממנו כל כתם[2422] וכל טומאה כך הוא יעביר את הרשעה מן הארץ. ואמרו: "וישב מצרף ומטהר כסף" (ג, ג) ירצה שאחרי שיבער את האומות ישב כשופט לצרף ולטהר את הכסף שהוא משל לישראל וגם בפרט לבני לוי שהם כהני יי' יטהר ויזקק אותם מפשעיהם "כזהב וכסף" המזוקק באופן שמשם ואילך יהיו "מגישי מנחה" ליי'"בצדקה, כלומר באופן ראוי וצדיק, כמו שהיו כהני הדור ההוא שהם היו אשמים בפועל העבודה, כמו שאמר למעלה: "ועתה אליכם המצוה הזאת הכהנים" (ב, א).

ואמר: "מידיכם היתה זאת הישא מכם פנים" (א, ט), אמנם בזמן ההוא לא יהיה כן, אלא שיצרפו ויתבררו ויתלבנו כהני יי' ונביאיו בשירותם ועבודתם ואז תערב "ליי' מנחת יהודה וירושלים כימי עולם וכשנים" וגו' (ג, ד). רוצה לומר, כשבנה שלמה את הבית וזכר יהודה וירושלים בלבד, כי שם בית המקדש מקום העבודה והשירות, וזה בשרם שתושע יהודה וירושלים מחבלי המשיח ושלא תהיה קדושת בית המקדש העתידה, כמו שהיתה בבית שני חסרו בו ה' דברים המקודשים[2423]. כי הנה בגאולה העתידה תהיה קדושת בית יי'"כימי עולם וכשנים קדמוניות".

ואמנם מהו המלאך הזה אשר ישלח השם לעשות משפט וצדקה בארץ שעליו אמר: "ומי מכלכל את יום בואו" (ג, ב), "וישב מצרף" וגו' (ג, ד) הנה המפרשים[2424] אמרו שהוא מלך המשיח, כי מלאך צבאות במעשיו וצדקתו. ולפי שרשעי אותו הדור היו אומרים "איה אלהי המשפט", כאילו היו חפצים בו, לכן אמר בא יבוא המשפט ואתם תבעטו בו, כי מפני שתהיה ביאת המשיח ועת הגאולה מגיעים בהיסח הדעת, לפי שלא ידע אדם זמנו[2425], לכן אמר: "ופתאום יבוא" (ג, א). ואפשר לפרש "הנני שולח מלאכי" – על תחיית המתים שיעשה השם וישלח לפניו אליהו הנביא, כמו שיתבאר אחר זה; ושאמר: "ופתאום יבוא אל היכלו האדון אשר אתם מבקשים" – על מלך המשיח, שהנה ייעדם בב' פליאות: תחיית המתים וקיבוץ הגלויות. ולפי שבתחיית המתים ידונו בני אדם אלה לחיי עולם ואלה לחרפות ודראון עולם[2426], וכן בקיבוץ הגלויות יברר השם הפושעים והמורדים ובחרב ימותו כל חטאי עמו. לכן אחר שזכר שניהם אמר על כל אחד ואחד

[2421] כרד"ק.
[2422] כרד"ק.
[2423] יומא ט, ע"א.
[2424] רד"ק.
[2425] כרד"ק.
[2426] לפי דניאל יב, ב.

מהם: "ומלאך הברית אשר אתם חפצים הנה בא", רוצה לומר הנה יבוא ואז תדעו כי יש אלהים שופטים בארץ[2427]. ועל מלך המשיח בפרט אמר: "ומי מכלכל את יום בואו", שהוא יום המלחמה העצומה וזמן חבלי משיח, ועל אליהו הנביא אשר יבוא בתחילת תחיית המתים אמר: "ומי העומד בהראותו", לפי שכאשר יקומו בני התחייה יבהלו בני האדם מהם מי "ומי העומד" באותו הראות המבהיל.

וזכר מה שיעשה כל אחד מהם באמרו: "וישב מצרף ומטהר כסף" וגו' (ג, ג), וייעדם שבכל אחד מהדרכים האלה יקריב השם יתברך אותם למשפט, אם בעולם הזה לחיים, ואם בעולם התחייה לקמים בה מאותם שמתו ולא קבלו ענשם בעולם הזה, ועל כולם אמר: "וקראתי אליכם למשפט והייתי עד ממהר" (ג, ה). רוצה לומר איני צריך לעדים, כי אני עד ולא יתאחר משפטי ודיני, אבל יהיה ממהר לבוא "במכשפים ובמנאפים ובנשבעים לשקר, ובעושקי[2428] שכר שכיר אלמנה ויתום ומטי גר", רוצה לומר מטים משפט הגר "ולא יראוני", כלומר שהם עושים כל הרעות האלה ובלתי יראים ממשפטי ועונשי.

והתבונן שזכר העוונות האלה ולא זכר עבודה זרה, לפי שבבית שני בימי הנביא הזה לא נמצאת עבודה זרה כי אם שאר העוונות. ונתן משפט כולל בענין רוע הסידור הנמצא ברעות הצדיקים וטובות הרשעים באמרו: "כי אני יי' לא שניתי ואתם בני יעקב לא כליתם" (ג, ו), כלומר אתם אמרתם "כל עושה רע טוב בעיני יי' ובהם הוא חפץ, או איה אלהי המשפט", כאילו "שניתי" עצמי ממה שהייתי בראשונה, כמו שאמר דוד (תהלים ה, ה): "כי לא אל חפץ רשע אתה", דעו שאין הדבר כן, "כי אני יי' לא שניתי" להיות "העושה רע טוב בעיני" ולחפוץ בו. ואמנם למה שאמרתם "איה אלהי המשפט" (ב, יז) אם הייתם כלים בעולם הזה ונפסדים בגוף ונפש כגוים החטאים בנפשותם היה מקום לטענתכם, אבל אין הדבר כן, כי "אתם בני יעקב לא כליתם" ונפשכם נשארת, ולכן אם אין המשפט בעולם הזה, הנה יש משפט ודין בגיהנם. ואל הפירוש הזה נטה המתרגם ורש"י. גם כן הרד"ק פירש "כי אני יי' לא שניתי" דברי בייעודי אשר דברתי עליכם לנביאים וגם "אתם בני יעקב לא כליתם", כמו שכלו שאר האומות שלא נשאר להם זכר ושם וכלו מהיות גוי, אבל "אתם לא כליתם", כי לעולם תהיו מיוחדים להנהגתי ומשפטי. וכן דרשו רבותינו (סוטה א, ע"א): "לא שניתי – לא הכיתי לאומה ושניתי בה, לפי שבמכה אחת הייתי מכלה אותה, אבל אתם העמדתי אחרי פורעניות הרבה וחצי

[2427] לפי תהלים נח, יב.
[2428] בנדפס: "ובעושקים".

כלים ואתם אינכם כלים, וזהו "ואתם בני יעקב לא כליתם". והענין "לא כליתם" והענין כולו, שיהיה לאומת ישראל שתי נצחיות, אחד במין והוא לכללות האומה שלא תכלה בתוקף הגלות, אבל תהיה נצחית כנצחיות אלהיה, וכמו שאמר ישעיהו (ישעיה סו, כב): "כן יעמוד זרעכם ושמכם"; והנצחיות הב' הוא באיש בהשארות נפש כל אחד מישראל אחר המות. ויש לי עוד בזה פירוש שלישי והוא, שאמר כמשיב על מה שאמרו "איה אלהי המשפט","אני יי' לא שניתי", רוצה לומר שתמיד הייתי "אלהי המשפט" ואהיה, אבל כמו שאני לא קבלתי שינוי מהיותי אלהי המשפט כך אתם בני יעקב לא כליתם מהיותכם רעים וחטאים, ולכן ביאר מה היא התכונה אשר לא כלו ממנה באמרו: "למימי אבותיכם סרתם מחוקי ולא שמרתם" (ג, ז), כלומר מזמן קדום מימי אבותיכם היתה זאת לכם שסרחתם מחוקי והם מצוות עשה ולא שמרתם מצוות לא תעשה, כי השמירה על המצוות לא תעשה תאמר כמו שאמרו חכמינו זכרונם לברכה (מכות יג, ע"ב)[2429]: "כל מקום שנאמר השמר פן ואל אינו אלא לא תעשה".

ולפי שהתמדתם בפשע – התמדתי אני לתת עליכם צרה וצוקה, לכן "שובו אלי ואשובה אליכם", כי אם תטיבו דרכיכם גם אני איטיב לעשות עמכם. ואפשר לפרש "ולא שמרתם" שהוא סמוך ל"שובו אלי" יאמר "למימי אבותיכם סרתם מחקי", שהוא כולל לקיום התורה ומצוותיה כולם, "ולא שמרתם" המאמר שאמרתי לכם "שובו אלי ואשובה אליכם", שנאמר על ידי ירמיהו (ירמיה ד, א), אבל בהפך שהייתם אומרים "במה נשוב".

ואחרי שהוכיחם על דבריהם אלה הוכיחם עוד שלא היו נותנים המעשרות והתרומה, כמו שציוותה תורה, ועל זה אמר: "היקבע אדם אלהים כי אתם קובעים" (ג, ח) וגוזלים אותי, ולא די שאתם קובעים[2430] אותי, אבל שתאמרו עוד "במה קבענוך" כמכחישים מעשיהם הרעים. וביאר הגזל שהיו עושים באמרו: "המעשר ותרומה", לפי שהם מצוות התורה ומתנות כהונה ולויה משולחן גבוה, וכאשר הם היו מחזיקים בהם לבלתי תתם לכהנים וללוים היו קובעים את הקב"ה מחלקו[2431]. ואמר שאילו היו מרויחים בזה היה ראוי להתפתות לעשותו אבל היה בהפך, כי "במארה אתם נארים" (ג, ז). רוצה לומר, שמפני שלא היו נותנים תרומות ומעשרות היו מקוללות תבואתיהם, וזה "במארה אתם נארים" והנה אם כן אתם מקבלים מארה ואותי אתם קובעים, ויהיה אם כן הדבר רע מצדכם ומצדי. ואם תאמרו שמארת התבואות אינם מפני זה ושמקרה הוא היה לכם, נעשה נסיון לבחון זה, רוצה לומר לראות אם המארה היא בסיבת המעשרות שאין אתם

[2429] ונמצא בעוד הרבה מקומות.
[2430] לשון 'גזל'. ראה רש"י ומצודות.
[2431] מעין רש"י.

נותנים אם לא, ולכן "הביאו את כל המעשר אל בית האוצר" (ג, י), רוצה לומר תנו המעשר כולו בשלמות והביאו אותו אל אוצר בית יי"ויהי טרף בביתי", רוצה לומר פרנסה ומזון ללוים ולכהנים העובדים בביתי "ובחנוני נא בזאת". כי עם היות שציותה תורה לא תנסו את יי' אלהיכם הנה בזאת הנני נותן רשות שתבחנוני ותנסו מעשי "אם לא אפתח לכם ארובות השמים והריקותי לכם ברכה עד בלי די". ופירשו[2432]: "בלי די" – שלא יספיקו לכם כלים ואוצרות ובזה תדעו שבעוון המעשרות הצער הגדול הזה.

ולפי שהחסיל והגזם[2433] היה יורד עליהם ואוכל תבואותיהם בשדות ובכרמים, לכן אמר: "וגערתי לכם באוכל" (ג, יא), שהוא הארבה האוכל את התבואה "ולא ישחית לכם את פרי האדמה" וגם לא "תשכל לכם את הגפן" בכרמים. רוצה לומר, שהגפן לא תשכל את פריה, כי ברצות יי' חיות השדה ועוף השמים ישלמו לך והארץ תתן יבולה[2434] בשלימות, עד שמפני ריבוי התבואות אשר יהיו בכם יאשרו[2435] "אתכם כל הגוים" (ג, יב), כי במקום שהייתם חרפה בגוים מפני הרעב על המארה אשר אתם נארים[2436], הנה עתה בברכת התבואות תהיו מאושרים ומצליחים בעיני כל הגוים ויאמרו שאתם "ארץ חפץ", שחפצתי בה[2437], ולכן יתברכו תבואותיה. ומפני שרשעי הדור לא היו מאמינים בפינת ההשגחה האלהית ולכן היו מלעיגים מדברי הנביא שהיה מדבר אליהם מהמעשר ותרומה, לכן סמך אליו פרשת: "חזקו עלי דבריכם אמר יי'" (ג, יג), רוצה לומר דברים חזקים ועצומים דברתם עלי "ואמרתם מה נדברנו עליך". ומלת 'נדברנו' פירשוהו המפרשים[2438], כמו 'דברנו' ששב הפועל פעול לרוב התמדת הדיבור. ויותר נכון לפרש, ש"נדברנו, הוא מהנפעל כפשוטו והוא כלשון בני אדם, שכאשר יאשימו אותם על מה שדברו בסתר יאמר באמת רכילות היה זה והולך רכיל מגלה סוד[2439], ועל זה יאמרו "מה נדברנו עליך", שהיו הם הנדברים והנמסרים מפני המלשינים, או הרכילים כאילו הקב"ה לא היה יודע סתרי מחשבותיהם אם לא יגידו לו, והשם אומר להם מה ש"אמרתם" הוא "שוא עבוד אלהים ומה בצע שי שמרנו משמרתו" וגו' (ג, יד). והיה ענין מאמרם שמעשה המצוות הוא לא לעזר ולא להועיל[2440], לפי שלא היה בו תועלת, לא

[2432] אבי הרד"ק.
[2433] כרש"י.
[2434] לפי יחזקאל לד, כז.
[2435] יהללו [מצודות].
[2436] כרד"ק.
[2437] כרש"י.
[2438] רד"ק.
[2439] לפי משלי יא, יג.
[2440] מעין ר"י קרא.

לשם יתעלה, וכמו שאמר: "אם צדקת מה תתן לו או מה מידך יקח" (איוב לה, ז), ואין גם כן תועלת לעובד. אבל בהפך כי ימשך לו מזה הזק ורעות רבות, ולכן אמרו "שוא עובד אלהים", וזה בהתיחסות אליו יתעלה, כי מה איכפת ליה להקב"ה בעבודות האלה.

ואמנם בערכנו "מה בצע כי שמרנו משמרתו" ומה תועלת בשמירת מצוותיו ולא די שאין לנו תועלת בהם, אלא ש"הלכנו קדורנית" קדורנים ומצטערים[2441] "מפני יי' צבאות". רוצה לומר מפני שהלכנו אחריו ושמרנו מצוותיו "ועתה אנחנו מאשרים זדים" (ג, טו), רוצה לומר אנחנו עתה שמצאנו רעות רבות וצרות בעבודה האלהית אנחנו מאשרים הזדים, כי הם כראותם שפלותנו ירחקו מדרכי המצוות. ובזה האופן במה שקרה לנו נהיה אנחנו סיבה לאשר את הזדים הרשעים במעשיהם[2442] ומלבד מה שאנו מאשרים אותם הם בעצמם נבנים ומצליחים דרכיהם, וזהו אמרו: "גם נבנו עושי רשעה". ואם תאמר שיעניש האל על מעשיהם אינו כן, כי גם כן "בחנו אלהים" וניסוהו הגם עונש וכל תת וימלטו מתחת ידו ולא נכשלו בעונשיו.

ואמנם אמרו: "אז נדברו יראי יי' איש אל רעהו" (ג, טז) פירש רש"י שהוא תשובת השם יתברך. רוצה לומר, אז בעשות הרשעים רשעם והטובים הלכו קדורנית מפני נדברו ואמרו "יראי יי' איש אל רעהו", שלא לידבק במעשה הרשעים ולא נשכחו דבריהם הטובים מלפני. והרד"ק פירש כשישמעו "יראי" השם דברי הכופרים האלה נדרבו הם איש אל רעהו ונושאים ונותנים כדברים האלה עד שימצאו בשכלם, כי כל דרכיו משפט אל אמונה ואין עוול ויקשב השם דבריהם ויתן להם שכרם משלם. ולכל אחד מן הפירושים האלה עיקר המאמר חסר מן הספר. ויותר נכון אצלי לפרש שמאמר "אז נדברו יראי יי' איש אל רעהו" הם גם כן מדברי סופרים וש"נדברו" הוא מגזרת 'דבר', ו'הריגה' מלשון "אהי דברך מות" (הושע יג, יד); "ידבר עמים תחתינו" (תהלים מז, ד); "ותאבד[2443] את כל זרע הממלכה" (מלכים ב יא, א), וכמו שהביאו בעל השורשים[2444]. יאמרו שנבנו עושי רשעה גם בחנו אלהים בהכנסם בסכנות העצומות וימלטו מהם, ובאותו הזמן שיהיה טוב לרשעים יהיה רע לצדיקים, כי יהיו נדברים נכרתים ונשברים "יראי יי' איש אל רעהו", שהרצון איש עם רעהו. וזה כלל רוע הסידור רשע וטוב לו צדיק ורע לו.

[2441] מעין רש"י.
[2442] כרש"י.
[2443] בנדפס: "ותדבר".
[2444] ספר השורשים לרד"ק, ערך 'דבר'.
[2445] מלשון 'דיבור'.

ואחרי שהשלים לספר דברי הכופרים בטובות הרשעים והצלחותיהם ובדבירת[2445] והשפלת הצדיקים זכר תשובה השם יתברך והיא, ששכר מצוות בהאי עלמא ליכא[2446]; ואם היה בחינת המעשים שכרם ותגמולם[2447] בעולם הזה, היה הספק הזה קשה ההתרה, אבל עם ההודאה שהגמול האמתי הוא אחר המוות יוודע שבפרוח רשעים כמו עשב – יהיה תכליתם – להשמדם עדי עד[2448] בגיהנם ואוהבי השם אף על פי שבסערה ישומם בעולם הזה, הנה שכרם אתו ופעולתם לפניו בגן עדן, ועל זה אמר כאן: "ויקשב יי' וישמע ויכתב ספר זכרון", כלומר אין שכחה ולא עוולה לפניו, כי יש למעלה עין רואה ואוזן שומעת וכל מעשיהם בספר נכתבין[2449], ושם שהוא מקום המשפט האלהי יהיה ל"יראי יי'", שהם הצדיקים "ולחושבי שמו", שהם החכמים השכר שיזכור והוא אמרו: "והיו לי אמר יי' צבאות ליום אשר אני עושה סגלה" (ג, יז). רוצה לומר, שאותם 'יראי יי' ' 'וחושבי שמו' – "יהיו ליי' סגלה" ביום ההוא אשר יעשה משפטו ודינו ואז יחמול עליהם כאשר יחמול איש על בנו העובד אותו, ואז תשובו ותראו כמה מההפרש יש בין צדיק לרשע, בין עובד אלהים. כי הנה עשה בזה שתי כתות מהחוטאים האחת בין צדיק לרשע, שהוא הפושע ועובר על מצוות לא תעשה; והכת השנית היא, "בין עובד אלהים לאשר לא עבדו" (ג, יח) והוא המבטל מצוות עשה, כי אינו דומה מי שעבר בשב ואל תעשה שנקרא "לא עובד" אל העובר על מצוות לא תעשה ועושה העבירות שהוא נקרא רשע.

וביאר ענין היום ההוא אשר בו יהיה המשפט באמרו: "כי הנה היום בא בוער כתנור" וגו' (ג, יט). ואמנם מי הוא זה ואיזהו "היום" הזה שזכר הנביא כאן כבר נוכל לומר שהוא זמן קיבוץ הגלויות וחבלי המשיח, שאז יתרבו הצרות הקשות באש השורף[2450]. ומי יודע אם נרמז בזה גם כן מה שהוא בזמננו זה, שהעמים בארצותם לגוייהם מתעוללים עלילות ברשע כנגד פושעי ישראל שיצאו המה ואבותיהם זה כמה מהשנים מכלל הדת באמרם שהם מתיהדים ושומרים תורת משה בצנעא ובסתר, ולזה שורפים אותם באש למאות ולאלפים מבלי חמלה. ויאמר הנביא שבזמן אותם הצרות העצומות ימלט עם ישראל והוא אמרו: "וזרחה לכם יראי שמי" וגו' (ג, כ). אמנם המעמיקים מחכמי עמנו[2451] חשבו שהוא כולו רמז לשכר ולעונש שיהיה לנפש בעולם הנשמות, שהוא נקרא 'יום יי' ', לפי ששם יותנו גמוליו על פי המשפט, ושעל גיהנם אמר: "כי הנה היום בא בוער כתנור

[2446] לפי קידושין לא, ע"ב.
[2447] של הרשעים.
[2448] לפי תהלים צב, ח.
[2449] לפי אבות ב, א.
[2450] מעין רד"ק.
[2451] קהלת רבה א, יא. וראה קצת מזה בשמות רבה טו, כא.

והיו כל זדים וכל עושי רשעה קש ולהט אותם היום הבא", כלומר שאינו אש גשמי כאש היסודי או מורכב אשר בינינו ולכן אינו הוא, אבל הלהט האמתי ברשעים יהיה בזמן ההוא הבא אחר המוות, שאז יקבלו נשמות הרשעים ענשם ולהמשיל גודל השריפה אמר: "אשר לא יעזוב להם שרש וענף". ופירשו המפרשים[2452] 'שרש' – על הבן הראשון ושהנולד ממנו הוא הענף, וכן תרגם יונתן. ויותר ראוי לפרש כפי זה הדרך "שרש וענף" – על מעשי הרשעים הטובים שיעשו בעולם הזה, שבעבור שיקבלו עליהם השכר בעולם הגשמי הזה, לכן אמר ש"לא יעזוב להם שרש וענף" ממצוה ומעשה טוב לקבל עליו גמול נפשיי, וכמו שאמרו חכמינו זכרונם לברכה[2453]: רובו עוונות מיעוטו זכויות – נותנין לו שכר מיעוט זכויותיו בעולם הזה, כדי להענישו משלם לעולם הבא, כדי רשעותיו; ואמנם לצדיקים יהיה בהפך שעליהם יזרח יי"שמש צדקה ומרפה" (ג, כ), רוצה לומר שיזרח להם אור בהיר כשמש שלא ימשך ממנו הזק ולא להיטה כענין הרשעים, אלא מרפא ותשועה בכל צדדיו ואז תצאו ותפשו "כעגלי מרבק", והוא משל לרווויי העונג והגדולה. ו"פשתם" הוא לשון ריבוי[2454], כמו "ופשו פרשיו" (חבקוק א, ח); ואם בעולם הזה הרשעים מושלים בצדיקים, הנה בזמן ההוא כפי מעלת תגמולם ירמסו הצדיקים את הרשעים תחת כפות רגליהם[2455], ועל זה אמר: "ועסותם רשעים", כי יהיו "אפר תחת כפות רגליכם ביום אשר אני עושה" (ג, יב), שלא אמר יום על יום פרטי מוגבל, כי אם על הזמן שיבוא לאדם אחר המוות. ועם היות ששכר גן עדן אינו נאחז במקום ועונש גיהנם גם כן, כי הם דברים מגיעים לנפש כפי טבעה. כבר זכר הרב המורה[2456] שאי אפשר שיצייר האדם הדברים הרוחניים כי אם בהמשל הדברים הגופיים, מפני שהנפש תלויה בגוף ועל ידי הכח המדמה שהוא כח גשמי תצייר הדברים. זהו כולו כפי ההמשך אחר דעת הרב המורה מענין גן עדן וגיהנם.

ואמנם כפי דעת שאר חכמינו[2457] לא באה הנבואה הזאת, כי אם להודיע ענין תחיית המתים והעולם הבא אחרי התחייה, ועליו אמר ל"יום אשר אני עושה", מפני שתחיית המתים ומה שיהיה אחריה לא יהיה כפי המנהג הטבעי והסידור השמימיי, כי אם פליאה עצומה למעלה מהשורשים הטבעיים כולם. ולפי שיעשה זה הקב"ה כפי יכולתו

[2452] רש"י ורד"ק.
[2453] ירושלמי פאה פרק א' הלכה א'.
[2454] כרד"ק.
[2455] כרד"ק.
[2456] בהקדמתו לפירוש המשנה לפרק חלק, סנהדרין.
[2457] הריטב"א (1230-1330) בחידושיו לראש השנה טז, ע"ב, ד"ה אמר רבי כרוספדאי. הריטב"א מפרש הפסוק ' יום אשר אני עושה' – על תחיית המתים.

הבלתי בעל תכלית, לכן אמר על אותו זמן ל"יום אשר אני עושה". ואמר: "כי הנה היום בא בוער כתנור", ועליו אמר ריש לקיש (נדרים ח, ע"ב): אין גיהנם לעתיד לבוא אלא הקב"ה מוציא חמה מנרתיקה רשעים נדונין בה וצדיקים מתרפאים בה, שנאמר: "וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא בכנפיה", רוצה לומר שלהיות בני אדם בזמן ההוא בגוף ונפש, לא יהיה דינם עונש רוחני בגיהנם אבל יהיה עונש גשמי כשמש החזק שירד עליהם מן השמים והרשעים יהיו כ"קש ולהט אותם היום" ההוא, והצדיקים לא יקבלו מאותו שמש – להט ולא שרפה כי אם צדקה ומרפה, לפי שהשמש כבר יפעל פעולות מתחלפות וגם הפכיות כפי המקבלים אותם, שהנה השמש יתיך את השעוה ויקפיא את המלח, ולכן בהיות הרשעים בערכו כקש ילהט אותם ובהיות הצדיקים בערכו לחים ורטובים, יהיה השמש אליהם "צדקה ומרפא".

וכבר יוכיח תוכחת מגולה על אמתת הכונה הזאת, שהנבואה היא על תחיית המתים מה שאמר: "ושבתם וראיתם" וגו' (ג, יח). ומה יהיה ענין ה'שיבה' הזאת ומאין ישובו ואנה ישובו, אלא שאחרי מותם ישובו הנשמות לגופים ויקומו בתחייה ואז בשובם לעולם הזה יראו, יכירו וידעו שכר הצדיק ועונש הרשע, לפי שיתפרס אצלם תגמול עולם הנשמות ואיזהו חייב בדינו ואיזהו זכאי בדינו. ומפני שהעבודה המביאה אל השכר באמת היא עבודת התורה והמצוות; והמרי המביא אל העונש הם העבירות וביטול התורה, והיה שבזמן הצרות אשר זכר תשתכח התורה מישראל, כמו שזכרו בפרק חלק (סנהדרין צז, ע"א), לכן סמך הנביא לזה "זכרו תורת משה עבדי" (ג, כב) להגיד, שבזכרונה וקיומה נקנת ההצלחה האמתית והאושר בלי ספק.

ולפי שאין ראוי לעשות בתורה ומצוותיה צורות ודמיונות להוציאם מפשוטם, לכן אמר: "אשר צויתי אותו בחורב על כל ישראל חקים ומשפטים", כלומר זכרו התורה והמצוות על האופן אשר צויתי את משה בחורב שהם חוקים ומשפטים כפשוטם, ולא תעשו בהם צורות ואין לכם שתאמרו שנתנה תורה לזמן קצוב ושכבר עבר זמנה, כדברי הנוצרים, כי הנה הצוואה היתה על כל ישראל והתורה נצחית כנצחיותם.

האמנם מפני שבני עולם כולם תעו מן הדרך האמתי והם מחטיאים את התכלית שבעבורו נבראו בשאינם מכירים הפינות האלהיות, על פי אמתתם, לכן "הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא" (ג, כג), שהוא יהיה ראש לקמים בתחייה, אם שיחיה כמותם אם נפסד גופו הראשון בהלקחו; ואם שהוא עומד על דרך הפלא בגוף ונפש קיים בגן עדן אשר בארץ, וישלחהו השם קודם בא יומו הגדול והנורא שהוא יום הדין והמשפט אשר

יעשה בכל חי ובכל בשר לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו[2458]. והנביא האלהי ההוא ישיב "לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם" (ג, כד), רוצה לומר שאם היה אדם בחיים שמתו בניו – יקומו במצוות הנביא הזה, וכאשר יראו האבות אותם הבנים שיפרסמו אמתת השכר והעונש, כפי האמונות האמתיות יאמינו האבות וישיבו לבבם אל השם; ואם היו האבות מתים והבנים חיים, הנה כשיקומו אבותם ואב לבנים יודיע אל אמתת השם ישוב לב הבנים לדברי אבותם. ובזה יתיישר המין האנושי כולו, כי זהו התכלית הכולל בתחייה, כמו שפירשתי פעמים שהוא, כדי שיתשלם המין האנושי ולא תהיה יצירתו ובריאתו לבטלה, ועל זה אמר כאן: "פן אבוא והכתי את הארץ חרם", כלומר שאם המין האנושי לא יכיר את בוראו – יתחייבו כלייה והיתה כל "הארץ חרם". ולזה תחיית המתים סמוכה לקיבוץ הגלויות וקודם הפסד העולם, כדי שהמין האנושי יגיע אל התכלית ההוא, שבעבורו נברא קודם הפסדו ולא תהיה בריאתו לבטלה.

הנה התבארו בנבואה הזאת ד' עיקרים: האחד – ביאת המשיח ותשועת ישראל, כמו שאמר: "ופתאום יבא אל היכלו" וגו' (ג, א), והוא העיקר הג' מעיקרי נבואות ישעיהו. והב' – נקמת האומות וחורבנם על מה שהרעו לישראל, וכמו שאמר: "ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע" (ג, יח), והוא העיקר הא' מעיקרי נבואות ישעיהו. והג', שיקבלו האומות כולם אמונת השם יתברך, שהוא העיקר הי"ב מעיקרי נבואות ישעיהו. והד', שיחיו המתים, שהוא העיקר הי"ד מעיקרי נבואות ישעיהו, וכמו שאמר על שניהם: "הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא" וגו' (ג, כד).

המבשר השישה עשר (דוד)

הקדמה

המבשר טוב בט"ז הוא דוד בספר תהלים. כי כל מזמור הספר ההוא אליו יתיחסו. ואם נאמר בהם "לבני קרח" או "לאסף" אולי שהם היו המשוררים אותם, אבל שדוד המלך עליו השלום חברם כולם. ועם היות שחכמינו זכרונם לברכה אמרו זולת זה (בבא בתרא יד, ע"ב), הנה כיון שבאו בספרו ראוי הוא, שהוא יקרא המבשר.

ואין ספק שכבר נמצאו מזמורים רבים יורו על הגאולה העתידה ונקמת האויבים; ואם באתי לזכור כולם יתארך המאמר הזה מאד, גם כי יש מהם תפילה ותחנונים על בני הגולה והודעת הצרות שיבואו, כמו מזמור מ"ד "אלהים באזנינו שמענו", שספרו בו 'בני קרח' התשועות והנחמות שעשה הקב"ה עם ישראל בירושת הארץ ואיך אחרי כן

[2458] לפי ירמיה לב, יט.

הביאם בגלות ובצרות עצומות, כמו שאמר: "אף זנחת ותכלימנו וגו' תשיבנו אחור מני צר וגו' תמכור עמך בלא הון תשימנו חרפה לשכנינו" (מד, י-יד). וסיפר אמונת בני הגלות וקיימם בדתם באמרו: "אם שכחנו שם אלהינו וגו' הלא אלהים יחקר זאת" (מד, כא-כב), עד שהיו מקדשים את השם למסור נפשם על תורתו, כמו שאמר: "כי עליך הורגנו כל היום" (מד, כג), ושאר דברי המזמור הם תפילה עורה למה תישן יי'... למה פניך תסתיר... קומה עזרתה לנו" וגו' (מד, כד-כז).

וכן מזמור ס"ט "הושיעני כי באו מים עד נפש" (סט, א) מבואר שנאמר על הגלות. אבל ענינו תפילה לשם יתברך על הגאולה ועל הנקמה.

וכן מזמור ע"ב "לשלמה אלהים משפטיך למלך תן" (עב, א), אין ספק אצלי שנאמר על המלך המשיח[2460], אם שכינה אותו בשם 'שלמה', לפי ששלום ואמת יהיה בימיו[2459]; ואם שנאמר שלשלמה נאמר על שלמה המלך עצמו[2461] ושעליו אמר אלהים "משפטיך למלך תן", אבל "וצדקתך לבן מלך" נאמר על מלך המשיח, שהוא יהיה בן שלמה בן דוד יוצא מזרעם ועליו אמר: "ידין עמך בצדק" (עב, ב), כמו שאמר ישעיהו (ישעיה יא, ה): "והיה צדק אזור מתניו", ו"ישאו הרים שלום לעם" (עב, ג), כי הוא יהיה דובר שלום לכל הגוים, שלום נצחי, כמו שאמר: "ורב שלום עד בלי ירח" (עב, ז), ועליו אמר: "וירד מים עד ים" (עב, ח), כמאמר זכריה הנביא: "ומשלו מים עד ים" (זכריה א, י), כי על שמה ידוע שלא יצדק זה המאמר. וכן "לפניו יכרעו ציים ואויביו עפר ילחכו... וישתחוו לו כל מלכים" (עב, ט-יא) לא נתקיים בימי שלמה, אבל יתקיים בימי מלך המשיח, ולכן אמר עליו: "כי יציל אביון משוע וגו' ונפשות אביונים יושיע מתוך חמס יגאל נפשם" וגו' (עב, יב-יד), שהם ישראל בגלות.

ולפי שבזמן הגאולה יתברכו התבואות בארץ ישראל אמר: "יהי פסת בר בארץ" וגו' (עב, טז). וכבר דרשו חכמינו זכרונם לברכה (סנהדרין צח, ע"ב): "יהי שמו לעולם לפני שמש ינון שמו" (עב, יז) – על מלך המשיח עצמו ועל נפלאות הזמן ההוא, ושיקבלו האומות אמונת השם יתברך. וכבוד מלכותו אמר: "ברוך יי' אלהים אלהי ישראל עושה נפלאות לבדו... וימלא כבודו את כל הארץ" (עב, יח-יט).

וכן מזמור ע"ד "למה אלהים זנחת לנצח" (עד, א) מבואר נגלה, שנאמר על אורך גלותנו זה[2462], אבל הוא לו בדרך התכונה ממה שעשו האויבים בחורבן הבית, כמו שאמר:

[2459] לפי מלכים ב כ, יא.
[2460] כחלופה השנייה אצל הראב"ע.
[2461] כראב"ע, רש"י ורד"ק.
[2462] כרד"ק.

"שאגו צורריך" וגו' שלחו באש מקדשך" (עד, ד-ז). והתלונן גם כן על העדר הנפלאות והנבואה[2463] בגלות באמרו: "אותותינו לא ראינו אין עוד נביא ואין אתנו יודע עד מה" (עד, ט), ועליו באה תפילתו "עד מתי אלהים יחרף צר... למה תשיב ידך וימינך" (עד, י-יא) בהיות שהיית "מלכי קדם פועל ישועות בקרב הארץ" (עד, יב) בימים הקדמונים. וזכר מנפלאותיו הרבה וחתם תפילתו בבקשת הנקמה באמרו: "קומה אלהים ריבה ריבך" וגו' (עד, כב).

וכן מזמור ע"ז "קולי אל אלהים ואצעקה" (עז, ב) נאמר על צרות הגלות הזה מתלונן אסף בו בשם אנשי הגלות "ביום צרתי יי' דרשתי" (ג). ושהיה זוכר התשועות והגבורות שעשה הקב"ה עם עמו מקדם, ולכן עם לבבו ישיח "ויחפש רוחי[2464] הלעומים יזנח יי'... האפס לנצח חסדו... השכח חנות" (ז-י), עד שאחר החפוש' אמר "חלותי היא" (יא). רוצה לומר, שהגלות אינו מיתה החלטית אבל חולי שיבוא לתרופה, ושאר דברי המזמור הם כלם על צד התחינה.

וכן מזמור ע"ט "אלהים באו גוים" וגו' (א) הוא גם כן על סיפור חורבן בית המקדש[2465], כמו אמר: "טמאו את היכל קדשך שמו את ירושלים לעיים" והרג ואבדן עם יי', כמו שאמר: "נתנו את נבלת עבדיך וגו' שפכו דמם כמים" וגו' (ב-ג). וזכר אחר כך חרפת הגלות[2466] במאור: "היינו חרפה לשכנינו" (ד). ואחר כך התפלל על הגאולה ועל הנחמה באמרו: "שפוך חמתך אל הגוים" וגו' כי אכל יעקב ואת נוהו השמו" (ו-ז), שזה הוא בענין הנקמה. ואמר על הגאולה: "עזרנו אלהי ישענו וגו' תבא לפניך אנקת אסיר וגו' (ט-יא).

וכן מזמור פ"ג "אלהים אל דמי לך" (ב) מבואר מענינו שהוא תפילה לאסף על בני הגלות שסבלו צרות הרבה מאדום וישמעאל ושאר האומות, כמו שאמר: "כי הנה אויבך יהמיון וגו' על עמך יערימו סוד" וגו' (ג-ד). וביאר שהם אהלי אדום וישמעאלים ויתפלל על חורבנם באמרו: "עשה להם כמדין וגו' אלהי שיתמו כגלגל וגו' מלא פניהם קלון וגו' יבושו ויבהלו עדי עד" (י-יח).

וכן מזמור פ"ט "חסדי עולם אשירה" (ב) אינו כי אם סיפור השבועה שנשבע השם לדוד להתמיד כסא מלכותו ושנתבטל מלכות בית דוד ולא נתקיימה השבועה, כמו שאמר: "איה חסדיך הראשונים יי' נשבעת לדוד באמונך" (נ).

[2463] מעין רד"ק.
[2464] בנדפס: "רוחו".
[2465] כרד"ק.
[2466] כרד"ק.

וכן מזמור צ"ד "אל נקמות יי'" (א) ענינו על האומות הגוברות על ישראל, כמו שאמר: "עד מתי רשעים יי' וגו' עמך יי' ידכאו" וגו' (ג-ה) ושלא יטוש עמו, "כי עד צדק ישוב משפט" (יד). וחתם דבריו בתפילה באמרו: "תנחומיך ישעשעו נפשי" וגו' (יט).

וכון מזמור צ"ט נאמר על משפט השם שיעשה באחרית הימים וציוה שירוממו את השם וישתחוו "להר קדשו" (ט).

וכן מזמור ק"כ ענינו הבטחון בגאולה ותפילה עליה; וכן מזמור קכ"ב ומזמור קכ"ג ומזמור קכ"ד , כולם בסיפור צרות הגלות ותפילה עליהם; וכן מזמור קכ"ח ומזמור קכ"ט ומזמור קל"ו, שכולם מגידים ענין הגלות ומתפללין על הגאולה ועל נקמת האויבים.

ומפני זה עם היות כל המזמורים האלה אשר זכרתי שהם כ' מדברים בענין הגלות והגאולה, לא ראיתי לעשות מהם עיקר ראיה ובשורה ברורה, לפי שאין בהם ייעוד מבואר מתשועת יי'. אבל אזכיר פה שאר המזמורים שיש בהם ייעוד יותר מבואר ונגלה, או מאמרים יותר מורים על הגאולה העתידה.

המזמורים הא' והב'

והם אלו המזמורים הא' והב' שייעדו על הגאולה העתידה הם מזמור מ"ב ומזמור מ"ג. כי הנה בני קרח חברום בשם אנשי גלותינו יספרו בו הצרות שמצאום בגלות מצרים ויגאלם השם יתברך, וכן הרעות שבאו עליהם בחורבן בית ראשון על ידי נבוכדנצאר ויעזרם אלהים ויפלטם כשהוציאם משם ולכן התפללו שגם בגלות הזה האחרון יפדם ויושיבם על אדמתם וינקום נקמתם.

ובעבור שגאולתינו תלויה בתשובה ומעשים טובים, וכמו שאמר אליהו לרבי יהושע בן לוי: היום אם בקולי תשמעו (סנהדרין צח, ע"א), לכן הקדים לומר "כאיל תערוג על אפיקי מים" וגו' (מב, ב). ואין פירוש "על אפיקי מים" בעבור "אפיקי מים", כמו שפירשו המפרשים[2467] אבל הוא כפשוטו, שכמו שהאיל פעמים מואס המים לחליו ובהיותו על אפיקי המים הוא רואה אותם, ולפי שלא יכול בעצמו לשתות מהן הוא צועק – כן אומר ישראל שיקרה לנפשו שקרובה אליה התשובה מאד בפיה ובלבבה לעשותה, ולכן "תערוג" וצועקת מפני שרואה שקרובה תשועתה לבוא ולא נמנע, כי אם מצידה. וזכר שכבר קרה לה הגלות וכן התשוקה לתשועת היי' פעמים אחרות, ראשונה במצרים שלא היה להם עדיין תורה, ועליו אמר: "צמאה נפשי לאלהים לאל חי מתי אבוא" (מב, ג), כלומר אצא מגלות מצרים ואראה פני במעמד הר סיני, כי שם נגלה להם האלהים ועל אותו גלות אמר: "היתה לי דמעתי לחם יומם ולילה" וגו' (מב, ד) לפי, שהמצריים

[2467] רש"י ואחרים.

לא היו משערים בגדולת השם יתברך, וכמו שאמר (שמות ה, ב): "מי יי'" וגו'. ועל המ' שנה שהלכו במדבר אמר: "אלה אזכרה ואשפכה" וגו' (מב, ה), שהוא נאמר על ריבוי מחנותיה. ועל המשכן שבתוכם אמר: "אדדם עד בית אלהים" וגו'. ועל ירושת הארץ הראשונה שירשו אחרי גלות מצרים ומהלכם מ' שנה אמר: "מה תשתוחחי נפשי ותהמי עלי" (מב, יב), כמו שהיית הומה במצרים בחשבך שלא תצאי משם וגם במדבר מפחד שלא תעלה ממנו "הוחילי לאלהים", כי בלא ספק עוד אודה לפניו ישועות פניו אשר עשה עמי במצרים ובמדבר. ואמר "ישועות פניו", לפי שיציאתם ממצרים ומתן תורה עשאם השם יתברך בעצמו מבלי אמצעי, ולכן אמר אחריו: "ואלהי" באמרו הוחילי לו כי אלהי הוא.

ואחרי שזכר גלות מצרים וגאולתו אמר על גלות בבל "אלהי עלי נפשי תשתוחח" (מב, ז). רוצה לומר, נפשי תשפל ותכנע מאד על צרתי שקרה לי בחורבן ראשון, ועליו אמר: "על כן אזכרך מארץ ירדן", רוצה לומר מארץ ישראל שהיא אחר הירדן ומארץ "חרמונים מהר מצער", מסיבת ההר המצער שהוא הר ציון שנחרב.

ולפי שישראל גלו בפעמים רבות לא בבת אחת כולם, לכן אמר: "תהום אל תהום" (מב, ח) על דרך ומתהומות הארץ תשוב תעלינו. וכן פירש מיד באמרו: "כל משבריך וכליך עלי עברו".

ומפני שגלות בבל לא התמיד עד שנתן להם כורש רשיון לעלות ולבנות ירושלים, כי אם זמן מועט בכמו חמישים שנה. וגילה השם יתברך לירמיהו קודם החורבן והגלות לכמה שנים תהיה הפקידה, לכן אמר אחר זה "יומם יצוה יי' חסדו ובלילה שירה עמי" (מב, ט), כלומר לימים מועטים יצוה חסדו ובלילה, שהוא זמן אותו גלות היה – שירה עמי ותפילה לאל חיי, והייתי אומר לנפשי "מה תשתוחחי נפשי" עלי, "ומה תהמי" עלי בזה הגלות השני שבבבל "הוחילי לאלהים", כי עוד אודנו כאשר יעשה ישועות פני ואלהי הוא ראוי שתוחילי לו.

ואחרי שזכר הגלויות ושתי הגאולות האלה הראשונות וזכר על כל אחת מהן "מה תשתוחחי נפשי" וגו', זכר הגלות האחרון הזה ולגדלו וארכו וקשיו עשה בו מזמור בפני עצמו, ואמר: "שפטני אלהים וריבה ריבי" (מג, א). כי הנה על אחת משתי הגלויות הראשונות לא אמר כי אם על הגלות הזה האחרון שחדש בו דברים: האחד – אמרו: "שפטני אלהים וריבה ריבי", שלקח בזה לשון אדון הנביאים בשירת האזינו "כי ידין יי' עמו" (דברים לב, לו). והב', שבקש נקמה מהאויבים באמרו: "וריבה ריבי מגוי לא

חסיד", שהוא אדום[2468], והתפלל שיצילהו השם מידו בגלותו באמרו: "מאיש מרמה ועולה תפלטני". והג', שהתלונן על אורך הגלות וקשיו מה שלא אמר כן על שאר הגלויות מפני שזה[2469] נתארך כל כך ועצמו צרותיו, ועל זה אמר: "כי אתה אלהי מעוזי" וגו' (ב). והד' – אמרו: "שלח אורך ואמתך המה ינחוני" (ג), שהתפלל שתשוב הנבואה באומה כימי קדם ואתה תראה שעל הגלות הראשון אמר: "מתי אבוא" (מב, ג), לפי שבמעמד הר סיני זכו למורא הגדול שהוא גילוי שכינה, אבל בשני שהיא פקידת בבל לא אמר מזה דבר, לפי שלא היה ביניהם שם נבואה לא שכינה ולא אש מן השמים, ולזה אמר בענין הגאולה השנית ההיא "יומם יצוה יי' חסדו" וגו', כי זה היה תכלית הרוחנית אשר זכו אליה באותה פקידה, רוצה לומר השיר והתפילה שהיה בבית המקדש וחסר הדברים הגשמיים. אמנם על הגאולה העתידה אמר: "שלח אורך ואמתך", שהאור נאמר על הנבואה, כמו שאמר (ישעיה ס, ב): "ועליך יזרח יי'", "ואמתך" – היא השכינה. ואמר על שניהם "המה ינחוני יביאוני אל הר קדשך". ואפשר שאמר "אורך" על כבוד יי' שמלא את המשכן ומלא גם כן את הבית אשר בנה שלמה, כן ימלא הבית העתיד. ועל ענין אש מן השמים שחסר גם כן בבית שני וירד לעתיד לבוא, אמר: "ואבואה אל מזבח אלהים" וגו' (ד), לפי שברדת האש על המזבח היה שמחה ורנן בכל העם, וכמו שאמר (ויקרא ט, כד): "וירא כל[2470] העם וירונו". ועל הגאולה הזאת העתידה אמר גם: "מה תשתוחחי נפשי ומה תהמי עלי הוחילי לאלהים" (ה). וייעדו שלא תהיה התוחלת לבטלה והוא אמרו: "כי עוד אודנו ישועות פני ואלהי".

הנה התבארו במזמורים האלה ג'[2471] ייעודים: האחד – נקמת האומות, כמו שאמר: "שפטני אלהים וריבה ריבי" (מג, א), והוא העיקר האחד מעיקרי נבואות ישעיהו. והב' – תשועת ישראל וגאולתם, כמו שאמר: "ואבואה אל מזבח אלהים... הוחילי לאלהים" (מג, ד-ה), והוא העיקר הג' מעיקרי נבואות ישעיהו. והד', שתשוב השכינה והנבואה, כמו שאמר: "שלח אורך אמתך" (מג, ג), והוא העיקר הח' מעיקרי נבואות ישעיהו.

וכבר ביארתי בעיקרים ההם, שהייעודים האלה אי אפשר שיפורשו לא כדרך הנוצרים על הדברים הרוחניים ולא על זמן בית שני.

המזמורים הג' והד' המייעדים על הגאולה העתידה הם שניהם ל'בני קרח' גם כן ואחד מהם הוא מזמור מ"ו והב' הוא מזמור מ"ז – "כל העמים תקעו כף" (ב). והנה באחד

[2468] מעין רש"י.
[2469] הגלות האחרונה.
[2470] בנדפס חסר.
[2471] צריך להיות ד' ייעודים.

מהם אמר "על עלמות" (מו, א). ועם היות שפירשו[2472] "עלמות" – על כלי מכלי הנגון שחברוהו וסדרוהו בני קרח ונתנו לנגנו בכלי ההוא, אינו רחוק שאמר "עלמות" – על הנפלאות הנסתרות והנסים הנעלמים שהקב"ה עושה עם ישראל בכל דור ודור. ועניינו המזמור שבני הגלות יאמרו "אלהים לנו מחסה ועוז" (מו, ב) להצילנו הוא עזרה בצרות הגלות[2473] נמצא לנו מאד, ועל כן שהוא לנו "מחסה ועוז... לא ניירא בהמיר ארץ", והתמורה היא בהתחדשות ממשלת המלכויות עליה "ובמוט הרים שהוא רמז למלכים "בלב ימים". כלומר, שיפלו בידי אויביהם. וכבר כינה הנביא האומות בימים ההם, כמו שאמר ישעיהו (ישעיה יז, יב): "הוי המון עמים רבים[2474] כהמות ימים יהמיון", וזהו שאמר כאן: "יהמו יחמרו מימיו ירעשו הרים בגאותו סלה" (מו, ד), שדמה האויב המתגבר לים שיהמו יחמרו מימיו בזעפו[2475] וירעשו ההרים בגאות מימיו, כן ירעשו המלכויות במשול האויב עליהם. ועם כל תוקף ארבע המלכויות וממשלתם, הנה לא ישטפו את ירושלים באחרית הימים, והוא אמרו: "נהר פגליו ישמחו עיר אלהים" (מו, ה). רוצה לומר, שיצא מפלגי הים נהר שבו ישמחו המים את "עיר אלהים קדש", שהיא ירושלים, והעיר ההיא יהיה משכני עליון ששם ישכון שכינתו. ואפשר שרמז בזה גם כן למה שייעדו הנביאים שמעיין מבית יי' יצא ויצאו מים חיים מירושלים, כמו שפירש בנבואת זכריהו[2477] האחרונה[2476]. ונתן הסיבה למה "נהר פלגיו ישמחו עיר אלהים... בקרבה בל תמוט יעזרה אלהים לפנות בקר" (מו, ה-ו). רוצה לומר, שבכל בלבול האומות ורוב המלחמות שילחמו איש באחיו[2479] באחרית הימים רווח והצלה יעמוד ליהודים[2478] עד שתשמח "עיר אלהים" ומקום המקדש אשר שכן שם האדון העליון על כל האדונים, ואז יכירו כל יושבי תבל[2480], כי בעבור שהיה השפע ההוא בקרב ירושלים על כן – "בל תמוט" מכל וכל; ואם ימצא בה איזו צרה – יעזרם, כאילו תאמר מערב לבקר וכמאמר המשורר "בערב ילין בכי ולבקר רינה" (לו, ו), ועל זה אמר כאן: "לפנות בקר". ואפשר גם כן שרמז באמרו "לפנות" – לעת הגאולה וזמנה שהוא היה בוקר לא ערבות[2481], ועליו אמר

[2472] רש"י והרד"ק.
[2473] כרד"ק, ומעין זה בראב"ע.
[2474] בנדפס חסר.
[2475] מעין רד"ק.
[2476] המבשר הארבע עשר, נבואה ג'.
[2477] כרד"ק.
[2478] לפי אסתר ד, יד.
[2479] לפי ויקרא כה, מו.
[2480] לפי עלינו לשבח.
[2481] כרד"ק.

דניאל (דניאל ח, יד): "עד ערב בקר". ואף על פי ש"המו גוים" והם העמים שיבואו להלחם על ירושלים, הנה הם לא יצליחו, כי ימוטו ה"ממלכות ההם", ונתן הקב"ה "בקולו ותמוג הארץ" (ז), רוצה לומר ארץ ישראל, שתהיה בפחד ומורא גדול מפניהם, אבל בתוקף אותה צרה "יי' צבאות עמנו" (ח), כלומר מי שהוא אדון צבאות מעלה ומטה הוא יהיה עמנו, לפי ש"משגב לנו אלהי יעקב" אבינו "סלה". ולכן ייעד במה שיהיה בימים ההם, אם מהחורבן העצום אשר יעשה מהאומות, כמו שאמר: "לכו חזו מפעלות אלהים אשר שם שמות בארץ" (ט), וה'שוממות' הוא בחורבן האומות והפסדם.

והתבוננו פליאה אחרת שיעשה, והוא שאחרי אותה מלחמה יהיה שלום מופלג בכל הגוים ובכל הארץ, כמאמר הנביא (מיכה ד, ג): "ולא ישאו גוי אל גוי חרב ולא ילמדון[2482] עוד מלחמה", ועל זה אמר כאן: "משבית מלחמות עד קצה הארץ" (י), רוצה לומר שגם בקצוות הארץ והאיים הרחוקים יהיה שלום[2483] ולכן לא יצטרכו לכלי זין, וזהו "קשת ישבר וקצץ חנית", ו"עגלות" אשר בהם ישאו הסוללות וכלי מלחמה והמזון[2484] לאנשי החיל – "ישרוף באש", לפי שלא יצטרכו אליהם עוד. ויאמר הקב"ה לאומות "הרפו ודעו כי אנכי אלהים ארום בגוים ארום בארץ" (יא), רוצה לומר הרפו מלחמות[2485] ואל תרגזו איש את אחיו[2487], כי אנכי אלהים שופט כל הארץ[2486] ומכאן ואילך לא משפטי בישראל, כי גם כן "ארום בגוים ארום בארץ" הנבחרת שאשיב אותה לקדמותה.

ולפי שייעדו בני קרח בזה ייעודים חזקים, לכן אמרו בסוף המזמור: "יי' צבאות עמנו משגב לנו אלהי יעקב סלה" (יב), והוא דרך תחינה באומר "יי' צבאות" יקיים הבטחתו זאת שיהיה עמנו ומשגבנו נצח סלה. ואפשר לפרש: "לכו חזו מפעלות אלהים אשר שם שמות בארץ" (ט), שרצה לומר לכו והתבוננו בפעולות השם כמה הם הפכיות כפי הזמנים וכפי המקבלים, כי הוא "אשר שם שמות בארץ" – ירמוז לחורבן ארץ ישראל ושוממתה[2488]; ועתה יעשה בהפך – כי ישבית מלחמות מעליה ויאמר לגוים "הרפו ודעו כי אנכי אלהים לארום בגוים" – להנקם מהם; ו"ארום בארץ" אשר בחרתי להשיבה לקדמותה ואז יאמרו ישראל "יי' צבאות עמנו", רוצה לומר כבר יצאנו מהסתרת פנים ושב השם לשוש עלינו לטוב ויהיה עמנו ומשגב לנו סלה.

[2482] בנדפס: "ילמדו".
[2483] מעין רש"י.
[2484] כראב"ע.
[2485] מעין רד"ק.
[2486] לפי בראשית יח, כה.
[2487] לפי שמות י, כג.
[2488] מעין רד"ק.

וכדי שלא נבוא עוד לגלות אחר ואחרי שזכר במזמור ההוא הדברים העתידים להיות בתשובת ישראל ובנין ירושלים, זכר במזמור שאחריו השמחות שחייבין לשמוח על זה לא לבד ישראל, כי אם גם כן כל האומות והוא אמרו: "כל העמים תקעו כף הריעו לאלהים בקול רנה" (מז, ב). ורמז בזה שיקבלו האומות כולם אמונת השם יתברך ולכן ירננו לפניו. ונתן הסיבה למה יתקעו כף וירונו באמרו: "כי יי' עליון נורא מלך גדול על כל הארץ" (ג), רוצה לומר הוא עליון על השכלים הנבדלים ונורא על כל המערכות השמימיות ו"מלך גדול על כל הארץ". כי הנה הכוכב יהיה משטרו בחלק אחד מן הארץ ולא בחלק אחר ואין השם יתברך כן, כי הוא "מלך גדול על כל הארץ". והראיה על זה, כי הוא "ידבר עמים תחתינו ולאומים תחת רגלינו" (ד). ומלת 'ידבר' היא מגזרת "דבר כבד מאד" (שמות ט, ג), כלומר שהקב"ה יהרוג עמים רבים בסיבתנו והנשארים יתקעו כף ויריעו "לאלהים בקול רנה". ועוד ראיה שנית, על יכולתו ש"יבחר לנו את נחלתו את גאון יעקב אשר אהב סלה" (ה), רוצה לומר שבהשפילו את אויבנו יקח הארץ הנחרבת שהיתה בידיהם ו"את גאון יעקב", שהוא בית המקדש[2489] "אשר אהב סלה" לתתה לנו.
ואמרו עוד: "עלה אלהים בתרועה" (ו), חוזר למעלה למה שאמר: "הריעו לאלהים בקול רנה", כאומר לפיכך אני אומר "הריעו לאלהים", לפי שידעתי שהוא אוהב את התרועה וחפץ בה, שלכן נשמע 'קול שופר' ותרועתו במעמד הר סיני ולכן גם אתם "זמרו לאלהים זמרו" (ז) בפה, וכמו שאמר למעלה: "בקול רנה".
ולפי שאמר: "זמרו למלכנו זמרו" ביאר, שבגאולה העתידה לא לבד יהיה מלך בישראל כי אם מלך כללי בעולם, והוא אמרו: "כי מלך על כל הארץ אלהים זמרו זמרו משכיל" (ח). ומלת 'משכיל' תאמר על השכל[2490], כי מפני שבזמן ההוא תמלא הארץ דעה את השם[2491] ויכירו אלהותו מתוך השפעתו, לכן אמר שיזמרו לפניו להיותו "משכיל", רוצה לומר נותן להם שכל והבנה להכירו[2492]. ומפני שאמר: "כי מלך על כל הארץ אלהים" ביאר שלא יחשבו שתהיה מלכותו על כל האומות בשווה, כי לא יהיה כן, וזהו שאמר: "מלך אלהים על הגוים". וענין הממלכה היא, שיקבלו האומות כולם אלהותו ומלכותו עליהם[2493], אבל עם כל זה לא יעשה הקב"ה ישיבתו, כלומר קביעות והתמדת השגחתו כי אם "על כסא קדשו". וכדי להשרות שמה שכינתו "נדיבי עמים" (י),

[2489] כרד"ק.
[2490] כרד"ק.
[2491] לפי ישעיה יא, ט.
[2492] מעין אבי הרד"ק.
[2493] מעין כרד"ק.

שהם ישראל נאספו ונתקבצו מגלותם. ולפי שקראם "עמים" ביאר שלא אמרו כי אם על ישראל, באמרו: "עם אלהי אברהם" ויחסם לאברהם, לפי שהיה אב היחס, והוא ראה שעבוד ד' מלכויות והגאולה העתידה במעמד בין הבתרים.

ואמנם אמרו: "כי לאלהים מגני ארץ מאד נעלה" הוקשה מאד על המפרשים[2494] ולא ראיתי בו דבר מספיק. ואפשר לומר, שהכתוב מסורס כאילו יאמר "כי לאלהים מאד נעלה מגני ארץ", שהצלות העולם הזה וההמלט מפגעיו הוא, מהאלהים ולא מאחר. והנכון בעיני, כי לפי שנתן הבדל ומעלה רבה למלכות השם יתברך ב"כסא קדשו" ממלכתו על שאר חלקי הארץ, שלכן אמר אף על פי שמלך אלהים על גוים, הנה אלהים ישב בישיבה קיימת על "כסא קדשו" ו"נדיבי עמים... עם אלהי אברהם", שהם ישראל נאספו שמה. ולכן עם היות, ש"לאלהים מגני ארץ" והוא המלכות הכללי שזכר בעולם מאד נעלה "עם אלהי אברהם", או "כסא קדשו" שזכר למעלה על כל שאר האומות והארצות.

הנה התבארו שני המזמורים האלה שהם ייעודים מבוארים על הגאולה העתידה, ולכן נסמך אליהם מזמור אחד לבני קרח גם כן "גדול יי' ומהולל מאד בעיר אלהינו הר קדשו" (מח), שהגיד בו מעלת ירושלים לעתיד לבוא, כמו שמבואר בענינו.

והתבארו אם כן בשני המזמורים האלה ז' ייעודים: האחד – נקמת האומות וחורבנם, כמו שאמר: "יהמו יחמרו מימיו... המו גוים מטו ממלכות נתן בקולו תמוג הארץ" (מו, ד; ז), והוא העיקר האחד מעיקרי נבואות ישעיהו. הב' – תשועת ישראל וגאולתם, כמו שאמר: "יי' צבאות עמנו" וגו' (מו, ח), ואמר "יבחר לנו את נחלתנו" וגו' (מז, ה), והוא העיקר הג' מעיקרי נבואות ישעיהו. הג', שיש עת מוגבל ומחוייב לגאולה, וכמו שאמר: "יעזרה אלהים לפנות בקר" (מו, ו), והוא העיקר הו' מעיקרי נבואות ישעיהו. הד', שלא ישובו עוד לגלות, כמו שאמר משגב לנו אלהי יעקב סלה" (מו, ח), והוא העיקר הי"א מעיקרי נבואות ישיעהו. הה', שתשוב השכינה והנבואה כבראשונה, וכמו שאמר: "ישמחו עיר אלהים קדוש משכני עליון" (מו, ה), ואמר: "אלהים ישב על כסא קדשו" (מז, ט), והוא העיקר הח' מעיקרי נבואות ישעיהו. הששי, שיהיה שלום בכל הארץ, כמו שאמר: "משבית מלחמות עד קצה הארץ" וגו' (מו, י), והוא העיקר הי"ג מעיקרי נבואות ישעיהו. הז', שיקבלו האומות כולם אמונת השם, כמו שאמר: "כל העמים תקעו כף כי מלך" וגו' (מז, ב), והוא העיקר הי"ב מעיקרי נבואות ישעיהו.

וכבר הוכחתי בעיקרים ההם שאי אפשר לפרש הייעודים האלה כי אם לעתיד לבוא.

[2494] רש"י, ראב"ע.

המזמורים הה' והו'

המזמורים הה' והו' שניהם לאסף. הראשון מהם הוא מזמור ע"ד[2495] "הודינו לך אלהים" (עה, ב), והב' מזמור ע"ה[2496] "נודע ביהודה אלהים" (עו, ב). וענין המזמור הראשון שהנה המשורר הזה עצמו במזמור שלמעלה "למה אלהים זנחת לנצח" וגו' (עד, א), התרעם על שני דברים, על הצלחת האומות והשפלת ישראל וצרתם, וכמו שכתוב שהתפלל בסוף המזמור על ישראל שלא יכלו בגלות "אל תתן לחית נפש תורך" וגו' (עד, יט); ועל נקמת האומות אמר: "קומה אלהים ריבה ריבך זכור חרפתך מני נבל כל היום" (עד, כב), שהוא אדום "אל תשכח קול צורריך שאון קמיך עולה תמיד" (עד, כג), שזה אמר על שאר האומות שהם צוררי השם ששאונם והמייתם עולה תמיד למעלה בלי השפלה, ולכן התחיל המזמור הזה (עה) באומרו "למנצח אל תשחת מזמור לאסף שיר". ו'למנצח' הוא מלשון נצחון או מגזרת נצחיות; ו'תשחת' הוא מלשון 'השחתה'. ושיעור הכתוב "מזמור לאסף שיר" והמזמור הוא "למנצח אל תשחת", רוצה לומר אתה המנצח האמתי והנצחי המוחלט הקדמון במה שעבר ונצחי במה שיבוא יתברך "אל תשחת" את שארית ישראל[2497] ואל תכלם בגלום הזה וזכור נא, כי "הודינו לך אלהים" (עה, ב), כלומר כמה שירות ותשבחות אמרנו לפניך ביציאת מצרים ועל הים ובזמן שאר הנסים, וכן בהיותם על הארץ היה קרוב שמך אלהים והיו תמיד מספרים בנפלאותיך, וזהו אמרו: "וקרוב שמך ספרו נפלאותיך".

והכונה כולה שכיון שנקרא עליהם שמו יתברך והודו לשמו וספרו נפלאותיו, לא יכלם ולא ישחיתם בגלות. וגם זה מדברי המשורר הוא תשלום למזמור הקודם.

ואחר זה זכר מה שישיבהו השם יתברך על תוכחתו ותפילתו באמרו: "כי אקח מועד אני מישרים אשפוט נמוגים" וגו' (עה, ג). רוצה לומר, ידוע תדע, כי יש עת מוגבל ידוע לגאולה העתידה[2498] והוא מועד הקץ הנזכר בדברי דניאל. וכל זמן שאין המועד ההוא מגיע – מצליחים האומות, וישראל בהכנע ושפלות. אמנם "כי אקח מועד" והוא בעת בואו, או שיקחהו השם יתברך קודם זמנו[2499] בזכות הדור מפני תשובה ומעשים טובים אז "אני מישרים אשפוט" להעניש את האומות ולתת שכר טוב לעדת ישראל, והוא אמרו: "נמוגים ארץ וכל יושביה" (עה, ד) שיהיו נמוגים ונמסים ארץ האומות וכל יושביה שגם תחרב ותתקלקל על דרך "גפרית ומלח שרפה כל ארצה" (דברים כט, כב),

[2495] צריך להיות: מזמור ע"ה.
[2496] צריך להיות: מזמור ע"ו.
[2497] מעין רש"י.
[2498] דומה לזה ברד"ק.
[2499] זמן האפשרות.

ושהו עונש האומות; וכנגד תשועת ארץ ישראל ותיקון השפלתה אמר: "עמודיה סלה", כלומר אני הוא שהוצאתי ישראל מצרות אחרות וגם אני אוציאם מצרה זו. והנה אמר "עמודיה" בלשון נקבה, לפי שהמשורר תיאר את האומה גם כן בלשון נקבה באמרו: "אל תתן לחית נפש תורך חית עניך אל תשכח לנצח" (עד, יט), לכן השיבו בלשונו "אנכי תכנתי עמודיה סלה". והיותר נכון הוא, שכל זה אמר על האומות שיעשה בהם משפט מישרים והוא, שיהיו נמוגים ארץ האומות וכל יושביה ושאין להפלא מזה, כי אם היתה להם העמדה וקיום עד כה מאת יי' היתה זאת[2500], כי הוא יתעלה תכן "עמודיה" של ארץ אותם האומות "סלה" כל הזמן ההוא, ולכן הוא עצמו יתעלה ימוג וימס אותה, ולכן אמר כנגד האומות: "אמרתי להוללים אל תהולו ולרשעים אל תרימו קרן" (עה, ה) בגאוה וגאון על הצלחתם וכבודכם אל תרימו למרום קרניכם בדברים שאתם מדברים כנגדי, כי לא ממוצא שהוא מזרח ונקרא מוצא, לפי שמאותה הפאה השמש יצא על הארץ ומערב היא הפאה המנגדת שיכנס השמש תחת הארץ. ומלת 'הרים' הוא כדברי חכמינו זכרונם לברכה[2501] מלשון 'הרמה' יאמר הכתוב שלא לאומות המיושבים בפאת מזרח, ולא למיושבים בפאת מערב, ולא להולכי המדברות שהם הערביים לא יהיה לשום אחד מאלה "הרים", כלומר רוממות ומעלה, לפי ש"אלהים שופט" (עה, ח), רוצה לומר שישפוט בזמן ההוא את כל הארץ, כמו שאמר: "אני מישרים אשפוט" (עה, ג). ולכן "זה ישפיל" שהן האומות המכעיסות אותו; "וזה ירים", שהוא ישראל, כי יש "כוס ביד יי' ויין חמר" שהוא יין חזק באיכותו – "מלא מסך", רוצה לומר ממוסך כראוי. ואמר "מסך" – על התערבות הסם הממית כו', או שהיה ה"מסך" נאמר על מלוי הכוס, וכמו שאמר (משלי ט, ב): "מסכה יינה"[2502].

וזכר שהיה הכוס כל כך מלא שיוצא ונגר מכל הצדדים למלויו, והוא אמר "מלא מסך ויגר מזה", ובאמת הכוס יהיה כל כך מלא שישתו ממנו הגוים[2503], כי לכן אמר: "ויגר מזה". אך אמנם השמרים שבו שהוא היותר רע שבכוס ימצו וישתו "כל רשעי ארץ". וגילה בזה שלא יהיה עונש האומות שווה בכולם, כי הנה הרשעים שבהם יענשו יותר מהשאר, ועל זה אמר: "על שמריה ימצו ישתו כל רשעי ארץ"; וכנגד עדת ישראל אמר: "ואני אגיד לעולם" (עה, י) הפליאה העצומה הזאת, שאספר אותה מדור לדור ואזמר עליה "לאלהי יעקב", לפי שהקב"ה "כל קרני רשעים" (עה, יא), שהם האומות – יגדע

[2500] לפי תהלים קיח, כג.
[2501] תנחומא מטות, סימן ו'.
[2502] כרד"ק.
[2503] מעין רש"י.

ו"תרוממנה קרנות צדיק", שהוא ישראל. כי לפי שאמר על האומות אל תרימו למרום קרניכם", לכן על מפלתם אמר: "וכל קרני רשעים אגדע", וזה סמך[2504] המזמור אשר אחריו "נודע ביהודה אלהים" (עו), רוצה לומר שבזמן ההוא ש"קרני רשעים" יגדע השם ו"תרוממנה קרנות צדיק", אז יהיה "נודע ביהודה אלהים" ו"בישראל", שהוא עשרת השבטים אשר ישובו בגאולה יהיה גם כן גדול שמו, כי כולם ישתתפו ויתאחדו בעבודת השם יתברך ובשמירת תורתו.

ומפני שאמר ב"יהודה" ו"בישראל", ביאר שלא יהיו להם שני ראשים ושתי ממלכות בירושלים ובשומרון, כמו שהיה מקדם בחלוף המלכויות. כי בירושלים בלבד[2505] יהיה "סוכו" (עו, ג) של הקב"ה "ומעונתו בציון" יהיה. וענין 'סוכו' הוא רמז אל ענן כבוד יי' ושכינתו אשר תשוב שמה בזמן הגאולה, כי ענן הכבוד – יקרא 'סוכה'. וכן אמרו חכמינו זכרונם לברכה (סוכה יא, ע"א): "כי בסכות הושבתי את בני ישראל" (ויקרא כג, מג), שהיו ענני כבוד. ואפשר לפרש: "ויהי בשלם סוכו", שהוא מאמר המשלייי, כי השם יתברך הוא רועה ישראל ולכן באותו דרך המשל אמר, שיהיה "סוכו" – בירושלים; ומעונתו – בהר ציון, ששם בית המקדש. ונתן הסיבה למה יהיה בירושלים – "סוכו ומעונתו" שהוא לפי ששמה "שבר רשפי קשת מגן וחרב ומלחמה סלה" (עו, ד), כלומר שעליה תמיד באו מלכים נלחמו סנחריב, נבוכדנצאר, טיטוס, מלכי ישמעאלים אחריו, מלכי אדום אחריהם ומלך מצרים שהוא מושל עליה היום הזה. ולפי שרבו כמו רבו תמיד עליה, לכן אמר שמה: "שבר רשפי קשת מגן וחרב ומלחמה סלה".

ואפשר שאמר ד' מיני כלי מלחמה כנגד ד' המלכויות: האחד – "רשפי קשת" רומז לבבל ששרף בית קדשנו ותפארתנו. והב' – "מגן" כנגד פרס, שהיו למגן עלינו. והג' – "חרב" כנגד יוון, שהרגו היוונים אוכלוסין רבים מישראל. והד' – "מלחמה סלה" כנגד אדום, כי מפני אורך שעבודה בישראל אמר עליה "סלה". אבל עם היות, שהמלכויות ההם גברו בארץ ישראל עד כה, הנה אתה אלהים נורא ואדיר מאותם החיות הטורפות והגוזלות, והוא אמרו: "אתה אדיר מהררי טרף" (עו, ה), כי "נאור הוא כמו 'נורא', והוא גם כן מלשון 'אור' כמו "באורך נראה אור" (לו, י), וכאילו אמר כנגד השם נורא אתה ואדיר מכל "הררי טרף", שהוא כינוי למלכי האומות החזקים הטורפים והחומסים. ובעבור שאתה נאור ואדיר יותר מהם, לכן "אשתולל אבירי לב נמו שנתם ולא מצאו כל אנשי חיל ידיהם" (עו, ו). ו"אשתולל" הוא מלשון 'שלל'[2506] והא' במקום יו"ד, או

[2504] סמיכות.
[2505] ראה קצת ודומה לזה ברד"ק.
[2506] כרד"ק.

במקום ה"א, כי אותיות 'אהוי' מתחלפות יאמר, שהגוים הבאים על ירושלים באחרית הימים עם היותם "אבירי לב", ישתוללו מנכסיהם ומכל אשר להם "ונמו שנתם", רוצה לומר שישנו שנתם שהוא המוות[2507], באמרו: "שנת עולם" (ירמיה נא, לט; נז), לפי שלא ימצאו אנשי חיל ידיהם[2508], כי יפלו במלחמת ובמגפת השם, כמו שנפלו מחנה סנחריב, והוא אמרו עוד: "עוד מגערתך אלהי יעקב נרדם ורכב וסוס" (עו, ז), שהוא פירוש מה שאמר: "נמו שנתם". והענין שבסיבת גערת השם וגזרתו בהם נרדם החיל שזכר "ולא מצאו כל אנשי חיל ידיהם", וגם כן נרדם הרכב והסוס, כי תהיה מגפת השם באנשים ובבהמות. וכפי זה הפירוש האמתי לא תהיה ו"ו 'ו'רכב מיותרת כדברי המדקדקים[2509], כי לא אמר "נרדם" על הרכב לבד. אבל אמרו בעצם וראשונה על החיל שכבר זכר ואמר, שכן יהיה נרדם ומת הרכב והסוס. וביאר שזה יהיה נקל ביכולת השם לעשותו, והוא אמרו: "נורא אתה ומי יעמוד לפניך מאז אפך" (עו, ח), כי אותו יום מלחמת האומות העתידה יהיה יום חרון אפו, כמו שאמר יחזקאל (יחזקאל לח, יח): "והיה ביום ההוא ביום בוא גוג וגו' תעלה חמתי באפי". ולפי שאמר למעלה "אני מישרים אשפוט", לכן אמר: "משמים השמעת דין ארץ יראה ושקטה" (עו, ט), רוצה לומר כשהשמעת משמים יום הדין ההוא[2510], שתעשה באומות, הנה ארץ ישראל יראה יראה גדולה בבוא האויבים עליה ויצא חצי העיר בגולה[2511]. אבל באחרית הימים תשקוט כימי קדם וזה אמרו: "ארץ יראה ושקטה", לפי שהיה תכלית המשפט והדין ההוא, שיקום "למשפט אלהים" כדי "להושיע כל ענוי ארץ סלה" (עו, י), שהם ישראל[2512] שיהיו נושעים לנצח נצחים.

ואמנם אמרו: "כי חמת אדם תודך שארית חימות תחגור" (עו, יא) הוקשה על המפרשים[2513]. ונראה לי בפירושו, שאמר: "חמת אדם" – על החימה שיהיה לאומות במפלתם וחורבנם ויאמר, כי חימת האדם אשר על פני האדמה וחורבנו ומפלתו היא עצמה תודה להשם[2514], כי מתוך מפלתם וחורבנם – יכירו יכולתו ואלהותו וישובו אליו, וזהו "כי חמת אדם תוך ושארית חמות". רוצה לומר, החימה שתהיה לשארית הגוים מרעתם תביאם להדבק בו יתברך כאשר ידבק החגור אל מתני האיש, והוא

[2507] כרד"ק.
[2508] כרד"ק.
[2509] ראה ברש"י.
[2510] מעין ראב"ע.
[2511] לפי זכריה יד, ב.
[2512] כרד"ק.
[2513] רש"י ורד"ק.
[2514] כרבי משה הכהן [מובא בראב"ע].

אמרו: "שארית חמות תחגור", שהאומות באימתם יתדבקו בו וילכו אחריו, והוא אמרו אחר זה: "נדרו ושלמו ליי' אלהיכם כל סביביו יובילו שי למורא" (עו, יב), רוצה לומר שהאומות ידרו נדרים וישלמו אותם לאלהי ישראל[2515]. וכאילו אמר כנגד האומות אף על פי שהחריב אתכם הקב"ה נדרו ושלמו לפניו, כי הוא מוראכם. ונתן הסיבה למה קראו "מורא" באמרו: "יבצור רוח נגידים נורא למלכי ארץ" (עו, יג), כלומר שבעבור שהקב"ה יבצור רוח המלכים והנגידים ההמה ויכרות אותם, שהוא מלשון "תבצור כרמך" (דברים כד, כא), לפי שהבוצר כורת האשכולות אז שיהיה מלשון "לא יבצר מהם" (בראשית יא, ו). והענין לפי שהקב"ה יבצור וימנע רוח לנגידים וימיתם באותה מלחמה, לכן יהיה הוא יתברך "נורא למלכי ארץ", כי ייראו מלפניו ויביאו לו מנחה.

הנה התבארו בב' המזמורים האלה ז' ייעודים[2516]: האחד, שיש עת מוגבל ומועד קצוב לגאולה העתידה, כמו שאמר: "כי אקח מועד" וגו' (עה, ג), והוא העיקר הו' מעיקרי נבואות ישעיהו. והב' – נקמת האומות העתידה, כמו שאמר: "נמוגים ארץ וכל יושביה וכל קרני רשעים אגדע" (עה, יא), והוא העיקר הראשון מעיקרי נבואות ישעיהו. והג' – הגאולה העתידה, כמו שאמר: "ואני אגיד לעולם... ואמר תרוממנה קרנות צדיק" (עה, ע-יא), והוא העיקר הג' מעיקרי נבואות ישעיהו. והד', שישובו עשרת השבטים משביים, כמו שאמר: "נודע ביהודה אלהים" וגו' (עו, ב), והוא העיקר הד' מעיקרי נבואות ישעיהו. והה', שתשוב השכינה והנבואה בישראל בירושלים, וכמו שאמר: "ויהי שלום בסוכו" וגו' (עו, ג), והוא העיקר הח' מעיקרי נבואות ישעיהו. והז'[2517], שיקבלו האומות אמונת השם יתברך, כמו שאמר: "נדרו ושלמו ליי' אלהיכם" וגו' (עו, יב), והוא העיקר הי"ב מעיקרי נבואות ישעיהו.

וכבר הוכחתי בעיקרים ההם שהייעודים האלה אי אפשר שיפורשו, לא כדרך הנוצרים על הדברים הרוחניים ושלא נתקיימו בזמן בית שני.

המזמור הז'

המזמור הז' הוא גם כן לאסף והוא מזמור ע"ט[2518]. וענין המזמור הזה שתיאר השם את הם יתברך בג' תארים: האחד, בשם "רועה ישראל"; והב', "נוהג כצאן יוסף"; והג', "יושב הכרובים הופיעה". וראוי לעיין מה הוציא מג' התארים האלה. ועוד שנית למה בתפילתו אמר "לפני אפרים ובנימין ומנשה עוררה את גבורתך" (פ, ג) ולא זכר שאר השבטים,

[2515] מעין רד"ק.
[2516] צ"ל: "ו' ייעודים".
[2517] צ"ל: "והו' ".
[2518] צ"ל: "מזמור פ' ".

ואף על פי שאלה היו בני רחל ידוע שלא אליהם בלבד תהיה הגאולה, כי גם לבני לאה והאמהות. ועוד ג' למה נאמר בזה המזמור ג' פעמים "אלהים צבאות השיבנו" וגו' (פ, ח). ותראה שבפעם הראשונה אמר: "אלהים השיבנו" (פ, ד) , ובב' אמר: "אלהים צבאות השיבנו" (פ, ח), ובג' האחרונה אמר: "יי' אלהים צבאות" (פ, כ). והנראה שהמשורר הזה התפלל ראשונה על הגאולה העתידה ובפרט על החזרת עשרת השבטים, ועל כן אמר: "רועה ישראל האזינה" (פ, ב), שהיה השם יתברך האלהים הרועה את ישראל אבינו אב השבטים. וכאילו התפלל לפניו, שבשביל זכות יעקב שנקרא שמו ישראל יאזין השם תפילתו. ולפי לאומר לומר, שהשבטים נתחייבו עונש גדול מפני מכירת יוסף אחיהם שמכרוהו בהיותם כצאן, לכן אמר: "נוהג כצאן יוסף יושב הכרובים הופיעה", רוצה לומר אף על פי שאתה אלהינו היית משגיח ביוסף כנוהג הטוב על צאנו, הנה ראוי שתשים כנגד זה היותך יושב הכרובים שהיו בבית המקדש, ולכן – "הופיעה" והשגיח עלינו להחזיר שכינה למקומה. ומלת 'הופיעה' היא מלשון 'זוהר' ו'אור', כמו "הופיע מהר פארן" (דברים לג, ב), להגיד שבהיות שכינתו מעל לכפרת מבין שני הכרובים היה מופיע עליהם כמה הופעות. ואפשר לפרש ישראל – על השבטים כולם. ומלת 'נוהג' יחזור לישראל יאמר אתה האל רועה עם ישראל תאזינה תפילתי, ואף על פי שישראל הנזכר היה "נוהג כצאן יוסף", רוצה לומר שנהג את יוסף במכירתו כצאן שמוכר אותו הרועה, הנה עם כל זה אתה יושב הכרובים הופיעה לבני אפרים. והענין, שאם תזכור לנו עוונות ראשונים[2519] ממכירת יוסף, הנה "לפני אפרים ובנימין ומנשה עוררה את גבורתך" (פ, ב), כי אלו בידוע שלא היו במכירת יוסף, לא אפרים ומנשה שהיו בניו, ולא בנימין שהיה אחיו בן אמו, ולכן לפניהם ראוי שתעורר גבורתך, ואם תעשה זה להם – הנה יתחייב ש"לכה לישועתה לנו", רוצה לומר שתלך להושיע אותנו כולנו, לפי שכל השבטים נתיחסו בשם אפרים ובנותיה בכלל מלכות ישראל ובנימין היה ממלכות יהודה, ואי אפשר לתת הגאולה לשיעורין, ולכן אם תעורר גבורתך על אפרים ומנשה – תופיע גם כן על שאר השבטים.

ולפי שהיו הגלויות שלושה בכללותם: האחת – גלות השבטים מלכות ישראל על ידי מלך אשור, אם הראובני והגדי, ואם זבולון ונפתלי ושמרון ובנותיה, שכולם יוחדו לגלות אחד להיותם מלכות אחד, ועל ידי מחריב אחד שהוא – מלך אשור. והב' – גלות יהודה ובנימין על ידי נבוכדנצאר. והג' – גלות ירושלים על ידי טיטוס. לכן כנגד אותם ג' גלויות אמר במזמור הזה ג' פעמים "השיבנו והאר פניך ונושעה" (פ, ד; ח; כ).

[2519] לפי תהלים עט, ח.

ובעבור שהיה הגלות הראשון יותר בדין משפט הגדול מכל הגלויות להיות עשרת השבטים רעים וחטאים ליי' מאד[2520], לכן אמר עליו "אלהים השיבנו" (ד), שישיב השם אותו גלות שהיה במידת אלהים על פי הדין וישיבם על אדמתם. ולפי שאין כח בבעל תשובה אם לא ילווה אליו עזר אלהי, לכן אמר: "והאר פניך ונושעה", כי 'אור פניו' יורה להם את הדרך הנכונה לשוב אליו, ובזה יהיו נושעים, והוא על דרך "אלהים יחננו ויברכנו יאר פניו אתנו סלה" (סז, ב).

ולפי שגלות עשרת השבטים היה הראשון מגלויות ולא שבו לבית שני ונתארך גלותם היום יותר מאלפים שנה, לכן אמר עליו: "יי' אלהים צבאות עד מתי עשנת בתפילת עמך" (פ, ה), כלומר שלא עמדה להם מידת רחמים שהיא ה' ולא מידת אלהים שהוא הדין בדרך הממוצע, וגם צבאות מעלה לא עמדו להם בגלותם, והוא אמרו: "עד מתי עשנת בתפלת עמך", ש"האכלתם לחם דמעה ותשקמו בדמעות שליש" (פ, ו), רוצה לומר שלחמם ומשתם היה כולו בדמעות. ופירוש 'שליש' יש אומרים שהוא כלי מכלי חמד (חמדה) [המידה][2521], כמו "בשליש עפר הארץ" (ישעיה מ, יב). ויאמר הכתוב שהשקה עשרת השבטים בדמעות מלא המידה הגדולה הנקראת "שליש" על גלות מצרים וגלות בבל וגלותנו באדום זה[2522]. אבל יותר נכון אצלי לפרשו על גלות עשרת השבטים שגלו שלוש פעמים: ראשונה – הראובני והגדי וחצי שבט המנשי מעבר לירדן; ושנית – כעת ראשון הקל ארצה זבולון וארצה נפתלי[2524]; והג' – שמרון ובנותיה[2523]. ועל שלושתם אמר: "האכלתם לחם דמעה", שהיא אחת; ותשקמו בדמעות", שהם שתים, ועל כולם אמר: "שליש", שרצה לומר גלות משולש.

ואחרי שדיבר בגלות י' השבטים, דיבר בגלות יהודה ובנימין על ידי נבוכדנצאר מלך בבל, ועל זה אמר: "תשמנו מדון לשכנינו" (פ, ז), כי בבל היתה שכנה לירושלים ובעוונתיה שלח הקב"ה מדון ומלחמה ואיבה ביניהם באופן שהבבלים אויביהם ילעגו להם בחורבנם, ועל הגלות השני הזה אמר: "אלהים צבאות השיבנו והאר פניך ונושעה" (פ, ח), כלומר אלהים שבדין ומשפט הגלית אותנו זכר נא כי[2525] אתה אלהי צבאות ישראל, ולכן השיבנו מזה הגלות השני בשתאר פניך אלינו ואז נושעה. וכבר ידעת שמהגולים בחורבן בית ראשון של ירושלים לא שבו לבית שני כי אם מעט מזער

[2520] לפי בראשית יג, יג.
[2521] כראב"ע.
[2522] ראה קצת מזה ברש"י ורד"ק.
[2523] לפי יחזקאל טז, נג.
[2524] לפי ישעיה ח, כג.
[2525] לפי איוב י, ט.

מאותם שגלו לבבל בלבד, ורוב אותם שגלו בשאר הארצות שלא שבו עוד, ולכן אמר עליהם: "השיבנו". ועשה המשורר טענה על גאולתם באמרו: "גפן מצרים תסיע" (פ, ט), כלומר הלא אתה יי' אלהים הוצאת את כנסת ישראל ממצרים והסעת אותם משם וגרשת גוים מפניהם בארץ ישראל "ותטעה", רוצה לומר כנסת ישראל שם.

והנה דימה אותה[2526] בגפן מפני ג' דברים שימצאו בגפן יותר מבשאר העצים: האחד, שצריך שתהיה משורש טוב ומשובח, כי יש הבדל גדול מזמורה לזמורה הנטעת להוציא גפן טוב ויין משובח, וכן היה ישראל, כמו שאמר הנביא (ירמיה ב, כא): "ואנכי נטעתיך שורק כלה זרע אמת". והב', שהגפן הטוב לא יצמח בכל ארץ שתזדמן כי אם בארץ מיוחדת אליה, וכמאמר ישעיהו הנביא (ישעיה ה, א): "כרם היה לידידי בקרן בן שמן", וכן היתה מעלת ישראל והצלחתו בארץ הקדושה לא בזולתה מהארצות. והג', שהגפן כדי שתוליד יין משובח צריכה עבודות רבות יותר משאר העצים, וכמו שאמר (שם ה, ב): "ויעזקהו ויסקלהו" וגו', וכן האומה הישראלית לא תשלם כי אם ברוב המצוות התוריות. ומפני הדימויים האלה כולם המשילו הנביאים והמדברים ברוח הקודש כנסת ישראל – לגפן.

אמר כאן: "גפן ממצרים תסיע", רוצה לומר שהסעת אותה ממצרים, לפי שלא היתה ארץ טובה לה וגרשת גוים מארץ ישראל ותטעה באותה האדמה המשובחת, ועל זה אמר גם כן: "פנית לפניה ותשרש שרשיה ותמלא הארץ" (פ, י), רוצה לומר פנית האבנים מלפניהם, כי הם מזיקות לשורשי הגפן ואז תמלא הארץ הקדושה. ומפני זה "כסו הרים צלה וענפיה ארזי אל תשלח קציריה עד ים ואל נהר יונקותיה" (פ, יא-יב), שהוא כולו משל לישיבת ישראל בארצם והתרחב גבולם בכבוד ובממשלה מבלי מונע. וכיון שהדבר כן שכל כך השתדלת בגפן הזאת להטיבה ולהצליחה, אם כן "למה פרצת גדריה", שהגדר שמים אותו סביבות הגפן לשמרה ואתה "פרצת גדריה" כדי שיכנסו בה "וארוה" (פ, יג), שרוצה לומר וילקטוה "כל עוברי דרך"[2527], שהוא מלשון "אריתי מורי עם בשמי" (שיר השירים ה, א) ולא לבד האנשים עוברי דרך יאכלו ממנה, אבל גם "יכרסמנה חזיר מיער" (פ, יד). ומלת 'יכרסמנה' אמרו המפרשים[2528] שהיא מורכבת 'יכרס מנה'[2530], והענין שימלא כרסו ממנה; וגם "זיז שדי", שהוא חית השדה[2529]. ולדעת

[2526] כנסת ישראל.
[2527] כרד"ק.
[2528] ראה פירוש זה בראב"ע הנדחה על ידו.
[2529] רד"ק.
[2530] בראב"ע: 'יכרת ממנה'.

חכמינו זכרונם לברכה (ויקרא רבה כב, י) הוא עוף "ירענה". ואין ספק אצלי שגם בזה רמז לגלויות בשאמרו "וארוה כל עוברי דרך" – רמז לאשור ובבל ופרס ויוון, שעברו מן העולם, כדרך כל הארץ שכולם הרעו לישראל ולכן אמר עליהם: "וארוה כל עוברי דרך". וכנגד הגלות האחרון הזה שלא עבר ואנחנו בו בידי אדום ובידי ישמעאל, אמר כנגד אדום: "וכרסמנה חזיר מיער"; וכנגד ישמעאל אמר: "וזיז שדי ירענה". ואין הדבר הזה ראוי שמעשה ידיך להתפאר יהיה למרמס, ועל כן אמר: "אלהים צבאות שוב נא" (פ, טו), כי לפי שסילק נבואתו מישראל והסתיר פניו מהם אמר: "שוב נא", שישוב מחרון אפו ויפקוד הגפן הזאת שהיא ישראל.

"**וכנה** אשר נטעה ימינך" (פ, טז), רוצה לומר הגפן המכוננת והמיושבת אשר נטעה ימינך, כי לא היתה נטיעתה על ידי אמצעי, לא ביציאת מצרים, ולא במתן תורה, ולא בירושת הארץ. ואמר: "ועל בן אמצת לך" כנגד מלכות דוד. וחזר לדבר על שניהם, אם על הארץ אמר: "שרופה באש כסוחה" (פ, יז), רוצה לומר שהיא עתה "שרופה באש כסוחה" וכרותה מהאויבים, ש"מגרעת פניך" שאתה גוער בהם יאבדו מהרה אם לא תרחם עליהם.

ואמנם על זרע דוד אשר נשבע להתמיד מלכותו אמר: "תהי ידך על איש ימינך על בן אדם אמצת לך" (פ, יח), שהוא רמז למלך המשיח שאמצת לדוד ותאמץ למלך המשיח – היא ידך עליו להביאו ולחזקו ובזה האופן "לא נסוג ממך" (פ, יט), רוצה לומר שלא נחזור לאחור[2531] מתורתך, לפי שאתה "תחיינו ובשמך נקרא". ואמר: "תחיינו", אם כנגד בני הגלות שהם בו כמתים[2532], ואם לרמוז על תחיית המתים שתהיה בזמן ההוא שיקומו ויקראו בשמו, ולכן על הגלות האחרון הזה שהיינו בידי אדום וישמעאל אמר: "יי' אלהים צבאות השיבנו" וגו' (פ, כ), לפי ששם יי' ימלא הרחמים ויגאל אל עמו, ואלהים שהוא מידת הדין ינקום נקמתם מאויביהם ואז יהיה אלהי צבאות מעלה ומטה.

ואף על פי שבא המזמור הזה בדרך תפילה, הנה התבארו בו גלויותנו ביאור גדול והתפילה ההיא ייעוד מה שיהיה בלי ספק. הנה ייעד במזמור הזה גאולת ישראל, כמו שאמר: "אלהים השיבנו ופקוד גפן זאת" (פ, טו), ושאר המאמרים שבאו עליה.

המזמור הח'

המזמור הח' הוא מזמור פ"ד[2533] והוא לבני קרח גם כן: "רצית יי' ארצך" (פה, ב). ועניינו, שמפני שבמזמור שלפניו זכר המשורר הזה עצמו שישובו ישראל על אדמתם ויבנו בית

[2531] כרד"ק.
[2532] כרד"ק.
[2533] צ"ל: מזמור פה'.

קדוש לאלהים, כמו שאמר: "אשרי יושבי ביתך" וגו' (פה, ה), לכן במזמור הזה ייעד בענין הגאולה ואופנה באמרו: "רצית יי' ארצך שבת שבות יעקב". והנה אמר זה על יציאת מצרים, שרצה הקב"ה בארצו להושיב שם מעונתו ושב "שבות יעקב" והוא גלות מצרים, שנעשה על ידי יעקב אבינו ברדתו שמה. ועם היות שהיו ביניהם במצרים "נשאת עון עמך וכסית על חטאתם סלה" (פה, ג), כלומר לא לבד לאותם שהיו בגלות מצרים כי אם גם אחרי כן תמיד אל נושא היית להם[2534]. ואף על פי שהיה לך עליהם חרון אף היה מחמלתך, כל כך שתמיד "אספת כל עברתך השיבות מחרון אפך" (פה, ד), ומזה ירמוז למעשה העגל ולשליחות המרגלים ויתר העוונות שחטאו במדבר ובארץ. וכיון שהדבר כן, שתמיד היית לישראל נושא עון ופשע וחטאה[2535], הנה גם עתה בגלותנו זה "שובנו אלהי ישענו, והפר כעסך עמנו הלעולם תנאף בנו" (פה, ה) מבלי שתשוב מחרון אפך, די שתמשוך אפך לדור ודור, אבל לא יהיה לעולם כשם שאתה העדותה בנו על ידי נביאך ענין תחיית המתים וענין קיבוץ הגלויות, והוא אמרו: "הלא אתה תשוב" (פה, ו), וזו היא פינת תחיית המתים "ועמך ישמחו בך" בקיבוץ הגלויות. וכיון שעתיד אתה לעשות כל זה על כן חלינו פניך בכל לב[2536] שתעשה שתי הפליאות האלה במהרה בימנו, והוא אמרו: "הראנו יי' חסדך" (פה, ח), שהוא התחייה; "וישעך תתן לנו", שהוא הגאולה העתידה.

והנה המשורר אמר: "אשמעה מה ידבר האל יי'" (פה, ט), כמו מה שאמר חבקוק (חבקוק ב, א): "ואצפה לראות מה ידבר בי", כאילו אמר "אשמעה מה ידבר האל" ומה ישיבני על תפילתי זאת, כי באמת הוא ידבר שלום אל עמו[2537] ואל חסדיו ויזהירם שלא ישובו "לכסלה" והם המעשים המגונים שהיו עושים בראשונה. והיתה תשובת השם אליו "אך קרוב ליראיו ישעו לשכון כבוד בארצנו" (פה, י), רוצה לומר קרוב יי' לכל קוראיו[2538] וקרובה תשועתו לבוא וישכון כבוד בארצנו[2539], והוא השכינה שתשוב לירושלים לעתיד לבוא, כי לא יהיה הענין בזה כמו שהיה בבית שני[2540] שלא שרתה שם שכינת השם גם, שאז יתרבה בעולם החסד[2541] בין בני אדם והאמת באמונות האמתיות, ולא יהיה עוול

[2534] לפי תהלים צט, ח.
[2535] לפי שמות לד, ז.
[2536] לפי תהלים קיט, נח.
[2537] מעין רש"י וראב"ע.
[2538] לפי תהלים קמה, יח.
[2539] מעין ראב"ע.
[2540] כראב"ע.
[2541] מעין רד"ק.

בעולם, כי אם צדק ולא מלחמות, כי אם שלום, וזהו "חסד ואמת נפגשו, צדק ושלום נשקו" (פה, יא).

ואמר: "חסד ואמת נפגשו", לפי שה"חסד" שנאמר על שלמות המידות הוא סולם ומדרגה לשלמות הדעות אשר תיאר בשם 'אמת'. וכן אמר: "צדק ושלום נשקו", פירושו שהצדק שכל אדם יצדיק את עצמו כפי היושר ולא יעשה עוול לחברו, הוא השלום וההשקט היישוב המדיני. והכלל שיתחברו השלמויות האלה כולם זה בזה בזמן ההוא ואז "אמת מארץ תצמח" (פה, יב). רוצה לומר, שכלל האנשים ישתתפו ותצמח ביניהם אמת אמונת השם יתברך כעשב בארץ ואז ה"צדק משמים" יהיה "נשקף". רוצה לומר, שיעשה השם יתברך צדקה בארץ בהשפעת הטובות[2542]. וכבר ביאר עוד זה באמרו: "גם יי' יתן הטוב" (פה, יג), כלומר מלבד שהאנשים יהיו בעצמם נוטים אל השלמות, הנה השם יתברך יעזרם בזה, כי גם הוא יתן הטוב[2543] וההצלחה ביניהם וארצו תתן יבולה, לפי ש"צדק לפניו יהלך" בכל הארץ "וישם לדרך פעמיו" (פה, יד), כלומר שכל אדם ישים הצדק אשר זכר ב"דרך פעמיו" ובמעשיו. והענין שתמלא הארץ דעה את יי'[2544] ובני אדם לא ירעו ולא ישחיתו. ואפשר לפרש "חסד ואמת נפגשו" וגו', שהחסד הוא מתת אלהים והשפעתו שיבוא כאשר בני אדם יתנהגו באמת ובאמונה האמתית, וכן הצדק האלהי יחול בעולם כאשר יהיה בין בני אדם שלום השקט ובטח, ולכן אמר: "אמת מארץ תצמח", לפי שהוא דבר מוטל על האדם "וצדק משמים נשקף", שהוא השכר האלהי. ואמנם כנגד החסד שהוא גם כן שכר עליון כמו שזכר אמר "גם יי' יתן הטוב", והוא שיצוה יי' חסדו. וכאשר יהיה זה, הנה אז ימצא השלום בין בני אדם, והוא אמרו: "וארצנו תתן יבולה", כי זהו יבול הארץ האמתי והמועיל לאדם. רוצה לומר, השלום שהוא ש"צדק לפניו יהלך", כלומר שכל אדם יצדק עצמו במעשיו ואז ירבה השלום.

ולפי שבזמן המלחמות חדלו ארחות והולכי נתיבות ילכו עקעקלות[2545], לכן אמר שכאשר האדם "צדק לפניו יהלך ישם לדרך פעמיו" ללכת בדרכים מבלי פחד. גם אפשר לומר שאמר זה כנגד השם יתברך, שכאשר יעשה משפט וצדק בעולם בחורבן הרשעים, כל אדם יצדיק מעשיו, וכמאמר ישעיהו (ישעיה כו, ט): "כי כאשר משפטך לארץ צדק למדו יושבי תבל", ולכן אמר כאן: "כאשר מארץ תצמח" שהאנשים ירדפו אחריו וה"צדק

[2542] ראה קצת מזה ברד"ק.
[2543] כרד"ק.
[2544] לפי ישעיה יא, ט.
[2545] לפי שופטים ה, ו.

משמים נשקף" לעשות משפט וצדקה[2546] בארץ, הנה אז בלי ספק יי' יתן הטוב וארצנו תתן יבולה כפי הראוי, לפי שכאשר צדק לפניו יתברך יהלך "ישם לדרך פעמיו", שילמדו ממנו בני אדם וישם הקב"ה אותו הצדקה פעמיו לדרך נהוג ומורגל בין בני אדם.

הנה נתתי לך בפירוש הפסוקים הקשים האלה ג' דרכים, בחר לך אחד מהם שהם מלבד פירושי המפרשים.

הנה התבארו במזמור הזה ד' ייעודים: האחד – תשועת ישראל וגאולתם, כמו שאמר: "ועמך ישמחו בך... כי ידבר שלום" וגו' (פה, ז-ט), והוא העיקר הג' מעיקרי נבואות ישעיהו. והב' – תחיית המתים העתידה להיות, כמו שאמר: "הלא אתה תשוב תחיינו" (פה, ו), והוא העיקר הי"ד מעיקרי נבואות ישעיהו. והג', שיהיה שלום בכל הארץ, כמו שאמר: "צדק ושלום נשקו" (פה, יב), והוא העיקר הי"ג מעיקרי נבואות ישעיהו. והד', שתשוב השכינה ביניהם, כמו שאמר: "לשכון כבוד בארצנו" (פה, י).

וכבר התבאר שהייעודים האלה אי אפשר לפרשם בדרך הנוצרים, ולא נתקיימו בבית שני, ושעתידים הם להתקיים לעתיד לבוא.

המזמורים הט' והי'

המזמורים הט' והי' המייעדים על הגאולה הם מזמור קט"ז ומזמור קי"ז. והכונה בשניהם לתת שבח והודאה לשם יתברך על התשועה והגאולה העתידה. כי מפני שאמר במזמור הקודם על צרות הגלות הזה "אפפוני חבלי מות וגו' ובשם יי' אקרא" (קטז, ג-ד), ואמר: "כוס ישועות אשא לך... אזבח זבח תודה בחצרות בית יי' וגו' (קטז, יג -יט), לכן בא במזמורים האלה להגיד מעלת הגאולה העתידה.

ואמר שביציאת מצרים ופקידת בבל לא נתפרסמה גבורת השם יתברך ואמונתו גלויי הארצות ולא קבלו אלהותו, כי אם עמו ישראל לא שאר האומות. אמנם בגאולה עתידה לא יהיה כן, כי הגוים והאומות כולם יהללו וישבחו אם השם הנכבד על שתי הסיבות שזכר למעלה בהלל באמרו: "על חסדך ועל אמתך" (קלח, ב); ש"חסדך" הוא רמז אל החסד שיעשה עם ישראל בגלותם; ו"אמתך" היא אמתת האמונה האלהית, שאז תתפרסם בעולם. ועל שתי הסיבות האלה אמר במזמור הזה כנגד כלל האומות "הללו את יי' כל גוים שבחוהו כל האומים", אם מפני ש"גבר עלינו חסדו" (קיז, ב) בתשועה ובגאולה; ואם בעבור אמתת אמונתו שתתפרסם ביניכם, והוא אמרו: "ואמת יי' לעולם הללויה".

ואמר שכמו, שהאומות יודו וישבחו על שתי הסיבות האלה, כן ישראל בפרט יעשה שבח מיוחס בפני עצמו, ועל זה אמר: "הודו ליי' כי טוב כי לעולם חסדו יאמר נא

[2546] לפי מלכים א י, ט.

ישראל" (קיח, א-ב). רוצה לומר, שבני ישראל בייחוד יאמרו שהוא יתברך מהולל ומשובח משתי בחינות, אם בבחינת מעלתו ושלמותו, כי הוא הטוב[2547] המוחלט, וזהו אמרו: "הודו ליי' כי טוב", ואם מצד רוב חסדיו שעשה עם העולם בבריאתו ושמירתו, והוא אמרו: "כי לעולם חסדו". ואמר שהודאת "כי לכולם חסדו" בהיותם בגלות היה נאמר בדרך העברה, כי חסדיו באמת לא ירגישו הם אותם בגלותם, אבל בזמן הגאולה אז ראוי לומר בעצם ואמת יי'"כי לעולם חסדו", לפי שביציאתם מעבדות לחרות היה החסד האמתי אליהם, ולכן אמר: "יאמר נא ישראל כי לעולם חסדו". ו"נא" הוא מלשון 'עתה', כאילו אמר עתה בזמן הגאולה יוכל ישראל לומר בעצם ואמת – "כי לעולם חסדו", וגם בית אהרן לוים וכהני יי' שבגלות לא היה להם עבודה, ולא קדושה, ולא מעשרות, ולא מתנות וכאילו בטלה מהם כהונה ולויה, עתה בזמן הגאולה שישובו למעלתם ולמתנותיהם ראוי שיאמרו "כי לעולם חסדו" מפני החסדים שיקבלו בגאולתם. וכן יראי יי' שבצרות הגלות לא היה להם פנאי לעבוד אלהיהם עתה בזמן הגאולה שאחרי יי' לכו יאמרו, כפי הראוי – "כי לעולם חסדו.

וכיון בזה עוד כונה שנית, שאחרי גאולתם לא ישובו עוד לגלות אחר, וכמאמר הנביא "וחסדי מאתך לא ימוש וברית שלומי לא תמוט" (ישעיה נד, י), ועל זה גם כן אמר: "כי לעולם חסדו" רוצה לומר שיהיה חסדו נצחיי כל ימי העולם.

וזכר שכאשר יתנו ההודאה יספרו ויאמרו "מן המצר קראתי יה ענני במרחב יה" (קיח, ה), כלומר הלא ראיתם שבכל הצרות והגלויות שעברו עלי שקראתי מתוך אותם הצרות לשם יתברך ענני והוצאני למרחב[2548], ולכן גם עתה אם היה יי' לי והייתי קרוב אליו – "מה יעשה לי אדם", כי בהיות "יי' לי בעזרי ואני[2549] אראה בשונאי" (קיח, ז). רוצה לומר, אראה ברעתם ולכן בכל זמן "טוב לחסות ביי'" (קיח, ח) בתפילות ומעשים טובים "מבטוח בנדיבים". ואמר זה להגיד, שפעמים בצרותינו בגלות נבקש עזרה מבני אדם שיצלונו וימלטונו, והוא השתדלות בטל אם לא יתחבר אליו הבטחון האלהי שהוא העזר השלם, ולכן "טוב לחסות ביי'" ולהדבק באלהינו "מבטוח באדם" שהוא שם אמר על ההמון, וגם כן מבטוח בנדיבים שהם המלכים והשרים. ועשה על זה טענה מאשר האומות כולם ומלכיהם תמיד אכלונו הממונו והם היו בעוכרינו, והוא אמרו מיד: "כל גוים סבבוני" (קיח, ט).

[2547] מעין רד"ק.
[2548] מעין רד"ק.
[2549] בנדפס: "אני".

האמנם ראוי להתסכל בזה שזכר כאן ד' לשונות 'מסבוב' "כל גוים סבבוני", "סבוני גם סבבוני", "סבוני כדבורים" (קיח, י-יב). וחשבו מפרשים[2551] שהוא לחוזק[2550]. ואני אחשוב שאמר: "כל גוים סבבוני" – על אשור שהחריב והגלה עשרת השבטים ובאו על ירושלים לשחתה ונפלו מפלה רבה באין תקומה על מה שעשו, והוא אמרו: "בשם יי' כי אמילם", כלומר שבסיבתו נכרתו מן העולם; ואמר: "סבוני גם סבבוני" – על נבוכדנצאר מלך בבל ועמו שבאו על ירושלים פעמים רבות בימי יהויקים ובימי יהויכין ובימי צדקיהו, ולכן אמר עליהם: "סבוני גם סבבוני". ובסיבת מה שעשו לי ספו תמו מן בלהות[2552], והוא אמרו: "בשם יי' כי אמילם". ואמרו עוד: סבבוני כדבורים" כיון אל פרס ויוון, שמשלו בבית שני ועליהם אמר: "דועכו כאש קוצים בשם יי' כי אמילם", לפי שבני חשמונאי השמידו את היוונים.

ואמנם על גלות אדום הארוך הזה אמר עוד: "דחה דחיתני לנפול" (קיח, יג), שזאת היתה הדחייה הקרובה אל הנפילה ואל הכלייה המוחלטת, אם לא ש"יי' עזרני" והצילני מידם, והעוז אשר היה לי שלא באתי לכלייה בגלות אדום שאליו אזמר הוא הקב"ה שהיה "לי לישועה" (קיח, יד). ועל הגלות והתשועה מהגלות הזה יהיה "קול רינה וישועה באהלי צדיקים" (קיח, טו) שיאמרו ברנתם "ימין יי' עושה חיל" (קיח, טז). רוצה לומר, לא אומר אני כוחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה[2553], כי באמת "ימין יי' עושה חיל" – לא כוחי. וזכר הסיבה למה יוחס אליו יתברך החיל והכח באמרו: "ימין יי' רוממה ימין יי' עושה" (קיח, טז), כי להיות ימינו רוממה על המערכות[2554], לכן הוא עושה חיל ובחכמה שירצה. והשתכל שהדברים האלה "עזי וזמרת יה", "ימין יי' רוממה" הם מדברי שירת הים שאמר משה כשיצאו ממצרים, לפי שהגאולה תדמה לגאולת מצרים במופתיה וגם בשירתה, וכמו שאמר ישעיהו בנבואה הב' שביארתי ממנו באמרו (ישעיה יב, ב): "הנה אל ישועתי אבטח ולא אפחד, כי עזי וזמרת יה ויהי לי לישועה".

ולפי שראה המשורר ברוח הקודש שיפול ספק גדול בלבות האנשים, אם ישראל יתמו בגלות מרוב צרותיהם, לכן הבטיח על זה באמרו בשם האומה: "לא אמות כי אחיה" וגו' (קיח, יז), רוצה לומר לא אמות בגלות אבל תמיד אחיה ואצפה תשועת יי', כדי לספר "מעשה יה"[2556] כי נורא הוא[2555]. ואף על פי שיתקפוני הצרות לא תהיה כלייה גמורה,

[2550] לחזק הענין.
[2551] רד"ק.
[2552] לפי תהלים עג, יט.
[2553] לפי דברים ח, יז.
[2554] מערכת האסטרולוגיה.
[2555] לפי שמות לד, י.

כי כבר כמה פעמים "יסור יסרני יה ולמות לא נתנני" (קיח, יח). וכאילו היו פתחי התהלה וההודאה סגורים עד זמן התשועה, לכן יאמר "פתחו לי שערי צדק שערי צדק" (קיח, יט), כי אני ישראל "אבא בם אודה יה", לפי שזה "השער לייי" וגו' (קיח, כ). ואפשר לפרש: "פתחו לי שערי צדק" – על שערי ירושלים שיבואו שם ישראל בזמן גאולתם, וכמאמר הנביא ישעיהו (ישעיה כו, ב): "פתחו שערים" וגו', שבשובו מהגלות לירושלים יודה השם ויאמר "אודך כי ענתיני" (קיח, כא) בגלות הארוך הזה ושמעתי תפלתי והיית לי לישועה באופן שאני שהייתי כמו האבן ש"מאסו הבונים", שכן האומות היו מואסים את בני ישראל[2558], עתה הייתי "לראש פינה" (קיח, כב), וזה לא בחיל ולא בכח אנושי[2557], כי "מאת יי' היתה זאת" (קיח, כג), ולכן הגאולה תהיה "נפלאת בעינינו", וזה היום שבו זרוע יי'[2559] עלינו נגלתה עשהו השם ולכן "נגילה ונשמחה בו" (קיח, כד).

ומפני שהמשורר זכר הייעודים הטובים האלה ברוח הקודש התפלל לשם שיקים דברו הטוב, והוא אמרו: "אנא יי' הושיעה נא" וגו' (קיח, כה), כי התשועה היא מידי האומות וההצלחה היא בהיותם[2560] על אדמתם. ואפשר לפרש שאמר "מאת יי' היתה זאת" הוא מאמר "הבונים" שהם האומות הבונים חרבות למו[2561], שיאמר אמת הוא שהיינו מואסים ה"אבן" הזאת, אבל תשועתם מאת יי'[2562] ולכן היא "נפלאת בעינינו", ו"זה היום" שהוא זמן הגאולה כיון שעשהו השם לא נתעצב ולא נדאג על מעלתם, כיון שמתת אלהים היא, אבל גם אנחנו האומות "נגילה ונשמחה בו" מסכים למה שאמר למעלה "הללו את יי' כל גוים" וגו' (קיז, א), ושהם גם כן יברכו את ישראל ויאמרו "אנא יי' הושיעה נא" וגו', רוצה לומר שיתפללו האומות לאל תמיד יושיע את ישראל.

ולפי שהגוים ההם יקבלו אמונת השם יתברך ויעלו שנה בשנה להשתחוות ולזבוח לירושלים ולחוג את חג הסוכות, לכן אמר כנגדם: "ברוך הבא בשם יי'" (קיח, כו), כלומר אתם הבאים לחסות תחת כנפי יי' ברוכים תהיו בשמו ואנחנו בני ישראל – "ברכנוכם בשם יי'", רוצה לומר ברכנו אתכם בשם יי', שתהיה ברכתו אליכם. אבל האור הנבואיי והשכינה באמת לא תחול כי אם בנו עם סגולתו, והוא אמרו: "אל יי' ויאר לנו" (קיח, כז). אך אמנם אתם האומות הקרבים אל השם תזכו להקריב קרבנות לפני מזבחו,

[2556] מעין רד"ק.
[2557] כראב"ע.
[2558] כרד"ק.
[2559] לפי ישעיה נג, א.
[2560] ישראל.
[2561] לפי איוב ג, יד.
[2562] מעין רד"ק.

והוא אמרו: "אסרו חג בעבותים עד קרנות המזבח", כי כל קרבן יקרא חג, כמו "חגים ינקופו" (ישעיה כט, א)[2563], ולכן יאמרו אליהם שבשמחה ובשירים ובעבותות אהבה יביאו חגם וקרבנם ו"עד קרנות המזבח" ויאמרו לשם יתברך "אלי אתה ואודך אלהי ארוממך. הודו ליי'" (קיח, כח-כט).

הנה התבארו במזמורים האלה ד' עיקרים: האחד, שכל האומות באחרית הימים יקבלו אמונת השם יתברך, כמו שאמר: "הללו אל יי' כל גוים שבחוהו כל האומים" (קיז, א), והוא העיקר הי"ב מעיקרי נבואות ישעיהו. והב' – תשועת ישראל, כמו שאמר: "קול רנה וישועה באהלי צדיקים... אודך כי עניתני ותהי לי לישועה" (קיח, טו-כא), והוא העיקר הג' מעיקרי נבואות ישעיהו. והג', שהגאולה העתידה תדמה לגאולת מצרים, כמו שאמר: "עזי וזמרת יה" (קיח, יד), והוא העיקר הה' מעיקרי נבואות ישעיהו. והד', שלא ישובו עוד לגלות, וכמו שאמר: "הודו ליי' כי טוב כי לעולם חסדו" (קיח, כט).

וכבר הוכחתי שהעיקרים האלה אי אפשר שיובנו, לא כדברי הנוצרים, ולא במעשה בית שני, והם עתידים להתקיים.

המזמור הי"א

המזמור הי"א הוא מזמור קכ"ו: "שיר המעלות בשוב יי' את שיבת ציון היינו כחולמים" (קכו, א). וענינו, שתהיה הגאולה העתידה כל כך בעינינו שאז יראה לנו שעניני הגלות לא היו בפועל, אבל שהיו כחלום הלילה, כי מרוב שמחת הגאולה והצלחת האומה ומעלתה יראה לנו כאילו לא עברו עלינו מעולם צרות "אז ימלא שחוק פינו ולשוננו רנה" (ב) ויתמהו האומות[2564] מעיננו ויאמרו: "הגדיל יי' לעשות עם אלה", כי דבר גדול היה ענינם. ויאמרו עוד: "בגוים הגדיל יי' לעשות עמנו היינו שמחים" (ג), רוצה לומר ששתי פליאות עשה יי': תשועת ישראל וחורבן האומות. ועל תשועת ישראל יאמרו: "הגדיל יי' לעשות עם אלה"; ועל הפליאה אשר יעשה בחורבן האומות עצמם יאמרו הנשארים מהם, ש"הגדיל יי' לעשות" עמהם, כלומר פליאות רבות גם כן, ולכן לא יאנחו מן הרעה אשר באה עליהם, אבל יהיו שמחים כיון שהיה זה סיבה להשלמת נפשם והתיישרות אמונתם. ואפשר לפרש: "בשוב יי' את שבות ציון היינו כחולמים", שלהיותנו רגילים בגלות ובצרות כשנהיה בזמן הטובה וההצלחה נחשוב שאינה כן במציאות, אלא כאשר יחלום, והנה אוכל והקיץ וריקה נפשו[2565] אבל לא יהיה כן, כי לא תהיה ריקה נפשו, כי "אז ימלא שחוק פינו ולשוננו רנה" ואז יתמהו האומות מהצלחתנו

[2563] כראב"ע.
[2564] כרד"ק.
[2565] לפי ישעיה כט, ח.

ויאמרו "הגדיל יי' לעשות עם אלה". ולפי שהאויב מעט מהטוב שיראה לאויבו יתרבה בעיניו, לכן אחרי שאמר: "אז יאמרו בגוים הגדיל יי' לעשות עם אלה", אמר שנית: "הגדיל יי' לעשות עמנו היינו שמחים" כלומר אין אנו חוששים לדברי הגוים האומרים "הגדיל יי' לעשות עם אלה", אבל נחוש אל האמת בעצמו ש"הגדיל יי' לעשות עמנו" ולכן נהיה שמחים. ולזה התפלל המשורר שיקים השם הייעוד הזה באמרו: "שובה יי' את שביתנו" (ד), שיהיה כמו ה"אפיקים" שהם פלגי מים כשימצאו ויהיו בארץ הנגב היבשה[2566], כן תהיה גאולתנו בבואה על תוקף הצרות.

והמשיך משלו באמרו שאז "הזורעים בדמעה" בארץ הנגב בחשבם שהזרע יהיה לאבדון להעדר המים שיתראו שמה האפיקים שזכר – "ברנה יקצרו" (ה). וכן אמר כפל הענין במלות שונות "הלוך ילך ובכה נושא משך הזרע" (ו) והוא הזורע שמוליך שקו מלא זרע ומשליכו לארץ והוא הולך ובוכה, לפי שיחשוב שלא תצמח תבואתו בסיבת חסרון המים, אמנם בבוא ה"אפיקים" שיעשה המטר, תתברך תבואתו ו"בוא יבוא ברנה" לזמן הקציר, כשיהיה "נושא אלומותיו".

והתבאר בזה תשועת ישראל וגאולתם.

המזמור הי"ב

המזמור הי"ב הוא קכ"ט שהוא: "שיר למעלות רבת צררוני מנעורי" (א). וכוון המשורר בו להודיע צרות הגלות והנקמה אשר יעשה השם באויביו על מה שהרעו לישראל, ועל זה אמר: "רבות צררוני מנעורי יאמר נא ישראל", כלומר הרבה פעמים צררוני אויבי ויהיה שיעור הכתוב "יאמר נא ישראל רבת צררוני" (ב), שבזמן גאולתם לפי שלא תקום עוד צרה, לכן באותו זמן יאמר ישראל "רבת צררוני". ואמר: "מנעורי" לרמוז לגלות מצרים ומלחמת עמלק ולעונשי המדבר ולרעות האויבים אחרי שנכנסו בארץ וגם לחורבנם וגלויותיהם. ועם היות ש"רבת צררוני", הנה לא יכלו לעשות לי כלייה[2567].

וביאר ענין צרותיו באמרו: "על גבי חרשו חורשים" (ג), שהוא רמז אל האויבים כאילו השליכוהו לארץ וחורשו החורשים בשוורים על גבו[2568] ו"האריכו למעניתם". ו'מענה' הוא החריץ שעושה החורש בכלי של ברזל, כשיחרוש כמו מענה שדה[2569]. והכל משל לעוצם היסורין שהיו מענים את ישראל[2570].

[2566] מעין רד"ק.
[2567] מעין ראב"ע.
[2568] מעין רד"ק.
[2569] כרד"ק.
[2570] מעין רד"ק.

ואחרי שביאר "רבת צררוני מנעורי" ביאר מה שאמר: "גם לא יכלו לי", באמרו: "יי' צדיק קצץ עבות רשעים" (ד), רוצה לומר יי' שהוא צדיק וישר וראה עלבוני – קצץ והכרית[2571] "עבות הרשעים", והוא משל לגאוותם ומעלתם על מלכותם. וביאר שאמר זה על שם העתיד, לפי שעל כל פנים "יבושו ויסוגו אחור כל שונאי ציון" (ה) החפצים להרע לישראל ו"יהיו כחציר גגות" (ו), שהוא העשב הצומח בגג הבית שאין לו קיום[2572], לפי שיציאתו וצמיחתו במקום גבוה היא סיבת יבשו במהירות מפני שאין לשורשיו לחות ולא מקום יתפשטו בעומק. וכן "קדמת שלף", רוצה לומר שקודם בשולו והגעתו לגדולו הטבעי – יחרב ויבש[2573] ויהיה שלף, כמו "שלף ויצא מגוה" (איוב כ, כה). וענינו שקודם שיצא לשלמות – יפסד, ומפני יבשותו הקוצר אותו לא ימלא כפו ממנו, כמנהג הקוצרים. ומפני חסרון הקצירה ההיא לא יאמרו העוברים לקוצרים העשב ההוא ברכת יי' אליכם, כלומר ברכת יי' תבוא אליכם, כמו שאומרים לקוצרים.

וזכר גם כן הברכה בהפרדם מהם, והוא אמרו: "ברכנו אתכם" וגו' (ח). והענין כולו שהאומות ישארו מעט כחציר יבש ולא יצלח לכל ולכן לא תפול עליהם ברכת העוברים, לא בהגעתם אליהם ולא בהפרדם מהם, לפי שהכל קללה תחשב להם.

הנה ביאר וייעד המשורר במזמור הזה נקמת האומות וחורבנם העתידה להיות, כמו שבמזמור שביארתי קודם לזה ייעד – על תשועת ישראל.

הנה בי"ב המזמורים האלה נגלו באר היטב ייעודי הגאולה עתידה ונקמות האומות החורבנם והצלחת ישראל ושוב השכינה והנבואה ביניהם, ושאר הייעודים שהתבארו בהם. וכבר נמצאו מלבד אלה פסוקים אחרים בספר תהלים מורים על הגאולה העתידה ולא זכרתים הנה לבחירת הקיצור בענינים גם, כי על פי שנים עדים או שלושה יקום דבר[2574], כל שכן בי"ב עדים. גם כפי קבלת חכמינו זכרונם לברכה באו רמזים בפסוקים רבים מזה הספר על הגאולה העתידה שאינם כפי דרך הפשט. הלא תראה שתרגם המתרגם בפסוק (ס, יא): "מי יובילני עיר מצור[2575], מי נחני עד אדום" – 'מאן אוביל יתי ברכא דרומי רשיעא מאן דדברני עד קונסטנטינה דאדום'[2576]. וכמה מהחכמה נכללה במאמר הזה, אם במה שזכר רומי וקוסטנטינה שהן היו שני הראשים וההתחלות לאמונת אדום, כמו שביארתי במעין הי"א מספר 'מעיני הישועה', ואם במה

[2571] כרד"ק.
[2572] כרד"ק.
[2573] מעין רש"י.
[2574] לפי דברים יט, טו.
[2575] בנדפס: "מבצר".
[2576] בנוסח אצלנו: "מה הוא דיוביל יתי לקרתא חרובא דצור מן הוא דדברני עד אדום".

שדיבר ברומי בלשון עתיד ובקוסטנטינה בלשון עבר. וכן הוא בכתוב: "מי יובילני עיר מצור[2577]", שהוא עתיד; "מי ינחני עד אדום", שהוא עבר. וענינו שהמשורר דיבר על אנשי זמננו זה שכבר ראינו חורבן קוסטנטינה וכוספים מראות חורבן רומי, לפי שאחריו תבנה ותכונן עיר ציון, כאילו נאמר "מי יובילני עיר מצור[2578]", שהוא רומי, כי כן קראה ישעיהו "קריה בצורה" ו"בצרה" (ישעיה כה, ב), שהכל אחד. ואין הכונה שניבא שמה, אלא שנראה בחורבנה ולכן אמר מי יובילנו ויגיענו לזמן, שתהיה חרבה העיר שהיא מבצר הגוים שהיא רומי ומשיב רוח הקדש "מי נחני עד אדום" (ס, יא), רוצה לומר האל הגדול הגבור והנורא[2579] שהגיעני לראות במפלת בת אדום שהיא קוסטנטינה, שכבר נחרבה מבני אדום הוא גם כן יגיעני לראות במפלת רומי העתידה ליחרב. ואזל מתרגם לטעמיה למה שתרגם ב"שישי ושמחי בת אדום" (איכה ד, כא), כמו שזכרתי למעלה בסוף נבואת ירמיהו.

המבשר השבעה עשר (דניאל)

הקדמה

המבשר טוב הי"ז הוא דניאל בספרו. והנה התבארה הגאולה העתידה בה' מקומות:

פרק א

האחד בחלום הראשון שחלם נבוכדנצאר מהצלם שהיה ראשו זהב "חדוהי ודרעהוי די כסף[2580] מעוהי וירכתיה די נחש. שקוהי די פרזל רגלוהי מנהון די פרזל ומנהון די חסף[2581]" (ב, לג). ושראה "די התגזרות אבן די לא בידין ומחת לצלמא על רגלוהי", וסדקו כחדא הכל "ואבנא די מחת לצלמא הות לטור רב". (שם, לד-לה). ומלת 'כל ארעא' ופתר לו דניאל שהיה זה מורה על ממשלת הד' מלכויות שיתמו מן הארץ ועל המלכות החמישי האלהי, שעתיד להיות.

פרק ב

והמקום השני הוא בחלום שראה דניאל "בשנת חדה לבלאשצר[2582]" (ז, א) מארבעת החיות ומהדין הנעשה עליהם ומה"בר אנש" הבא אחריהם "וליה יהיב שולטו יקר ומלכו עממיא אומיא ולישניא ליה יפלחון שולטניה שלטן עלם, די לא יעדה ומלכותיה די לא

[2577] בנדפס: "מבצר".
[2578] בנדפס: "מבצר"
[2579] לפי נחמיה ט, לב.
[2580] בנדפס: "דכסף".
[2581] בנדפס: "נחש".
[2582] בנדפס: "חדא לבלשצר".

תתחבל" (שם, יד). ופירש לו המלאך שהחיות היו רומזות לד' המלכויות; והבר נש היה רמז אל המלכות החמישי העתיד להיות.

פרק ג

והמקום הג' הוא בחזון הנראה לדניאל "בשנת שלש למלכות בלאשצר" (ח, א), ששם ראה מלאכי אלהים ושהיה אחד קדוש מדבר ושואל לאחד: "עד מתי החזון התמיד והפשע שומם תת וקדש וצבא מרמס", והשיבו המלאך הדובר בו: "עד ערב בוקר אלפים ושלש מאות ונצדק קדש" (שם, יג-יד). ואמר לו גם כן ומראה הערב והבקר אשר נאמר הוא ואתה סותם חזון, כי לימים רבים שגילה לו בזה הגאולה העתידה.

פרק ד

והמקום הד' הוא במראה האחרת שראה דניאל אחרי תפלתו בשנת אחת לדריוש בן אחשורוש מזרע מדי, בשנאמר לו (ט, כד): "שבועים שבעים נחתך על עמך ועל עיר קדשך לכלא[2583] הפשע ולהתם חטאת ולכפר עון, ולהביא צדק עולמים ולחתום ונביא למשוח קדש קדשים" וגו', עד "ועד כלה ונחרצה תתך על שמם" (שם, כז). וגם במראה הזאת הראו לו הגאולה העתידה.

פרק ה

והמקום החמישי הוא המראה האחרונה שראה "בשנת שלש לכרש מלך פרס" (דניאל י, א), היא המראה העצומה שבה השיג עתידות גדולות נפלאות ואחרית הזעם ומועד הגאולה.

אך אמנם פירוש המראות האלה לא יבוא במקום הזה, לפי שכבר במלאתי ידי ליי' בביאורם בספר 'מעיני הישועה' שעשיתי בפירוש ספר דניאל והיו עיני ולבי שם בעצם וראשונה לבאר חמשת המראות האלה. ושם התבררו והתלבנו ונצרפו הדברים כולם ביד אלהי הטובה עלי השכיל, ולכן חברתי הספר הזה **משמיע ישועה** לאותו ספר **מעיני הישועה** להיותן מצרן[2584] וסמוך אליו, כפי עיניו. ולהיות דניאל מכלל המבשרים האחרונים הוא, הנה הקדמתי פירושו לספר הזה לפי שעשיתיו ראשונה גם שבו דברים ילקחו במדרגת ההתחלות למה שזכרתי בספר הזה. ויבוא אחרי זה מאמר **ישועות משיחו** אשר עשיתי גם כן בביאור הדרשות וההגדות ומאמרי חכמינו הקדושים זכרונם לברכה, כאשר ראיתי בעניני מלך המשיח והגאולה העתידה. ויהיו שלושה אלה בני נוח הם שלושה הספרים האלה שיעירו ויעוררו אל המנוחה ואל הנחלה.

[2583] בנדפס: "לכלה".
[2584] צמוד\גובל.

ובזה נשלם מה שראיתי לבאר מהנבואות והייעודים שבאו בתורה ובנביאים ובכתובים בישראל, על הגאולה אשר קווינוה. והנה לא ראיתי להביא ראיות מספר משלי ומספר שיר השירים ומספר רות, ושאר כתבי הקודש, לפי שאינם מבוארים ומוכרחים על פי פשוטם, עם היות שהם ראיות אמתיות, כפי מה שדרשו חכמינו זכרונם לברכה, בדרך קבלתם. יען וביען אני לא נקראתי לבוא במאמר הזה כי אם להביא ראיות על גאולתנו ועל פדות נפשנו מהכרח הפסוקים, כפי פשוטם כדי להשיב לאפיקורוס[2585].

והיתה השלמת המאמר הזה בעיר מונופולי שהיה ממלכות נאפוליש משגבי ומנוסי מחמת הגרושין והצרות אשר עברו עלינו. על הכל יהי שם יי' מבורך. ביום רביעי לחודש אדר השני, שנת כי ירח"ם[2586] יי' את ישראל ותהלה לאל המרומם על כל ברכה ותהלה. **תם ונשלם ספר משמיע ישועה בבית הנעלה והישיש דון יהודה לבית גדליה יצ"ו. שנת הרפ"ו ליצירה ביום ראשון לחודש סיון. בנלך ואעי**[2587] **ובא לציון גואל ונאמר אמן.**

[2585] לפי סנהדרין לח, ע"ב.
[2586] גימטריא היא שנת 1498 בלועזית
[2587] ר"ת ברוך נותן ליעף כח ולאין אונים עוצמה ירבה